

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXII

Sa. 263

Nisan 2008

ANKARA - 2008

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:

	Sayfa
ERKUT, SEDAT: Konya Karahöyük'te Ele Geçen M.Ö.II. Binyılın İlk Çeyreğinden Buğday Örneği (3 resim, 1 plan ile birlikte).....	1
ARSLAN, MELİH: Kırklareli Müzesi'ndeki Asilbeyli Lysimachia Definesi (11 levha ile birlikte).....	5
KAYHAN, HÜSEYİN: Fahreddin Kara Arslan Devri Artuklu Tarihi	53
HAYASHI, KAYOKO: Fatih Vakfiyeleri'nin Tanzim Süreci Üzerine	73
REYHAN, CENK: İlim-Kılıç-Kalem: Osmanlı Kamu Personeli Rejiminde Üçlü İşlevsel Ayrışma	95
ÇEVİKEL, NURİ: An Aspect of History of Muslims and Non-Muslims in the Late 18 th Century-Ottoman Province of Cyprus.....	123
YAMAN, BAHATTİN: Türk Minyatür Sanatında Cennet (19 resim ile birlikte)	141
BARAN, TULAY ALİM: Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishaneler Üzerindeki Denetimi	155
ATTAR, AYGÜN: Milli Kimliğin Siyasallaşan Yüzü: Difâi	175
DURU, REFİK-UMURTAĞ, GÜLSÜN: Bademağacı Kazıları 2004, 2005 ve 2006 Yılları Çalışma Raporu (50 levha ile birlikte).....	193

Çeviriler:

BARTA, GÁBOR: (Çev. Yıldırım, Vural): Gritti Ludovicus'un Macar Valiliği (1531-1534).....	251
---	-----

Kitap Tanıtımlar:

ÖZDİZBAY, AŞKIM: Blaundos: <i>Berichte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet</i>	295
GÖLEN, ZAFER: Gábor Ágoston: <i>Barut, Top ve Tüfek. Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi</i>	299

Haberler:

ERDOĞRU, M. AKİF: 50. PIAC Tataristan'ın Başkenti Kazan'da Yapıldı.....	307
2007 Yılı İkinci Yarısında Kütüphanemize Gelen Kitaplar ve Dergiler	309
İngilizce Özetler.....	389

BELLETTEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Proprietor and Redactor in Chief
Türk Tarih Kurumu Adına / Turkish Historical Society
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

Yayın Komisyonu / Commission of Publications

Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN
Prof. Dr. Abdülkadir DONUK
Prof. Dr. Özer ERGENÇ

Hakemler / Referees

Prof. Dr. Serpil BAĞCI
Prof. Dr. Özer ERGENÇ
Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Prof. Dr. Ali SEVİM
Prof. Dr. E. Semih YALÇIN
Prof. Dr. Hicran YUSUFOĞLU

Adres/Address:

Türk Tarih Kurumu, Kızılay Sokak No: 1
06100-Sıhhiye/ANKARA
Tel: 310 23 68/210-217
310 25 00
Fax: 310 16 98
Internet: <http://www.ttk.org.tr>
basinyayin@ttk.org.tr

ISSN 0041-4255

Yerel Süreli
23 Haziran 2008 - ANKARA

Türk Tarih Kurumu Yayınlarını İnternet üzerinden alabileceğiniz adresler
İnternet Adresi : <http://e-magaza.ttk.org.tr>
e-posta : e-magaza@ttk.org.tr

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü'nün Ev Adresi:
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU
Dikmen Cad. Atadan Apt. 546/6 Dikmen/ANKARA

Sarıyıldız Ofset tarafından basılmıştır.
Tel : (0312) 395 99 94-95 Faks: 394 77 49
Adres: İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sitesi 531. Sok. No : 31 Ostim/ANKARA

BELLE TEN

Cilt: LXXII

Nisan 2008

Sayı: 263

KONYA KARAHÖYÜK'TE ELE GEÇEN M.Ö.II. BİNYILIN İLK ÇEYREĞİNDEN BUĞDAY ÖRNEĞİ*

SEDAT ERKUT**

Konya Karahöyük Kazıları 1953 yılında S.Alp ve E.Akurgal'ın eş başkanlığında yapılmaya başlanmış ve sonra 1994 yılına kadar S.Alp tarafından yürütülmüştür.

S. Alp'e göre "Konya Karahöyük XXVII kattan oluşmaktadır. Bu son kat, Troya I'den biraz daha eskidir"¹. Konya Karahöyük'ün ilk tabakası MÖ. II. bin yılın ilk çeyreğinin sonlarına tarihlenmelidir. Böylece Kayseri Kültepe'nin Ib katıyla çağdaş olduğunu söyleyebiliriz.

S. Alp tarafından Konya Karahöyük mühürleri etraflıca incelenmiş ve yayımlanmıştır. Ancak başta mimari ve seramik vb. olmak üzere kazı sonuçları yeterince işlenip yayımlanmadığından, Anadolu arkeolojisinde Konya Karahöyük'ün yerinin yeterince kanıtlanamamış olduğunu düşünüyoruz. Karahöyük kazıları yayınlarını şimdi biz üstlenmiş bulunuyoruz. Yayınlarımız başlangıçta küçük raporlar şeklinde olacak, eğer imkânlar oluşursa, daha geniş kapsamlı yayınlara geçilecektir.

* Katkılarından dolayı teşekkürler Ahmet Ünal Hocaya.

** Ankara Üniversitesi, D.T.C.Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi; Konya Karahöyük Kazıları Yayın Komitesi Başkanı.

¹ Sedat Alp, *Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri*, TTKY, 1972, V. Dizi, Sayı 31.

Konya Karahöyük'ten Buğday Örneği

Son yıllarda iyice gelişen arkeoloji teknikleri ve yardımcı disiplinleri arasında Eski Anadolu'nun endemik bitkileri, ekolojik ve klimatolojik durumu, insanlar ve hayvanların beslenmesi açısından paleobotanik büyük gelişmeler kaydetmiştir. İnsanların beslenmesinde, Anadolu'nun endemik bitkileri arasında yer alan buğdayın bilhassa özel bir yeri vardır². Son yıllarda bilinçsiz su kullanımı ve çağdışı tarım sulama yöntemleri yüzünden bir zamanların "tahıl anbarı" şampiyonluğunu kaybeden Konya Ovası'nın tarihteki rolüne bakıldığında konu daha da ivedilik kazanır. Bu nedenle burada höyüğün I. tabakasında ele geçen buğday kalıntıları üzerinde duracağız.

Karahöyük'te ele geçen söz konusu buğday örnekleri 1988 yılında açılmaya başlanan I. tabakaya ait X açmasının 8 nolu odasının arkasında ele geçmiştir. 1989 yılında da çalışmalar devam edince yapı kompleksi büyük bir alana yayılmıştır. Bu durumda 8 nolu odanın arkası ifadesi 9 nolu odayı karşılamaktadır.

Bu mekân ritualin yapıldığı bir yer izlenimini uyandırmaktadır (Bak. Plan).

I. tabaka 9 nolu odada ele geçen buğday örneklerinin 2007 yılında yapılan incelemesinin raporu ilişiktir (Bak. Rapor).

Çiviyazılı Kültepe kaynaklarında buğday cinsleri hakkında kesin bir bilgiye rastlayamıyoruz.

Çiviyazılı Boğazköy Hitit kaynaklarında ise

ZÍZ.A, ZÍZ.AN.NA= Kızılca buğday

ZÍZ harkiyaš , harkiyaš ZÍZ = beyaz buğday

ZÍZ zenantaš = güz buğdayı

gibi buğday türleri geçmektedir³.

Hititçe leksikal çalışmalarda

ZÍZ haršanandaš, ZÍZ^{HI.A}har-ša-a-ar-ra, ZÍZ haršanili- = başak

gibi türler de tesbit edilmiştir⁴.

² Bakınız eski literatürle birlikte en son A. Ünal, *Anadolu'nun En Eski Yemekleri. Hititler ve Çağdaşı Toplumlarında Mutfak Kültürü*, Homer Yayinevi, İstanbul 2007, s. 141 ve değişik yerlerde.

³ H.Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, Ankara, TTKY, 1974, s.8 vd.

⁴ H.Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, TTKY, Ankara 1974, s.8 vd.

Öte yandan A.Ünal son çıkan sözlüğünde şu buğday çeşitlerini vermektedir : *hattar, kant-, kanza-, karaş-, KUNÁŠU, šeppit-, ZÍZ, ZÍZ-tar, ZÍZ KALAG.GA* “sert buğday”, *ZÍZU*⁵.

Konya Karahöyük'te ele geçen buğdaylar ve benzeri tahıllar (Res.1) Res.2 a,b'deki gibi bir düzenekle un haline getiriliyordu. Burada sürtülerek öğütme söz konusudur. Öte yandan dövülerek ya da ezilerek-sürterek un haline getirildiğine dair pek çok düzeneğin varlığını arkeolojik buluntulardan biliyoruz⁶.

Saray ve tapınaklarda çalışan çok sayıda personelin karnını doyurmak için mutfaklarda çok sayıda değirmen işçileri çalıştırılıyordu. Romalılar devrine gelinceye kadar un değirmeni ve dolap beygiri yöntemiyle un öğütmek bilinmediğinden, bu değirmenlerde çoğu kadın ırgatlar çalıştırılıyordu. Kaçmalarını önlemek için pek çoğunun gözleri kör ediliyordu⁷.

Anadolu'da daha M.Ö. 6800'lerde, Çatalhöyük'te tek taneli (einkorn) kızıl buğday, çift taneli “kavuzlu” (emmer) ve ekmeçlik buğday çeşitlerinin kültür bitkisi olarak ekildiği kanıtlanmıştır. Erken Bronz Çağında ise ekmeç yapımında yaygın olan iki çeşit buğday yetişmekteydi: **Triticum vulgare** ve **triticum compactum**'dur⁸.

Bugün Anadolu'da başlıca üç buğday tipinden un üretilmektedir:

1- Ekmeçlik orta sert ve yumuşak buğday (**Triticum aestivum**),

2- Ekmeçlik ve bisküvilik yumuşak “topbaş” buğdayı (**Triticum compactum**),

⁵ A. Ünal, *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen-A Concise Multilingual Hittite Dictionary-Hittite Çok Dilli El Sözlüğü*, Hamburg 2007.

⁶ Bk. H. A. Hoffner, “Mühle bei den Hethitern”, *RIA* 8/5-6 (1995) s. 400-401; Anadolu'da neolitik dönemden beri kullanılagelen öğütme veya değirmen taşlarının tipolojik sınıflandırılması şu çalışmada ayrıntılı olarak yapılmıştır: I. Pavlú ve diğerleri, “Grinding Stones and Handstones From the Chalcolithic Site of Güvercinkaya (1996-2004)”, *Anatolia Antiqua* 15 (2007) s.17-48.

⁷ Y. Arıkan -O. Soysal, “Hitit Metinlerinde Körler”, *Archivum Anatolicum* 4 (2000) s.207-224; J. Siegelova, “Blendung als strafe für den Eidbruch, Anatolia Antica”, *Studi in Memoria di Fiorella Imparati* II (2002), s. 735-737; H.A. Hoffner, “The Treatment and Long - Term use of persons captured in Battle according to the Maşat Texts”, in K.A. Yener - H.A. Hoffner (eds.), *Recent Development in Hittite Archaeology and History, Papers in Memory of Hans G. Guterbock* (2002) s. 61-72; aynı yazar, “The Disabled and Infirm in Hittite Society”, *Eretz-Israel* 27, Tadmor Volume (2003) s. 84-90.

⁸ Harry A. Hoffner, *Alimenta Hethaeorum Food Production in Hittite Asia Minor*, American Oriental Series Volume 55, New Haven, 1974, s.55.

3- İrmiklik (bulgurluk ve makarnalık) sert buğday (*Triticum durum*).

Bilgilerimize göre bu buğday tohumlarının kökeni maalesef İspanya, ABD, İsrail ve diğer bazı ülkelerdir, yani endemik değildir. Bu yüzden bilim adamlarına düşen görev Anadolu kökenli buğday türlerini (tabii eğer tohum bankalarında kalmışsa!) bir an önce tükenmeden ortaya çıkarmaktır. Aksi takdirde bugün nasıl yerel –genleriyle oynanmamış– domates tohumları arıyorsak aynı şekilde Anadolu'ya özgü buğday için aynı şey söz konusu olacaktır.

Konumuz olan sert ve dayanıklı “**durum**” buğdayı MÖ.II. bin yılın ilk çeyreğinde Anadolu'da yetiştiriliyordu. Şimdi İtalya başta olmak üzere pek çok ülkede yetiştirilmektedir.

Bu konuda başvurulacak seçilmiş bibliyografya yayın tarihi göz önüne alınarak aşağıda gösterilmiştir:

HOFFNER H., *Alimenta Hethaeorum*, 1974.

NESBİTT, M., “Ancient Crop Husbandry at Kaman-Kalehöyük: (1991) Archaeobotanical Report”, *BMECCJ* 7 (1993) 75-97.

DÖRFER, W.-R. NEEF-R. PASTARNEK, Untersuchungen zur Urgeschichte und Agrarökonomie im Einzugsbereich hethitischer Städte, *MDOG* 132 (2000) 367-380.

BAYTOP, T., *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara, 1994.

NESBİTT, M., Plants and People in Ancient Anatolia, in: D. C. Hopkins (ed.), *Across the Anatolian Plateau Readings in the Archaeology of Ancient Turkey*, *AASOR* 57 (2000/2002) 5-18.

KARAUĞUZ, G., *Hititler Dönemi'nde Anadolu'da Ekmek*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.

ÜNAL, A., *Anadolu'nun En Eski Yemekleri Hititler ve Çağdaş Toplumlarda Mutfak Kültürü*, İstanbul, 2007.

Res. 1 - Konya Karahöyük'ten Buğday Örnekleri.

Sedat Erkut

Res. 2 a,b - Kayseri-Kültepe-Kaniş/Neşa'da ortaya çıkarılmış öğütme işliğı
(Prof.Dr. Fikri Kulakoğlu'nun izniyle)

Res. 3 - Çayönü Tepesi'nde bulunan tahıl öğütme taşı ve yumrusu (Hititçe = ^{Net}kugulla- (Bkz. S.Erkut, "The Hitite Word *kugulla-*, Hititçe *kugulla-* Sözcüğü, A.Ü.D.T.C.F. Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi Sayı 40 (2006), s.107-111)) (S.Alp, Hitit Güneşi, TÜBİTAK, 2002, s.34 'ten)

Sayın Doç. Dr. Sedat Erkut

Gönderdiğiniz tohumlardan yapılan incelemeler sonucunda;

Tohumların tüketim aşamasından bir önceki süreci göstermektedir. Bu durum hasattan sonra tohumlarda yapılan işlemlerin bittiği son evredir. Bu süreç sonucunda tohumlar yemek olarak kullanılacak biçime gelmiştir.

Tohumlar tamamı *tridicum dicocum* (durum buğdayı) türüne aittir. Tohumların bir mutfak veya yemeklerin saklandığı kiler, depo gibi yerlerden ele geçirilmiş olması mümkündür. Tohumların bulunduğu alan hakkında ayrıntılı bilgi elimde olmadığından dolayı yorumların bunlarla sınırlıdır.

İlginize teşekkür ederim

Doç. Dr. Evangelia Ioannidou
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Yerleşim Arkeolojisi Bölümü
Öğretim Elemanı

Sedat Erkut

Plan

KIRKLARELİ MÜZESİ'NDEKİ ASILBEYLİ LYSIMACHIA DEFİNESİ

MELİH ARSLAN*

Bu define, 1993 yılında, Kırklareli'ye 2 km. uzaklıktaki Asilbeyli Köyü'nde bulunmuştur. Asilbeyli köyünde bir define bulunduğu haberi üzerine, Müze Müdürü Sn. Zülküf YILMAZ tarafından bir kazı ve temizlik çalışması yapılmıştır. Muhtemelen bir çömlek içerisinde saklanmış olan define sikkeleri tarım yapılırken çömleğin kırılmasıyla ortalığa dağılmıştır.

Kırklareli Müze Müdürlüğü'nün yaptığı kazı çalışması sonucunda, 500 civarında bronz sikke toplanmıştır¹. Bunlardan 305 adet sikke, 204-509 envanter numarasıyla envanterlik olarak işlem görmüştür.

Definenin, yaklaşık 190 civarında olan sikkeleri ise, kondisyonlarının çok bozuk olması nedeniyle müze tarafından etütlük olarak tasnif edilmiştir. Biz burada, definenin envanterliğe ayrılmış kısmını, yani 305 sikkeyi tanıtabiliyoruz. Çünkü defineden geriye kalan ve müze tarafından etütlüğe ayrılmış olan diğer sikkeleri Kırklareli Müzesinde çalıştığımız zaman içinde görememiş ve üzerinde çalışma olanağı bulamamıştık². Ancak, Asilbeyli Definesini bizzat bulmuş ve müzeye taşımış olan, Kırklareli Müze Müdürü Sn. Zülküf YILMAZ bu etütlük sikkelerin, 160-190 civarında olduğunu bize daha sonraları beyan etmiştir³.

Define sikkelerinin tamamı, İ.Ö. 309-220 yıllarına tarihlenen **Lysimachia** kentinin darplarından oluşmaktadır. Bu önemli Trakya kenti, Büyük İskender'in en yakın silah arkadaşlarından ve generallerinden biri olan Trakya Kralı Lysimachus tarafından kurulmuştur. Trakya Krallığının kurucusu olan Lysimachus, İ.Ö. 309 yılında, Gelibolu Yarımadasının en dar

* Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 06240/ANKARA; e-mail: arslanmelih 06@hotmail.com

¹ Definenin bir kısmının toplu görünümü için bkz., Levha I, Resim 1.

² Bakanlığımızdan müzelerde bilimsel araştırma izni alıp, çalışmalara başladığımızda, sadece envanterlik eserler biz araştırmacıların çalışmasına sunulmaktadır.

³ Kırklareli Müze Müdürlüğünde yaptığım çalışmalar esnasında başta Müze Müdürü Sn. Zülküf Yılmaz'a, arkeolog Sn. Nalan Güven'e ve tüm müze çalışanlarına şahsıma göstermiş oldukları misafirperverliklerinden ve desteklerinden dolayı burada teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu define sikkelerinin resim levhalarını bilgisayarda düzenleyen değerli arkeolog meslektaşım Oğuz BOSTANCI'ya şükranlarımı sunarım.

yerinde kurulmuş olan antik Kardias kentini yakıp, yıkarak ve hemen onun yakınına kendi adıyla anılan, Lysimachia kentini kurmuştur.

Kral Lysimachus bu yeni şehri başkent olarak seçti ve Avrupa yarasındaki para basımının ana merkezi yaptı. Gelibolu (Galliopoli) Yarımadasının en dar yerinde bulunan konumu ile bu kent Chersonesus'un anahtarı durumundaydı. Hellespont Geçidi'ni kontrolü altına alan bu kent, hem Marmara Denizini, hem de Saroz Körfezini kontrol edebiliyordu.

Lysimachia darphanesi, Lysimachus döneminde (İ.Ö. 309-281), kralı gümüş ve bronz sikkelerin yanında, üzerinde kentin adı olan tek bir örnek gümüş (AR octobol) sikke de bastırılmıştır. Bu gümüş sikkenin ön yüzünde, genç Herakles'in aslan postu başlıklı başı sağa ve arka yüzde, **ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ** ve Nike ayakta cepheden, baş sola; çelenk ve palmye dalı tutmaktadır⁴.

Bizi esas ilgilendiren kentin bronz sikke üretimleridir. Lysimachia kenti kurulduğu 309 yılından 220 yılına kadar, yukarıdaki tek gümüş örnek haricinde, sadece bronz sikkeler bastırılmıştır. Bronz sikkelerin tüm örneklerini, Danimarka Ulusal Sikke ve Madalya Kabinesinin kataloğunda (SNG Copenhagen, Thrace) görmekteyiz⁵. Bu katalogta, şehrin 11 farklı bronz sikke tipi saptanmaktadır. Burada yayımlamakta olduğumuz, Asilbeyli Definesinde ise, Lysimachia kentinin dört farklı sikke tipinin örnekleri görülmektedir.

500 kadar Lysimachia darplarından oluşan bu bronz sikke definesindeki sikkelerin en önemli ve dikkat çeken özelliği, sikkelerin birçoğunun üzerinde çift basımların olmasıdır.

Beynelmilel nümizmatik terminolojide bu tür sikkelere *overstruck*'lu (eski bir sikkenin, yeni bir sikke yapmak için sikke pulu olarak, ikinci kez kullanılması) basımlar denilmektedir. Bu *overstruck*'lu sikkelerin, ilk sikkeden kalan izlerinin büyük çoğunluğunu burada tespit edebildik. Bunların hangi sikkelerden kalmış olduklarını da aşağıda izah etmekteyiz.

Bu definemizdeki dört farklı grup sikkeyi daha iyi yorumlayabilmemiz için Lysimachia darphanesinin tüm tiplerinin genel bir dökümünü aşağıya çıkararak işe başlamak istiyoruz.

⁴ HN, s. 260; Sear, Greek I, s. 162, no. 1618.

⁵ SNG Cop., no. 899-922.

Böylece bizim definedeki grupların, hangi tipin üzerine, ikinci kez basılmış olduklarının da, daha anlaşılır olması sağlanmıştır.

LYSIMACHIA DARPANESİNİN BRONZ SİKKE GRUPLARI

1. **Grup:** Önyüzde, Lysimachus'un diademli başı sağa; arka yüzde, ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ ve sağa koşan aslan; monogram 3, 4 (bkz., SNG Cop., 899-900), 15.99gr.; 14.81gr.
2. **Grup:** Önyüzde, genç Herakles'in aslan postu başlıklı başı sağa; arka yüzde, ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ ve Nike sola yürüyor; çelenk ve palmye dalı tutuyor; monogram 5-6 (bkz., SNG Cop., 901-902), 13.29gr.; 9.61gr.
3. **Grup:** Önyüzde, genç Herakles'in aslan postu başlıklı başı sağa; arka yüzde, ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ ve Artemis ayakta cepheden, baş sağa; kısa chiton giymiş, omzunda sadak ve her iki eliyle çapraz şekilde uzun meşale tutuyor; Not. Ön yüzde ve arkada kontrmarklar (bkz., SNG Cop., 903-904), 12.15gr.; 8.79gr.
4. **Grup:** Önyüzde, Demeter başı sağa, türbanlı, başının ortasında bir buğday başağı; arka yüzde, ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ ve Nike sola yürüyor; çelenk ve palmye dalı tutuyor (bkz., SNG Cop., 905), 6.11gr.
5. **Grup:** Önyüzde, Demeter başı sağa, türbanlı; arka yüzde, çelenk içinde ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ yazısı ve değişen kontrmarklar (bkz., SNG Cop., 906-907), 6.77gr.; 5.95gr.
6. **Grup:** Önyüzde, Athena başı sağa, türbanlı, korint miğferli, arka yüzde, ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ ve sağa yürüyen aslan, monogram ? (bkz., SNG Cop., 908), 4.87gr.
7. **Grup:** Önyüzde, Tyche başı sağa, kule taçlı; arka yüzde, ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ ve sağa oturan aslan, monogramlar 8-9 ve 4 (bkz., SNG Cop., 909-913), 6.20gr.; 6.89gr.; 4.93gr.; 7.57gr.; 4.74gr.
8. **Grup:** Önyüzde, genç Herakles'in aslan postu başlıklı başı sağa; arka yüzde, ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ ve Nike sola yürüyor; çelenk ve palmye dalı tutuyor; monogramlar 8 ve 10, ayrıca kontrmarklar var ve *overstruck*'lu (bkz., SNG Cop., 914-917), 5.14gr.; 3.39gr.; 3.55gr.; 3.60gr.
9. **Grup:** Önyüzde, Aslan başı sağa; arka yüzde, ΛΥΣΙ ve bir buğday başağı, monogram 11 (bkz., SNG Cop., 918-920), 3.00gr.; 2.28gr.; 1.02gr. üç fark ağırlık birimi görülür.

10. **Grup:** Önyüzde, Athena başı sağa, attika miğferli; arka yüzde, çelenk içinde Λ -Y (bkz., SNG Cop., 921), 1.45gr.
11. **Grup:** Önyüzde, Hermes başı sağa, başında petasos; arka yüzde, çelenk içinde Λ -Y (bkz., SNG Cop., 921), 1.01gr.

Yukarıda görüldüğü üzere Lysimachia darphanesinin bronz basımları 11 farklı grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar, büyükten küçüğe, yani ağırlık ve çaplarına göre tasnif edilmişlerdir. Örneğin 1. tip sikkenin ağırlığı (15.99 gr.) tetradrahmiye eşit iken, sonuncu ve en küçük birimdeki 11. grup sikkenin ağırlığı (1.01gr.) obol birimine göre düzenlenmiştir.

ASİLBEYLİ LYSIMACHIA DEFİNESİ SİKKE GRUPLARI

Kırklareli Müzesi'ndeki Asilbeyli Bronz Lysimachia Definesi Sikkeleri içinde dört farklı grup bulunmaktadır. Bunlar, yukarıdaki gruplandırmaya göre, 3., 4., 7. ve 8. grupları kapsamaktadır.

Definenin envanterliğe ayrılan kısmı içerisinde, **3. Grup** sikkelerden 28 adet, **4. grup** sikkelerden 21 adet, **7. Grup** sikkelerden 33 adet ve **8. Grup** sikkelerden 223 adet olmak üzere, toplam **305** adet sikke bulunmaktadır. Öncelikle biz bu dört farklı grubu sırasıyla aşağıda, inceleyerek işe başlamak istiyoruz.

Grup 3

Bu grup sikkelerin ön yüzünde, genç Herakles'in aslan postu başlıklı başı sağa dönük ve arka yüzde, sağ üstten başlayıp, sol üste doğru şehrin ismi $\Lambda Y \Sigma I M A / X E \Omega N$; Artemis ayakta cepheden, baş sağa bakmakta; kısa chiton giymiş, omzunda sadak, yay taşımakta ve her iki eliyle çapraz şekilde uzun bir meşale tutmaktadır.

Sikkelerin büyük çoğunluğunda çift, hatta üçlü baskılar (*overstruck*) ve kontrmarklar (karşı damga) bulunmaktadır. Bu grup sikkelerin hiçbirinde monogramlar bulunmamaktadır. Çift baskıdan kalan izlerden, bu sikkelerin Lysimachia'nın 2. Grup sikkelerinden⁶ kalan izler olduğu saptanmıştır. Bu grup sikkelerin büyük çoğunluğu, ön yüzünde aynı Herakles betimlemesi olan ve arka yüzde sola yürüyen ve çelenk taşıyan Nike betimlemesi bulunan sikkelerin tekrardan üzerine basılarak kullanılmasıyla oluşturulmuş olduğunu tespit ettik. Birçok sikkenin ön yüzünde ilk sikkeden kalan ön yüz tasvirleri çok iyi bir şekilde seçilebilmektedir (bkz., kat. no. 1, 3-28) ve arka

⁶ Bunun için bkz., SNG Cop. no. 901-902.

yüzlerde, Nike'nin kanat izleri ve Nike'nin belden yukarısı rahatlıkla görülmektedir (bkz., kat. no. 2, 13, 14, 21 ve Levha 11, Resim 1).

Ayrıca, 3. Grup sikkeler üzerinde, dört farklı tip kontrmarka rastlanmaktadır. 28 adet sikkenin büyük çoğunluğunun ön yüzünde, cepheden aslan betimlemesi figürü (bkz., kat. no. 1-6,8-11 ve 13-28) bulunmaktadır. Aslan Lysimachia darphanesinin, yerine kurulduğu Kardina şehrinden miras kalan simgelerinden en önemlisidir. Lysimachia darphanesinin, 6. ve 7. grup sikkelerin arka yüzlerinde ve 10. grup sikkesinin ön yüzünde, aslan betimlemesi esas figür olarak kullanılmıştır. Sikkelerin bir kısmının arka yüzlerinde, yunus balığı ve pek azında ise, buğday başağı olan kontrmarkalar görülmektedir. Buğday başağı kontrmarkı da, şehrin önemli simgelerinden bir diğeridir (bkz., kat. no. 15 ve 26).

Şehir darphanesinin 10. grup sikkesini arka yüzünde, 7. grup sikkenin ön yüzünde Demeter'in başında ve 8. grup sikkesinin arka yüzünde çelenk olarak buğday başağı karşımıza çıkmaktadır. Yunus balığı kontrmarkı ise, şehrin deniz kenarında olması, hem Ege Denizi'nin Saroz Körfezine, hem de Marmara Denizine ve Çanakkale Boğazına hakim yerde olması sebebiyle deniz ile olan ilişkisinin bir kanıtı olarak kullanılmış olmalıdır (bkz., kat. no. 1, 4-5, 12-13, 15-16, 20 ve 23-24). Bir tek sikkenin arka yüzünde, çift kontrmarka vardır ve bunlardan birincisi sikkenin sağ boşluğunda buğday başağı, ikincisi ise, ilk kez burada görülen, ayakta sola duran Korint miğferli Athena (bkz., kat. no. 26) figürüdür.

Grup 4

Bu grup sikkelerin ön yüzünde, Demeter'in türbanlı başı sağa; türbana dolanmış ve ucu başın üstünde birleşen iki buğday başağından taç giymiştir. Arka yüzde, sol üstten alta doğru yazılmış ΛΥΣΙΜΑ / ΧΕΩΝ ; Nike ayakta cepheden, baş sola bakmakta; sağ eliyle yukarıda çelenk taşımaktadır. Nike'nin sol kolunda palmye dalı taşınması gerekirken, burada yalnızca bir sikke üzerinde Nike'nin sol kolunda palmye dalı (bkz., kat. no. 42) tuttuğu görülmektedir. Bu darphane için bu arka yüz kalıbı enteresandır.

4. Grup sikkelerin de pek azında çift baskılı (*overstrucklu*) sikkeler görülmektedir. Bu grup sikkeler, yukarıdaki listemizde 5. Grup olarak isimlendirdiğimiz sikkeler üzerine ikinci kez basılmışlardır. Bu gruptaki çift basımlar, 3. Gruptaki kadar fazla değildir. Bu çift basımlı sikkelerin ilk basımlısı yine Lysimachia darphane bir sikkedir. Bu sikkenin ön yüzünde, Demeter başı ve arka yüzünde buğday çelengi içerisinde şehrin ismi yazmak-

tadır⁷. Bu çift basımlılarda, ikinci basımın altından, ilk basımdaki buğday çelengi, sikke kenarlarından anlaşılır şekilde görülmektedir (bkz., kat. no. 37-49). Ayrıca bir sikkenin arka yüzünde ilk sikkeden kalan ve yatay şekilde duran buğday tanesi görülmektedir (bkz., kat. no. 29). Bu sikke de görülen buğday tanesi, muhtemelen Kardias⁸ veya Crithote⁹ sikkelerinde görmüş olduğumuz aslanın altında yer alan buğday tanesinden kalan iz olduğu aşıkardır (bkz., Levha 11, Resim 3).

Bu grupta daha az sayıda kontrmarklı sikkeler bulunmaktadır. Kontrmark'lar, bazı sikkelerin arka yüzünde görülmektedir. Bunlar, yunus balığı (bkz., kat. no. 32-33, 40 ve 45) ve buğday başağı (bkz., kat. no. 46) şeklindeki şehir için bilinen simgelerdir.

4. Grup sikkeleri, Demeter'li sikkeler diye de isimlendirmek mümkündür. Bu grup sikkeler, 3. Gruptaki Herakles'li sikkelere nazaran biraz daha küçük ve hafif olarak basılmışlardır. Sikkelerin ağırlıkları 9.00 gr. ile 7.00 gr. arasında değişmektedir. Çaplar ise, 24 mm. ile 20 mm. arasındadır. Darpların yönleri genellikle saatin 12 istikametindedir.

Asilbeyli Definesinin, dört farklı grup sikkesi içerisinde, en az sayıdaki (21 adet) sikkeleri bu grup oluşturmaktadır.

Grup 7

Bu grup sikkelerin ön yüzünde, şehir Tyche'sinin kule taçlı başı sağa; arka yüzde, sağ üstten alta ve sola doğru yazılmış ΛΥΣΙΜΑ / ΧΕΩΝ yazısı ve sağa çömelmiş (arka ayakları üzerine oturmuş) aslan figürü yer almaktadır. Ayrıca sikkenin arka yüzünün sağ ve sol boşluğunda magistrat isimleri ve çeşitli semboller bulunmaktadır (bkz., kat. no. 56-81).

Bu grup sikkelerin ağırlıkları ve çapları çok değişiklik göstermektedir. Bu grup sikkeleri kendi içerisinde büyük, orta ve küçük tipli olanlar olarak üç sınıfa bölebiliriz. Bu tanıma göre en ağır sikkeler, 7.00 gr. ile 6.00 gr. arasında, orta olanlar, 6.00 gr. ile 5.00 gr. arasında ve en küçük olanlar ise, 4.50 gr. ile 3.77 gr. arasında bir ağırlıktadır. Sikkelerin çapları, 17 mm. ile 21 mm. arasında ve darp yönleri ise, genellikle saatin 12 yönünü göstermektedir.

⁷ Bkz., SNG Cop. no. 906-907.

⁸ Bkz., Weber, no. 2445-47.

⁹ Weber, no. 2451.

7. Grup sikkelerin en önemli özelliği büyük çoğunluğunda magistrat (sikke basımından sorumlu yetkili memur) isimlerini gösterir monogramların bulunmasıdır. Bu monogramlar bazı sikkelerde bir, bazı sikkelerde ise, iki adet olarak gözükmektedir. Buldukları yer olarak, genellikle çömelmiş aslanın ayakları arasında olmakla birlikte, seyrek olarak ikinci monogramlar, sikkenin arka yüzünün sol veya sağ boşluğuna yerleştirilmiştir. Bu grupta çift baskılı (*overstrucklu*) sikkeye çok az rastlanmaktadır.

Ayrıca bu grup sikkelerin arka yüzlerinde, buğday başağı, kalkan ve koşan tavşan gibi yerli sembollere de rastlamak mümkündür. Bazı kalıplarda ise, solda aslanın üzerinde, N harfi bulunmaktadır. Bu grup sikkelerden definede 33 adet vardır.

Grup 8

Bu grup sikkelerin ön yüzünde, genç Herakles'in aslan postu başlıklı başı sağa ve arka yüzünde, Nike ayakta cepheden, baş sola; sağ elinde defne çelengi ve sol kolunda palmye dalı tutmakta ve şehrin adı sol üstten başlayarak altta doğru ΛΥΣΙΜΑ / ΧΕΩΝ şeklinde yazılmaktadır (bkz., kat. no. 83-305 ve Levha 1, Resim 1: Definenin 8. grubunun toplu görünümü).

Definenin en büyük grubunu oluşturan bu grup sikkelerden definede 224 adet vardır. Define sikkelerinin en küçük çaplı sikkelerini oluşturan 8. Grup sikkelerinin ağırlıkları, 5.50 gr. ile 2.85 gr. arasında değişmektedir. Sikkelerin çapları ise, 16 mm. ile 20 mm. arasındadır. Sikkelerin çoğunluğunun darp yönleri, saatin 12 istikameti yönündedir.

Definenin bu grup sikkelerinde de çok sayıda çift baskılar (*overstruck*), hatta üçlü ve dördü baskılar görülmektedir. Sikkelerin tümü üzerinde tekli veya çiftli magistrat (yetkili memur) monogramları vardır, ama bunların birçoğu *overstruck* baskılar yüzünden okunamamaktadır. Bu monogramlardan ikisi birlikte sikkenin arka yüzünde ve sağ kenarında yer alırken, bazı sikkelerde ise, monogramın biri sağda, diğeri solda bulunabilmektedir. Sikkelerin çoğunluğu üzerinde kontrmark olarak yunus balığı kullanılmıştır. Tek bir sikke üzerinde ise, aslan başı (bkz., kat. no. 117) kontrmark görülmektedir.

8. Grup sikkelerin aşağı yukarı üçte birinde çiftli, üçlü ve dördü *overstruck* baskılar olduğu görülmüş ve bu sikkelerin bazıları üzerinde, ilk veya bir sonraki *overstrucklu* sikkelerin hangi sikkeler olduğu da tespit edilmiştir. Bu ilk sikkeden kalan orijinal sikke izlerinden en gerçek teşhis edileni Suriye Krallığı'na (Seleukid) ait olanlardır. Suriye Kralı 2. Antiochos'a (İ.Ö. 261-246) ait olan bu orijinal sikkenin tekrardan sikke pulu olarak basıma

girmesiyle oluşturulan bu overstrucklu sikkelerin, ön yüzünde, Apollon başı ve arka yüzünde, üç ayaklı kazan (tripot) bulunmaktadır.

Yazı lejandı olan, ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΟΥ yazısı okunmaktadır (bkz., kat. no. 97, 115, 119, 149, 177, 185, 237 ve 286). Birçok overstrucklu sikkede 2. Antiochos'un Sard basımlı bu sikkesinden kalan ön, arka yüz tasvirleri ve yazı lejandından kalan izleri kolayca görmek mümkün olmaktadır (bkz., Levha 11, Resim 5).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

305 adet bronz sikkeden oluşan "Asilbeyli Definesi" bugüne kadar bulunmuş en büyük Lysimachia definesidir. Bu definenin en büyük özelliği kentin üretimi olan 4 farklı tipi aynı definede bulmamızın yanında, definenin çoğunluğunda karşılaşmış olduğumuz çiftli, üçlü ve hatta dördü basımların (overstruck) bir sikke üzerinde görülmesidir.

Define sikkelerini kentin üretimleri içinde biz büyükten küçüğe doğru inceledik. Bu duruma göre 11 farklı bronz tip basmış olan Lysimachia darphanesinin, Asilbeyli Definesinde, 4 farklı grup bulunmaktadır.

Define sikkeleri içerisinde en erken grubu oluşturan ve bizim burada 3. grup olarak tasnif ettiğimiz; ön yüzde, genç Herakles başı sağa ve arka yüzde, sağa doğru yürüyen ve her iki eliyle alevli meşale taşıyan Artemis tasvirli sikkelerden definemizde 28 adet bulunmaktadır. Bu grubun çoğunluğu üzerinde çift baskılar (overstruck) görülmektedir.

4. grup sikkeler, türbanlı Demeter başlı ve sola yürüyen ve çelenk taşıyan Nike betimlemeli olmalıdır. Bu grup 21 adet sikke örneği ile definemizin en küçük grubunu oluşturmaktadır. Bu grubun yarıya yakını çift baskılıdır.

7. Grup olarak adlandırdığımız sikkeler, kule taçlı Tyche başı ve oturan aslan tasvirli sikkelerdir. Bu grup 33 adet olup, hiçbirinde çift baskılı (overstrucklu) sikke bulunmamaktadır. Bu sikkelerde yer alan magistrat monogramlarından bir tanesi burada ilk kez görülmektedir.

8. grup sikkeler, ön yüzünde genç Herakles başı sağa ve arka yüzünde, sola yürüyen ve çelenk taşıyan Nike betimlemesi olmalıdır. Define sikke grupları içinde en çok sayılı, 8. Grup sikkeler oluşturmaktadır. Define sikkelerinin en küçük boyutlu sikkelerini oluşturan, Herakles'li ve Nike'li bu sikkelerden, 223 adet bulunmaktadır.

Bu grup sikkelerin çoğunluğunda çiftli, üçlü ve hatta dördü overstruck basımlar görülmektedir. Definenin en geç tarihli grubunu oluşturan bu sik-

keler muhtemelen, İ.Ö. 251 tarihinden hemen sonra basılmış olmalıdırlar. Çünkü bu sikkeler üzerindeki overstruck basımlardan tanınmış olduğumuz, Suriye kralı 2. Antiochos'un (İ.Ö. 261-246) bronz sikkesi üzerine basılmış örneklerini teşhis edebilmekteyiz (bkz., Levha 11, Resim 5).

2. Antiochos'un 251 yılında Trakya'ya bir sefer yaptığını ve Kypsela (İpsala)'ya kadar olan toprakları işgal ettiğini antik kaynaklardan bilmekteyiz. Lysimachia kentini de içine alan toprakların 2. Antiochos tarafından ele geçirildiği bilinmektedir. 2. Antiochos'un bu hakimiyeti birkaç ayla sınırlı kalmış ve Trakya'dan çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durumda Suriye Krallığının askerlerinin parasını ödemek için Sard şehrinde basılmış olan bu bronz paralar, geri çekilme esnasında Lysimachia kentinde kalmış olabilir.

Lysimachia darphanesi de, yeni para darp ederken, aynı ağırlık birimindeki 2. Antiochos'un bu krallık bronzlarını yeni sikke pulu niyetine kullanmıştır.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

- Arslan 1998 Melih Arslan, "A Hoard of Bronze Coins of Lysimachia". *Stephanos nomismatikos*, Edith Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag/hrsg. von Ulrike Peter, (Berlin 1998): 77-82.
- Arslan 1999 Melih Arslan, "Lysimachia Kenti Bronz Definesi". *Belleten*, C.LXIII, Sayı: 237, (Ankara 1999): 393-410.
- BMC Thrace* B.V. Head & P. Gardner, *Catalogue of Greek Coins in the British Museum-Thrace* (London 1877).
- Davis 1973 N. Davis & C.M. Kraay, *The Hellenistic Kingdoms, Portrait Coins and History* (Londra 1973).
- Erzen 1994 A. Erzen, *İlkçağ Tarihinde Trakya* (İstanbul 1994).
- HN B. V. Head, *Historia Numorum A Manual of Greek Numismatics*(Oxford 1911).
- Lindgren II H. Lindgren, *Ancient Greek Bronze Coins: European Mints* (San Mateo 1989).
- Lindgren III H. Lindgren, *Ancient Greek Bronze Coins* (Quarryville 1993).
- McClellan S.W. Grose, *Catalogue of the McClellan Collection of Greek Coins in the Fitzwilliam Museum*. 3 Vols. (Cambridge 1923-1929).
- Sear II D.R.Sear, *Greek Coins and Their Values, Vol II, Asia and North Africa* (London 1979).

- SNG Cop. *The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum. The Tauric Chersonese-Thrace: Mesembria, Part II* (Copenhagen 1942).
- Weber L. Forrer, *The Weber Collection of Greek Coins*. 3 vols. (London 1922-1929).

KATALOG

3. Grup

1. *Ö.Y.* : Genç Herakles'in aslan postu başlıklı başı sağa; önceki sikke darbından kalan iki önyüz baskısı ve aslan başı kontrmarkı görülmektedir.
A.Y.: ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ; Artemis ayakta cepheden, baş sağa; kısa chiton giymiş, omzunda sadak ve yay taşımakta, her iki eliyle çapraz şekilde uzun meşale tutmaktadır. Kontrmark, yunus balığı ve çift baskı izi görülmektedir¹⁰.
Env. 204; 11.14gr.; 27mm.; 2h.
Ref. SNG Cop., no. 903-904.
Not. Bu grup sikkelerinin çoğunluğunda çift baskı (overstruck) izleri ve kontrmarklar görülmektedir.
2. *Ö.Y.*: Bir önceki sikke gibi. Kontrmark, aslan başı cepheden.
A.Y.: Bir önceki sikke gibi.
Env. 205; 10.49gr.; 25mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 903-904.
3. *Ö.Y.*: Bir önceki sikke gibi. Kontrmark, aslan başı cepheden.
A.Y.: Bir önceki sikke gibi.
Env. 206; 10.95gr.; 24mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 903-904.
4. *Ö.Y.*: Bir önceki sikke gibi. Kontrmark, aslan başı cepheden.
A.Y.: Bir önceki sikke gibi. Kontrmark, yunus ve overstruck¹¹.
Env. 207; 9.09gr.; 24mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 903-904.

¹⁰ Overstruck için bkz., ön yüzde SNG Cop., 901 numaralı sikke'den kalan iki baş ve arka yüzde Nike'nin kanat izleri görülmektedir.

¹¹ SNG Cop., 901-902.

5. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı.
A.Y.: Önceki gibi; kontr., yunus
Env. 208; 8.64gr.; 24mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 903-904.
6. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve overstruck.
A.Y.: Önceki gibi.
Env. 209; 9.01gr.; 25mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 903-904.
7. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve overstruck.
A.Y.: Önceki gibi ve overstruck¹².
Env. 210; 11.30gr.; 25mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 903-904.
8. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve overstruck.
A.Y.: Önceki gibi, kontr., yunus ve overstruck Nike'nin kanat izi¹³.
Env. 211; 9.43gr.; 23mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 903-904.
9. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı.
A.Y.: Önceki gibi ve kontr., yunus.
Env. 212; 11.72gr.; 25mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 903-904.
10. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı.
A.Y.: Önceki gibi.
Env. 213; 13.22gr.; 26mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 903-904.
11. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı.
A.Y.: Önceki gibi.
Env. 214; 9.60gr.; 24mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 903-904.
12. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve overstruck.
A.Y.: Önceki gibi ve kontr., yunus.
Env. 215; 9.28gr.; 25mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 903-904.

¹² SNG Cop., 901 numaralı sikke'nin arka yüzü.

¹³ SNG Cop., 901 numaralı sikke'nin arka yüzü.

13. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve overstruck¹⁴.
A.Y.: Önceki gibi; kontr., yunus ve overstruck.
 Env. 216; 10.78gr.; 24mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 903-904.
14. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve overstruck.
A.Y.: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve overstruck¹⁵.
 Env. 217; 8.24gr.; 27mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 903-904.
15. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve çift baskı var.
A.Y.: Önceki gibi.
 Env. 218; 11.27gr.; 28mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 903-904.
16. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve overstruck.
A.Y.: Önceki gibi ve kontr., yunus.
 Env. 219; 11.10gr.; 23mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 903-904.
17. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı.
A.Y.: Önceki gibi.
 Env. 220; 11.30gr.; 25mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 903-904.
18. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve overstruck.
A.Y.: Önceki gibi.
 Env. 221; 13.71gr.; 26mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 903-904.
19. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı.
A.Y.: Önceki gibi.
 Env. 222; 11.02gr.; 25mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 903-904.
20. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı.
A.Y.: Önceki gibi ve kontr., yunus.
 Env. 223; 9.56gr.; 25mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 903-904.

¹⁴ SNG Cop., 901 numaralı sikke'nin arka yüzü.

¹⁵ SNG Cop., no. 901

21. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve overstruck izi¹⁶.
A.Y.: Önceki gibi ve kontr., yunus.
 Env. 224; 10.73gr.; 24mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 903-904.
22. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve overstruck izi¹⁷.
A.Y.: Önceki gibi.
 Env. 225; 10.31gr.; 25mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 903-904.
23. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve overstruck izi¹⁸.
A.Y.: Önceki gibi ve kontr., yunus.
 Env. 226; 11.61gr.; 24mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 903-904.
24. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve 2. kontrmark (?).
A.Y.: Önceki gibi ve kontr., yunus.
 Env. 496; 9.76gr.; 25mm.; 9h.
 Ref. SNG Cop., no. 903-904.
25. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve 2. kontrmark (?) ve overstruck izi.
A.Y.: Önceki gibi ve kontr., aslan başı.
 Env. 497; 8.59gr.; 23mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 903-904.
26. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontrmark, aslan başı.
A.Y.: Önceki gibi ve kontr., solda, sfenks (?).
 Env. 498; 9.93gr.; 25mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 903-904.
27. *Ö.Y.*: Önceki gibi; kontr., aslan başı.
A.Y.: Önceki gibi ve overstruck: önceki sikkeden Nike'nin kanat izi¹⁹.
 Env. 503-a; 10.79gr.; 24mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 903-904.

¹⁶ SNG Cop., no. 901-902.

¹⁷ SNG Cop., no. 901-902.

¹⁸ Bkz., alta ilk sikkeden kalan cepheden baş (Demeter?).

¹⁹ SNG cop., no. 901 arka yüz.

28. Ö.Y.: Önceki gibi; kontr., aslan başı.
A.Y.: Önceki gibi.
Env. 504-a; 14.79gr.; 26mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 903-904.

4. Grup

29. Ö.Y. : Demeter başı sağa; türbanlı olup, türbanı iki buğday başağundan oluşan bir taç çevrelemektedir. Çift baskı izi.
A.Y. : ΑΥΣΙΜΑΧΕΩΝ; Nike sola yürüyor; sağ elinde çelenk tutuyor ve sol elini beline dayamıştır. Çift baskı var ve önceki sikkeden kalan buğday tanesi görülmektedir²⁰.
Env. 229; 7.33gr.; 22mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 905.
Not. Bu grup sikkelerin çoğunluğunda çift baskılar (overstruck) ve kontrmarklar görülmektedir.
30. Ö.Y.: Önceki gibi
A.Y.: Önceki gibi.
Env. 230; 8.06gr.; 20mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 905.
31. Ö.Y.: Önceki gibi
A.Y.: Önceki gibi.
Env. 231; 7.62gr.; 22mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 905.
32. Ö.Y.: Önceki gibi ve çift baskıdan kalan baş izi.
A.Y.: Önceki gibi. Çift baskı izi var ve kontrmark, yunus balığı.
Env. 232; 6.35gr.; 22mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 905.
33. Ö.Y.: Önceki gibi ve çift baskı baş izi.
A.Y.: Önceki gibi. Çift baskı izi var ve kontrmark, yunus balığı.
Env. 233; 6.64gr.; 23mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 905.

²⁰ Buğday başağı için bkz., Weber, no. 2445-47 (Cardia) ve no. 2451 (Crithote) sikkeleri.

34. *Ö.Y.*: Önceki gibi ve çift baskı yok.
A.Y.: Önceki gibi ve çift baskı yok.
 Env. 234; 6.64gr.; 23mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 905.
35. *Ö.Y.*: Önceki gibi ve çift baskı var.
A.Y.: Önceki gibi ve çift baskı var.
 Env. 235; 7.49gr.; 24mm.; 6h.
 Ref. SNG Cop., no. 905.
36. *Ö.Y.*: Önceki gibi ve çift baskı var.
A.Y.: Önceki gibi ve çift baskı var.
 Env. 236; 6.33gr.; 21mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 905.
37. *Ö.Y.*: Önceki gibi ve çift baskı var.
A.Y.: Önceki gibi ve çift baskı var²¹.
 Env. 237; 8.92gr.; 22mm.; 6h.
 Ref. SNG Cop., no. 905.
38. *Ö.Y.*: Önceki gibi ve çift baskı var.
A.Y.: Önceki gibi ve çift baskı var²².
 Env. 238; 6.46gr.; 23mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 905.
39. *Ö.Y.*: Önceki gibi ve çift baskı var.
A.Y.: Önceki gibi ve çift baskı var²³.
 Env. 239; 7.22gr.; 21mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 905.
40. *Ö.Y.*: Önceki gibi.
A.Y.: Önceki gibi ve kontr. Yunus.
 Env. 240; 6.43gr.; 21mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 905.
41. *Ö.Y.*: Önceki gibi.
A.Y.: Önceki gibi.
 Env. 241; 6.62gr.; 21mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 905.

²¹ Çift baskıdan kalan sikke izi için bkz., SNG Cop., no. 906 (buğday başağından yapılmış çelenk).

²² Bkz., SNG Cop., no. 906-907 (arka yüz).

²³ SNG Cop., no. 906-907.

42. *Ö.Y.*: Önceki gibi.
A.Y.: Önceki gibi.
 Env. 242; 6.36gr.; 20mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 905.
43. *Ö.Y.*: Önceki gibi ve çift baskı var.
A.Y.: Önceki gibi ve çift baskı var²⁴.
 Env. 243; 6.29gr.; 21mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 905.
44. *Ö.Y.*: Önceki gibi ve çift baskı (?).
A.Y.: Önceki gibi ve çift baskı (?).
 Env. 244; 7.62gr.; 21mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 905.
45. *Ö.Y.*: Önceki gibi.
A.Y.: Önceki gibi ve kontr. Yunus.
 Env. 245; 6.84gr.; 22mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 905.
46. *Ö.Y.*: Önceki gibi.
A.Y.: Kontrmark, buğday başağı.
 Env. 246; 6.88gr.; 21mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 905.
47. *Ö.Y.*: Önceki gibi.
A.Y.: Önceki gibi.
 Env. 499; 6.63gr.; 22mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 905.
48. *Ö.Y.*: Önceki gibi.
A.Y.: Önceki gibi.
 Env. 502-a; 8.24gr.; 22mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 905.
49. *Ö.Y.*: Önceki gibi ve çift baskı.
A.Y.: Önceki gibi ve çift baskı²⁵.
 Env. 502-b; 6.95gr.; 23mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 905

²⁴ SNG Cop., no. 906.

²⁵ SNG Cop., no. 906.

7. Grup

50. Ö.Y. : Tyche başı sağa; kule taçlı.
A.Y. : ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ; Aslan sağa oturuyor.
Env. 464; 6.93gr.; 18mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
Not. Bu grupta çift baskılar yoktur. Sadece kontrmarklar ve monogramlar vardır.
51. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Kontrmark, buğday başağı.
Env. 465; 7.12gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 910.
52. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Kontrmark, buğday başağı.
Env. 466; 4.85gr.; 20mm.; 2h.
Ref. SNG Cop., no. 910.
53. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Aslanın ayakları altında monogram: (4).
Env. 467; 4.59gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 910.
54. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Aslanın ayakları altında monogram: (4).
Env. 468; 3.77gr.; 20mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
55. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Aslanın ayakları altında monogram: (?).
Env. 469; 4.82gr.; 20mm.; 2h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
56. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Aslanın ayakları altında monogram: (?) ve sembol: bereket boynuzu
Env. 470; 6.31gr.; 20mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 910.
57. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Aslanın ayakları altında monogram: (?).

- Env. 471; 5.49gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 911.
58. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Monogramlar: (13) ve sol kenarda (6).
Env. 472; 5.18gr.; 18mm.; 9h.
Ref. SNG Cop., no. 909-911.
59. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Sembol: sağa koşan tavşan.
Env. 473; 5.27gr.; 18mm.; 11h.
Ref. SNG Cop., no. 911.
60. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Sembol: buğday başağı.
Env. 474; 3.98gr.; 21mm.; 9h.
Ref. SNG Cop., no. 910.
61. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Sembol: kalkan.
Env. 475; 5.96gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 912-913.
62. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Sembol: (?) ve monog.: (?).
Env. 476; 5.64gr.; 19mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
63. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Monogram: (4).
Env. 477; 4.44gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
64. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 478; 6.38gr.; 20mm.; 2h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
65. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Monogram: (6) ve (13).
Env. 479; 4.19gr.; 19mm.; 2h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.

66. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 480; 6.56gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
67. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Monogramlar: (11) ve (13).
Env. 481; 5.14gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
68. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Monogramlar: (2) ve (13).
Env. 482; 5.08gr.; 19mm.; 2h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
69. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Sembol: buğday başağı.
Env. 483; 4.87gr.; 21mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
70. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 484; 5.95gr.; 18mm.; 2h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
71. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Sembol: buğday başağı.
Env. 485; 5.73gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
72. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Monogram: (11).
Env. 486; 5.23gr.; 20mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
73. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Monogram: (4).
Env. 487; 4.10gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
74. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Sembol: buğday başağı.

- Env. 488; 5.57gr.; 21mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
75. *Ö.Y.*: Önceki gibi.
A.Y.: Monogram: (4).
Env. 489; 5.75gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
76. *Ö.Y.*: Önceki gibi.
A.Y.: Monogram: (4).
Env. 490; 4.77gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
77. *Ö.Y.*: Önceki gibi.
A.Y.: Monogramlar: (4) ve (6).
Env. 491; 4.84gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
78. *Ö.Y.*: Önceki gibi.
A.Y.: Monogram: (11).
Env. 492; 4.08gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
79. *Ö.Y.*: Önceki gibi.
A.Y.: Sembol: Buğday başağı.
Env. 493; 5.25gr.; 20mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
80. *Ö.Y.*: Önceki gibi.
A.Y.: Sembol: Buğday başağı.
Env. 494; 4.35gr.; 20mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 910.
81. *Ö.Y.*: Önceki gibi.
A.Y.: Monogram: (4) ve sembol: kalkan.
Env. 495; 4.76gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.
82. *Ö.Y.*: Önceki gibi.
A.Y.: Sembol: Buğday başağı.
Env. 501; 5.25gr.; 20mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.

8. Grup

83. *Ö.Y.* : Genç Herakles'in aslan postu başlıklı başı sağa.
A.Y. : ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ; Nike sola yürüyor; sağ elinde çelenk ve sol omzuna dayalı palmye dalı tutuyor. Monogramlar: (8) ve (10).
 Env. 249; 4.07gr.; 18mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 914-917.
Not. Definenin bu grup sikkelerinin çoğunluğunda çift, bazende üç baskı (overstruck) izleri tespit edilmektedir.
84. *Ö.Y.*: 83 numaralı sikke gibi.
A.Y.: Monogramlar: (8) ve (10).
 Env. 250; 4.31gr.; 17mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 914-917.
85. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogramlar: (8) ve (10).
 Env. 251; 3.81gr.; 18mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 914-917.
86. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogramlar: (8) ve (10).
 Env. 252; 4.22gr.; 17mm.; 6h.
 Ref. SNG Cop., no. 914-917.
87. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogramlar: (8) ve (10).
 Env. 253; 3.47gr.; 16mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 914-917.
88. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi, fakat çift baskıdan (overstruck) kalan iz²⁶.
A.Y.: 83 numaralı gibi ve overstruck izi var²⁷. Monogram: (?).
 Env. 254; 3.81gr.; 18mm.; 12h.
 Ref. SNG Cop., no. 914-917.
89. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogramlar: (8) ve (10).

²⁶ 2. Antiochos sikkelerinin arka yüzünden kalan üç ayaklı kazan (tripot) izi için bkz., Sear II, no. 6891.

²⁷ Sear II, no. 6891 (ön yüzden kalan Apollon başı).

Env. 255; 3.79gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

90. *Ö.Y.*: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck ANTIOX[ΕΩΝ] ²⁸.
Env. 256; 3.78gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
91. *Ö.Y.*: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck ²⁹.
Env. 257; 3.79gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
92. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogramlar: (8) ve (10).
Env. 258; 4.55gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
93. *Ö.Y.*: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck ³⁰ (ANTI) Antiochos yazısından dört harf.
Env. 259; 4.24gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
94. *Ö.Y.*: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck ³¹.
Env. 260; 4.08gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
95. *Ö.Y.*: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck ³².
Env. 261; 3.23gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
96. *Ö.Y.*: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: 88 numaralı gibi, overstruck ve monogramlar: (8) ve (10).
Env. 262; 4.01gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

²⁸ Scar II, no. 6891 (2. Antiochos sikkesi).

²⁹ Scar II, no. 6891 (2. Antiochos sikkesi).

³⁰ Scar II; no. 6891 (2. Antiochos sikkesi).

³¹ Scar II, no. 6891 (2. Antiochos sikkesi).

³² Scar II, no. 6891 (Apollon başı).

97. Ö.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck³³.
A.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck³⁴.
Env. 263; 3.96gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
98. Ö.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck³⁵.
A.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck³⁶.
Env. 264; 4.56gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
99. Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: 83 numaralı gibi.
Env. 265; 3.99gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
100. Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Kontrmark: yunus.
Env. 266; 3.99gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
101. Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 267; 4.50gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
102. Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 268; 4.83gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
103. Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 269; 4.28gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

³³ Sear II, no. 6891 (arka yüz, tripot ve ANTIO).

³⁴ Sear II, no. 6891 (ön yüz, Apollon başı).

³⁵ Sear II, no. 6891 (arka yüz, tripot ve ANTIO).

³⁶ Sear II, no. 6891 (ön yüz, Apollon başı).

- 104.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 270; 4.00gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 105.** *Ö.Y.:* 88 numaralı gibi ve overstruck (çift baş izi).
A.Y.: Kontrmark: Yunus ve overstruck.
Env. 271; 3.08gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 106.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 272; 3.98gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 107.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 273; 3.26gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 108.** *Ö.Y.:* 88 numaralı gibi ve overstruck (çift baş izi).
A.Y.: Kontrmark: Yunus.
Env. 274; 4.28gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 109.** *Ö.Y.:* 88 numaralı gibi ve overstruck (çift baş izi).
A.Y.: Overstruck (çift baskı).
Env. 275; 4.59gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 110.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 276; 4.67gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 111.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 277; 4.27gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 112.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).

- Env. 278; 4.45gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 113.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 279; 3.93gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 114.** *Ö.Y.:* 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (Apollon başı).
Env. 280; 4.51gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 115.** *Ö.Y.:* 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (Apollon başı).
Env. 281; 5.16gr.; 18mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 116.** *Ö.Y.:* 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (çift baskı var).
Env. 282; 3.80gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 117.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Kontrmark: Aslan başı.
Env. 283; 3.75gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 118.** *Ö.Y.:* 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (çift baskı var).
Env. 284; 3.59gr.; 17mm.; 11h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 119.** *Ö.Y.:* 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (çift baskı var).
Env. 285; 4.71gr.; 19mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 120.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 286; 2.54gr.; 16mm.; 11h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

121. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 287; 3.78gr.; 16mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
122. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?) ve kontrmark: Yunus.
Env. 288; 3.54gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
123. *Ö.Y.*: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (Tripot ve ANT. yazısı), monogram: (8) ve (10).
Env. 289; 3.66gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
124. *Ö.Y.*: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (Apollon başı).
Env. 290; 3.83gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
125. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 291; 3.39gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
126. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 292; 5.36gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
127. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 293; 2.96gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
128. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 294; 4.08gr.; 18mm.; 11h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
129. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).

- Env. 295; 3.19gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 130.** *Ö.Y.:* 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck ve Monogram: (?).
Env. 296; 3.80gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 131.** *Ö.Y.:* 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck ve Monogram: (?).
Env. 297; 4.29gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 132.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 298; 3.58gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 133.** *Ö.Y.:* 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 299; 4.60gr.; 18mm.; 3h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 134.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 300; 4.39gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 135.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10); kontrmark: Yunus.
Env. 301; 3.68gr.; 20mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 136.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 302; 4.19gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 137.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8).
Env. 303; 4.48gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

138. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 304; 3.35gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
139. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 305; 3.62gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
140. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?); kontrmark: Yunus.
Env. 306; 4.31gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
141. *Ö.Y.*: 88 numaralı gibi overstruck.
A.Y.: Overstruck; monogram: (8) ve (10).
Env. 307; 4.14gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
142. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 308; 3.10gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
143. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 309; 3.17gr.; 16mm.; 8h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
144. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 310; 3.70gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
145. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 311; 4.55gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
146. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).

- Env. 312; 3.56gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 147.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10); kontrmark: Yunus.
Env. 313; 4.14gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 148.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 314; 4.35gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 149.** Ö.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (Tripot ve ΒΑΣΙΛΕΩΣ ANTIOXOY³⁷).
Env. 315; 4.98gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 150.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 316; 4.85gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 151.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 317; 3.69gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 152.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 318; 3.76gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 153.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 319; 3.65gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 154.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).

³⁷ Scar II, no. 6891 (2. Antiochos sikkesi)

- Env. 320; 4.77gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 155.** *Ö.Y.:* 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck; monogram: (?).
Env. 321; 4.05gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 156.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 322; 3.88gr.; 17mm.; 11h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 157.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 323; 3.67gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 158.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 324; 3.94gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 159.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 325; 4.02gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 160.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 326; 3.34gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 161.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 327; 2.92gr.; 18mm.; 9h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 162.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 328; 4.92gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

- 163.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 329; 3.68gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 164.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 330; 3.20gr.; 16mm.; 11h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 165.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 331; 4.03gr.; 18mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 166.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (10).
Env. 332; 4.19gr.; 19mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 167.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 333; 4.18gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 168.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 334; 4.00gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 169.** Ö.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck; monogram: (8) ve (10).
Env. 335; 3.53gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 170.** Ö.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck, ANT[IOXOY]³⁸
Env. 336; 4.36gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

³⁸ Suriye Kralı 2. Antiochos'un ismi.

171. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 337; 4.67gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
172. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 338; 3.63gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
173. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 339; 3.90gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
174. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 340; 3.47gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
175. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 341; 3.61gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
176. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 342; 4.60gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
177. *Ö.Y.*: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck; monogram: (8) ve (10).
Env. 343; 3.20gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
178. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 344; 4.72gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
179. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).

- Env. 345; 4.49gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 180.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (10).
Env. 346; 3.21gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 181.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8).
Env. 347; 3.37gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 182.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 349; 3.78gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 183.** Ö.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (Tripot ve 2. Antiochos sikkesinden kalan 3 adet monogram); monogram: (8) ve (10).
Env. 350; 3.76gr.; 20mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 184.** Ö.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (ANTI).
Env. 351; 3.83gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 185.** Ö.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (ANTI); monogram: (8) ve (10).
Env. 352; 3.86gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 186.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 353; 4.02gr.; 17mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 187.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 354; 5.04gr.; 18mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

188. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 355; 3.39gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
189. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 356; 3.50gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
190. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 357; 3.67gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
191. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 358; 3.73gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
192. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 359; 3.20gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
193. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 360; 3.12gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
194. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 361; 4.69gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
195. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 362; 4.49gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
196. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).

- Env. 363; 3.94gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 197.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 364; 4.01gr.; 18mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 198.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 365; 3.05gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 199.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?); kontrmark: Yunus
Env. 366; 4.35gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 200.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 367; 4.62gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 201.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 368; 2.74gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 202.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 369; 4.09gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 203.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 370; 4.78gr.; 16mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 204.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?); kontrmark: Yunus
Env. 371; 3.33gr.; 17mm.; 9h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

205. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 372; 4.14gr.; 15mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
206. *Ö.Y.*: 83 numaralı; kontrmark (?).
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 373; 3.88gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
207. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 374; 4.34gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
208. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 375; 3.78gr.; 19mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
209. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 376; 3.39gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
210. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 377; 3.67gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
211. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 378; 4.09gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
212. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 379; 4.28gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
213. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Kontrmark: Yunus.

- Env. 380; 4.55gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 214.** *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 381; 3.22gr.; 17mm.; 5h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 215.** *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 382; 3.28gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 216.** *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 383; 4.84gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 217.** *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 384; 4.40gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 218.** *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 385; 4.27gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 219.** *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 386; 3.62gr.; 18mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 220.** *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 387; 3.99gr.; 18mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 221.** *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 388; 3.87gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

222. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 389; 3.83gr.; 18mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
223. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 390; 3.62gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
224. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 391; 3.89gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
225. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 392; 5.15gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
226. *Ö.Y.*: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (ANTIOCO).
Env. 393; 3.87gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
227. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 394; 4.51gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
228. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 395; 4.37gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
229. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 396; 4.09gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
230. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).

- Env. 397; 4.56gr.; 18mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 231.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 398; 3.58gr.; 18mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 232.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 399; 3.44gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 233.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 400; 4.29gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 234.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 401; 4.62gr.; 16mm.; 11h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 235.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 402; 3.24gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 236.** Ö.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck (ANTIO).
A.Y.: Overstruck; monogr.: (8), (10).
Env. 403; 3.42gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 237.** Ö.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (ANTIOCO).
Env. 404; 4.27gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 238.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 405; 4.30gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

239. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 406; 3.86gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
240. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 407; 3.71gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
241. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 408; 4.30gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
242. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 409; 4.52gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
243. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 410; 4.49gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
244. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 411; 3.81gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
245. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 412; 4.19gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
246. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 413; 4.02gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
247. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).

- Env. 414; 4.33gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 248.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 415; 3.70gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 249.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 416; 3.78gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 250.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 417; 3.83gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 251.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 418; 4.20gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 252.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 419; 4.57gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 253.** Ö.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (= ANTIOXOY).
Env. 420; 3.97gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 254.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 421; 3.73gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 255.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 422; 5.29gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

256. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Kontrmark: Yunus.
Env. 423; 4.36gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
257. *Ö.Y.*: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (= ANTIOXOY).
Env. 424; 3.79gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
258. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 425; 3.35gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
259. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 426; 3.75gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
260. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 427; 4.03gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
261. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 428; 4.07gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
262. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 429; 4.42gr.; 20mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
263. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 430; 3.65gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
264. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).

- Env. 431; 4.70gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 265.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 432; 3.96gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 266.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?) ve (?).
Env. 433; 3.88gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 267.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 434; 5.07gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 268.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 435; 3.47gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 269.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?) ve (?).
Env. 436; 4.55gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 270.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 438; 3.81gr.; 18mm.; 6h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 271.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 439; 3.33gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 272.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 440; 5.30gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

273. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?) ve (?).
Env. 441; 4.29gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
274. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 442; 4.00gr.; 20mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
275. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 443; 3.26gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
276. *Ö.Y.*: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (?); monogram: (?).
Env. 444; 3.68gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
277. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 445; 3.12gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
278. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 446; 3.89gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
279. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 447; 3.16gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
280. *Ö.Y.*: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10); kontrmark (?).
Env. 448; 3.90gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
281. *Ö.Y.*: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Monogram: (10).

- Env. 449; 3.45gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 282.** Ö.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (=ANTIOXOY); monogram: (8) ve (10).
Env. 450; 3.28gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 283.** Ö.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 451; 4.46gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 284.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 452; 3.86gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 285.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 453; 3.36gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 286.** Ö.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (= ANTIOXOY).
Env. 454; 3.64gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 287.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8).
Env. 455; 3.82gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 288.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 456; 4.51gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 289.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 457; 3.80gr.; 20mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

- 290.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 458; 3.43gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 291.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 459; 4.77gr.; 17mm.; 11h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 292.** *Ö.Y.:* 88 numaralı gibi ve overtruck.
A.Y.: Overtruck (?).
Env. 460; 2.85gr.; 19mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 293.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 461; 4.69gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 294.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 462; 4.61gr.; 21mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 295.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8); kontrmark: Aslan (?).
Env. 500; 3.18gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 296.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 500; 4.49gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 297.** *Ö.Y.:* 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (8) ve (10).
Env. 500-a; 4.51gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 298.** *Ö.Y.:* 88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (= ANTIOXOY).

Env. 500-b; 4.12gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

- 299.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 501; 4.25gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 300.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 502; 3.03gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 301.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 503; 4.13gr.; 18mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 302.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 504; 3.60gr.; 18mm.; 11h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 303.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 505; 3.36gr.; 17mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 304.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 508; 4.26gr.; 18mm.; 11h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
- 305.** Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. 509; 3.72gr.; 16mm.; 12h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

MONOGRAMLAR:

¹Ϸ ²Ϸ ³ΑΡ ⁴Κ ⁵ΗΡ ⁶ΑΕ ⁷Γ ⁸Α ⁹Η ¹⁰Ε ¹¹Θ ¹²Ϸ ¹³Ε

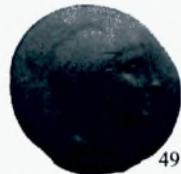
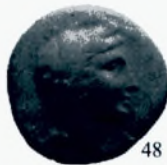

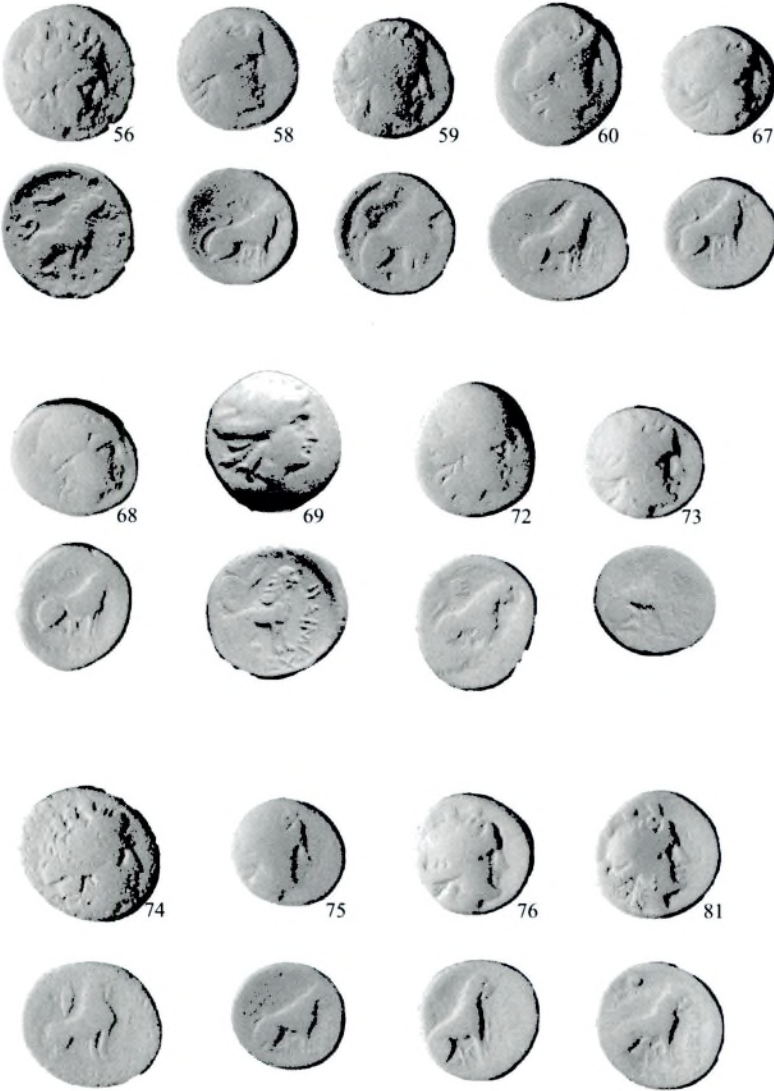
Resim 1 - Asilbeyli Lysimachia Definesi 8. Grup Toplu Görünümü

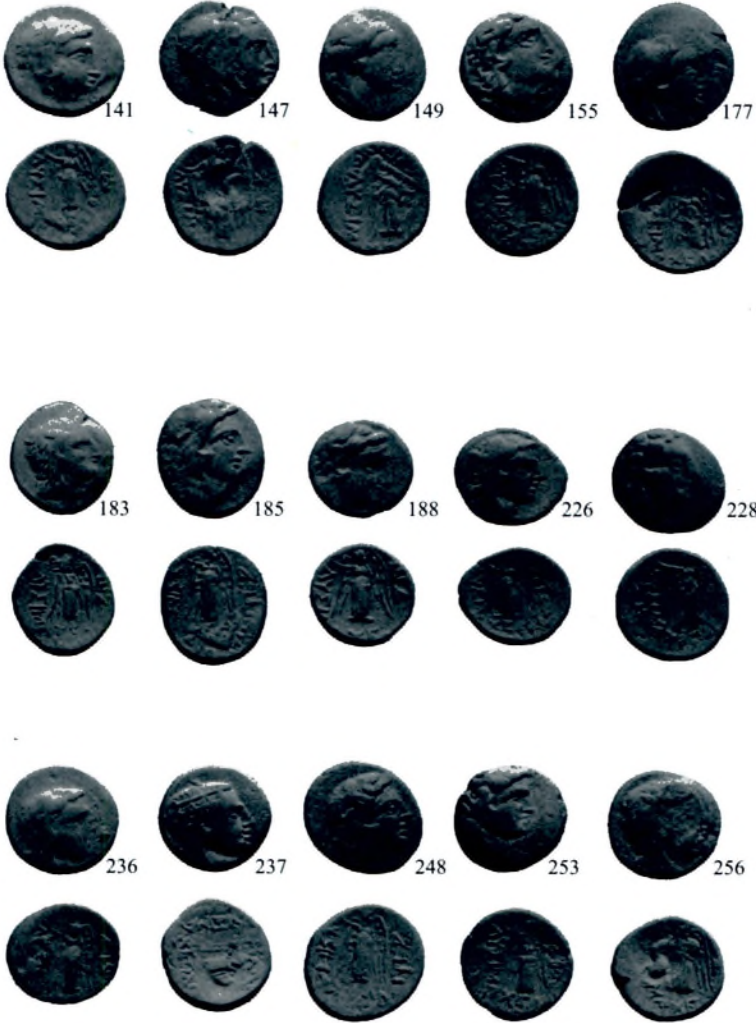

Grup 2
SNG Cop.,901

Asilbeyli Definesi
Grup 3 Örneği

Grup 1
SNG Cop.,899

Resim 2:
Grup 1 sikkesi arka
yüzünden kalan
aslanın başından
kalan iz (overstruck).

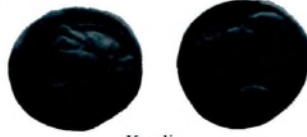
Resim 4:
Grup 5 sikkesindeki çelengin
Grup 4 sikkesindeki overstruck
baskısı.

Grup 5
SNG Cop.,899

Resim 1:
Grup 2 sikkesi üzerine basılmış
olan Grup 3 sikkesinin ikili
baskısından (overstruck) bir örnek

Kardia
SNG Cop.,862

Resim 3:
Kardia Sikkesi üzerine
basıldığının işareti olan
buğday tanesi izi (overstruck).

Resim 5:
Antiochus II sikkesi üzerine
basılmış Lysimachia Grup 8 sikkesi

FAHREDDİN KARA ARSLAN DEVRİ ARTUKLU TARİHİ*

HÜSEYİN KAYHAN**

Selçuklu Devletine uzun yıllar hizmetlerde bulunan Artuk Bey'in hayatta iken yapamadığını ölümünden sonra oğulları ve torunları başarak, ona izafeten Artuklular adıyla anılan ve bir çok kola ayrılan güçlü bir devlet kurmayı başardılar. Bu devletin Hısn Keyfâ kolu, Sökmen tarafından 1102 yılında kurulmuş ve daha sonra da oğlu Rukneddîn Dâvud tarafından geliştirilmişti. Son derece cesur ve kudretli bir Türkmen beyi olan Dâvud, çeyrek yüzyıl boyunca Artukluların bu kolunu dinamik bir şekilde ayakta tutmakla kalmamış, çevredeki bütün tehlikelere rağmen geliştirip, büyütmeyi başarmıştı. Onun 23 Temmuz 1144 tarihinde Hâni'de vefat etmesi üzerine yerine oğlu Kara Arslan geçti¹.

A. İÇ İLİŞKİLER

Hanedan Mensupları İle İlişkiler

Mûsul atabegi İmâdeddîn Zengî, babasının ölümü ile yerine geçen Kara Arslan'ın saltanatını tanımamış ve kardeşi Arslan Doğmuş'u onun yerine geçirmek için askerleriyle birlikte harekete geçerek Hani'yi zaptetmişti. Bunun üzerine Kara Arslan Türkiye Selçukluları hükümdarı Sultan Mesud'a sığındı. Sultan Mesud, 1144 yılında sefere çıkarak Elbistan ve Ceyhan'ı zap-

* Bu yazı Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü tarafından 1-2 Ekim 2002 tarihinde Elazığ'da düzenlenen *Belek Gazi ve Dönemi Sempozyumu*'nda tebliğ olarak sunulmuş ve basılmamıştır.

** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

¹ İbnü'l-Ezrak, *Târihu Meyyâfârikîn ve Âmid (Artuklular Kısmı)*, Trk. tr. A. Savran, Erzurum, 1992, 73-74; Ebû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Trk. tr. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1987, II, 377; Kadı İmâdeddîn, *el-Bustânü'l-Câmî Tevârihu'z-Zemân*, Nşr. C. Cahen, "Une Chronique du VI/XIIe siècle, Bustan al-Jami", *BEO*, VII-VIII, 1937-38, 127; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hafire fi Zikri Umerâi's-Şâm ve'l-Cezire*, Nşr. Yahya Abbâre, Dimaşk, 1978, III, 440; Ş. Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, Ankara, 2003, I, 262. Modern tarihçilerden bazıları Kara Arslan'ın iktidara geçiş tarihini 543/1148 olarak göstermektedirler (bkz. St. Lane-Poole, *The Mohammadan Dynasties*, Paris, 1925, 168; İsmâil Gâlib, *Müze-i Hunâyûn Meskûhât-ı İslâmiye Kısmından Meskûhât-ı Türkmaniye Kataloğu*, İstanbul, 1311, 2; M. Fuat Köprülü, "Artuk Oğulları", *İA*, I, 618.) Fakat bunu neye dayandırdıklarını kendileri de açıklamamakta, sadece iddialardan ibaret kalmaktadırlar. Çünkü eldeki yazılı vesikalarda bu tezlerini doğrulayabilecek bir kayıt ve Dâvud'a ait herhangi bir sikke de bulunmamaktadır.

tetikten sonra Zengî'ye karşı yardımını sağlamak üzere kendisine iltica eden Kara Arslan'ı yanına alarak Malatya'yı kuşatma altına aldı. O, Kara Arslan'a 20 bin kişilik bir ordu vererek Zengî'ye karşı gönderdi. Durumdan haberdar olan Zengî, öncü birliklerinin ardından üzerine doğru gelen Sultan Mesud ile olası bir savaşı göze alamadığı için Kara Arslan ile savaş yapmayarak, niyetinden vazgeçip Mûsul'a geri döndü. Kara Arslan ise, Zengî'nin elinden aldığı yerlerin bir kısmını geri almayı başardı². Böylece kardeşini uzaklaştırmak suretiyle yönetimde yalnız kalmış, iktidarını da sağlamlaştırmıştı.

İktidarı kardeşine kaptıran Arslan Doğmuş Mazgirt'e hâkim idi. Urfa'nın fethinden sonra Zengî'den ayrılarak ve Tell Arsanyus'u kuşatıp ele geçirmiş ve teslim olmak istemeyen halkını esir almıştı³. Onun hakkında 1148 yılındaki vefatına kadar geçen süre içinde başka bilgi bulunmamaktadır. Kara Arslan'ın kızı ile evli olan oğlu da fazla yaşamamış ve kısa bir süre sonra o da vefat etmişti⁴. Bu ölümler Kara Arslan'ın iktidarını daha da sağlamlaştırmış, yönetimde rakipsiz kalmıştı.

Kara Arslan'ın Süleyman, Mahmûd ve Seyfeddîn adlarında üç kardeşi daha vardı. Bunlardan Süleyman'ın nerede hâkimi olduğu bilinmemekle birlikte, birisi Necmeddîn Alpi'nin, diğeri de Cemâleddîn Serbi'nin hizmetinde bulunan iki erkek evlat bıraktığı anlaşılıyor. Yani onun ve oğullarının Kara Arslan ile pek temasları olmamış gibi görünmektedir. İkinci kardeşi Mahmûd ise, Tanza ve Kureyşiyeye sahipti. Onun hakkında da bilgi bulunmamakla birlikte, Davud adında, Kara Arslan'ın oğullarının hizmetinde görev almış bir oğlu vardı⁵. Üçüncü kardeşi Seyfeddîn'in varlığı da bilinmektedir. Onun hakkında da hiçbir bilgi bulunmamakta, yalnızca 1164 Şubat ayı ortalarında Tanza'da öldüğü anlaşılmaktadır⁶. Bu kardeşlerinin

² Süryani Mihail, *Vekayi-nâme*, Trk. tr. H. D. Andrecsyan, İstanbul, 1944 (İTK Kütüphanesinde bulunan basılmamış tercüme), 123-124; Ebû'l-Farac, II, 377; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984, 179; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Trk. tr. E. Üyepazarcı, İstanbul, 2000, 28.

³ Süryani Mihail, 130; Ebû'l-Farac, II, 380 vd.; Anonim Süryani Vekayinâmesi, *el-Hurûbu's-Salibiyye fi Asâri'l-Suryaniyye*, Beyrut, 1929; Kısmen İng. Trc. M. A. S. Tritton, "The First and Second Crusaders from an Anonymous Syriac Chronicle", *JRAS*, 1933, II. Kısım, 300.

⁴ İbnu'l-Ezrak, 83.

⁵ İbnu'l-Ezrak, 99, 100.

⁶ İbnu'l-Ezrak, 144.

iktidar mücadelesine kalkıştıklarına dair bilgi mevcut değildir. Bu da ilişkilerinin iyi olduğu görüntüsünü vermektedir.

Yerli Halkla İlişkiler

Hısn Keyfâ Artuklularının hâkim olduğu yerlerde Türklerin dışında Arap, Kürt, Süryani, Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan yerli halkın yaşadıkları görülmektedir. Devletin bunlarla ilişkilerinde bütün Türk devletlerinde düstur haline gelen eşitlik ve adalet prensiplerine sıkı sıkıya bağlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bunun sonucunda, gerek Artuklu ülkesinde, gerekse de komşu Saltuklu, Mengüçük, Ahlatşah, Dilmaç Oğulları gibi diğer Türk devletlerinde yöneticiler ile halkın ilişkilerinde büyük bir uyum görülmekte, eşitlik ve adalet ön plana çıkmaktadır⁷. Tabiidir ki, bu ilişkiler bazen bozulabiliyor, yerli halk çeşitli sebeplerden dolayı devlete karşı isyan girişimlerinde bulunabiliyordu. Bu cümleden olarak, Meliyye Kürtleri Şâtân kalesinde ayaklanıp, kaleye hâkim olmuşlar, bunun üzerine harekete geçen Kara Arslan bölgeye gelerek kaleyi zapt ettikten sonra Hısn Tâlib'e yönelip orada da kontrolü sağlamış ve isyanı bastırmıştı (Mayıs-Haziran 1161)⁸. Böylece, devleti sarsabilecek bir isyan hareketi büyümeden önlenmiştir.

B. DIŞ İLİŞKİLER

1. Mûsul Atabegliği İle İlişkiler

İmâdeddîn Zengî'nin Irak Selçukluları hükümdarı Sultan Mahmûd tarafından 1127 yılında atabeg payesi ile Mûsul valiliğine getirilmesi, yakındoğudaki dengelerin değişmesine sebep oldu. Bu olay, sonuçları itibarıyla birinci Haçlı seferi ile bölgeye yerleşen Avrupalı Hıristiyan güçler açısından büyük bir darbe olmuş iken, aynı zamanda güney-doğu Anadolu'daki Türk devletleri açısından da büyük gerilemelere sebep olmuştu. Bu cümleden olarak, Artuklular Zengî'nin saldırılarından büyük zararlar gördüler ve topraklarının büyük bir kısmı onun tarafından işgal edildi. Kara Arslan'ın iktidarı her ne kadar Zengî'nin son yıllarına rastlamış ise de, babası Dâvud'un zamanında başlayan kayıplar devam etti ve sürdürdüğü iyi ilişkiler sayesinde bu kayıpları en aza indirmeye çalıştı.

⁷ Bölgeyi gezen devrin önemli seyyahı İbn Cubeyr bunu şu sözlerle çok iyi ifade etmektedir: "Sultanlarla sokaktaki insanlar aynıdır. Zengîni ile fakiri eşittir." (*Rihleti İbn Cubeyr*, Beyrut, (tarihsiz), 186; Trk. tr. İ. Güler, *Endülüs'ten Kutsal Topraklara*, İstanbul, 2003, 177.)

⁸ İbnu'l-Ezrak, 126; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Trk. tr. A. Özaydın, İstanbul, 1987, XI, 230; Ebî'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbârî'l-Beşer*, Nşr. Mahmûd Dayyûb, Beyrut, 1997, II, 113.

Kara Arslan'ın Zengî ile ilişkileri babası Dâvud'un sağlığında başlamıştı. O, Mayıs-Haziran 1138 tarihinde Bizans imparatoru Ioannes Komnenos'un Kuzey Suriye topraklarına girerek, Haçlı devletlerinin de yardımları ile Şeyzer'i kuşatması üzerine, Türkmenlerden topladığı sayısı 50 bini aşan askerden oluşan büyük bir orduyla yardıma gelmiş ve imparatorun geri çekilmesini sağlamıştı. Bu yardımına rağmen Zengî onu iyi karşılamamış ve ülkesine, babasının yanına dönmelerini istemiş, bu da aralarının bozulmasına sebep olmuştu⁹.

Kara Arslan'ın Zengî ile ikinci karşılaşmaları, atabegin Hısn Keyfâ Artuklularına ait Bahmurd kalesini kuşatması sırasında oldu. Taraflar arasında yapılan şiddetli savaşta Kara Arslan yenilgiye uğradı ve Bahmurd kalesi Zengî'nin eline geçti (1141-42)¹⁰.

Zengî, Rukneddîn Dâvud'un ölümünü fırsat bilerek Hısn Keyfâ Artukluları Devleti topraklarına saldırdı. Esard, Bahmûd, Bâtâsâ, Tanzâ ve Maden'e bitişik yerleri eline geçirdiği gibi, Fırat'ı geçip Hâni, Cebel-i Cûr, Bilkarneyn, Sîvân, Ergâni, Hâlâr, Tell Hûm, Cermûk ve çevrelerine hâkim oldu. Yalnızca Harput ve Bâlu Kara Arslan'da, Mazgirt ise kardeşi Arslan Doğmuş'un elinde kalmıştı¹¹.

Kara Arslan, tahtını geri aldıktan sonra Zengî'nin muhtemel saldırılarına karşılık kendisine bir müttefik aramış ve onun en büyük düşmanlarından birisi olan Urfa Kontu Joscelyn'e Beit Boula kalesini vererek, onunla ittifak kurmuştu. Nitekim, Zengî'nin beklenen saldırısı çok geçmeden aynı yılın sonbaharında gerçekleşmiş ve Hısn Keyfâ Artuklularının topraklarına göstermelik bir saldırı yapmıştı. Gayesi, bölgeye yapılan saldırılarda daima bir araya gelerek topluca karşı koyan Haçlı devletlerini kandırıp, hedefinin artık Urfa olmadığını göstermek suretiyle şaşırtmak idi. Bunun üzerine, Haçlı reisleri ve Kont Joscelyn onun hilesine kanmışlar ve Joscelyn aralarındaki anlaşma gereği yardım için ordusuyla harekete geçmişti. Onun Urfa'yı terk ettiğini casusları vasıtasıyla öğrenen Zengî hemen Artuklu topraklarını terk ederek, başsız kalmış Urfa'ya yüklenmiş ve 4 Aralık 1144

⁹ İbnu'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb*, Nşr. S. Dahhan, Dimaşk, 1954, II, 267-268; C. Alptekin, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Erzurum, 1978, 80; J. H. Kramers, "Kara-Arslan", *IA*, VI, 211.

¹⁰ İbnu'l-Adîm, *Zubde*, II, 276; İbn Vâsil, *Muferricu'l-Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, Nşr., C. eş-Şeyyal, Kahire, 1953, I, 89; J. H. Kramers, a.g.y.

¹¹ İbnu'l-Ezrak, 74.

tarihinde ele geçirmişti¹². Böylece, Zengînin asıl hedefinin neresi olduğu ortaya çıkmıştı. Kara Arslan ise, böyle zeki ve kudretli bir komutan ile mücadele etmenin ne kadar zor olduğunu daha iyi anlamıştı.

Zengî'nin 1146 yılında öldürülmesi üzerine harekete geçen doğu Anadolu Türk devletleri, onun kendilerinden almış olduğu toprakları geri almaya başladılar. Kara Arslan da sefere çıkıp Ergani, Çermuk, Tell Hârim, Hâlâr, Esard, Bahmurd, Bâtâsâ, Tanzâ, Ravk, Fatlis, Beled-i Sâf ve Cebel-i Tûr Âbidin'de bulunan Heysem Kalesi'ni ele geçirdi. Böylece babası zamanında ve kendi iktidarı zamanında Zengî tarafından ele geçirilen bütün kaleler tekrar geri alınmış oldu¹³.

İmâdeddîn Zengî'nin ölümünden sonra onun oğulları ile de ilişkiler devam etti. Fakat bu dönemde artık dengeler yerine oturmuş ve Artuklu topraklarını işgal eden siyaset terk edilerek, onun yerine özellikle karşılıklı çıkar esasına dayalı ilişkiler geliştirilmişti. Zaten, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hısn Keyfâ ve Mardin Artukluları, Zengî'nin kendilerinden aldığı yerleri onun ölümünden hemen sonra geri almayı başarmışlardı¹⁴.

Kara Arslan'ın Zengî'nin oğullarından Nûreddîn Mahmûd ile arasında güçlü bir dostluk oluştu. Taraflar her zaman birbirlerine yardım ettiler. Nûreddîn Mahmûd'un 1149-50 yılında kardeşi Kutbeddîn Mevdûd'un elinden topraklarını almak için giriştiği seferde, Sincar'ı ele geçirdikten sonra Hısn Keyfâ'ya giderek, dostu Kara Arslan'ı ziyaret etmesi, aralarındaki dostluğun derecesini göstermesi açısından önemlidir¹⁵. Nûreddîn Mahmûd ile arası bozulan kardeşi Nusretuddîn Emîr-i Emîrân 25 Ocak 1165 tarihinde Hısn Keyfâ'ya gelerek Kara Arslan'a sığınmış ve çok geçmeden de vefat etmiş, cenazesi devlet töreni ile aynı şehirde defnedilmişti¹⁶. Bu durum taraflar arasındaki ilişkileri etkilememişti.

¹² İbnu'l-Esr, *el-Kâmil*, XI, 94-95; Süryani Mihail, 125-128; Anonim Süryani Vekayinâmesi, II. Kısım, 280-281; İbn Vâsil, I, 93-94; İbnu'l-Adîm, *Bugetu't-Tâleb fi Târihi Haleb*; Trk. tr. A. Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, İbnu'l-Adîm Bugetu't-Taleb fi Târihi Haleb (Seçmeler)*, Ankara, 1982, 162; Willermus Tyrensis, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, İng. tr. E. A. Babcock, A. C. Krey, New-York, 1976, II, 140-144; S. Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Trk. tr. F. Işıltan, Ankara, 1987, II, 193-195; C. Alptekin, 63-65, 82; I. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara, 1987, 142-147.

¹³ İbnu'l-Ezrak, 82; Süryani Mihail, 132.

¹⁴ İbnu'l-Esr, XI, 114.

¹⁵ İbnu'l-Esr, XI, 127; ayn. mlf, *et-Târihu'l-Bâhir fi Devleti'l-Atabekiyye*, Nşr. A. A. Tolaymat, Kahire, 1963, 95-96; İbnu'l-Adîm, *Zubde*, II, 296 vd.

¹⁶ İbnu'l-Ezrak, 145; O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1980, 165.

Kara Arslan, Nûreddîn Mahmud'ün her zaman yanında olmuştu. Onun dostluğuna ve ordusunun gücüne önem veren Nûreddîn Mahmûd, Haçlı topraklarına yapmış olduğu bütün seferlere davet etmişti. Bu cümleden olarak, Kara Arslan 1164 yılında Dânişmendli Yağlıbasan üzerine yapmış olduğu seferden başarı ile döndükten sonra Suriye'ye gidip, Hârim kalesini kuşatmakta olan Nûreddîn Mahmûd'a yardım etmiş, kazanılan zaferde önemli pay sahibi olmuştu¹⁷.

Kara Arslan, oğlu Nûreddîn Muhammed'i o sırada Mûsul'u kuşatan Nûreddîn Mahmûd'a yardıma göndermişti (1170). Oğlu, Nûreddîn ile görüştüğünden sonra Şigar'a saldırarak burayı ele geçirip, kardeşinin oğlu İmâdeddîn'i burada bırakarak Balat şehrine gitmiş ve Dicle'yi geçerek, Mûsul'un doğusunda Ninova semtinde ordugâhını kurmuştu¹⁸.

2. Doğu Anadolu Türk Devletleri İle İlişkiler

Mardin Artukluları İle İlişkiler

Kara Arslan, iktidarı döneminde akrabası Mardin Artukluları ile ilişkilerini bazen dostça, bazen de düşmanca yürütmüştü. Özellikle Hüsâmeddîn Temurtaş ile ilişkiler bölgedeki hâkimiyet mücadelesinden dolayı düşmanca bir şekil almıştı. Çevredeki Türk devletleri içerisinde kendisine önemli bir mevki elde etmiş olan Hüsâmeddîn Temurtaş ile Kara Arslan'ın arası bozulmuş ve 1145 yılında Bağın (Bâin) denilen yerde savaşmışlardı. Bu savaşta Kara Arslan ağır bir yenilgiye uğramıştı¹⁹. Hüsâmeddîn Temurtaş, bu savaştan birkaç yıl sonra 1148 yılında Esard'ı ve Bâtâsâ'yı zaptetmiş, bunlardan Esard'ı daha sonra Kara Arslan'a iade etmişti²⁰.

1154 yılında Temurtaş vefat edince Mardin Artuklularının başına oğlu Necmeddîn Alpi geçmişti. Onun iktidarının başlarında Kara Arslan ile arasında anlaşmazlık çıkmıştı (552/1157). Bunun üzerine Kara Arslan askerleri ile birlikte Eysel'de, Dicle nehri kıyısına gelerek karargâh kurmuştu. Necmeddîn Alpi hâcibi Şemseddîn Sevinc'i Meyyâfârikîn'e yolladıktan sonra kendisi de ordusu ile birlikte Mardin'den hareket etti. Bunun üzerine Kara Arslan onunla savaşı göze alamamış olacak ki, bulunduğu bölgeyi terk ederek ülkesine geri çekildi. Zira, bu sırada Ahlat hâkimi Sökmen de orduyuyla birlikte Necmeddîn Alpi'ya yardım için harekete geçmişti. Necmeddîn

¹⁷ İbnu'l-Ezrak, 142; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 246-248; ayn. mlf., *Atabekiyeye*, 122-125.

¹⁸ Ebû'l-Farac, II, 411.

¹⁹ İbnu'l-Ezrak, 77.

²⁰ İbnu'l-Ezrak, 83.

Alpı, Cebel Cûr'a gitti. Sökmen'in askerleri ile buluştuktan sonra önlerinden kaçan Kara Arslan'ın ülkesine girdiler. Tell Hûm kalesindeki halkın tamamını esir aldılar. Buna karşılık, Kara Arslan ise Cebel Cûr'a yürüdü ve Muş ovasına kadar geldi. Burada Necmeddîn Alpı'nın bir müfrezesini yok ettikten sonra Muş'a bağlı beş köyü yağma etti. Ordusu ile Bitlis'ten Erzen'e açılan geçitin yakınlarında konakladı. Burada bir süre kaldıktan sonra Hısn Keyfâ'ya geri döndü. Onun dönmesinden sonra Necmeddîn Alpı da Meyyâfârikîn'e gitti. Bir süre sonra aralarında barış yaptılar²¹.

Kara Arslan'ın Necmeddîn Alpı ile ilişkileri genelde dostane bir havada geçmiştir. Nitekim, bir Türkmen beyi olan Göçaba el-Bâriye'nin isyanı sırasında, oğlu Nâsireddîn komutasında bir orduyu isyanın bastırılmasına yardım etmesi için Necmeddîn Alpı'ya göndermişti (Temmuz-Ağustos 1161)²². Aralarındaki ilişkilerin pekişmesi için Kara Arslan'ın kızı ile Necmeddin Alpı'nın oğlu Kutbeddîn İlgâzî'nin evlenmelerine Kasım 1164 tarihinde karar verilmiş ve Aralık ayında da çok debdebeli törenlerle evlilik gerçekleşmişti²³.

Ahlatşahlarla İlişkiler

Kara Arslan'n Ahlatşahlarla ilişkilerinin diğer Türk devletleriyle olduğu gibi inişli-çıkışlı bir seyir takip ettiği görülmektedir. Bir ara Ahlatşah Sökmen ile arası bozulmuş ve Necmeddîn Alpı ile bir toplantı yaparak Ahlatşahlar ülkesine sefer yapma kararı almıştı (27 Mayıs 1154). Bunun hemen akabinde Necmeddin Alpı ile birlikte hareket ederek Ahlatşahlar ülkesine girmiş, Cebel Cûr bölgesinde bulunan Tuğtab'ı yağmaladıktan sonra Malazgirt'e kadar ilerlemiş, burada belli bir müddet kalmıştı. Sonunda Necmeddîn Alpı'nın araya girmesi ile iki Türk hükümdarı barışmış ve Kara Arslan ülkesine geri dönmüştü²⁴.

Dânişmendlilerle İlişkiler

Kara Arslan, Melik Muhammed'in ölümünden sonra üçe bölünen Dânişmendlilerin Sivas kolunun başında bulunan Melik Yağı Basan'ın kızı ile evlenmişti. Böylece aralarındaki dostluk daha da kuvvetlenerek akrabalığa dönüşmüştü. Fakat Nisân Oğulları ile ilişkiler bahsinde daha geniş bir

²¹ İbnu'l-Ezrak, 120-121; O. Turan, *a.g.e.*, 161.

²² İbnu'l-Ezrak, 128. Bu oğlu daha sonra Nûreddîn Mahmûd'un yanına giderek, onun hizmetine girmişti.

²³ İbnu'l-Ezrak, 143-144.

²⁴ İbnu'l-Ezrak, 112.

şekilde anlatılacağı gibi, Kara Arslan'ın 1163 yılındaki ikinci Âmid kuşatması sırasında, İnal Oğlu Cemâleddin'in veziri olup, şehri fiilen yönetiminde bulunduran Nisân Oğlu Kemâleddin Ebû'l-Kâsım Ali'nin zengin hediyelerle birlikte, Âmid'in kendisine tâbi olacağına dair teminat vermesi üzerine Yağıbasan'ın, damadının aleyhine bir durum yaratarak ülkesine girip yağmalarda bulunması, ilişkileri düşmanca bir vaziyete dönüştürmüştü. Bu durum üzerine, Necmeddin Alpi ile Dilmaçoğlu Fahreddin Devletşah ordularıyla Kara Arslan'ın yardımına geldiler ve Harput'tan Yağıbasan'a bir mektup gönderip, kozlarını paylaşmaya çağırdılar. Yalnız başına onlarla başa çıkamayacağını gören Yağıbasan bu teklife cevap vermedi. Bunu üzerine müttelikler savaşı sonraya erteleyerek ülkelerine geri döndüler. Ertesi yıl 7 Mayıs 1164 tarihinde bir araya gelerek ordularıyla Malatya'ya doğru hareket ettiler. Buraya ait bazı kaleleri tahrip edip, Sivas'a doğru ilerlediler. Üzerine gelen büyük gücü durduramayacağını gören Yağıbasan şehrini terk ederek, ülkesinin ücre köşelerine çekilmek zorunda kaldı. Kara Arslan ve mütteliklerinin Sivas'a iyice yaklaşmaları üzerine duruma müdahale eden Nûreddin Mahmûd, Haçlı devletleri ile yapılan mücadelelerde tam bir başarı sağlanamamışken ve düşman saldırı için hazırlanırken Türk hükümdarlarının birbirleri ile savaşıp güçlerini heba etmelerinin ne kadar akılsızca bir iş olduğunu belirtip, bu amaçla savaşı bırakıp, saldırıya geçen Frankları durdurmak üzere yardımına gelmelerini istedi. Onun bu uyarısı üzerine, ele geçirdiği bütün ganimetleri, esirleri ve kaleleri tekrar Kara Arslan'a iade etmesi şartıyla Yağıbasan ile barış yapıldı²⁵.

Sonraki yıllarda, iki hanedan arasındaki ilişkileri düzeldi ve Kara Arslan'ın kızlarından birisi Dânişmendlilerin Malatya kolunun başında bulunan henüz 15 yaşındaki Ebû'l-Kâsım ile evlendirildi (Mayıs 1172). Düğün sırasında at üzerinde hünerlerini gösteren genç damat düşerek ölünce, yerine geçirilen küçük kardeşi Feridun, yarım kalan evliliği tamamlayarak, Kara Arslan'ın kızı ile evlendirildi²⁶.

Âmid'de Nisân Oğulları İle İlişkiler

Âmid'in yönetimi İnal Oğullarından Cemâleddin Mahmûd'un elinde olmasına rağmen, yönetim fiiliyatta vezir Nisân Oğlu Mueyyiduddin eline

²⁵ İbnü'l-Ezrak, 135, 141-142; Mihail, 193-194, 195; Ebû'l-Farac, II, 400; O. Turan, 162-163; M. H. Yınanç, "Danişmendliler", *İA*, III, 473; H. Kayhan, "Melik Muhammed'in ölümünden (1143) sonra Danişmendli tarihine bir bakış". *Erciyes Üniversitesi III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 2000, 306 vd.

²⁶ Süryani Mihail, 220; Ebû'l-Farac, II, 410.

geçmişti. Şehir, önce Zengî'nin, daha sonra da onun ölümüyle Husâmeddîn Temurtaş'ın tâbiyeti altına girmişti. Cemâleddîn Mahmûd, tâbiğinin gereği olarak, Temurtaş'ın 1148 yılında Esard'ı kuşatması sırasında vezirini bir ordu ile yardıma göndermişti²⁷. Temurtaş'ın ölümünden sonra bölgedeki dengeler değişmiş, bunun sonucunda Âmid'in Artuklulara olan tâbiyeti ortadan kalkmıştı. 1156 yılında Nîsân Oğlu Mueyyiduddîn ölünce yerine geçen oğlu Cemâluddevle Kemâleddîn Ebû'l-Kâsın Ali, son derece zeki ve kurnaz bir siyasetçi idi ve çevresindeki Türk hükümdarlarını bir takım söz ve taahhütlerle kandırmak suretiyle iktidarını ayakta tutmaya çalışıyordu.

Kara Arslan'ın en büyük hedeflerinden birisi, çevresindeki bütün kaleleri eline geçirdiği Âmid şehrini zaptetmekti. O, amacını gerçekleştirmek için iktidarı süresince bu şehri üç defa kuşattı. İlk kuşatması 1149 yılında gerçekleşti. Bu tarihte, Âmid'de bulunan bazı kişilerle şehri kendisine teslim etmeleri konusunda anlaşarak saldırmış, fakat teşebbüsü başarıya ulaşmamış, şehri ele geçirememişti. Bunun üzerine çevredeki halkı yakalayıp esir etmiş ve ülkesine doğru götürürken, sonradan onların durumlarına acıyarak hepsini serbest bırakmıştı²⁸.

Kara Arslan, Mayıs-Haziran 1163 tarihinde Âmid'i beş ay süren ikinci bir kuşatmaya tâbi tuttu. Necmeddîn Alpı da hâcibi Şemseddin Sevinc komutasında bir miktar asker göndererek ona yardım etti. Âmid'in yüksek surlarını aşmak çok zor olduğu için daha önceden uzun bir süre şehrin kuşatılması hazırlıkları yapmıştı. Bu amaçla mancınıklar, yanmaması için üzeri demirle kaplatılmış tahta bir kule ve bunun gibi çeşitli savaş aletleri yapılarak, onların yardımı ile şehir sıkıştırılmaya başlandı. Şehir, müdafiler ve vezir Nîsân Oğlu Kemâleddîn tarafından büyük bir maharetle savunuldu. Vezir, dışarıdaki mancınıkların daha büyüklerini hazırlatarak büyük taşlar ve oklar atıp Artuklu ordusuna zararlar veriyor, askerlerini durmadan teşci edip daha kuvvetli savunma yapmaları için sözle veya verdiği hediyelerle gayrete getiriyordu. Bu arada, herhalde ihanet edeceklerinden şüphelendiği bir gurup Yahudi ve Nasraniyi şehirden dışarı çıkartmış, bunun üzerine onlar esir edilerek, daha sonra satılmışlardı. Nîsân Oğlu Kemâleddîn, bu savunma tedbirlerine ek olarak, bir yandan da çevredeki hükümdar ve emîrlere elçiler göndererek, yardımları karşılığında türlü vaadlerde bulunuyordu. Nitekim, bu vaadlere kanan, aynı zamanda Kara Arslan'ın kayın pederi olan Dânişmendli Yağı Basan, Hısn Keyfâ Artuklularının toprakları-

²⁷ İbnu'l-Ezrak, 83.

²⁸ Süryani Mihail, 153.

na girip Harput ve Çemişgezek'e saldırarak esirler ve ganimetler almaya başlayınca, 13 Eylül 1163 tarihinde kuşatma sona erdirilmek zorunda kaldı. Ülkesine dönen Kara Arslan, kayın pederinin saldırılarına oldukça sinirlenmiş, onun barış önerilerini kabul etmemişti. Saldırıları daha da arttıran Yağı Basan Hizan, Karsen ve Tell Patrik çevresindeki yerleşim yerlerini yağmalayıp, Şumuşkay kalesini zaptetti ve yöredeki insanları esir ederek sürüleri ve diğer varlıkları ile birlikte kendi ülkesine götürdü. Bunun sonucunda bölge ıssız kaldı²⁹.

İkinci kuşatmadan iki yıl sonra Mart-Nisan 1165 tarihinde Âmid kadısı Nâsihuddîn'in Hısn Keyfâ'ye giderek Kara Arslan ile görüşüp, ona tâbi olduklarını bildirmesi üzerine taraflar arasında barış yapıldı³⁰. Fakat bu barış devresi uzun sürmemişti. Zira, Kara Arslan, 1167 yılında Âmid'e üçüncü ve son seferini yapmıştı. O, kaleyi savunan komutanlardan birisini elde ederek, gizlice kapının kilidini kırıp askerlerini içeriye sokmuş ve şehrin iki kulesini zaptetmiş ise de, şehri savunan vezir Kemâleddîn, bu ihaneti zamanında fark ederek, askerleri ile karşı saldırıya geçip Artuklu askerlerini geri püskürtmeyi başarmıştı. Kara Arslan, bu son teşebbüsü de başarısızlığa uğrayınca büyük bir üzüntüye kapılmış ve ıstırap içinde ülkesine geri dönmüştü³¹.

Dılmaç Oğulları İle İlişkiler

Kara Arslan'ın Bitlis ve Erzen'de hâkim olan Dılmaç Oğulları ile ilişkileri dostça devam etmekteydi. Aradaki dostluğu daha da ileri götürerek akrabalık bağları kurmaya karar vermişler ve Şubat-Mart 1162 tarihinde Kara Arslan, oğlu Nâsiredî'nî Fahreddîn Devletşah'ın kızı ile evlendirmişti³². Taraflar, herhangi bir tehlike ve savaş anında birbirlerine yardım etmekten geri kalmamışlardı. Bununla bağlantılı olarak, Fahreddîn Devletşah, Necmedî'n Alpı ile birlikte Fahreddîn Kara Arslan'a yardım edip, Yağı Basan'ın ülkesine yaptıkları sefer ile onu yenilgiye uğratmışlardı.

²⁹ Süryani Mihail, 193-194; İbnu'l-Ezrak, 131, 135; Ebû'l-Farac, II, 400; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 202; C. Cahen, 37; F. Sümer, "Diyarbakır şehri yönetimi ve yöresinde inal Oğulları Beyliği", *Selçuklu Araştırmaları Merkezi I-II. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya, 1993, 114.

³⁰ İbnu'l-Ezrak, 145.

³¹ Usâme b. Munkiz, *Kitâbu'l-İ'tibar*, Trk. tr. Y. Ziya Cömert, *İbretler Kitabı*, İstanbul, 1992, 124-125; Süryani Mihail, 203; Ebû'l-Farac, II, 405.

³² İbnu'l-Ezrak, 130 vd.

3. Türkiye Selçukluları İle İlişkiler

Kara Arslan, iktidarının başlarında kendisini tehdit eden Mûsul Atabegliği'ne karşı Türkiye Selçuklularını bir güvenlik unsuru olarak kullanmıştı. Zengî tehdidinin ortadan kalkması ile ilişkiler zayıflamıştı. Onun Nûreddîn Mahmûd ile özel dostluğu sayesinde, Türkiye Selçukluları yerine Zengîliler ile ilişkilerini geliştirmeye kendi çıkarları açısından daha gerekli bulmuştu.

Nûreddîn Mahmûd, Türkiye Selçuklularının güçlenerek, kendisi için tehlike oluşturmasını önlemeye çalışmaktaydı. Bunun için çevresindeki devletlerle ittifak içerisine girerek onu yalnızlaştırma ve güçsüzleştirme siyâseti takip ediyordu. Bu siyâset çerçevesinde, 1172 yılında Mûsul Atabegliği, Hısn Keyfâ ve Mardin Artuklu hükümdarları ile doğu ve güneydoğu Anadolu'daki diğer Türk hükümdarlarını da yanına alıp Kılıç Arslan'a karşı sefere çıktı. Seferin görünüşteki sebebi Dânişmendli meliki Zunnûn'un ülkesine iadesini ve melik Şehinşah'ın hapiste bulunan oğullarının serbest bırakılmasını sağlamak idi. Mütteliklerin Kayseri üzerine yürümleri üzerine durumun ciddiyetini gören Kılıç Arslan elçi gönderip barış talebinde bulundu. Mütteliklerin barış şartları olarak ortaya koydukları isteklerinin bir kısmı Kılıç Arslan tarafından yerine getirildi. Bu sırada Nûreddîn Mahmûd'un hastalanması ve kış mevsiminin başlaması üzerine, müttelik Türk hükümdarları ordularıyla ülkelerine geri döndüler³³. Bu sefere Hısn Keyfâ Artuklularını temsilen Kara Arslan'ın veya oğullarından birisinin katılmış olabileceği tahmin edilebilir.

4. Abbâsî Halifeliği İle İlişkiler

Kara Arslan'ın iktidarı döneminde Abbâsî Halifeliği tahtında Muktefi Billah (1136-1160), Mustencid Billah (1160-1170) ve Mustezî Biemrillah (1170-1180) bulundular. Onun bu halifelerle ilişkileri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamasıyla birlikte, 570/1174-75 tarihli parasında, o tarihte tahtta olan halife Mustezî Biemrillah'ın adı geçmemekte, yerine bir önceki halife Mustencid Billah'ın adı belirtilmektedir³⁴. Bu, ilk anda dikkati çekmeyen bir ayrıntı gibi görünüyorsa da, daha iyi düşünülünce, Kara Arslan'ın Abbâsî halifeliği ile ilişkilerini ortaya koyan önemli bir belge ol-

³³ Süryani Mihail, 223-224, 225-226; Ebû'l-Farac, II, 410; O.Turan, 203-204; H. Kayhan, a.g.m., 308.

³⁴ İ. Artuk, C. Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, İstanbul, 1993, 74; Ş. Şentürk, E. Batur, B. Johnson, *Asya'dan Anadolu'ya İnen Rüzgâr*, Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri - 3, İstanbul, 1994, 26.

duğu görülmektedir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla, Kara Arslan'ın bilinmeyen bir sebepten dolayı halife Mustezî Biemrillah ile araları bozulmuş ve o, son dönemlerinde bastırmış olduğu paralarda onun adını anmayarak, yerine bir önceki halife Mustencid Billah'ın adını yazdırmıştır. Bu durum büyük bir ihtimalle hutbelere de yansımış ve aynı şey orada da tekrarlanmıştır. Oğlu Nûreddîn Muhammed'in 571/1175-76 yılında adına bastırıldığı bakır parada³⁵ artık halife Mustezî Biemrillah'ın adı geçmektedir. Demek ki, hali-felik ile yaşanan siyasî bunalım onun ölümünden sonra çözülmüş ve bu durum paralarda ve tabii ki hutbelerde kendisini göstermiştir.

5. Haçlı Devletleri İle İlişkiler

Kara Arslan'ın yakın-doğudaki bütün Türk devletleri için büyük tehlike oluşturan Haçlı devletleri ile mücadele ettiği görülmektedir. Bu mücadele, mevcut şartlar göz önünde bulundurularak, genelde Zengî ve Nûreddîn Mahmûd gibi güçlü mütteliklerle birlikte, güç birliği oluşturarak yapılmıştır. Bunun haricinde, Haçlıların yenilgileri kollanarak, fırsatlardan faydalanılmış ve onlara ait bazı kaleler ele geçirilmiştir. Bu cümleden olarak, daha iktidarının başlarında, İnneb yenilgisinden (30 Haziran 1149) sonra karmaşa içerisine giren Haçlıların elinden Babbula'yı almıştır³⁶.

Haleb'in kuzeyindeki topraklara sahip olan Kont Joscelyn, Türkmenler tarafından yakalanıp Nûreddîn Mahmûd'a teslim edilince (1151)³⁷, toprakları savunmasız kalmıştı. Bunun üzerine, ülkesi Türk hükümdarları tarafından saldırılara uğradı. Bu cümleden olarak, Kara Arslan, aynı yıl Joscelyn'in oğlunun elinden Hısn Mansur ve Bâbillâ'yı aldı³⁸.

Nûreddîn Mahmûd, Kudüs kralının komutasında Mısır'a bir sefer yapmak üzere olan Haçlılara engel olmak için kardeşi Kutbeddîn Mevdûd, Kara Arslan ve Necmeddîn Alpî'nin kendisine katılmaları ile oluşan büyük bir ordu ile sefere çıkmıştı (Temmuz-Ağustos 1164). Anlaşıldığı kadarıyla, Kara Arslan gönülsüz olmasına rağmen, Müslüman halkın tepkisinden korkarak bu sefere katılmıştı. Haçlıların müstahkem kalelerinden olan Hârim kuşatılmış, yardıma gelen Haçlı kuvvetleri de büyük bir yenilgiye uğratılarak (10 Ağustos 1164), ardından Hârim kalesi ele geçirilmiştir. Esir edilen Haçlı komutanları arasında Antakya prinkepsi ile Trablus kontu da bulun-

³⁵ İ. Artuk, C. Artuk, 76; Ş. Şentürk, E. Batur, B. Johnson, 28.

³⁶ Ebû'l-Farac, II, 386.

³⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 137-138; ayn. mlf., *Atabekîyye*, 102-103; İbnu'l-Ezrak, 92; Anonim Süryani Vekayinâmesi, 301; Ebû'l-Farac, II, 387; O. Turan, 188.

³⁸ İbnu'l-Ezrak, 92.

makta idi. Bu yönüyle, başsız kalan Antakya zaptedilmesi zor olduğu için alınmaktan vazgeçilmiş, sadece çevresindeki kalelerin yağmalanması ile yetinilmişti³⁹.

6. Ermenilerle İlişkiler

Daha önceki Artuklu hükümdarları gibi Kara Arslan da bulunduğu coğrafi durumun gereği olarak, topraklarına saldırılarda bulunan Ermenilerle yoğun bir mücadele yürütmüştür. Bu mücadeleler yürütülürken bölgenin siyasî durumu göz önüne alınmış ve fırsatlar kollanmıştır. Özellikle, yakın-doğudaki en büyük düşman güçler olan Haçlılar ve Komnenoslar hanedanı tarafından yönetilen Bizans İmparatorluğuna vurulan ağır darbelerden sonra Ermenilerin üzerine yüklenildiği görülmektedir.

1138 yılı başlarında, kış mevsiminin bitmek üzere olduğu bir sırada güney Anadolu'ya bir sefer düzenleyen Bizans imparatoru Jan Komnen'in Buzaa şehrinin kuşatılması ile meşgul olduğu bir sırada, kendisine yardıma giden Keysun senyörü Baudouin'in şehirden ayrılmasını fırsat bilen Kara Arslan hemen saldırıya geçmiş ve Keysun'u fethetmişti. Ancak şehirde fazla kalmayarak, her halde Bizans imparatorunun saldırısından korkarak geri dönmüştü. Şehrin Ermeni halkı onun çekilmesinden sonra terk etmiş oldukları evlerine geri dönmüşlerdi⁴⁰.

Nûreddin Mahmûd'un, Dimaşk Atabegliği'nin veziri Mu'ineddin Unar'ın gönderdiği Emir Mucâhideddin Bozan komutasındaki Dimaşk kuvvetleriyle birlikte Haçlılara ait mustahkem İnneb kalesini kuşatması üzerine, kalenin imdadına koşan Antakya Princepsi Raimond'u, 30 Haziran 1149 tarihinde İnneb önlerinde yaptığı savaşta bozguna uğratarak, Maraş senyörü

³⁹ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 246-248; ayn. mlf., *Atabekîyye*, 122-126; Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-Zemân fi Târihi'l-A'yân*, Haydarâbâd, 1951, I, 246-247; İbnu'l-Adîm, *Zubde*, II, 318 vd.; İmâdeddin İsfahânî, *Sanâ'l-Berku's-Şâmî*, Nşr. R. Şeşen, Beyrut, 1971, 61-62; İbn Vâsil, I, 134-135; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Târih*, Trk. tr. M. Keskin, İstanbul, 1995, 449; Ebî Şâme, *U'yûnu'r-Ravdateyn fi Ahbârî'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiye*, Nşr. Ahmed el-Beyşûmî, Dimaşk, 1991, I, 268 vdd.; Zehcî, *Târihu'l-İslâm*, Nşr. Omar Abdusselâm Tedmurî, Beyrut, 1995 (555-560 Yıllarını İhtiva Eden Cilt), 40-41; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Duvel*, Nşr. ve Trk. tr. A. Öngül, *Selçuklular Tarihi II. Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, İzmir, 2001, 172-173; Anonim Süryani Vekayinâmesi, 303 vd.; Willermus Tyrensis, II, 306-308; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Trk. tr. I. Demirkent, Ankara, 2001, 157-158; S. Runcıman, II, 308; Elisseef, N., *Nur ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrie au temps Croisades (511-568/1118-1174)*, Damascus, 1967, II, 591 vd.

⁴⁰ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Trk. tr. II. D. Andreasyan, Ankara, 1987, 294-295.

Renaud ile birlikte maktul düşürmesi⁴¹ bölgedeki siyasi dengeleri değiştirmişti. Durumdan yararlanan Türk hükümdarları kendilerini toparlamalarına fırsat vermeden bir çok Hıristiyan kalelerini ellerine geçirdiler. Bu cümleden olarak, Renaud'un ölümünü fırsat bilen Sultan Mesud, 11 Eylül 1149 tarihinde kısa süren bir kuşatmadan sonra Maraş'ı fethetti⁴². Kara Arslan da mevcut durumdan yararlanarak, Kont Joscelyn'in askerlerine kumanya taşıyan Gerger senyörü Vasil'in komutasındaki 400 askeri yakalayıp esir etti ve bunların hayatı karşılığında Samsat'ı Ermenilerden aldı⁴³. Ayrıca, Gerger halkını da esir alarak, götürüp topraklarında mecburi iskâna tâbi tutma girişimi, araya giren Hıristiyan din adamlarının çabaları sonucu gerçekleşmedi⁴⁴.

Kara Arslan, 1150 yılında ordusuyla birlikte Gerger'in üzerine sefer yaptı. Kalenin çevresinde bulunan yerleşim yerleri yağmalandı. Hısn Mansur, Keysun, Gakhtai ve çevredeki diğer Hıristiyan hâkimiyetindeki kalelerden Gerger'in yardımına koşmak için harekete geçen Franklar ve Rumlardan oluşan 500 atlı ve bir çok piyadeden oluşan bir ordu gelip Gerger Ermeni senyörü Basil'in komutasında toplandı. Bunlar kelenin çevresinde karargahlarını kurmuş olan Türklere baskın yaptılar, fakat ağır bir yenilgiye uğramaktan kurtulamadılar. Askerlerinin tamamına yakını öldürüldü ve şehre getirdikleri bin yük buğday ile diğer bütün ağırlıkları savaş ganimeti olarak Artuklu ordusunun eline geçti. Başta Basil olmak üzere, bütün Hıristiyan komutanları da esir edildiler. Savaşın olduğu sırada orada bulunmadığı anlaşılan Kara Arslan hemen bölgeye intikal ederek mevcut esirlerin tamamını serbest bıraktı. Kale senyörlerine de kendi ülkesinde yerler tahsis etti. Bu cümleden olarak, Gerger'i kendisine teslim eden Basil'e Abdaheri ile Samaha'yı iktâ etti. Krikor, kendi kalesi Gakhtai'yi teslim etti ve kendisine Saghaman iktâ olarak verildi. Bu iki önemli kaleye ilâveten Hısn Mansur da teslim alındı. Böylece Kara Arslan'ın bu askeri harekâtı başarılı bir şekilde sonuçlanmış oldu⁴⁵.

⁴¹ İbnu'l-Kalânisî, 304-305; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 144; ayn. mlf., *Atabekîyye*, 98-99; İbnu'l-Adîm, *Zubde*, II, 298-299; Ebû'l-Fidâ, II, 89; İbn Kesîr, XII, 413; Ebî Şâme, I, 212; Urfah Mateos, 300-302; Ebû'l-Farac, II, 386; Süryani Mihail, 153-155; Anonim Süryani Vekayinâmesi, 300; Villermus Tyrensis, II, 196-197; N. Elisseeff, II, 430 vd.; S. Runciman, II, 272-273; H. Kayhan, *Irak Selçukluları*, Konya, 2001, 183-184.

⁴² Urfah Mateos, 301; Süryani Mihail, 155; İbnu'l-Ezrak, 92; Kadî İmâdeddîn, 129; O. Turan, 187.

⁴³ Urfah Mateos, 301-302; Ebû'l-Farac, II, 386-387.

⁴⁴ Ebû'l-Farac, II, 387.

⁴⁵ Süryani Mihail, 159-160.

Kont Joscelyn'in Nüreddin Mahmud tarafından yakalanıp esir edilmesinden sonra durumdan yararlanan Kara Arslan, 1151 yılında Ermenilerin elinden Hısn Berker'i, bir yıl sonra da Gerger kalesini aldı⁴⁶.

C. ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

Kara Arslan'ın ölüm tarihi konusunda çelişkiler vardır. Mevcut kaynakların verdikleri bilgilere göre, o amansız bir hastalığa yakalanmış, kurtulamayacağını anlayınca da Nüreddin Mahmûd'a haber göndererek, Hıristiyanlara karşı birlikte yapmış oldukları seferleri ve aralarındaki dostluğu hatırlatıp, kendisine ait toprakları koruyarak, ölümünden sonra oğluna teslim etmesini vasiyet etmiş ve hemen sonra da 17 Temmuz 1167 tarihinde Harput'ta ölmüştür. Cenazesi Meyyâfârikîn üzerinden Hısn Keyfâ'ya götürülmüş ve orada, daha önceden yaptırmış olduğu türbeye defnedilmiştir. Nüreddin Mahmûd ise, dostunun vasiyetini yerine getirmiş ve topraklarını oğlu Nüreddin Muhammed'e teslim edip, himâyesine alarak, ona yardımcı olmuştur⁴⁷.

Halbuki, Kara Arslan'ın ölüm tarihi ve gömüldüğü yeri bile belirten çağdaş kaynak İbnu'l-Ezrak, 1175 yılı olaylarını anlatırken, bu tarihte onu sağ-salim gördüğünü belirterek, yukarıda verdiği bilgilerle çelişkiye düşmektedir. Buna göre o, Mayıs-Haziran 1175 tarihinde Çermuk'taki Hâme'ye gitmek üzere Âmid'den geçtiği sırada, mezarlarda yaşayan halkın buldukları yerleri terk ettiklerini görmüş, sonra 18 Haziran'da oradan Hâni'ye gelmiş ve aynı gün Deyri's-Sâlib'e geçmiştir. Bu sırada Kara Arslan'ın ordusunun öncü birlikleri ve bizzat kendisi ile karşılaşmıştır. Kara Arslan, ordusu ile 20 Haziran Cuma günü Dicle'yi geçmiş ve Âmid'in dışındaki yerleşim yerleri ve oralarda yaşayan köylülere dokunmadan çekip gitmiştir⁴⁸. Bu, İbnu'l-Ezrak'ın bizzat gördüğü bir olay olması açısından önemlidir. Anlaşıyor ki, bahsi geçen tarihte Kara Arslan hayatta ve sağlıklı bir şekilde ordusunun başında bulunuyordu. Bu durumu teyid edecek nitelikte maddi bir delil daha vardır ki, bu da onun 570/1174-75 tarihli sikkesidir⁴⁹. Basıldığı yer belli olmayan, ön yüzü resimli bakır paranın varlığı, onun bahsi geçen tarihte hayatta olduğunu ortaya koyan en önemli maddi delil

⁴⁶ İbnu'l-Ezrak, 92, 94; O. Turan, 188.

⁴⁷ İbnu'l-Ezrak, 151; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 267; Süryani Mihail, 203; Ebû'l-Farac, II, 405; Gaffârî, *Târîh-i Cihân Ârâ*, Nşr. Seyyid Kâzım Müsevî, Tahran, 1342, h.ş., 133; Münecimbaşı, II, 173-174;

⁴⁸ İbnu'l-Ezrak, 178-179.

⁴⁹ I. Artuk, C. Artuk, 74; Ş. Şentürk, E. Batur, B. Johnson, 26.

olmaktadır. Böylece, onun bu tarihten az sonra öldüğü anlaşıyor. Zira, oğlu Nüreddin Muhammed'in 571/ Ağustos 1175-Haziran 1176 tarihine ait ön tarafı resimli, basıldığı yer belli olmayan sikkesi⁵⁰, onun ölümünün belirtilen tarih ve aylar içerisinde gerçekleştiğini kesin olarak ortaya koymaktadır.

Bunlara ek olarak, 1170 yılında Kara Arslan'ın oğlu Nüreddin Muhammed'in Mûsul'u kuşatan Nüreddin Mahmûd'a yardıma gitmesi olayında,⁵¹ konu ile ilgili bilgi veren Ebû'l-Farac'ın Nüreddin Muhammed için "Kara Arslan'ın oğlu olup bir kale sahibi olan Muhammed" ibaresini kullanması önemlidir. Burada, Nüreddin Muhammed'in Hısn Keyfâ Artuklularının başında olduğuna dair bir ifade kullanılmamış, onun sadece bir kalenin sahibi olduğu, yani henüz babasının yerine geçmediği anlatılmaya çalışılmıştır.

Nüreddin Mahmûd'un 1172 yılında Türkiye Selçukluları üzerine yaptığı seferde, onun ordusuna katılan Türk hükümdarları sayılırken hiç birinin ismi anılmamış, buna paralel olarak, isim belirtmemekle birlikte Kara Arslan'dan Hısn Ziad emîri olarak bahsedilmiştir⁵². Bu, Süryani Mihail ve Ebû'l-Farac'ın Kara Arslan'ı belirtirken kullandıkları sıfattır. İsmi kullanmamakla birlikte onun sağ olduğu burada dolaylı olarak anlatılmaktadır.

Kara Arslan'ın kızlarından birisinin Mayıs 1172 tarihinde Dânişmendlilerin Malatya kolunun başında bulunan Ebû'l-Kâsım ile evlendirilmesi olayı hakkında bilgi veren Süryani Mihail ve Ebû'l-Farac, Kara Arslan'dan henüz sağ imiş gibi bahsetmektedirler⁵³.

Kara Arslan'ın oğlu Nüreddin Muhammed, Mayıs-Haziran 1175 tarihinde Hısn Keyfâ'dan hareketle Fırat'ı geçip Harput'a gitmişti. Onun bu hareketinden ürken Âmid halkı üzerlerine geldiğinden endişelenerek korkuya kapılmış ve mezralardakiler şehre sığınmıştı⁵⁴. Burada da Kara Arslan'ın belirtilen tarihte sağ olduğunu kullanılan ifadeden anlamak mümkün olduğu gibi, yukarıda belirtilen Kara Arslan'ın ordusuyla birlikte başkentinden çıkarak Dicle'yi geçmesi olayı zaten bu hareketin devamı idi.

⁵⁰ İ. Artuk, C. Artuk, 76; Ş. Şentürk, E. Batur, B. Johnson, 28.

⁵¹ Ebû'l-Farac, II, 411.

⁵² Süryani Mihail, 223; Ebû'l-Farac, II, 410.

⁵³ Süryani Mihail, 220; Ebû'l-Farac, II, 410.

⁵⁴ İbnu'l-Ezrak, 178.

Bütün bu bilgilerin ışığında, muasır tarihçilerin Kara Arslan'ı 1167 yılında niçin öldü gösterdiklerine ilişkin sorunun cevabına gelince. Büyük bir ihtimalle, üçüncü Âmid seferinden morali çok bozuk, adeta çökmüş olarak dönen Kara Arslan, ağır bir hastalığa yakalandı ve bu uzun bir süre devam etti⁵⁵. Bu durum, onun öldüğü yönünde söylentilerin çıkmasına sebep oldu ve başta İbnu'l-Ezrak olmak üzere, Süryani Mihail gibi muasır tarihçiler onun hastalığının çok şiddetlendiği tarihi, söylentilerin de etkisi ile ölüm tarihi olarak eserlerine kaydettiler.

Kara Arslan, Belek'in kızı ile evliydi⁵⁶. Çok sayıda çocukları vardı. Bunlardan Nâsireddin, Nüreddin Muhammed ve İmâdeddin Ebûbekr adları bilinen oğulları olmakla birlikte, bunların dışında 1164 yılında vefat eden beş erkek çocuğu daha bulunmaktaydı. Kızlarının da erkekler gibi sayıca fazla oldukları görülmektedir. Bunlardan birisi, tıpkı erkek kardeşleri gibi 1164 yılında vefat etmişti⁵⁷. Büyük oğlu Nâsireddin, Şubat-Mart 1162 tarihinde Bitlis hâkimi Fahreddin Devletşah'ın kızı ile evlenmişti⁵⁸. O, Mayıs-Haziran 1164 tarihinde Hısn Keyfâ'da vefat etmişti. Ailenin ve devletin ileri gelenleri onun cenazesinde hazır bulunmuşlardı. Kara Arslan, oğlunun ölümüne son derece üzülmüştü. Bir yıl içinde ölen çocuklarının sayısı biri kız olmak üzere toplam yedi kişi olmuştu⁵⁹.

Kara Arslan avlanmayı severdi ve Hısn Keyfâ yakınlarında ava çıkardı. Başkentinin çevresindeki av hayvanları arasında keklik, kara tavuk, Dicle nehri boyunca çeşitli su kuşları, dağ keçileri ve tavşanların bol olduğu anlaşılmaktadır⁶⁰.

Bu Artuklu hükümdarının, tarihi bir şahsiyet olarak kendi devri, öncesi ve sonrasındaki diğer Türk hükümdarları ile aynı ortak özellikleri gösterdiği görülmektedir. Her ne kadar onun devrinin bilimsel yapısı hakkında fazla bilgi bulunmamasına rağmen, Artuklu tarihinin geneline baktığımızda, onun da bilime ve bilim adamlarına değer verdiği sonucuna varabili-

⁵⁵ Zaten kaynaklarda onun amansız bir hastalığa yakalandığı belirtilmekte, fakat bunun nasıl bir rahatsızlık olduğu açıklanmamaktadır (bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI,267).

⁵⁶ İbnu'l-Ezrak, 43, 100-101.

⁵⁷ İbnu'l-Ezrak, 100, 137.

⁵⁸ İbnu'l-Ezrak, 130 vd.

⁵⁹ İbnu'l-Ezrak, 136-137.

⁶⁰ Usâme b. Munkiz, 252. Yazarımız, 1140 yılında Kara Arslan'la birlikte Hısn Keyfâ yakınlarında ava çıktığını belirtmektedir.

riz⁶¹. Ülkesinde din adamlarına da büyük değer verilmekteydi. Devrin tanınmış sûflilerinden Şeyh Ebû Abdullah Muhammed el-Bustî için Hısn Keyfâ'da Hızır Câmîinin bahçesinde bir zâviye inşa ettirmişti (570/1174-75)⁶². Onun devrinde Artuklu ülkesinin iktisadî açıdan oldukça zengin olduğu görülmektedir. Kızının Necmeddîn Alpı'nın oğlu Kutbeddîn İlgâzî ile 1164 yılı sonlarındaki evlilik törenlerindeki debdebeye bakıldığında Artukluların ne kadar zengin bir hayat sürdükleri, Artuklu şehirlerinin iktisadî açıdan ne kadar varlıklı olduğu ortaya çıkmaktadır⁶³. O, ülkesindeki toprakların boş kalmaması ve ekilip, işlenebilen toprakların insanlar tarafından sahiplenilmesi için, kendi devrinde diğer Türk hükümdarlarının yaptıkları gibi, mücadele ettikleri yerlerdeki halkları buldukları topraklardan alarak kendi ülkesine getirip, tarım ve ziraat yapabilecekleri topraklara yerleştirerek, bunun için gerekli hayvanlar, her türlü alât, edavât, tohumluk vs. temin etmekteydi⁶⁴. Bunların yanında o, ülkesinin imarı ile de yakından ilgilenmişti. Bununla ilgili olarak, Hısn Keyfâ'da Dicle nehri üzerinde, Siirt'in alt tarafında Bânâris'te ve Erzen ile Siirt arasındaki Ecûm Şebûh'ta köprüler inşa ettirmişti. Bu köprülerin hepsi Husâmeddîn Temurtaş'ın yaptırdığı Akraman köprüsü esas alınarak yapılmışlardı⁶⁵. O, Müslüman halkın dinî ihtiyaçlarını da unutmuyarak bir çok câmî ve mescitler de yaptırmış, daha önceden yapılmış olup, artık kullanılmayacak kadar yıpranmış olanlarını da tamir ettirmişti. Bu alanda, Harput'taki Ulu Câmîi onun büyük inşa hareketi olmuştu⁶⁶. Ayrıca, Çermik'teki Ulu Câmîi de yine onun tarafından tamir ettirilmişti⁶⁷.

Bu devirde, Duneyser örneğinde görüldüğü gibi, Artuklularının şehirleri ekonomik gelişmişliğin sonucunda artan refah düzeyi sayesinde nüfus olarak oldukça kalabalıklaşmışlardı. Buna paralel olarak, ticaret de son

⁶¹ Nitekim, bazı bilim adamları tarafından onun adına kitaplar yazılmış ve ithaf edilmiş olduğunu görüyoruz. Bu kitaplardan birisi *Bustânu'l-Ârifin* adlı eser idi (bkz. İ. Artuk, C. Artuk, a.g.e., 51). Diğer bir eser ise Ebû Ali b. Ebû'l-Hasan es-Sûfî tarafından yazılan *Urcûze fi Suver el-Kevâkib el-Sâbite* adlı eser idi (bkz. O. Turan, *Doğu Anadolu*, 220).

⁶² Usâme b. Munkiz, 225-226.

⁶³ İbnu'l-Ezrak, 143-144.

⁶⁴ Ebû'l-Farac, II, 387.

⁶⁵ İbnu'l-Ezrak, 109-110.

⁶⁶ Max van Berchem, *Arabische Inschriften aus Armenia und Diyarbekr*, Berlin, 1907, 142; Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul, 1978, 27-43; N. Ardıç, "Harput Artukoğullarına ait kitabeler", *Türkiyat Mecmuası*, VI, 1939, 41-42.

⁶⁷ M. F. Kirzioğlu, "Çermik kasabası üzerine notlar", *Kara Amid*, 1956, I/1, 277-278; Ara Altun, 242.

derece gelişmiş, şehirler önemli ticaret merkezleri olarak ön plana çıkmışlardı. Zenginliğin sergilendiği şehirlerin cazibesi çevredeki Müslüman ve gayrı Müslim halkları kendisine çekmekteydi. Ekonomik gelişmenin getirdiği zenginlik şehirlerin çarşılar, medreseler, hamamlar, câmiler, mescitler, konaklar, evler vs. güzel binalarla süslenmesini sağlamış, çevrelerinde ise misafirlerin konaklayabilecekleri bakımlı hanlar inşa edilmişti. Yine ülkedeki topraklar boş bırakılmayarak ekili alanlar haline getirilmişlerdi⁶⁸.

Kara Arslan'ın bastırması olduğu paralardan bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Bunların ön yüzlerinde Bizans tarzı figürler, resimler ve yazılar bulunmaktadır. Bu durum Anadolu'da onun çağdaşı diğer Türk hükümdarlarında da aynı şekildeydi. Ticarî kaygularla bu şekilde paralar bastırdıkları anlaşılmaktadır. Bu paralar onun iktidarının son dönemlerine ait olup, 556/1160-61 yılından 570/1174-75 yılına kadar olan 15 yıllık dönemi kapsamaktadır⁶⁹. Bunlarda Kara Arslan'ın ünvan ve lâkabları şöyle geçmektedir: *el-Meliku'l-A'lem el-Âdil Fahru'd-dîn, el-Meliku'l-Âdil Fahru'd-dîn, Meliku'l-Umerâ*.

Kara Arslan'ın iyi bir siyasetçi ve asker olduğunu görülmektedir. Daha iktidarının başlarında kendisine rakip olan kardeşi Arslan Doğmuş'u ve onu destekleyen Zengî'yi etkisiz hale getirebilmek için Anadolu'nun büyük gücü Türkiye Selçukluları hükümdarı Sultan Mesud'dan yararlanıp, onun yardımı ile yönetimi ele geçirmişti. O, Zengî'nin ölümünden sonra oğullarıyla ilişkilerinde ölçülü davranmış, özellikle Nûreddîn Mahmûd ile şahsî dostluk kurmak suretiyle Haçlılarla savaşlarında onun en yakın yardımcılarından birisi olmuş, bu sayede de onun desteğini sağlamış ve böylece yönünü Türkiye Selçukluları yerine, bütün yakın doğunun en büyük gücü haline gelen Nûreddîn Mahmûd'dan tarafa çevirmişti. Çevresindeki Türk hükümdarları ile genelde dostça ilişkilerini muhafaza etmiş ve evlilikler yoluyla bunu daha da geliştirmiştir. Nisân Oğullarının hâkimiyetine geçerek kendisi için tehdit haline gelen Âmid gibi son derece önemli bir şehrin çevresini kontrol altında tutmakla birlikte, şehri ele geçirerek, tam bir hâkimiyet sağlamaya çalışmış ise de bunu başaramamıştır. Bu onun en büyük başarısızlığı ve

⁶⁸ İbn Cubeyr, *Rihle*, 185-186; Trk. tr. 176-177.

⁶⁹ İsmâil Gâlib, *a.g.e.*, 3 vd.; İ. Artuk, C. Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, İstanbul, 1971, I, 300 vd.; ayn. mlf., *Artukoğulları Sikkeleri*, 73 vd.; Ş. Şentürk, E. Batur, B. Johnson, 26.

adeta ukdesi olmuştur⁷⁰. Yönetimindeki halkla ilişkileri uyumludur. Alice-nap bir hükümdar olarak Müslüman veya Hıristiyan herkese karşı merhametle davranmış, Hıristiyan esirleri bir çok kereler serbest bırakmıştır⁷¹.

⁷⁰ İmâdeddîn İsfehânî, *el-Berku's-Şâmi*, İstanbul, 1979, 44b, 70a; R. Şeşen, "İmâdeddîn Kâtib el-İsfehânî'nin eserlerindeki Anadolu tarihiyle ilgili bahisler", *SAD*, III. Ankara, 1971, 293, 306. Burada, toprakları daima Âmid'in tehdidi altında bulunduğu için Kara Arslan'ın bu şehri almak hasretiyle ömrünü tükettiği belirtilerek, durum gayet açık bir şekilde ortaya konulmaktadır.

⁷¹ Süryani Mihail, 159-160.

FATİH VAKFİYELERİ'NİN TANZİM SÜRECİ ÜZERİNE¹

KAYOKO HAYASHI

Osmanlı tarihçiliğinin öncüsü Prof. Dr. Halil İnalçık'ın belirttiği gibi² fetihten sonra İstanbul'un nasıl düzenlendiğini Osmanlı Arşiv belgelerinin ışığıyla aydınlatmak, hem Osmanlı şehirlerinin niteliğini incelemek, hem de Bizans başkentiyle Osmanlı başkentinin devamlılığı ve değişikliğini ortaya çıkartmak için büyük önem taşımaktadır. Bu konuyla ilgili tarih kaynağı olarak Fatih Sultan II. Mehmed'in İstanbul'da kurduğu vakıfla ilgili malzemeler büyük bir önemi hâiz bulunmaktadır. Özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısına ait bilgiler için, Fatih Sultan Mehmed adına yazılan vakfiyelerin çok önemli olduğu iyi bilinmektedir. Ancak Fatih vakfiyeleri üzerine Halil İnalçık'ın Galata ile ilgili değerli çalışması dışında,³ pek ciddi bir tarih çalışmasının yapılmadığı dikkati çekmektedir. Bu hususta yapılanlar daha çok vakfiyelerin neşrinden ibaret kalmıştır. Oysa çeşitli tarihlerde tanzim edildiği kesin olan ve "Fatih vakfiyesi" olarak bilinen vakfiyelerin içeriği birbirlerinden oldukça farklıdır. Onların nasıl ve ne zaman tanzim edildiğini göz önüne almadan tarih kaynağı olarak kullanmak, şüphesiz bazı yanlış yorumlara sebep olacaktır. İşte, bu araştırmamızda Fatih vakfiyesi olarak bilinen vakfiyelerin tanzim sürecini, Fatih Sultan Mehmed ve oğlu Sultan II. Bayezid zamanındaki İstanbul'un imar tarihi ile bağlantı kurarak aydınlatmaya çalışacağız.

1. Vakfiyelerin Ana Hatları

Fatih Sultan Mehmed tarafından kiliseden çevirilen veya yeniden yaptırılan İstanbul'daki dinî-hayrî müesseselerin vakfiyesi olarak, kitap veya

¹ Türkçe metni okuyup gerekli düzeltme için yardımda bulunan Prof. Dr. İlhan Şahin'e şükran borçluyum.

² Örneğin, H. İnalçık, "The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City," *Dumbarton Oaks Papers*, no. 23-24, 1970, s. 231-49; "İstanbul," *Encyclopedia of Islam* (new edition), IV, s. 224-48.

³ H. İnalçık, "Ottoman Galata: 1453-1553," *Essays in Ottoman History*, İstanbul 1998, s. 275-376. (Bu makalenin ilk yayını için bk. *Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne*, ed. Edhem Eldem, İstanbul-Paris 1991, s. 17-105). Fatih vakıflarına dahil edilen Ayasofya Camii vakfına dair en yeni çalışması için bk. A. Aygündüz, S. Öztürk ve Y. Baş, *Üç Devrinde bir Mabet, Ayasofya*, İstanbul, 2005, s. 244-53.

tomar halindeki dokuz tane yazma bugün mevcut bulunmaktadır. Bunlardan beşi, tıpkıbasım halinde yayımlanmıştır. Bu dokuz yazmanın ana hatları şöyledir:⁴

(1) *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, No. 1808*

1935'te Tahsin Öz tarafından tıpkıbasım halinde neşredilen⁵ ve 37 cm. eninde, 840 cm. uzunluğunda olan bu yazma, 189 satırdan oluşan tomar halindeki bir vakfiyedir. Dili Arapçadır.

Burada, Bizans dömeninden kalan Akataliptos(?) Kilisesi'nden⁶ çevirilen imaret için İstanbul'daki 5 hamam ve çoğu Kırkkilise nahiyesinde olan 30 kadar köy, mevkufat olarak tahsis edilmiştir. Tomarın başında Fatih'in tuğrası ve Kazasker Ali b. Yufus el-Fenari'nin dört satırlık sübut yazısı bulunmaktadır. Ayrıca, metin içinde o zamanda sadrazam olan Mahmud Paşa'dan da söz edilmektedir⁷.

(2) *Türk İslam Eserleri Müzesi, No. 2202-666*

1945'te Osman Nuri Ergin tarafından tıpkıbasımı bazı eksikler ile beraber neşredilen⁸ ve esasında 33 cm. eninde, 35.80 metre uzunluğunda yeşil kumaş üzerine yapıştırılan tomar halinde bir vakfiye olan bu yazmanın⁹ başkısımsı eksik ve ortalarda da 4 yerde çözülmüş kısım mevcuttur. Dili Arapçadır. Ergin, bu yazmanın Fatih türbesindeki sandukasından Evkâf-ı İslâmiye Müzesi (bugünkü Türk İslam Eserler Müzesi)'ne nakl edildiğini belirtmektedir¹⁰.

⁴ Bunların dışında, Fatih Sultan Mehmed adına tanzim edilen Eyüp'teki Eyüp Sultan Türbesi ve Camii'yle ilgili vakfiyeler de mevcuttur.

⁵ Tahsin Öz tarafından neşredilen (*Zwei Stiftungsurkunden des Sultans Mehmed II. Fatih, İstanbul 1935*) ve numarası "Hazine 1835" olarak verilen bu yazmanın şimdiki numarası 1808'dir.

⁶ Yazmadaki yazılışı aynen şu şekildedir اقاتانأسوس (satr 45; Öz, a. g. e., s. 5, satır 7; bu kelimenin sekizinci ve dokuzuncu harfi noktasız yazılmıştır). Bu kilisenin, Bizans döneminde "Akataliptos" ismiyle bilinen kilise olması büyük bir ihtimal dahilindedir.

⁷ Satır 169-72.

⁸ O. N. Ergin, *Fatih İmaret Vakfiyesi*, İstanbul 1945. Bazı araştırmalarda bu vakfiyenin numarası 667 olarak gösterilmesine rağmen doğrusu 666'dır. Bu vakfiyenin bir sûreti, Ankara'daki Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır (VGMA 575/82/46).

⁹ Yazmadaki 26, 27, 96, 226, 240, 254 ve 706'ncı satırlar, tıpkıbasımda maalesef eksik basılmıştır. Ayrıca neşirde 14, 15 ve 16 olarak konan sayfa numaralarının doğrusu 16, 14, 15 olmalıdır.

¹⁰ Ergin, a. g. e., s. 13.

Burada dinî-hayrî müesseseler olarak, Bizans dönemi binalarından Ayasofya Camii, Galata Camii¹¹, Aristo Bimarhanesi¹², Silivri Camii¹³ ile yeni yapılan binalardan Fatih Camii ve Sahn-ı Semân Medreseleri gösterilmektedir. Mevkufat olarak, Kostantiniye nahiyesindeki 4 köy ve Silivri kalesi, İstanbul ve Galata'da alınan iki yüz bin akçelik cizye ile 5 hamam, İstanbul ve Galata'daki ticarî yapılar ve 1300 kadar *mukataa*'lı¹⁴ ev ve dükânı içermektedir.

Vakfiyenin baş kısmı kaybolduğu için tuğranın olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak, metin içinde birinci yazmada olduğu gibi vakfiyenin tescilini yapan kişi olarak Sadrazam Mahmud Paşa'dan söz edilmektedir¹⁵. Aslında, bu yazma ile birinci yazma arasında büyük bir benzerlik mevcuttur. Önsöz, mütevellî'nin hakkı ve göreviyle ilgili kayıtlar ile en sondaki sübut ve dua kısmında çok sayıda benzer cümleler görünmektedir.

Bu yazmanın mevkufat tahsisi kısmında ise bazı karışıklıklar tespit edilmektedir. Meselâ, Silivri kalesi'nin tahsisi tamamen aynı ifade ile iki kere yazılmıştır¹⁶. Mevkufatın bazı maddelerinin çok ayrıntılı, bazılarının ise çok basit ifadelerle tahsis edildiği ve bir kaç yerde ise kâğıt kesilip araya ilaveler yapıldığı görünmektedir.

(3) *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri Tasnifi, Fâtih, No. 63*

Bu yazma, parçalanmış bir tomarın küçük bir parçasıdır. Toplam 28 satır olup, son 7 satırda yazılan metin, yukarıda tanıtılan ikinci yazmanın baş tarafındaki metin ile aynıdır.

(4) *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri Tasnifi, Fâtih, No. 70*

Üçüncü yazma ile aynı cins kâğıt üzerine ve aynı yazı biçimi ile yazılan bu yazma da, bir tomarın parçasıdır. Muhtemelen bununla üçüncü yazma, aynı tomardan koparılmış iki parçadır. 118 satırı olup, ikinci yazmanın 781'inci satırından 871'inci satırına kadar yazılan kısmı ile hemen hemen

¹¹ Galata Camii için bu vakfiyede *مناسٹر سامكه في غلطة* denmektedir (satır 30-31). Galata Camii'nin, eski San Domenico Latin Kilisesi olduğu tesbit edilmektedir.

¹² Vakfiye metninde (satır 33): *ارستو* şeklinde.

¹³ Bugün Silivri şehrinde olan yeni Fatih Camii'nin yanında kilise kökenli eski bir caminin kalıntılarına rastlanmaktadır.

¹⁴ Bir nevi arazi kirası. Bk. M. Z. Pakalın, "Mukataa," *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983. İstanbul'daki *mukataa* olayı hakkında bk. aşağıda 3. bölüm.

¹⁵ Satır 44-45 ve 962-65.

¹⁶ Bk. satır 764-78 ve satır 870-85.

aynı metni ihtiva etmektedir. Ancak bu yazmanın 105. ve 110. satırlar arasındaki tahsis kısmı, ikincinin başka yerinde geçmektedir. Bu yazmanın arka tarafında medreselere verilen kitapların bir listesi vardır. Ancak bu listenin tam bir liste olmadığı anlaşılmaktadır.

Anlaşıldığı kadarıyla üçüncü ve dördüncü yazmanın metni, ikinci yazmanın metnine çok benzeyen, fakat aynı olmayan bir vakfiyedir. Vakfiyenin tamamının elde mevcut olmaması, bu hususta kesin ve başka bir şey söylemesine imkân vermemektedir.

(5) *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 7744-4*

Bu yazmanın tıpkıbasımı, birinci yazma ile birlikte Tahsin Öz tarafından neşredilmiştir¹⁷. 149 sayfa olan ve Arapça yazılan bu yazma, ciltlenmiş kitap halindedir.

Başında Sultan II. Bayezid'in tuğrasının olduğu bu yazmanın asıl vakfiye olmadığı ve bir vakfiye sûreti olduğu, yazmanın son cümlesindeki ifadeden anlaşılmaktadır. Burada istinsah tarihi olarak, 8 Zilkâde 901 (19 Temmuz 1496) verilmektedir. Ancak asıl vakfiyenin ne zaman tanzim edildiğine dair ifadenin yer aldığı kısım boş bırakılmıştır¹⁸.

Bu vakfiye sûretinde dinî-hayrî müesseseler olarak, Ayasofya Camii gibi kiliseden çevirilen 6 yapı (Ayasofya Camii, Zeyrek Camii¹⁹, Eski İmaret Camii²⁰, Kalenderhane²¹, Galata Camii, Silivri Camii), Fatih külliyesi (cami, Sahn-ı Semân Medreseleri, Tetimme Medreseleri, kütüphane, imaret, dârü's-şifâ), Şeyh Vefazade Camii ve Yedikule'deki Cami-i Kulle-i Cedide gösterilmektedir. Mevkufatı olarak ise, Trakya bölgesindeki 34 köy, İstanbul ve Galata'daki 14 hamam, ticarî yapılar (bedestan, kervansaray, dükkânlar) ve *mukataa*'lı ev ve dükkânlardan söz edilmektedir.

(6) *Türk İslam Eserleri Müzesi, No. 2182-646*

Beşinci yazma ile bir kaç küçük değişiklik dışında, muhtevası tamamen aynı olan bu yazma, 106 yapraklı, kitap halinde bir vakfiye sûretidir. 5. ve 11. sayfada Sultan II. Bayezid'in tuğrası bulunmaktadır. Beşinci yazmada

¹⁷ T. Öz, a. g. e. neşrinde bunun yazma numarası

¹⁸ وقد وقع تحرير الحجة الشرعية في : Vakfiyenin son cümle aynen bu şekilde bitmektedir.

¹⁹ Bizans dönemindeki Pantokrator Kilisesi.

²⁰ Pantepoptes Kilisesi olarak tespit edilen bu yerin, Akataliptos Kilisesi olma ihtimali de mevcuttur. Bk. not 53.

²¹ Bir çok araştırmacı tarafından buranın eski Akataliptos Kilisesi olduğu ileri sürülmektedir. Bk. not 53.

görünen istinsah hatalarının çoğu, bu yazmada doğru yazılmıştır. Ancak beşinci yazmada *السنة* olarak noktasız bırakılan bir kelime²², bu yazmada da *السنة* şeklinde yazılmaktadır²³. Başka hiç bir yerde noktasız kelimeye rastlanılmadığına göre, bu iki yazmanın, aynı asıl vakfiyeden istinsah edildiğini tahmin etmek mümkündür. Bu yazmanın beşinci yazma gibi, 8 Zilkâde 901 (19 Temmuz 1496)'de istinsah edildiği belirtilmektedir. Bunun yanında, beşinci yazmada olduğu gibi orijinal nüshanın tanzim tarihi yerinin burada da boş bırakıldığı görülmektedir.

(7) *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yeni, No. 2291, Sıra No. 2302*

Beşinci ve altıncı yazma ile tamamen aynı metni ihtiva eden başka bir yazma, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nde bulunmaktadır. Ancak bu yazma, diğerlerinden farklı olarak tomar halindedir. Baş kısmı eksik olan yazmanın eni 33-36 cm. arasında ve uzunluğu 65.30 metredir²⁴.

Bu yazmanın son cümlesi, diğer iki yazma gibi "fi" ile son bulmakla beraber bundan sonra tescil tarihi kaydı yer almamaktadır²⁵. Ancak, diğer iki yazmada olan istinsah tarihi kaydı, bu yazmada mevcut değildir. Ayrıca, tomar şeklinde olan bu yazma, asıl vakfiyeye daha uygun görünmektedir. Diğer iki sûretin bundan istinsah edilmiş olabileceğini bir ihtimal olarak düşünmek mümkündür. Böyle olmakla beraber baş tarafının büyük bir kısmı eksik olduğundan ve tanzim tarih yazılmadığından, bunun asıl vakfiye olup olmadığı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün gözükmemektedir²⁶.

(8) *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Yeni No. 2199, Sıra No. 2261*²⁷

114 sayfalık bir kitap halinde olan bu Arapça yazma, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde "Hudûdnâme-i Sultan İkinci Mehmed" olarak kaydedilmiştir. Ancak muhtevası bakımından Fatih külliyesi için yazılan bir

²² Sayfa 8, satır 6.

²³ Sayfa 10, satır 8. Önsözü, beşinci ve altıncı yazmalarla aynı olan sekizinci yazmada, bu kelime *السنة* olarak yazılmaktadır (Sekizinci yazma, v. 4a. satır 11)

²⁴ Beşinci yazmada baştan s. 12'de 7. satura kadarki kısım, bu yedinci yazmada mevcut değildir.

²⁵ Bk. not 18.

²⁶ Bu vakiyenin tıpkıbasımı ve onun Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğüne yapılan Türkçe tercümesi 2005 senesinde yayınlanmıştır. Aygündüz, Öztürk ve Baş, *a. g. e.*, s. 255-311. Neşredenler bu vakfiyenin kayıt numarasını nr. 1074 olarak göstermektedir.

²⁷ Bu yazmanın, Silivri'den Ankara'daki Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'ne intikal edildiği bilinmektedir. Silivri şehri ve etrafındaki köylerden alınan vergiler, Fatih külliyesine tahsis edildiğinden, vakıf köyünün hududunu belirten vakfiyenin bir sûretinin Silivri'de saklandığı tahmin edilir.

vakfiyenin tam bir sûreti olduğu anlaşılır. Çünkü bu yazmada Fatih külliyesinin bütün tesislerine, mevkufat olarak Trakya'daki 45 köy, İstanbul'daki 12 hamam, İstanbul ve Galata'da toplanan cizye tahsis edildiği belirtilmektedir. Tuğra ve tescili ile ilgili kayıt bulunmadığından bir sûret olduğu tahmin edilebilir.

Burada asıl vakfiyenin 17 Zilkade 807 tarihinde tahrir edildiği yazılı ise de, bu tarihin miladi 1405 senesine rastlaması, bunun yanlış yazıldığı muhtemel kılmaktadır.

Önsöz kısmı, beşinci, altıncı ve yedinci yazmalarla hemen hemen aynıdır. Bunlarla aynı şekilde Fatih külliyesi hakkında vakıf şartları ayrıntılı yazılmakta, ancak külliye çalışan personelin sayısı, alınan maaş miktarı ve başka masraf için tahsis edilen para miktarlarında bazı farklar bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile genellikle bahis konusu sekizinci yazmada daha büyük rakamlar gösterilmektedir.

(9) *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 875-46*

Bu dokuzuncu yazmanın tıpkıbasımı ve transkripsiyonu, 1938'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmıştır²⁸. Fatih Sultan Mehmed'in yegâne Türkçe vakfiyesidir.

Bu vakfiyenin, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra beşinci, altıncı ve yedinci yazmada bahis konusu edilen Arapça metinden Türkçe'ye çevirilmiş olduğu anlaşılıyor²⁹. Bu vakfiyeye tercüme edilen metnin dışında çok sayıda nazım ve şiirler ilave edilip, âdeta Fatih Sultan Mehmed'i öven edebî bir eser haline sokulmuştur. Önsöz (dua ve vakıf kuruluşunun sebebi vs.), Arapça aslından tamamen farklıdır. Bunun yanında mevkufatın tahsisi

²⁸ Vakıflar Umum Müdürlüğü, *Fatih Mehmed II Vakfiyeleri*, Ankara 1938.

²⁹ İçinde meşhur şair Baki'nin Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünde yazdığı şiirden bir alıntı bulunmaktadır. Bu sebepten tercümenin 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra yapıldığı anlaşılmaktadır (Bk. Ergin, *a. g. e.*, s. 30). Vakıflar Genel Müdürlüğüne 875 (1470) tarihli olarak kayıt edilmesi, metin içinde o tarihteki Fatih Camii'nin tamamlanmasından sonra bu vakfiyenin tanzim edildiği şeklindeki cümleden kaynaklanmıştır (Vakıflar Umum Müdürlüğü, *a. g. e.*, s. 38). Bu cümle, Arapça aslında mevcut değildir. Bk. N. Öztürk, "Fatih Vakfiyelerinde Şehircilik," *II. Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu*, İstanbul 1997, s. 168-69.

Arapça yazılan belgelerin Türkçeye çevrilmesini ihtiva eden 1566 tarihli bir hüküm, Ö. L. Barkan tarafından tanıtılmıştır. O zamana kadar Arapça yazılan Fatih vakfiyesinin Türkçe'ye tercüme edilme sebebini de bu hüküm çerçevesinde bir ihtimal olarak düşünmek mümkün. (Bk. Ö. L. Barkan, "Fatih Câmi ve İmareti Teslislerin 1489-90 Yıllarına âit Muhasebe Bilâncoları," *İktisat Fakültesi Mecmuası*, no. 23, 1962-63, s. 298).

bölümünde tahsis sırasının değişikliği ve bazı atlamalar görülmektedir. Böyle olmakla beraber Türkçe metnin büyük bir kısmının, genelde Arapça metinden aynen tercüme edildiğini söyleyebiliriz. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Türkçe yazmada anlatılan mevkufatların ayrıntılarının, tercüme edildiği döneme ait olmadığı ve asıl Arapça metnin yazıldığı döneme ait olduğudur.

2. Fatih Vakfiyesinin Çeşidi

Yukarıda bahsedilen dokuz yazmaya ait verilen bilgilerin ana hatlarından anlaşıldığı üzere, aynı vakfiyenin üç nüshası ve onun Türkçe tercümesi mevcuttur. Bunları bir sayıp, ayrıca küçük iki parçayı da bir tarafa bırakacak olursak, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul vakfiyesi olarak 4 çeşit vakfiyenin mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Bu dört çeşit vakfiyeyi V1 (birinci yazma), V2 (ikinci yazma), V3 (sekizinci yazma), V4 (beşinci, altıncı ve yedinci yazma) olarak adlandırdıktan sonra bunlar arasındaki münasebet üzerinde durmak icap etmektedir.

Dört çeşit vakfiyenin her birine tahsis edilen dinî-hayrî müesseseler ve mevkufat Tablo 1'de; mevkufat arasında yer alan hamam ve köylerin ayrıntılı listesi ise Tablo 2 ile Tablo 3'te gösterilmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, V1 ile V2 ve V3 ile V4 vakfiyelerinin önsöz ve son kısım ifadeleri, oldukça birbirine benzemektedir. Ancak bu iki grup arasındaki ortak ifadeler, Kur'an'dan alınan âyetler dışında pek görünmemektedir. Şimdi, birbirlerine üslup açısından benzeyen V1 ile V2'yi ve V3 ile V4'ü mukayese edelim.

Tablolardan anlaşılacağı gibi, V1 ile V2, ne dinî-hayrî müesseseler bakımından, ne de mevkufatları bakımından aynı maddeyi hiç ihtiva etmemektedir. Bununla birlikte her iki vakfiye de aynı anda geçerli kılınmışlardır. Her iki vakfiyenin tescili, o zamanki sadrazam Mahmud Paşa (sadrızamlığı: 1456–Temmuz 1468, 1472–Kasım 1473)³⁰ tarafından yapılmıştır. Ayrıca ikisi de, yeni yapılan Câmî-i Kebîr-i Cedîd, yani Fatih Camii'nden söz eder³¹. Fatih Camii'nin inşaatının 1463'te başlayıp, 1470'te

³⁰ H. İnalçık, "Mehmed the Conqueror (1432-1481) and His 'Time,'" *Essays in Ottoman History*, İstanbul 1998, s. 96 (Bu makalenin ilk yayını için bk. *Speculum*, no. 35, 1960).

³¹ V1: satır 147, V2: satır 19-20, 896 ve 901.

bittiği kitabesinden bilinmektedir³². Ayrıca, V2'de, 1471'de öldürülen Mimar Atik Sinan'dan "merhum Usta Sinan" olarak bahsedilmektedir³³. Bunlar gözönünde tutulduğunda, bu iki vakfiyenin 1472 ile 1473 arasında tanzim edildiğine bir şüphe kalmamaktadır.

Tablolardan anlaşılan başka bir nokta ise, V1 ve V2'de kaydedilen mevkufatların çoğunun, hem V3'ün hem de V4'ün muhtevası ile çelişmekte olmasıdır. Bu durum, V1 ile V2'yi iptal ettikten sonra, yerlerine V3 ve V4 yazılmış olduğunu göstermektedir.

V3 ile V4'ün mukayesesine gelince: Önsözleri tamamen aynıdır. Ancak, V3 sadece Fatih külliyesinden bahseder. Mevkufat olarak ise, Trakya'daki bazı köyler ile İstanbul ve Galata'daki hamamlarını, İstanbul ve Galata'nın cizye vergisini gösterir. V4, V3'te kaydedilenlerle beraber, dinî-hayrî müessese olarak Ayasofya gibi kilise kökenli camileri ve mevkufat olarak ise İstanbul ve Galata'daki ticarî yapılar ile *mukataa*'lı ev ve dükkânları vermektedir (ancak İstanbul ve Galata'nın cizyesi yazılmamaktadır). Bu durum şöyle açıklanabilir: V4, kilise kökenli camileri içeren başka bir vakfiye (yani Ayasofya vs. için yazılan vakfiye) ile V3 (Fatih külliyesi vakfiyesi)'ün birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Bu varsayımı doğrulamak için V3 ve V4'ün yazıldığı tarihi tesbit etmek gerekmektedir. Ancak her ikisinin yazıldığı tarih bilinmemektedir. V3'te, yazıldığı tarih ile hiç ilgisi olmayan 17 Zilkâde 807 tarihi geçmektedir. Bu, istinsah sırasında meydana gelen bir yanlışlık olarak kabul edilmelidir. Şimdi, on hanesinin yanlışlıkla boş bırakılmış olabileceğini düşünecek olursak, Fatih Camii'nin tamamlanmasından sonraki 877 (15 Nisan 1473), 887 (28 Aralık 1482) veya 897 (10 Eylül 1492) tarihlerinin asıl tanzim tarihi olabileceği aklı gelmektedir. Ancak, V2'nin 1472-1473 tarihleri arasında tanzim edildiği ve Fatih külliyesinin idaresinin 1488 senesinde V3'te belirtilen şartlara uygun bir şekilde yürütüldüğü nazarı itibara alınacak olursa,³⁴ bu hususla ilgili sadece 28 Aralık 1482 tarihi ihtimal dahilinde görülmektedir. Bu ise, Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden bir sene sonra onun adına bir Fatih külliyesi vakfiyesinin tanzim edildiğini göstermekte-

³² E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri, 855-886 (1451-1481)*, III, İstanbul 1973, s. 386

³³ V2: satır 45; Ergin, *a. g. e.*, s. 4, satır 5. Mimar Atik Sinan hakkında ayrıntılı bilgi için bk. S. Yerasimos, *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, İstanbul 1993, s. 152-56.

³⁴ Barkan, "Fatih Câmî ve İmâretî."

dir. V3'te Fatih Türbesi için bir türbedara maaş tahsis edilmesi, V3'ün Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra yazıldığı ihtimalini oldukça artırmaktadır³⁵.

V4'ün mevcut olan üç nüshasında, tarih kısmı boş bırakıldığından asıl tanzim tarihi bilinmemektedir. Sadece iki nüshanın 1496 senesinde istinsah edildiği belirtilmektedir. Ancak, V4'ün muhtevasından, asıl tanzim tarihi ile ilgili ipuçlarına rastlamak mümkün olmaktadır.

İlk dikkatimizi çeken nokta, Cumadelâhire 887 (Ağustos 1482) tarihinde bir vakfiye tanzim ettiren, diğer bir ifade ile 1482 senesinde hayatta olan Elvanoğlu Hacı Sinan³⁶ adlı bir tüccarın, V4'te "merhum" olarak geçmesidir³⁷. Buradan, V4'ün 1482 senesinden sonra yazıldığı anlaşılır. V4'ün, 1482 senesinde hayatta olmayanların hepsine "merhum" ifadesiyle hitap etmediği de bir gerçektir³⁸. Ancak V4'ün tanzim edildiği sırada "merhum" ifadesi taşıyan kişinin hayatta olduğu elbette düşünülmez. Bu bilgi, Sultan II. Bayezid döneminde V4'ün tanzimini göstermesi bakımından önemlidir.

V4'ün en geç ne zaman tanzim edildiğini aradığımızda ise, maalesef kesin bir şey söylemek mümkün gözükmemektedir. Çünkü, V4'te, 1488'den önceki yıllara ait bilgiler mevcut olmakla beraber³⁹, V4'ün 1490'dan sonra tanzim edildiği intibahı veren kayıtlar da muhteva edilmektedir⁴⁰. Bu du-

³⁵ V3: 47b; V2 ve V4'te türbedar için kayıt yoktur.

³⁶ Ö. L. Barkan-E. H. Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri: 953 (1546) Tarihli*, İstanbul 1970, s. 35-36.

³⁷ V4: Öz, a. g. e., s. 44.

³⁸ Mesela, mezar taşından 886 (1481)'da Bursa'da vefat ettiği bilinen meşhur ulema Molla Hüseyin için "merhum" kullanılmamaktadır (Bk. D. Karaçağ, *Bursa'daki 14-15. Yüzyıl Mezartaşları*, Ankara 1994, s. 129-131). Bu ulema için 895 (1489-90) tarihli Ayasofya Teftiş Defteri'nde ise, "merhum" diye hitap edilmektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [=BOA], Maliyeden Müdevver Defterler [=MAD], no. 19, 1b, 17b, 25a, 37b).

³⁹ Mesela, Kalenderhane ile ilgili kayıt, 1488 tarihinden önce yazılmış olmalıdır. Çünkü bu yapının V4'te Kalenderî mezhebinin bir zaviyesi olarak kullanılması ön görülmesine rağmen, 1488 senesinde ise bu yapının ismi artık Medrese-i Kalenderhane olarak geçmektedir (bk. Ö. L. Barkan, "Ayasofya Camii ve Eyüb Türbesinin 1489-91 Yıllarına âit Muhasebe Bilâncoları," *İktisat Fakültesi Mecmuası*, no. 23, 1962-63, s. 351-352). V4'teki Kalenderhane ile ilgili kayıtların medrese kuruluşundan önce, yani 1488 tarihinden önce yazıldığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, Şeyh Vefazade (ö. 1491) ile Molla Gürânî (ö. 1488), V4'te hayatta olan insan olarak bahsedilmektedir (V4: Öz, a. g. e., s. 29, 134-35; Şeyh Vefazade için bk. A. Erdoğan, *Şeyh Vefazade Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1941, s. 8).

⁴⁰ 1480'li yıllarda Fatih'in vakfında yer almayan, ama daha sonra Fatih külliyesi vakfına dahil edilen Galata'daki iki hamamın V4'te yer alması, önemli bir ipucu olarak görülmelidir. Galata'da olan Direklice Hamamı ve Karaköy Hamamı, 1472 senesinde Fatih'in vakfında yer

rum, 1490 senesi ile en az iki suretinin yazıldığı 1496 senesi arasında, daha önce hazırlanmış olan metni kullanarak V4'ün tanzim edildiği ihtimalini göstermektedir. Ancak, kesin bir delile rastlamadığımız bu aşamada, V4'ün Sultan II. Bayezid döneminde tanzim edildiğini belirtmekle yetinmemiz müsait görünmektedir.

Böylece, vakfiyelerin muhtevastaki bazı bilgilerden, V1 ve V2'nin 1472-73 senelerinde ve V4'ün Sultan II. Bayezid zamanında tanzim edildiği ortaya çıkmaktadır. V3'e gelince: Çok sağlam temel bilgiler elde mevcut olmadığı halde, onun 1482'de tanzim edildiği muhtemel gözükmektedir. Ancak, aslında önemli olan husus, bu tarihlerde neden vakfiyelerin tanzim edilmiş olduğudur. Bu durum doğrudan doğruya vakıf kuruluşunun idare şekli ve gelir kaynağındaki değişikliklerle ilgili olmalıdır. Diğer bir ifade ile Fatih'e ait vakıfların hemen ortaya çıkmadığı, İstanbul'un imar ve gelişmesine paralel olarak bir gelişme gösterdiği ve bu sürecin vakfiyelere yansıdığı anlaşılmaktadır. Bu durum, İstanbul'un fethinin hemen ardında başlayan Fatih Sultan Mehmed'in vakıflarının kuruluş, gelişme ve vakfiyenin tanzim meselesinin açıklanmasını icap ettirmektedir.

3. Fatih Sultan Mehmed Dönemindeki Vakfiye Tanzimi

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'daki ilk vakıf tahsisi, İstanbul'a yeni yerleşenlerin ihtiyacı için Ayasofya gibi Bizans'tan kalan dinî yapıları, cami, medrese, imaret gibi dinî-hayrî müesseselere çevirmesiyle başlamıştır. İlk aşamada onların nasıl idare edildiği bilinmemektedir. Ancak İstanbul'un durumu sabitleştikçe, vakıf yoluyla idare edilmesi tercih edilmiştir. En geç 861 (1456-57) tarihinde Ayasofya camii için vakıf tahsisi başlamış olduğu bilinmektedir⁴¹.

İstanbul'da Sultan tarafından el konulup müslüman halkın dinî ve sosyal ihtiyaçlarına açılan Bizans yapıları olarak, İstanbul'da Ayasofya (Hagia Sophia), Pantokrator, Akataliptos Kiliseleri ve Aristo Bimarhanesi ile Galata'da San Domeniko Kilisesi sıralanabilir. Vakfiyelerin incelenmesinden

almasına rağmen, sonra Fatih vakfından çıkartılmıştı. Çünkü hem V3'te hem 1488-90 tarihli muhasebe defterlerinde isimleri görünmemektedir (Barkan, "Fatih Câmî ve İmaretî"; bk. Tablo 2). Ancak 16. yüzyıla ait muhasebelerde vakıf kaynağı olarak yer aldığı için, Galata'daki bu iki hamamın 1490 tarihinden sonra Fatih'in vakfına tekrar dahil edildiği tahmin edilmektedir (bk. BOA, MAD, no. 5973, s. 255)

⁴¹ 895 (1489-90) tarihli Ayasofya Teftiş Defteri'nde 861 (1456-57) tarihinde Ayasofya vakfına kaydedilen hücreden bahsedilmektedir (BOA, MAD, no. 19, 57a).

anlaşıldığı gibi, Fatih Sultan Mehmed, başında Ayasofya'nın olduğu bu grup müesseseler için (buna Ayasofya grubu diyelim) çok özel muamelenin yapılması gerektiğini düşünmüş olmalıdır. Bu bakımdan bunlara devlet tarafından İstanbul'da yeni inşâ edilen bütün ticarî yapıları, mevkufat olarak bağlamaya ve mevkufat kâfi gelmezse Trakya'daki bazı köyleri vakıflaştırıp eksikleri kapatmaya çalışmıştır.

Kritobulos, 1456'da Sultan Mehmed'in İstanbul'u canlandırmak için hamam, çarşı, kervansaray gibi ticarî yapıların inşâ ettirdiğini kaydeder⁴². Kiraya verilerek işletilen bu ticarî yapılar, inşaat tamamlandıkça Ayasofya Camii veyahut başka kilise kökenli dinî-hayrî müesseselere mevkufat olarak tahsis edildiği tahmin edilebilir.

İstanbul ve Galata'da oturan Hıristiyan ve Yahudilerden alınan cizye de, büyük ihtimalle 1456 tarihinden sonra Fatih'in vakfına bağlanmıştır. Çünkü Bursa Kadısı Cübbe Ali ve yeğeni Dursun Bey tarafından İstanbul ve Galata'da cizyeye mükellef olan zimmileri tesbit etmek amacıyla Aralık 1455'te bir tahririn yapıldığı bilinmektedir⁴³.

Bu tahrir sırasında, cizye mükellefinin yanısıra, İstanbul ve Galata'da bulunan Bizans döneminden kalan ev ve dükkânlar da yazılıp, *mukataa* veya *mukataa-i zemin* denilen vergiye tabi tutulmaya çalışılmıştır⁴⁴. Ancak, *mukataa*, İstanbul'da Sultan'a ait olan arazi üzerine mülk olarak binayı sahip olanlardan alınan bir nevi arazi kirası olarak nitelendirildiği için, bu tahrirden önce, İstanbul'da ev ve araziye mülk olarak Sultan'ın izniyle almış olanlar *mukataa* vergisine karşı çıkmış ve elinde mülknamesi veya subaşının tezkeresi olanlar *mukataa* vergisinden muaf tutulmuşlardır. Ancak bu tahrirden önce mülknameyi alamamış olanlar veya daha sonra İstanbul'a yerleşenler ve özellikle Galata'daki evlerini kullananlar bu tarihten sonra *mukataalı* statüsüne dahil olmuşlardır. Büyük ihtimalle bu *mukataa* geliri de Ayasofya'nın vakfına bağlanmıştır⁴⁵.

⁴² Kritobulos, *History of Mehmed, the Conqueror*, tr. C. Riggs, Princeton 1954, s. 104-105, 118.

⁴³ İnalçık, "Ottoman Galata," s. 289-302.

⁴⁴ Âşıkpaşazade ve Dursun Bey'in tarihleri bu konuda ayrıntılı bilgi vermektedir. F. Giese, *Die altosmanische Chronik des 'Âşıkpaşazâde*, 1972, s. 133; Tursun Bey, *The History of Mehmed the Conqueror*, eds. H. İnalçık-R. Murphy, Chicago 1978, 53b-55b. Ayrıca bk. H. İnalçık, "The Policy of Mehmed II," s. 241-46.

⁴⁵ Dursun bey ve Âşıkpaşazade, *mukataa*'dan dolayı İstanbul'da meydana gelen karışıklıktan sonra bu uygulamanın tamamen iptal edildiğini yazıyorsa da, 1489-90 tarihli Ayasofya Teftiş Defteri'nde Cübbe Ali'nin tahririnin neticesi olarak *mukataa*'ya mükellef olduğunu

Bu aşamada, yani 1450'li ve 60'lı yıllarda Fatih adına bir vakfiyenin tanzim edilip edilmediği bilinmemektedir. Ancak V2'ye çok benzeyen başka bir vakfiyenin küçük parçalarının mevcut olduğunu⁴⁶ hatırlarsak, V2'nin ilk Fatih vakfiyesi olmadığı muhtemeldir.

Günümüze ulaşan en eski iki vakfiye olan V1 ve V2, 1472 ve 1473 seneleri arasında tanzim edilmiştir. V1, Akataliptos kilisesinden çevirilen imaret için yazılmıştır. V2'nin ise, Ayasofya Camii, Galata Camii, Silivri Camii, Aristo Bimarhanesi gibi Bizans'tan kalma müesseseler ile beraber, Fatih Sultan Mehmed tarafından yeni inşâ edilen Fatih Camii ve Sahn-ı Semân Medreseleri için yazıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, Fatih külliyesini teşkil edecek olan başka yapılar, yani Tetimme Medreseleri, dârü's-şifâ ve imaret burada yer almamaktadır. Onlar için ayrı bir vakfiyenin tanzim edilmiş olamayacağını söyleyemeyiz. Bununla birlikte Aristo(?) Bimarhanesi adlı bir dârü's-şifânın V2'de yer aldığını ve ayrıca aynı tarihte Akataliptos İmaretî'nin faaliyette olduğunu düşünürsek, Fatih külliyesine ait olan dârü's-şifâ ve imaretin, V2'nin tanzim edildiği tarihlerde henüz düzenlenmesinin tamamlanmadığı büyük bir ihtimal dahilinde gözükmektedir.

Verilen bu bilgileri çerçevesinde Ayasofya Camii ve Akataliptos İmaretî, 1472-73 tarihine kadar, vakıf müessesesi olarak kullanılmış olmalıdır. Ancak Fatih külliyesinin kısmen tamamlanmasıyla birlikte Fatih'in vakıf kuruluşuna ilave olarak Ayasofya, Fatih Camii, Sahn-ı Semân Medreseleri vs. için yeni bir vakfiye tanzim edilmiştir⁴⁷.

işaret edilen yapılar mevcuttur (BOA, MAD, no. 19, 33a, 43a). Ayrıca, V2'de de Galata'daki 435 kadar ev hakkında Cübbe Ali'nin tarihinden sonra vakfa kaydedildiği açıklanmaktadır (V2, satır 725-27, 737-38).

⁴⁶ Yukarıda 1. bölüm 3. ve 4. vakfiyeleri.

⁴⁷ Fatih Camii ve Medresesinin tamamlanmasıyla beraber yapılan mavkufatın ilaveleri arasında, Sadrazam Rum Mehmed Paşa zamanında (1471-72) çoğaltılan *mukataa*'lı ev ve dükkânlar da yer almış olmalıdır. Âşıkpaşazade, bu sadrazamı ve yeni *mukataa*'yı sert bir dille eleştirmektedir (Âşıkpaşazade, *a. g. e.*, s. 133). Halil İnalçık'ın belirttiği gibi, Âşıkpaşazade'nin bu tavrının, kendisinin içinde bulunduğu derviş toplumunun Rum Mehmed Paşa'ya ve ekonomik politikasına karşı gösterdiği tepkiden kaynaklandığı bir gerçektir. Ancak Âşıkpaşazade'nin kendi ev ve dükkânlarının İstanbul'da bulunduğu, onun sabunhane, değirmen ve bozahanesinin V2'de *mukataa*'lı mevkufat olarak kaydedildiği halde (V2: satır 164, 368, 402), 1489-90 senelerinde bu *mukataa*'nın bir kısmı ödenmediği (BOA, MAD, no.19, 34b, 36a) göz önünde tutulursa, Âşıkpaşazade'nin eleştirisinin temelinde şahsi şikâyetinin de rol oynadığı düşünülebilir. 1489-90 tarihli Ayasofya Teftiş Defterinde, Âşıkpaşazade'nin üç dükkânı, Ayasofya'nın "nev" (yeni) vakfi olarak kaydedilmektedir. Bk. H. İnalçık, "How to Read Âşık Pasha-zâde's History," *Essays in Ottoman History*, s. 36-38 (Bu makalenin ilk yayını için bk. *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, İstanbul 1994).

Akataliptos İmareti için ayrı bir vakfiyenin mevcut olduğu nazarı itibara alınır, fetihten sonra bir medrese olarak kullanıldığı bilinen Zeyrek Medresesi (eski Pantokrator Kilisesi) için de müştakil vakfiyenin hazırlanmış olması tahmin edilebilir. Ancak günümüze kadar böyle bir vakfiye ulaşmamıştır.

V2'nin Fatih türbesindeki sandıkasında muhafaza edildiğini göz önünde tutarsak, Fatih Sultan Mehmed 1481 senesinde vefat ettiğinde başka bir vakfiyenin daha mevcut olmadığını söylemek mümkündür⁴⁸. Ancak V2, Fatih külliyesinin bütün müştemilatını ihtiva etmediği için Fatih vakfiyesinin son versiyonu olarak yazılmamış olduğuna açık bir işaret olmaktadır. Fatih'in ömrünün son on senesinde ticarî yapıların ve daha da önemlisi Fatih külliyesinin tamamlanması ile birlikte yeni Fatih vakfiyesinin tanzim edilmeye çalışılmış olması akla gelmektedir. Böyle olmakla beraber Fatih adına yeni bir vakfiyenin tanzim edilmesinin, kuvvetli bir ihtimalle II. Bayezid dönemine kalmış olabileceği akla daha yatkın gelmektedir.

4. Sultan II. Bayezid Zamanındaki Fatih Vakfiyesi Tanzimi

Fatih külliyesinin tamamlanmasından sonra tanzim edilmiş olan V3 ve V4 vakfiyeleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlardan V4, 1482 senesinden sonra tanzim edilmiştir. V3'ün tanzim tarihi ise muhtemelen Aralık 1482 olmalıdır.

Aslında, Ayafosya ve Fatih külliyesinin 1488-91 senelerindeki muhasebelerinden anlaşılacağı üzere⁴⁹, o tarihlerde Ayasofya vakfı ve Fatih külliyesi vakfı, iki ayrı kuruluş olarak idare edilmekteydi. Muhasebe kaydına göre, Trakya'daki köyler, İstanbul ve Galata'nın cizye geliri ve hamamlar, Fatih külliyesine aitti; İstanbul ve Galata'daki ticarî yapılar ve *mukataa* geliri ise Ayasofya grubuna ait olan mevkufat idi. İki vakıf kuruluşu bu şekilde idare edildiğine göre, bunlara esas olan iki vakfiyenin mevcut olması gerekmektedir. Bu varsayımın, V3 tarafından doğrulanması mümkün gözükmektedir.

V3, sadece Fatih külliyesi için yazılan vakfiyedir. Fatih külliyesinin tamamlanmasından sonra, V2'nin yerine muhtemelen Aralık 1482'de

⁴⁸ 1782 tarihindeki Cibali yangınıyla Fatih türbesinin büyük hasar gördüğü bilinmektedir. Vakfiyenin baş kısmının eksik olması da bundan kaynaklanmış olabilir (Bk. S. Eyice, "Fatih Külliyesi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1994).

⁴⁹ Barkan, "Fatih Câmî ve İmareti" ; "Ayasofya Camii".

müstakil olarak tanzim edilen Fatih külliyesi vakfiyesinin bir sureti olduğu anlaşılmaktadır. Fatih külliyesinin bir önceki vakfiye(V2)nin tanziminden sonra fazla zaman geçmeden tamamlanmış olması, 1482'de bir Fatih külliyesi vakfiyesinin tanzim edilmesini oldukça mantıklı kılmaktadır.

Öte yandan, Ayasofya grubuna ait olarak henüz bulunmadığı halde ayrıca tanzim edilmiş olduğu tahmin edilen yeni bir vakfiye hakkında, 895 (1489-90) tarihli Ayasofya Teftiş Defteri'nden bir ipucu bulmak mümkün olmaktadır. Bu defterde, daha önce tanzim edilen iki hududname ve iki vakfiyeden söz edilmektedir. 1489-90 senesi için en yeni vakfiye, Kazasker Fenarî Alaeddin Ali'nin tahriri üzerine yazılmıştır.⁵⁰ Bundan başka Fenarî Alaeddin Ali'nin⁵¹, 887 (1482) tarihinde Sultan Bayezid'in tahtaya çıkışını müteakip, *mukataa* ödemesinden muaf tutulan askerleri içine alan bir defter hazırlamış olduğu bilinmektedir.⁵² Ancak Fenarî Alaeddin Ali'nin bu iki görev aynı zamanda mı yerine getirmiş, yoksa daha önce yazılan hududnameye dayanarak mı bir muaf defteri yazdığı kesin olarak bilinmemektedir. Böyle olmakla beraber bu tahrir ve vakfiye tanziminin, 1482 senesinde veya daha önce Fenarî Alaeddin Ali tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir.

Bütün bunlar, 1482 senesine kadar, hem Fatih külliyesinin, hem de Ayasofya grubunun ayrı kuruluş olarak birer vakfiyeye sahip olduğu intibahı vermektedir. İki vakıf kuruluşunun idaresi, bu vakfiyelere göre yapılmaya başlanmıştır. Daha sonra Fatih'in kurduğu vakıf kuruluşlarının bir araya getirilmesi suretiyle V4 vakfiyesinin tanzim edildiği görülmektedir. Büyük bir ihtimalle V4 tanzim edilirken V3 ve Fenarî Alaeddin Ali'nin yeni Ayasofya vakfiyesi kullanılmış olmalıdır. Şimdi mevcut olmayan bu Ayasofya vakfiyesinin muhtevası, kısmen V4'e yansımış olmalıdır.

⁵⁰ BOA, MAD, no. 19, 2a, 54b-57a. Bu vesikada "vakfiye-i hadise" (57b) denilen vakfiyenin Fenarî Alaeddin Ali'nin hududnamesine dayanarak yazıldığı tahmin etmek mümkündür.

⁵¹ 1472-76 ve 1488-94(?) yılları arasında kazasker idi (Bk. Mecdi, *Tercüme-i Şakâ'ik*, İstanbul 1264, s. 199-200). 1489-90 tarihli Ayasofya Teftiş Defteri'nin yazıldığı kazasker makamında olduğu için, defter içinde 1482 senesindeki göreviyle ilgili olarak ismi geçerken, Kazasker Alaeddin Ali olarak hitap edilmektedir (BOA, MAD, no. 19, 54a).

⁵² İstanbul ve Galata'da 139 (veya 176) askerinin *mukataa*'sı muaf tutulmuştur. Büyük bir ihtimalle bu muaf olayı, onun tahta çıkışına yardım edenlere yapılan bir lütuf idi. Ancak, daha sonra, vefat etmiş olan veya işten ayrılan askerlerin evi tekrar *mukataa*'ya tabi tutuldu (43 kadar ev). Bundan sonra yeni muafiyetin söz konusu olamayacağını ifade eden bir ferman 889 (1484)'de yazılmıştır (BOA, MAD, no. 19, 53a-54b. Bk. İnalcık, "Policy," s. 245-46).

V4'te mevkufatı tahsis edilen Ayasofya grubuna ait yapılardan Ayasofya Camii, Galata Camii ve İstanbul dışındaki Silivri Camii, daha önce V2'de de yer almıştı. Ancak V2'de kaydı geçen Aristo Bimarhanesi V4'te yer almamaktadır. Fetih'ten sonra bir medrese olarak kullanıldığı bilinen eski Pantokrator kilisesi (Zeyrek Medresesi), burada cami olarak gözükmektedir. VI'te imaret olarak kullanıldığı ifade edilen eski Akataliptos Kilisesi ise, büyük bir ihtimalle Eski İmaret Camii ismiyle camiye çevrilmiştir⁵³. Bunların kullanılma şeklinin değişmesi ve Aristo Bimarhanesi'nin kaldırılması, Fatih külliyesinin tamamlanmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Ancak, V4'te, vakıf şartları ayrıntılı olarak yazılmasına rağmen, V2'deki gibi mevkufatların yeri, kiracıların ismi ve gelir cinsi ayrıntılı olarak verilmemektedir. Ayrıca, metinde bazı atlamaların olduğu da tahmin edilmektedir. Meselâ, V2 ve V3'te kaydedilen ve çeşitli tarihlerdeki muhasebe defterlerinde kesin olarak Fatih külliyesi vakfına bağlı olduğu gösterilen İstanbul ve Galata'nın cizye geliri, V4'te mevkufat olarak yazılmamıştır. Şimdi, V4'ü kullanırken dikkat edilmesi gereken nokta, yazılan bilgilerden ziyade, yazılmayan bilgilerdir. Yazılmayan biglilerin arasında, kanaatime göre, V4'ün tanzim edildiği sebep saklanmaktadır.

Yazılmayan mevkufatın başında zimmilerden alınan cizye gelmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi İstanbul ve Galata'nın cizyesi V4'te tamamen atlanmıştır. Ayrıca, içinde Trakya'daki köylerin tahsis edildiği V1, V2 ve

⁵³ VI'de anlatılan Atataliptos İmareti, V4'te yer alan Kalenderhane olduğu çeşitli araştırmalarda yazılmaktadır. Ancak, bu tesbit, eski Akataliptos Kilisesi'nin Fatih vakfı müesseseleri içinde yer almasından hareket ederek yapılmıştır. Oysa Bizans kaynaklarında, Akataliptos Kilisesi'nin yeri hiç belli değildir. Ayrıca Kalenderhane Camii üzerinde yapılan kazı çalışması sonucunda da, Kalenderhane'nin Akataliptos olduğunu gösteren hiç bir delil bulunamamıştır (Bk. Doğan Kuban, "Kalenderhane," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, 1994). Öte yandan, Eski İmaret Camii adı ile bugüne kadar gelen Zeyrek semtindeki eski bir kilise yapının Pantepoptes Kilisesi olarak tespit edilmesi, şimdiye kadar genelde şüphe edilmemesine rağmen, kesin delile dayanmamaktadır. Ancak, VI'de tahsis edilen Akataliptos İmareti'nin mevkufatı, sonra V4'e dahil edildiği için bu yapının V4'te yer alan bugünkü Kalenderhane Camii veya Eski İmaret Camii'nin ikisinden birine tekebül etmesi büyük bir ihtimal dahilindedir.

Kanaatime göre, elde başka bir kaynak mevcut değilken, Eski İmaret Camii isminin, bir süre imaret olarak kullanılan yapıya, yani eski Akataliptos Kilisesine verildiği şeklinde düşünmek daha mümkün gözükmektedir. "İmaret" kelimesinin, sadece aşhane değil, bütün külliye manasında kullanıldığı O. N. Ergin tarafından öne sürülmesine rağmen, VI'deki imaret kelimesi, talebe, seyyar ve fakirler için yemek verilen aşhane manasında kullanılmaktadır. Eski İmaret Camii için de, eski aşhane binası manasında düşünmek mantıklı gibi görünmektedir (Bk. Ergin, *a. g. e.*, s. 10-12).

V3'te, cizyenin vakfa ait olduğu açıkça yazılırken, V4'te köylerden elde edilen vergi cinsinden hiç bahsedilmemektedir. Buna mukabil, hem II. Bayezid zamanındaki muhasebe defteri⁵⁴, hem de 16. yüzyıl sonundaki muhasebe defterinden⁵⁵, köylü reayadan alınan diğer vergilerle beraber cizye vergisinin Fatih külliyesinin gelirini oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Cizye kelimesinin V4'te hiç yazılmamasının sebebini şöyle açıklamak mümkündür: Devlet hazinesine girmesi gereken vergi kaynağının vakfa bağlanmasının, 15. ve 16. yüzyılda Osmanlı devletinde büyük tartışma konusu olduğu iyi bilinmektedir. Şer'en mülk olmayan vergi kaynağını vakfa tahsis etmek, ancak devletin yetki sahasında idi. Ancak, bu tip vakfa karşı çıkıp onu "*gayr-i sahih*" sayan ulemalar da vardı. Fatih Sultan Mehmed'in, bu tartışmalara pek aldırmadan, bir yandan eskiden mevcut olan bazı vakıfların mallarını mîriye dahil ettiği, diğer yandan da kendi vakfına büyük vergi kaynağı tahsis ettiği bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in böyle merkezyetçi icraatı, oğlu II. Bayezid zamanında tartışılmış ve vakıfken mîriye çevrilen arazinin bir kısmı tekrar vakıf statüsüne alınmıştır. İşte cizyenin vakfa dahil olduğu halde V4'te kayda geçmemesinin bu sebepten kaynaklanmış olduğu büyük bir ihtimal olarak gözükmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla V4'ü hazırlayanlar cizyenin Fatih'in vakfında yer aldığını belirtmekten sarf-ı nazar etmişlerdir.

Bu şekildeki bir muameleyi, İstanbul ve Galata'da bulunan Bizans döneminden kalan *mukataa*'lı ev ve dükkânlar hakkında da görebiliyoruz. Fatih zamanında da tartışılan bu *mukataa* gelirleri, II. Bayezid'in tahta çıkmasından sonra tekrar gündeme gelmiş ve askerler ise ödedikleri *mukataa*'dan muaf tutulmuşlardır. *Mukataa*'ya mükellef olduğu halde muaf edilmeyenlerden biri olan meşhur müellif Âşıkpaşazade'nin, 1480'li yıllarda yazdığı Osmanlı tarihinde bu hususu çok sert şekilde eleştirdiği dikkat çekmektedir⁵⁶. İşte tam bu sırada yazılan V4, İstanbul ve Galata'daki mevku-fatı tahsis ederken, onlardan elde edilen gelirin ne olduğunu, yani vakıf dükkânlarından alınan kira mı, yoksa *mukataa* geliri mi olduğunu hiç belirtmemektedir. Fatih Sultan Mehmed'in mevku-fatını, *mukataa* tartışmasının dışında bırakmanın, V4'ün tanzime bir sebep olduğunu artık açık olarak belirtmek lazımdır.

⁵⁴ Barkan, "Fatih Câmi ve İmareti," s. 307-308.

⁵⁵ 995 (1586-87) tarihli muhasebe defter (BOA, MAD, no. 5973, s. 256).

⁵⁶ Âşıkpaşazade, *a. g. e.*, s. 133.

Fatih külliyesinin tamamlanmasından sonra iki müstakil kuruluş olarak idare edilen Ayasofya gurubu ve Fatih külliyesi için, idareleri bakımından V4 gibi bir vakfiyeye ihtiyaçları olmadığı kesindir. Halbuki, Fatih'in vakıf kuruluşlarını bir araya toplayarak onun vakfına şer' en mesele olmadığını göstermek amacıyla, Sultan II. Bayezid döneminin mantığına göre⁵⁷, yeni bir Fatih Vakfiyesi'nin tanzim edildiği oldukça muhtemeldir. Ayrıca, mevcut olan V4'ün her üç nüshada tarihlerin bilerek boş bırakılmasını da, V4'ün Sultan II. Bayezid zamanında yazılmış olmasına rağmen babası Fatih Sultan Mehmed tarafından tanzim ettirilmiş gibi gösterilmesi istendiği şeklinde yorumlamak mümkündür.

5. Sonuç

Yukarıda belirtildiği gibi Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyeleri bir tanzim süreci geçirmiştir (Bk. Tablo 4). Bu tanzim süreci içinde Fatih adına tanzim edilen vakfiyelerdeki farklılıklar, aslında İstanbul'daki imar faaliyetlerinin gelişmesi ile doğrudan doğruya alakalıdır. 1456 senelerinde başlayan yeni imar faaliyetlerinin on beş sene sonraki durumu, V1 ve V2 vakfiyelerine yansımaktadır. İlk önce Ayasofya gibi kilise kökenli dinî-hayrî müesseseler için yapılan Fatih'in mevkufat tahsisi, Fatih külliyesinin inşaatıyla beraber yeni yapılarını da Fatih vakıf kuluruşunun içine alarak gelişmiştir. Ancak, Fatih külliyesinin tamamlanmasından sonra, kilise kökenli Ayasofya grubu ve Fatih külliyesi olarak iki ayrı kuruluş teşkil ettirilmiştir.

Fatih külliyesi vakfı hakkındaki ayrıntılı bilgileri V3'te öğrenmek mümkündür. Ayasofya grubunun ise, V3 ile aynı döneme ait vakfiyesi mevcut olmadığı için, daha sonraki tarihte tanzim edilen V4 veya başka arşiv vesikalarına (mesela, mevkufatı için 1489-90 Ayasofya Teftiş Defteri'ne, dinî-hayrî müesseseler için 1488-90 Muhasebe Defteri'ne) başvurmak gerekmektedir. Ancak, yukarıda bahsettiğim gibi, V4'ün, çok özel amaçla tanzim edildiğine dikkat etmemiz gerekmektedir. Yani, V4, Fatih Sultan Mehmed'in merkezyetçi politikasının ve bilhassa vakıfla ilgili politikasının, ulema ve derviş zümresinden gelen tepkiye hedef olduğu sıralarda tanzim edilmiş olan vakfiyedir. Bu sebepten V4'te mevkufatın bazı ayrıntıları ve cize gibi problemleri mevkufat atlandığı görülmektedir.

⁵⁷ Bu konu için bk. Yerasimos, *a. g. e.* V4'ün tanzim edildiği sıralardaki havayı, bu Ayasofya efsaneleri üzerindeki araştırmadan anlamak mümkündür.

Bu çalışmamızın sonucunda, Fatih vakfiyelerinin özellikleri ortaya konmuş ve bunların tarih kaynağı olarak kullanılmasına zemin hazırlanmıştır. Her vakfiyenin ihtiva ettiği zengin bilgileri doğru yorumlayarak İstanbul'un imar tarihini aydınlatmak, bu zeminin üzerinde yapılması gereken en önemli araştırma konusu olduğu kanaatindeyim.

TABLO 1 Vakfiyelerin muhtevası: Dini-hayrî müesseseler ve mevkufat

	V1	V2	V3	V4	Not
HAYIR YARILARI		Ayasofya Camii		Ayasofya Camii	eski Hagia Sofia Kilisesi
				Zeyrek Camii	eski Pantokrator Kilisesi
	Akataliptos İmareti			Eksi İmaret Camii	eski Akataliptos Kilisesi ?
				Kalenderhane	?
		Galata Camii		Galata Camii	eski San Dominiko Kilisesi
		Silivri Camii		Silivri Camii	Silivri'deki eski bir kilise ?
		Aristo(?) Bimarhanesi			?
		Fatih Camii	Fatih Camii	Fatih Camii	Fatih Külliyesi
		Sahn-ı Semân Medreseleri	Sahn-ı Semân Medreseleri	Sahn-ı Semân Medreseleri	
			Tetimme Medreseleri	Tetimme Medreseleri	
		Fatih İmareti	Fatih İmareti		
			Fatih Dâru'ş-şifası	Fatih Dâru'ş-şifası	
				Vefazade Camii	
				Yedikule Camii	
MEVKUFAT	Trakya bölgesindeki 30 köy	Trakya bölgesindeki 5 köy	Trakya bölgesindeki 45 köy	Trakya bölgesindeki 34 köy	
	İstanbul ve Galata'da 5 hamam	İstanbul ve Galata'da 5 hamam	İstanbul ve Galata'da 5 hamam	İstanbul ve Galata'da 14 hamam	
		ticarî yapılar		ticarî yapılar	
		mukataaî ev ve dükkan		mukataaî ev ve dükkan	
		cizye	cizye		

TABLO 2 Vakıf hamamı

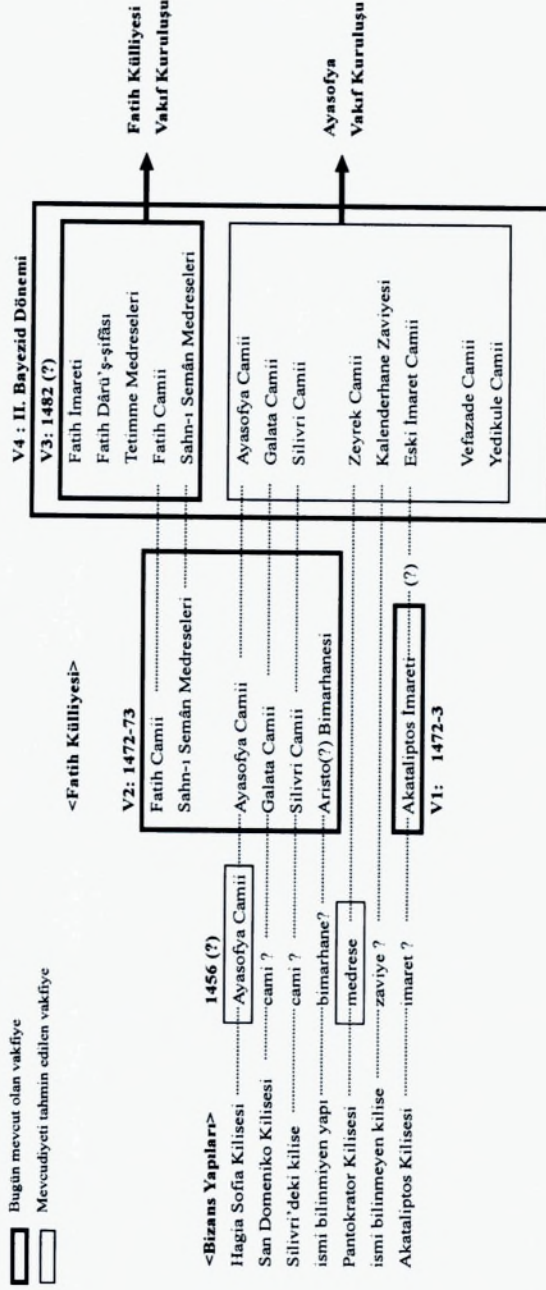
	V1	V2	V3	V4
İSTANBUL	Azebler Hamamı		Azebler Hamamı	Azebler Hamamı
	Ayasofya Hamamı		Ayasofya Hamamı	Ayasofya Hamamı
	Yahüdiler Hamamı		Yahüdiler Hamamı	Yahüdiler Hamamı
	Alaca Hamamı		Alaca Hamamı	Alaca Hamamı
		Sirt Hamamı	Sirt Hamamı	Sirt Hamamı
		Balat Mahallesi'ndeki hamam	Balat Mahallesi'ndeki hamam	Balat Kapısı Hamamı
		Kulle-i Cedid'deki hamam	Mahalle-i Kullatü'l-Hısn'deki hamam	Kulle Hamamı
		Tahtakale'deki hamam	Tahtakale'deki hamam	Tahtakale'deki hamam
			Cami-i Cedid yakınındaki hamam	Cami-i Cedid yakınındaki hamam
			Mevlana Alaeddin al-Fenari Hamamı	Kazasker Hamamı
			Osman Bostancıbaşı Hamamı	
GALATA	Burma Direkli Hamamı			Çavuşbaşı Hamamı
		Karaköy'deki hamam		Direklice Hamamı
			Camiü'l-Kebir yakınındaki hamam	Karaköy Mahallesi'ndeki hamam Cami Mahallesi'ndeki hamam

FATİH VAKFİYELERİ

TABLO 3 Vakıf köyleri (* başka köye bağlı olan köy ve mezraa)

Nahiye	V1	V2	V3	V4
Kırk Kilise	Geredelü		Geredelü	
	*Yürük Keremeddin			
	*Yürük Arpacan			
	*Şeyh Hızır		Hızırca	Hızırca
	*Müsellem Akpınar			
	Tabdıklı		Tabkatlu	
	*Yürük Alici			
	Busatlı		Busatlı	
	*Müsellem Yakub			
	Bahşiler		Bahşetlü	
	Emlacık		Emlacık	
	Saruhanlı		Saruhanlı	
	Bektaşlı		Bektaşlı	*Bektaşlı
	Enkler		Enklu	
	Çeribaşı		Çeribaşı	
	Binevaoğlu			
	Kara Hamza		Kara Hamza	*Kara Hamza
	Hemşehri		Hemşehri	*Hemşehri
	Yenitce(?) Köyü		Yenitce(?) Köyü	
	Oruzlu		Oruzlu	
	Kara Koçlu		Kara Koçlu	*Kara Kuşlu
Ulaşlı		Ulaşlı		
Balcılı		Balcılı		
Sakızlı		Sakızlı		
Üskobulos		Üskobulos	Üskobulos	
Patra		Patra	Patra	
Ereğlice		Ereğlice	Ereğlice	
		Koyun Kafiri	Koyun Kafiri	
		Dolya	Dolya	
		Seviler	*Seviler	
			*Malkoçlu	
Çorlu	Ereğli		Ereğli	Ereğli
			Çorlu Kasabası	Çorlu Mahallesi
			Çanduz	Çando
			*Eskice Ereğli	
			Papaslık	
Tekirdağ	Binatos		Binatos	Binatos
	Rodos		Rodos	Rodos
Silivri		Silivri Kalesi	Silivri Kalesi	Silivri Kalesi
Konstantiniyye		Terkoz	Terkoz	
		Lugoz		
		Askoz		
		Kelnikoz		
Vize			Kurbağa Reis	Kurbağa Reis
			Kopanos	Kopanos
			Çaknahor	Çaknahor
				Serakine
			Hasboğa	Hasboğa
			Örenlü	Örenlü
			Sucakdere	Sucakdere
			Ispatla	Ispatla
			Kurtcuğaz Viranı	Kurtcuğaz Viranı
		Fikele	Fikele	
Hayrebolu		Brafça	Brafça	
diğer	Pınar Hisarı (çeltiklik)		Pınar Hisarı (çeltiklik)	Pınar Hisarı (çeltiklik)
			Burgoz (çeltiklik)	Burgoz (çeltiklik)
	Ereğli (mamlaha)		Ereğli ve Silivri (mamlaha)	

TABLO 4 Fatih vakfiyelerinin tanzimi

İLİM-KILIÇ-KALEM: OSMANLI KAMU PERSONELİ REJİMİNDE ÜÇLÜ İŞLEVSEL AYRIŞMA

CENK REYHAN*

Osmanlı bürokratik yapısı ile ilgili incelemelerde yoğun bir “Weber etkisi” kendini hissettirmektedir. Weber’in (ve Weberyen Eisenstadt’ın) “patrimonyalizm” tiplemesinden beslenen yaklaşım tarzlarının Türkiye’de önde gelen temsilcilerinden Metin Heper, rasyonalizmi merkez olarak algılayıp, onun öncesi ve sonrasına göre Osmanlı/Türk bürokratik evrim süreçleri/tipleri üretir¹. Bu bürokratik evrim tipinde, henüz küçük bir beylik olan ve onun ihtiyaçlarını karşılayabilen “patrimonyal bürokrasi”den başlanıp, daha gelişmiş bir devletin ihtiyaçlarını karşılamaya ancak muktedir olabilecek “rasyonel bürokrasi tipi”ne geçilmiş ve en son aşamada modern devletin, dünyevî ve laik ihtiyaçlarını karşılayabilecek “rasyonel-üretken bürokratik tip”e ulaşılmıştır. Aynı yaklaşım modelinin temsilcisi Şerif Mardin’e göre, “İmparatorluğun toplumsal özelliklerini iyi anlatan bir şema “patrimonyal bürokrasi” adı verilen topluluk türüdür. Türkiye’de kuruluşundan az sonra Batıdaki feodalizmin aksine, “patrimonyal” ilkeler ağır basmakta idi². Weber’in Osmanlı Devleti’ni de dahil ettiği “patrimonyal (ve despotik) bürokratik” sistemi tanımlayan teorisi ile Osmanlı bürokratik yapısı arasında paralellikler kuran Halil İnalçık’a göre de, Osmanlı Devleti “patrimonyal tür” bir yapıya yakındır. Bununla birlikte, İnalçık, Osmanlı Devleti’nin İslam tarihinin en başarılı “statü toplu-

* Doç. Dr. Cenk Reyhan, Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesidir.

¹ Metin Heper: *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme: Siyaset Sosyolojisi Bakımından Bir İnceleme*, İstanbul, 1977. Osmanlı bürokratik yapısı ile ilgili olarak Findley de benzer evrimden bahsetmektedir. Krş., Carter V. Findley: *Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Reform: Bâbü’lî (1789-1922)*, (Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol) İstanbul, 1994.

² Şerif Mardin: “Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset: Makaleler I*, (Der. Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder), İstanbul, 1991, s. 178. Mardin, çeşitli makalelerine yayılmış olan fikirlerinde, “patrimonyal hizmetin başındaki seçkinler, (patrimonyal bürokratlar) meşru iktidar yapısı sınırları dışında görünen herhangi bir iktidar kaynağını dikkatle denetimleri altında tutmaya aşırı bir özen göstermişlerdir” derken, Weber’in “doğu-despotizmi”, Eisenstadt’ın “tarihi bürokratik-impatorluk” tiplemelerinin tariflerini vermektedir.

rı”ndan biri olarak bilinmekteyse de, “saf-patrimonyalizm”e ulaşma konusunda yine de başarılı olmuş görünmediğine değinir. Zira, onun belirttiğine göre, ampirik araştırmalar sistemin saf bir “patrimonyal” yapıdan, belirlenmiş kural ve usuller ile nispeten “rasyonel” bir sistem içinde çalışan, giderek içe dönük ve özerk bir organizasyona doğru evrildiğini düşündürmektedir³. Fakat sonuçta, aynı evrim sürecinden bahsetmektedir: Patrimonyal yapıdan nispeten rasyonel bir sisteme evrilme!

Yapılan incelemelerde, kamu personelinin hiyerarşik yapısı hakkında da bazı çözümlene problemleri vardır. Osmanlı bürokratik yapısı bir kez patrimonyal olarak tanımlanınca; bunun doğal bir sonucu olarak, kamu personeli de patrimonyal bürokratlar olur. Elbette ki, altı asırlık bir zaman diliminde hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti’nin bürokratik yapısının bu süreçte geçirdiği evrim de konuya ilişkin çalışmalarda bazı tipolojilerin geliştirilmesinde etkin olmuştur. Fakat, bu tipolojilerde “şarkiyatçı” literatürün Doğuya atfettiği “-sızlık”, “yokluk-tarihsizlik” gibi olumsuzluk ekinin belirgin bir etkisi vardır. Biz, incelememizde, bahsedilen problemin aşılması hususunda, Osmanlı kamu personelinin işlevsel bakımdan birbirinden üçlü ayrışımını, “üst küme” olarak algıladığımız bürokratik yapının bir “alt küme”si olarak seçeceğiz. Bununla ilgili olarak, önce bürokrasi hakkında öne çıkan bazı incelemelere ve tartışmalara değinecek; sonra, Fatih Sultan Mehmet’in devlet teşkilatına dair yayınladığı kanunname örneğinde, kamu personeli rejiminin ilmiyye-kalemiyye-seyfiyye şeklinde oluşan “üçlü-işlevsel ayrışım”ını analiz etmeye çalışacağız. Analizimiz Weberyen olmaya-cek. İncelememizin kavramsal çerçevesi açısından şunları belirtmeliyiz:

1-Sosyal bilimlerde bürokrasinin modern-kapitalist devletle birlikte geliştiği ve bu bakımdan Osmanlı Devleti söz konusu olduğunda “bürokrasi” kelimesinin kullanılmasının bazı problemler taşıdığına dair bir kanaat bulunmaktadır. Biz, bu problematik kaygı bir yana, Osmanlı söz konusu olduğunda, büro+krasi=büro iktidarı=yönetim odası misali, Osmanlı terminolojisi ile kalem+iyye=kalem+ait olma eki=yönetime ait aklam ve muamelelat yeri/odası/bürosu/kalemi olarak algılasak, kelimenin şümülü ile, kalemiyye=bürokrasi olacağı kanaatindeyiz. O halde, incelememizin kavramsal çerçevesi bakımından, ehl-i kalem=kalem de ehliyetli kişi=bürokrat =rical-i devlet⁴ olur.

³ Halil İnalçık; “Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber’in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi: Dünü ve Bugünüyle”, *Toplum ve Ekonomi*, (Çev. Kemal Aydın Akagündüz), İstanbul, 1994, sayı: 7, s. 5-27.

⁴ Krş. Mustafa Akdağ; *Türkiye’nin İctimai ve İktisadi Tarihi (1453-1559)*, Ankara, 1995, c. II, s. 55.

2- Kullandığımız “kamu” kelimesinin Batıda kapitalizmin gelişiminin sonucu olarak kullanılan ve çoğunlukla “devlet dışı siyasal alan” ve “iletişimsel ilişkiler bütünü” olarak tanımlanan “burjuva kamusal alan” kavramlaştırmasıyla ya da devletin etki ve etkinlik alanı içerisinde değerlendirilen “kamusallık” kavramı⁵ ile bir ilgisi yoktur. İncelememizin kavramsal çerçevesi bakımından “kamu” kavramlaştırması Osmanlı terminolojisinde, “âmme idaresi=kamu yönetimi” “maslahat-ı âmme/âmme-i maslah=kamu yararına (=menafi’-i amme) olan” vb. ifadelerinde de dile getirildiği şekli ile, “âmme=umuma mahsus olan” kavramına karşılık olmak üzere kullanılmıştır.

3- Kavramlaştırdığımız “üçlü-işlevsel ayrışma” ile Osmanlı kamu personelinin memuriyetleri süresince bir kurumsal işlevden diğer kurumsal işleve geçişinin imkânsızlığını kastetmiyoruz. Osmanlı kamu personelinin “meslekî kariyer çizgisi” izlendiği zaman bu işlevsel-kurumsal yapı içinde birinden diğerine geçmiş olan bürokratlara rastlanılır⁶. Yer yer şer’î ve örfî olarak “ikili-işlevsel ayrışma”ya dayalı Osmanlı bürokratik yapısından da bahsediyor isek de; incelememizin kavramsal çerçevesi açısından, “ayrışma”ya yaptığımız vurgu Osmanlı terminolojisinde “ehl-i ilm=ilmiyye”, “ehl-i seyf=seyfiyye” ve “ehl-i kalem=kalemiyye”olarak ifade edildiği şekli ile kamu personeli rejimindeki “üçlü işlev” ile sınırlıdır.

4- Son bir husus olarak, “Bâb-ı Âli Ofisleri”nin sivil bürokrasinin merkezi olduğu⁷; benzer bir ayırımla, “örfî hukuk” geleneğinin Türk Devletleri’nde “sivil kanun geleneği”⁸ olduğu yönündeki Weberyen yaklaşımlar; bizce, bürokrasiyi ya da kanunu, “sivil” ile ilişkilendirmesi bakımından bazı problemler içermektedir. Zira, devlet işlerini yürütmesi bakımından “bürokrasi”, icraî müeyyideleri bakımından “kanun”; sivil değil siyasal tanımlardır. Fatih, Yavuz ve Kanunî Kanunnameleri örneklerinde, hükümdarların toplumsal hayatın en ince ayrıntılarına kadar kurallar koymaları ve bunları denetleyecek olan devlet memurlarını ve onların yetki alanlarını belirtmeleri siyasal erki/iktidarı tanımlamaktadır, sivil değil. Bu bakımdan, a- şeriat kanununun dışında, örfî kanun yapmak anlamında kullanılan “sivil

⁵ Jürgen Habermas; *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* (Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar), İstanbul, 1997.

⁶ Norman Itzkowitz; “Eighteenth and Nineteenth Centuries”, *Studia Islamica*, 1974, 16, s. 73-94.

⁷ İlber Ortaylı; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1995, s. 119, 126.

⁸ Halil İnalık; “Türk Devletlerinde Sivil Kanun Geleneği”, *Türkiye Günlüğü*, sayı 58, Aralık 1999, s. 5-11.

kanun” yerine “laik/seküler ya da (uhrevinin zıttı anlamında) dünyevî kanun” kavramı kullanılabilir. Ayrıca, b- askerî bürokrasinin dışında yönetsel- idarî vb. bürokrasiyi tanımlamak anlamında, sivil bürokrasi yerine “mülki bürokrasi” kavramı tercih edilebilir. Önerdiğimiz bu kavramsallaştırmada; ilk maddede, laik/seküler/dünyevinin karşılığı olarak “örf”; ikinci maddede, seyfiye, ilmiye ve kalemiye (→mülkiye)’nin karşılığı olarak “mülkiye” tabirlerinde ifadesini bulan tarihsel-toplumsal-kavramsal kökenler de vardır. “Sivil bürokrasi” ya da “sivil kanun” tabirlerindeki/ kavramlaştırılmalarındaki “sivil” kelimesinin Osmanlı tarihsel/toplumsal gerçekliğindeki terminolojik karşılığının ne olabileceği ise, bizce, tartışma götürür.

Bu doğrultuda, Rifa’at Ali Abou-el-Haj’ın konu hakkındaki uyarısı incelemelerde metodolojik yol göstericiliği bakımından açıklayıcıdır⁹;

“Bilimsel literatür erken modern Osmanlı Devleti’ni liyakat, kamu hizmeti, hakkaniyet ve akılcı uygulamalar gibi sosyolojik olarak evrilmiş modern kriterlerle incelemektedir. Bunlar, tam da özellikle yirminci yüzyılın modern sosyal bilimlerinin modern ulus devletin etkinliğini değerlendirirken el altında tuttuğu kriterlerdir.”

Haj, ayrıca, erken modern Osmanlı Devleti’ni modern ulus devlet için geliştirilmiş kriterlere göre değerlendirmenin, Avrupa ve Amerikalı bilim adamlarının rahatlatıcı üstünlük duygularının güçlenmesine yol açtığını belirterek, bu zihniyete ilerici tarihçilerde de rastlanabildiğine değinir ve yaklaşımların tarihsel olmayan niteliğini irdeler¹⁰;

“Bu varsayım, on yedinci yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti’nin daha önceden sahip olduğu kendine mahsus bütün özelliklerinin kaybolmaya ve çözülmeye başladığı şeklinde devam eder. Çözülme sürecinin on altıncı yüzyılda başladığı kabul edilir. Diğer bir yanlış algılama da, akılcılık ve kamu hizmeti gibi modern ulus devleti simgeleyen özelliklerin Osmanlı tarihinde öncellerinin kesinlikle bir örneğinin olmadığı düşüncesidir. Dolayısı ile, modern dönemlerin başlangıcında ulus-devletin Osmanlı toplumuna yönetici elit tarafından dayatıldığına inanılır. Bu model, daha önceki üç yüzyıllık tarihi

⁹ Rifa’at Ali Abou-el-Haj; *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* (Çev. Oktay Özel, Canay Şahin), Ankara, 2000, s. 31.

¹⁰ Rifa’at Ali Abou-el-Haj; *a.g.e.*, s. 34. Bununla ilgili olarak, mesela Faroqhi, Uzunçarşılı’nın Osmanlı idarî yapısı ile ilgili çalışmalarının en zayıf yanının Osmanlı yönetim aygıtının on beşinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına değin hemen hemen hiç değişmeden geldiği varsaymasını eleştirir. Suraiya Faroqhi; *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir: Kaynaklara Giriş* (Çev. Zeynep Altok), İstanbul, 2001, s. 242.

ondokuz ve yirminci yüzyılın deneyimleri ile ilintisiz görmesi nedeniyle, bu dönemlerin incelenmesini de gereksiz kılmaktadır.”

Weberci-şarkiyatçı tipolojiye göre, Doğu'da rasyonalite yoktur; o halde bürokrasisi de rasyonel değildir! Önce ne olmadığı bulunduğu göre ne olduğu da belirtilmelidir; patrimonyal bürokrasi! Karşılaştırmalar, Batının modern dönemleri için kullanılan argümanların-olguların Osmanlı'da aranıp bulunması-bulunamaması şekline dönüşür. Aşağıda şarkiyatçı yaklaşımda dile gelen patrimonyalden-rasyonale doğru bir evrilme ile ilişki kurmadan, Osmanlı ideolojik anlayışında karşılığını bulan, var olduğu şekli ile, şer'î ve örfî üst küme olarak algıladığımız Osmanlı bürokratik yapısının¹¹ bir alt kümesi olarak, kamu personeli rejimindeki “üçlü-işlevsel ayrışma”yı analiz edeceğiz. Böylelikle, Haj'ın uyardığı şekilde bir yanlış algılamadan da kurtulmuş olacağız.

¹¹ Bu ayrışma bizi Osmanlı'da şeriat-laiklik tartışmalarına götürse de konumuzun kapsamını aşması dolayısı ile bu tartışmalara girmeyeceğiz. Konunun genel çerçevesine dair şu klasik eserlere bakılabilir; İlber Ortaylı; Osmanlı Devleti'nde Laiklik Hareketleri Üzerine”, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, (Ed., Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul, 1986, s. 159-170. Aşağıda, Barkan ve İnalçık'taki açıklamalar bir yana, Ortaylı'ya göre, Osmanlı örgütlenmesinde şer'î ve geleneksel bir düzen vardır. Zira Osmanlı laik devletin gereği olan ülkenin her yanında her vatandaş için aynı mevzuatın uygulandığı, idarî ve adli kuralların standardize edildiği merkezîyetçi bir devlet değildir. Ayrıca toplum da dini mensubiyetlere göre “millet” sistemine bölünmüştür. Bunlara ek olarak, dinî halife unvanlı hükümdarların egemenliklerinin kaynağı da ilahidir. s. 162-163. Aksi bir görüş için krş. Niyazi Berkes; “Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu”, s., *Agd.* içinde, s. 137-158. Berkes'e göre, Osmanlı Devleti teokratik değildir. Zira, Teokratik düzenin en tipik örneği Roma Katolik Papalık Devleti olup, bu sistemde en üstün dinsel-siyasal güç papadır. Osmanlı Devleti ise bunun tam tersidir. Gerçi dış görünüşte Osmanlı halife-padişahları arasında bir benzerlik vardır ama Osmanlı halife-padişahlık sisteminde teokratik rejimin aksine din maslahatı değil devlet maslahatı başta gelir. Din adamları devlet görevlileridir. Bunlar bir ruhban değillerdir. Devlet işlerine karışmaları inanç, doktrin ya da doğma işlerine değil devletin ya isteği ya da güçsüzleşmesi yüzünden olmuştur. Benzer yaklaşımlar için krş. Halil İnalçık; “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları”, *A.Ü. S.B.F. Dergisi*, No, 2, Haziran, 1958, s. 103-126. Ömer Lütfi Barkan; *İslâm Ansiklopedisi*, Kanun-nâme Maddesi. İnalçık ve Barkan Osmanlı-Türk devlet geleneğinde, şer'î hukukun nazarî ve zahirî olarak her sahada uygulanır görünmesine karşılık, hükümdarın sırf kendi iradesine dayanarak şeriatın kapsamına girmeyen sahalarda kanun koyma salâhiyetinden doğan örfî hukuk uygulamasının varlığına atfen Osmanlı devlet yapısının şeriatı aşan bir devlet teşkilatı kurup-geliştirdiklerine vurgu yaparlar. Bu konuda, “Telhisü'l-beyan fî Kavanin-i Âl-i Osman”da (Hazarfen Hüseyin Efendi) dile gelen ifade, bizce, kuramsal çözümlemelere yol gösterebilecek bir belge gibidir. Bkz. İncelememizde dn. 45.

İlim-Kılıç-Kalem:

Osmanlı Kamu Personeli Rejiminde Üçlü-İşlevsel Ayrışma

Cornell H. Fleischer'a göre¹², ehl-i kalem, her ne kadar başlangıçta Osmanlı bürokratik yapısı içinde, divan ve maliye biçiminde ayrışmamış örgütsel yapısı ile seyfiye ile ilmiyenin arasında bir konuma düşüyor ve idarî işler ve okur yazarlık yönleri ile her ikisi ile de ortak özellikler taşıyor ise de, dönemin aydın ve bürokrati Mustafa Ali'ye atfen, terfi imkânları bakımından bazı bürokratlar (kalem ehli) yüksek rütbeli kılıç ehliyle aynı kategori içindedir. Ona göre, seyfiye+ilmiye+kalemiye=askerî sınıftır. Bürokratik kariyer yeri kalemiyedir. Kanuni dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez bürokrasisi on yedinci yüzyılda ulaştığı kurumsal karmaşıklığı hiç taşıyamıyordu. Tam tersine iki baş makam sahibinin kişisel dairelerinin egemen olduğu gevşek bir yapı niteliğindedi; bunlardan nişancı divan işlerine bakıyor, başdefterdar maliyeyi yönetiyordu. Reisülküttab divan görevlerinde ve Divan-ı Hümayun toplantılarında nişancıya yardımcı oluyor ama ondan çok daha alt rütbede bulunuyordu. Bu üç makam ile birlikte tezkireci ve defter emini imparatorluğun en önemli bürokratlarıydı. Çünkü Divan-ı Hümayun'da görevliyidiler. Fleischer için kalemiye mesleğinin gelişmesi bürokratik makamların ve bürokratik bilincin de gelişmesidir.

Fleischer, "Osmanlı İmparatorluğu'nun reform dönemi (1789-1922) boyunca yönetici sınıf"ın tarihsel olarak kalemiye diye anılan dalının, 1830'lardan sonra mülkiye diye bilinen yeni bir oluşuma dönüştüğünü ve kalemiyenin bu günün mülkî memurları ve hariciye nezareti olduğunu belirten Carter V. Findley¹³ ile paralel bir görüş sunmaktadır. Findley, "kalemiye" terimini diğer zaman ve mekânlarda üretilmiş varsayımlardan çözüp ayırmak için görece küçük yorumlar gerektiğini belirtmektedir. Şöyle ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve eski İslam devletlerinde, kalemiye hükümet yazışmalarını yürüten, malî kayıtları ve toprak mülkiyeti kayıtlarını tutan görevliler iken, on sekizinci yüzyıla gelindiğinde kalemiye terimi,

¹² Cornell H. Fleischer; *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati* (Çev., Ayla Ortaç), İstanbul, 1996, s. 221-222. Krş., Jozef Matuz; *Das Kanzleiwesen des Sultan Süleymans des Prächtigen*, Wiesbaden, 1974, s. 18-22.

¹³ Carter V. Findley; *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* (Çev., Gül Çağlalı Güven), İstanbul, 1996, s. 4-5, 22. Kitabın başlığının da belirttiği gibi, Findley'e göre, on dokuzuncu yüzyılın mülkiye sınıfı on sekizinci yüzyılın kalemiye sınıfından evrilmiştir. s. 41. On dokuzuncu yüzyılda kalemiye mensupları, merkezî hükümet gücünün -sayıları, işlevleri ve güçler açısından- pekiştirilmesinden geniş ölçüde kazanç sağlayacaklardı. Bu süreç içinde eski kalem efendileri mülkiye memurlarına dönüştüler, s. 21.

askerler, din görevlileri ve saray görevlileri ile birlikte “yönetici sınıfın” bir dalını oluşturmaya başlamıştır.

Fleischer ve Findley’i birleştirirsek ortaya şöyle bir denklem çıkar; “bürokrasi = kalemiye → mülkiye.” Bu denklem, incelemesinde bazı bulanıklıklar içermesine rağmen İlber Ortaylı’nın yaklaşımını da açıklamaktadır. Ortaylı’nın konu hakkındaki yorumu şöyledir; Osmanlı modernleşmesinin getirdiği yapısal bir özellik asker ve sivil bürokrasinin ayırımıdır. Klasik dönemde yönetenlerin askerî ve mülkî gücü bir elde tuttuğu, daha doğrusu, ilmiyenin ve destek grup olan kalemiyenin dışında sorumlu yöneticilerin askerlerden oluştuğunu biliyoruz. On sekizinci yüzyıla birlikte kalemiye sınıfından gelen yöneticiler yüksek makamları ele geçirmeye başladı. Bunun nedeni ülkenin ve dış dünyanın koşullarının değişmesiydi. Nihayet Tanzimat reformları, askeriye ve mülkiye silkinden yetişen yöneticilerin ayrı-ayrı erki elde tutmalarıyla sonuçlandı. Üstelik rütbelere paralel olarak düzenlenmiş, mülkiye sınıfındaki vezaretin karşılığı askeriyyede müşirliğe eş olup hiyerarşinin katmanları arasında paralellik sağlanmıştı. Tanzimat dönemi boyunca ilmiye, askeriye ve mülkiye sınıfı için rütberlerde yatay eşitlik düzenlemesine gidildi.

Böylece, Ortaylı’nın, askeriye tabirinden seyfiyyeyi kastettiğini anlıyoruz. Zira, mülkiye, ilmiye ve kalemiye bürolarının hepsinin, yönetici sınıf olmaları itibarıyla, Osmanlı anlayışı ile zaten askerî sınıf olduklarını biliyoruz. Bu durumda bürokratik kademeleri tasnif ederken askeriye diye bir sınıf saymamasını bekleriz. Fleischer’den kısmen farklı olarak, Ortaylı’ya göre, kalemiye ilmiyenin destek grubudur.

Konu ilişkin olarak modern araştırmalarda yapılan tasniflerle ilgili örneklemeler çoğaltılabilir¹⁴. Fakat yaklaşımlar ve doğal olarak ulaşılan sonuçlar fazla değişmez. Buna mukabil dönemin kaynaklarında dile gelen ifadelerde kamu personelindeki üçlü-işlevsel ayrışma daha nettir. Naima;

¹⁴ İsmail Hami Danişmend; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1947, c. I, s. 448. adlı incelemesinde merkez bürokrasisini “mülkiye, ilmiye, kalemiye, seyfiye” meslek grupları olarak dörde ayırır. Sıddık Sami Onar; “İdare İlimi ve İdare Hukuku Bakımından Türkiye’nin İdarî ve Hukukî Bünyesinin Geçirdiği İstihaleler ve Bugünkü Durum”, *Türkiye’de Kamu Yönetimi*, Burhan Aykaç, Şenol Durgun, Hüseyin Yayman (Der.), Ankara, 2003, s. 10. Stanford Shaw; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Tarihi*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, 1992, c. I, s. 169-198 adlı incelemesinde, Naima’yı hatırlatan, “saray, kalemiye, seyfiye ve ilmiye” şeklinde bir tasnif takip eder.

“Ulema ve kâtipler, hükümdar ve vezirler yanında makbul kalırlar.”¹⁵

tanımlaması ile hükümdarın yanında kamu personelini ulema-ilmiiye, kâtip-kalemiyye, vezir-seyfiyye şeklinde üçlü-işlevsel bir tasnife ayırmaktadır.¹⁶

Fatih’in Teşkilat Kanunnamesi: Kanunname-i Âl-i Osman

Örneklem veri tabanı olarak incelediğimiz; Fatih’in yayımladığı, devlet teşkilatına dair, “Kanunname/Kanunname-i Âl-i Osman” ile ilgili olarak yürütülen tartışmalar konu hakkında tamamlayıcı bilgiler sunmaktadır. Ümit Hassan, İnalçık’ın konu üzerine yaptığı inceleme¹⁷ ile ilgili olarak¹⁸; İnalçık’ın, normları değerlendirme düzleminde, kanunname maddeleri için açıkça, kanunların ve teşkilatın büyük bir kısmının -hattı hümayunda söylendiği gibi- Fatih’ten önceye ait olduğuna şüphe olmadığını, “kanunumdur” ifadelerini kullandığı noktalarda dahi Fatih’in çok defa eski teamül ve kaideleri tasdikten başka bir şey yapmadığının söylenebileceği görüşünde olduğunu belirtmektedir. Hassan’a göre, İnalçık, Kanunname’de Fatih tarafından ihdas edilen kurum ve bunlarla ilgili hükümleri teker teker sıralamakta ve bunların sayısını görece çok mahdut tutmaktadır; mesela “defterdarlık ve nişancılık verilmek sahn müderrislerine dahi kanunumdur” gibi somut tarih kanıtlarıyla ilk olarak Fatih döneminde vazedildiği açıkça ortaya konulabilecek olguları ve arz odası, taâm yemek usûlü gibi hususları Fatih’e bağlayarak birçok diğer kurumu ve gelenekleri II. Murat’a ve öncesine bağlamak eğilimindedir. Halbuki, tarih bilgimizle diyebiliriz ki, “Kanunname geç Fatih dönemi ürünüdür ve çok muhtemelen bütün hükümleri bizzat II. Mehmet tarafından yazdırılmıştır.” Hassan, Fatih’in, atası-

¹⁵ Naima Mustafa Efendi; *Naima Tarihi*, (Haz. Zuhuri Danışman), İstanbul, 1967, c. I, s. 55. Naima, bu eserde her yönetici memurun işlevine ve nasıl hareket etmesi gerektiğine de değinmektedir. *Age.*; s. 52-58.

¹⁶ Osmanlı terminolojisinde “ehl-i ilm=ilmiiyye”, “ehl-i scyf=seyfiyye” ve “ehl-i kale=kalemiyye” olarak ifade edildiği şekli ile kamu personeli rejimindeki “üçlü işlevsel ayrışma”ya dayanan ve kamu personelinin “meslekî kariyer çizgileri”ni izleyen bir inceleme için bkz., Cenk Reyhan; “Türkiye’de Modernleşmenin Kökenleri: Kalemiyye Sınıfı”, *Amme İdaresi Dergisi*, c. 31/4, 1998, s. 3-16. Bu işlevsel-kurumsal yapı içinde birinden diğerine geçmiş olan bürokratlara rastlanılır. Toplu bir bakış için bkz. grafik: 1 ve 2. Krş. İncelememizde dn. 6.

¹⁷ Halil İnalçık; “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultanî Hukuk ve Fatih Kanunları”, *AÜ S.B.F.D.*, c. XIII/2, 1958, s. 102-126.

¹⁸ Ümit Hassan; *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış’tan Hukuk-İdeoloji’ye*, İst., 2002, s. 192-194. Hassan, dn. 35’te İnalçık’ın 1958’deki makalesindeki ile 1978’deki makalesi (Halil İnalçık; “Kânûn (iii.Financial and Public Administration)” ve “Kanunname”, *Encyclopedia of Islam New Edition*, vol. IV, 1978) arasındaki bariz farktan, daha da ötede metodolojik değişimden bahsetmektedir.

dedesi kanununu yeniden ürettiğinden bahsetmektedir. Zira, Hükm ve hükümdarlığın ne olduğunu İbn Haldun'dan beri biliyorsak, metod gücüyle, Kanunname-i Âl-i Osman'ın "tam zamanında" vücuda getirilmiş olduğunu görebiliriz. "Ata-dede" kanununa sözde gönderme yapıldığına ve böylece tarihin yeniden yazdırıldığına değinen Hassan'ın tarihsel-toplumsal gelişmeleri irdeleyerek ulaştığı sonuç kesindir: "Fatih Kanunnamesi, Fatih'in Kanunnamesidir"¹⁹. Hassan'a göre, M. Fuat Köprülü'nün, esasen Fatih, "bu Kanunname atası ve dedesi kanunu olduğu"nu söylemek suretiyle kendisinin sanıldığı gibi, büsbütün yeni bir şey yapmadığını açıkça anlatmaktadır şeklindeki yargısı ise sathidir²⁰.

Köprülü, Kanunname ile ilgili olarak, II. Mehmet'in devlet teşkilatuna ait olan en mühim Kanunnamesi'nin, Viyana Kütüphanesi'ndeki tek yazma nüshaya dayanılarak "Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası"na ilâve şeklinde, 1330'da 32 sayfa olarak yayımlanmış olduğuna, basıma esas olan nüshanın Hicrî 1029 yılında yani daha sonraki bir devirde istinsah edilmiş olduğu gibi, içinde çok sarih tertipsizlikler ve bazı eksiklikler ve yanlışlıklar olduğundan tamamı ile itimada değer sayılamadığına değinir. Köprülü'ye göre, bu Kanunname'yi notlar ekleyerek yayımlayan Arif Bey'in fikrine göre, Kanunname Hicrî 882'den sonra tertip edilmiştir. Bu Kanunname'nin varlığından; önce, Mustafa Âli "Kühü'l-Ahbâr" adlı meşhur tarihinde; sonraları da Jozef Hammer, Osmanlı İmparatorluğu teşkilatına ait eserinde²¹ ve Osmanlı Tarihi'nde söz etmiştir. Fatih devrine ait diğer bir kanunnamenin metni ve Almanca tercümesi de F. Kraelitz tarafından neşredilmiştir²². Ahmet Mumcu, bu Kanunname'nin, çok daha sonraları kaleme alındığının kanıtlandığını iddia ederek²³; bununla ilgili olarak açtığı dipnotta ilk kez Köprülü tarafından belirsiz bir biçimde açığa vurulan bu kuşkunun Konrad Dilger'in eserinde sağlam bir biçimde kanıtlandığını ifade eder. Dilger'in Kanunname'nin mukaddimesi ile metni arasındaki tutarsızlıktan başlayarak, pek çok gözlemcinin dikkatinden kaçan çelişkileri

¹⁹ Ümit Hassan; *a.g.e.*, s. 195.

²⁰ Ümit Hassan; *a.g.e.*, s. 193, dn. 35., M. Fuad Köprülü; "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, c. I, İstanbul, 1931, s. 41'e atf.

²¹ Jozef von Hammer; *Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, Wien 1815. Hammer'in eserinin künyesi, incelemede yararlandığımız, M. Fuad Köprülü; *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ankara 2004, s. 36, dn.36'da.

²² F. Kraelitz; *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, Wien, 1921, c. I. Kraelitz'in eserinin künyesi, M. Fuad Köprülü; *a.g.e.*, s. 51, dn. 56'da.

²³ Ahmet Mumcu; *Divan-ı Hümayun*, Ankara, 1986, s. 28.

saptadığına değinen Mumcu, Dilger'in çalışması ile ilgili olarak devam eder; özellikle bazı teşrifat kurallarının Kanunname'nin yazıldığı iddia edilen tarihten (1470-1481 arası) çok sonra ortaya çıktığını, gene bazı makamların, Kanunname'de belirtilen biçimiyle Fatih döneminde mevcut olmadığını kanıtlamıştır. Dilger'e göre²⁴, belki II. Mehmet zamanında Kanunname'nin bir ufak çekirdeği vardı. Buna zamanla, kendiliğinden gelen eklemeler, elimizdeki metni ortaya çıkarmıştır, ki bunun Fatih zamanında yazılması olanağı yoktur²⁵.

Hassan'ın, Mumcu'ya verdiği cevap incelememiz için de teorik-metodolojik bir yol haritası sunmaktadır²⁶. Şöyle ki, Hassan, her ne kadar, kanunnamenin mukaddimesinin, Fatih dönemi belgesi zannıyla hiç dikkate alınmaması gerektiğinin, keza, teşrifat kurallarının sonradan eklendiğinin doğru olabileceğini kabul etse de, bunun bir emir konusu olabileceği veya nüshayı çıkarırken sebebi meçhul bir gayretkeşlikten kaynaklanabileceği yönündeki kuşklarını dile getirir. Bu ve benzeri "sızma"lar, kanunnamenin hükümlerinin, nitelikçe, çok büyük bir bölümünün "özgün" olduğu gerçeğini değiştirmez. Esasa yönelik olarak "hüküm"ün vazedilişini belgeleyen temel hükümlerin hemen tamamının (geç) Fatih dönemine ve Fatih'e ait olmadıklarını gösterebilecek teorik-metodolojik bir kanıtlandırmanın mümkün olmadığını ifade eden Hassan'a göre, kıyısından-köşesinden sızmalar ve Mumcu'nun vurguladığı üzere, Divan-ı Hümayun'un oluşumunun sorununun çözümlenmesindeki hassasiyet, esasî hükümlerin çok dikkatle ele alınması gereği, bütün bunların Fatih Kanunnamesi'nin başka bir döneme taşınmasını mümkün kılamaz.

Kanunname'ye Göre Osmanlı Kamu Personeli Rejimi

Fleischer'a göre²⁷, her ne kadar İstanbul'un fethinden önceki on iki yıl içinde Osmanlı sarayında bir başdeftardar ve nişancının etkin olduğunu bildiren en az iki kaynak varsa da, Osmanlı bürokrasi kurumunun ulaşılabılır tarihi Fatih ve kanunlarının çağı ile başlar. Ona göre, Fatih, II. Bayezid ve Yavuz dönemlerinin başlıca bürokratları incelendiğinde, 1453-1520 yılları arasındaki dönemde Osmanlı bürokrasisinin henüz tam gelişmemiş

²⁴ Konrad Dilger; *Untersuchungen zur Geschichte des Osmanischen Hofzeremoniells im 25. Und 16. Jahrhundert*, München 1967, 141. S. "Beitäge zur Kenntnis Südosteuropas und des nahen Orients. 4-Zugleich München Diss. Phill. 1967. Dilger'in eserinin künyesi Ahmet Mumcu; *a.g.e.*, s. XXIV'de.

²⁵ Ahmet Mumcu; *a.g.e.*, s. 28, dn. 32.

²⁶ Ümit Hassan; *a.g.e.*, s. 196-197, dn. 38.

²⁷ Cornell Fleischer; *a.g.e.*, s. 224-225.

ve dallarının pek farklılaşmamış olduğu görülmektedir. Daha da önemlisi, olduğu kadarıyla devlet bürokrasisinin bileşenleri niteliğindeki iki kişisel dairenin başında bulunan nişancı ve başdefterdar, hemen her zaman ve doğrudan doğruya, meslekî açıdan farklılaşmamış ulema ve müderrisler arasından seçiliyordu. Nişancıların çoğu doğrudan medreseden atanıyordu. Başdefterdarlıktaki nişancılık arasında gidip gelme olaylarının sıklığı, bunun yapılabilmesini, çünkü a-her iki makamında temelde aynı kişisel ve eğitimsel nitelikleri gerektirdiğini; b- hem bürokratik görevli gereksiniminin, hem de bu makamlara uygun aday sayısının az olduğunu; c-daha sonra kesin olarak divan ve maliye dallarına ayrılan bürokratik kariyerin o dönemde hâlâ tek bir meslek yolu olduğunu ve divan ile maliye işlevleri arasında ayırımı pek yer verilmediğini göstermektedir. Hassan'a göre, bu durumun sebebi son derece açıktır. Aslında, nişancının, ilim ve kalemle ilişkilendirilmesi bakımından özel bir konumu vardır: Örfün simgesel tasdiğiyle görevli olarak erken dönemlerdeki toprak rejimine, maliyeye ilişkin görevli ve ilim ile olan ilişkisi buna dairdir. Bundan dolayıdır ki, özel bir tanımlama yapılmıştır²⁸. Hatta, hukuk kurallarının hazırlanmasındaki işlevlerinden dolayı nişancıya "müfti-i kanun" bile denilmiştir. Tevkiî Abdurrahman Paşa'nın yayımladığı "Osmanlı Kanunnameleri"ndeki ifade şöyledir²⁹;

"Kanun-ı Osmanî ve merasim-i sultaniyye nişancıdan sual oluna gelmiştir. Sabıkda bunlara 'müfti-i kanun' ıtlak olunmuştur."

Fleischer sorar³⁰; belli bir meslek yolundaki "rütbe ve statü" ne zaman terfide bireysel "liyakat ve işlevden" daha belirleyici hale geldi? Verdiği cevapta, kanunnamenin, Rumeli defterdarlığı da dahil olmak üzere bir kapı defterdarlığı görevinden nişancılığa geçişi muhtemel bir "kariyer çizgisi" saydığını belirtir. Bunun yanı sıra, Divan protokolünde defterdarın nişancıdan önce geldiğinin de açıkça belirtildiğini ifade eder. Bu iki meslek içinde birinden diğerine geçiş yapan bürokratlara değindikten sonra şu sonuca ulaşır; Kanunname'nin verdiği ya da ima ettiği ana çerçeve ne olursa olsun, bireylerin liyakati ve imparatorluğun ihtiyaçları temelinde bu tür geçişlerin yapılabilmesi ve yapıldığıdır. Böylece Osmanlı kamu personeli rejimindeki yatay hareketliliğe vurgu yapmış olur. Fleischer, daha sonra, soruyu tersten sorar; "işlev" ne zaman "statü"den daha önemli hale geldi?

²⁸ Ümit Hassan; *a.g.e.*, s. 216.

²⁹ Tevkiî Abdurrahman Paşa; "Osmanlı Kanunnameleri", *Millî Tettebular Mecmuası*, c. I, sayı. 3, 1331, s. 516. (Bundan sonra kısaca *M.T.M.*)

³⁰ Cornell Fleischer; *a.g.e.*, s. 223-225.

Bu ilk dönemde işlev çok büyük olasılıkla statüyü belirliyor ya da ondan daha fazla önem taşıyordu. Anlaşılan nişancılarla defterdarlar arasında pek rütbe ayırımı yapılmıyordu. Sonuç olarak hemen hepsi ulemandı. Hatta kalemiye henüz gerçek bir meslek yolu değildi. Ona göre, Fatih döneminde nişancı ve başdefterdar gibi kişiler arasında rütbe ayırımı hükme bağlanmış olabilir, hatta bu güçlü bir olasılıktır; ama aday sayısının azlığı ve söz konusu kâtiplik ve bürokrasi görevlerinin sayıca sınırlılığı ya da farklılaşmamışlığı karşısında bu tür kanunlara sıkı sıkıya uyulmuş olması kuşkuludur.

Fleischer'in verdiği bilgiye göre³¹, I. Süleyman'ın saltanatı döneminde nişancılar ilmiye ile olan "aile" ve "eğitim" bağlarını korumakla birlikte, artık kalem eğitiminden de geçmek ve reisülküttaptlıktan yükselmek zorundaydılar. Reisülküttaptlık makamı anlaşılan I. Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında nişancıya yardım sağlama amacı ile oluşturulmuştu. Bu tarihten sonra nişancılığa dışarıdan (yani medreseden) bir tek atama yapıldı. I. Süleyman döneminin başdefterdarlarına bakılırsa, bürokratik işlemleri kurala bağlama eğiliminin daha da çarpıcı bir biçimde ortaya çıktığı görülür. Bunların ancak onbeşte dördü ilmiye ile ilişkili idi. Ve ilmiyeden olanların bile geniş bürokratik deneyimleri vardı. I. Süleyman dönemi, bürokrasi kurumu içinde uzmanlaşmanın ilk işaretlerine, maliye ve kalemiyenin ayrılarak üst kademelerdeki geçişlerine tanık oldu. İlmiye kökenli adaylar bürokrasinin tümü içinde yeğ tutuluyor, maaş düzeyleri ile statülerinin görece yüksekliği bunu gösteriyordu ama, maliye dalında profesyonel eğitimin önemi daha önce vurgulanmaya başlamış ve ilmiye kökeninden bağımsız bir meslek yolu olarak belirme eğilimi ortaya çıkmıştı. I. Süleyman'ın ölümünden sonra bu eğilimler daha da belirginleşti. Görünüşe göre reisülküttaptlık, profesyonel bürokratlar için bir eşik haline geldi. Bu eşige ulaşanlar ya doğrudan nişancılığa yükseliyor ve böylece profesyonel nişancı oluyor ya da defterdar saflarına katılıyorlardı. Fiilen nişancılığa ya da yüksek maliye görevine geçit veren reisülküttaptlık, on altıncı yüzyılın sonlarına gelindiğinde oldukça büyük önem kazanmıştı.

Aslına bakılırsa reisülküttap, Osmanlı merkez bürokrasisinde çok ilginç bir konuma sahip bulunmaktadır. Hassan'ın deyimi ile³²; bu konum, reisül-

³¹ Cornell Fleischer; *a.g.e.*, s. 228-229.

³² Ümit Hassan; *a.g.e.*, s. 229-230. Reisülküttaptlık memuriyetinin İslamî devletlerdeki kökeninden yetişme tarzlarına ve kurumsal işleyişine/örgüt yapısına değin ayrıntılı bir derleme için Bkz. Halil İnalçık; *İslâm Ansiklopedisi*, Reis-ül-küttab Maddesi. Biz, incelememizin kavramsal sınırları açısından, memuriyetin bu yönleri ile değil, diğer memuriyetlerle kıyaslandığında

küttabın, reisin, hem Kanunname'de görevlendiriliş biçimine, yetki ve makam tanımlamalarına yansımaktadır, hem de buradan hareketle, somut tarih içerisinde, yetki ve sorumluluk değişimi ve böylece etkinliğinin zaman içerisinde artışı bağlamında kendini gösterecektir. Ona göre, reisülküttap, divanda oturma yetkisini haiz olmayan ancak divanın "kâtib-i umumi"liği yetkisi ile donatılmış, aslı üye olmayan, ama divanda devamlı bulunan ve bulunmak lazım gelen bir konuma sahiptir. Nitekim reisülküttabın divan görevi, maliye örgütünde kendine bağlı bürokratların önemi, yine divanda zamanla dış temaslar konusunda da uzmanlaşması onun, Fatih döneminden sonra ve çok geç dönemlerde sürekli yetki ve mertebe kazanmasına yol açacaktır. Mumcu, nişancının örfi hukukla ilgili işleri son derece önemli ve zaman alıcı nitelikte olduğundan; başlangıçta, ona bir yardımcı olarak verilen reisülküttabın kısa sürede hem divan-ı hümayun toplantılarını yürütücüsü, hem de merkez bürokrasisinin fiilî şefi durumuna geldiğini; "namele-ri tercüme ve tesviye etmek"le görevli reisülküttabın, devletin diplomatik sorunlarını herkesten önce öğrenen ve onlarla ilgili işleri yürüten kişi olduğunu, yabancı devlet temsilcilerinin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki görevlerini görürken en fazla reisülküttapla karşılaştığını ve bu nedenle "Reis Efendi"nin onlarca son derece önemli bir memur, bir çeşit dışişleri bakanı sayılmış olduğunu belirtir³³.

Albert H. Lybyer'in, Gibb ve Bowen'ı³⁴ da etkileyen tanımlaması, Osmanlı bürokratik yapısı ve kamu personeli rejiminin genel bir tasnifini sunar³⁵. Bizim kavramsal çerçevemiz açısından; Lybyer, üst kümede/dikey kademelendirmede bürokrasiyi "yönetim kurumu" ve "islamiyet (din) kurumu" olarak ikil-işlevsel bir şekilde sınıflandırmakta alt küme/yatay kademelendirmede kamu personelini seyfiye ile kalemiyyeyi yönetim kurumuna, ilmiyyeyi din kurumuna dahil etmektedir.

işlevsel ayrışması ile ilgilidir. Bu kaygımız diğer memuriyetler için de geçerlidir. Bundan dolayıdır ki, memuriyetlerle ilgili uzun açıklamalara girişmeyip, bunların sadece ana hatlarını derlemekle yetindik.

³³ Ahmet Mumcu, *a.g.e.*, s. 58-60.

³⁴ H.A.R. Gibb-Harold Bowen; *Islamic Society and the West: A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East*, London, New York, Toronto, c. I-II, s. 1960. c. I'de III. Bölüm (s. 39-199) "Yönetim Kurumu", II. ciltte VIII. bölüm (s. 70-80) "Din Kurumu" olarak tasnif edilmiştir.

³⁵ Albert Howe Lybyer; *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, (Çev. Seçkin Cızoğlu), İstanbul, 1987, s. 137-212.

Fatih'in ilan ettiği Kanunname'ye göre değerlendirecek olursak³⁶, Osmanlı idarî teşkilatına dair bu belgede, doğrudan doğruya ilmiyye, seyfiyye ve kalemiyye sınıflarının adları geçmese de, alt-kümede/yatay kademelendirilmede askerî sınıf olarak kategorize edilen yönetici sınıf/bürokrasi, ilim, kılıç ve kalem ehillerine göre bir düzen içinde algılanmış ve kamu personelinin görev ve yetkileri buna göre belirlenmiştir. Bu algılama biçimi, üst kümede/dikey kademelendirilmede Osmanlı hukuk sistemini de belirleyen temel ideolojik anlayışa binaen, işlevsel bakımdan örf ve şer'fat olarak iki başlık altında da değerlendirilebilir.

Kanunname şöyle başlar;

"Bu kanunname atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur. Evlad-ı kiramım neslen ba'de neslin (nesilden nesile) bununla amil olalar"

Böylece, geçmişini, kendini ve geleceğini "kanunen" bağlayan ve bu suretle, ideolojik meşruiyet bakımından Orta Asya steplerinden itibaren gelişen bir örfî kanun ve yasa geleneğini de vurgulamış olan Fatih'in, üç babdan oluşan bu kanunnamesinde; birinci bab, Divan üyelerinin hiyerarşisini belirler. Arz yetkisi olanlar ve arz biçimleri, terfi şekilleri vb.; umur-ı saltanata müteallik/saltanat işleri ile ilgili tertib ve ayinin beyan edildiği ikinci babda, Arz Odası, Has Odası ve buralardaki memurlar ve takip edilecek teşrifat vb.; ahval-i ceraime/suç durumlarına ve ehl-i mansıba/memuriyet-makam ehline tayin olunan mahsulatın ve elkabların/lakabların beyan edildiği üçüncü babda, kamu personelinin maaşı, emeklilik şartları, önde gelen bürokratlara yönelik hitap ve unvanlar belirtilir, ki bu konu incelememizin kapsamının dışındadır.

Kavramsal çerçevesi açısından "bürokrasinin yapısal işleyişi" ile değil "kamu personelinin işlevsel ayrışması" ile ilgili olduğumuz incelememizde, Mumcu'nun tasnifi izlenerek, Divan-ı Hümayun'daki kamu personeli ile ilgili olarak, fakat Hassan'ın deyimi ile kanunname hükümlerini aşan,³⁷ şöyle bir hiyerarşik yapı şeması çıkarılabilir³⁸;

³⁶ "Kanunname-i Âl-i Osman", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası İlavesi*, İstanbul, 1335, s.10. Yer yer konu ile ilgili olarak Tevkiî Abdurrahman Paşa'nın yayımladığı "Osmanlı Kanunnameleri", *MTM*. ile karşılaştırmalar da yapacağız. Ama, "Kanunname" kelimesinin tek başına geçtiği cümlelerde Kanunname'den, Fatih'in yayımladığı Kanunname'yi kast ediyoruz.

³⁷ Ümit Hassan; *a.g.e.*, s. 215, dn. 58.

³⁸ Ahmet Mumcu; *a.g.e.*, s. 41-66. Mumcu, şeyhülislamla ilgili olarak altıncı başlıkta şöyle bir açıklama yapar: "ulemanın başı ve Osmanlı Devleti'nde en büyük manevî saygınlığın sahibi şeyhülislam Divan-ı Hümayun üyesi değildir. Şeyhülislamın bazı atamalar dışında (XVI. yüzyıl

1-Asıl üyeler: a- vezir-i azam, b- Kubbealtı vezirleri, c- kadı askerler, d- nişancı, e- defterdarlar, f- Rumeli beylerbeyi.

2-Belli bir statüye ulaştıkları zaman Divan-ı Hümayun üyesi olan görevliler: a- yeniçeri Ağası, b- kaptan-ı derya.

3- Divan-ı Hümayun üyesi olmamakla beraber toplantılara katılabilen kişiler: a- beylerbeyi rütbesindeki yöneticiler, b- mazul beylerbeyleri.

4-Divan-ı Hümayun'un yardımcıları: A- Birinci derece yardımcılar; a-reisülküttap, b- tezkireciler, c- çavuşbaşı. B- Diğer yardımcılar: a- büro işlerinin görülmesinde çalışanlar, (doğrudan doğruya nişancıya hizmet edenler-kâtipler ve reisülküttabın odasında çalışanlar-tercümanlar), saray görevlileri (teşrifatçılar ve vakanüvisler) b- infaz işleri ile görevli olanlar (Divan-ı Hümayun çavuşları ve kapıcılar)."

Divan-ı Hümayun'daki üst düzey kamu personelinin üçlü-işlevsel ayrışması ve hiyerarşik yapısı üzerine Fatih'in yayımladığı Kanunname'yi incelemeden önce, incelememizin kapsamını aşmayan, kısa bir açıklama konu hakkında aydınlatıcı olacaktır. Padişah, vezir-i azamlık makamını hükümdarlık makamının mutlak vekili mertebesine yükseltmiştir. Bu mertebe ile vezir-i azam, hükümdar bir yana, "cümlelerin ulusu"dur. Devletin en yüksek ve yetkili ve sorumlu kişisidir. Tevkiî Abdurrahman Paşa tarafından yayımlanan "Osmanlı Kanunnameleri"nde de vezir-i azamın hiyerarşik konumunu aynı esaslar içinde tanımlamaktadır³⁹;

"Evvel sadrazam olanlar cümleyi tasaddur idüb âmme-i maslah-ı din ve devlet ve kâffe-i nizam-ı ahval-ı saltanat ve tenfiz-i hudud ve kısas ve habs ve enva'-ı tazir ve siyaset ve istima'-ı dava ve icray-ı ahkâm-ı şeriat ve def-i mezalim ve tedbir-i memleket ve tevcih-i eyalet ve

sonlarına doğru, müderrisler, büyük kadılar ve bazı din hizmetlilerinin atamaları işi şeyhülislam bırakıldı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, (yer, yıl belirtilmemiş) s. 179.'a atf. Ayrıca Tevkiî Abdurrahman Paşa; "Osmanlı Kanunnameleri", *Millî Tettebular Mecmuası*, c.1, s. 3, s. 538-539'a atf; "tertib-i silsile-i mevalî ve müderrisin şeyhülislam efendilere müfevvezdir. Kanun üzere yazub eshab-ı istihkakı vekil-i saltanata arz eder. Ama kadıaskerlikler ve bazı büyük mevleviyetler vekil-i devletin reyine muhtacdır." s. 56, dn. 112.) hiçbir yönetsel ya da siyasal rolü yoktur. İnalçık'a atf. Bkz. s. 100. İnalçık dikkat çeker; "Şeyhülislam ulemanın başıydı. Medrese üyelerinin atanma, terfi ve azillerine ilişkin dilekçeyi vezir-i azama o verirdi. 16. yüzyıldan sonra molla dereccesindeki büyük kadıların atanma ve azline ilişkin öneride bulunma yetkisini elde ederek, bütün ulema örgütünün denetimini şeyhülislam gerçekten de ele geçirdi. Vezir-i azam nasıl sultanın yürütme yetkisinin mutlak temsilcisi ise, şeyhülislam da sultanın İslam cemaatinin başı imam sıfatıyla dinî yetkilerin mutlak temsilcisi oldu." Ahmet Mumcu; *a.g.e.*, s. 103.

³⁹ Tevkiî Abdurrahman Paşa; "Osmanlı Kanunnameleri", *MTM*, s. 498- 499.

emarat ve ulufe ve zeamet ve timar ve tevliyyet ve hitabet ve imamet ve kitabet ve cem'-i cihat ve taklid ve kaza ve nasb-ı mevali ve tefviz ve tevkil ve tayin ve tahsil ve umur-ı cumhur ve tevcihat-ı gayr-ı mahsur ve'l-hasil cem'i mansıb-ı seyfiyye ve ilmiyyenin tevcih ve azli ve cem'-i kazaya-yı şeriyye ve örfiyyenin istüma' ve icrası için bizzat cenab-ı padişahiden vekil-i mutlak ve memalik-i mahruse-i Osmanî ve taht-ı hükümet-i sultanide olan cem'i-i nasik üzerine hakim-i sahib-i fer-man olduğu muhakkaktır." Veziri-i azamın "ilamatı saltanat"ı taraf-ı padişah tarafından kendisine verilmiş olan "mühr-i hümayunudur".

[Cümle şöyle devam eder;]

"Sair vüzeraya-yı azamdan kemal-i imtiyazları mühr-i hümayunladır. Daima koynunda hıfz ider. Ancak Divan-ı Hümayunlarda bade't-taam çavuşbaşı evvel mühr-i hümayunu kendünden alub ruzname kisesini ve hazine defterhanesini ve hazine ve defterhaneyi anınla mühürleyüb fi'l-hal yine kendüye teslim ider."

Kanunname'de, vezir-i azamdan hemen sonra adı geçen, "malın vekili" defterdar, hiyerarşide, ki kanunnamedeki ifade edilmiş tarzı ile oturmadadır-mertebede, bürokraside ikinci en yüksek kamu personeli konumundadır. Bundan başka, Hassan'ın deyimini ile başlı başına bir müessese niteliğinde olan "müşavere"nin yine en önde gelen taraf ve unsurlardan birini meydana getirir; belki bunlardan da önemlisi, "umur-ı mahfiye"yi/en gizli, hafi işleri, malî işleri ve durumu sadece veziri azam ile müşavere edebilir⁴⁰. Hassan'a göre, defterdara verilen bu önem, hem mevcudu o an için yeniden tespit etmek üzere gerçekleştirilmiştir, hem de defterdarın gelecekte taşınması istenilen sorumluluk ve sahip olacağı yetki önceden programlaştırılmaktadır.

Vezir-i azamın mutlak vekillik niteliği başdefterdarın "görev alanı" ile sınırlanmaktaydı, vezir-i azamın defterdar üzerinde yalnızca gözetim yetkisi vardı. Mali işlerdeki yetkisi dolayısı ile, Divan-ı Hümayun'un doğal üyesi de sayılan başdefterdar paye bakımından nişancıdan üstündü. Demek ki, merkez bürokrasisinin şefi nişancı ile mali örgütün şefi başdefterdar devlet tarafından aynı derecede önemli görülmüştü⁴¹. Tevkiî Abdurrahman Paşa'nın neşrettiği Osmanlı kanunnamelerindeki ifade şöyledir⁴²:

⁴⁰ Ümit Hassan; *a.g.e.*, s. 208-209.

⁴¹ Ahmet Mumcu; *a.g.e.*, s. 49-50.

⁴² Tevkiî Abdurrahman Paşa; "Osmanlı Kanunnameleri", *MTM.*, s. 516.

“Baş defterdar paye ve itibarda heman nişancı gibidir. Eger ikisi dahi beraber ise yahud ikisinin payeleri yoğise kadim nasblarına itibar olunur.”

Başdefterdarlık makamının vezir-i azamlık makamı ile birlikte en yüksek makam olarak algılanması, Fatih'in yürüttüğü ekonomi ve araziye “miri”leştime siyasasının bir yansıması olarak algılanabilir. “Cümle malın nazırı” odur ve “umur-ı alem” ondan sorulur, tek bir akçe onun izni olmaksızın hazineye ne girebilir ne çıkabilir. Bu bakımdan, “onun kadri Rumeli Beglerbegi ile beraberdir” ifadesindeki, “kadr” kelimesi; Hassan'ın uyardığı üzere, derece/rütbe olarak değil, itibar haysiyet sahibi olarak algılanmalıdır. Defterdarın bu denli yükseldiği bir anda Rumeli beglerbeginin itibar denkliği ile bir arada telaffuzu, bir yönü ile ikileşen makamlar içerisinde Rumeli yetkilisi olmağa, Rumeli makamlarının üstünlüğüne ve yine bu makamın aslı sorumluluğuna bir vurgulamadır. Daha da önemlisi, Divan'ın aslı üyesi olmadığı bilinen ve dolayısı ile Asitane dışı hiçbir görevlinin Divan'ın aslı üyesi olamazlığı “ilke”sine rağmen Rumeli Beglerbegi'nin kimliği aracılığı ile Asitane dışı memleketin en yüksekine sırf onursal bir itibar kazandırılmaktadır⁴³.

Şeyhülislamlık bu dönemde henüz kurumlaşmamış ve bunun sonucu olarak terimsel olarak gündeme gelmemiştir. Bu dönemde kazasker henüz sadece yargısal bağlamda değil, ilmiyenin de üst rütbelisi olma statü ve işlevselliğine sahiptir. Kaldı ki, şeriat enjeksiyonlarının en sistemli olduğu dönemde, şeyhülislamlığın vücut buluşu ve teşrifat açısından devlette vezir-i azam ile birlikte ön sıraya geçişi döneminde, on altıncı yüzyılda bile kazaskerler önemlerinden hiçbir şey yitirmeyecektir. Ve yine, protokoller anlamda sivrilen ve fetva işi ile de işlevsellik kazanan şeyhülislam hiçbir vakit Divan-ı Hümayun üyesi olamayacaktır. Bazı atamalar dışında hiçbir yönetsel ya da siyasal rolü yoktur⁴⁴. İsmail H. Uzunçarşılı'nın şeyhülislamlık makamı ile ilgili yayımladığı belge, bir yönü ile kamu personeli rejimindeki

⁴³ Ümit Hassan; *a.g.e.*, s. 226. Mumcu, Kanunname'de Rumeli beylerbeyinden bir yerde bahsedilmesi bunun dışında beylerbeyi kelimesinin çoğul olarak kullanılması ilginçtir diyerek açtığı dipnotta Fatih Kanunnamesi'ndeki bir tutarsızlığa dikkat çekmektedir; “beylerbeyleri sadr'da oturmayacaklardır (s.13), ama Rumeli Beylerbeyi defterdarla denk tutulmuştur (s. 16). Aynı cümlede, defterdarın “mal nazırı” sayıldığını da söylersek, başka önemli bir tutarsızlık ortaya çıkar. Mal nazırlığını kanunnamenin kesinlikle vezir-i azama verdiğini biliyoruz.” s. 51, dn. 90.

⁴⁴ Ümit Hassan; *a.g.e.*, s. 211. Hassan'a göre, bunun, metne, sonradan mı dahil edildiği yoksa müftüye hürmeten mi böyle anıldığı henüz net değildir.

şer'î-örfî/ hiyerarşiyi, diğer yönü ile bürokratik yapıdaki dinî-dünyevî/ikili-ışlevsel ayrışmayı yansıtmaktadır. Buna göre⁴⁵;

“Şeyhülislam, rütbe-i vekâlet-i kübra yani vezaret-i uzmadan âlâ de-ğilse bari beraber bazı hususa nazar olunsa andan bâlâterdir... Padişah-ı âli-cah nazarında hallal-i müşkilâtı enam olan şeyhülislam vüzeradan mukaddem olub umûr-ı diniyyede riyaset-i mutlaka sahibi olduğı cihetle vekâlet-i kübradan minvecih âlâ makamdır. Zira devlet umur-ı din üzerine bina olunur, din asıl ve devlet onun fer'i gibi kurulmuştur. Yalnız din reisi şeyhülislam ve devlet reisi vezir-i azam ve her ikisinin reisi Padişah-ı kâmkârdır.”

Yeniçeri ağalığı bugünkü ordu teşkilatına göre umum piyade kumandanlığına muadil bir rütbedir. O kadar ki, yeniçeri ağası, yeniçeri ocağının en büyük kumandanı olup, hükümdarın saltanatta kalabilmesi yeniçerilerin elinde olduğundan padişah ağalığına en çok itimat ettiği adamlardan birini tayin etmek zorundaydı⁴⁶.

Çaşnigirbaşı, mutfak ve sofrta hizmetlerinin amiri olup, yemek işlerinin düzenlenmesi dışında padişahın zehirlenmesi probleminden de sorumludur⁴⁷.

Beylerbeyi vezirlerden bir tabaka aşağıdadır. Sadr'da oturma hakları⁴⁸ işlevsel bakımdan değerlendirildiğinde, belirli düzeydeki kadıların ve sancak beylerinin yolu olduğunun belirtilmesi, Kanunname'nin, “yol”u maliye-kalemiyye, ilmiyye ve seyfiyyeye açık tuttuğunu göstermektedir. Böylece, taşradaki memleket üst-yönetici sınıfın belli tercihlerle bağlı olarak birbirleri yerine ikame edilebilirliğini de ortaya koymuş oluyor⁴⁹.

Arz, padişahın bu günden yarına verilen bir izniyle gerçekleştirilen bir sunum olmaktan çıkarılarak, ebed-müddet bir konuma yükseltilmekte tam anlamı ile müesseseleşmektedir. Vezirler, kadiaskerler, defterdarlar ilk kategorideki Divan üyeleri olarak “arz yetkisi” ile donatılmaktadırlar. İkinci kategoride, başlı başına bir ordu gücü üst-makamı olan yeniçeri ağalığı, arz

⁴⁵ *Telhisü'l-beyan fı Kavanin-i Âli Osman*, (Hazerfen Hüseyin Efendi) varak 140'tan aktaran İsmail H. Uzunçarşılı; *Osmanlı Devleti'nin İlmîyye Teşkilatı*, Ank., 1988, s. 178, dn. 4. Krş. İncelememizde dn. 11.

⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1998, s. 70-71. Krş. Mehmet Zeki Pakalın; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, c. III, Yeniçeri Ağası maddesi.

⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *a.g.e.*, s. 70-71.

⁴⁸ Tartışmalar için bkz., Ahmet Mumcu; *a.g.e.*, s. 51-52.

⁴⁹ Ümit Hassan; *a.g.e.*, s. 220.

yetkisini haiz kılınmaktadır. Bu hususun hem genel olarak ordunun ve yeniçerilerin konumu, hem başkentteki durum, hem sefere yönelik hazırlık, hem istihbarat hem de güven ve tedbir manzumesi itibarı ile düşünüldüğünde yerli yerine oturduğu anlaşılmaktadır. Divan üyesi olanlar dışında, hem yeniçerilerin ağası, hem de bütün ağaların başı olarak düşünülen yeniçeri ağası'nın arz yetkisine sahip olanlar içerisinde başlı başına bir kategori oluşturduğu söylenebilir. Üçüncü kategori iç halkından oluşmaktadır. İç halkı saray mensubu demektir, ancak Kanunname'de belirtilen "iç halkı"nın belirli bir üst-mertebe ifade ettiği görülmektedir. Bu beş makam özel bir konuma ulaştırılmıştır. Gerçekten de bunların hem arz etmeleri, hem pratik bir dizi gereklilikten kaynaklanmakta, hem de iç halkı için kesin bir hiyerarşi oluşturulmuş bulunmaktadır⁵⁰.

Bu kısa ön bilgi doğrultusunda, Kanunname maddelerini "içerik analizi" ile çözümlenecek olursak şöyle bir sonuca ulaşabiliriz⁵¹:

1- Kanunname'de, üst-kümede/bürokraside örfî/dünyevî ve şerî'/dini temelli ikili işlevsel ayrışmasına paralel olarak, kamu personeli ile ilgili "bürokratik hiyerarşi ve görevler ayırımı"na dair, "üçlü-işlev"e yönelik bir tasnif yapılmıştır;

"Evela vüzerâ ve ümerânın vezir-i azam başıdır. Cümlelerin ulusudur. Cümle umurun vekil-i mutlakıdır.

Ve malımın vekili defterdarıdır. Ve ol nazırdır. Ve oturmada ve mertebede cümleden mukaddemdir.

Ve şeyhülislam ulemanın reisi'dir. Ve muallim-i sultan dahi kezalik serdar-ı ulemadır. Vezir-i azam anları riayeten üstüne almak münasibdir. Amma müftü ve hoca ve sair vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur dahi ederler.(...)

Evela vüzerâ onlardan sonra kadiaskerler, onlardan sonra defterdarlar ve defterdarlardan aşağıya yeniçeri ağası ve sair üzengi ağaları, mir-i alem ve kapucubaşuları ve mirahur oturur⁵². (...)

⁵⁰ Ümit Hassan; *a.g.e.*, s. 218.

⁵¹ Kanunname hükümlerinin iç sıralanışında bir düzensizlik olduğu için, konu bütünlüğünü sağlamak için, kanunnamenin sayfalarının-maddelerinin sıralanış sırasını takip etmeyip farklı sayfalardaki-maddelerdeki ilgili görevleri izledik ve bir arada değerlendirdik.

⁵² "Ve çavuşbaşı ve reisülküttab ve kapucular kethüdası hidmetkârdır. Divan'da oturmazlar. Ve ağalardan mir-i alem ve kapucubaşı gelmek lazım gelse anlar dahi oturmazlar. Ve bir maslahat için mazul beglerbegiler girse veya mazul begler girse mazul beglerbegiler vüzerâ altına nişancı altına ve mazul begler defterdar altına oturular."

Ve ağalardan yeniçeri ağası sair ağaların büyüğüdür. Baş yeniçeri ağası, anın altına mir-i alem, anın altına kapucubaşı, anın altına mirahur, hâlâ mirahur devlet-i padişahide iki olmuştur. Mirahur-ı sani altına çakırcıbaşı, anın altına çaşniğirbaşı, anın altına sipahi öğlanları ağası, altına silahdar ağası, altına sair bölük ağaları, onların altına çavuşbaşı, anın altına kapucular kethüdası, anın altına cebecibaşı, anın altına topçubaşı oturur. (...)

Mal defterdarlarım cümle asitane-i saadetimde olan ağalarımın yukarıdurlar ve yukarı otururlar. Ve cümle sancak begilerinden yukarıdır ve yukarı otururlar. Altı kerre yüz bin akçelik beg dahi olursa anlardan yukarı otururlar ve begler defterdarların altına otururlar.

Ve mal defterdarlarım şehzade lalalarının üstünde otururlar. (...)

Ve bizzat rikab-ı hümayunuma sahib-i arz olanlar vüzeram ve kadiaskerlerim ve defterdarlarım ve iç halkından kapu ağası ve odabaşı ve hazinedarbaşı ve kilercibaşı ve saray-ı amiremin ağası sahib-i arzdir. Amma kapu ağası olan ihtiyar başdır. Ekseriya odabaşı ve kapu ağası arz etmek gerekdir. Ve name ile arz etmek götürü beglerbegilerin ve ümeranın ve kuzatın yollarıdır. Bizzat arz etmek mertebesi âlidir. (...)

Ve beglerbegiler⁵³ vüzerâ altına, defterdarlar kadiaskerler altına otururlar. Ve cümle mal defterdarlarım gerek asitanemde ve gerek memalik-i mahrusamda olalar, mertebede, oturmakta ve elkabda beraberdirler.(...)

Ve beglerbegiler vüzeradan bir tabaka aşağıdır ve taht kadılarına tasaddur ederler. Ve darüssaltanatım kadısından gayrısı defterdarımdan aşağı otururlar. (...)

Ve ulufeli müteferrika⁵⁴ çaşniğirlerden mukaddemdir. Çaşniğirlerden sonra tımar müteferrikasıdır. Anlardan aşağı çavuşlardır. Çavuşlar ile kâtibler kangısı eski ise ana itibar olunur. (...)

Darü's-saltanatım kadısı beglerbegiler ile beraberdir.(...)

Sair yüzelli akçe kadılar defter kethüdalarının ve alay beglerinin üstüne otururlar. Amma ki ikiyüzbin akçe sancak dahi olursa altına otururlar. Mansıbı üçyüzbine varmayınca mal defterdarlığına müstehakk olmaz. Ve dahil mollalarına dahi mal defterdarlığı ve nişancılık verilme sahn müderrislerine dahi kanunumdur.(...)"

⁵³ "Sancak begleri taşrada otururlar."

⁵⁴ Müteferrika ilgili olarak şöyle bir ifade var: "Vezir-i azam oğulları altmış akçe ile müteferrika olalar ve sair vüzerâ oğulları elli akçe ile müteferrika olalar. Ve nişancı oğulları dahi kezalik kırkbeş akçe ile müteferrika olalar. Ve beglerbegi oğulları dahi kırkbeş akçe ile müteferrika olalar."

“Oturur” kelimesinde ifadesini bulan “bürokratik hiyerarşi”, bu şekilde, üstten asta doğru uzayıp gitmektedir. “Ve bir cemiyet-i âli ve bir mecma’-ı ahali olsa ehl-i divana ahardan adem karışmasun” şeklinde bir uyarının da bulunduğu ve “Divan-ı Hümayun’umda ta’amda vezir-i azam ile başdefterdar ve sair vüzera ile defterdarlar ve nişancı yer ve kadiaskerler başka yerler” şeklinde kademelendirme de yapılmıştır.

2- Kanunname’de, alt-kümede/kamu personeli rejiminde icraî, hukukî ve malî yetkileri belirlenerek üçlü işlevsel ayrışmasına paralel olarak “meslekî kariyer çizgisi ve terfi koşulları”na dair, “atamalara yönelik, bir tasnif yapılmıştır;

“Ve Divan-ı Humayun’umda sadrda oturmak vüzeranın ve kadı askerlerin ve defterdarların ve nişancının yoludur⁵⁵.(...)”

Ve suffa-i Divan-ı Âli’de oturmak beglerbegilerin yoludur⁵⁶.(...)”

Ve beglerbegilik dört kimesnenin yoludur. Mal defterdarlarının ve beglik ile nişancı olanların ve beşyüz akçe kadıların ve dört yüzbin akçeye varmış sancak beglerinin yoludur⁵⁷.(...)”

Ve nişancılık dahil ve sahn müderrislerinin yoludur⁵⁸. Ve mal defterdarlığından nişancı olsa evvel beglerbegilik hükmü ile olur ve Reisülküttab nişancı olsa sancak hükmü ile olur.(...)”

Ve mal defterdarlarının ve beglik ile nişancıdan vezir dahi dafa’ten olmak yoludur ve kanunumdur.”(...

⁵⁵ Devamında oturma sırası (=bürokratik hiyerarşi) belirtilir: “Evvela vüzera oturub, bir canibe kadiaskerler, anların altına defterdarlar otururlar ve ol bir canibe nişancı oturur.” Böylece, Divan-ı hümayun’da en-üst kamu personelinden başka Nişancı da sıralanır.

⁵⁶ Devamında bürokratik hiyerarşi belirtilir: “Ve beglerbegiler vüzera altına, defterdarlar kadiaskerler altına otururlar.”

⁵⁷ Devamında bürokratik hiyerarşi belirtilir: “Ve sancak begleri cümle ağaların üstünde otururlar.”

⁵⁸ Bu ifade, nişancının esasen ilmiye mensubu olması; ve fakat, kalemiyyeden nişancı olunacaksa bunun sancak hükmü ile olması gerektiğini düşündürüyorsa da Mumcu’nun bu konu hakkındaki uyarısı önemlidir: “Nişancı’nun en önemli görevleri tuğra çekmek yanında, fermanların hazırlanmasını sağlamak, en önemli fermanları bizzat kaleme almak ve yeni konulacak ya da değiştirilecek örfi hukuk kurallarının saptanmasıyla uğraşmaktır. Ayrıca defterdarların hazırladıkları belgelerin son denetimini yapmak, merkeze gelen yakınmaları sıraya sokmak ve niteliklerine göre ayırmak nişancının belli başlı görevleri arasındadır. Bu önemli görev nedeniyle nişancıları ulema, daha sonra iyi yetişmiş kâtipler arasından seçmek gerekmiştir. Şurasını hemen belirtelim ki, ulemadan seçildiği zaman bile; o, artık ulema sınıfı içinde görülmez; o, merkez bürokrasisinin şefi olduğu için atanmasına şeyhülislam ya da kadiasker karışamaz. Onun ulemadan olması, bürokrasinin başına “ulemadan biri” getirmek endişesinden doğmamış, bilgili ve yetenekli bir kişinin bürokrasinin başına getirilmesi düşüncesinden doğmuştur. İleride, kâtipler arasından seçilince, onun ulemalık formasyonu da iyice ortadan kalkmıştır”. Ahmet Mumcu; *a.g.e.*, s. 47-48.

Ve selam çavuşu vüzeraya ve defterdarlara tayin olunmak gerekdir.(...)

Ve mal defterdarları baş defterdar olmak yollarıdır. Ve defterdarlığa üç payeden çıkarlar. Evvela defterdar emini ve şehr emini defterdar olmak kanunumdur. Ve üçyüz akçe kadı dahi defterdar olmak kanunumdur. Ve hâlâ üçyüz akçe kadı bir kimse vardır. Ve reisülküttab dahi riayet olunursa defterdar olmak kanunumdur⁵⁹. (...)

Ve şehr emini yüzyigirmi akçe ulufeye mutasarrıf olur. (...)

Ve ulufe müteferrikalarının yolu tımar defterdarlığıdır. Tımar defterdarlarının yolu defter kethüdalığıdır. Ve Rumeliden defter kethüdası riayet olundukda mal defterdarı olmak caizdir.

Ve reis kâtiblerinin yolu hazine kâtibi olup mukataacı ve muhasebeci olmak kanunumdur.

Ve sahn mollaları makam-ı mevleviyetdir. Anlar cümle sancak bağlerine tasaddur ederler.

Ve dahil müderrisi ve haric müderrisi dahi makam-ı mevleviyetdedir⁶⁰. (...)

Ve ibtida mülazım yigirmi akçeye medreseye (...) Elli akçe müderrisi cümle ağaların üstüne oturur. Sahn vardıkdan sonra beşyüz akçe kadı olub andan kadıasker olurlar”

“Yoludur” kelimesinde ifadesini bulan “terfi koşulları”nı kamu personelinin “hiyerarşik” dizilişi tamamlar. “Ve suffa-i Divan-ı Âli’de oturmak beglerbegilerin yoludur. Ve beglerbegiler vüzeraya altına, defterdarlar kadıaskerler altına otururlar” örneğinde olduğu gibi. Burada hem terfi koşulları/yolu; hem de bürokratik hiyerarşi/oturma sırası açıkça belirtilmiştir.

Kanunname’de, bunlardan başka, bayram merasimlerinde izlenecek ka-ideler, ordunun çıktığı seferlerde yüklenilecek hizmetler ve üst-bürokratların makamlarına göre alacakları aidat, vergi ulufe vb. hakkında bilgiler de bulunmaktadır. Üst-bürokratların alacakları ücret de onların mertebesi ile ilişkilidir ve Kanunname’de bu ilişki sürekli vurgulanır. Mesela;

⁵⁹ Devamında bürokratik hiyerarşi belirtilir: “Ve meratibde defter emini, anun altında şehr emini, anun altında reisülküttab otururlar.(...) Küttab meratibinde reisülküttab, anun altına yeniçeri kâtibi, anun altına ruznameci, anun altına sipahiler kâtibi, anun altına mukabelecisi ve mukataacı, anun altına tezkireci, anun altına reis kâtibleri oturur.”

⁶⁰ Devamında mertebe (=meslekî kariyer) belirtilir: Anlar cümle sancak beglerine tasaddur ederler.

"Ve mal defterdarları sancak kabul etse dört yüz elli bin akçe ile virilür. Ve yeniçeri ağasına ve sair özengi ağalarına dört yüz otuz bin akçe ile virilür. Ve dört yüzbin eksikli sancak begi olmaz. Ve asitanemden darü's-saadetim ağaları sancağa çıksa dört yüz bin ile çıkar."

Kanunname, üst-bürokratlara ve hanedan azasına ithafen yazılan yazılarda kullanılacak unvanlar ile bitmektedir.

Bürokrasideki ikili işlevsel ayrışmanın taşra idarî yapısına yansımaları nasıldı?⁶¹ Devlet yönetim geleneğindeki dünyevî ve dinî ikili-işlevsel ayrışmadan dolayıdır ki, İnalçık, Lybyer'in "yönetim kurumu-din kurumu" ikili işlevsel ayrımını hatırlatan⁶² tespiti ile, şöyle demektedir⁶³; Osmanlı hükümdarları, taşra idaresinde ilk dönemlerden itibaren hep iki yetkili atamışlardır: ordu=kılıç ehli sınıf kökenli bey ile ulema=ilim ehli sınıf kökenli kadı. Bey sultanın yürütme yetkisini, kadı ise hukukî/yargı yetkisini temsil eder. Bey, kadı hükmü olmadan hiçbir ceza veremez. Kadı, bey erki olmadan kendi kararını yürütemez. Emirleri doğrudan doğruya sultandan alır, sultana doğrudan doğruya dilekçe verir. Osmanlılar, eyalet idaresindeki bu kuvvetler ayrımını adil bir yönetimin de temeli saydılar. İnalçık, bir başka incelemesinde de⁶⁴, sultanın kulları, icra yetkisini kullanma, ilmiyye ise bütün hukukî ve malî meselelerin yönetim ve denetimi de dahil, kanunların uygulaması ile görevlendirildikleri, yönetimin her iki kesiminin merkezî hükümete bağlı, fakat birbirinden bağımsız olduğunu açıklamaktadır. Böylece, bir yandan "iki kesim/kul ve ulema" sınıfları üzerinden bürokrasinin örfî/dünyevî ve şerî/dinî temelli ikili işlevsel ayrışmasına; diğer yandan,

⁶¹ İncelememizin sınırlarını aşan "taşra" ile ilgili ayrıntı için bkz., Yaşar Yücel; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, XXXVIII, 152, s. 657-708 ve yine Yaşar Yücel; "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdarî Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler", *Belleten*, XLI, 163, s. 495-506. Halil İnalçık; "Centralization and Decentralization in the Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, (Ed. T. Naff-R. Owen) Illinois Uni. Press, 1977, s. 27-52. Metin Kunt; *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978. Ayrıntı hakkında, klasik dönem için bkz., Özer Ergenç; *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995, muhtelif sayfalar. Onsekizinci yüzyıl için bkz., Yücel Özkaya; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s. 13-57. Ondokuzuncu yüzyıl için bkz., Musa Çadırcı; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, muhtelif sayfalar.

⁶² Albert Howe Lybyer; *a.g.e.*, s. 137-212.

⁶³ Halil İnalçık; *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 108. Ve yine Halil İnalçık; "Türk Devletlerinde Sivil Kanun Geleneği", *Türkiye Günlüğü*, sayı 58, Aralık 1999, s. 5-11.

⁶⁴ Halil İnalçık; "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi", (Çev. Mehmet Özden-Fahri Unan), *Türkiye Günlüğü*, Yaz, 1990, sayı 11, s. 31.

onların icraî, hukukî ve malî yetkilerine değinerek kamu personelinin üçlü işlevsel ayrışmasına dair vurgu yapmış olmaktadır. Sina Akşin de, aynı yaklaşımla⁶⁵, Osmanlı merkez bürokrasisini ilmiyye (dinî) ve askerî (icraî) olarak ikiye ayırmakta, fakat alimlerin askerî sınıfın ayrıcalıklarından yararlandıklarını belirtmektedir. Bu cümle ile Akşin, ulemayı askerî sınıf=yönetici sınıf olarak değil, bu sınıfın ayrıcalıklarından yararlanan imtiyazlı bir ara sınıf olarak algılamış olmaktadır.

Fleischer'in deyimi ile⁶⁶; "taşra" personeli sayılanların sistem içinde fiilen yükselebilecekleri sınır bellidir ve bu kişiler tımar defterdarlığı gibi merkezî yönetim aygıtı kapsamında görülen bir görevi şu ya da bu biçimde elde edemedikçe, genellikle taşrada kalırlardı. Fleischer, Metin Kunt'a atfen, onaltıncı ve onyedinci yüzyıl Osmanlı taşra idarî personeli üzerine yaptığı ampirik verilerle destekli incelemesinde seyfiyye sınıfında terfi imkânlarını belirleyen önemli bir etkenin, meslekî ve ailevî geçmiş temelinde merkezî yönetimle özdeşleşme olduğunu gösterdiğine değinir. Kunt'un taşra idaresinde görevli sancakbeylerinin tayinleriyle ilgili ulaştığı sonucu iki kategoride değerlendirebiliriz⁶⁷; Birinci kategori, atananların "ailevî kökeni" ile ilgilidir; onaltıncı yüzyılın, hatta I. Süleyman devrinin ilk yıllarında Osmanlı sancakbeylerinin en aşağı yüzde 40'ı kul değil ümera oğlu ya da akrabasıdır. İkinci kategori, atananların "atandıkları yer/bölge ve görev süreleri" ile ilgilidir; onaltıncı yüzyılın ortasında onyedinci yüzyılın ortasına değin sancakbeyi tayinlerinde çoğunlukla beyin aynı vilayette ya da komşu vilayette başka bir sancağa tayin edilmiştir. Buna göre, taşradaki memurlar meslekî kariyerlerinde, içlerinden sıyrılıp sadrazamlığa yükselen istisnaî durumlar bir yana, çoğunlukla taşradaki en üst makamlara, mesela sancak beyliğine ya da beylerbeyliğine, kadar yükselebillerdi.

Denilebilir ki, klasik dönem Osmanlı bürokratik yapısında "örfi" ve "şer'î" olarak ikili-işlevsel ayrışmanın/dikey kademelendiriminin/üst kümenin yansımaları taşrada da görmek mümkündür. Kavramsal çerçevemize göre ifade edersek, bürokratik yapının taşradaki idarî yapılanmasını "ehl-i örf" ve "ehl-i şer'" şeklinde ikili işlevsel ayrışmaya göre şöyle tasnif edebiliriz.⁶⁸

⁶⁵ Sina Akşin; "Osmanlı Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", *Toplum ve Bilim, Yaz, 1977*, sayı 2, s. 31. Krş., Cenk Reyhan; "Taşranın Osmanlı-Türk Siyasal Hayatına Etkisi: Bir Açıklama Modeli", *Toplum ve Bilim, Kış, 1999-2000*, sayı 83, s. 267-291.

⁶⁶ Cornell H. Fleischer; *a.g.e.*, s. 218.

⁶⁷ Metin Kunt; *a.g.e.*, s. 65-75.

⁶⁸ Mehmet İpşirli; "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, 1, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA, İstanbul, 1994, s. 245'teki tablodan. Ayrıca idarî yapı hakkında genel bilgi için bkz., Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, s. 224-239. Krş. Özer Ergenç, Yücel Özkaya, Musa Çadırcı'nın yukarıdaki eserleri.

1-Ehli Örf: a- Beylerbeyi, sancakbeyi, subaşı, muhassıl, mütesellim, mu-tasarıf, şehir kethüdası, voyvoda, dizdar, kethüdayeri, kapı kethüdası, derbetçi, dizdar, yasakçı, mübaşir, kocabaşı, ayan, eşraf, vücuh-ı belde.
b- Eyalet Divanı: Beylerbeyi, mal defterdarı, tumar defterdarı, kâtipler, çavuşlar, muhızır.

2- Ehl-i Şer: kadı, müftü, nakibül eşraf kaymakamı, kassam, naib, mü-derris, müteveli.

Bu küme içinde, kamu personeli rejiminin ilim-kılıç-kalem olarak üçlü-işlevsel ayrışımında/yatay kademelendirmede/alt kümede bey örfi icraı, kadı şer'î hukukî-malî işlevleri yerine getirmektedir.

Sonuç

Yukarıdaki analizlere göre denilebilir ki, klasik dönem Osmanlı bürokratik yapısı, Şarkiyatçı literatürde dillendirildiğinden farklı olarak, var olduğu şekli ile dinî ve dünyevî olmak üzere ikili işlevsel ayrışımına, şeriyye (ilmiyye=ehl-i ilm=ulema) ile örfiyye (ehl-i kılıç=seyfiyye ve ehl-i kalem=kalemiyye) dallarından oluşmakta ve bu işlevlere göre sınıflandırılmış kamu personelinin görev alanları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaktaydı. Bu bakımdan, Osmanlı bürokratik zihin dünyasında⁶⁹,

“Şer’î maslahat değildir ulu’l-emr ne derse öyle ola=ehl-i ilmin/ulemanın işi/uzmanlığı değildir ehl-i örf/ümera ne derse öyle olsun”

ifadesinde dile gelen “ikili-işlevsel görevler ayrımı”na dair vurgu önemlidir. Dönemin kaynaklarından da hareketle, Osmanlı kamu personeli; rejimini üst başlıkta, bir üst küme olarak, örf ve şeri’îat büroları olarak ikili-işlevsel sınıflandırmanın mümkün olacağı; alt başlıkta, bir alt küme olarak, ilmiyye, seyfiyye, kalemiyye (mülkî idarî kalem: nişancı reisülküttap ve malî idarî kalem: defterdar, Findley’e atfen 1830’lu yıllardan sonra mülkiyye), sınıflarını ve bunların taşra uzantularını kapsayan bir tasnifin, Osmanlı devlet geleneğini çözümlene bakımından anlamlı olacağı kanaatindeyiz. Buna göre, Konumuzun kapsamı açısından, Osmanlı bürokratik yapısı içinde bir alt küme olarak algıladığımız kamu personeli/askerî sınıf üyeleri üçlü-işlevsel bir şekilde tasnif edilebilir⁷⁰;

⁶⁹ İlber Ortaylı; *Türk İdare Tarihi*, Ankara, 1978, s. 138. Ortaylı, buradaki “ulu’l-emr” dünyevî otoritenin koyduğu kanunlar olsa da; yine de, Osmanlı’nın şer’î olmadığı sonucunun çıkmaması gerektiği konusunda uyarır.

⁷⁰ Cenk Reyhan; *a.g.m.*, s. 278.

1- İlmiye Sınıfı: Şeyhülislam, kazasker ve müderrisler gibi ilmi görevliler.

2- Seyfiye Sınıfı: Sadrazam, vezirler, beylerbeyi gibi yüksek örfi görevliler ve ordu mensupları.

3- Kalemîye Sınıfı; Nişancı, reisülküttap ve defterdar gibi büro işlerini gören aklam ve muamelat görevlileri.

Üst kümede/dikey kademelendirmede bürokrasiyi “örfi” ve “şer’î” olarak ikili-işlevsel ayrışım olarak sınıflandırırsak; bu küme içinde, alt küme/yatay kademelendirmede kamu personeli rejimini üçlü-işlevsel ayrışım olarak sınıflandırabiliriz: ilmiye (şer’î işlev), seyfiye, kalemîye (örfî işlevler). Bu işlevsel ayrışım her üç sınıfın üstlerine-astlarına ve taşradaki uzantılarına yansımıştır.

KAYNAKÇA

- Mustafa Akdağ; *Türkiye'nin İctimai ve İktisadi Tarihi (1453-1559)*, Cem Yay., Ankara, 1995, c. II.
- Sina Akşin; “Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme”, *Toplum ve Bilim*, Yaz, 1977, sayı 2, s. 31-46.
- Ömer Lütfi Barkan; “Kanun-nâme Maddesi”. *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay.,
- Niyazi Berkes; “Türkiye’de Çağdaşlaşma Olgusu”, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay), Beta Yay., İstanbul, 1986, s. 137-158.
- İsmail Hami Danişmend; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, MEB. Yay., İstanbul, 1947, c. I.
- Suraiya Faroqhi; *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir: Kaynaklara Giriş* (Çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2001.
- Carter V. Findley; *Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Reform: Bâbâli (1789-1922)* (Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İz Yay., İstanbul, 1994.
- _____; *Kalemîyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* (Çev. Gül Çağlalı Güven), Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1996.
- Cornell H. Fleischer; *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, (Çev. Ayla Ortaç), Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1996.

- H.A.R. Gibb-Harold Bowen; *Islamic Society and the West: A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East*, c. I-II, London, New York, Toronto, Oxford Un. Press, s. 1960.
- Halil İnalçık; "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *A.Ü. S.B.F. Dergisi*, No 2, Haziran, 1958, s. 103-126.
- _____; "Centralization and Decentralization in the Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History* (Ed. T. Naff-R. Owen) Illionis Un. Press, 1977, s. 27-52.
- _____; "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi" (Çev. Mehmet Özden-Fahri Unan), *Türkiye Günlüğü*, Yaz, 1990, sayı 11, s. 30-41.
- _____; "Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi: Dünü ve Bugünüyle", *Toplum ve Ekonomi*, (Çev. Kemal Aydın Akagündüz), 1994, sayı: 7, s. 5-27.
- _____; "Türk Devletlerinde Sivil Kanun Geleneği", *Türkiye Günlüğü*, sayı 58, Kasım-Aralık 1999, s. 5-11.
- _____; *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2004.
- _____; Reis-ül-küttab Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay.
- Rifa'at Ali Abou-el-Haj; *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Oktay Özel, Canay Şahin), İmge Yayınları, Ankara, 2000.
- Ümit Hassan; *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye*, İletişim Yay., İstanbul, 2002.
- Metin Heper; *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme, Siyaset Sosyolojisi Bakımından Bir İnceleme*, Boğaziçi Üni. Yay., İstanbul, 1977.
- Mehmet İpşirli; "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, (Ed. E. İhsanoğlu), IRCICA, İstanbul, 1994, s. 139-282.
- Norman Itzkowitz; "Eighteenth and Nineteenth Centuries", *Studia Islamica*, 1974, 16, s. 73-94.
- "Kanunname-i Âli-i Osman", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası İlavesi*, İstanbul, 1335.
- Mehmed Fuad Köprülü; *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yay., Ankara, 2004.
- Metin Kunt; *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üni. Yay., İst, 1978.

- Albert Howe Lybyer; *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi* (Çev. Seçkin Cılızoğlu), Seçkin Yay., İstanbul, 1987.
- Şerif Mardin; "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler I*, (Der. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder), İletişim, Yay., İstanbul, 1991, s.175-207.
- Jozef Matuz; *Das Kanzleiwesen des Sultan Süleymans des Prächtigen*, Wiesbaden, 1974.
- Ahmet Mumcu; *Divan-ı Hümayun*, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1986.
- Mustafa Naima Efendi; *Naima Tarihi*, (Haz. Zuhuri Danışman), c. I. İstanbul, 1967.
- Siddık Sami Onar; "İdare İlmi ve İdare Hukuku Bakımından Türkiye'nin İdarî ve Hukukî Bünyesinin Geçirdiği İstihaleler ve Bugünkü Durum", *Türkiye'de Kamu Yönetimi*, Burhan Aykaç, Şenol Durgun, Hüseyin Yayıman (Der.), Yargı Yay., Ankara, 2003, s. 3-34.
- İlber Ortaylı; *Türk İdare Tarihi*, TODAİE Yay., Ankara, 1978.
- İlber Ortaylı; "Osmanlı Devleti'nde Laiklik Hareketleri Üzerine", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay), Beta Yay., İstanbul, 1986, s.159-170.
- İlber Ortaylı; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay., İstanbul, 1995.
- Cenk Reyhan; "Taşranın Osmanlı-Türk Siyasal Hayatına Etkisi: Bir Açıklama Modeli", *Toplum ve Bilim*, Kış, 1999-2000, sayı 83, s. 267-291.
- _____; "Türkiye'de Modernleşmenin Kökenleri: Kalemîye Sınıfı", *Anne İdaresi Dergisi*, c. 31/4, 1998, s. 3-16.
- Stanford Shaw; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Tarihi* (Çev. Mehmet Harmancı). c. I. E. Yay., İstanbul, 1992.
- Tevkî Abdurrahman Paşa; "Osmanlı Kanunnameleri", *Millî Tettebular Mecmuası*, c. I, sayı. 3, 1331.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara, 1988.
- _____; *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara, 1998.
- Yaşar Yücel; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Bellekten*, XXXVIII, 152, s. 657-708.
- _____; "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdarî Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler", *Bellekten*, XLI, 163, s. 495-506.

AN ASPECT OF HISTORY OF MUSLIMS AND NON-MUSLIMS IN THE LATE 18th CENTURY- OTTOMAN PROVINCE OF CYPRUS*

NURİ ÇEVİKEL**

Introduction

The relevant documents of the Turkish archives show that a socio-political turmoil was experienced in Cyprus at the expense of Muslim and non-Muslim reayah¹ after the first half of the 18th century. Besides disastrous calamities of earthquakes, droughts, dearths, plagues and locust invasions (*kaht u galâ ve istilâ-i cerâd*) which have never been uncommon throughout the history of Cyprus (A. DVN. KBM.: 1/23; Cobham 1908, p. 355) three main additional factors seem to have played the most substantial role in the case; the destruction of central Ottoman government's direct control over the imperial provinces in favour of certain local povers called *a'yân*² (the notables) due to a process of an increasingly widening

* A summary of this work was presented as a paper with the title of "Turkish Provincial Administration, church and Muslim-non-Muslim Reayah in the Late 18th Century-Ottoman Cyprus" at CIEPO-15 / International Committee of Pre-Ottoman Studies 15th Symposium, 8-12 July 2002 held at The London School of Economics, Houghton Street, London WC2A, U.K.

** Assoc. Prof. Dr., Near East University, Atatürk Faculty of Education, Department of History Teaching, Lefkoşa - KKTC, Mersin on Turkey.

¹ As a matter of fact, particularly in the second half of the eighteenth century, a distinction between the Muslims and the non-Muslim groups, made its appearance more strongly felt in the Ottoman documents; that is to say, the Turkish ruling elite would prefer to name the non-Muslim subjects as "*re'âyâ*" and the Muslims as "*ehl-i İslâm*", "*ahâlî-/ İslâm*", "*ahâlî-i Müslim'in*" and the like. For many examples of this in the documents of the history of the Ottoman Cyprus, see Ottoman Archive of Prime Ministry (İstanbul), A. DVN. KBM., 1/14, 18, 40, 44, 50-51, 55: A. DVN. KBŞ.: 1/5-6, 20, 41). The non-Muslims also seemed to have accepted these terms used for themselves. For, in their petitions to the Sublime Porte they chose for themselves the titles of "*re'âyâ fukaralar*" or "*re'râyâ kullar*" before / instead of their names. Consult A. DVN. KBŞ.: 1/6, 27, 29, 36, 40-41, 43, 45, 47-48, 50, 52-54, 58.

² On the emergence and social, economic and political roles of this class of "*a'yâns*" in the Ottoman history see Akdağ 1963, 1995; Barkan 1980; Faroqhi 1994; Genç 1975; İnalçık 1965; 1977; McCarthy 1997; Özkaya 1994; Pamuk 1990; Tabakoğlu 1985 and Yücel 1974, 1988.

"decentralization ". This process actually was an outcome of internal and external political, economic and social circumstances, the rise of the representatives of the non-Muslim reayah (*re'ayâ vekilleri*), namely the Archbishops and their suffragans, the Dragomans (*tercümân-ı sarây-ı muhassıl*) and the Kojabashis³ in power and deterioration in the Turkish provincial administration. All of these occurrences interactingly were to come into being and make worse the position of the Cypriot subjects in spite of the Ottoman statesmen's sincere efforts to protect their subjects from the oppressions of the local Turkish and Christian authorities and to provide justice for them without committing any discrimination between the Muslims and the *zimmi*s. Let us throw a glance at the notable transformations of the period that affected the whole of the empire, in order to be able to understand the essence of the Cypriot history under the Turks⁴. For, there is a well-known fact that Cyprus has always remained under the influence of the the happenings prevailed over Asia Minor and the territories circling the Eastern Mediterranean Sea (Alagöz 1971, p. 16; Gürsoy 1971, p. 41).

1. The Ottoman Empire in a Transition Period

In the 18th century, especially in the second half of it, the social, economic and political *crisis* which started in the last quarter of the 16th century and came to be more spread and effective in the next one, would continue to prevail all over the empire (Barkan 1970, p. 574-590; İnalçık 1973, p. 139; Yücel 1988, p. IX; Faroqhi 1994, p. 2). The unending wars

³ The ruling elite of the non-Muslims had been cited in the documents usually in such a formula: "*Cezîre-i Kıbrıs'ın dörd nefer Piskoposları ve Divân Tercümân ve re'âyâ vekilleri ve Kocabaşları...*" (A. DVN. KBM.: 1/18, 1186 A.H./ 1772 A.D.; A. DVN. KBŞ.: 1/20, 1195 A.H./ 1780-81 A.D.).

⁴ For, as an example, even the most well-known and considerably objective authority on Cyprus history, Hill (1952, Vol. IV, p. 25) on many points failed to escape falling into errors because of the fact that his knowledge of the Ottoman history is insufficient. For, as he himself confesses (1952, Vol. IV, p. XI), he lacked the Turkish language, which is, indeed, a great obstacle to make use of the Turkish sources. A quotation from him may be explanatory for the case:

There was nothing reprehensible in the principle that the island should be self-supporting; and salaries of officials might reasonably be paid out of its revenues. But it was a fatal mistake, which paying officials little or nothing, to leave them a free hand to squeeze the population as dry as they possibly could. Had this error been corrected and the official instructions quoted above been carried out. Cyprus under the Turks would have been a model worthy of imitation by any conqueror for centuries to come.

usually resulted in defeats, changings in the nature and volume of the international trade carried out chiefly with the European countries, a rapid increase in population and unemployment were also among the most prominent reasons for that *crisis*. Additionally, the converting predicaments in the world economy; that is, the "price revolution", the widening of monetary relations, new war technologies which necessitated professional armies and transformation from the fiscal capitalism to the industrial one and the like, too, (Barkan 1970, pp. 574-590; Tabakoğlu 1985, pp. 235-246) led the Ottoman statesmen to look for new ways to escape it. They had to find new sources of revenue especially in cash for their central treasury, which would be used for the rapidly widening imperial expenditure and would increase the capacity of the existing ones.

In order to achieve those aims, besides *confiscations* of the properties of the well-to-do officials (*müsâdere*) and devaluation (*tağşış*) (Yucel 1992, pp. 8-11), the state initially began to collect almost regularly the taxes of "*avârız*", "*imdâdiye*" and other "*tekâlif*", which had been so far harvested occasionally during extraordinary periods like wars (Pamuk 1990, p. 127). Secondly, the range of "*iltizâm method*" was to be expanded at the expense of the "timar system", in other words, the state changed the sources of revenue which largely belonged to the "timar system" into "*mukata'as*"⁵. This would mean to sell certain imperial sources of revenue to the men of capital for one or three years. The third method, applied by the Ottoman statesmen to provide enough amount of ready money, was the "*mâlikâne system*" (Genç 1973: 231-283) which is quite similiar to the "iltizam method"⁶ as a system in that in this method the "*mukata'as*" were to be sold not for one or three years, but for life in return for an advance payment (*mu'accele*) and a yearly sum (*mâl*). The state's expectation from the application of this method was that the "*mâlikâne*" owners would have been more willing to protect the Muslim or non-Muslim reayah and improve their "*mukata'as*", for they

⁵ "*Mukata'a*" means a tax source. Its geographic boundaries and the kind and the possible maximum quantity of the taxes which would be collected, had been used to be fixed by the state. The Ottoman guilds in the cities, customs of external trade or various taxes of a certain region could constitute a "*mukata'a*" (Sertoğlu 1986, p. 229).

⁶ The "*mültezim*", who bought a source of revenue, generally had not been careful about the living conditions or endurance of the peasants and improvement of the "*mukata'a*" he bought by auction. They tried as possible as to squeeze the real producers in their predetermined periods by imposing extraordinary or illegal taxes (*tekâlif-şakka*) in order to get more than they offered to the state in their limited periods.

would not have to surrender them to the state after a few years. The fourth arrangement (*eshâm system*) made by the Turkish rulers of the period was to divide the "*mukata'as*" into very small fragments or shares and sell the annual tax revenues of an each share to the rich persons for life in return for a total advance payment. When a share-holder died, his share had to be returned to the state (Pamuk 1990, p. 131).

In fact, all of those ways failed to remedy the deterioration of the Ottoman economy. Under the existing developments and the changings in the war technology, the Ottoman "*timâr system*" rapidly lost its importance and thereby, the number of the timar-holding *sipahis* (cavalry) reduced and came to be useless (Yücel 1988, p. XIII). On the contrary to their quality and effectiveness, the *Yeni Çeris* enlarged in number due to the entrance of many unqualified persons from the Turco-Muslim elements into their class, which only had made the burden of the central Treasury heavier. Along with that corruption in the military and economic systems, the solidarity of the Ottoman society, too, came to be threatened by a social turmoil named as the "*Celâli movements*"⁷ in the nature of brigandages, which started and quickly widened, especially in the central Anatolia. The "*Celâli*" bands were populated by the unemployed youths (*levends* or *gurbet tâifesi* and *suhte*) and the landless subjects who had to abandon their lands (*çifts*)⁸ under the pressure of heavy tax burden imposed by the state and the *brigands*, and began to husbandary around the hillsides and crowded the medreses as students in the cities, or mercenary troops (*sekbân bölüks*)⁹. The "*sekbân bölüks*" had been organized and armed by the provincial governors under the permission of the state to protect the social order against brigandage. It's interesting enough, many of those governors would revolt against the central administration during the 17th century (McCarthy 1997, pp. 171-174).

In the destruction of the social solidarity of the Ottoman Empire; that is, in the dispersal of the Muslim and non-Muslim reayah (*perakende vü ihtilâl / perişân*), in spite of being representatives of the state authority, the

⁷ Consult Akdağ 1963.

⁸ This incidence was to be called in the Ottoman social history the "Great Flight" (*büyük kaçgun*) and continued until 1610 (Yücel 1988, pp. XIII-XV).

⁹ In fact some of these "*sekbans*" were the ones whom the state itself armed and used in the battles against Austria, Venice and the Iranian Safavids (McCarthy 1997, pp. 167-172).

oppressive state officials (beylerbeyis, sancakbeyis, kadis and their naibs, mutesellims or muhassils, voyvodas, multezims and the other members of the "ehl-i 'örf") were the most responsible ones (Tabakoğlu 1985, pp. 223-227). For they had abused their power to commit various malpractices¹⁰ neglecting the firmans of "adâletnâme"¹¹ issued by the Sultans. For instance, they sold their own timars to others by way of "iltizâm ", illegally demanded foods, sheep or something else (*yem veyiyecek / koyun ve kuzu taleb etme*) from the subjects during their unlawful visits (*il üzerine devre çıkma*) through "salma" and increased the rates of dues and fines (*ziyâde taleb*), imposing extraordinary taxes (*tekâlif-i şakka*) (Yücel 1988, p. XIII).

Eventually, all of these economic, military, demographic, social and political provisions of the time were to cause the classical Ottoman regime to degenerate and decline steadily (İnalçık 1973, p. 47) throughout the 17th century by losing a lot from its central authority both in the capital and in provinces. In the next century there emerged a new social power, namely the local notables (*a'yâns*) to fill that gap of authority or to take a share of it (Pamuk 1990, pp. 121-122) by getting the control in the Ottoman provincial organization. They were mostly the retired members of the "askeri" class including the "ulemâ", rich merchants or heads of great and rooted families (Genç 1973, p. 251). By capturing the control of the territorial forces organized by the people under the support of the state against brigandage, seizing the positions of "mutesellim" and "voyvoda", which gave the right to collect taxes, the "a'yâns" gradually would become the agents of the state and the real representatives of the rural population (Tabakoğlu 1985, p. 224). Nonetheless, these newly emerged local powers, too, would generally pursue their own interests and thereby would come to be a different source of trouble for the state and society.

2. The Ascendancy of the Christian Clergy

By the second half of the 18th century, it was understood that the Ottomans' military power had come to be insufficient to cope with the European states due to the general conditions of the empire summarized above, which in fact, constitute somewhat a definition of the increasingly

¹⁰ For many kinds of the commitments of the "ehl-i 'örf" consult Tabakoğlu 1985, pp. 226-230.

¹¹ See İnalçık 1965.

widened "decentralization" process, too. Consequently, on the one hand, this fact was to lead the Ottoman statesmen to appeal to one of their most effective political weapons, the capitulations (*imtiyâzât*)¹² (İnalçık 1973, p. 137) in foreign affairs. In domestic matters, on the other hand, against some contemporary European powers' policy of retaking the island through establishing secret relations with the Christian population of Cyprus, the then Turkish government would pursue a more tolerant and flexible policy towards the *zimmi* (non-Muslim) groups of the country in order to keep them on their own side. This approach which includes granting the non-Muslim elements quite generous privileges and socio-economic rights would result in the ascendancy of the Orthodox Church in Cyprus where the non-Muslims had enjoyed the majority throughout the Turkish period with certain exceptions¹³ (İnalçık 1997, p. 3-11).

As it is known after the conquest of 1570-71¹⁴, the Venetian feudal system was replaced by the classical Ottoman regime including the "millet system" for the non-Muslims, and Cyprus became one of the Ottoman provinces under the name of the Province of Cyprus, "*Eyâlet-i Kıbrıs*" (Çevikel 1997, pp. 39-68).

The newly established Ottoman Province of Cyprus under the rule of a Beylerbeyi (governor) lasted until 1670 (Luke 1969, p. 31). Thereafter the island was attached to Kapudan Pasha, the Beylerbeyi of the Province of "*Cezâ'ir-i Bahr-i Sefid*", who would rule it through an official, "*müsellim*" or "*mütesellim*" appointed by himself. According to Hill (1952, Vol. IV, pp. 73-75) it was converted into the tenure (*hass*) of the Grand Vezir in 1703 and its this status was to last until 1785 with an interlude between 1745-1748 during which it was again governed as an independent province. The Grand Vezirs ruled Cyprus through a "*muhasıl*" who had been the *de facto* ruler. In 1785 Cyprus was put under the authority of Kapudan Pasha who could then only offer a candidate to be "*müsellim*" or "*muhasıl*" with a fixed salary and the right of officially nominating would be in the hands of the

¹² İnalçık (1973, p. 138) states that the capitulations would have disastrous effects for the Ottoman economy until not before the 19th century.

¹³ For instance, according to Cyprianos (Cobham 1908, pp. 366-67), a native Greek chronicle and a member of the clergy, the number of the Turks was 47.000 and that of the Christians 37,000; that is, the former possessed the majority.

¹⁴ For the documents of the Ottoman preparations, the conquest of the island and the establishment of the Province of Cyprus (*Eyâlet-i Kıbrıs*) see *Mühimme Defteri 12* (1996).

Imperial Court, "*Divân-i Hümayun*" (A. DVN. KBM.: 1/43, dated 6 Zi'l-ka'de 1200 A.H. / 1785-86 A.D. and that of 1201 A.H. / 1786-87 A.D.). This administrative reorganization was to continue until the reforms of Mahmud II and Abdu'l-Mecid.

As a result of the newly adopted policy towards the domestic affairs of the island, the gradually weakening central Ottoman government wanted to escape the continuous and secret opposition and agitations of the Cypriot clergy who by using the advantages of the "millet system" might have had a possible connection with the foreign enemies. For, some of the European great powers of the time had been planning to capture the island. Therefore, making the Christian men of religion a partner in the provincial administration would seem quite wise to the then Ottoman government (Hill 1952, Vol. IV, p. 59; Çiçek 1992, p. 59; Çevikel 1998, pp. 10-11). Thereafter, although previously having punished the Archbishop Silvestros and his three suffragans who went to Constantinople to provide a reduction in their tax burden in 1730¹⁵ (Cobham 1908, p. 354), the Ottoman statesmen were to accept the Bishop of Baf Joakim, the Bishop of Kiti Macarios, the Bishop of Gerine Nicephoros and some other well-to-do Greeks in a good manner in 1754¹⁶ and give them what they requested. Additionally the Grand Vezir of the time Bahir Köse Mustafa Pasha granted them a firman by which he appointed the Bishops as "*Kojabash*" who then would become guardians and representatives of the non-Muslims and have the right of direct access to the Sublime Porte (Hill 1952, Vol. IV, p. 78; Spyridakis 1964, p. 57). Through the privileges of 1660¹⁷ and the newly

¹⁵ Cyprianos (Cobham 1908, p. 353) seems unable to explain why the Sublime Porte had not been in such a great need of recognizing the clergy as the real leaders and the representatives of the reayah until 1660 when the Sublime Porte started a process that would result in full recognition in 1754.

¹⁶ Thereafter such fruitful visits of the Archbishops and their three suffragans, who were usually cited in the documents as "*Kıbrıs'dan dörd nefer Piskopos kulları*" (A. DVN. KBM.: 1/11, 14, 18; A. DVN. KBŞ.: 1/22), would occasionally continue.

¹⁷ The official recognition of the Archbishops and their three suffragans as the representatives of the Greeks, the responsibility for the collection of the taxes of the non-Muslims and the right to present directly their petitions sealed by themselves to the Sublime Porte (Maier 1968, p. 120). Previously, the clergy and the Dragomans possessed simple public duties as the chiefs of the Christians and they could not use any right of jurisdiction over their flocks and churches without an imperial "*berat*". In short, they do not seem to have been active in the civil affairs of the *zimmi* population. It is, however, the clergy tried to have their interference in public matters of the Christian reayah accepted by always meeting the imperial

granted ones, in fact, the Cypriot clergy did not seem to have sought the fact that they had come to the position of the Ottomans' agents.

The clergy had gradually risen in power by making use of every kind of their privileges and opportunities. Thereby, they came to a so effective position that they could succeed in the dismissal of an oppressor muhassil (governor) E'l-hac 'Abdül-baki Aga from his office with the support of the Turks (A. DVN. KBM.: 1/40; Cobham 1908, pp. 364-65). One should note that the Christian ruling elite had been struggling for power with the governor for a long time. At the same time, they could also obtain an administrative reform in 1785 (A. DVN. KBM.: 1/43, 1200-1201 A.H.) after which Cyprus was put under the authority of Kapudan Pasha, the Beylerbeyi of the Province of "*Cezâir-i Bahr-i Sefid*". On the position of the representatives of the Orthodox Christians in the last quarter of the 18th century, Maier (1968, p. 120) urges that the Turkish administration came to be subordinate of the Archbishop Chrysanthos (reigned 1768-1810) and the Dragoman Hacı Georgakis Kornesios who were the *de facto* government.

After having been recognized and granted various administrative and economic privileges up to the period, the very representatives of the *zimmis* would begin to follow a path which was quite different than expected; that is, by abusing their given authorities as a tool, they were to exploit their own co-religionists through various malpractices¹⁸. One of the most distinctive method applied by the clergy in their exploitation was to purchase the whole yearly produce of the Greek peasants with a specified date for payment and at their own valuation, and then either export or sell it at an advanced price (Maier 1968, p. 119).

There are many documents which testify the malpractices of the clergy. According to two documents (A. DVN. KBŞ.: 1/15-16, dated 1191 A.H. / 1777 A.D.), for instance, the Bishop Efunderyo, Nikola, Felibu, Hilaraci Andoni and Maskoyakumi (?) with E's-seyyid 'Abdül-'aziz bin Mehmed, Çorbacı 'Isma'il and E's-seyyid 'Ali bin Mehmed from the Village of Labta in

officers (Pashas, Governors or Mollas) on their arrival from Constantinople and offering them, whether customary or prescribed, gifts (*bakhshish*) (Cobham 1908, p. 353).

¹⁸ This process, in fact, might not have started first at this time. Its many examples can be found before. For example, around 1670's, the Dragoman Markoulles did not hesitate to "*increase his illegal gains by falsifying the census*" which would be used for the collection of the taxes of the non-Muslim rayah (Hill 1952 / IV, p. 72).

the sub-district of Gerine, which is a "mukata'a" belongs to the "evkaf-ı Haremeynü'ş-şerifeyn"¹⁹ established by Haydar Paşazâde Mehmed Bey, claim that the "re'âyâ vekilleri" and "kojabashis" (the Archbishop Hrisantos and his three suffragans: Penaridos, Meldiyos, and Safraniyos) had illegally exacted 80 piastres (gmy) from each of them under the name of "şartlama" in corporation with some Turkish officials²⁰ and they want to be judged according to the Sharia (*şer'-i şerif*).

From another document (A. DVN. KBŞ.: 1/25), it is understood that an order (*hüküm*) was sent to the Kadı of Cyprus that as soon as possible the Dragoman (*Kıbrıs Muhassılı Tercümânı*) Yorga Yorgaki veled-i (son of) Yanni should have been arrested and sent to the capital to be judged. For he was accused of falsifying the census and thereby collecting money of the reayah more than the officially fixed sums and lawlessly taking the possession of another "zimmi" Aci Kostanti veledi Dimitri's right of inheritance, (*hakk-ı irsiyye*) left from his deceased brother.

A different malpractice of the clergy was also come across in the collection of the yearly or occasional taxes (*emvâl-i mîrî; cizye, haraç, nüzül, maişet*, etc.) levied from the zimmis, which was under their authority. They were to make censuses and determine the rate of the tax burden of each Christian reayah. The state was used to prescribe only a total amount to be collected. The "re'âyâ vekilleri" including the Dragomans, sometimes falsified censuses and made exactions (Hill 1952, Vol. IV, p. 72). An official writing (*ilâm*) of the Kadı of Lefkoşa Nu'man Paşazade E's-seyyid Mehmed Sa'du'l-lah (A. DVN. KBŞ., 1/27, dated 19.9.1198 A.H. / 1783-84 A.D.) to the Sublime Porte shows that by that method in four years (1194-97 A.H.), "*dörd nefer Piskoposlar*" collected 112,450 grus (piastre) more than prescribed (*zulmen ziyâde as miri*) from the non-Muslim population of 16 sub-districts of the province²¹.

As a matter of fact, against all these oppressions of the clergy, the Christian reayah were not to remain silent. They would complain many times about the exploitations of their own representatives to the Sublime

¹⁹ Means the pious foundations of the two Holy places: Mecca and Medina.

²⁰ For the rejection of this accusation and counter-accusation of the clergy see A. DVN. KBŞ.: 1/20, dated 1195 A.H. / 1780-81 A.D.

²¹ Lefkoşa, Mesariye, Mağusa, Karpas, Baf, Hrisofi, Kukla, Avdim, Tuzla, Lcymosun, Piskobi, Gilan, Gerine, Lefke, Omorta, Pendaye.

Porte. It's probably because of this, the visits of the Archbishops Philotheos (1730), and the Bishop of Kiti Macarios and the teacher Ephraim sent by the Archbishop Paisios (around 1760) to the Sublime Porte would end in failure (Cobham 1908: 354-56). Again some of the *zimmis* with a few Turks presented a petition, "*mahzar*" to the Sublime Porte that the clergy had exacted 70-80 piastres from each of them under the name of "*şartlama*" by using force and acting in corporation with some of the Turkish officials (A. DVN. KBS.: 1/15-16, dated 1191 A.H. / 1777 A.D.).

Besides that, against the abuses of the clergy, the non-Muslim reayah reacted in another way that they took their various legal, but even very simple problems emerged among themselves for solution not to the ecclesiastical court, a principle of the Ottoman "*millet system*", but to the Sublime Porte which referred them to the court of the Kadis (A. DVN. KBS.: 1/21, 25, 28, 33-34). The subject of a document (A. DVN. KBS.: 28) may be an explanatory example for the case. According to the document, a *zimmi* Aci Nikola wants justice from the Sublime Porte, for another *zimmi* Tiryaki Kozmi had illegally seized (*kabz u ahz eyleyen*) his 500 piastres.

Thus, Cyprianos (Cobham 1908, p. 365), who was both a contemporary man of religion and a native chronicle, on behalf of the clergy accuses his own co-religionists of being "ingrateful" against themselves, for they had ascribed their misfortunes and debts to their "spiritual fathers and chiefs" instead of the "greedy" Turkish governors and he adds: "Ingratitude, alas, a very old heritage among Cypriots".

3. Problems in the Decentralized Turkish Provincial Administration

The Christian clergy was not the main factor, of course, which had made worse the economic and social position of the whole inhabitants of the island. They committed many oppressions in collaboration with some of the Turkish authorities, which indicates, surely, a crucial fact that there were something problematic in the Turkish administration, too, that had played a substantial role in the case.

To begin with, it should be stated that besides many other factors, the continuous *inflation* in the Ottoman economy, mainly due to the policy of devaluation (*tağyîs*) (Yücel 1992, pp. 8-11), seems to have constituted an important point in the proportional corruption of the Turkish provincial government in Cyprus, too, as it had been witnessed in many other

imperial provinces. It is however, the greeds of some of the Turkish officers, the Archbishops, their subordinate clergy and the Dragomans (*tama'-hâm ve celb-i mâla teb'iyyet*) (A. DVN. KBS.: 1/12, 27; A. DVN. KBM.: 1/40, 44), had been very effective in that corruption.

The application of the certain economic and administrative systems of "iltizâm", "mâlikâne " and "eshâm " mentioned above to provide abundant ready money for the state Treasury possessed an important place in the socio-economic and political upheavels of the time. Through these methods, many subordinate authorities or more correctly "parasites" came to enter between Sultan and his subjects.

The Grand Vezirs who hold the island as their tenure (*Kıbrıs hassı mukata'ası*) (A. DVN. KBM.: 1/43), the Vezirs, other great "mâlikâne", "mukata'a" or "vakıf" owners and even some of the members of the "ehl-i örf" of the period (1703-1800) ruled Cyprus through certain officials called "muhassıl" or "müsellim"²², "câbi", "voyvoda" and the like, and usually preferred to stay in the capital. Those law-ranked officials bought their positions from their big patrons by offering them the highest price in accordance with the method of auction (*iltizâm*) (Cobham 1908, p. 365). Thus, the morality of the buyers, "mültezims" seems not to be given much importance everytime, which sometimes was expressed in the documents. For example, in one of them (A. DVN. KBS.: 1/8, dated 1179 A.M. / 1765 A.D.) the non-Muslim "re'âyâ fukarâları" of the four villages of the sub-district of Dipkarpas, which were under the control of Mehmed Sa'id Bey, the younger son of the previous deceased Grand Vezir Abdu'l-lah Pasha, complain to the Sublime Porte about various malpractices of the "mültezim" E'l-hac Ali who had bought his "mukata'a" six years ago from the Kethüda of Harem Abdu'l-lah Aga, the agent of Mehmed Sa'id Bey, and want instead of him a new one who is just, cherishes his subjects and religious; "*karyelerimiz emr u fermânları ile bir ehl-i insâf ve ra'iyyet-perver ve mütedeyyin bir kimseye iltizâm...* ".

Then most of those appointed local authorities were not to hesitate to oppress the Muslim and non-Muslim reayah in various ways (A. DVN. KBŞ.: 1/5-6, 35; A. DVN. KBM.: 1/40, 44) to exact more than they gave to the Grand Vezirs, Vezirs, "mâlikâne" and "vakıf" owners or the military

²² The titles of "Muhassıl" or "müsellim, mütesellim", that mean "a chief tax farmer", could be used together by an official (A. DVN. KBM.: 1/14; Hill 1952, Vol. IV, p. 73).

commanders. This is stated in the documents usually in the formula of "*ziyâde tekâlif taleb etme*", "*zulmen ziyâde*" or "*zulm ü te'addiyât*"; that is, they tried to increase the rates of their taxes and fines for their crimes. Silahdar Osman Aga (1764), E'l-hac Abdu'l-baki Aga (1785) and Ali Aga (1786) were of the most distinctive examples of oppressor governors (*muhasıls*) of the period.

Although some of those governors (*muhasıls*), appointed from the capital or sometimes from within Cyprus (A. DVN. KBM.: 1/55), would carry out their tax farming missions by way of "*sub-multezims*"; that is, they were to sell the right of collecting taxes to the others most of whom were the local notables (*ağas*) (Cobham 1908, p. 351). These local notables were originally the retired members of the military and religious classes (*ehl-i 'örf* and *'ulemâ*) who had not returned back to their birthplaces after their retirements and stayed in the island. The titles they adopted for themselves clearly indicate this: "Miralay-i *sâbık* (former) Hacı Mehmed", "Kethüdâ-i *sâbık* Hüseyin", "Ağa-i Yeniçeriyân-i *sâbık*" or "*Sâbıkan* Kıbrıs Defterdârı E's-seyyid İsmâ'il Efendi" (A. DVN. KBŞ.: 1/5, 12, 14, 16, 54, 58; A. DVN. KBM.: 1/4, 14).

The local dignitaries constituted a new power in the period under examination, the "*a'yân ü eşraf*"²³ of Cyprus. They gradually came to power through their wealth, dignity and the protection at the capital and obtaining sometimes the offices of "*muhasıl*" or "*müsellim*", but usually those of "*mültezim*", "*voivoda*" or "*câbi*" of various "*mukata'as*" in Cyprus. Thereby they became a kind of ruling agent of the state along with the other Turkish military and religious authorities who had begun to abuse their powers for their own sake.

Eventually the Ottoman State would come to recognize them. In fact, this did seem to be an indication of somewhat a natural compromise. For, according to many documents, it is understood that the then Ottoman government seems to have sought the help of the "*a'yân*" in the solution of social, economic and even military issues (A. DVN. KBM.: 1/22-23, 28, 40, 53; A. DVN. KBŞ.: 1/5, 8, 35) by counting their titles among those of other Turkish officials as; "*umumen 'ulemâ ve sülehâ ve e'imme ve hutebâ ve zü'emâ ve corbacryân ve sâ'ir a'yân u eşraf...*" or "*Lefkoşa Nâ'ibine ve Eyâlet-i Kıbrıs'da*

²³ See Çevikel 2002.

vâki kazâların kuzât ve nüvvâbına ve Kıbrıs Muhassılı zide mecduhuya ve zikrolunan kazâların *a'yân* ve zâbitân ve *vüçûh-i memleket*²⁴ ve bi'l-cümle iş erlerine hüküm ki....".

Although having become agents of the state, many of the local notables, in other words, the "*a'yân ü eşrâf*" who seized the positions of "*mültezim*", "*voivoda*", "*câbi*" or "*nâ'ib of kadî*", had not acted in accordance with the principles of the Sharia, "*şer'-i şerif*" and "*kânûn*" or the firmans of "*adâletnâme*"²⁵ including the orders issued by the Sultans to protect the Ottoman subjects usually from oppressions of the members of the military class, "*ehl-i 'örf*". They committed many malpractices which had caused the social disorder to increase as a result of the dissemination of the reayah, "*perâkende vü per'i şân*" (A. DVN. KBS.: 1/39, 42-43, 45-46, 49; A. DVN. KBM.: 1/8, 15). Unlawfully levying provisions on the reayah, "*yem ve yiyecek taleb*" during their illegal control visits (*il üzerine devre çıkmak*), increasing the rates of the dues (*kânûndan ziyâde akçe/penbe ve ipek almak/taleb*) to impose illegal taxes like "*şartlama*" or accepting bribes were among their most usual abuses.

For the social turmoil of the period, in fact, the notables of the *zimmi* population (*Rum Tercümânı*, *Tuzla'lı sâbık (former) Kocabaş*) seemed to be proportionally responsible, too. For they could also be "*mültezims*" of the same kind (A. DVN. KBM.: 1/14, 39). As "*mültezims*", the Christian dignitaries possessed somewhat big çiftliks and collected the imperial taxes (*emvâl-i mîrî*) of regions populated by the Greeks or of a certain number *zimmis* (A. DVN. KBM., 1/4; D. BSM. KBE., 20559-60).

Reflecting the general picture of the whole empire (İnalçık 1965, pp. 49-145; Yücel 1988, p. XI) to a great extent, the members of the military class (*ehl-i 'örf*; *sipâhis* or *sâhib-i 'arzs*, *subaşıs*, *serdârs*, *dizdârs*, etc.) constituted the most crucial source of the problems which had given rise to the disturbance and dissemination of the Cypriot subjects. They had sometimes directly oppressed the Muslim and non-Muslim reayah by increasing the degrees of the prescribed dues (*ziyâde taleb*) or demanding provisions during their prohibited visits around their tenures (*il üzre devre çıkub müft ü meccanen yem ve yiyecek / kuzu ve koyun / me'kulât ve meşrûbâtlarını alub*) (A.

²⁴ This title also means dignitaries of a place.

²⁵ See İnalçık 1965.

DVN. KBA.: 1/10, 36, 52-53; A. DVN. KBM.: 1/8). Additionally, many documents show that the oppressive military commanders abused their authorities by giving support to those who in various ways had plundered the powerless and unarmed dwellers of the island, too (A. DVN. KBS.: 1/43, 45, 47-51; A. DVN. KBM.: 1/8). This is expressed in the documents in a formula like this: " *re'âyâ fukarâları olub, kazâ-i mezbûr sâkinlerinden kimse / kimseler kendi hâlinde / hâllerinde olmayub şerir ve gammaz olub dâ'imâ fukarâyı ehl-i 'örfe gammaz / varub gammazlayarak ve akçelerimiz alınmağa bâ'is...* ".

To sum up, in spite of all these abuses and malpractices of the Turkish and non-Muslim authorities which resulted in a social, economic and political chaos in Cyprus during the period, it can be claimed, contrary to the tales elaborated in narratives of certain European travellers (Çiçek 1992, pp. 211-216), that the Ottoman subjects of the island (especially the Greeks) were proportionally in a good position compared to those living in many other provinces of the empire and the living standards they enjoyed had not been under those of their contemporary counterparts in other Mediterranean countries, either.

It's most probably because of the fact that the central government of the Ottomans with an independent legal system, had always tried to protect the reayah against all of the oppressive Turkish and non-Muslim authorities, which had been seen in the cases of Muhassıl (governor) Silahdar 'Osman Aga murdered in the revolt of the Turks and the Greeks in 1764 (A. DVN. KBS.: 1-5-6), Muhassıl E'l-hac 'Abdu'l-baki Aga dismissed from his position and exiled on the complaints of the Muslims and non-Muslims in 1785 (A. DVN. KBM.: 1/40; A. DVN. KBA.: 1/29, 31), Muhassıl 'Ali Aga who was complained again by the Turkish and the Greek reayah, removed from his office and confined in the fortress of Magusa in 1786 (A. DVN. KBM.: 1/44, 50-51) and the Dragoman (*Kıbrıs Muhassılı Tercümânı*) Acı Yorgaki veled-i (son of) Yanni who was complained by the Christian reayah about his various abuses (*hilâf-ı şer' vergileri hususunda zulm ü te'addisi* or *hakk-ı irsiyyesini fuzuli zabt*) arrested and sent to the capital to be judged (A. DVN. KBS.: 1/25, 29, 31).

The liquidation of these tyrants prompted specially the Greek reayah to take to Constantinople personally even their the simplest problems witnessed among themselves or with the Muslims about buying and selling, business, trade, inheritance, pasturing animals, etc., or the malpractices

exposed upon them (A. DVN. KBS.: 1/21, 28, 32-34, 37-38, 57) by the local authorities. As it is confessed by Cyprianos (Cobham 1908, p. 354) and the relevant documents also indicate, the Sublime Porte never neglected them and treated "graciously" and with great care even when it was under the pressure of great internal and external occurrences like revolts, wars and the like at that time.

Besides protecting the reayah by severely punishing the oppressors, the Sublime Porte had accepted many times the representatives of the Greek reayah (*re'âyâ vekilleri*) and their petitions, sometimes in their own language, namely the Greek (A. DVN. KBM.: 1/14) and answered their requests (A. DVN. KBM.: 1/11, 14, 18, 21, 23; A. DVN. KBS.: 1/6; Cobham 1908, pp. 350, 353). Moreover, the Ottoman government also spent efforts to ease their economic condition by making *reductions* (*rahmen li'l-fukarâ*) in the amount of their annual tax burden during extraordinary periods (D. BŞM. KBE.: 20558; Cobham 1908, p. 355).

It seems that the Ottoman State always remained stuck to one of the "fundamental and unchanging" principles it followed in the affairs of state and society: The protection of subjects whom God had given them in trust (*vedâyi'/ vedi'a-i Hâlık/ Cenâb-i Rabbi'l-âlemin*) against the oppressors, that means justice, and to make them prosperous are the bases for the permanence of the state (İnalçık 1973, pp. 66-67). This essential understanding is being come across, both at the beginning and at the end, in the imperial papers. In one of them issued in 1572²⁶, Selim II commands to the Turkish authorities in Cyprus that; "*tâ'ife-i re'âyâ ki vedâyi'-i Hâlık berâyâdır, mehmâ emken himâyet ü siyânet eyleyüb, kimesneye zulm ü te'addî itdirmeyüb....*". It's almost at the end of the 18th century, the same meaning is being repeated in the document (A. DVN. KBM.: 1/44, dated 13. 12. 1200 A.H. / 1786 A.D.), which orders the confinement of an oppressor Muhassil (governor) 'Alî Aga in the fortress of Mağusa; "*vedi'a-i Cenâb-ı Rabbi'l-âlemîn olan fukarâ-i ra'yyet ve ahâli-i memlekete itmedigi mezâlim ü te'addiyât-i mütenevvi'a kalmayub....*".

This understanding and its application of the Ottomans without any doubt seem to have had a great share in the fact that the non-Muslim reayah of the Province of Cyprus saw it quite wise to remain loyal to the

²⁶ See *Muhimme Defteri 12* (1996, Vol. III, p. 641 / 1215).

Turkish rule during the periods of interregnum²⁷ and nationalism after the French Revolution²⁸.

Archival Sources

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Ottoman Archive of Prime Ministry), A. DVN. KBM.:1 / 1-55; A. DVN. KBŞ.: 1/1-59; D. BŞM. KBE.: 20559-20560.
- Muhimme Defteri 12 (978-979 A.H. / 1570-1572 A.D.)* 1996. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi: IV, Yayın No: 33, Ankara.

References

- Akdağ, M. 1963. *Celâli İsyânları, 1550-1603*. A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, No: 144, Ankara.
- Akdağ, M. 1995. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* (Cilt II, 1453-1559), (II. Baskı). Cem Yayınevi, İstanbul.
- Alagöz, A. 1971. "Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş". *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Türk Heyeti Tebliğleri, Türk Kültürünü Araştırma Vakfı*, Yayın no: 36, Ankara, 14-19 Nisan 1969, 13-31.
- Barkan, O. L. 1970. "Türkiye'de Fiyat Hareketleri". *Belleten*, XXXIV (136), 574-590.
- Barkan, O.L. 1973. "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı". Osman Okyar ve Ünal Nalbantoğlu (Hazırlayan), *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*. Ankara, 8-10 Haziran 1973.
- Barkan, O. L. 1980. "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekilleri, Malikane-Divani Sistemi". *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler*, (Cilt I). İstanbul, 151-208.
- Cobham, C. D. 1908. *Excerpta Cypria; Materials for a History of Cyprus*. Cambridge.
- Çevikel, N. 1997. "1570-71 Türk Fethi İle Kıbrıs'ta Meydana Gelen Toplumsal Değişim Hakkında Bir Tahlil Denemesi". *Journal for Cyprus Studies*, 3 (1), 39-68.

²⁷ For example, during the war against Russia the Ottomans lost their fleet completely (1770) around Chesme on the western shores of Anatolia and the Mediterranean Sea at a moment passed under the Russian control (Hill 1952, Vol, IV, p. 93).

²⁸ Consult Çevikel 1998.

- Çevikel, N. 1998. "Fransız İhtilâli ve Kıbrıs". *Türk Dünyası Araştırmaları*, (112), 41-60.
- Çevikel, N. 1999. "Kıbrıs Eyaleti'nde Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (1750-1800)". *Osmanlı* (Cilt 4). Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 277-286.
- Çevikel, N. 2000. *Kıbrıs Eyâleti: Yönetim, KİLise, Ayan ve Halk (1750-1800) / Bir Değişim Döneminin Anatomisti*. Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Gazimağusa / KKTC.
- Çevikel, N. 2001. "18. yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ında Ermenilerin Durumuna Dair Bazı Tespitler". *Yeni Türkiye*, 38 (II), (Ermeni Sorunu Özel Sayısı, I-II), 710-718.
- Çiçek, K. 1992. "Zimmis (non-Muslims) of Cyprus in the sharia court: 1110 / 39 A.H. / 1668-726 A.D.", (Unpublished doctoral thesis), University of Birmingham.
- Faroqhi, S. 1994. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (II. Baskı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Faroqhi, S. 1994a. "Crisis and Change, 1590-1699" in *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*, Cambridge University Press, Cambridge, 412-636.
- Genç, M. 1975. "Osmanlı Maliyesinde Mâlikane Sistemi". Osman Okyar ve Ünal Nalbantoğlu (Hazırlayan), *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, Ankara, 8-10 Haziran 1973, 231-292.
- Gürsoy, C. 1971. "Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye". *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Türk Heyeti Tebligleri*, Türk Kültürünü Araştırma Vakfı, Yayın no: 36, Ankara, 14-19 Nisan 1969, 41-48.
- Hill, G. H. 1952. *A History of Cyprus* (IV vols). Cambridge University Press, Cambridge.
- İnalçık, H. 1965. "Adaletnameler". *Belgeler*, II (3-4), 49-145.
- İnalçık, H. 1973. *The Otoman Empire, the Classical Age, 1300-1600*. London.
- İnalçık, H. 1977. "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration" in *Studies in Eighteenth Century Islamic History* (Vol. II), Carbondale, 27-52.
- İnalçık, H. 1969. *The Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest*. Ayyıldız Matbaası, Ankara.

- Lewis, B. 1991. *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çeviren: Metin Kratlı). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Luke, H. 1969. *Cyprus Under the Turks, (1571-1878)*. Hurst, London.
- Maier, F. G. 1968. *Cyprus from the Earliest Times to the Present Day* (Translated from the German by Peter George). Elek Books Limited, London.
- McCarthy, Justin. 1997. *The Ottoman Turks, an Introductory History to 1923*. Longman, New York and London.
- Özkaya, Y. 1994. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Pamuk, Ş. 1990. *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisâdi Tarihi, 1500-1914* (II. Baskı). Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Sertoğlu, M. 1986. *Osmanlı Tarih Lügâtı* (II. Baskı). Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Sonyel, S. R. 1988. "The Origins of the Turkish Cypriots". *New Cyprus*, 33-42.
- Spyridakis, C. A. 1964. *A Short History of Cyprus*. Nicosia.
- Tabakoğlu, A. 1985. *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Yücel, Y. 1974. Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler. *Belleten*, 38 (152), 657-708.
- Yücel, Y. 1988. *Osmanlı Devlet Teskilâtına Dair Kaynaklar*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Yücel, Y. 1992. Osmanlı Ekonomi-Kültür-Uygarlık Tarihine Dair Bir Kaynak: Es'ar Defteri (1640 tarihli). Türk Tarih Kurumu, Ankara.

TÜRK MİNYATÜR SANATINDA CENNET*

BAHATTİN YAMAN**

Giriş

Dinlerin birçoğunda ölüm sonrasında ikinci hayat söz konusudur. Kişi öldükten sonra ya da her şeyin yok olması anlamına gelen kıyametten sonra ikinci bir hayat başlayacaktır. Bu hayatta, dünyada iken iyi işler yapanlar rahat edecek, kötü işler yapanlar ise sıkıntıda olacaktır. İslam kültürüne göre de kıyametten sonra ikinci bir hayat olacak ve iyi insanlar yeni yaşamlarını cennette geçireceklerdir. İslam toplumlarının cennet tasavvuru ile ilgili bilgileri içeren çok sayıda eser mevcuttur. Ancak insanların cennetle ilgili ayrıntıları anlayış biçimini en güzel resimlerde görmek mümkündür. Nakkaş her ne kadar cennetle ilgili resmini yaparken ilgili yazmanın metnini göz önüne alsın da, kendi zihninde oluşan cennet biçimini de resme yansıtması doğaldır. Ayrıca incelediğimiz resimler, yapıldığı dönemde bir anlamda görsel medya aracı olması nedeniyle toplumun cennetle ilgili tasavvurlarının biçimlenmesine de katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda çalışmamız özellikle 16. ve 17. yüzyıl İslam toplumunun genel anlamda cennet tasavvurunun tespitine yönelik araştırmadır.

Cennet kavramı, sözlükte “bağ, bahçe ve bostan”, “gölgeli ve sık ağaçları barındıran bağ, bahçe”, “hurma ağaçların bulunduğu bahçe”, “hurma ve üzüm ağaçlarının bulunduğu mekân”, “dal ve yapraklarının sıklığı sebebiyle tıpkı bir örtü gibi zemini örterek gölgeleyen meyveli ve meyvesiz ağaçlar”¹ gibi anlamlara gelmektedir. Sözlük anlamlarından yola çıkıldığında cennetin yeşilliği ön plana çıkmaktadır.

Cennet, *Kur'an-ı Kerim*'de yüz kırk beş yerde geçmektedir. Beş yerde Âdem'in cenneti², yirmi iki yerde dünyada mevcut herhangi bir bahçe anlamındaki cennet, yüz on sekiz yerde ise ahirette müminlere vaat edilen

* Makale ile ilgili katkılarından dolayı hocam Prof. Dr. Serpil BAĞCI'ya teşekkürü borç bilirim.

** Yrd.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: bahattin@sdu.edu.tr

¹ Ömer KARA, *Kur'an'da Metafizik Bir Âlem: Cennet*, İstanbul, 2002, Rağbet Yayınları, s. 61.

² *Kur'an-ı Kerim*, Bakara, 2/35; Araf, 7/19, 22, 27; Tâhâ, 20/117, 121.

cennet³ ifade edilmektedir. Cennet kelimesi İslam kültüründe iki anlamda kullanılmıştır. Birinci olarak müminlerin kıyamet sonrasında mükafat olarak girecekleri, hiçbir gözün görmediği hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir kalbin hissetmediği nimetlerin bulunduğu yerdir. İkinci anlamda ise ilk insan Âdem ile eşi Havva'nın ilk olarak konuldukları mekandır⁴.

İslam kültüründe cennet ve cehennemin varlığı ve yeri konusunda çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Bir kısım bilgin Âdem'in cenneti ve Hz. Muhammed'in Mi'râc'da cennet ve cehennemi gördüğüne dair rivayetleri delil göstererek cennetin şu anda mevcut olduğunu ileri sürmüşlerdir⁵.

İslâm sanatının değişik alanlarında cenneti hatırlatan bezemeleri, süslemeleri görmek mümkündür⁶. İslam resim sanatının ilk örneklerinde cennet ile ilgili tasvirlerle rastlanmaktadır. Ancak bu ilk örnekler daha çok tarih çerçevesinde ele alınmaktadır. İslam kültüründe geçen cennet ile İslam resim sanatında mevcut olan cennet betimlemelerini dört grupta ele almak mümkündür. Bu tasvirlerle konu bakımından farklı metinlerin yazma nashalarında rastlamaktayız.

I. İlk İnsan Hz. Âdem'in Yaratılışıyla İlgili Yazmalardaki Cennet Tasvirleri

Farklı anlatımlara rastlanmakla birlikte bir çok kültürde Hz. Âdem'in ilk olarak Cennet'te yaratıldığı, yasak ağaçtan yemesi nedeniyle buradan çıkarıldığı inancı bulunmaktadır. Tevrat'a göre Allah yeri ve göğü yarattıktan sonra topraktan Âdem'i yarattı ve burnuna hayat nefesini üfledi. Rab, Şarka doğru Aden'de bir bahçe yaratarak Âdem'i oraya koydu. "*Bahçenin ortasında hayat ağacını, ve iyilik ve kötülük ağacını yerden bitirdi. Ve bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıktı*" Allah Âdem'e iyilik ve kötülük ağacından yemesini yasakladı ve yediği takdirde öleceğini bildirdi. Daha sonra Allah Âdem'in kaburga kemiklerinden birini alıp bir kadın yaratarak Âdem'e getirdi. İki de çıplaktı ve utançları yoktu. Bütün kır hayvanlarının en hilekârı olan yılan kadına bahçedeki ağaçların meyvelerinin yenilip yenilemeyeceği hakkında sordu. Kadın bahçedeki ağaçların meyvelerini yiyebileceklerini, ancak ortadaki ağaç için Allah'ın yasaklaması olduğunu, yedikleri

³ Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/265, 266; En'am, 6/99, 141; Nuh, 71/12.

⁴ KARA, a.g.e., s. 63-64.

⁵ KARA, a.g.e., s. 73-76; Galip TÜRCAN, *Kur'an Ahiret İnancı*, Süleyman Demirel Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2002. s. 24-256.

⁶ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz: Sheila S. BLAIR and Jonathan M. BLOOM, *Images of Paradise in Islamic Art*, Hood Museum of Art, Texas, 1991.

takdirde öleceklerini bildirdi. Bunun üzerine yılan “*Katiyen ölmezsiniz; çünkü Allah bilir ki, ondan yediğiniz gün, o vakit gözleriniz açılacak ve iyiyi ve kötüyü bilerek Allah gibi olacaksınız.*” Kadın ağacın meyvesinden aldı yedi ve kocasına da yedirdi. İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladıklarında incir yapraklarını dikip kendilerine önlükler yaptılar. Bu olaydan sonra Allah yılanı, Âdem’i ve Âdem’in Havva olarak isimlendirdiği kadını çeşitli şekilde cezalandıracağını bildirdi. Onları Aden bahçesinden çıkardı⁷. Hz. Âdem ile Havva’nın yaratılışı ve cennetten çıkarılışı olayının, Hıristiyan kültüründe, Michelangelo’nun da aralarında bulunduğu bir çok sanatkar tarafından resimlendiği görülmektedir⁸.

Kur’an-ı Kerim’de Hz. Âdem’in yaratılışı şu şekilde anlatılmaktadır: Allah Âdem’i yaratır ve meleklerle Âdem’e secde etmelerini emreder. İblis hariç diğer melekler Âdem’e secde eder. Daha sonra Allah Âdem’e şu tenbihte bulunur: “*Ey Âdem! Eşin ve sen cennete yerleşin, orada kolaylıkla isteğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinde yeyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz.*” Şeytan oradan ikisinin de ayağını kaydırttı, onları buldukları yerden çıkarılmasına sebep oldu. Bunun üzerine Allah onlara “*Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır.*” der⁹.

Hz. Âdem’in konulduğu cennetin, ahirette iyilerin kalacağı ebedilik yurdu olup olmadığı konusunda tartışmalar vardır. İslam bilginlerinin bir kısmı, burada kastedilen cennetin yeryüzünde bahçelik bir yer olduğunu ileri sürerken, bir kısmı da Hz. Muhammed’e Mi’rac sırasında cennetin gösterildiğini ileri sürerek, Hz. Âdem’in konulduğu cennet’in gökyüzünde bir yerlerde olduğunu iddia etmişlerdir¹⁰.

Bu gruba giren cennet resimlerini meleklerin Hz. Âdem’e secdesi, Âdem-Havva’nın yasak ağaçtan yemeleri, Âdem-Havva’nın cennetten kovulması gibi konuları canlandırdığını görmek mümkündür. Timur’un oğlu Şahruh’un Herat’ta kurduğu nakkâşhanede 1420-30 yılında tamamlama-

⁷ *Kitab-ı Mukaddes*, Tekvin, Bab 2/1-25, Bab 3/1-24.

⁸ Örnekler için bkz. Sevgi GÜRTUNA, “İtalya’da Rönesans Resminde Âdem ve Havva Betimlemeleri”, *Sanatsal Mozaik*, Yıl:2, S. 8, İstanbul, 1997, s. 46-52 (Makaleyi gönderen Mükerrrem KÜRÜM’e teşekkür ederim.)

⁹ *Kur’ân-ı Kerim*, Bakara Suresi, 2/30-36.

¹⁰ Hz. Adem’in yaşadığı cennetle ilgili tartışmalar için bkz. KARA, *a.g.e.*, s. 66-78; Süleyman Hayri BOLAY, “Adem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 1, s. 360-361, İstanbul 1988

nan, peygamberleri ve ilk dönem İslam tarihini içeren Hafız-ı Ebru'nun yazdığı *Külliyyât-ı Tarih* adlı resimli çalışmada cennette meleklerin Âdem'e secdesi yer almaktadır¹¹. Hz. Âdem'e secde etmeyen Şeytan'ın da canlandırıldığı resimde cennet yaşlı bir ağaç, küçük bir göl ve Hz. Âdem'in tahtı ile dikkat çekmektedir (Resim 1).

Hz. Âdem ve Havva'nın cennet hayatlarındaki önemli olaylardan biri olan yasak meyveyi yemeleri, İlhanlı devrinin önemli eserlerinden biri olan, el-Bîrunî'nin (973-1051) yazmış olduğu *El-Âsârü'l-Bâkiye an'il Kurûni'l Hâliye* (Geçen Asırlardan Kalan Eserler) adlı eserinin 1307-8 yıllarında Tebriz'de hazırlanan, bugün Edinburg Üniversite Kitaplığında bulunan resimli nüshasında (no. 161) betimlenmiştir¹². Tasvir konusundaki hassasiyeti bilinen İslam kültüründe, Hz. Âdem ve Havva'nın çıplak olarak resmedilmesi bakımından önemlidir. Şeytanın ihtiyar şeklinde canlandırıldığı sahnede cennet, meyveli ağaçları ve gölü ile dikkat çekmektedir (Resim 2).

Hz. Âdem ve Havva'nın cennetteki hayatları ve cennetten kovulmalarını konu alan resimlere 16. yüzyıla tarihlenen birçok tasvirli nüshası bulunan *Kısâs-ı Enbiyâ* yazmalarında sıkça rastlanmaktadır. Resimlerde dikkati çeken husus, tavus kuşu ile yılanın, bazı resimlerde ejderhanın bir arada betimlenmesidir. Hz. Muhammed'e atfedilen bir rivayete göre, Âdem cennetten çıkarıldığında kendisiyle birlikte tavus ve yılan da çıkarıldı¹³. Bir başka rivayette yılanın daha önce güzel görünümlü, dört ayaklı bir hayvan olduğu ancak şeytanın cennete girmesine yardımcı olması nedeniyle ayaklarının yok edildiği yer almaktadır¹⁴. Rivayet göz önüne alındığında ejderhanın yılanın önceki hali, yani ayaklı halinin betimlenmiş şekli olması muhtemeldir. 14. yüzyıla ait bir *Kısâs-ı Enbiyâ* metninde de yukarıdaki rivayet uygun bir anlatım vardır. Metinde Şeytanın tavus kuşunu kandırarak ve onun boynuna binerek cennete girdiği belirtilmektedir¹⁵.

Kısâs-ı Enbiyâ yazmalarındaki Hz. Âdem cenneti ile ilgili sahneler bazen kırsal alanda bazen de kapalı mekanda canlandırılmıştır. Metni Deyduzâmi

¹¹ Güner İNAL, *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 1995, s. 119; David Talbot RICE, *Islamic Art*, London, 1996, Thames And Hudson, s. 218.

¹² İNAL, a.g.e., s. 63; RICE, a.g.e., s. 115-116.

¹³ Ebu Bekr b. Furek (ö. 407h) *Müşkilü'l-Hadis Fi Beyânihi*, Tahkik: Musa Muhammed Ali, Beyrut, 1985, Âlimü'l-Kütüb, s. 51.

¹⁴ Ebu Bekr b. Furek, a.g.e., s. 51.

¹⁵ İsmet CEMİLOĞLU, *14. Yüzyıl Kısâs-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, Ankara, 1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, s. 129.

tarafından yazılan¹⁶, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, B. 250'ye kayıtlı nüshada yer alan sahnede Hz. Âdem ve Havva, köşk yanında, yeşillikler arasında, yapraklardan oluşan kıyafetleriyle, ejder, yılan, tavus kuşu gibi figürlerle betimlenirken (Resim 3), yine aynı kütüphanedeki H. 1226'ya kayıtlı, metni Nişâburî'ye ait olan¹⁷ nüshanın, vr. 8b'deki örneğinde ise Hz. Âdem düzgün kıyafetleriyle, tahtı ve tacıyla kapalı mekanda resmedilmiştir. Resim Âdem için cennette köşk olduğunu düşündürmektedir (Resim 4).

Hz. Âdem'in cennetindeki yasak ağacın cinsi ile ilgili *Kur'an-ı Kerim* ve Tevrat'ta herhangi bir ayrıntı bulunmamaktadır. Kuran-ı Kerim'de geçen "Şu ağaca yaklaşmayın!" ifadesinde geçen ağaç hakkında İbn Kesir, tefsirinde şu açıklamalar yer verir: İbn Abbas'a ve bazı sahabelere göre o üzüm ağacıdır. Yahudiler bunun Hanzala; Ebu Cehil Karpuzu olduğunu iddia etmektedirler. Bir rivayette "sümbül"¹⁸ olarak belirtilirken¹⁹, başka bir rivayette buğday, bir başka rivayette ise zeytin olarak geçmektedir. Muhammed b. İshak'a atfedilen bir rivayette bu bitkinin buğday olduğu, yalnız cenneteki buğdayın tanelerinin sığır böbreği büyüklüğünde, kaymaktan daha yumuşak ve baldan daha tatlı olduğu yer almaktadır. Bir diğer rivayette ise bunun hurma ağacı olduğu belirtilmektedir. Yine bir rivayete göre Hz. Adem ve Havva'ya yasaklanan ağacın meyvelerini, melekler ölümsüzlük amacıyla yerd. Ayrıca üzüm, incir ağacı olduğunu söyleyenler de vardır²⁰.

Ayrıca Hıristiyanlardan gelen anlatımlara göre yasak meyve ile kadın ve erkek arasındaki cinsel temasın ifade edildiği, Hıristiyanlıktaki ruhbanîyet yani din adamlarının evlenmemesinin, evlenmemenin ibadet olarak görülmesinin bu olayla bağlantılı olduğu rivayetleri de vardır²¹.

Kisâs-ı Enbiyâ metinlerinde bunun çok budaklı, buğdayı süttan ak, baldan tatlı ve kuş yumurtası kadar olan "buğday ağacı" olduğu ifade edilmektedir. Havva iki adet alıp birini Âdem'e yedirmiştir²². Buğdayın da betimlendiği resimler, 16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyılın başına tarihlenen *Falnâme*'lerde yer almaktadır. Resimli *Falnâme*'lerde genellikle *Kur'ân*'da

¹⁶ Rachel MILSTEIN-Karin RÜHRDANZ-Barbara SCHMITZ, *Stories of the Prophets Illustrated Manuscripts of Qisas al-Anbiya*, Mazda Publisher, 1999, California, s. 206.

¹⁷ MILSTEIN, a.g.e., s. 211.

¹⁸ *Sümbül*, Arapça sözlüklerde hem sümbül hem başak anlamına gelmektedir.

¹⁹ İbn-i Kesir (Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesir el-Kureşî el Dimeşkî ö. 774 h.), *Tefsîrül-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut 1966, c. I, s. 137.

²⁰ İbn Kesir, a.g.e., c. I, s. 138.

²¹ Elmalî'h M. Hamdi YAZIR, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat btyy, c. I, s. 323.

²² CEMİLOĞLU, a.g.e., s.130.

adı geçen peygamberlerin ve onların karakterleriyle ilgili bir olayın, mucizelerinin ya da kahramanlıklarının tasviri bulunurken, resmin karşı sayfasındaki metinde bu resmi açan kişinin falı yer almaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1702 numaraya kayıtlı Farsça *Falnâme*'deki resmin başında *Kur'ân-ı Kerim*'de yer alan "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun"²³ ifadesi bulunmaktadır. Resimde tavus kuşu, ejderhanın yanında, sağ alt köşede buğday başakları da betimlenmiştir (Resim 5). H. 1703 numaralı Türkçe *Falnâme*'deki örnekte ise âdeta Hz. Âdem ve Havva'nın cennetten çıkarılışı resmedilmiştir. Arka planda yılan, tavus kuşu ve melek figürlerine karşılık, ön planda Hz. Âdem ve elinde bir demet buğday başağı taşıyan Havva, cenneti terk ediyor izlenimi uyandırmaktadır (Resim 6). Her iki *Falnâme*'de başakların yer alması ressamlarının yasak meyveyi buğday olarak düşündüklerini göstermektedir.

Bu gruba giren cennet resimlerinin, Fuzulî'nin (1480-1556) yazmış olduğu özellikle Şîfî çevrelerde ilgi gören ve Kerbela olayının anlatıldığı *Hadikatü's-Süedâ* yazmalarında da yer aldığı görülmektedir. Kitap halindeki resimli nüshaların yanısıra, çeşitli müze ve özel koleksiyonlarda yaprak halinde olan tasvirlerle de rastlanmaktadır. *Hadikatü's-Süedâ* yazmalarında ilk tasvirin konusu genellikle Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten kovulmasıdır. Özellikle 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başında Osmanlı döneminde Bağdat'ta üretilen *Hadikatü's-Süedâ* yazmalarındaki Cennet betimlemelerinde, *Kısas-ı Enbiya* yazmalarındaki yer alan ejderha, yılan, tavus kuşu gibi imgeler yer almaktadır²⁴.

II. Hz. Muhammed'in Miracı İle İlgili Yazmalardaki Cennet Betimleri

İslam kültürüne göre mi'râc, Hz. Peygamber'in Allah ile doğrudan görüştüğü mucizevi bir olaydır. *Kur'ân-ı Kerim*'de "Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Haramdan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir."²⁵ şeklinde geçen Mi'rac olayı, Hz. Muhammed'e atfedilen rivayetlerde genişçe anlatılmaktadır. Bu rivayetlerin birinde Hz. Muhammed'in,

²³ *Kur'ân-ı Kerim*, Bakara, 2/35.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Rachel MILSTEIN, *Miniature Painting in the Ottoman Baghdad* U.S.A., 1990, Costa Mesa: Mazda Publishers, s. 100-105; Metin AND, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitolojyası*, İstanbul, 1998, Akbank Yayınları, s. 372.

²⁵ *Kur'ân-ı Kerim*, İsra, 17/1.

Mi'rac esnasında içinde inciden kubbelerin bulunduğu misk kokulu toprağıyla cennete katıldığı²⁶ yer almaktadır.

Nasıl gerçekleştiği hususunda tartışmalar olmakla birlikte²⁷, hadis²⁸ ve tefsir²⁹ kitaplarında ayrıntılı bir şekilde anlatılan İsra ve Mi'rac olayı kısaca şu şekilde gerçekleşmiştir: Hz. Muhammed'e bir gece Cebrail uyku ile uyanıklık arasında gelir ve merkepten büyük katurdan küçük Burak isimli bir binekle O'nu Beytül-Makdis'e götürür. Hz. Peygamber burada iki rekât namaz kılar ve daha sonra göklere doğru yükselir. Her gök katmanında farklı bir peygamberle karşılaşır. Yedi kat semadan sonra Sidre-i Müntehâ denilen yere gelir. Burada Allah'tan vahiy alır. Daha sonra Cennet ve Cehennem'i de gören Hz. Muhammed, Burak'la Mekke'ye döner³⁰.

İslam sanatında da, en çok resimlenen konuların başında Mi'rac sahnesi gelmektedir. Bilinen en eski Mi'rac tasviri, *Câmiu't-Tevârîh*'in resimleri arasında (Edinburg Üniversite Kitaplığı, No: 20, 55a) yer almaktadır. Bu tasvirde Hz. Peygamber'in Burak üzerinde ve melekler eşliğinde yaptığı gök yolculuğu sahnelenmiştir. Mi'rac olayı bütünüyle ilk kez Moğollar döneminde Ahmed Musa'ya atfedilen *Miracnâme*'de resimlenmiştir. 14. yüzyıl başına tarihlenen bu resimli *Miracnâme*'nin metni günümüze kadar gelmemiştir. Metinsiz resimler muhtemelen 951 h./1544 yılında hazırlanan bir albümde (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 2154) toplanmıştır. Bu tasvirlerde, geniş ve dolgun çehreli Âdem gözlü insan tipleri Uygur Fresklerindeki insan çehrelerine benzemekte olup albümde Mi'rac'la ilgili dokuz resim bulunmaktadır³¹.

²⁶ Müslim b. Haccac EL-KUŞEYRÎ (h. 206-261), *el-Câmiu's-Sahîh*, Kitâbü'l-İmân 263, (Tercüme Mehmet Sofuoğlu), İstanbul, 1967, İrfan Yayınevi, c. I, s. 226.

²⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi ve tartışmalar için bkz. Muhammed HAMİDULLAH, *İslam Peygamberi*, Çev. Salih TUĞ, İstanbul, 1990, İrfan Yayınevi, c. I, s. 129-148.

²⁸ *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Savîh Tercümesi ve Şerhi*, Trc. Ahmet Naim, Ankara, 1978, Başbakanlık Bas., V. Baskı, c. II, s. 273-280; *Sahih-i Müslim Tercümesi*, Kitâbü'l-İmân, Trc. Mehmet SOFUOĞLU, İstanbul, 1970, Ahmet Said Matbaası, c. I, s. 225-226.

²⁹ YAZIR, *a.g.e.*, c. V, s. 3142-3153; Mehmet VEHBÎ, *Hülâsatü'l-Beyân fî Tefşiri'l-Kur'ân*, İstanbul, 1968, Üçdal Yayınevi, c. VIII, s. 2937-2941.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU, *Mi'rac Gerçeği*, Akbel Yayınları, İstanbul, 1991.

³¹ Richard ETTINGHAUSEN, "Persian Ascension Miniatures of the Fourteenth Century" *XII Convegno 'Volta' Promosso Dalla Classe Di Scienze Moral Storiche e Filologiche, Tema: Oriente e Occidente Nel Medioevo*, Roma, 1957, Accademia Nazionale Dei Lincei, s. 360; Zeren TANINDI, *Siyer-i Nebi İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı*, byy, 1984, Hürriyet Vakfı Yayınları s. 11; Güner İNAL, *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, Ankara, 1995, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 88.

Hız. Muhammed'in Mir'ac esnasında görmüş olduğu cennetle ilgili tasvirlerin en güzel örneklerini metniyle birlikte günümüze gelen, Timurlu sultanlarından Şahruh zamanında (1405-1447), Herat nakışhanesinde 1436 yılında kaleme alınan ve resimlenen, oldukça zengin cennet ve cehennem ikonografyası içeren³² Uygur Türkçesiyle yazılmış olan *Mi'racnâme* (Paris Bibliotheque Nationale, Turc 190) yazmasında görölmektedir. Doğu Türkçesine şair Mir Haydar tarafından çevirisi yapılan, Uygur yazısıyla kaleme alınmış eserin hattatı Mâlik Bahşî'dir³³. Mi'rac olayının metindeki bütün safhalarının anlatıldığı tasvirlerde Hız. Muhammed'in yüz hatlarının ayrıntıları belirtilmiş olup kutsiyetin ifadesi için zaman zaman abartılı haller yapılmıştır.

Eserde cennetle ilgili dört resim bulunmaktadır. Bunlardan ilki, resmin üst kısmındaki Arapça açıklamada da belirtildiği gibi Hız. Muhammed'in gelişinde kapının açılması ve onun cennet'e girişini (*Mi'racnâme*, BN, Turc. 190, vr. 47b) konu edinmektedir. Resimde beyaz, sarı ve muhtemelen başlangıçta gümüş gri olup zamanla gümüşün oksitlenerek siyaha dönüşmüş renginde olan nehir dikkat çekmektedir. Bunların, *Kur'ân*'da da ifade edildiği gibi³⁴ beyazın süt, sarının bal nehirlerini, gümüş grinin de su ya da şaraptan oluşan nehirleri sembolize etmesi muhtemeldir (Resim 7).

Bir diğer resmin açıklamasında ise Hız. Muhammed'in cennetin ortasında bir grup huriyi gördüğü, bu hurilerin bir kısmının "kürsü" üzerinde oturduğu, bir kısmının da birbirleriyle oynadığı şeklinde rivayete yer verilmektedir (*Mi'racnâme*, Bibliotheque Nationale, Turc. 190, vr. 49a). Tasvirde, metinde de ifade edildiği neşeli bir bahar eğlencesi canlandırılmıştır (Resim 8).

Cennet'le ilgili bir diğer tasvirde Hız. Muhammed'in Cuma günü hurileri develere neşeyle binerken gördüğü, seyir halinde iken birbirlerine sevgi gösterisinde buldukları şeklindeki rivayet aktarılmaktadır. (*Mi'racnâme*, Bibliotheque Nationale, Turc. 190, vr. 49b) Diğer örnekte olduğu gibi bu tasvirde de bahar eğlencesi hakimdir. Hurilerin binek hayvanı olarak deve üzerinde betimlenmesi ile ilgili, 14. yüzyıla ait bir *Kısas-ı Enbiyâ* metnindeki şu rivayet ilginçtir: Allah Âdem'i yaratıktan sonra ata emretti ve Cebrail'in önünde durdu. Ata mücevherat işlenmiş eyer vuruldu.

³² ETTINGHAUSEN, *a.g.e.*, s. 360; TANINDI, *a.g.e.*, s. 11.

³³ Maria-Rose SEGUY, *The Miraculous Journey of Mahomet, Miraj Nâmeh* (Paris-BN, Turc 190), New York, 1977, s. 7-8.

³⁴ *Kur'ân-ı Kerim*, Muhammed, 47/15.

Âdem'in duası üzerine deve yaratıldı ve Havva da bu deveye bindi. İki melekler eşliğinde cennetin kapısına geldiler³⁵ (Resim 9).

Bir başka resimde, içinde bir grup hurinin bulunduğu büyük bir köşk tasvir edilmektedir. Resmin üzerinde yer alan rivayette, bu köşkün kime ait olduğu sorulduğunda, hurilerin, Hz. Ömer'in olduğunu söyledikleri aktarılmaktadır (*Mi'racnâme*, Bibliotheque Nationale, Turc. 190, vr. 51a) (Resim 10). Resimde, üst kısımdaki rivayete uygun olarak, içinde birkaç hurinin bulunduğu yapı canlandırılmıştır.

III. Kıyamet Alameti Olarak Kabul Edilen Deccal'la İlgili Yazmalardaki Cennet Resimleri

Diğer kültürlerde olduğu gibi İslam kültüründe de kıyamet çok tartışılan, sık sık gündeme gelen bir konudur. Çeşitli olaylar ve şahıslar kıyametin habercisi ve yaklaştığının alameti olarak düşünülmüştür. Yeryüzünde Deccal'ın görülmesi kıyametin habercisi sayılan olaylardandır. Klasik kaynaklarda Deccal, "ahir zamanda ortaya çıkıp göstereceği hârikulade olaylar sayesinde bazı insanları dalalete sürükleyeceğine inanılan kişi" şeklinde tarif edilmektedir³⁶.

İslam kültüründe Deccal ile ilgili çok sayıda rivayete rastlanmaktadır. Bu rivayetlerin bir kısmında beraberinde su (ya da Cennet) ve ateş (ya da Cehennem) bulunduğu, aslında suyun (Cennetin) ateş (Cehennem), ateşinin (Cehennemin) ise soğuk bir su (Cennet) olduğu bildirilmektedir³⁷. Bu gruba ait cennet resimleri *Tercüme-i Miftâh-ı Cifr el-Câmi* nüshalarında³⁸, Deccal, meleklerin Deccal ordusuna saldırması, Deccal'ın Hz. İsa tarafın-

³⁵ CEMİLOĞLU, a.g.e., s.129

³⁶ Kürşat DEMİRCİ, "Deccâl" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, c. IX, s. 67.

³⁷ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail BUHARİ, *Es-Sahih* (Sahih-i Buhari), İstanbul, 1992, Çağrı Yayınları, Fiten 26, VIII, s. 103; Ebu'l Huseyn Müslim el-Iaccac MÜSLİM, *es-Sahih*, İstanbul, 1992, Çağrı Yayınları, Fiten 105-108, III, s. 2249-50; Süleyman b. Eşas es-Sicistâni EBU DAVUD, *es-Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, Melâhim 14, IV, s. 494; Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İBN MÂCE, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, Çağrı Yayınları, Fiten 33, II, s. 1360.

³⁸ Arapçasının kütüphanelerdeki adının *Cifr el-Câmi* olarak da kayıtlı olduğu görülen ve yazarı Abdurrahman b. Muhammed b. Ali b. Ahmed El-Bistâmi (ö. 858/1454)'nin *ed-Dürrü'l-Munazzam fî Sırrı'l-İsmi'l-Azam* şeklinde isimlendirdiği eserin, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Bağdat 373), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (Nadir Eserler Bölümü, TY 6624) ve Chester Beatty Kütüphanesinde (No: 444) olmak üzere toplam 3 tasvirli nüshası bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Bahattin YAMAN, *Osmanlı Resim Sanatında Kıyamet Alametleri: Tercüme-i Cifr el-Câmi ve Tasvirli Nüshaları*, Hacettepe Ün. Sosyal Bilimler Ens. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002.

dan öldürülmesi gibi konularla birlikte görülmektedir. Deccal hakkında geniş açıklamaların yer aldığı metinde Deccal'ın beraberindeki cennetle ilgili şu açıklamalara yer verilmiştir: Deccal ile giden Cennet ve ateş vardır. Deccal'ın cenneti, çimeni ve sebzesi bol olan bir yer olup ateşi, duman yani kara dut suretindedir. Gerçekte onun beraberinde cennet ve ateş yoktur, Deccal sihriyle kendisini böyle göstermektedir. Yanında Basra veya Senam dağı gibi yığılmış ekmek vardır. Bu dağ gibi yığılmış ekmek onunla birlikte her yere gider. Kendisine iman getirenlere bu ekmekten yedirirken iman getirmeyenleri de öldürür. Halka 'Ben rabbinizim' der. Bu Deccal kendisine inanmayan salih bir müslümana musallat olup inanmadığı için onu öldürür ve Allah'ın izniyle tekrar diriltir³⁹. Resimle ilgili açıklama ise şu şekildedir: "*Burada Deccâl'in Horasan'dan çıkışı, Yahudilerin tabi olması, iki yanında Cennet ve Cehennem şekli ve biri kullı şeytan görüntümlü, diğeri canavar suretinde olan iki casusu nakş ve tasvir olunmuştur*"⁴⁰.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yer alan nüshada, ağaçlar arasında her iki tarafında merdiven bulunan, altundan nehirler geçen kubbeli küçük bir yapı bulunmaktadır. Buradaki cennet betimlemesi, *Kur'an-ı Kerim*'deki "*İnanıp iyi işler yapanları, cennette altlarından ırmaklar akan odalara yerleştiririz.*"⁴¹ ayetiyle örtüşmektedir. Ayrıca nehirlerin sarı, beyaz, kırmızı gibi farklı renklerde canlandırılması da yine *Kur'an*'da ifade edilen⁴² süt, bal ve şarap nehirlerini karşılamaktadır. Benzer kompozisyon aynı nüshanın Deccal'la ilgili diğer resimlerinde de yer almaktadır (Resim 11-12).

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat 373'ye kayıtlı *Tercüme-i Miftah-ı Cifr el-Câmi* den kopya olarak çalışıldığı saptanan, Dublin Chester Beatty Library, 444'te bulunan *Ed-Durru'l-Munazzam fi Sırrı'l-İsmi'l-A'zam* adlı 1747 tarihli nüshada da aynı sahne canlandırılmıştır. Ancak nüshadaki diğer resimlerde de görülen figür çizimine karşı çekince, Deccal sahnelerinde de görülmektedir. Bağdat 373 nüshasındaki Deccal tasviri kopya edilirken Deccal, eşeği, casusları ve taraftarları resmedilmezken, Deccal'ın cenneti ve ateşi canlandırılmıştır. Buradaki cennet betimi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi nüshasında da görüldüğü gibi ağaçlar arasında yüksek bir yapı olarak yer almaktadır (Resim 13).

³⁹ *Tercüme-i Miftah-ı Cifr el-Câmi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 6624, vr. 94a.

⁴⁰ *Tercüme-i Miftah-ı Cifr el-Câmi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 6624, vr. 97b.

⁴¹ *Kur'an-ı Kerim*, Ankebût, 29/58.

⁴² *Kur'an-ı Kerim*, Muhammed, 47/15.

Tercüme-i Miftâh-ı Cifr el-Câmi'nin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüshasında yer alan Deccal sahnelerinde cennet, iki tarafında selvi ağacı olan kubbeli küçük bir yapı şeklinde canlandırılmıştır (Resim 14).

Deccal, *Tercüme-i Miftâh-ı Cifr el-Câmi* dışında *Ahvâl-ı Kıyâmet* ve *Fâlnâme* yazmalarında da resmedilmesine karşın cennetle birlikte canlandırılması, yalnızca *Tercüme-i Miftâh-ı Cifr el-Câmi* nüshalarında görülmektedir. Bu resimlerde cennetin köşk, ağaç ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi nüshasında ilave olarak nehir imgeleriyle canlandırılmıştır. Deccal sahnelerindeki cennet betimi, genel kompozisyondaki sembolik anlamı nedeniyle daha az detay içermektedir.

IV. Kıyamet Sonrası Hayatı Konu Alan Yazmalardaki Cennet Betimlemeleri

Müminlerin kıyamet sonrasında mükafat olarak girecekleri yer anlamındaki cennet ile ilgili *Kur'an-ı Kerim* ve hadis kitaplarında ayrıntılı bilgilere rastlanmaktadır. *Kur'an-ı Kerim*'de cennetin bağlık bahçelik bir yer olduğundan, çeşitli ağaç ve meyvelerin bulunduğu bahsedilmektedir⁴³. Hurma, nar⁴⁴, kiraz, muz⁴⁵ *Kur'an-ı Kerim*'in cennette bulunduğunu bildirdiği meyvelerden bazılarıdır. Ayrıca ağaçların gölgelerine de vurgu vardır⁴⁶. Nehirler *Kur'an*'da bahsedilen cennetin fizikî özelliklerinden biridir: "Altılarından ırmaklar akan cennetler..."⁴⁷, "Rableri onları altlarından ırmaklar akan na'im cennetlerine iletir."⁴⁸, "İnanıp iyi işler yapanları, cennette altlarından ırmaklar akan odalara yerleştiririz."⁴⁹ *Kur'an-ı Kerim* cennette güzel meskenlerin⁵⁰, sarayların⁵¹ varlığından da bahsetmektedir. Bu konudaki ayetlerin bazıları şöyledir: "Fakat Rablerinden korkanlar için üst üste yapılmış odalar vardır. Odaların altından ırmaklar akmaktadır."⁵², "İnanıp iyi işler yapanları, cennette altlarından ırmaklar akan odalara yerleştiririz."⁵³ *Kur'an*'da ayrıca eşlerden bahsedilmektedir: "Onlar ve eşleri gölgelerde divanlara yaslanmışlar-

⁴³ *Kur'an-ı Kerim*, Nebe, 78/32; Yasin, 36/57; Muhammed, 47/15; Saffat, 37/42.

⁴⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Rahman, 55/68.

⁴⁵ *Kur'an-ı Kerim*, Vâkıa, 56/28-29,30-32.

⁴⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Nisâ, 4/57; Ra'd, 13/35; Vâkıa, 56/30.

⁴⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Bakara, 2/25; Al-i İmran, 3/15, 136, 195.

⁴⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Yunus, 10/9.

⁴⁹ *Kur'an-ı Kerim*, Ankebût, 29/58.

⁵⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Tevbe, 9/72; Saf, 61/12.

⁵¹ *Kur'an-ı Kerim*, Furkan, 25/10.

⁵² *Kur'an-ı Kerim*, Zümer, 39/20.

⁵³ *Kur'an-ı Kerim*, Ankebût, 29/58.

dır"⁵⁴. Hüriler, *Kur'an*'da cennette var olduğu bahsedilen diğer bir imgedir. Hürî Arapcada genç, güzel, alımlı, beyaz tenli, gözleri siyah kadın anlamındadır⁵⁵. *Kur'an*'da "Ayrıca onları iri ve siyah gözlü, beyaz tenli hurilerle evlendirmişizdir"⁵⁶, "İri gözlü, beyaz tenli huriler. Saklı inciler gibi"⁵⁷, "Saklı yumurtalar gibi bembeyaz huriler"⁵⁸ şeklindeki ayetlerde hurilerin iri ve siyah gözlü, beyaz tenli olduklarına dair vurgu vardır.

Türk minyatür sanatında kıyamet ve ölüm sonrası hayatı tasvirli olarak anlatan yazma eserlerin başında hiç şüphesiz *Ahvâl-i Kıyamet* gelmektedir. 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başlarına tarihlendirilen⁵⁹, resimli iki nüsha (Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi 139; Berlin-Staatsbibliothek, Ms. Or. Oct. 1596) ve bugüne dört resimli yaprağı ulaşmış olan (Philadelphia-Free Library, Rare Book Department, Lewis Ms. O. T4-T7) eserde cennetten de bahsedilmektedir. Eserin metninde cennette bulunan Nâhiye isimli tatlı bir rüzgar anlatılmaktadır. Nurdan yaratılan bu rüzgarla müminlerin yüzlerinin nurlandığı, yaprakların bir birine değmesiyle ağaçlardan tesbihat duyulduğu, cennette ne kadar köşk varsa kapılarının açıldığı, hurilerin örtülerinin dalgalandığı ve güzel bir kokunun yayıldığı belirtilmektedir⁶⁰.

Ahvâl-i Kıyâmet'in her üç nüshasında da yer alan cennet sahnelerinde yeşillik, köşk ve alımlı kadın görünümlü huriler bulunmaktadır. Süleymaniye nüshasında, bunlara ilave olarak nehir betimi yer alır. Tasvirlerdeki canlılık, mevsim olarak baharı hatırlatmaktadır. Süleymaniye ve Philadelphia nüshası resimlerinde canlandırılan kadınlarla erkeklerin eğlencesi bir anlamda *Kur'an-ı Kerim*'de geçen "Haydi siz cennete girin. Siz ve eşleriniz eğlenileceksiniz."⁶¹ "İman eden ve iyi işler yapanlar, onlar bir bahçede eğlenirler"⁶² ayetlerine telmihte bulunmaktadır (Resim 15-17).

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1702 numaraya kayıtlı *Falnâme*'de yer alan cennet resminin üzerinde *Kur'an-ı Kerim*'de geçen "Altıların-

⁵⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Yâsîn, 36/56. Ayrıca bkz. Nisâ, 4/57; Zuhruf, 43/70.

⁵⁵ KARA, a.g.e., s. 221.

⁵⁶ *Kur'an-ı Kerim*, Duhan, 44/54; Tûr, 52/20.

⁵⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Vâkıa, 56/22-23.

⁵⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Saffat, 37/48-49.

⁵⁹ Rachel MILSTEIN, *Miniature Painting in the Ottoman Baghdad* U.S.A.-Costa Mesa 1990, Mazda Publishers s. 96; TANINDI, a.g.e., s. 13; Banu MAHİR, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, İstanbul, 2005, Kabalıcı Yayınevi, s. 102.

⁶⁰ *Ahvâl-i Kıyâmet*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid 139, vr. 50a-50b.

⁶¹ *Kur'an-ı Kerim*, Zuhruf, 43/70.

⁶² *Kur'an-ı Kerim*, Rum, 30/15.

dan ırmaklar akan cennetler..."⁶³ ifadesi yer almaktadır. Tasvirde *Ahvâl-ı Kıyâmet*'teki cennet resimlerine benzer şekilde neşeli bir bahar günü canlandırılmaktadır. *Ahvâl-ı Kıyâmet*'te yer alan sade resimlere karşılık burada detaylar ve yoğunluk hakimdir. Ayrıca *Falname*'de tasvir edilen cennetteki hâleli kutsal kişi ve melek figürleri de *Ahvâl-ı Kıyâmet* yazmalarındaki resimlerden farklı olan ayrıntılardır (Resim 18).

Cennetle ilgili canlandırma Yazıcızâde Mehmet Efendi'nin (ö. 855/1451), içinde zengin bir kıyamet ikonografisinin yer aldığı *Muhammediyye* adlı eserinin 1306/1888 tarihli basılmış gravür tekniğiyle betimlemelerle bezeli baskı nüshalarında da yer alır. Eserde cennetle ilgili pek çok gravür bulunmaktadır. Bu gravürlerden birinde cennetteki bir köşk betimlenmiştir. Eserin metninde yer verilen ve gravürün de resimlediği, Hz. Muhammed'e atfedilen şu rivayet şöyledir: Allah cennet içinde kızıl yakuttan yetmiş bin şehir yarattı. Her şehre yetmiş bin köşk bina etti. Her köşkün içinde, üzerinde güzel bir huri olan yeşil cevher zebercedden taht yarattı⁶⁴. Gravürde, dönemin beğenisine uygun olarak barok mimarisinin öğelerini barındıran bir köşk canlandırılmıştır (Resim 19).

SONUÇ

Cennet tasvirlerinde, İslam kültürünün genel kabulüne uygun olarak çiçekler ve ağaçlardan oluşan yeşil bir coğrafi mekanın vurgulandığı görülmektedir. Sahnelerde mevsim olarak çiçeklerin açtığı, yeşilin kendisini iyice hissettirdiği bahar günleri canlandırılmıştır. Ancak resmin konusuna göre ayrıntılarda farklılıklar göze çarpmaktadır.

Âdem'in cennetinde yeşilliğin yanında yılan, tavus kuşu, ejderha, yasak meyve gibi imgeler ön plana çıkarken; müminlerin ebedî yurdu olarak betimlenen cennet tasvirlerinde ise yeşillikler yanında köşk ve huri imgelerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Kıyamet sonrasında müminlerin mukafat olarak kalacağı mekan betimlemelerinde yılan, ejder, tavus kuşu gibi figürler yer almaz. *Kur'ân-ı Kerim*'de de bahsedilen süt, bal, şarap nehirleri Mî'rac ve Deccal ile ilgili sahnelerde yer alır.

Tasvirlerde İslâm dininin *Kur'ân-ı Kerim* ve güvenilir hadis kitapları gibi temel kaynaklarında var olmayan, halk kültüründe görülen unsurların da yer aldığı görülmektedir. Özellikle Âdem'in cenneti betimlemesinde tavus

⁶³ *Kur'ân-ı Kerim*, Bakara, 2/25; Al-i İmran, 3/15, 136, 195.

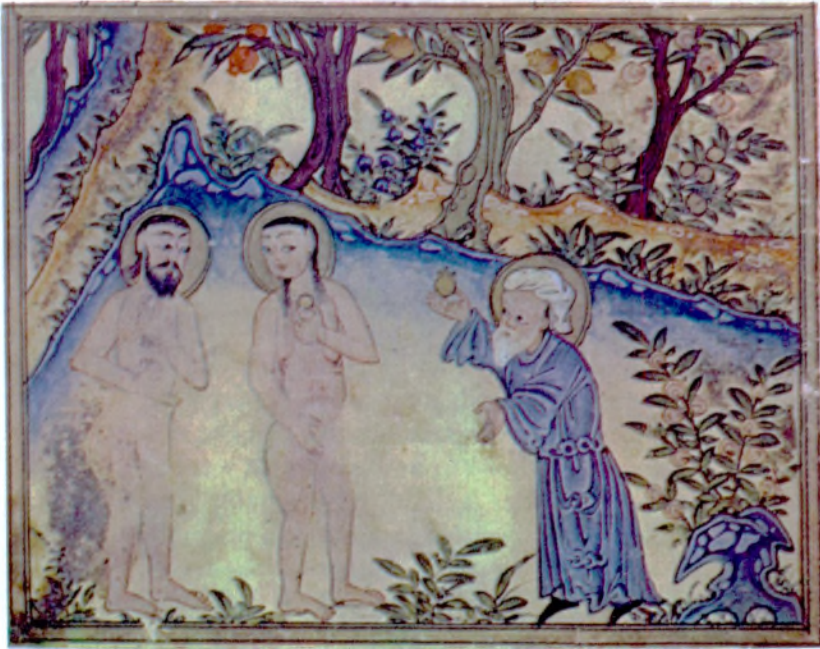
⁶⁴ YAZICIZÂDE MEHMED EFENDİ (ö. 855/1451), *Muhammediyye*, İstanbul, 1306, Matbaa-i Osmâniyye, s. 381-382.

kuşu, ejderha, başak demeti gibi unsurlara yer verilmiş olması bunun bir ifadesidir.

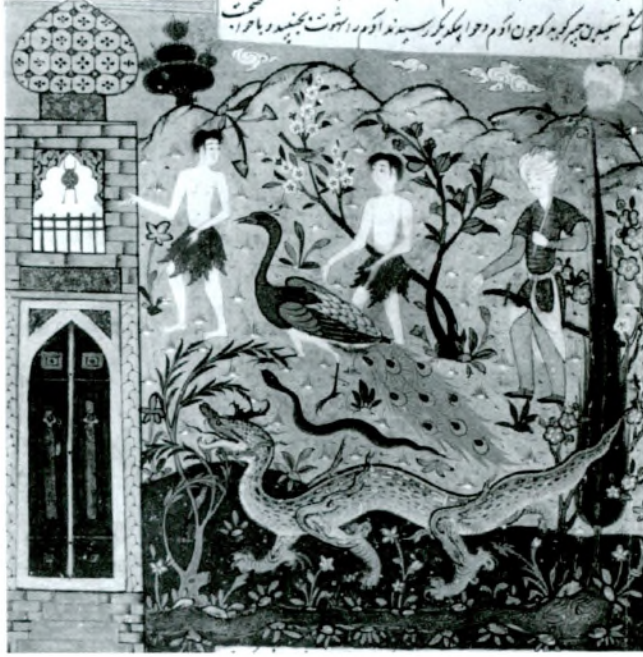
16. ve 17. yüzyıl cennet Türk minyatür sanatında görülen yapı betimlemeleri dönemlerine uygun olarak kubbeli, kemerli ve sade olarak resmedilmesine karşılık 19. yüzyılda hazırlanan *Muhammediye*'deki cennet resimlerinde ise batı tarzında yapılar görülmektedir. Bu farklılık, kişilerin yaşadıkları dönemin ve sahip oldukları kültürün cennet tasavvurlarını etkilediğini akla getirmektedir.

Resim 1 - Meleklerin Hz. Âdem'e secdesi. *Külliyyât-ı Tarih*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, B. 282, vr. 16b.

Resim 2- Hz. Âdem ve Havva'nın yasak meyveyi yemeleri. *Âsârü'l-Bâkiye*, Edinburg Üniversitesi Kitaplığı, Ms. Arab 161, vr. 48a (Rice, s.115).

Resim 3- Hz. Âdem ve Havva. *Kıyas-ı Enbiyâ*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, B. 250, vr. 36a.

Resim 4- Meleklerin Hz. Âdem'e secdesi. *Kıyas-ı Enbiyâ*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1226, vr. 8b.

Resim 5- Hz. Âdem ve Havva'nın cennette yaratılması. *Falnâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1702, vr. 51b.

Resim 6- Hz. Âdem ve Havva. *Falname*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1703, vr. 7b.

Resim 7- Hz. Muhammed'in Mi'rac'da cennete girişi. *Mi'racnâme*, Bibliotheque Nationale, Turc. 190, vr. 47b (Seguy, levha 40).

Resim 8- Cennete huriler. *Mi'racnâme*, Bibliotheque Nationale, Turc. 190, vr. 49a (Seguy, levha 41).

Resim 9- Cennette hurilerin develere binmesi. *Mi'racnâme*, Bibliotheque Nationale, Turc. 190, vr. 49b (Seguy, levha 42).

Resim 10- Mi'rac'da Hz. Muhammed'e Hz. Ömer'in cennetteki köşkünün gösterilmesi. *Mi'racnâme*, Bibliotheque Nationale, Turc. 190, vr. 51a. (Seguy, levha 43).

Resim 11- Deccal ve taraftarları. Bistâmi, *Tercüme-i Miftah-ı Cifr el-Cami*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, B. 373, vr. 237b.

Resim 12- Deccal cenneti. Bistâmi, *Tercüme-i Miftah-ı Cifr el-Cami*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, B. 373, vr. 237b. Detay.

Resim 13- Deccal cenneti ve ateşi. Bistâmi, *Ed-Durru'l-Munazzam fi Sirri'l-İsmi'l-A'zam*, Chester Beatty Library, 444, vr. 203b.

Resim 14- Deccal ve taraftarları. Bistâmi, *Tercüme-i Miftah-ı Cifr el-Cami*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 6624, vr. 97b.

Resim 15- Cennet. *Ahvâl-ı Kıyâmet*, Philadelphia-Free Library Rare Book L Ms O, T7 (Prof. Dr. Günsel RENDA arşivinden).

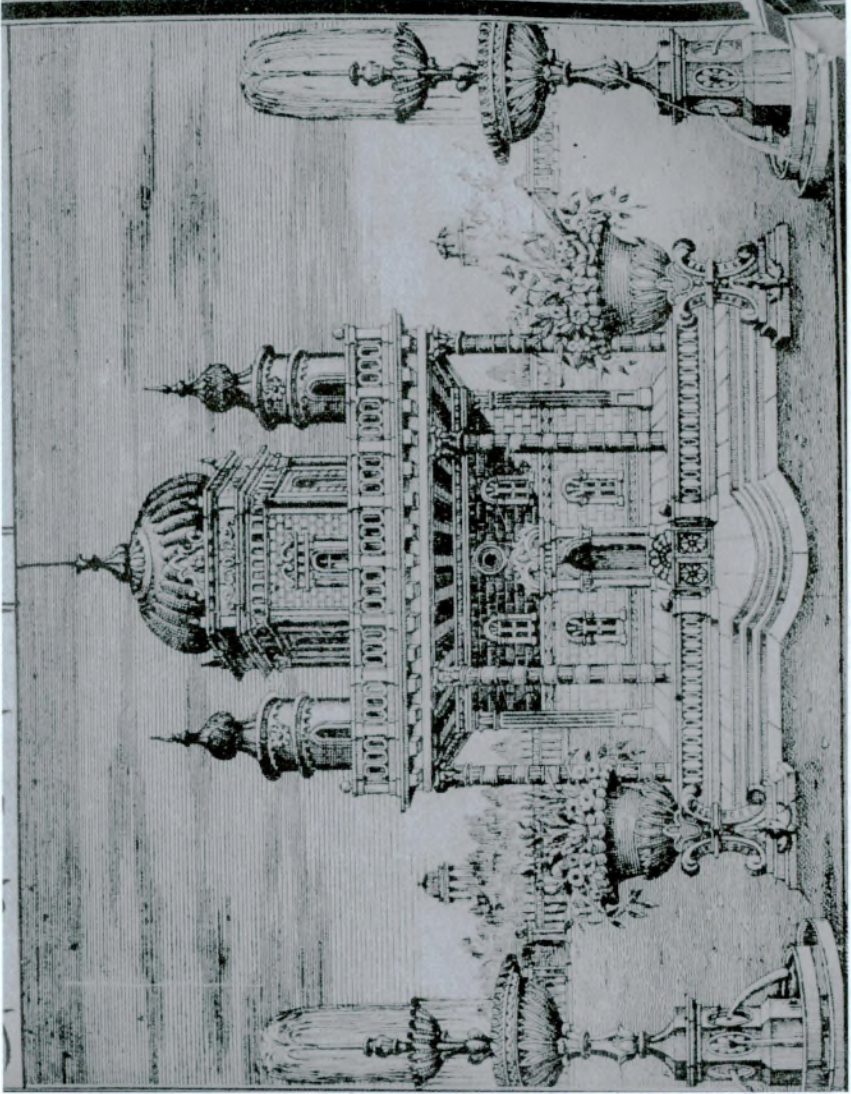
Resim 16- Cennet. *Ahvâl-ı Kıyâmet*, Berlin-Staatsbibliothek
Ms. Or. Oct. 1596, vr. 49a.

Resim17- Cennet. *Ahvâl-ı Kıyâmet*, Süleymaniye Kütüphanesi,
Hafid Efendi 139, vr. 50b.

Resim 18- Cennet. *Falnâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1702, vr. 55b.

Resim 19- Cennette bir köşk, *Muhammedîyye*, s. 382.

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İTİLAFLI DEVLETLERİNİN HAPİSHANELER ÜZERİNDEKİ DENETİMİ

TÜLAY ALİM BARAN*

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması Osmanlı İmparatorluğu açısından bir dönemin kapandığına işaret eder. Bu dönem; içeride çok uzun zamandan beri varlığını devam ettiren İttihat ve Terakki Partisi'nin aktif Türk siyasetinden uzaklaşması, mütareke hükümlerinin keyfi uygulaması sonucunda ortaya çıkan belirsizlik, karışıklık, işgaller ve bütün bunlara karşılık Mustafa Kemal'in önderliğinde bağımsızlık ve egemenlik savaşının başlaması gibi birden çok gelişmeye tanıklık etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından başlayan İstanbul'un fiili işgali, Osmanlı Hükümeti'ni birçok açıdan karışıklığa sürüklemiştir. Başlangıçta bütün işgallerin geçici olduğu düşüncesi ile hareket eden ve bunu bu şekilde aktaran yönetim, bir süre sonra her açıdan kontrol altına alındığını görmeye başlayacaktır. Bu makale içerisinde incelemeye çalışacağımız hapishaneler üzerinde İtilaf Devletleri'nin oluşturduğu kontrol, Mondros Mütarekesi'nin dördüncü maddesinde yer alan harp esirlerinin teslim edilmesine ilişkin maddeden yola çıkılarak gerçekleştirilmiş, ancak aşağıda örneklerini vereceğimiz üzere, bu söz konusu maddenin kapsamından hızla uzaklaşan bir anlayışla uygulamaya konulmuştur. Çünkü hapishanelerde sadece mütarekenin dördüncü maddesi kapsamına giren kişilerin olup olmadığı araştırılmamış, Osmanlı vatandaşları, yeni kurulan devletlerin vatandaşları, Yunan uyruğundan olanlar ya da oldukları iddiasında bulunanlar çıkarılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla işgal, bir boyutu ile hapishaneler üzerindeki kontrol ve müdahale kapsamında da yaşanmıştır.

Bu nedenle bu makale, İstanbul ve Anadolu Hapishanelerinin işgal yıllarındaki durumunu ortaya koymadan öte, Mondros Mütarekesi hükümlerinin İtilaf Devletleri tarafından nasıl yorumlandığına ve değiştirildiğine dair olan örneklerden birisini, hapishaneler bağlamında ele almayı amaçlamaktadır.

* Doç.Dr., Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Hapishaneler üzerindeki denetim, Osmanlı kurumlarını hızla büyük bir karmaşanın içine sürükleyerek, yetki ve otorite sorunu yaşanmasına yol açmıştır. Hapishanelerin kontrolü konusunda başvuru olan yöntemin keyfiligi bile, Mustafa Kemal'in var olan üç yöntemden, tam bağımsızlığı tercih konusundaki nedenlerinin haklılığını, bir kere daha ortaya koymaktadır.

İstanbul'un 13 Kasım 1918'de fiilen işgal edilmesinden bir süre sonra askerî komuta konusunda, Fransa ve İngiltere arasında problemler başlar ve İtilaf Devletleri 1920'den sonra karmaşık bir bürokrasi oluştururlar. Paris'teki Yüksek Konsey'in, askerî komutanların yanısıra yüksek komiserlerin atanmasına karar vermesi 1919'da gerçekleşir. Üsküdar, İtalyan bölgesi olup, Eskişehir ve batı banliyöleri ise Fransızların kontrolündedir. Pera, Galata ve Şişli gibi yerler İngiliz bölgesi içinde bulunmaktadır. İtilaf Devletlerinin Kasım 1918'de İstanbul'daki temsilcilerinin İngiltere'den Sir Somerset Arthur Gough Calthorpe, İtalya'dan Kont Carlo Sforza ve Fransa'dan ise Amiral Amett olduğu görülmektedir. ABD'nin konsolusu ve komiseri G. Bie Ravndal'dır. Müttefik Orduların Doğu Cephesi Başkomutanı General Franchet d'Esperey 8 Ocak 1919'da İstanbul'a gelir. Amiral Calthorpe ve Kont Sforza ile Doğu Akdeniz'deki ABD deniz kuvvetlerinin komutanı Amiral Mark Lambert Bristol, Yüksek Komiser ünvanını alırlar. Müttefiklerin Londra'daki temsilcilerinin 3 Aralık 1918'de kabul ettikleri karara göre; İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetleri, Türkiye'nin Avrupa parçasında garnizon kuran İngiliz Birlikleri ve onlara komuta eden general, General Franchet d'Esperey'nin komutası altında kalacak, General Milne'nin ordusunun geri kalan kısmı Kafkaslar'a veya herhangi bir yere aktarıldığında bu birlikler üzerinde General Franchet d'Esperey'nin komutası sona erecektir. Üç Müttefik Yüksek Komiseri işgali gerçekleştirme konusunda anlaştıkları zaman General d'Esperey bunun subaylardan oluşmuş bir Müttefikler Komisyonu tarafından yönlendirilmesini önerir. Ancak işgal, İngilizlerin komutası altında yürütülür. General Milne İngiliz askerlerine, Osmanlı Harbiye Nezareti ile Posta ve Telgraf İdaresini işgal ettirir. General d'Esperey daha sonra görevden alınarak yerine General Nayral de Bourgon atanır ve General Milne de General Charles Harington ile değiştirilir¹.

Müttefik denetimi İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserlerinin elinde bulunup bu denetim, Polis Komisyonu, Sağlık Komisyonu, Gıda

¹ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul 2000, s. 95-98,100-102.

Komisyonu, Cezaevi Komisyonu, Sansür Bürosu ve Telgrafların Denetimi, Levazım Komisyonu, Pasaport Bürosu, Donanma ve Ordu Komisyonu, Liman Denetimi olmak üzere çok sayıda komisyon eli ile yürütülmektedir.² Mondros Mütarekesi'nin 22. maddesi, Türk tutsaklarının Müttefik Devletler buyruğunda tutulması, askerlik çağı dışındaki Türk sivil tutsaklarının salıverilmesi konusunun ise göz önünde bulundurulmasını içermektedir. Bu makale kapsamında bizi ilgilendiren Mondros Mütarekesi'nin dördüncü maddesi ise müttefik savaş tutsakları ve gözaltında bulundurulana ya da tutsak olan Ermenilerin tümünün İstanbul'da toplanarak koşulsuz olarak teslim edileceğini kayda bağlamıştır.³ Mütareke görüşmeleri sürerken Rauf Orbay, dördüncü madde konusunda, Rus Ermenilerinden olan savaş tutsaklarının yurtlarına döndüklerini ve tutuklular için de af çıkarıldığını ve bu nedenle maddeden Ermenilerle ilgili hükmün çıkarılmasını istemiştir. Ancak İngiliz ve Amerikan kamuoyunun bundan vazgeçmeyeceği söylenecek bu madde aynen bırakılmıştır. Daha da önemlisi Venizelos, Rumlar için de bir madde konulmamış olmasından dolayı şikayet edince, anlaşmanın imzalandığını, fakat murahhaslara gerekli emirlerin verilebileceği söylenecek anlaşma dışı da rahatlıkla hareket edebileceklerini göstermişlerdir.⁴

Örneklerini vereceğimiz üzere zaten uygulama, söz verildiği gibi Yunan isteklerinin karşılanmasına da yönelik bir şekilde olmuştur.

Mütarekenin imzalanmasından sonra İstanbul'da İtilaf Devletlerinin bir taraftan kendi aralarındaki yetki sorunları ile uğraştıkları, diğer taraftan ise İstanbul üzerinde otorite kurma çalışmalarına hızla devam ettikleri görülmektedir. İngilizler, ilk önce 1 Şubat 1919 tarihinde İngiliz savaş esirlerine kötü davrandığını ileri sürdükleri kişilerin isimlerinden oluşan bir listeyi tutuklanmaları için Osmanlı İmparatorluğu'na vermiştir. Teslimi istenenler, bırakılmaya uymamak, bırakışmanın uygulanmasını önlemek, İngiliz komutan ve subaylarına küstahlık, tutsaklara kötü muamele vb. gibi değişik konular da suçlanmaktadırlar. Buna Osmanlı İmparatorluğu, hukuk devleti ilkesine aykırı olduğu gerekçesi ile olumsuz yanıt vermiştir. İzmir'in işgalinden bir süre önce Damat Ferit, Webb'i ziyaret ederek kovuşturma yaptırmakta ve hüküm giydirmede zorluk çekildiğini ve bu nedenle de savaş ve tehcir sorumlularının Malta'ya sürülmesini istemiştir. Bir süre sonra Calthorpe Babiali'ye haber bile vermeden bir kısım tutukluları Malta'ya, bir

² William Wheelock Peet, "Kent Yönetimi", (Ed. Clarence Richard Johnson), İstanbul 2000, s. 103.

³ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, 1.Cilt (1920-1945), Ankara 2000, s. 12,14.

⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 3, Kısım 4, Ankara 1983, s. 749-750.

kısmını ise Mondros'a göndermiştir⁵. Malta'ya yapılan sürgünlerin dışında bir diğer önemli uygulama, İtilaf Devletleri komiserlerinin İstanbul Hapishanelerine ilişkin olarak yaptıkları teftişler ve ardından bir kısım tutukluların salıvermeleridir ki bu konu bizim çalışmamızın esasını oluşturmaktadır.

Mondros Mütarekesi'nin dördüncü maddesi her ne kadar açıkça İtilaf Devletlerine mensup savaş esirleri, Ermeni esirleri ve tutukluların İstanbul'da toplanarak kayıtsız şartsız teslim edileceğini hükme bağlıyorsa da uygulama bunlarla sınırlı olmaktan uzak bir yapıda gelişmiştir. Adi suçlardan mahkum olanlar başta olmak üzere, düzensiz ve usulsüz, keyfi bir salıverme başlamış ve İstanbul büyük bir yetki kargaşası yaşamıştır.

Müttefiklerarası Kontrol ve Örgütlenme Komisyonu'nun güdümünde oluşturulan sistem çok sayıda alt komisyonu içermektedir. Müttefik Devletler, İngilizlerin başkanlığındaki mali komisyon ile müttefiklerin eşit sahibi oldukları Hapishane ve Besin Komisyonu gibi komisyonlar aracılığı ile çok yönlü olarak denetimi ellerine alırlar. Müttefiklerin işgalci olarak durumları resmileşmediği için yasal yollardan mahkeme kuramamaktadırlar. Alternatif tek adli sistem olan Konsolosluk Mahkemelerinin işlevi ise, kapitülasyonların tek yanlı olarak kaldırılmış olması nedeni ile sona ermiştir. Ateşkes olmasına rağmen Türkiye ile İngiltere arasındaki savaş hali devam ettiği için İngilizler, kendi uyrukları üzerinde Osmanlı mahkemelelerinin yargı yetkisini kabul etmemektedirler. Ağustos 1919'da İngilizler Karma Mahkemelerin kurulmasını kabul ederler ancak, Müttefiklerarası mahkemeler oluşturulmasına Osmanlı Hükümeti'nin razı olmasını şart koşarlar. Ancak bu öneri reddedilir. Eğer bu kabul edilecek olunursa, bu mahkeme, sadece medeni hukuk ve ticaret anlaşmazlığına bakacağı için yetersiz kalacaktır ve ayrıca ceza davaları, suçluları mahkum edecek yasal yöntemlerden yoksun bulunan Müttefik polisinin yetkisi altında kalmış olacaktır⁶.

⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1976, s. 155-156, 313. Ahmet Emin Yalman Malta'ya yapılan sürgünleri anlatırken İtalya Hariciye Nazırı olan Komiser Muavini Sforza'nın buna ilişkin olarak şunları söylediğini aktarıyor: "Tevkiflere Müttefikler Yüksek Meclisi rehinerler toplamak niyetiyle karar vermiştir. İngilizlerin burada askeri kuvvet sahibi olmaları dolayısıyla işi yürütmeyi tek başlarına üzerlerine almışlardır. Tevkif edileceklerin listesini de onlar yapmışlardır. Fakat tevkif edilip Malta'ya sürülenler herhalde her üç devletin mesuliyet ve teminatı altında kalacaklardır." Bkz. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 2, İstanbul 1970, s. 59.

⁶ Bilge Criss, *a.g.e.*, s. 106-107, 236-237

İstanbul'da, biri bütün yerli halk üzerinde denetim yetkisi olan Yerli Polis Örgütü ve diğeri Müttefik Polis Kuvveti olmak üzere iki ayrı polis ekibi bulunmaktadır. Müttefik Polis Kuvveti, yerli polisin maaşını düzenli alması ve kentin herhangi bir yerinde yerli polisin görevini ihmal etmesi durumunda görevden alabilmekte; yerlerine yeni kişilerin getirilmesi konusunda talepte bulunabilmektedir⁷. Hem askeri hem de sivil işleve sahip olan Müttefik Kuvvetler Polisi, kentteki bütün ulusların sıkıyönetim yasası hükümlerine uymalarını sağlamakla yükümlüdür ancak, yetkileri sadece Müttefik Devletler vatandaşları ile sınırlıdır. İtalyan, Fransız, İngiliz polisi kendi polis şeflerinin yönetimi altında olup, hepsi birden Müttefik Kuvvetler Polisi Komisyonu Başkanı Albay Ballard'ın denetimi altında bulunmaktadır. Türk polisinin tutukladığı kişi önce en yakın polis karakoluna götürülür. Burada dava konusu komiser tarafından dinlendikten sonra bölge merkeze gönderilip, duruşması yapıldıktan sonra, tutuklanan kişi, tevkifhaneye gönderilmektedir. Suriçi, Pera ve Üsküdar'da olmak üzere üç tane de tevkifhane vardır. Bu tutukevi veya hapishaneler aynı zamanda yerel cezaevi işlevi görür ve duruşma gününü bekleyenler, kısa süreli mahkumlarla genellikle aynı koğuştta tutulurlar⁸.

Hapishanelerin kontrolü vilayet merkezlerinde Valilere, livalarda Mutasarrıflıklara, kazalarda ise Kaymakamlıklara aittir. Sadece Üsküdar ve Beyoğlu mutasarrıflıkları dahilindeki hapishaneler İstanbul Valiliğine bağlı bulunmaktadır. Bunlar ile Tevkifhane-i Umumi ve Hapishane-i Umumi'nin her birinin ayrı birer müdürü olmakla beraber, bu müdürlükler problemlerini üstlerindeki kurum olan "Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti"ne iletmektedirler⁹.

Müttefik Kuvvetler Polisi'nin denetimi altında ise en az altı tane geçici hapishanenin bulunduğu görülmektedir. Bunlardan biri Suriçi'nde Düyun-u Umumiye Binası yakınındaki hapishanedir ve müttefikler tarafından ortaklaşa kullanılmaktadır. İngilizler Galata Kulesi ile Galata gümrüğü yakınındaki Arap Han'da belli yerleri hapishane olarak kullanırlar ve ayrıca Müttefik Polisi Komuta Merkezi'nin altında Pera'daki eski Otel Kroecker'de daha kalıcı bir hapishane yapma hazırlığı içindedirler. Fransızların Suriçi'nde, Marmara yakınlarındaki Kumkapı'da hapishaneleri

⁷ William Wheelock Peet, a.g.m. s. 103.

⁸ Charles Trowbridge Riggs, "Yetişkinlerde Suç", *İstanbul 1920*, s. 281-282, 288-289.

⁹ Mümin Yıldıztaş, *Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 64.

bulunmaktadır¹⁰. Bunların dışında bir de konsolosluk hapishaneleri vardır ve ceza davalarında kendi vatandaşlarının davalı olarak Türk mahkemelelerinde yargılanmaları konusunda Türk Hükümetine ait olan hak, Mütarekeden sonra işlerliğini kaybeder. Bu hak bu tarihten sonra Konsolosluk Mahkemeleri tarafından kullanılmaya başlanır. Mütarekeden sonra "Hapishaneler muamelelerine bakmak, fakat hiç bir hususa müdahale etmemek ve bir mahiyet-i idariyi haiz olmamak kaydıyla" Mütareke Komisyonunca hapishaneleri teftiş etmek üzere muhtelit bir komisyon oluşturulur¹¹.

İtilaf Devletleri yetkilileri oluşturdukları komisyonlar aracılığı ile İstanbul başta olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çoğu hapishaneye yönelik çalışmalarını bir kaç yöntemle yürütmüştür. Bunlardan birisi yukarıda andığımız üzere, Teftiş Heyetleri oluşturarak hapishaneleri kontrol etmek, bir diğeri Osmanlı Hükümeti'nin değişik suçlardan gözaltına aldığı ya da tutukladığı hükümlü ve tutukluları belli bir nedene ve sisteme dayanmaksızın çıkarmak ve bu yolla yetki kargaşası yaratmak, ele geçen bahaneleri kullanarak eleştirme ve müdahale alanlarını genişletmek.

İtilaf Devletlerinin İstanbul'da her şeye karışmak için fırsat kolladıkları günlerde, hapishane teftişi fikri oldukça önem taşımaktadır. İstanbul'daki Merkez Hapishanesi'nin feci koşullarını ortaya koyan rapora karşılık Londra'da duyulan sevinç de bunun göstergesidir. Böylece Türklerin yalnız başkalarını değil, kendilerini de yönetmekten aciz olduklarını gösterecek kanıt bulmuş olacaklardır. Nitekim Dışişlerinin Calthorpe'a bu tür raporların siyasi değerinin bulunduğu ve bu nedenle taşradaki subayların da fırsat buldukça yerel hapishaneleri ziyaret etmelerinin önemli olduğuna ilişkin bilgi verdiği görülmektedir¹².

İtilaf Devletleri Fevkalade Komiserleri 12 Ağustos 1919 tarihinde yaptıkları toplantıda, hapishanelerin teftiş edilmesi görevini Mütareke Komisyonu üyelerine vermeyi kararlaştırmış ve onlara her türlü kolaylığın gösterilmesini istemiştir. İstedikleri bilgilere ulaşmaları konusunda da yardımcı olunması ve bu komisyonun arzu ettiği saatte hapishanelere girebileceğine ilişkin durumun ilgili memurlara duyurulması ve yanlarına da bir görevlinin verilmesinin yararlı olacağı ilan edilmiştir. Hapishanelerin teftiş edilmesi işinin İtilaf Devletleri tarafından yapılacak olmasının yaratabileceği olası endişeyi gidermek üzere ise Adliye Nazırı, Dahiliye Nezareti'ne, aslın-

¹⁰ Charles Trowbridge Riggs, a.g.m., s. 303-304.

¹¹ Mümin Yıldıztaş, a.g.t., s. 73, 88.

¹² Sina Akşin, a.g.e., s. 110.

da bunun işçilerine bir müdahale olmadığını ve meseleye hıfzıssıhha noktasından bakmak gerektiğini yazmıştır. Bu nedenle de hapishanelerin ıslahı ve mahkumların durumlarının araştırılmasına yönelik bu teftişlerin, insanlık adına yardımdan ibaret olduğunu düşünmüşlerdir¹³.

Hapishanelerin İtilaf Devletleri yetkilileri tarafından teftiş edileceğinin anlaşılmasından sonra değişik illere yazılan yazılarla görevliler bu durumdan haberdar edilmiş ve özellikle sağlık koşullarına olabildiğince dikkat edilmesi ve böylece herhangi bir eleştiriye ve itiraza meydan bırakılmaması istenmiştir¹⁴. Teftiş Heyeti, İstanbul başta olmak üzere Hüdavendigâr, Bilecik, İzmit havalisiyle Konya'ya kadar uzanan bir hat üzerinde bulunan hapishaneleri teftiş edeceklerdir. Bu teftişlerde kendilerine Hapishaneler İdare-i Umumiye Mümeyyizi Bekir Bey'in refakat etmesi kararlaştırılmıştır. Bekir Bey'e gönderilen 5 maddelik talimatta şunlardan söz edilmektedir: Öncelikle söz konusu heyetin yapacağı bu teftişin usule uygun olduğu belirtilerek, bu görevin yerine getirilmesi için mahalli birimler nezdinde girişimde bulunulması istenir. Usule ve kanuna uygun olmayan şekilde ortaya çıkan bazı hareketler, örneğin suçlunun tahliyesi gibi konularda, merkeze başvurmanın gerekli olduğu kanaatinin heyet üyeleri üzerinde uyandırılması da Bekir Bey'den istenmektedir. Bunun dışında acil olan ve ciddi bir paraya ihtiyaç duymayan eksikliklerin giderilmesi, özellikle sağlık ve temizlik için harcamaların yapılması, daha fazla giderler için de İstanbul'a haber verilmesi, tahsis edilen 2000 lira paranın harcadığı yerlere ilişkin makbuzların İstanbul'a dönüşte verilmek üzere tutulması ve hapishanelerin tamiratı için keşif yapılması konusunda ilgili mahallin yetkililerine tebligat yapılması da talimatta yer alan diğer konuları oluşturmaktadır¹⁵.

Hapishanelerdeki olası eksiklerin giderilmesi, sağlık koşullarından gıdaya eleştiriye neden olabilecek her türlü konunun üzerine gidilmesi ve Heyete kolaylık gösterilmesi duyurularının ardından, öncelikle sağlık koşullarına ilişkin ilk adımların atılmaya başlandığını görülmektedir. Sağlık koşullarına verilen önem nedensiz değildir çünkü, Teftiş Heyeti'nin hapishanelerle birlikte hastahaneleri de ziyaret ettikleri görülmüştür.

Bir süre sonra yapılan bu teftişlerin ardından İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserleri tarafından imzalanmış ve Bab-ı Âli'ye gönderilmiş göz-

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA) Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS) Dosya No: 81, Vesika No: 34.

¹⁴ Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH.ŞFR), 105/51 ve 104/270.

¹⁵ DH.MB.HPS, 81/65.

lem sonuçları ortaya çıkmaya başlar. Anadolu'da on üç hapishaneyi kapsayan teftişin sonucu açıklanmıştır. Önce genel olarak gözlenenler yazılmış ve daha sonra bütün gezilen Anadolu hapishanelerine ilişkin olarak tek tek açıklama yapılmıştır. 9 maddede toplanan genel sorunlara ilişkin olarak; öncelikle hapishanelerin ve tutukluların pis olduğu, sadece ekmek yedikleri oysa nizamname gereğince sebze, et ve diğer gıdaların da verilmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir. Bir diğer sorun hükümlü ve tutukluların bir arada bulunması ve bazı yerlerde bunların ayrımı mümkün olduğu halde buna dikkat edilmemiş olması, çocukların büyüklerle birlikte tutulması, doktorun her gün gelmesi gerektiği halde uygulamanın böyle olmaması, mahkumların hükümete çok pahalıya mal olmasına rağmen çalışmaması, oysa mahkum çocuklar başta olmak üzere bunlara bir sanat öğretilmesinin doğru olacağı, hapishanelerin sıkça denetlenmemesi, mahkeme sisteminin bozukluğu, örneğin İzmit'te bir hakimin aynı anda üç değişik mahkemeye bakması gibi çok sayıda sorun ortaya konulmuştur. Bazı yerlerde erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı hapishanelerin yapılmamış olmasının üzerinde durulmuştur. Tutukluların mahkemeye geç çıkarılması da genel sorunlar arasında bulunmaktadır. Küçük bir tamiratla veya yeni bir yerin inşa edilmesi ile çözümü mümkün olabilecek sorunlardan birisi de tutukluların odalar içerisinde yıkanması ve bunun da rutubete neden olması idi. Bu genel ifadelerin ardından Teftiş Heyeti, Anadolu'da toplam on üç hapishaneye ilişkin değerlendirmelerini açıklamıştır. Toplam mahkum sayısı ve bunlardan kaçının kadın, kaçının erkek olduğu bilgilerinin yanı sıra ayrı ayrı tutuklu ve hükümlü sayısı raporlarında belirtilmiştir. Buna göre örneğin Bursa Hapishanesi'nde mahkum sayısı çok fazla bulunmuş, Adapazarı Hapishanesi havadar ve gerek kadın, gerekse erkek için kapasite olarak uygun görülmüş, anneleriyle kalan çocuklara süt verilmesi için Vali Bey'in girişimlerde bulunduğu yazılmıştır. İzmit Hapishanesi'nin ayrı binada tutulan kadın hapishanesi iyi bulunmuş, Bilecik Hapishanesi idaresi ve temizliği açısından çok beğenilmiş ve hatta bütün hapishanelerin böyle olması dileğinde bulunulmuştur. Bu hapishanede bulunan iki frengili hasta Bilecik'te hastahane bulunmaması nedeni ile Bursa'ya gönderilmiştir. Eskişehir Hapishanesi kalabalıklığına ek olarak firar olayları nedeni ile de dikkat çekmiştir. Aynı şekilde Afyonkarahisar hapishanesinden de firarlar görülmüştür. Bunların dışında raporlardan ortaya çıkan sonuç, kadın hapishanelerinin daha temiz olduğunu ortaya koymakta, ama genel olarak düşemele-

rin eskiliği, rutubet, güvenlik sorunu, izdiham, hapishane müdürlerinin görevlerini ihmal etmeleri gibi sorunları içermektedir¹⁶.

İtilaf Devletleri temsilcileri hapishaneleri gezerek belirledikleri eksikleri İstanbul'a bildirmekte, Hükümet söz konusu şikayetlerin araştırılmasını ve giderilmesini ilgili yerlerden istemekte, ancak şikayete konu olan iller veya ilçelerdeki yetkililer ellerindeki bütçeden daha fazla olan talepler için para istemekten başka bir şey yapamamaktadır¹⁷.

İstanbul genelinde yapılan teftişlere gelince; buradan çıkan sonuçların bir kısmı sağlık koşullarına ilişkindir. Örneğin hasta bulunan bazı mahkumların hastahanelerde tedavi edilmelerinin gerekli olduğu, fakat Bab-ı Âli'nin ancak mahkumların rızası ile hastahanelere gönderileceklerine ilişkin kesin emrinin bulunduğu ifade edilmektedir. Yine söz konusu heyetten gelen ve Hükümetin dikkatine sunulan raporda; ziyaret edilen Üsküdar hapishanesinin iki tuvaletinin de yıkık olduğundan şikayet edilmiştir. Aynı şekilde Polis merkezinde bulunan nezarethanenin küçük odasında da hırsızlık suçundan tutuklanmış dört kişinin bulunduğu ve bunların burada 24 saatten fazla tutulmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir. İstanbul Merkez Hapishanesi hastahanesinin ancak beş altı hastayı alabilecek kapasitede olmasına rağmen, odaların birinde on kişinin bulunduğu görülmüştür. Bu kalabalığa karşı getirilebilecek yer yokluğu mazereti ise, heyet tarafından boş odaların bulunduğu belirlenmiş olması nedeni ile en baştan devre dışı bırakılmıştır. Ziyaretleri sırasında Hastahane müdürü, muavini ve doktorun da olmadığını rapor etmişlerdir. Askeri hapishanenin de aynı koşulları taşıdığı ifade edilmiş ve hastalıkları nedeni ile ya evlerine ya da hastahaneye nakledilmesi gereken hastaların isimleri tek tek yazılmıştır¹⁸. Sultanahmet'te bulunan hapishane kalabalık olmasının yanı sıra bulaşıcı hastalığı olan bazı mahkumların bulunması nedeni ile endişe yaratmaktadır. Galatasaray, Sultanahmet ve Üsküdar hapishanelerine dair ortaya çıkan gözlem sonuçları, genellikle kalabalık olmaları ve sihihi olmamaları

¹⁶ DH.MB.HPS.M, 41/32.

¹⁷ DH.MB.HPS.M, 41/32. Örneğin Aydın Vilayeti'ne yazılan bir yazıda temsilcilerin, tutukluların işçeleri konusunda olumsuz gözlemler bulunduğunu ifade edilerek, derhal bunun sağlanması ve şikayet nedeninin ortadan kaldırılması istenmiştir. DH.ŞFR, 97/163. Aydın Valisi tarafından yazılan cevapta ise mahkumlara günlük ve haftalık olarak neler verildiği yazılmış ancak, daha fazlası için paraya ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. DH.MB.HPS.M, 37/84. İstanbul'dan yazılan yazılar eksiklerin giderilmesi talimatına ilişkin olup, bunların düzeltilmesi için istenilen paranın gönderildiğine dair belgelere pek rastlanmamaktadır.

¹⁸ DH.MB.HPS, 80/70.

noktasında toplanmaktadır. Dile getirilen şikayetlerden yola çıkılarak değişik girişimlerde bulunulmuş ancak, örneklerini vereceğimiz üzere bir taraftan İtilaf Devletleri yetkilileri izdihamdan şikayet ederken, diğer taraftan hapishane olarak inşa edilmekte olan binaları işgal etmeye başlamışlardır¹⁹.

Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri temsilcilerini bu anlamda karşı karşıya getiren konu, yeni hapishanelerin yapılmasına ilişkindir. Yeni inşaatların siyasi bir zorunluluktan kaynaklandığı ve bu nedenle de bütçeye konulması için Maliye Bakanlığı'na yazı yazıldığı görülüyor. Ancak ortaya çıkan gecikme, belgenin ifadesine göre "Düvel-i Mutelife Komisyonu'na verilen teminata karşı suitesir" yaratmaktadır. Olumsuzluklara meydan vermemek üzere bütçeye söz konusu tahsisatın konulması ve bunun Maliye tarafından kabul ettirilmesi bu anlamda büyük önem taşımaktadır²⁰. İshak Paşa'da inşa edilmekte olan Tevkifhane binasının askeri mahkumlar için kullanılmak üzere Merkez Komutanlığı tarafından zorla işgal edilmesi ve bu işgal sırasında henüz tamamen bitirilmemiş olan binanın gördüğü zarar, zaten had safhada olan hapishane ihtiyacını arttırmıştır. Binanın henüz tamamen bitmemiş olması, tutukluların burada tutulabilmesi olanağını ortadan kaldırmaktadır. İnşaat için ambarlarda bulunan malzemenin, ambarların işgal sırasında yıkılmış olması nedeni ile durumunu belirlemek de bir hayli güçtür. Bu durumda bulunan hapishanenin bir an evvel tahliye edilmesi için İngilizlere başvurulur. Oysa İngilizler, bir taraftan İzmit'te bulunan tutukluların da İstanbul'a getirilmesini istemekte ve daha da önemlisi orada jandarma olmamasına rağmen gerekli olan görevli vermeyi de reddetmektedirler²¹.

İtilaf Devletleri yetkilileri, Mütarekenin uygulanmaya başlaması ile birlikte hırsızlık, cinayet gibi suçlar başta olmak üzere neredeyse bütün Hıristiyanları tahliye etmeye yönelik çalışmalarına, hapishanelerin içinde bulunduğu olumsuz fiziki koşulları, gerekçe olarak göstermişlerdir. Hapishanelerin ıslahı için çalışmalar yapılırsa da hatta yeni hapishanelerin inşaatına başlanmış olsa da içinde bulunulan savaş koşulları nedeni ile her şeyi düzeltmek mümkün değildir²². Denetimi bütünüyle elinde tutan İtilaf Devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun mali ve idari koşullarını bilmiyor olması da elbette düşünülemez.

¹⁹ DH.MB.HPS.M, 41/38.

²⁰ DH.MB.HPS, 40/56,40/37.

²¹ DH.MB.HPS, 107/40.

²² DH.MB.HPS, 79/39.

Yapılan teftişler sırasında mahkumlar da bazı şikayetlerini Teftiş Heyeti'ne iletirler. Bu şikayetler, Hükümete iletilmekte ve İçişleri Bakanlığı da söz konusu şikayetlere konu olan mahkumların durumunun araştırılmasını ilgililerden istemektedir. Bir kısım hükümlüler, ifadeleri alınmadan suçların üzerlerine yıkıldığını iddia etmektedirler. Böyle bir uygulamanın söz konusu olamayacağına dair açıklamalara rağmen, baskı nedeni ile soruşturmaların bir süre devam ettiği görülmektedir²³.

Hapishanelerin koşulları İtilaf Devletleri temsilcilerinin eleştirmek ve müdahale etmek için fırsat bulmasına yol açmaktadır. Özellikle koşulların kalabalık olması yukarıda da değindiğimiz üzere, Teftiş Heyetlerinin problem yaratmasına neden olmaktadır. Bunu ortadan kaldırmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun zaman zaman af çıkardığı görülmektedir. Örneğin 12 Aralık 1918 tarihinde Hapishane-i Umumi'de bulunan ve ceza süreleri içerisinde iyi halleri görülenler için Padişahın af çıkardığı görülür. Yine aynı yıl içerisinde Tevfik Paşa Kabinesi zamanında bu tarihe kadar siyasi suçlardan tutuklu olanların affedildiği açıklanmıştır²⁴. 1919 yılında ise Merkez Vilayet Hapishanesi'nde bulunan ve yaşları onsekizden aşağı olan cünha (kabahat) suçundan tutuklu 9 kişinin affedildiği ilan edilmekte ve hapishanelerdeki izdihamı hafifletmeye yönelik bu affin kapsamına kimlerin girdiğinin belirlenmesi için komisyonların oluşturulduğu anlaşılmaktadır²⁵. Son olarak 21 Eylül 1920 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla Hapishane-i Umumi'de bulunan ve yaşları kırkı geçen, vereme yakalanan, cezalarının 2/3'ünü tamamlayan bazı kişilerin affedildiği görülmektedir²⁶.

İtilaf Devletleri Komiserlerinin Mütareke sonrasında Osmanlı Hapishanelerine yönelik müdahalelerinin bir boyutu ise, başta da belirttiğimiz üzere bir nedene ya da sisteme bağlı olmaksızın tutukluların serbest bırakılması bağlamında gelişmiştir. Devletin polisi tarafından tutuklanan ve değişik suçlardan mahkum bulunan kimi tutukluların serbest bırakılması ve bu konuda kendilerini bağlayacak hiç bir kuralın dikkate alınmamış olması oldukça ilginçtir.

İngiliz Fevkalade Komiserliği tarafından adi suçlardan dolayı Osmanlı güvenlik güçleri tarafından tutuklanmış olan bütün İngiliz tebasının, hakla-

²³ DH.MB.HPS, 127/5.

²⁴ Mümin Yıldıztaş, *a.g.t.*, s. 82.

²⁵ DH.MB.HPS, 109/49.

²⁶ Mümin Yıldıztaş, *a.g.t.*, s. 82.

rında gereken kanuni işlemler yapılmak üzere İngiliz yetkililere teslim edilmesi isteği, Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından kabul edilmiştir.²⁷

İtilaf Devletleri uyruğundan olup Türk hapisanelerinde bulunanların tahliye edilmesi için "Müttefikin Hapishaneler Heyeti" adı altında bir heyet oluşturulmuştur. İngiliz, Fransız ve İtalyan yetkililerden oluşan bu heyete kolaylık gösterilmesi ve hapisaneleri ziyaret edecek olan bu kişilere birer hüviyet vesikası verilmesi de Hükümetlerinin ilgili temsilcileri tarafından Osmanlı İmparatorluğu'ndan istenmiştir.²⁸

İtilaf Devletleri kendi tebalarına ait olan veya kendi tebalarıyla ilişkili cezai ve hukuki konular için İstanbul Beyoğlu ve Üsküdar bölgesinde bir mahkeme oluşturmuşlardır.²⁹

İtilaf Devletleri Polis Komisyonu bir süre sonra Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ne yazdığı yazıda; söz konusu devletlerin vatandaşlarının Osmanlı hapisanelerinde tutuklu bulduklarına dair istihbarat aldıklarını, bunların kendilerine teslim edilmesi gerektiğini, eğer tutuklu bulunan kişinin uyruğu hakkında şüphe varsa bunun İtilaf Devletleri tarafından araştırılacağını belirtmişlerdir. Osmanlı tebasından olup da İtilaf Devletlerinin çıkarlarına tecavüz eden şahıslar müstesna olmak üzere hiç kimseyi hapsedmek niyetinde olmadıklarını ancak, 15 Nisan 1922 tarihinden itibaren makul bir nedene dayanmaksızın hapisanelerde İtilaf Devletlerine mensup birisinin tutuklu bulunduğu anlaşılması halinde bütün memurlar hakkında şiddetli muamele yapılacağı açıklanmıştır. Daha da önemlisi bunların yeteri kadar uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmek üzere Hapishane Heyeti'nin 15 Nisan tarihinden itibaren İstanbul mıntukasında teftişte bulunacağı açıklanmıştır.³⁰

Hapishanelerde tutuklu bulunan İtilaf Devletleri tebasına mensup kişilerin olup olmadığına ilişkin araştırma, çok kısa süre içerisinde sadece bunları kapsamaktan uzaklaşır ve bu noktadan itibaren de ciddi bir karışıklık yaşanmaya başlanır. Söz konusu karışıklık öncelikle doğrudan hapisanelere başvurulmaya başlanması nedeniyle yaşanır. Çünkü bu başvurular istenilen mahkumların mutlaka alınıp götürülmesi ile sonuçlanır ve öncesinde

²⁷ DH.MB.HPS, 98/16.

²⁸ DH.MB.HPS, 81/34 ve 81/65.

²⁹ DH.MB.HPS, 136/43.

³⁰ DH.MB.HPS, 136/43.

araştırma yapılmasına olanak bırakmaz. Karışıklıkla beraber şaşkınlık yaratan bir diğer konu ise çıkarılan mahkumların uyruklarına ilişkindir.

Başvurulan uygulamanın sadece İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika uyrukluları kapsamaması, Rus, İran, Yunan uyruklulara ve hatta bu iddiada bulunanlara ve Osmanlı uyruğunda bulunanlara da uzanması büyük sıkıntı yaratır. Aslen Bosnalı olan ya da Mütareke imzalandığında henüz kurulmamış olan Lehistan, Yugoslavya, Çekoslovakya gibi ülkelerin vatandaşlarının da bu kapsama alınması ise tek kelime ile şaşkınlık ve yöntem sorunu yaratmıştır.³¹ İtilaf Devletleri yetkilileri herhangi bir suç ya da vatandaş ayrımı yapmaksızın hapishaneler üzerindeki denetim güçlerini değişik örneklerle ortaya koyarken, Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere Fevkalade Komiserliğinin bu tahliyelere hoş bakmayacağını düşünmekte ve onlara haber vermenin doğru olacağına inanmaktadır.³²

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan çok sayıda belge, İtilaf Devletleri yetkililerinin hapishanelere girerek bazı tutukluları yanlarında alıp götürdüklerine dair bilgi içermektedir. Suçların çeşitlerine gelince; bu konuda kesin bir ayırımın gözetilmediğini ama belgelerdeki ifadelerden hırsızlık, gasb, cinayet, ihtikar, zorla ve hile ile senet imzalatmak, şekavet, sahte para, yaralama gibi değişik suçların bulunduğu anlaşılmaktadır. Sorunlardan bir tanesi bu mahkumların alınıp götürülmesi ve diğeri de bu mahkumların özellikle tatil olan Cuma günü götürülmesidir. Cuma günü yapılan başvurular, nöbetçi memurlardan başka kimsenin bulunmaması ve nöbetçi olarak bulunanların da yetkilerinin sınırlı olması nedeni ile sorunları arttırmaktadır. İtilaf Devletleri yetkililerinin Cuma gününün tatil olduğunu bilmemesi başlangıçta normal karşılanacak olsa bile, yanlarındaki genellikle Rum olan tercümanların bunu bilmemesi düşünülemez. Başvuruların arka arkaya özellikle Cuma gününe denk getirilmesi de bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir. Oysa çıkarılmak istenen mahkumlar için doğrudan doğruya hapishanelere değil, Hapishaneler Müdüriyet-i Umumiyesi'ne başvurulması gerekmektedir. Dolayısıyla önce oraya başvuru yapılması ve oraya yapılan başvurunun ardından ilgili mahkumun talebinin 24 saat önce bildirilmesi ve bunun da Cuma günü dışında bir günde yapılması iç yazışmalarda defalarca dile getirilmiştir. Ancak İtilaf Devletleri temsilcilerinin Cuma günü yetkili bulamaması durumunda telefonla Polis Müdürüne ulaştığı ve bu telefonların ardından da mahkumların bırakıldığı görülmektedir.

³¹ DH.MB.HPS, 136/43, 139/13, 130/67.

³² DH.ŞFR, 98/132

Ellerinde söz konusu mahkumların teslim edilmesini isteyen herhangi bir emir bulunmayan kişilere, Cuma değil örneğin Cumartesi günü başvurusu söylenmesine rağmen ya telefonla ilgililere ulaşmak sureti ile ya da hapis-hane görevlilerinin itiraz edemeyeceği üst düzey İtilaf Devletleri askerlerinden birinin aracılığı ile her zaman istediklerine ulaşmışlardır³³. Polis Müdürlüğü'nün bir hükümlü ya da tutuklunun teslimi hakkında hapis-hanelere emir vermesi, adliye kanunları, usul ve idare açısından hoş olmayacağı için bu durumda kalan Osmanlı memurlarının oldukça zorluk çektikleri anlaşılmaktadır³⁴. İstedikleri mahkumların derhal tahliye edilmemesi durumunda hükümetin sorumlu olacağını bildiren yazılar da devleti ciddi sıkıntılar ile karşı karşıya bırakmıştır³⁵.

Silahlı olarak hapis-hanelere ve hastanelere giren İtilaf Devletleri yetkilerine karşı nasıl davranmak gerektiği konusunda da problemler yaşanmıştır. Silahı ile hapis-haneye girmek isteyen İstanbul ciheti takım komutanına engel olunması, Fransız Cumhuriyeti Fevkalade Komiserliği tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Bu gibi şahısların silahlarını bırakmaksızın ve derhal içeriye alınması istenmiş, önceden izin almanın zaman kaybı olacağı ve esasen Osmanlı polisi ile birlikte genel çıkarlar için çalışıldığı hatırlatılarak Fransız komutana silahını teslim ettirmeye çalışan görevlinin de cezalandırılması istenmiştir³⁶.

İtilaf Devletleri yetkilileri hapis-hanelere silahlı olarak gelip mahkumları rahatlıkla çıkarırken, Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenlik için son derece gerekli olan silahlı gardiyan istihdamı konusundaki taleplerini ciddiye almamıştır. Hapis-hanelere silah sağlamak için İtilaf Devletleri Hapis-haneler Komisyonu'nun onayını almak gerekmektedir³⁷.

Daha sonra yapılan yazışmaların seyrinden, gardiyanların silahlandırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak güvenliğe yönelik bu uygulamanın bu kez tamamen başka bir boyutta değerlendirildiği görülmektedir. Nitekim hapis-hanedeki ecnebi mahkumlardan bazıları tarafından Ermeni Patrikliğine, Rum makamlarına ve Fransız, İngiliz, Yunan Komiserliği'ne hitaben bir mektup yazılmıştır. Mektupta silahlı gardiyanlar ve silahlı islam mahkumları tarafından kendilerine bir kötülükte bulunulabileceğini düşündüklerini

³³ DH.MB.HPS, 98/50.

³⁴ DH.MB.HPS, 99/13.

³⁵ DH.MB.HPS, 109/22.

³⁶ DH.MB.HPS, 98/50.

³⁷ DH.MB.HPS, 83/51.

ifade etmişler ve bu nedenle Hıristiyan hapisanelerine nakledilmeleri için kendilerini ziyarete gelenler aracılığı ile bu mektubu yazdıklarını, yapılan soruşturma sonucunda ifade etmişlerdir. Bu nedenle Emniyet-i Umumiye Müdürü tarafından mahkumların dışarıdaki insanlar ile mektuplaşmaları konusuna dikkat çekilmiş ve Hapishaneler Müdürlüğü'ne durum bildirilmiştir³⁸.

Bir başka sıkıntı suçluların yapılan nakiller sırasında yabancı sefaret ve konsolosluklara firar etmeleridir. Bu türden firarlar ile suçluların cezalandırılması mümkün olmamaktadır. Bunu önlemek üzere nakil yollarının bu gibi sefarethanelerin bulunduğu yerlerin olmadığı noktalardan seçilmesi ilk akla gelen çare olarak görülmüştür. Ayrıca caydırıcı olması açısından onlara refakat eden görevlilerin de sorumlu tutulacağı kayda bağlanmıştır³⁹. İtilaf Devletleri bu yolla ortaya çıkan firarlara ses çıkarmamakla beraber, diğer firar nedenlerini İmparatorluğu eleştirme vesilesi olarak kullanmakta ve bunu ortadan kaldıracı önerilere yanaşmamaktadırlar⁴⁰.

Hapishanelere günü ne olursa olsun yapılan başvurular ve mahkumların teslim alınması, görevli memurların vermeme yönünde yaptıkları itirazlara rağmen, mütareke süresince devam etmiştir. Hapishanelerden Dahiliye Nezareti'ne tutulan zabıtlar gönderilmekte ve bu zabıtlarda kimlerin hapis-haneye geldiği, mahkumun ismi, suçu, mahkumiyet süresi gibi bilgiler bulunmaktadır. İnzibat memuru, gardiyan ve başgardiyan imzası ile tutulan bu çok sayıda tutanaktan ortaya çıkan sonuç; genellikle Yunan tebasından olanların istendiği, Fransız ve İngiliz askeri yetkililerin yanlarına tercüman olarak geldikleri ve yanlarında aynı zamanda bir Osmanlı polisinin bulunduğu, bazen de sadece tercümanları aracılığı ile mahkumları istedikleri yönündedir. Yapılan başvuruların kayıtlarda bulunan hemen hemen tamamına itiraz edilmiş ancak, bu itirazlara rağmen mahkumlar uyrukları ne olursa olsun mutlaka zorla alınıp götürülmüştür. Alıp götürdükleri mahkumlara ilişkin olarak da genellikle Fransızca bir makbuz bırakmışlardır. Bazen herhangi bir açıklama yapmadan bazen de İtilaf Devletleri tarafından yeniden yargılanacakları iddiası ile alınan bu şahısların her zaman

³⁸ DH.MB.HPS, 165/15.

³⁹ DH.MB.HPS, 102/30.

⁴⁰ Örneğin Dersaadet Hapishanesi'nde bulunan bazı mahkumların firarını araştırarak durumu rapor eden Jandarma Müfettiş-i Umumi General Folon'a göre; kötü sağlık koşulları, yetersiz gardiyan sayısı, gardiyan maaşlarının azlığının yarattığı görevi umursamazlık ve hatta az maaşla geçinemeyen gardiyanların mahkumların yardımı ile yaşıyor olması gibi bir dizi neden bu firarlarda etkili olmuştur. Bkz. DH.MB.HPS.M, 38/120.

uyruklarını tesbit etmek de mümkün görünmemektedir. Evraklarında uyruklarına dair bir açıklama olmasa da bu mahkumların hepsinin Yunanlı oldukları iddiasında buldukları görülmektedir. Bu iddiada bulunmayan ya da Rus olduklarını söyleyenlerin de rahatlıkla alınıp götürüldükleri görülmektedir. Hatta Osmanlı tabiiyetinde bulunanların da hapisanelerden çıkarıldıkları rastlanan işlemlerdendir⁴¹.

Esas sıkıntı, İtilaf Devletleri vatandaşı olmayanların çıkarılmasından kaynaklanmaktadır. Durumun siyasi nezaketi bilinmekle beraber, görevlilerin üzerlerine aldıkları sorumluluk nedeni ile endişe içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Hapishaneler üzerindeki bu baskı ve Osmanlı memurlarının karşı karşıya kaldığı sıkıntılar bir çok yazışmaya yansımıştır. Yazışmalardan ortaya çıkan sonuç, hapishane görevlilerinin kendilerini sıkışmış bir durumda hissettikleridir. Belgelerin ifadesi ile bir taraftan devletin şan ve şerefine uygun davranış içerisinde bulunma zorunluluğu, diğer taraftan aslında işgalin bir başka çeşidi ile sık sık karşılaşma problemi, yetkilerinin hiçe sayılması ve bir dayatma ile karşı karşıya kalmaları, görevlerini yapmalarını engellemektedir⁴².

Vali ne yapılması gerektiğini Dahiliye Nezareti'nden sormakta, Hapishane Müdürü, Hapishaneler Genel Müdürlüğü'ne başvurarak bir çare aramaktadır. Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan yazıda İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika vatandaşları hakkındaki davaların ertelenmesine karar verildiği ancak Yunanlılara yönelik de bir şey yapılmaması talebinin neden kaynaklandığının anlaşılamadığı ifade edilmiştir. Acele ile mahkumların çıkarılması, kimliklerinin ve uyruklarının araştırılmasına fırsat vermemekte, ayrıca mütarekeden sonra uyruk değiştirmiş çok sayıda kişinin bulunması da durumun tam olarak anlaşılmasını engellemektedir. Osmanlı vatandaşı olduğu kesin olmakla beraber Yunanlı olduğu iddiası ya da bahanesi ile mahkumlar alınıp götürülmektedir. Ayrıca ilginç olan bir diğer nokta, tutuklu ya da hükümlü olan çok sayıda Yunanlı bulunmasına ve bunların isimleri de İtilaf Devletleri tarafından bilinmesine rağmen hepsinin birden çıkarılmayıp tek tek şahısların istenmesidir. Bu hepsinin çıkarılacağı gibi genel bir uygulamanın düşünülmesini engellemekte ve kafaları karıştırmaktadır⁴³. Ayrıca mahkumların birbirlerini teşvik ve tahrik etmeleri

⁴¹ DH. MB. HPS, 139/18, 132/15, 136/43, 126/44, 126/37, 130/23, 132/22, 126/43, 133/19, 126/37.

⁴² DH.MB.HPS.M, 39/27.

⁴³ DH.MB.HPS, 107/38.

sonucunda topluca firar ya da isyan eğilimlerinin de ortaya çıktığı görülmektedir⁴⁴.

Başlangıçta konuşulan teslimler, sadece İtilaf Devletleri tebasına mensup olanlar için geçerli olacaktır ve Osmanlı İmparatorluğu yetkilileri, bunun Yunan uyrukluları kapsamayacağını düşünmüşlerdir⁴⁵. Değişik suçlardan tutuklu bulunan Rumlar özellikle İngilizler tarafından salıverilmekte ve bu durum "gerek tevkifhanelerin ve gerek jandarmanın ehemmiyet ve nüfuz ve selahiyet-i kanuniyesini tamamen münhal" bir hale getirmek şeklinde değerlendirilmektedir⁴⁶. Yunanlı oldukları iddiasında bulunanlar veya gerçekten Yunan uyruğundan olanlar için, İtilaf Devletleri Komiserlerinin özel bir ilgisinin olduğu gözlenmektedir. Bu ilgi ve devlet üzerindeki baskı nedeni ile söz konusu kişilerin durumlarının yeniden gözden geçirilmesi için Dahiliye Nezareti'nin yazışmalar yaptığı görülmektedir⁴⁷. Yunan tebasından olanların İstanbul Müttefikin Polis Kontrol Heyeti tarafından istendiğine ve bunların teslim edildiklerine dair incelediğimiz belgeler içerisinde çok sayıda örnek mevcuttur⁴⁸.

Hapishanelerde mahkumların detaylı bilgilerinin yer aldığı künyeler bulunmaktadır⁴⁹. Bir süre sonra mahkumların kimler tarafından teslim alındığı, kimler tarafından teslim edildiği gibi bilgileri içeren cetvellerin hazırlanması istenmiştir⁵⁰. Böyle bir yönetime başvurulmasının nedeni olarak İtilaf Devletleri temsilcilerinin, başta da belirttiğimiz üzere, sadece kendi tebalarından olanları tahliye ettikleri ya da edecekleri açıklamalarına karşın, uygulamanın böyle olmadığına dair bir kanıt sunmak arzusu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hazırlanan çizelgelerde bunu ispat edici örnekler mevcuttur. Yunanlı, Rus, Sırp, Karadağlı gibi değişik uyruklular içinde en çok Yunanlı ve Rus olanların alındığı görülür. Oldukça önemli oranda da Osmanlı uyruklu mahkumun İtilaf Devletleri tarafından alınıp götürüldüğü anlaşılmaktadır. Her ne kadar İtilaf Devletleri kendilerine karşı suç işlemiş olan Osmanlı vatandaşlarına karışmayacaklarını ilan etmiş olsalar da mahkumların suçlarına bakıldığında bunun kapsamının böyle belirlen-

⁴⁴ DH.MB.HPS, 107/38.

⁴⁵ Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi, 45/27.

⁴⁶ DH.MB.HPS.M, 51/47.

⁴⁷ Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti, 158/69.

⁴⁸ DH.MB.HPS 129/18.

⁴⁹ DH.MB.HPS, 107/38, 139/18.

⁵⁰ DII.MB.HPS, 139/18.

mediği açıkça görülmektedir. 1338 (1919-1920) tarihinde düzenlenen cetvellerde İtilaf Devletleri tarafından alınan Osmanlı vatandaşlarının suçları, yaralama ve adam öldürme, hırsızlık, gasb, sahtekarlık vb. gibi değişik başlıklar altında toplanmaktadır ve bunların içerisinde görüldüğü üzere İtilaf Devletlerine karşı işlenmiş herhangi bir suç bulunmamaktadır. Diğer uyruklara ve bunların içerisinde çoğunluğu oluşturan Rus ve Yunan uyruklarına işledikleri suç açısından bakıldığında ise cinayet suçu işlemiş olanların da bulunduğu görülmektedir⁵¹.

Yunanlıların herhangi bir hukuka dayalı olmayan, keyfi saliverilmelerine karşı İmparatorluğun öncelikle tavsiye ettiği şeyin protesto olduğu görülmektedir. Dahiliye Nezareti tarafından Sadarete yazılan bir yazıda protesto dışında bir karar alınması ya da kanun çıkarılması gibi bir yola başvurunun, bu işin kabul edilmesi anlamına geleceği ifade edilmektedir⁵². Dahiliye Nazırı, kanun dairesinde her türlü uyarıyı dikkate alabileceklerini ancak, bu tarz talepleri hoş karşılamayacaklarını ifade etmiş⁵³ ve Hariciye Nezareti'nden Mütareke Komisyonu aracılığıyla ilgili görevlilerle bağlantıya geçmesini istemiştir⁵⁴.

Dahiliye Nezareti kural dışı bu uygulamaların karşısında Mütareke Komisyonu'na bir muhtıra yazısı yazmıştır. Özellikle Yunanlılardan uyruklarını belirleyecek hiç bir belgenin elde olmaması nedeni ile örneğin Yalova'ya da Anadolu'nun herhangi bir yerinden olan bir kişiyi de Yunanlı oldukları iddiası ile alıp götürmektedirler. Öncelikle dikkat çeken nokta yukarıda da değindiğimiz üzere tek tek bazı şahısların alınıp götürülmesidir. İkincisi bunların uyruklarının muhakkak araştırılması gereğidir. Bunların gerçekten iddia ettikleri uyrukta bulunup bulunmadığı belli değilken ve Osmanlı vatandaşı oldukları yolunda kayıtlar da bulunuyorken iddia ettikleri uyruktan oldukları kabul edilmektedir. Üçüncü olarak ise mütarekeden sonra çok sayıda kişi uyruk değiştirmiştir. Osmanlı vatandaşlığından başka bir devletin uyruğuna geçme işi ise genellikle Yunanlılık iddiasında bulunanlar tarafından yapılmaktadır⁵⁵. Bu nedenle hükümlü ya da tutukluların uyruğu ile ilgili olarak İtilaf Devletlerinden birine başvurması ve başvurunun da kabul edilmesi durumunda önce uyruğunun belirlenmesi için araştırma

⁵¹ DH.MB.HPS, 139/18.

⁵² DH.MB.HPS, 132/13.

⁵³ DH.MB.HPS, 98/39.

⁵⁴ DH.MB.HPS, 98/50.

⁵⁵ DH.MB.HPS, 130/67, 136/43.

yapılması ve bunun öğrenilmesinden sonra ona göre davranılması uygun bulunmuştur⁵⁶. Yunanlılık iddiasında bulunanların tutukluluk halleri ortaya çıkmadan uyruklarının araştırılması, tutuklanmasına karar verilenlerin mahkeme sonucuna kadar tutuklanarak İtilaf Devletleri tarafından Tevkifhane olarak değerlendirilen Kumkapı'daki yere götürülmeleri ve tutuklu bulunup Yunanlı olduğu iddiasında bulunanlar hakkında da acilen karara varılması gereği Valilikten Dahiliye Nezareti'ne yazılmıştır⁵⁷.

Ancak başta da belirttiğimiz üzere doğrudan hapisanelere yapılan başvurular, hükümetin ihtiyacı olan zamanı ortadan kaldırmakta ve zorunlu olarak mahkumlar teslim edildikten sonra yapılan işlemler bir şey ifade etmemektedir. Bir kere tahliye edilmiş bulunan Osmanlı vatandaşlarının bile yeniden tutuklanması, araya girecek olan Yüksek Komiserlikler nedeni ile oldukça güç olmaktadır⁵⁸.

Hapishane işlerine bakmakla beraber hiç bir şeye müdahale etmeyecekleri ve idari bir nitelik taşımayacakları ilan edilmiş olan komisyonlara yönelik tepkiler, sadece yazışmalarda yer almış ve herhangi bir değişiklik yapılamamıştır. Herşeyin kağıt üzerinde bir kayda bağlandığı düşüncesine rağmen uygulamanın bu şekilde olmaması, söz konusu İtilaf Devletleri yetkililerinin nüfuzlarını kullanması ve yetki aşımı olarak görülmüştür⁵⁹.

Dolayısıyla, mütareke yıllarında hapisanelere ilişkin olarak yaşanan karışıklıkların en önemlilerinden biri, yetki ve ilgili makam sorunudur. İtilaf Devletlerinin hapisanelere ilişkin uygulamaları Osmanlı bürokrasisini ciddi bir karışıklığa sürüklemiştir. Hapishanelerin yönetimi mülki görevden olup Hapishaneler İdare-i Umumiyesi tarafından yürütülmektedir. Dahiliye Nezareti mahkumların tutuklanması, salıverilmesi ve bunlara ilişkin hiç bir konuda yetkili kabul edilmemekte ancak, İtilaf Devletlerinin yaptığı başvurular üzerine şahısların çıkarılmasına izin vermektedir. Bu konudaki tek yetkili makamın Adliye Nezareti olduğu ısrarla hatırlatılmasına rağmen İtilaf Devletleri, yetkili makam aramak gibi bir sıkıntı yaşamadıkları için konu sürekli olarak karışmıştır. Adliye Nezareti kesinlikle mahkum çıkarılmamasını belirtmişse de gerek onun beyanlarına ve gerekse Hariciye Nezareti'nin bütün girişimlerine rağmen bu hal devam etmiştir. Hapishanedeki düzeni sağlamak için kanuni bir yöntem olmasa da en azın-

⁵⁶ DH.MB.HPS, 130/67.

⁵⁷ DH.MB.HPS, 107/38.

⁵⁸ DH.MB.HPS, 99/13.

⁵⁹ DH.MB.HPS, 110/6.

dan hapisanelerdeki görevli memurları sorumluluktan kurtarmak, mahkumların isyanı ile ortaya çıkan güvenlik sıkıntılarını aşmak gibi bir çok nedenden dolayı bir makamdan verilecek izinle hareket edilmesi teklif edilmiştir⁶⁰.

Osmanlı bürokrasisinin içinde bulunduğu bu karmaşa İtilaf Devletlerinin işini biraz daha kolaylaştırmıştır. İstanbul Hükümeti değişik bakanlıkları arasında yetkili makam bulma konusunda yazışmalar yaparken, İtilaf Devletleri Komiserleri kurdukları komisyonlar, atadıkları görevliler aracılığı ile Mütarekeye uysun ya da uymasın, eylemlerine devam etmişlerdir. Bu süreç, her alanda olduğu gibi bu alanda da İstanbul'un 1920 yılındaki resmi işgalinden önce yürürlükte bulunan bir işgal döneminin sancılarını göstermektedir. İlginç olan nokta, müttefik devletlerin gerçekte asla uygulamayacakları konularda verdikleri sözlerin doğru olduğuna inanılmış olmasıdır. İngiltere'nin de içinde bulunduğu komisyonlar aracılığı ile hapisaneler bir taraftan denetlenip, bir taraftan mütareke dışı uygulamalar birbirini izlerken Osmanlı İmparatorluğu'nun duruma hıfzıssıhha noktasından bakmaya çalışması ya da salıvermelerin onların bilgisi dışında yapıldığını düşünmesi ancak ilginç yaklaşımlar olarak değerlendirilebilir. Protestonun ötesinde bir çözüm bulamamış olması, bulmaya çalıştığı bürokratik çözümlerin sonuç üzerindeki etkisizliği, buna karşın olabildiğince süren müttefik denetimi, dönemi karakterize eden belli satır başlarıdır ve oldukça düşündürücüdür.

⁶⁰ DH.MB.HPS, 132/13.

MİLLİ KİMLİĞİN SİYASALLAŞAN YÜZÜ: DİFÂÎ

AYGÜN ATTAR*

XX. yüzyılda Kafkasya'da yaşanan siyasal, sosyal ve kültürel gelişmeler aslında bütün bir bölgenin tarihiyle yakından bağlantılıydı. İlk bakışta Kafkasya bir yüzyıl kadar önce Ruslar tarafından işgal edilerek çevre ülkelerden tercih edilmiş gözükse de, durum hiçte öyle değildi. Her şeyden önce, XX. yüzyılın ilk başlarında Kafkasya, özellikle de Türklerin yoğun olarak oturdukları Azerbaycan bölgesi her yönüyle bir Doğu ülkesiydi. Rusya kanalıyla Batılılaşma, kapitalist gelişim gibi bazı eğilimler etkili biçimde kendisini gösterse de bu gelişmeler sadece merkezi bölgelerle sınırlıydı. Bakü bu anlamda başı çekiyordu. Yani kapitalist yatırımların ilgisini çeken bölgeler ve şehirler Doğulu kimliklerinden yavaş yavaş koparken, diğer bölgeler geleneksel yapılarını korumakla kalmayıp aksine birçok anlamda olumsuz olarak gördükleri Batılılaşmaya karşı da daha sert çıkışlar yapmaktaydılar. Toplum bir işgal ortamında yaşadığından kendi değerleri ile dayatılan veya benimsemek zorunda kaldığı yeni değerlerin kıyaslamasını yapacak konumda değildi. Bu durum sadece Azerbaycan Türkleri için geçerli değildi, bütün bir Kafkasya'nın geneli için geçerliydi. Bundan dolayı bölge toplumlarının kendi kaderlerini kendilerinin belirlediğini söylemek pek doğru olmayacaktı. Kafkasya'daki gelişmeleri genelde tarihin yönü belirliyordu. XX. yüzyılın başlarında Kafkas toplumlarının tarihi seyrini belirleyen temel kavram ise *milliyetçilik* veya *ulusalcılıktır*.

Kafkasya'da Milliyetçiliğin Yayılması

Ulus veya millet kavramının tarihte boy gösterdiği bölge Avrupa olmasa da, ilk kez orada siyasi bir söylem konusu olmuştur. Millet ve ulusa ilişkin bilinçlenmenin tarihi insanlığın yaşı kadar eskidir. Zira ilk insan cemiyeti aynı dili konuşan ve aynı kimliği paylaşan insanların birlikteliğinden ortaya çıkmıştır. Ama ilk kez Batı Avrupa'da ulus söylemi gerçek anlamda devlet anlayışının temelini oluşturmuştur.

1648 Vestfalya Barışı'yla Avrupa'da devletler sistemi değişmeye başlamıştır. Artık Batılı devletler birer "ülke devlet" olarak kabul ediliyorlardı.

* Prof. Dr. Aygün Attar, Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Bu sürece en geç İtalya ve Almanya katılacaktı. Ülke devlet sisteminde başlıca olarak iki şey esas alınmaktaydı coğrafya ve nüfus. Bu iki unsur daha sonra "From state to nation" - "from nation to state", yani "devletten ulusa, ulustan devlete" prensibinin temelini teşkil edecekti. Coğrafya ortak vatan bilincini şekillendirirken, nüfus aynı dili konuşan toplumun etnik çoğunluğunu temsil ediyordu. Daha sonra Batı hukukunda devlet biri hukuksal, diğeri ise nesnel anlamda iki bütün içinde tanımlanmaya başlandı. Hukuksal olan şey devletin bizzat tanımlanmış bir kavrama kavuşturulmasıydı. Bu devletin yasal anlamda doğrulanmasının ta kendisiydi. Coğrafya ve nüfus ise nesnellığe dönüşecekti¹. Batı'daki ulus anlayışının, Doğu'da ve bizzat İslam anlayışındaki kavim, millet ve çok daha geniş anlamda ümmet söylemlerinden² farkı da bu.

XIX. yüzyıla kadar Ortadoğu'da egemen olan siyasi güç Türklerin elindeydi. Nadir Şah Afşar'la Osmanlılar arasında yapılan anlaşma ile Kafkasya ve İran'ın bütün egemenliği Afşar Türklerinin, Anadolu, Balkan ve Arap ülkelerinin yönetimi ise Osmanlı Türklerinin elinde bulunuyordu. Hindistan ve Orta Asya'da da durum aynıydı. Burada da Baburlu ve Orta Asya Türkleri yönetimi ellerinde bulunduyorlardı. Sadece siyasi idare değil, nüfus yoğunluğu da bu bölgelerde Türkler açısından dengeliydi. Bu ülkelerin tamamı Müslüman kimliğine sahipti, farklı mezhebi özellikler gösterse de İslam devlet dini hükmündeydi. Ana dil ise Türkçeydi. Azerbaycan Türkleri de etnik, dil, siyasi, gelenek, din ve kültürüyle bu dünyanın bir parçasıydı. "Rus işgali öncesinde kendine özgü siyasal, kültürel, dini, geleneksel, lisani, edebi, tarihi ve birçok yerel değeri olan Azerbaycan Türk toplumunun sosyal ve siyasal bütünlüğünde veya birliğinde bu yapının dışında bir anlayış, düşünce, idare biçimi hakimdi. Din ve geleneğin hükmü altında olan bu yerel idare anlayışında eski göçebe yapıdan kalma "çobansürü" diyalektiği kendisini göstermekteydi. Rus işgali Azerbaycan'ın hem teorik, hem de pratik anlamda tarihsel sürecini etkiledi. Yetmiş yıl kadar süren aşırı sömürge döneminde, yani 1870 İslahatlarına kadar geride bırakılan süreçte Çar I. Petro ile Batılılaşma modelini benimseyen Rusya'nın bölgeye getirdiği idari, siyasi, kültürel ve diğer anlayışlar doğrultusunda

¹ Habermas, J. "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak, Çev. İ. Aka, İstanbul, YKY 2002, s. 13.

² Müslüman toplumlar arasında ise böyle bir anlayış yoktu. İslam dini gereği dünya Darü'l-İslam ve Darü'l-Harp olarak iki kısma ayrılıyordu. İnsanlar da Müslüm ve gayrimüslim kimliğini taşıırken, Müslümanlar kendi aralarında genelde Arap, Acem ve Türk diye daha ziyade sosyal yaşamları ve dillerine göre sınıflara ayrılıyorlardı. Etnik anlamda bir millet ve vatan anlayışı yoktu. Hatta Arapların egemen olduğu Arabistan yarımadası için Arapçada tek bir sözcüğe rastlanılmaması bu bakımdan çok ilginçtir. Bkz. Lewis, Bernard *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. M. Kıratlı, Ankara, TTK 1984, s. 326-327.

Türk toplumu eski anlayışın dışında bir modeli farkında olsun veya olmasın kabul etmek zorunda kaldı"³.

1870 Reformlarıyla başlayan kapitalist gelişmeler, özellikle merkez Bakü olmakla hızla gelişme kaydeden petrol sanayisi Azerbaycan'daki etnik yapıyı değiştirmeye başladı. 1870-1905 yılları arasında Bakü ve çevre yerleşimlerde kalabalık biçimde oturan Türk-Müslüman kesim içinde Rus, Ermeni, Yahudi vd. etniklere mensup koloniler genişlemeye başladı. Buraya İran'ın çeşitli bölgelerinden gelen ve sayıları yüz bini bulan işsizler ordusu da Bakü'de kıt kanaat geçinen Müslüman-Türk nüfusuna eklenmişti. Bakü çevresinde değişen bu durum kapitalist gelişmenin getirdiği etkileşimle milletleşme, sınıflaşma gibi ayırımları daha kabarık biçimde ortaya çıkardı. Yeri gelmişken bu dönemde Azerbaycan'ın ve genel anlamda Kafkasya'nın yerel Türk nüfusu genelleşmiş bir tanım olan dini bir kimlik altında anılmaktaydılar. "Müslümanlar" adı altında yapılan bu tanımlama dinsel kimliği ölçü alırken, Bakü'ye çarlık yönetiminin eliyle göç ettirilen diğer toplumlar kendi etnik adlarıyla tanımlanmaktaydılar. Bundan olsa gerek, 1905-1906 yıllarında Bakü ve Güney Kafkasya'nın genelinde patlak veren etnik çatışmalar "Ermeni-Müslüman savaşı" adını almıştır. Öyle görülüyor ki merkez Bakü olmakla Güney Kafkasya genelinde Türk nüfus aleyhinde gelişme gösteren etnik baskılar Azerbaycan Türklerinin milletleşme anlayışına etkide bulunan en önemli unsur olmuştur. Ancak milli bilincin şekillenmesi için toplumu sürükleyecek aydınlar grubuna gereksinim bulunmaktadır. Oysa "XX. yüzyılın başlarında Güney Kafkasya'nın en genç ve en az aydın sayısı Türklerin payına düşüyordu. Daha 1900'lerde bölgede yüksek eğitilmiş insan sayısı 15-20 kişinin üzerine çıkmıyordu. Ortaokul eğitimi almış insanların sayısının daha fazla olduğu söylenemez. Türk toplumundaki siyasal-düşünsel etkileşim yok denecek kadar azdı"⁴. Azerbaycan Türkleri arasında kültürel, siyasi ve düşünsel açıdan gelişmeler ancak 1900'lü tarihlerden itibaren başlayacaktı. J. D. Henry, Azerbaycan Türkleri arasında bu etkilenmelerin ortaya çıkmasında iki neden göstermektedir: ilk 1905 Devrimi, diğeri ise Ermenilerin Türklere karşı başlattıkları "etnik temizlik" politikalarıydı⁵.

³ Süleymanlı, E., *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, İstanbul, Ötüken 2006, s. 141.

⁴ Qasımlı, M., *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, çev. E. N. Necef, İstanbul, Kaknüs 2006, s. 27.

⁵ Henry, J. D., *Baku an eventful history*, London, Archibald Constable and Co. Ltd. 1905, s. 149 ved.

Bu gelişmeler sonucunda 1905 yılından itibaren Azerbaycan'da ilk siyasi örgütlenmelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Seda-i Milli, Hümmet ve Müsavat gibi örgütlenmeler bunların en etkilisiydi. Ancak o tarihte Azerbaycan Türklerinin tarihine damgasını vuran ve özellikle Müslüman-Türklerin haklarının savunmasını üzerine alan Difâi ilk sırada yer almaktadır. Difâi Partisinin kuruluşundaki en önemli etken ise Rus işgaliyle bölgede başlayan ve hızla gelişme kaydeden Ermeni milliyetçiliği ve bu anlayışın Azerbaycan ve Anadolu Türkleri aleyhinde gösterdiği yoğun faaliyetlerdi. Dolayısıyla Difâi Partisinin tarihi açısından Ermeni ulusalcılığının ortaya çıkardığı olumsuzluklara vurgu yapmadan bu durum anlaşılmayacaktır.

Ermeni Haçlı Seferi

Ermeni sorunu Ayastefanos Antlaşmasıyla uluslararası diplomatik bir soruna dönüştürüldüğünden beri durmadan etki alanını genişleterek Kafkasya, İran ve Anadolu'da adeta bir kör düğümüne dönüştürülmüştür. Bu konuda yapılan bütün girişimler bu düğünü açmaktansa daha da çetrefilli bir hal kazanmasını sağlamaya yönelik olmuştur. Doğrusu bu büyük devletler açısından istenilen bir durum olduğundan çözümsüz olarak kalması onlar için çözüm anlamına gelmektedir.

Ermeni kimliği çetrefilli bir içeriğe sahiptir. XIX. yüzyıla kadar bir Ermeni yöneticiler soyluluğundan söz edilemez. Bu gerçeklik ancak XIX. yüzyılda Rusya'nın bölgeye inmesiyle başlamıştır. Zira Ermeni tarihçileri de bu gerçeği kabul etmekte. Ermeni devrimci hareketinin tarihini yazan Anaide Ter-Minassyan bu konuda şöyle der: Ermeniler dağınık bir topluluk olup birleştirici unsurları dil, din ve yazıydı. Bunun dışında geniş bir köylü tabana, görece gelişen bir orta sınıfa, milli bir ruhban sınıfa ve soylulara sahip değillerdi. Yani daha ziyade Anadolu, Güney Kafkasya ve İran'a dağılmış tüccar bir koloniler zinciriydi. Onlar Osmanlı ve Kaçar Türk devletlerinin yönetimi altında yaşayan diğer gayrimüslimler gibi sadece bir azınlık oluşturuylardı⁶.

Ancak, Ruslar Güney Kafkasya'da tutunmak için Ermenilerden yararlanmaya karar verdiler. Zira Avrupa ile etkileşim halinde olan Ermeni tüccarların çocukları da Batı'da eğitim aldıklarından burada yaşanmakta olan milliyetçiliğin etkisi altındaydılar. Daha XIX. yüzyılın başlarında Avrupa'da yazılan çok sayıda Ermeni tarihi, edebiyatı kitaplarına bakılırsa bunu anlamak pek zor değildir. Ermeni tüccar kolonileri hakkında Ter-Minassyan

⁶ Ter-Minassian, A., *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887-1912*, Çev. M. Tuncay, İletişim İstanbul, 1992, s. 11.

şöyle diyordu: “Yüzyıllar boyunca, uluslararası ticaretin kesişme noktasındaki Van ve Erzurum’da, ama daha çok şimdiki Ermenistan’ın dışında İsfahan, Tebriz, Tiflis, Trabzon, İstanbul, İzmir ve İskenderiye’de, küçük fakat çok zengin bir Ermeni burjuvazisi gelişti. Tüccar, sarraf ve kuyumcular Madras, Nijni-Novgorod, Marsilya, Anvers, Amsterdam, Londra ve Manchester kadar uzaklara yayıldılar. XIX. yüzyılın son on yıllarında Güney Kafkasya’da bir endüstri burjuvazisi ortaya çıktı. Tiflis’te pamuk, deri ve tütün dallarında oluşan bu sınıf Bakü’de zafer kazandı: Mirzoyanlar, Liyanozovlar, Gugasovlar ve Mantaşevler gibi Ermeni öncü petrolcileri Nobeller ve Rothschildlerle aynı düzeyde idiler”⁷.

Aslında Ter-Minassyan bir Ermeni tarihçisi olarak Ermeni ulusalcılığının yönünü çizmeye çalışmıştır. Müellif, geleneksel Ermeni kimliğinin milli bir kimliğe dönüşünde “kutsal bir davanın” nasıl ortaya çıktığına vurgu yaparak bunun Kafkasya’da Rus kontrolünde şekillenen Ermenilerin Anadolu ve Azerbaycan Türklere karşı başlattıkları “Ermeni haclı seferi” olduğunu açıkça vurgulamaktadır. Şöyle diyor Ter-Minassyan: “Bir Ermeni işçi sınıfının başlaması da, yine Ermenistan’ın köylük yerlerinden uzakta, Transkafkasya’nın endüstriyel merkezleri Bakü, Tiflis ve Batum’da oldu. Açlık nedeniyle⁸ Karabağ, Zengezur, Azerbaycan (İran Azerbaycanı), Sasun ya da Vaspurakan’daki (Van) köylerden yollara dökülen Ermeni zanaatkar ve köylüleri, önce geçici göçmenlik yapırlarken, sonraları yavaş yavaş çokuluslu bir işçi sınıfı içinde eridiler. Gregoryan ya da Apostolik Ermeni Kilisesi görüntüde, güçlü ve saygın bir milli kurumdu. Egemenliği altına girdikleri siyasal otoriteye sınıksız boyun eğen Eçmiadzin Gatoğigosu ve İstanbul Patriği kendileri için büyük ayrıcalıklar tanınmasını sağlamışlardı; bu durum yüksek rütbeli rahiplerin adeta bir hakim sınıf meydana getirmelerine yol açmıştı. Fakat Ermeni kilisesi derin bir bunalım geçirmekteydi ve zaten sayıca çok olmayan rahipler, siyasal ve kültürel tekellerinin yeni ortaya çıkan laik bir aydınlar tabakasınınca tehdit edildiğini görüyorlardı. Ermenilerin

⁷ Aynı yer, s. 12.

⁸ Yazar burada bir açıklıktan söz etse de bu dönemde söz konusu bölgeyi içine alan herhangi bir açlık vakasından söz etmek doğru değildir. Zira böyle bir açlık söz konusu ise neden sadece Ermeniler göç ettiler? Anlaşılan yazar burada Rusların Ermenileri Ermenistan’da toplama ve burada bir Ermenistan oluşturma girişimini görmemezlikten gelmektedir. Buna karşılık Ter-Minassyan çok doğru bir açıklama yapmaktadır. Bu açıklama, Ermenilerin Türklere yurdu olan Zengezur, Karabağ bölgesine göçünü ve burada geçici göçmenken daha sonra yerleşik unsura dönüştürülmeye başladığını belirtmesine dayanmaktadır. Ayrıca yazar Taşnak yayını organı olan Mşag gazetesinde “geçici göçmen” yazılarını da kanıt olarak göstermektedir. Bkz. Minassian, *a.g.e.*, s. 13.

dört biryana saçılmışlığı ve köy dünyası ile Diaspora burjuvazisi arasındaki uçurum, siyasal sınırların yarattığı bölünmeleri büyütmüş ve Ermeni devrimci hareketlerinin özgün niteliklerini belirlemiştir: Kafkasyalıların Osmanlı Anadolu'suna yönelik halkçı bir haçlı seferi ve onların ulusun değişik kesimleri ve toplumsal sınıflar arasındaki tarih içinde kopmuş bağları yeniden kurma arzuları"⁹.

Ermeni tarihçinin de belirttiği gibi Ermeni ulusalcılığının temelinde yatan kutsal mantık "Müslüman-Türklere karşı Büyük Ermenistan adıyla yapılacak Ermeni Haçlı Seferiydi". İşte bu mantık Güney Kafkasya ve Anadolu'nu 15 yıl boyunca kan gölüne çevirecektir. İlginçtir bu gelişmelerden en karlı çıkanların Ermeniler olmasına karşılık daha sonra bunu "bir mazlum edebiyatına" dönüştüreceklerdi. Yani Ermeniler tarihlerinde ilk kez bu dönemde bir ülkeye ve devlete sahip olurken, her halde gayri-meşru biçimde elde ettikleri bu gerçeği gizlemek için "soykırım suçlamalarını" hep öne çekmişlerdir. Ermenilerin neden oldukları etnik çatışmalar nedense Ermeni burjuvazisinin etkili olduğu bölgelerde gerçekleşmiştir. 1905-1906 yıllarında Bakü'de yaşanan olaylar bunun en iyi kanıtıdır.

Ter-Minassyan'ın üzerinde durduğu bir gerçeklik ise Ermeni milliyetçiliğinin Kafkasya'da başlamasıdır. Bu da bu gelişmelerin gerisinde Rus gerçeğinin yattığını gizlememektedir. İlginçtir, 1984 yılında Sovyetler Birliğinde henüz etnik çatışmalar başlamadan Polit Büro'da Gorbaçov önderliğinde yapılan "Ermeni soykırımı" tartışmasında dönemin Polit Büro üyesi Gromiko şöyle bir gerçeğin altını çekmiştir: "Madem tarihte bir "Ermeni soykırımı" oluşturulmak istenmekte ve bunun için Osmanlılar suçlanmaktaysa, bu durumda Osmanlıdan daha ziyade Rusya'nın suçlu bulunması gerekmektedir"¹⁰.

Azerbaycan'da Siyasi Örgütlenmeler

Döneminin en büyük ve yenilmez gücü olarak gösterilen Rusya'nın 1904-1905 yılında Japonya karşısında yenilgisi en fazla Müslümanlar arasında şaşkınlığa yol açtı. Dönemin Osmanlı basını bu konuda sayfalar dolusu yazılara yer vermişti. Dönemin Kafkasya ve Orta Asya Türk aydınları da durumu Osmanlı basınından takip etmekteydiler. Bu yenilginin ortaya çıkardığı etki o denli büyük oldu ki Müslümanlar Japonya'yı "İslam dostu" ve

⁹ *A.g.e.*, s. 13, ve dipnot 15.

¹⁰ Söz konusu Polit Büro oturumuna ilişkin bu belge TGRT televizyonunda Cemil Hasanlı ile yapılan bir programda ifade edilmiştir.

imparator Meiji'ni de "Müslüman" ilan ettiler¹¹. Rus yönetimine karşı duyulan nefretin büyüklüğü ve tam da bu sırada gelen Japonya yenilgisi 1905-1907 Birinci Rus İhtilalinde Müslümanların gelişmelerde etkin biçimde rol oynamasına neden oldu. Bu en fazla Azerbaycan'da kendisini göstermekteydi. Ancak, Rus yönetimi bunun önüne geçmek için Kafkasya'daki etnikler arasındaki sorunları bir çatışmaya dönüştürdü. "Mutlakîyetin Azerbaycan'daki sömürge politikası ve halk ayaklanmasıyla mücadele biçimlerinden biri etnik çatışmalar çıkartmak, milletlerarası savaflara olanak tanımaktı. Bu savaflardan ilki ve en büyüğü 9 Şubat 1905 yılında Bakü'de gerçekleşti. Çar yönetim birimleri etnik çatışmaları sulandırmak için Azerbaycan ve Ermeni burjuvazisi arasındaki mevcut karşıtlıklardan ustaca yararlandılar. Polis ve ordu yüzlerce insanın katledildiği bu etnik çatışmaların dışında kalmayı yeğlediler. Bu acımasız uygulama toplumun aydınları arasında büyük bir tepkiye neden oldu. Şehirde din adamları, aydınların katılımıyla gösteriler, mitingler düzenlendi. Demokratik basın, sosyal-demokrat örgütler, özellikle de Hümmet bu gösterilerde ön saflarda yer aldılar. Hümmet'in Türkçe yayımladığı bildiride "Defolsun mutlakîyet", "Yaşasın bütün halkların kardeşliği" sloganları yer alıyordu"¹².

Hümmet 1904 yılında ulusalcı-sosyalist bir örgüt olarak kurulmuştu. Kurucuları arasında Mehmet Emin Resul-zade'de bulunuyordu. Ama bu parti daha sonra Bolşeviklerin eline geçecek ve ulusalcılar saf dışı edileceklerdir. Dolayısıyla Hümmet'in öne çıkardığı sosyalist sloganların amacı anlaşılır bir şeydir. Ancak gerçek şu ki Bakü'de "soykırıma" tabi tutulan Müslüman-Türlere karşı Ermenilerin Ruslarca desteklendiğidir. Azerbaycan Türk aydınların çoğu bu gerçeğin farkında olduğundan iki toplumu da sağduyuya çağırmaktan yana hareket ediyorlardı. Dönemin en ünlü hiciv şairi Mirza Ali Ekber Sabir'in 1905 yılında Hayat gazetesinde yer alan "Beynelmîlel" şiiri buna en iyi örnektir¹³.

Ancak Ermeniler Rusların desteği ile silahlı çeteler halinde örgütlenecek Güney Kafkasya'nın genelinde Türlere karşı saldırıya geçtiler. 1906 yılında çatışmalar Bakü'den Bakü, Yelizavetpol (Gence) ve Erivan valiliklerine bağlı köylere, kasabalara ve şehirlere sıçradı. Azerbaycan Türk aydınları Hasan Bey Zerdabî, Feridun bey Göçerli, Necip bey Vezirli, Ahmet bey Ağaoğlu, Üzeyir bey Hacıbeyli, Ali Merdan bey Topçubaşı, Mehmet

¹¹ Dönemin Osmanlı basınında yer alan Japonya hakkındaki gelişmeler için bkz. Berkes, N., *Türkiye'nin Çağdaşlaşması*, YKY, İstanbul, 2002, s. 416.

¹² *Azerbaycan Tarihi*, Bakı, Elm 2001, c. V, s. 128-129.

¹³ "Beynelmîlel", Gazete Hayat, 15 Şubat 1905.

Ağa Şahtahtlı, Sohrap bey Sultanov ve diğerleri Türk-Müslümanlar aleyhinde cereyan eden bütün bu gelişmelerde Ermeni Taşnaksütyun örgütünü ve Rus yöneticileri sorumlu buluyorlardı. Zira, Ermeni siyasi ve milli örgütlerinin çıkardığı yayınlarda "Türlere karşı kin ve nefret" açık biçimde ifade edilmekteydi¹⁴. Buna karşılık özellikle Ahmet Bey Ağaoğlu "Kaspi" gazetesinde yayınladığı makalelerinde sorumluların biran önce bulunmalarını ve çatışmaların önün geçilmesini talep etmekteydi¹⁵.

Zira Ermeniler daha 1870'lerden itibaren parti çatısı altında örgütlenerek Türlere karşı yoğun bir Ermeni milliyetçiliği propagandası yapmaktaydılar. XX. yüzyılın başlarında daha da genişleyen Taşnak ve Gıçak propagandası topyekün bir Türk düşmanlığına dayanıyordu. Ermenilerin Türlere karşı başlattıkları küçük çapta saldırıları 2 Şubat 1905 yılında Ağa Rıza isimli bir Türkün Bakü'de Taşnak çetelerince katle getirilmesi öteden beri süreklilik kazanan Ermeni saldırılarına karşı Müslümanların sessizliklerini bozmalarına neden oldu. Kaynaklara "Ermeni-Müslüman" ve "Ermeni-Tatar" çatışmaları adıyla geçen bu olaylar Şubat 1905 yılında önlenemez bir hal aldı. Şubat ayında Erivan, Mayıs'ta Nahçıvan, Haziran'da Şuşa şehirleri Ermenilerin Türkleri katletmesine tanıklık etti. En kanlı çatışmalar ise 15-18 Kasım'da Gence'de, 21 Kasım'da ise Tiflis'te gerçekleşti. Ermeni çeteleri şiddetlerini kadın ve çocukların katledilmesi, Müslüman kızlarının tecavüz edilip karınlarının yırtılmasına kadar götürdüler¹⁶. Bütün bunlar Müslüman Türk aydınlarında çeşitli tepki yanında örgütlenmenin önemini de kavramalarına neden oldu. İşte ilk kez bu dönemde Azerbaycan'da ulusalcı örgütlenmeler ortaya çıkmaya başladı.

Türklerin örgütlenmesinde ikinci en büyük etken ise bizzat Rusya yönetiminin Türlere karşı takındığı düşmanca tavidir. Zira dönemin Kafkasya valisi Vorontsov-Daşkov'un Çar II. Nikola'ya yazdığı raporunda şöyle denilmekteydi: "Müslüman halka inanmayınız"¹⁷. Öte yandan Türk aydınları ve yöneticileri tarafından Rus yönetimine gönderilen onlarca dilekçeye

¹⁴ Ermenice yayımlanan Davet-Koç gazetesinin 1906 sayılarının tamamı bu içerikteydi.

¹⁵ Mamedov, V. Yu. *Rasprostranenie marksizma-leninizma v Azerbaydjane*, Baku 1962, t. I, s. 596.

¹⁶ Konuyla ilgili 1911 yılında olayların tanıklarından derlenmiş bir kaynak bulunmaktadır. Bu kaynak Sovyetler döneminde yasaklanmışsa da Sovyetlerin yıkılışıyla yeniden gündeme gelmiştir. Bkz. Ordubadi M. S, *Kanlı İller*, Bakı, Yüzyıl 1991, s. 23-104.

¹⁷ Qasımlı, M., *a.g.e.*, s. 28.

olumsuz yanıt verilmesi de Azerbaycan Türklerinin kendi çaplarında harekete geçmelerini zorunluluk haline getirmekteydi¹⁸.

Azerbaycan Türkleri arasında ilk siyasi örgütlenme Şubat 1905 yılında Gence'de ortaya çıktı. Bu dönemde bir grup Türk aydını Gence'de bir araya gelerek "Sosyal-Federalist Türk Devrim Komitesi"ni kurdular. Komite kendi kuruluşunu duyurmak için aynı tarihte iki bildiri yayınlamıştır¹⁹. Bildirilerde çar yönetimine Müslüman halkların haklarının zapt edilmesinde karşı çıkılmakta ve bunun en önemli örneği de Bakü'de Ermenilerin ortaya çıkardığı kıyımdır. Bildirinin en önemli özelliği Türklerin en büyük düşmanı olarak "Çarlık Rusya'sının" gösterilmesidir. Bu genel anlamda Rusya Türkleri ve Müslümanları tarafından Rus yönetimine karşı dile getirilen ilk siyasi çıkıştır. Ayrıca, Sosyal-Federalist Türk Devrim Komitesi, Türklere özerkliğin verilmesi ve Rusya'nın federal bir yapıya kavuşmasını talep ediyordu. Bu bakımdan Türk Devrim Komitesi Azerbaycan'da kurulmuş ilk siyasi örgüttür.

1905 yılının yazında Gence'de ikinci bir örgüt daha ortaya çıktı. Örgüt "Gayret" adını taşıyordu²⁰. Gayret'in Şuşa'da büyük bir nüfusunun olduğu, özellikle de Garabağ çevresi aydınları ve varlıklı aileleri tarafından desteklendiği bilinmektedir. Zira bu konuda dönemin Rus raporları da bunu desteklemektedir²¹. Parti başkanı Gence'nin en önde gelen avukatı Ali Ekber Bey Refibeyli idi. Onun yardımcılığını ise Adil Bey Hasmehmetov üstlenmiştir²². Gayret'in Türk Devrim Komitesinden daha ciddi örgüt yapısına sahip olduğunu partinin bir programının ve tüzüğüne olduğu ve resmi işlemlerde kullanılmak üzere kırmızı bir mührünün olmasıyla biliyoruz. Parti programında Kafkasya'nın federal yapısı üzerinde durulmakta ve Kafkasya'da yaşayan Müslümanlara özerklik verilmesi üzerinde duruluyordu.

¹⁸ Bunlardan en önemlisi 15 Nisan 1905 tarihinde Bakü'nün önde gelen Türk burjuvalarından Hacı Zeynelabidin Tağıyev evinde bir araya gelen Türk aydınlardan ve burjuva temsilcilerinden Ş. Esedullayev, R. Şirvanski, A. Ağaoglu, A. Topçubaşı, A. Ziyadhanov, G. B. Zülkaderov bir toplantı gerçekleştirdiler. Toplantı sonrasında Azerbaycan Türklerinin gelişimini ve kalkınmasını içeren siyasi içerikli bir program hazırlanarak çara gönderildi. Bu program Azerbaycan Türklerinin sorunlarını dile getiren ilk siyasi programdır. Bkz. Kaspi Gazetesi, 23, 26 Haziran 1905.

¹⁹ Kaspi Gazetesi, 28 Ekim 1905, No: 206.

²⁰ Samedov V. Yu, *Raspostranenie marksizma-leninizma v Azerbaydjane*, Baku 1966, ç. II, s. 58; Bu örgütün kuruluşu hakkında arşiv belgeleri de bulunmaktadır. Bkz. *Azerbaycan Merkez Devlet Tarih Arşivi*, font 7, liste 1, dosya 620, vr. 162.

²¹ Bkz. *Azerbaycan Merkez Devlet Tarih Arşivi*, font 62, cilt V, s. 59.

²² *Azerbaycan Merkez Devlet Tarih Arşivi*, font 83, liste 1, dosya 201, vr. 21.

Gayretin 1908 yılına kadar faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Ancak bazı bilgilere göre Gayret 1912 yılında Balkanlarda çıkan savaşlar sırasında Osmanlı çıkarlarını savunan bildiriler yayınlamışlardır. Buradan anlaşılan şu ki Gayret kurucuları daha sonra Türkiye’de Jön-Türklerle bağlar kurmuş ve onların çıkarlarını savunmuşlardır²³.

Gence’de kurulmuş bir diğer parti ise Türk Âdemi Merkezîyet Partisiydi. Partinin kurucusu Nasip Bey Nasipbeyli olmuştur. Nasipbeyli’nin Gayretçilerle ortak çalışması Gence’de faaliyet gösteren Gayret, Türk Devrim Komitesi ve Âdemi Merkezîyetçilerin ortak hareket ettiğini göstermektedir²⁴. 1917 yılında Gayret’in Âdemi Merkezîyetçilerle işbirliği halinde yeniden ortaya çıkışı bunu kanıtlamaktadır. Zira bu dönemde her iki parti Türk Âdemi Merkezîyet Partisi adı altında birleşerek programlarını birleştirmeleri dikkat çekmektedir.

Türk aydınlar Azerbaycan’da siyasi anlamda örgütlenirken öte yandan Rusya genelinde de Rusya Müslümanları Birliği çatısı altında faaliyet gösteriyorlardı. Bu dönemde bazı Türk aydınları da Rusya genelinde faaliyet gösteren Kadet partisi ile birlikte çalışıyorlardı. Aydınların Kadet’i seçmelerindeki gerekçe Kadet partisinin programında yer alan Müslüman ve Türklerle yönelik içeriği maddelerden ileri gelmektedir. Kadetler o dönemde toprak reformlarının yapılmasından yanaydılar. Bu amaçla 4 Aralık 1905 yılında Anayasal Demokrat Partisinin (kısaca KADET) Bakü şubesi kurulmuş ve şubenin idaresini İ. Hacinski, İ. Haviyev, A. Topçubaşı, K. Saferaliyev üzerine almışlardır. Şubenin 300 üyesi bulunuyordu²⁵.

1905 yılının sonbaharında Bakü Türk burjuvazisi de siyasi bir parti adı altında örgütlenmeye karar verdiler. Kurulan örgüt “Müslüman Zenginleri, Aydınları ve Üst Sınıf İnsanların Birliği ve Müdafaa Cemiyeti” adını taşıyordu²⁶. Cemiyet “Bakü şehrinin ünlü ve tanınmış şahıslarına çağrı” adı altında bir broşür de yayınlamıştır. Çağrıda devrimci hareketler desteklenmekte, Müslümanlara yönelik karşıt çalışmalarda birlik ve beraberliğin tesis edilmesinin önemine dikkat çekilmekteydi²⁷.

Anlaşılabacağı gibi ortaya çıkan bu örgütlerin tamamı Ermenilerin Rusya eliyle Müslüman-Türklerine karşı başlattıkları “soykırım” girişimlerini pro-

²³ *Azerbaycan Merkez Devlet Tarih Arşivi*, font 62, liste 1, dosya 59, vr. 207.

²⁴ *Azerbaycan Merkez Devlet Tarih Arşivi*, font 821, liste 133, dosya 461, vr. 61-66.

²⁵ *İrşad Gazetesi*, 28 Aralık 1905.

²⁶ “*Pravoslavnyy blagovestnik*”, 1906, No: 3, s. 116.

²⁷ *Azerbaycan Merkez Devlet Tarih Arşivi*, font 62, liste 1, dosya 59, vr. 207.

testo etmekte ve bu amaçla Türklerin birlik ve beraberliğini savunmaktaydılar. Ancak bunlardan hiç biri Difâî kadar Ermeni saldırılarına karşı sert tepki göstermemiş ve Rusya'yı direk olarak hedef almamıştır. Bundan olsa gerek Difâî adı kısa zamanda yaygınlaşarak diğer partilerin üzerinde yer almıştır.

Difâî Partisi

Difâî Partisi Ağustos-Eylül 1906 yılında kurulmuştur. Partinin kuruluş yerinin Bakü mü, yoksa Gence mi olduğu konusunda öteden beri bir belirsizlik bulunmaktadır. Ancak kuruluşunun hemen ardından Bakü'de yayınlanan gazetelerde hakkında bilgilerin yer alması ve hatta İrşad gazetesinde programının yayınlanması partinin Bakü'de kurulduğu savını güçlendirmektedir. Muhtemelen partinin kurulduğu sırada Gence ve Bakü'de aynı anda örgütlenmesi bu tartışmaya yol açmıştır.

Difâî, Ermenilerin Müslümanlara karşı başlattıkları kıyım politikası bir yıldan beri tartışılmakta olan Müslüman-Türklerin birleşme çalışmaları siyasal bir sonucu gibi gözükmektedir. Zira 1906 yılında Tiflis'te düzenlenen Ermeniler ile Türkler arasında ateşkes sağlanması hakkında toplantıda Taşnaksüyun ve onlara bağlı silahlı çetelerin önüne geçmek için Türklerin de kendilerini savunma haklarının olduğu vurgulanmaktaydı. Bunun için siyasi bir örgütün önemine dikkat çekilmekteydi²⁸. Difâî bu örgütlenme çalışmasını üzerine almak amacıyla kurulmuştur. Zira, parti başkanı Ahmet Ağaoğlu, Ermenilerin başlattığı katliamları "3-5 Ermeninin başıboş hareketi olarak değil, arkasına Batılı güçlerin desteğini ve strateji, plana sahip Taşnaksüyun'un planlı işi" olarak değerlendirmekte ve bu harekete karşı Difâî gibi bir örgütün oluşturulmasının önemini dile getirmekteydi²⁹.

Partinin kuruluşundan hemen sonra parti yönetim kurulu oluşturulmuştur. Partinin idaresini Ahmet Ağaoğlu üstlenmiştir. Parti YK'sı Bakü'de bulunuyordu³⁰. Kuruluşundan hemen sonra partinin Gence, Şuşa, Ağdam, Bedre, Yevlah, Terter, Nahçıvan'da şubeleri oluşturulmuş, hatta Türkiye'nin Kars ve Kuzey Kafkasya'nın Vladikavkas şehirlerinde de birer şubeleri kurulmuştur³¹. Partinin Azerbaycan sınırları dışında da örgütlenmesi ortak bir ideale hizmet ettiği, temel amacının Ermeni propagandalarına,

²⁸ Tiflis'teki ateşkes toplantısının tutanakları için bkz. Rusya Federasyonu Devlet Arşivi, font 102, PDHŞ, 19009, dosya 108, bölüm 19, vr. 35.

²⁹ Haşımova A, *XX-ci esrin birinci yarısında Azerbaycan mühacirleri*, Bakı Yüzyıl 1992, s. 27; Süleymanlı E, *age*, s. 114.

³⁰ Kaspi Gazetesi, 30 Kasım 1906.

³¹ Kaspi Gazetesi, 27 Kasım 1906.

saldırılarına ve katliamlarına karşı bütün Türkler arasında bir birlik tesis etmeye çalıştığından ileri gelmektedir. Bundan dolayı Difâi Anadolu ve Kafkas Türklerini ortak bir hedefte birleştiren ilk siyasi örgütlenme olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Ekim 1906 yılında partinin programı İrşad gazetesinde yayımlandı³². Program giriş kısmında bölgede yaşanan gelişmelerin kısa bir açıklamasıyla başlamaktadır. Burada özellikle Müslüman-Türk toplumunun durumu üzerinde durulması ve bunların savunmasız bırakılması partinin kuruluş amacıyla da örtüşmektedir. Daha sonra programda partinin amaçları ve hedefleri maddeler halinde açıklanmıştır. Dikkat çeken en önemli madde ise partinin amacına ilişkin olandır. Burada şöyle denilmektedir: Difâi, “Kafkasya'nın bütün diğer halklarıyla, hatta kendi programını ilan eden bütün halkların hukuk ve eşitliklerini kabul edip, Kafkasya'nın ali değerleri için” çalışmaktadır. Parti bu amaç doğrultusunda Taşnaklarla bile diyalogdan yana olduğunu duyurmaktaydı. Anlaşılan Difâi, barış yoluyla sorunların çözümünden yana olup, halklar arasında eşitlik ve kardeşlik ilkesini savunmaktaydı³³. Ardından parti hitap ettiği toplumun, yani Müslüman-Türklerin durumundan söz etmekte ve yapılması gereken çalışmaları sıralıyordu. Burada önceliğin eğitim ve halkın çıkarlarının savunmasına tanınması dikkat çekmektedir.

Bütün bunların dışında partinin kendi bildirilerinde ve yazılarında kullanılması için bir mühür de hazırlanmıştır. Parti mührü altı köşeli yıldızla hilalden ve birbirlerine çapraz biçimde yerleştirilmiş iki kılıçtan oluşmaktaydı. Mührün üzerinde ise partinin tam adı yazılmıştı: “Difâi - Mücadeleyi Milli Fırkası”³⁴. Partinin taşıdığı isim ve açıklaması dikkat çekicidir. Difâi Arapça bir kelime olup “def edici” ve “savunmaya yönelik” anlamlarına gelmektedir³⁵. Hemen peşinden de “mücadeleyi milli” sözcüklerini yazılması, partinin hedefini tümünden ortaya koymaktaydı. “Milli” sözcüğünün seçilmesi de bu bakımdan önemlidir.

³² Azerbaycan Tarihi, c. V, s. 145. Öyle sanıyorum burada bir yanlış bulunmaktadır. Zira bu kitapta kaynak olarak gösterilen gazete kupürleri ile olayların gerçekleştiği tarih arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Örneğin, İrşad gazetesinde yer alan ve Kasım 1906 yılında gerçekleşen olay için Şubat 1906 tarihli Kaspi gazetesinin bir sayısını gösterilmektedir. Muhtemelen eserin müellifleri burada bir hata yapmış olmalıdır.

³³ Azerbaycan Merkez Devlet Tarih Arşivi, font 62, liste 1, dosya 59, vr. 151-152.

³⁴ Azerbaycan Merkez Devlet Tarih Arşivi, font 62, liste 1, dosya 59, vr. 152-153.

³⁵ Süleymanlı, E. a.g.e, s. 114.

Difâî milliyetçi özelliklerin yanında sosyalist söylemlere de yer vermiştir. Örneğin parti “ezilen sınıfların çıkarlarından” söz etmesi sosyalist bir ifadedir. Bu konuda şöyle denilmektedir: “Toprak ezilen sınıfların hakkıdır”³⁶. Ancak partinin bu türden söylemlere programında değil dağıttığı bildirilerde yer vermesi o sıralarda köylü ve işçi sınıflara yönelik yoğun Bolşevik propagandalarına yanıt vermesinden ileri gelmektedir. Öte yandan partinin sosyal tabanı net biçimde “toprak” ve “ezilen sınıflar” sorununu dile getirmesi biraz olanaksız gözükmektedir. Zira partinin sosyal tabanı tüccarlara, aydınlara, toprak ağalarına, okumuş kesimlere, özellikle öğrencilere ve talebelere dayanıyordu. Ama toprak sorunu aslında çarlık yönetimiyle ilgili bir sorun olduğundan parti tarafından dile getirilmesi pek de büyük bir soruna yol açmazdı. Çünkü Azerbaycan’da kullanılan toprakların büyük bir kısmı hazine toprakları adı altında çarın malı olup, köylülerin büyük bir kısmı da “devlet köylüleri” adı altında bu topraklarda çalışıyorlardı. Zira Rusya ve Kafkasya’da “kölelik” kaldırıldığı halde “devlet köylülerine serbestlik” daha geç verilmişti.

Difâî kısa zamanda geniş bir örgüt ağı oluşturmuştu. Partinin ısrarla üzerinde durduğu şey ise toplumun aydınlatılmasıdır. Bu amaçla parti üyeleri halka dönük eğitim ve aydınlanma çalışmaları yapmakta özellikle de ülkedeki kültür merkezlerinin olanaklarından yararlanarak halka açık toplantılar düzenlemekte ve siyasi içerikli yazılar yayınlayarak bunları broşürler halinde dağıtmaktaydı³⁷. Çarlık yönetimi tarafından düzenlenen raporlarda, partinin halka dönük çalışmalarından endişe edildiği görülmektedir. Arşiv belgeleri arasında bu türden raporlar bulunmaktadır. Bu raporlardan birinde partinin ortaya çıktığı kısa sürede halk arasında geniş itibar kazandığı, toplumu komiteler halinde örgütlendirdiği ve toplum arasında sosyal ve siyasal olaylara ilişkin ilginin arttığı belirtilmekteydi³⁸. Raporların birinde ise Difâî’nin çalışmaları oldukça kaygılandırıcı olarak görülmekte ve bunun sonucunda “Müslümanların birleşeceği, akli bakımdan gelişecekleri, bilinçlenecekleri ve bunun sonucunda hükümet karşısında tam teşekküllü bir güce dönüşecekleri” hakkında bilgiler verilmekteydi³⁹.

Partinin en büyük şubesi “Karabağ Birlik Meclisi” idi. Bu şube partinin Karabağ, Gence, Cavanşir, Garyagin ve Şuşa bölgelerinin bütün çalışmaları

³⁶ Rusya Federal Devlet Arşivi, font 102, PDHŞ, 1907, dosya 388, vr. 4-5.

³⁷ İrşad, 13 Ekim 1906.

³⁸ Rusya Federal Devlet Arşivi, font 102, PDHŞ, 1906, dosya 25, cilt 73, vr. 1-2.

³⁹ Krasnyy Arhiv, No: 3 (34), 1929, s. 118.

rını üstlenmişti. Şubeye bölge tüccarları, aydınları, toprak sahipleri ve köylüler maddi ve manevi destek vermekteydiler. Şubenin merkezi Şuşa'da bulunuyordu. Şubenin başında ise Kerim Bey Mehmandarov durmaktaydı. Şube Ermeni saldırılarına karşı Müslümanları korumak için kendi silahlı birliklerini de oluşturmuştu. Şubeye bağlı silahlı asker sayısı 400'ü buluyordu⁴⁰. Şubenin bir de programı bulunuyordu. Bu program Ekim 1907 yılında meclis üyeleri tarafından onaylanmıştı. Programda şu hususların altı çizilmişti: Müslümanların birliği, milli gelişimin sağlanması, etnikler arasındaki çatışmaya son vermek, etnik çatışmaya yol açanların yargılanması, rüşvete, yönetim haklarını kötüye kullananlara, kara borsacılara ve kriz çıkarıcılara karşı mücadele programının ana başlıklarıydı. Nitekim şube özellikle Ermeni saldırılarına karşı Müslüman köylerinin korunmasında önemli bir rol oynamıştır.

Durumun gittikçe ciddi bir hal alması, özellikle de bütün Müslüman-Türklerinin örgütlü biçimde çar yönetimine karşı teşkilatlanmaya başlaması Difâi'nin kapatılmasına ve takibe maruz kalmasına neden olmuştur. T. Sümbül, partinin oynadığı rolü şöyle değerlendirmektedir: "Ermeni-Türk savaşının bir ürünü olan Difâi, öncelikle Rusya'ya karşı tavır alarak Şeyh Şamil'den bu yana Ruslara karşı hareketsiz kalan Kafkasya Müslümanlarının suskunluğunu bozmuştur"⁴¹.

Difâi faaliyet gösterdiği üç yıl gibi kısa sürede Kafkasya Müslümanlarının Rus ve Ermenilere karşı haklarını korumak için gereken bütün yollara başvurmadan kaçınmamıştır. Bu konuda Swietochowski şunları aktarmaktadır: yerli ahaliye karşı Ruslar tarafından sergilenen düşmanlık, özellikle de cinayetler, aynen ve misliyle karşılık görmektedir. General Galaşçapov, Gence vali yardımcısı Kreşçinski, Gence Polis Müdürü Bannikov, Savcı Cuncyakın, yine polis müdürü Felikinski ve çok sayıda Rus yetkili öldürülmüştü. Cezaevi imamı Atakişi de ihbar ettiği için benzer biçimde cezalandırılmıştır⁴². Zira bu durumu parti başkanı A. Ağaoğlu şuna bağlıyordu: Rus yöneticilerine yapılan saldırılarda kurbanların gelişigüzel seçilmediğini, özellikle Ermeni yanlısı ve Türk düşmanı olan memurların tercih edildiğini "Rusların tarafsızlığını" sağlamak amacı gütmekteydi⁴³.

⁴⁰ Azerbaycan Merkezi Devlet Tarih Arşivi, font 62, liste 1, dosya 59, vr. 81-110.

⁴¹ Sümbül, T., *Azerbaycan Dosyası*, Yüzyıl, Ankara, 1990, s. 20.

⁴² Swietochowski T, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. N. Mert, Bağlam, İstanbul, 1988, s. 73.

⁴³ Ağaoğlu Ahmet, "Rusya'daki Müslümanlar", *Türk Yurdu Dergisi*, c. XIV, No: 155, s. 3123.

Ancak yaşananlara Rusların seyirci kalması beklenemezdi. Nitekim öyle de oldu. 1908 yılından itibaren Ağaoğlu ve yandaşlarının yoğun takibine başlandı. Bizzat Ağaoğlu aylarca saklanmak ve takipten kaçmak zorunda kaldı. Kitapları ve yazıları “Pantürkist” suçlamasıyla yasaklandı⁴⁴. 1909 yılında ise Difâî savaş partisi ilan edildi. Ağaoğlu ve bazı üyeleri Türkiye’ye kaçmak zorunda kaldılar. Yakalananlar ise sürgüne gönderildiler⁴⁵.

SONUÇ

Anlaşılabileceği gibi Difâî partisinin ömrü sadece 3 yıl veya biraz daha fazla sürmüştür. Öte yandan parti hep yarı gizli konumda, bazen de bir yeraltı örgütü gibi faaliyet göstermiştir. Partiyi siyasi arenaya çıkararak ana etkenin Ermenilerin Müslüman-Türklere yönelik kıyımları ve Rusların bu olaylara seyirci kalması ve hatta desteklemesi olmuştur. E. Süleymanlı bu konuda önemli bir hususa dikkat çekerek şöyle demektedir: “Difâî partisinin söylemlerine dikkat ettiğimizde, bunların “Müslümanlar”, “biz Müslümanlar” ve “Kafkasya Müslümanları” gibi dini özellik taşıdığını görmekteyiz. Parti, İslam’ı bölgedeki Müslümanları Rus ve Ermenilere karşı birleştirici en büyük güç olarak tanımlamaktaydı. Böylece Difâî sadece Türklere değil, bütün Kafkasya Müslümanlarına hitap ediyordu. Nitekim benzer sorunları, Kuzey Kafkasya’daki Müslüman topluluklar, zorla ülkelerinde yerleşmeye çalışan Ruslara karşı direnen Dağlı topluluklar da yaşamaktaydı”⁴⁶. Bu açıklama doğru olsa da tam değildir. Zira, parti millet kavramıyla aynı dini duyguya sahip toplumlara temsil etse de, burada milli tanımını özellikle Türk kimliğine sahip Müslümanlara karşı kullanmıştır. O dönemde millet kavramının çetrefilli konumu böyle bir kargaşanın yaşanmasında etkilidir.

Öte yandan parti genelde Rusya’daki Müslümanların birliğinden medet ummakta da haklıdır. Çünkü, Rusya içinde kalabalık bir Müslüman kesim vardı ve bunları birleştiren şey milletten ziyade o dönemde dindi. İslam’ın bir kimlik olarak Türkler tarafından 1930’lara kadar benimsendiği bilinmektedir. Difâî’nin de bu durumu göz ardı etmeyeceği gayet açıktır. Zira partinin bu geniş ve kalabalık gücü örgütlendirme girişimi onun kapatılmasında en büyük etken olmuştur.

Ancak Difâî özellikle Azerbaycan Türklerinin bilincinde milletleşme ve siyasallaşma anlayışını şekillendirmiştir. Bu bakımdan parti bir ilke imza

⁴⁴ Sakal, F., *Ağaoğlu Ahmet Bey*, Ankara, TTK 1999, s. 22.

⁴⁵ Memmedov, H., *Azerbaycan Milli Harekatı 1875-1918-ci iller*, Bakı, Sabah 1996, s. 94.

⁴⁶ Süleymanlı, E., *a.g.e.*, s. 114.

atmış ve bunun meyvelerini de 1917 olayları sonrasında almaya başlamıştır. Şayet 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan'da bağımsız bir cumhuriyet mevcut olmuşsa bunda Difâi'nin de büyük rolü bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

A) Arşivler

Azerbaycan Merkez Devlet Tarih Arşivi
Rusya Federasyonu Devlet Arşivi

B) Süreli Yayınlar

Kaspi (gazete)
İrşad (gazete)
Pravoslavniy blagovestnik (dergi)
Krasniy Arhiv (dergi)
Hayat (gazete)

C) Araştırmalar Eserleri ve Makaleler

- Ağaoğlu Ahmet, "Rusya'daki Müslümanlar", Türk Yurdu Dergisi, c. XIV, No: 155.
Azerbaycan Tarihi, Bakı, Elm 2001, c. V.
Berkes, N., *Türkiye'nin Çağdaşlaşması*, YKY, İstanbul, 2002.
Habermas, J., "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak, çev. İ. Aka, İstanbul, YKY 2002.
Haşımova, A., *XX-ci esrin birinci yarısında Azerbaycan mühacirleri*, Bakı Yüzyıl 1992.
Henry, J. D., *Baku an eventful history*, London, Archibald Constable and Co. Ltd. 1905.
Lewis, B., *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. M. Kıratlı, TTK, Ankara, 1984.
Mamedov, V., Yu, *Rasprostranenie marksizma-leninizma v Azerbaydjane*, Bakı 1962, t. I.
Memmedov H, *Azerbaycan Milli Harekatı 1875-1918-vi iller*, Sabah, Bakı, 1996.
Ordubadi, M. S., *Kanlı İller*, Yüzyıl, Bakı, 1991.
Qasımlı, M., *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, çev. E. N. Necef, İstanbul, Kaknüs 2006.

- Sabir, M.A.E., “*Beynelmîlel*”, *Gazete Hayat*, 15 Şubat 1905.
- Sakal, F., Ağaoğlu Ahmet Bey, TTK, Ankara, 1999.
- Samedov, V. Yu., *Raspostranenie marksizma-leninizma v Azerbaydjane*, Baku 1966, ç. II.
- Süleymanlı, E., *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, İstanbul, Ötüken 2006.
- Sümbül, T., *Azerbaycan Dosyası*, Yüzyıl, Ankara, 1990.
- Swietochowski, T., *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. N. Mert, Bağlam, İstanbul, 1988.
- Ter-Minassian A, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887-1912*, çev. M. Tuncay, İletişim, İstanbul, 1992.

BADEMAĞACI KAZILARI 2004, 2005 ve 2006 YILLARI ÇALIŞMA RAPORU

REFİK DURU* - GÜLSÜN UMURTAĞ**

Bademağacı Höyüğü'nde 1993'de başlayan kazıların son üç yıldaki çalışmaları, sırası ile 5 Ağustos - 16 Eylül 2004, 30 Temmuz - 14 Eylül 2005 ve 28 Temmuz - 14 Eylül 2006 tarihleri arasında sürdürüldü¹. Bu raporumuzda, çalışmaların sonuçları bir arada sunulmaktadır².

* Prof. Dr. Refik Duru, Yazanlar Sok. 2/6 Suadiye-İstanbul (rfkduru@ttmail.com)

** Prof. Dr. Gülsün Umurtak, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Beyazıt - İstanbul (gulsunumurtak@isnet.net.tr)

¹ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına, Başkanlığını Prof. Dr. R.Duru'nun, Başkan Yardımcılığını Prof. Dr. Gülsün Umurtak'ın yaptığı kazıların harcamaları, her üç mevsimde de İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Yürütücü Sekreterliği (Proje no.222/29042004;383/03062005;531/05052006), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile aynı bakanlığın DÖSİM Müdürlüğü ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'nın sağladığı ödeneklerden karşılandı. ULUSOY Otobüs İşletmesi, kazıya katılan öğrencilerin Antalya'ya gidiş-dönüş otobüs biletlerini temin etti. Kazılarda çıkartılan atık toprağın höyük yamaçlarından uzaklaştırılması gibi çok zor ve masraflı işlemler, Bademağacı Beldesi Belediyesi'nin araçları ile yapıldı; kazı resimlerinin bir kısmı, komşu Dağbeli Beldesi Belediyesi'nin itfaiye aracının merdiveninden çekildi. Sağladıkları ödenek ve yardımlarla kazıların gerçekleşmesini sağlayan ve çalışmalarımızı kolaylaştıran kurumların değerli yöneticilerine en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz. Bu raporda yeralan çanak çömlek ve küçük buluntuların çizimleri Sinem Üstün (Arkeolog MA) ve Burhan Gülkan (Arkeolog MA) tarafından yapılmıştır.

Kazılarda görev yapan meslektaş, öğrenci ve diğer katılımcılar şunlardır ;

2004 yılı: Mustafa Samur (Arkeolog - Kültür ve Turizm Bakanlığı Temsilcisi - Antalya Müzesi), Sinem Üstün, Tuğba Güngör (Arkeolog), Dr. Danièle Martinoli (Arkeobotanist - Basel Üniversitesi), Recep Şamdancı, Hakan Çelikçi, Gürdal Ayrızen, Elif Akidil, Gülşah Yücel (İÜ Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı öğrencileri), Filiz Yuvarlak (İÜ Edebiyat Fakültesi Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü öğrencisi), Selahattin Dereli (Fotoğrafçı - Edebiyat Fakültesi);

2005 yılı: Fütühat Küçükçoban (Kültür ve Turizm Bakanlığı Temsilcisi - Antalya Müzesi), Araş. Gör. Esra Gülseven (Arkeolog MA), Dr. Bea de Cupere (Arkeozoolog - Sagalassos kazı ekibi), Recep Şamdancı, Gürdal Ayrızen, Merve Kavalcı, Çiçek Atay, Berke Sertkol, Murat Çiçek, Filiz Yuvarlak (Öğrenci), Selahattin Dereli (Fotoğrafçı);

2006 yılı: Kubilay Yeğin (Sanat Tarihçisi - Kültür ve Turizm Bakanlığı Temsilcisi - Alanya Müzesi), Ünver Göçen (Arkeolog - Kültür ve Turizm Bakanlığı Temsilcisi - Karadeniz Ereğlisi Müzesi), Araş. Gör. Esra Gülseven (Arkeolog MA), Tuğba Güngör, Merve Kavalcı, Gürdal Ayrızen, Serap Bülbül (Arkeolog), Berke Sertkol, Sevda Öztürk, Yusuf Koluç, Gizem Dertürk, Bekir Aksoy, Mehmet Emin Çeber, Ezgi Avar (Öğrenci), Sinem Köstak (İÜ Edebiyat Fakültesi Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü öğrencisi).

Kazılara katılan ve zor koşullarda özveriyle görev yapan meslektaş ve öğrencilerimize teşekkürlerimizi sunuyoruz

² Bademağacı kazılarının daha önce yayımlanmış önraporları şunlardır: Duru 1997 a ; Duru 1997 b ; Duru 1998; Duru 2000; Duru 2001; Duru 2003; Duru 2005 a; Duru 2005 b; Duru&Umurtak 2006.

Üç sene içinde ağırlıklı olarak höyüğün kuzeyindeki A Açması'nın şimdiye kadar kazılmayan batı kesimi (Lev.1, 2/a-b, 28/b, 29; C 1 - 3 / III 3 - 5 plan kareleri) ile batı yamacın orta ve güneyinde geniş bir alana yayılan 'E Açması'nda çalışıldı (Lev. 1, 2/a-b, 31- 32/a-b; C 4 - 1 - B 3 / V 2 - IV 2). Bunlara ek olarak, A Açması'nın ortalarında yeni bir alanda (Lev. 1, 2/a-b, 4; C 4 / III 5 - IV 2), yüzeyden itibaren yeni bir tabaka kazısına geçildi; daha önce kazılan bazı kesimlerinde derinleşildi ve C 5 - D 1 / IV 2 plan karelerinde, 2002 kazı mevsiminde kazılmasına başlanan 'Derinlik Açması 2'de (DA 2) ana toprağa inildi ve çalışmalara son verildi (Lev. 3/a-b, 4).

14 yıldan bu yana devam eden kazılarla, höyüğün kuzey yarısının yerleşme / tabakalaşma sıradüzeni (stratigrafisi) oldukça ayrıntılı şekilde öğrenildi. İki ayrı derinlik açmasında (DA 1 ve DA 2), - 9 m. civarında ana toprağa erişilerek, ilk yerleşmeden günümüze, höyüğün içinde yer aldığı küçük ovanın 2 m. kadar dolduğu -yükseldiği- anlaşılmış oldu³. Derinlik açmalarındaki Erken Neolitik I (EN I) dönemi yerleşmelerinin ilk beş yapı katı olan EN I / 9-5 hakkında çok fazla bilgi edinilemedi ve bu nedenle bir önceki 'Rapor'da erken dönemlerin tabakalaşma durumu hakkında söylediklerimize eklenecek herhangi bir yeni saptama yapılamadı⁴. Erken Neolitik II'nin ara yerleşmeleri olan EN II / 4 B, 4 A, 4, 3 A ve 3 için de aynı şey söylenebilir.

EN II'nin son iki yapı katı EN II / 2 ve 1 için durum biraz farklıdır. Bu iki yerleşmenin mimarîsi, A Açması'na eklendiğini yukarıda belirttiğimiz yeni kazı alanında, ilk kazı dönemlerine oranla nispeten daha iyi izlenebildi ve yeni bilgiler edinildi.

Geç Neolitik - Erken Kalkolitik (GN - EK) konusundaki belirsizlik devam etmektedir. Bu dönemlerin yerleşmelerinin mimarlık kalıntıları hâlâ ele geçmiş değildir. Bununla birlikte batı yamaçtaki E Açması'nın sonuçları, GN ve EK yerleşmeleri hakkında yeni çıkarımlara olanak sağlayacakmış gibi görünmektedir.

Bademağacı'nın çok geniş alanlarda kazılan, dolayısıyla mimarlık ve küçük buluntu bakımından çok zengin olan İTÇ II yerleşmelerinin önceki yıllarda saptanmış olan tabakalaşma durumunda değişiklik yapılmasını ge-

³ Derinlik ölçüleri, höyüğün en yüksek noktasındaki -Kilise Apsid'inin önü- nirengi noktası ± 0.00 m. kabul edilerek verilmiştir.

⁴ Bademağacı Höyüğü yerleşmelerinin kültürel sıradüzeni (stratigrafisi) konusundaki son durum ve bununla ilgili yorumlar, 2002 ve 2003 yılları çalışma raporunda yapılmıştır (Duru 2005 a:520 vdd.).

rektirecek bulgular, son kazılarla giderek çoğalmaktadır (bkz. Bazı Notlar ve Yorumlar). Ancak durumun biraz daha olgunlaşmasına, yeni saptamalarımızın kesinleşmesine kadar, önceki raporda yapılan tabakalaşma sıralamasını değiştirmek istemiyoruz (*ibid.*).

NEOLİTİK YERLEŞMELER

Höyüğün orta kesimlerindeki DA 1'de önceki yıllarda saptanan EN I / 9-5 yerleşme katlarının özelliklerini öğrenmek ve alınan sonuçları kontrol etmek amacıyla 2002 yılında kazılmasına başlanan DA 2'de, daha fazla buluntu elde etmek için kazı alanı biraz genişletildi (Lev. 3/a-b, 4). Resimde görüleceği gibi, aşağı katlara indikçe daralan açmada, - 9 m.de ham toprak görünümü birikime ulaşıldı ve bu dolgu içinde de bir süre çalışıldı. Son 50 cm.de insan yaşamına ilişkin herhangi bir buluntu ele geçmedi ve - 9 m. dolaylarının 'Ana Toprak' olduğu kanısına varıldı. Ana toprak için saptanan bu derinlik, DA 1 ile de uyum göstermektedir (Duru 2003: Lev.3).

Mimarlık

DA 2'nin açılmaya başlandığı düzlem olan - 5.60 m.den (EN II / 3'ün 5 numaralı evinin taban derinliği), ana toprağa kadar olan 3.5 m.ye yaklaşan kalınlıktaki birikimde, ENÇ I / 8 yapı katına ait olan kalın, yanık kerpiç yığıntısı dışında (Lev. 3/b), herhangi bir mimarlık izine rastlanılmadı. DA 1'de varlığı öğrenilen, EN II / 8'in kireç harçlı tabanına benzeyen bir kalıntı bu açmada bulunmadı (Duru 2003: 553;Duru 2005: 525).

DA 2'de, daha ziyade açmanın kenar kesitlerinde görülen yanık -taban !-izlerine dayanılarak;

ENÇ I / 5 yapı katı tabanının - 6.62 m.,

ENÇ I / 6 yapı katı tabanının - 7.60 m.,

ENÇ I / 7 yapı katı tabanının - 8.22 m.,

ENÇ I / 8 yapı katı tabanının - 8.42 m.,

ENÇ I / 9 yapı katı'nın da - 9 m. civarında olduğu kabul edildi.

EN II mimarlığı hakkında yeni veriler şöyle özetlenebilir: EN II / 3 yerleşmesi eski yıllarda geniş alanlarda incelenmiş ve bu katın 8 yapısı hemen tümüyle açılmıştı. Son üç sezonda sadece A Açması'nın orta kısımlarında bu yapı katına ait yeni bir yapı açıldı (Lev. 4, 5/a-b - 9 no'lu yapı). Büyük ölçüde kazılmamış kısmın altında kalan yapının plan özellikleri belli olmamakla birlikte, dönemin tek odalı ev tipinin yinelenildiği

söylenebilir. Odanın tabanı üzerinde çok sayıda tüm kap ile 'yonca biçimli tabla / masa' (Lev. 21/d, 26/a) bulunduğu bakılarak, evin ani bir olayla yıkılmış olduğu tahmin edilebilir.

A Açması'nın güneydoğu kesiminde, IV 3 - 1 / D 2, 3 plan karelerindeki ENÇ II / 3 yapı katları ile çağdaş olduğu kabul edilen 'Izgara Planlı' temellerin mimarî anlam ve işlevleri ile bunların diğer yapılaşma ile olan ilgisini saptamak için, İTÇ II'nin bazı yapıları kaldırıldı. Kazılan alanın tarlalara doğru olan doğu kenarında kalın taş temelli, dikdörtgen planlı, kısmen bozulmuş durumda bir mekân ortaya çıktı (Lev. 4,10/a). Söz konusu alanın değişik yerlerinde aynı yöntemle yapılmış duvar parçaları vardı (Lev.4,10/b). Bu duvarların ait oldukları yapıların plan ve işlevleri hakkında hiçbir şey söylenemez ise de, en dış halka yakınlarında bulunmaları dolayısıyla, savunma ile ilgili olmaları muhtemeldir.

Doğu yamacın aynı kesiminde yapılan bir kontrol kazısında, 80 cm. kadar derinleşildi. 3 X 5 m.lik açmadaki birikimde kültürel kalıntı ele geçmediği için, bu kesimin yerleşme dışında kaldığı, EN II döneminde yerleşmelerin doğu sınırının buralardan geçtiği kabul edildi.

Höyüğün kuzey kenarı yakınlarındaki EN II / 3 yapı katının 7 numaralı evinin batısında yapılan düzenleme çalışmaları sırasında, yanyana inşa edilmiş, dört bağımsız depolama kutusu ele geçti (Lev.4). 1995 yılı kazılarında ENÇ II / 3'ün 1 numaralı evi ile 3 numaralı evi arasındaki sokağın ortalarına yapılmış 6 gözlü depolama sistemi ile (Duru 1998:716;Lev.2, 5/1,2), yapım yöntemi açısından benzerlik gösteren bu depo grubundaki kutulardan birinin içinde tahıl taneleri, taş boncuklardan bir kolye (Lev. 23/a) ve diğerinde bir kemik spatula (Lev. 22/c, 27/a) bulundu.

EN II yerleşim sürecinin ilk kazı yıllarında saptanan 2 ve 1. kat mimarlıklarının daha geniş alanlarda izlenebilmesi amacıyla, 2005'de höyüğün ortalarındaki A Açması'nın batı kenarında 5 X 19 m.lik yeni bir ek açmadaki (C 4 / IV 2 - III 5 kareleri) çalışmalarda, - 5.30 m.ye inildi (Lev. 4). Buna ek olarak, söz konusu açmanın 5 m. batısında, kuzeybatı yamaçtaki İTÇ yerleşmelerinin araştırıldığı açmanın doğu ucundaki 10 X 10 m.lik bir alanda da (C 3 / III 5 karesi) çalışmalara geçildi (Lev. 4). Her iki alanda, ilk metrelerde mimarlık kalıntıları (kerpiç yığıntıları ve yanık yapı molozu) ile GN ve EK çanak çömleği (çç) karışık şekilde ele geçiyordu. Bu karışık birikimin altında, kalınlıkları 50-60 cm. arasında değişen, taş temelli duvarlar görülmeye başladı. Kısa parçalar halinde günümüze kadar gelen, birbirine paralel yapılmış olan bu duvar kalıntılarının ait oldukları yapıların planları

ve birbirleri ile olan ilişkileri anlaşılır durumda değildi. C 4 / IV 2 karesindeki yoğun yangın geçirmiş kerpiç molozu arasında, üzeri gelişigüzel çizilmiş gibi görünen bir sıvalı duvar parçası ile koni biçiminde kaba, kilden bir nesne belirlendi (Lev. 11/a). Aynı dar alanda ele geçen çç'ye göre, bu mimarlık kalıntıları EN II'nin en geç yerleşim evresine, yani EN II / 1'e aittir.

Höyüğün orta kesiminde, birbirine çok yakın olan bu iki kazı alanında, - 4 m. derinliklerde yoğun bir yangın molozu başlamaktadır. Bu yangın, EN II / 2 yerleşmesinin en az iki evinin duvarları ile taşınmaz ve taşınabilir eşyasının sağlam durumda günümüze kadar gelmesine sebep olmuştur.

Evlerden birincisi, kuzeybatıdaki yamaç açmasının merkeze yakın olan C 3 / III 5 karesinde bulunmaktadır (Lev. 4, 9/a-b - 6 numaralı ev). Bademağacı EN II'nin daha önceki dönemlerde geniş alanlarda araştırılan 3 ve 4. yapı katları için tipik dikdörtgen planda yapılmış olan tek odalı bu yapı, tümüyle kazı alanının içinde kaldığından, ayrıntıları ile çok iyi durumda gün ışığına çıkartıldı. Evin bazı duvarları 40 cm. yüksekliğe kadar sağlam durumdaydı. Kapı, alışlagelen şekilde, evin uzun duvarında (güney), biraz doğu köşeye kaymış şekilde açılmış, kapının karşısına gelen duvarın dibine de 'at nalı' planlı bir fırın yerleştirilmişti (Lev. 9/a-b). Fırının hemen yanında, kerpiçten öne doğru eğik, görece yüksek olan arka ve iki yan kesiminde tahıl tanelerinin dökülmemesi için kilden kenarları yükseltilmiş bir tahıl öğütme grubu da eksiksiz durumda ele geçmiştir (Lev. 9/b). Bunun dışında, oda içinde çok sayıda ezgi taşı, havan ve havaneli gibi ev / mutfak araç gereçleri bulunuyordu.

Söz konusu yapının kuzey kenarının hemen dışında, iki sıra halinde, üst yüzü kaplumbağa sırtlı (*plano-convex*) kerpiçler durmakta idi. Bunların niçin buraya düzenli şekilde yerleştirilmiş oldukları konusunda bir tahmin yapamıyoruz.

A Açması'nın batı kenarında C 4 / IV 2 - III 5 karelerinde kazılmasına başlanan alan dar olduğu için, ENÇ II / 2 yapı katına ait yapılar ve diğer bazı mimarî üniteler kısmen açığa çıkartılabildi (Lev. 4, 6/a). Bu yeni alanın kuzey ucunda birbirine yapışık durumda bir ev (!), bir depo odası (!) ile bir işlik yeri (!) bulunuyordu (3, 4, 5 numaralı mekânlar). Yapıların hemen yarıya yakın kısmı kazı alanı dışında kaldığı için, üç parçalı bu yapılaşmadaki mekânların planları tam olarak anlaşılamadı. Bununla birlikte, höyüğümüzde şimdiye kadar karşılaşılmayan bir düzende konumlandırıldığı anlaşılan bu yapı grubunun en kuzeydeki ünitesinin planında da yeni bazı özellikler görülmektedir. Güney uzun duvarına

açılmış olan kapısının sadece bir kenarı ortaya çıkmış olmasına rağmen, EN II / 3 ve 4 tabakalarında görüldüğü gibi, sürgülü (!) olduğu anlaşılan bir kapıdan (Lev. 6/b), iki basamak inilerek girilen 3 no'lu evin doğu kenarına, bir kapı ile geçilen dar bir bölüm eklenmişti. Yapı grubunun 4 no.lu ikinci mekânı, içinde oturulmak için değil, bu yapı kompleksinde yaşayanların yiyecek vs. saklanması için düzenlenmiş bir ambar yeri -yüksek- olarak yapılmış gibidir. 4 no.lu odanın doğu yarısı 12 tane kutu / depo sandığı ile doldurulmuştur (Lev. 4, 7/a-b). Ölçüleri farklı olan kutular, bu dönemin uygulamalarına uyan bir yöntemle, önceden pişirilmiş olan kil levhalarının yanyana getirilip birbirine bağlanması şeklinde yapılmıştı (Duru&Umurtak 2005:15 vd.). Kutuların içinde tahıl kalıntısına rastlanmamış olması, binalara son veren yangın felaketinin, yerleşmede depolanan tahılın tükendiği bir mevsimde gerçekleştiği şeklinde yorumlanabilir (Umurtak 2007). Kutulardan iki tanesi içinde birer küçük boy çömlek ele geçmiştir (Lev. 13/a, 14/b, 18/c). Depo odasından 3 numaralı odaya geçiş veren kapının aksındaki bir diğer kapı ile en güneydeki 5 numaralı mekâna girilmektedir. İçinde ocak yerleri, taşınmaz kutular ve el değirmeni altlıkları olan bu kesimin bir ışık yeri olduğu anlaşılmaktadır (Lev. 4, 7/b, 8/a). Işık yerinin açılanmış tabanı üzerinde çok sayıda tüm durumda kapacak, taş aletler ve yığınlar halinde kil sapan tanesi ele geçti (Lev.8/b). Ayrıca taban üzerinde, gerçek ölçülerde yapılmış tam plastik bir ayak modeli *in-situ* durumda bulundu (Lev. 8/a, 22/a, 25/d). Bu ışığın yağmur vs gibi dış etkilerden korunması gerekeceği için, üstünün bir çatı ile örtülü olduğunda, yani buranın da kapalı bir mekân olduğunda kuşku yoktur⁵.

Bu üçlü yapı grubundaki ambarlardan başka, bu grubun 3 ve 4 no.lu odaların duvarlarının dış tarafında, 6 gözlü bir kutu dizisi daha bulunmaktadır. Bu kutuların da burada olan bir kapalı mekânın içine yapıldıklarını sanıyoruz (Lev. 4, 7/b).

Mezarlar

DA 2'nin alt katlarında -büyük olasılıkla ENÇ I / 7 yapı katı düzeylerinde-, "sırtüstü *hocker*" konumunda kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda yatırılmış yetişkin bir kadına ait mezar bulundu (Lev.11/b). Bu, Bademağacı EN yerleşmelerinin en eski mezarıdır.

⁵ 2001 yılında bulunan kırmızı boyalı üçgen dizisi motifli duvar sıvası parçası ile (Duru 2003:555 vd., Lev. 10/2 Duru 2005: 527, Lev. 9/1,2), bir Ana Tanrıça figürünü (Duru 2003: 560, Lev. 31) büyük olasılıkla buradaki bir yapıya aitti.

Çömlekçilik

DA 2'deki çalışmalar sırasında, EN I / 9-5 yapı katlarına ait çok fazla çç bulunmamıştır; bununla birlikte bu açmadaki kazılarla daha önce kazılmış olan DA 1'in çok daha az miktardaki çç malzemesine yeni parçalar eklenmiş oldu. Ele geçenlerin çoğu koyu gri, bazen de açık kirli bej renk hamurlu, orta kalınlıkta kenarlı ve hafifçe perdahlanmış ya da hiç perdahlanmamış, orta derecede pişirilmiş kaplara ait şekilsiz karın parçalarıdır. Dolayısıyla bu erken dönem kaplarının biçimleri konusunda fazla bilgi edinilemedi. Lev. 15-16'da, bu yerleşmelerin çç'sinden bazı örnekler verilmiştir. Resimlerden anlaşılabilceği üzere, kenarları düz yükselen veya hafif dışbükey karın profilli derin çanak ve küçük boy çömlekler çoğunluktadır. Erken tabakalardaki kaplarda tutamak kullanılmazken, EN I'in üst tabakalarında tutamak uygulaması başlamaktadır. Kap formlarında da, geç katlara doğru kapsamlı bir gelişme çizgisinin varlığı sezilmektedir.

EN'nin geç döneminde bulunmuş kaplar, biçim olarak daha önceki yıllarda aynı yerleşmelerde bulunmuş olanlardan farklı değildir. 2006'da EN II / 3 ve 2 yapı katı evlerinde ve depo tesislerinin içinde ele geçen çok sayıda tüm veya tümlenebilir kabın çoğunluğu, daha önceki dönemlerden tanınanların tekrarıdır (Lev. 12/a-d, 13/b-d, 14/a-c,e,17/a-b, 18/a-d, 19/b). Bunlar dışında, EN II/1 tabakasına ait çan biçimli bir çanak (Lev.12/e), ilki EN II/2 yapı katındaki 4 no'lu depo odasında kutulardan birisinin içinde bulunan kapanan ağızlı (Lev.13/a), diğeri ise aynı yerleşmede 5 no'lu ışikte ele geçen oval kesitli (Lev.14/d,19/c) küçük çömlekler ve armudi biçimli, karşılıklı iki çift dikey ip delikli tutamağı olan kapaklı iri çömlek (Lev. 19/a) yeni kap formları olarak Bademağacı EN repertuarı'na katılmıştır.

Küçük Buluntular

Figürin ve idoller: EN II'nin değişik yerleşme katlarında tam plastik bir 'Ana Tanrıça' figürini (Lev. 20/a, 24/a-b), yassı plaka şeklinde bir kadın betimi (Lev. 20/c, 24/e) ile birkaç 'Çuval Gövdeli ve Sokma Başlı' tipte idol (Lev. 20/b, 24/c-d) bulunmuştur. Bunlar Bademağacı'nda, Höyücek'te ve Hacılar'da daha önceki yıllarda bulunanlardan farklı değildir.

Mühürler: 2004 yılında, doğu yamaçtaki ızgara planlı temellerin olduğu kesimde çalışmalara başladığımız ilk gün, bir önceki yıl indiğimiz düzeyde, toprak üzerinde çok iyi durumda, pişmiş topraktan (pt) bir damga mühür (*pintadera*) ele geçti (Lev.21/a, 25/b). Üzerinde 'Gamalı Haç' motifi olan eser, Bademağacı Neolitik mühür koleksiyonunun en güzel parçalarından biridir. Bu mührün EN II'ye ait olduğunda kuşku yoktur.

Tepenin güneybatı kesiminde E Açması'nın ortalarında (C 1 / V 1 plan karesi) açılmasına 2006 yılında başlanan Derinlik Açması 3 (DA 3) kazılarında, İTÇ birikimin altındaki katmanda bir damga mühür bulundu (Lev.21/b, 25/c). Mimarîye bağlı olmayan bu mühürün çok yakın benzerleri Bademağacı EN II/1 (Umurtak 2000, Res.3/6), Höyücek Kutsal Alanlar Dönemi (Duru-Umurtak 2005, Lev. 132/3-4, 142/3-4, 177/3) ve Hacılar II B katında (Mellaart 1970: Şek.187/1-5) ele geçmiştir.

Diğer Pişmiş Toprak Eserler: EN II / 2 katının buluntuları arasındaki bir insan ayağının tam plastik tasviri, olağanüstü ilgi çekicidir (Lev. 22/a, 25/d). Yukarıda bir kez daha vurguladığımız gibi, günümüzdeki ayakkabı ölçüleriyle yakl. 36-37 numara büyüklüğündeki bu ayak tasvirinin, bilekten itibaren alt tarafı eksiksiz ele geçmiştir (Bileğin üst tarafında kırıklar vardır. Mevcut uzunluk 26 cm.). Gevrek fırınlanmış olan tasvirin bilek kısmının (konç) ortasına, topuk altına kadar devam eden 4.5 cm. çapında bir delik açılmıştır. Pabucun ön kısmına, birbirine paralel, yumuşak yivler yapılmıştır. Orta boyda bir insan heykelinin ayağı olabilecek ölçü ve nitelikteki eserin bulunduğu 5 no'lu mekânın tabanı ve eşyaları çok iyi durumda günümüze gelmiştir; ancak evin yıkıntı birikimi içinde bu ayak parçasının ait olabileceğini düşündürecek herhangi bir tasvire ait kalıntı ele geçmemiştir⁶. EN II yerleşmelerinin yıkıntı molozunda ele geçen ayak şeklinde bir kap parçası, yukarıda sözü edilen ayak modeline benzemekle birlikte, yapılma amacı değişik olmalıydı. Büyük olasılıkla bu parça bir riton'un ayağı idi. Minyatür ayak modelleri denebilecek küçük boyda pt ayaklardan da son üç yılda birkaç örnek bulunmuştur.

GN / EK birikimi içinde bulunmuş olan birisi insanımsı (!), diğeri kuş görünümlü iki tasvir ilginçtir (Lev. 20/d-e, 25/a). Oyun figürlerini (Satranç figürleri gibi) anımsatan bu eserlerin bölgemizde ve Anadolu'nun diğer bölgelerinde benzerlerini tanımıyoruz.

⁶ Doğal ölçülere yakın ayak tasvirlerine örnek olarak Höyücek'teki 'Ayak biçimli kap' gösterilebilir (Duru&Umurtak 2005:Lev.62/1;101/6). Çok önemli bir buluntu olan ayak modeli ileride ayrıntıları ile değerlendirilmek üzere ele alınacaktır. Burada şu kadarını söylemek istiyoruz ki, ayak modeli ele geçtiği mekânda, tek başına duran, kullanılan -veya işlev gören- bir eserd. Dikey aksındaki delik, esere bir şeyin sokulduğu ve ayağın da bu sokulan şeyin kaidesi olduğunu akla getirmektedir. Sokulan nesne çok büyük olasılıkla yuvarlak kesitli bir tahta idi ve belki bu sapın diğer ucunda, bugün niteliğini bilemeyeceğimiz bir sembol vardı. Bu türden ayak tasvirlerinin çok küçük boyda olanlarında da dikine hazırlanmış delik bulunduğu için, tüm ayak modellerinin benzer şekilde işlev görmesi büyük olasılıktır. Ayak modellerinin -ya da kaidelerin- ölçülerdeki farklılıklar, doğal olarak taşıdıkları sembollerin boyutlarını da etkilemekteydi. Diğer bir anlamıyla küçük boyutlu kaidelerin taşıdıkları semboller de minyatür boyutlarda olmalıydı.

EN II / 3 katının 9 numaralı evin tabanında *in-situ* bir başka önemli pt buluntu, 'dört yapraklı yonca' biçimli 'masa / tabla'dır (Lev. 21/d, 26/a). Üzeri kirli beyaz renkli, ince fakat sağlam bir astarı olan eserin, kısa, kalın silindirik bir kaidesi vardır⁷.

Başka pt eserler içinde, hayvan başı şeklinde biten tutamaklı bir kepçe (Lev.20/f), EN II/3 yapı katına ait pişmiş toprak dairesel bir kapak (Lev. 21/c), EN II / 2'nin 5 no'lu ışık yerinde ele geçen, dikdörtgen biçimli olduğu anlaşılan pişmiş topraktan bir başka kapak (?) (Lev. 26/b) ile aynı yerleşmeye ait üzerine hasır veya sepet izi çıkartılmış, disk biçimli pişmiş toprak bir plakaya (?) ait parça (Lev. 26/c), 'Bumerang' benzeri L biçimli, masif, ağır bir eser ile konik, saksı biçimli, masif kilden nesnelere (Lev. 11/a) ve sapan taneleri (Lev. 8/b) sayılabilir.

Diğer Buluntular: 2004 / 06 kazı dönemlerinin diğer küçük eserleri arasında, EN II / 2'den çok ustaca şekillendirilmiş, oval minyatür mermer kap (Lev.27/c), taştan çok sayıda keski, balta, taştan ve pişmiş topraktan boncuk taneleri, kolyeler (Lev.23/a-b, 27/b) taş topuz (Lev.23/c, 27/d), EN evlerinin tabanlarında gruplar halinde onlarca *in-situ* ezgi taşı (Lev.5, 6/b,7-9) çakmaktaşı ve obsidien dilgi çekirdekleri, ve kemik spatullarla (Lev. 22/b-c, 27/a) bız'lar vardır.

Hayvan ve Bitki Kalıntıları: Höyüğün değişik yer ve birikimlerinden elde edilen hayvan kemikleri Arkeozoolog Dr. Bea De Cupere tarafından, EN tabakalarından eleme -yüzdürme yöntemiyle toplanan bitkisel kalıntılar da Arkeobotanist Dr. Danièle Martinoli tarafından kampımızda ve usulüne uygun şekilde götürüldüğü yurt dışı laboratuvarlarda incelenmiş ve konular hakkında ilk önraporlar hazırlanmıştır. Bu yazının son kısmındaki Ekler'de her iki raporun Türkçe özetleri verilmektedir.

İLK TUNÇ ÇAĞI YERLEŞMELERİ

Kazılara başlanan 1993 yılından 2003'e kadar, çoğunlukla höyüğün orta ve kuzeydoğu kısımlarında çalışılarak geniş alanlar açılmış (Lev. 28/a, 29), ilk kazı mevsiminde höyüğün güneyindeki 10 X 20 m. boyutunda B Açması'ndan başka, tepenin güney yarısı ile batı yamaçta herhangi bir çalışma yapılmamıştı. 2004'ten itibaren, höyüğün batı ve güney kesimindeki durumun öğrenilmesine ağırlık verildi.

⁷ Eser, onarım ve tamamlanması amacıyla gerekli izinler alınarak, İÜ Edebiyat Fakültesi Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Laboratuvarı'na getirilmiş ve Uzman Yüksel Dede tarafından onarıp tamamlanmıştır. Meslektaşımız Dede'ye teşekkürlerimizi sunarız.

2004 döneminde höyüğün kuzey batı yamacındaki C 4 - B 1 / III 5 - 2 plan karelerinde, yakl. 30 X 30 m. boyutunda yeni bir açmada çalışmalara başlanmıştı (Lev. 32/a). Ertesi yıl, bu alandaki çalışmalar kuzeye doğru geliştirilerek (Lev. 28/b, ve 29), bu kesimde hâlâ eksiksiz şekilde öğrenilmediğine inandığımız İTÇ dönemi yerleşmelerinin ve mimarlık uygulamalarının araştırılmasına devam edildi.

Aynı yıl (2005), höyüğün güney yarısında da kazılara başlandı (E Açması). Önceleri dar bir alanda sürdürülen çalışmalar, 2006 mevsiminde biraz daha genişletildi ve açmanın ölçüleri 30 X 50 m.ye ulaştı (Lev. 31, 32/b).

Mimarlık

2004 yılı çalışmalarında, doğu yamaç boyunca varlığı öteden beri bilinen 'Yamaç Taş Döşemesi'nin (*glacis*), kuzey ve kuzeybatı yamaçta da - yer yer daralmasına ve bozulmasına karşın- devam ettiği öğrenildi. Taş döşemenin, daha önceki yıllarda da saptandığı gibi, birkaç kez yenilendiği, tabakalaşmış döşeme yüzeyleri arasındaki toprak katmanlarının varlığından açıkça anlaşılmaktaydı.

Kuzeydeki kazılar sırasında, C 1 / III 3 plan karesindeki yamaç döşemesi bandı üzerinde taş kaplanmamış 4 m. genişliğinde bir kesim olduğu görüldü (Lev. 28/b, 29-30). İki yanı düzgün bir taş dizisi ile sınırlanmış, tabanı da bastırılmış topraktan olan bu aralığa özellikle taş döşenmediği, başka bir anlatımla buranın yerleşmeye giriş için hazırlanmış bir geçiş (kapı) yeri olduğu düşünüldü. 'Kuzey Giriş 1' (KG 1) olarak isimlendirilen ve İTÇ II yerleşmelerine ait olan bu muhtemel 'kapı'nın gerçek planının nasıl olduğu, pasajın iki yanındaki taş döşemenin bozularak kaldırılması istenmediğinden, tam olarak anlaşılamadı. Yani, '*Girişe iki yandan birleşen bir duvar (sur) var mıdır, geçidin iki yanında masif bir dolgu - bastion- söz konusu müdür ?*', belli olmadı.

KG 1'in 20 m. kadar kuzeyinde taş döşeme bir kez daha kesilmektedir. Höyüğün kuzey-güney aksı üzerindeki bu aralık da, ikinci bir 'geçiş yeri' olarak düşünüldü (Kuzey Giriş 2 - KG 2). KG 2 biraz daha dar olmakla birlikte, plan olarak diğer aralığın, KG 1'in benzeridir (Lev. 29-30); iki yanı düzgün sınırlanmış, basit bir pasaj.

KG 1 ve KG 2 arasındaki taş döşemenin bir bölümü kaldırılıp derinleştirildiğinde, 80 cm. kalınlığında bir duvara rastlanıldı. En alttaki iki taş sırası korunmuş olan bu temelde de 2 m. genişliğinde bir kesilme vardı ve burası da bir 'giriş yeri' olarak kabul edildi (KG 3). Bu sonuncu giriş,

diğerlerine oranla daha dar ve kısadır; ama onlar gibi, düz basit bir pasaj şeklinde planlanmıştır. KG 3'ün güney kenarı bir süre izlenmiş ve temelin KG 1'in altına girecek şekilde geliştiği görülmüştür (Lev. 29-30). Dolayısıyla, KG 3'ün KG 1 ve KG 2'den eski olduğu söylenebilir.

2003 yılında A Açması'nın kuzeyinde yapılan genişleme kazılarında, doğu yamaç boyunca devam eden taş döşemenin bir süre sonra bozulduğu gözlenmiş ve çok geniş bir alanda çalışılmış olmasına karşın, kuzey ve hafif kuzeybatı kenarlarda İTÇ yerleşmesine ait mimari kalıntı ve hatta pek fazla çç de ele geçmemiştir. Bu nedenle İTÇ yerleşmelerinin höyüğün batı kesimlerinde varlığı konusunda kuşkuya bile düşülmüştü (Duru 2005:532 vdd.). O tarihten sonra gelişen kazılar göstermiştir ki, İTÇ II dönemi yerleşmeleri, hemen hemen doğu yamaçtaki durumun simetriği olarak, batı yamacın bu kısmında da devam etmektedir.

Höyüğün kuzeybatısındaki İTÇ II yerleşmelerinin mimarlığı ile ilgili hususlar şöyle özetlenebilir: KG 1'den geçilince, oldukça geniş bir açık alan'a -avlu- girilmektedir. Avlunun sağ tarafında sağır bir duvar vardır (Lev. 33/a-b). Bu duvar, batı yamaçta sıralanmış yapıların kuzeydeki sonuncusunun (20 numaralı yapı) kuzey duvarıdır (Lev. 29-30). Kapı önü avlusundan doğudaki olası bir iç kapıdan sonra kasaba içine girilebilmektedir. Kasaba içinde güneye doğru ilerlenirse, batı kenarda yanyana sıralanmış, bazıları 'megaron' veya 'megaronumsu-' planlı 6 yapının yer aldığı görülmektedir (20-25 numaralılar - Lev. 30, 34, 35/a). 30-40 cm. kalınlıkta taş temelli duvarları olan bu yapılar, bir 'iç oda' (*cella*) ve çoğu kez önlerinde derin veya kısa bir 'ön avlu'dan (*pronaos*) oluşmaktadır. Evlerin hepsinde, dar kenarların iki yanından ileri çıkan duvar çıkıntıları (*ante*) arasına alınmış kapılar, höyüğün ortasına açılmaktadır. İç oda'ların arka duvarları, dıştan geçen yamaç döşemesine dayanmış, arka duvarların bazılarında döşeme ile arada dar aralıklar bırakılmıştır. Ev duvarlarının üst kısmının nasıl ve hangi malzeme ile yükseltildiği belli olmadığı gibi, taban ve taşınmaz ev eşyası kalıntısı da yoktur.

Tümü İTÇ II'nin ilk dönemi olan İTÇ II / 3 yerleşmesine ait olan bu evler, kullanımları sırasında, zaman içinde bazı değişiklikler geçirmiş ve *ante*'ler höyüğün merkezine doğru yükselerek uzatılmıştır. Bu eklerin yeni bir yapılaşma döneminin kanıtları şeklinde, örneğin İTÇ II / 2 yapı dönemi olarak düşünülmesi, -bizce- pek gerekli değildir. Doğru yamaç boyunca rastlandığı gibi, bazı yerlerde İTÇ II / 3 katı yapılarının önünde ve biraz daha üst düzlemde yapılmış ikinci bir ev sırası, yani İTÇ II / 2 yerleşmesine koşut

daha geç bir yapılaşma, kuzeybatı yamaçta görülmemiştir. Bununla beraber, batı yamaç evlerinin *ante*'lerinden daha ileride ve biraz yüksek kod'larda, kalın bazı duvar parçaları vardır (Lev.29). Planları belli olmayan yapılara ait olan bu duvarlar İTÇ II / 2'nin değil, doğu yamaçta olduğu gibi, İTÇ'nin daha geç dönem yerleşmelerinin kalıntıları olmalıdır.

2005 yılında, höyüğün güney yarısında çalışmalara devam edilmesine karar verildi. 1993'de höyüğün bu kesimindeki B Açması'nda önemli mimarî bulgular ele geçmiş (Duru 1997 a:785 vdd.), fakat bazı pratik nedenlerle, bu kesimde araştırmaların geliştirilmesi ileri yıllara bırakılmıştı. 2005'te höyüğün batı yamacının ortalarında, tepenin dar aksı üzerinde, genişliği 10 m. ile 15 m. arasında değişen, uzunluğu da 45 m. olan 'E Açması'nda araştırmalara geçildi. Dar kenarı, tepedeki 'Kilise'nin kapısının (*nartex*) 5 m. kadar batısında olan E Açması'nda çalışmalara son kazı mevsiminde devam edilmiş ve açma biraz daha genişleyerek kenar ölçüleri 30 X 50 m.yi, kazılan alanın yüzeyi de yakl. 1500 m²'yi bulmuştu (Lev. 29, 31, 32/b). Çalışmaların bitiminde, A Açması'nın kuzeybatı kenarı ile E Açması arasındaki mesafe 10 m.ye inmişti; B Açması'ndaki kilise'nin kapısına olan uzaklık da 5 m. idi.

2005 ve 2006'da kazılan E Açması'nın değişik yerlerinde, tümü İTÇ'ye ait olan değişik mimarlık evreleri saptanmıştır. Bu geniş açmada açığa çıkan yerleşme evrelerinin sayısı A Açması'ndakinden fazla ve bir oranda farklı niteliktedir. Bu nedenlerle, E Açması'nın tabakalaşması ile A Açması'nda yıllardan bu yana saptanmış olan ve doğruluğu defalarca kanıtlanan tabakalaşma sistemleri arasındaki uyum konusunda şimdilik kesin şeyler söylemek istemiyoruz. Bu konudaki olasılıklar ve alternatifler henüz tartışılmakta ve önümüzdeki kazı sezonlarının sonuçları beklenmektedir. Gelecek yıllarda, E Açması ile A Açması'nın birleştirilmesi ile durum tam olarak öğrenilecek ve tabakalaşma sistemi doğru ve kesin şekilde oluşturulacaktır. Bugün için söylenebileceklerin başında, A Açması'nda tespit edilen ve büyük oranda açığa çıkartılan İTÇ II mimarlığının eski evreleri olan İTÇ II / 3'ün ve onun kesintisiz devamı niteliğindeki İTÇ II / 2'nin, güney yarıda da aynen devam ettiği'dir. Bunlara ek olarak, İTÇ II sonrasına ait yerleşmelerin de bu kesimde var olduğu büyük ihtimalle kesinleşecektir (bkz. Bazı Notlar ve Yorumlar).

E Açması'nın mimarî sonuçları şöyledir: E Açması'nın höyük dışındaki tarlalarla birleşen en batı -dış- kenarı yakınlarında, genişliği 3 m. civarında olan 'Yamaç Taş Döşemesi' devam etmektedir. Höyüğün doğu, kuzey ve kuzeybatı yamaçlarındaki kaplama ile aynı yöntemle yapılmış olan bu

yamaç döşemesine içten bitişmiş olarak, 5'i tamamen, 1'i kısmen olmak üzere, dikdörtgen planlı, *ante*'li toplam 6 ev açılmıştır (Lev. 35/b). Bazıları 'megaron', bazıları da 'megaronumsu' planlı denebilecek bu evler, yapım yöntemleri ve ölçüleri bakımından daha önceki yıllarda höyüğün diğer kesimlerinden tanıdığımız yapılara bire-bir uymaktadır. Örneğin bu açmadaki, orta odaları ve ön avluları ile tipik megaron planlı 29 ve 31 numaralı yapılar, doğu yamaçtaki 1 ve 2 numaralı yapıların her bakımdan paralelleridir. Her iki yamaçta, megaronumsu yapıların planlarında bazı oynamalar yapılmış, orta odanın arkasına ikinci bir oda eklenmiştir. Yapıların biri dışında hepsinin arka duvarları vardır; 30 no.lu yapıda arka duvar yapılmamış, dolayısıyla bu mekân bir geçit şeklini almıştır. Sonuç olarak, E Açması'nın en dış halkasındaki yapılar ile daha önceki yıllarda açılan A Açması'nda yapılar arasında, yapım yöntemleri ve plan özellikleri bakımından hemen hiç bir farkın söz konusu olmadığını söylenebilir.

E Açması'nın diğer kesimlerinde durum farklıdır. Dış çemberdeki megaron ya da megaronumsu yapılar dizisi ile zirvedeki Kilise arasında kalan alanda, bazıları çok sağlam durumda günümüze gelmiş bir hayli yapı kalıntısı ortaya çıkmıştır (Lev. 31, 36). Aralarında yapım ve plan farkları, aynı zamanda zaman farklılıkları açık şekilde görülmekte olan bu yapı kalıntıları ile ilgili hususlar şöyle sıralanabilir: Açmanın Kilise'ye bakan doğu kenarında, yüzeyden 1.5 m. aşağıya kadar olan birikimde, çok yoğun bir taş dolgu bulunmaktadır. Varlığının açıklaması zor olan bu yığının altında, bu kesimdeki en son yerleşmenin taş temelli yapıları gelmektedir⁸. Höyük yüzeyinin 1.5 m. kadar altındaki bu mimarî kalıntılar, iki masif taş temelli kule / burç arasına alınmış bir kapı, bu kapının iki yanından batıya doğru giden duvar uzantıları ve daha güneyde kapı ile organik ilişkide olan çok odalı bir komplekse aittir (Lev. 31 - siyah doldurulmuş duvarlar-). Büyük kısmı oldukça iyi durumda günümüze gelmiş olan bu yapının doğu kısmı, Kilise'nin altına doğru gelişmektedir. Güneye doğru olan kesimde iki oda açıldıktan sonra, yapı daha güneye, kazılmamış kısma doğru ilerlemektedir. Bu nedenlerle yapının planı tam olarak anlayamamıştır.

Söz konusu olan yapının masif kuleli kapısı ile çok odalı bölümlerinin gerek inşa yöntemi, gerekse genel planlanmalarının, Bademağacı'nda şimdiye kadar özellikleri iyi bilinen İTÇ II mimarlığı ile herhangi bir ilişkisi / benzerliği olduğu söylenemez. Ayrıca çömlekçilik konusunun ele alınacağı kısımda vurgulanacağı gibi, yapının odaları içinde *in-situ* buluntulara

⁸ Kilisenin altındaki taş dolgu, kilisenin inşası sırasında, temellerin sağlam bir zemine oturması için yapılmış olabilir.

bakılacak olursa, bu yapının ait olduğu yerleşmenin İTÇ II sonrasına ait olması gerekmektedir. Bu bakımdan hemen yukarıda sözünü ettiğimiz yapı kompleksinin, höyükte şimdiye kadar varlığını bilmediğimiz İTÇ II'den İTÇ III'e geçiş aşamasını temsil ettiği de düşünülebilir.

Bu yapı grubunun 50-70 cm. altında, daha erken bir yerleşme evresine ait yapıların temelleri gelmektedir (Lev. 31 -kırmızı doldurulmuş duvarlar-). Bu ikinci yerleşmenin mimarlık kalıntıları da, çok odalı bir yapı kompleksinin varlığını göstermektedir. Bu daha erken yapı grubunun 9 odası kısmen ya da tamamen açılmıştır; ancak bu yapı da kazılmış alanın dışına, doğuya Kilise'nin altına ve kuzeye doğru gelişmektedir. Bu nedenle yapının genel planı konusunda fazla bir şey söylemek mümkün değildir. Ara kapılarla birbirine geçilen odalardan oluşan yapının -birbirine giriş veren- iki odasında onlarca irili ufaklı küp, çömlek ve küçük boy kapacak in-situ konumda bulundu (Lev. 37/a). Keramik buluntular, bu yapının İTÇ II'ye ait olduğunu göstermektedir.

Söz konusu iki farklı dönemin çok odalı yapılarının bittiği çizgi ile yerleşmenin en dış çemberindeki megaron sırası arasında kalan, açmanın orta kısımlarında ise, şimdiye kadar tanımladığımız, megaron veya çok odalı kompleks türünde yapılaşmalardan farklı bir mimari görünüm vardır. Bu alanda en az iki evre halinde olan, kalın duvarlı iki büyük yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapılardan batudakinin ölçüsü 12 X 7 m.dir (Lev. 31 -yeşil doldurulmuş duvarlar-). Batı dar kenarı kısmen yıkılmış, tek odalı bu yapının duvarları çok özenli ve güzel işçilikte, oldukça iri taşlardan yapılmıştır. Güneye uzun duvarının orta kesimindeki, incelen 3.20 m. genişlikteki kısım, olasılıkla binaya giriş yeri, yani kapı aralığı idi. Yapı içinde taban izlerine ve ev eşyası olarak herhangi bir buluntuya rastlanılmadı. Binayı örten yoğun taş birikimi, duvarların bir hayli yükseğe kadar taş'la örülmüş olduğuna işaret etmektedir (Lev. 38).

E Açması'nın ortalarında hemen her yerde, yukarıda son olarak betimlediğimiz kalın duvarlı büyük yapıya, inşa karakteri bakımından benzeyen, birden fazla evreli yapılaşmalara ait duvar kalıntıları ve taş döşeli alanlar vardır. Bunlardan megaronlara plan olarak bir ölçüde benzeyen bir yapı, kalın duvarlı büyük yapının hemen batı bitişiğinde yer almaktadır ve büyük yapının altına doğru geliştiği için, ondan daha eski olduğu anlaşılmaktadır (Lev. 37/b) . Bu son yapı ile ilgili olarak vurgulamak gerekir ki, bu sonuncu bina 31 numaralı megaronun *ante*'lerinin önüne ve üzerine yapılmıştır; dolayısıyla, megaronlardan daha geç olduğunda kuşku yoktur.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız E Açması'ndaki oldukça karmaşık mimarlık durumunu değerlendirmek ve bütün kalıntıların birbiriyle ilişkilerini, eskilik ve yenilik durumlarını saptamak, 2006 yılı çalışmaları bitiminde tam olarak mümkün olamadı. İleriki yıllarda E Açması'ndaki çalışmalara devam edilmesi, kazıları bir yandan kilisenin kuzey kesimine, öte yandan höyüğün henüz hiç el değmemiş daha güney kısımlarına doğru geliştirilmesi planlanmıştır. Bu mümkün olursa, hem höyüğün bu kesiminin, hem de höyükteki tüm yerleşim planlamasının, yerleşim dokusunun nasıl olduğunun, özellikle de kalın duvarlı bağımsız yapıların konumlarının ve megaronlarla olan ilişkilerinin anlaşılabilceğini umuyoruz.

E Açması'nda 2006'da derin tabakaların durumunu anlamak amacıyla başlanan derinlik açmasında (DA 3), 2 m. kadar derinleşildi (Lev. 29). İlk alınan sonuçlara göre, kalın taş temelli yapılaşmanın altında, yer yer bazı taş yığıntıları ve İTÇ çç'si bulunmakla birlikte, İTÇ'nin megaronlarından daha erkene gidebilecek bir döneminin varlığına dair kalıntılara rastlanmıştır. Ancak, ilk 1.5 m.lik birikimde EN (?) ve GN / EK'ye ait çç ve bir damga mühür bulunduğu göz önüne alınırsa, bu kesimdeki yerleşme sırasının höyüğün kuzey yarısına paralellik gösterdiği tahmin edilebilir; yani İTÇ II yerleşmeleri -kuzeyde olduğu gibi-, doğrudan Neolitik yerleşmelerin yıkıntı birikiminin üzerindedir; arada herhangi bir yerleşme yoktur.

Mezarlar

Daha önceki yıllarda, höyüğün doğu kesimindeki 12 no'lu megaronun kuzey ante'sine içten bitişik durumda, yaklaşık 80-85 cm çapında yanyana tek taş sırası ile belirlenen iki halka (!) ortaya çıkmıştı. 2004 yılı çalışmaları sırasında, bu dairelerin içinde derinleştirilerek, daha geniş olan halkanın altında bir küp mezara rastlandı (Lev. 39/a-b). Çukura, ağız doğuya bakar şekilde, doğu-batu doğrultusunda yerleştirilmiş olan küpün içindeki iskelet harap durumda idi ve kafatasının hemen yanına küçük boyda gaga ağızlı bir testi konulmuştu (Lev. 39/b, 44/a - ön sıra, ortada).

Çömlekçilik

İTÇ II çömlekçiliğinin tipik örneklerinden her üç kazı mevsiminde bol miktarda ele geçti. Bu raporda, söz konusu dönemin daha önceki yıllardan iyi tanınan yayvan, derin çanakları, kulplu, gaga ağızlı, bezemesiz, çizi ya da kabartma bezemeli küçük boy testileri -testicik-, çift kulplu bezemesiz düz veya bezemeli irice testileri, çift kulplu bezemeli-bezemesiz çömlekçiklerin-

den bazılarının çizim ve fotoğrafları verilmiştir (Lev. 40/a-b,d-e, 41-43/a, 44/a, 44/b -kısmen-, 45). Ayrıca Lev. 37/a'da görülen oda içinde, sayılarının tespit etmenin mümkün olamadığı, onlarca orta ve büyük boy çömlek ve küp olduğunu yinelemek isteriz.

Bu bilinen türler yanında, masif kuleli kapısı olan çok odalı yapının güney uzantısındaki odalar içinde, küresel gövdeli, makara kulplu (Lev. 40/c, 44/b, 46/a), düz veya burma kulplu, uzun sivri gaga ağızlı yeni bir küçük boy testi tipinin örnekleri bulunmuştur (Lev. 43/b-c, 44/b, 46/b-c). Aynı alanda herhangi bir mimarlık kalıntısına bağlı olmaksızın ele geçen, temiz hamurlu, ince kenarlı, çarkta yapılmış bej renkli bir çanak (Lev. 46/d), eski kazı yıllarında A Açmasında saptanan Orta Tunç Çağı kaplarının benzeridir.

Çömlekçilik geleneğine uymayan, 'Ayrışık / Fantazi Kap' ve 'Riton' olarak nitelendirilen buluntulardan iki parça ele geçmiştir. Bunlardan birincisi 22 numaralı megaron içinde ele geçen, hayvan şeklinde, sırtına iki ince, uzun akıtacak eklenen, siyah renkli ve *incrusté* bezemeli kap (Lev. 47/g, 50/a), diğeri de bir kuş ritonudur (Lev. 50/b).

Küçük Buluntular

Pişmiş Toprak Buluntular: 2004/06 dönemleri pt buluntularının ilk grubu 'idol'lerdir. Eski kazı dönemlerinde de azımsanmayacak kadar çok sayıda bulunmuş olan idollerden, son üç yılda ele geçen basitçe şekillendirilmiş, göğüslerinin üzeri çizi bezemeli iki örnek Lev. 47/a-b, 48/a-b'de verilmektedir.

Mühürler: Bademağacı İTÇ döneminde bulunmuş pişmiş toprak ve taş damga mühürlerinin sayısı giderek artmaktadır. Son üç yıllık çalışmalarda, dairesel, oval, dörtgen ve üçgen baskı alanlarına sığ oluk açılarak veya çizilerek, değişik şekillerde haç veya çizgisel geometrik motifler yapılmış yirmiden fazla mühür ele geçmiştir (Lev. 47/c-f, 48/c-d, 49).

2005 yılında kuzey yamaç döşemesi üzerinde bulunmuş pişmiş topraktan bir mühür, gövdesinin kalın tıkaç biçimi ve baskı alanı içindeki motifleri nedeniyle farklı bir tiptir (Lev. 47/f, 49/e-f)⁹. Kilden yapılmış tıkaç benzeyen bir eser (Lev. 50/c), bir önceki mühürü anımsatmakla birlikte, üzerindeki nokta baskılara bakılacak olursa farklı işlevli bir eşya gibi görünmektedir.

⁹ Bu mühür R.Duru tarafından yazılan aynı bir makalede ele alınmıştır (Baskıda).

Bademağacı İTÇ dönemi mühürlerinden bazıları taştan yapılmıştır. Bunlardan birinin dörtgen baskı alanına kesişen sığ çizgiler doldurulmuştur (Lev. 49/g).

Maden buluntular: Madenden küçük eserler arasında en ilginç olanı, bakırdan yapılmış bir mühürdür¹⁰. İnce, uzun karmaşık bir sapı olan mührün kare biçimli baskı alanına derin oluklarla bir 'haç' yapılmış ve dört köşesine derin oyuklar açılmıştır (Lev. 50/e-f).

Diğer maden buluntular, başlı süs iğneleridir (Lev. 50/d).

BAZI NOTLAR ve YORUMLAR

Bu raporumuzda özetlediğimiz 2004-06 kazı dönemlerinde elde edilen bilgiler ve bunlara dayalı sonuçlar hakkındaki bazı önerilerimizi ve yorumlarımızı, aşağıda kısa notlar halinde sunuyoruz.

- A Açması'ndaki Erken Neolitik yerleşmelerin tabakalaşma durumunun, birkaç yerde kontrol edildikten sonra, artık değişmeyecek şekilde öğrenildiğini sanıyoruz. Bu dönemin ilk yarısı olan EN I'in beş yapı katından (EN I / 9-5) sadece biri kesin şekilde mimarî izlere dayalı olarak temsil edilmektedir: EN I / 8 yerleşmesi. Bilindiği gibi bu yerleşmenin mimarlık kalıntısı, DA 1'de bulunmuş olan kireç katkılı taban sıvasıdır (Duru 2003: Lev.5/1,2). Diğer yerleşme evrelerinde tabanlar tam olarak tespit edilememiş, ayırımlar açma kesitlerindeki izlere dayanılarak yapılmıştır. Yaklaşık 2 m. kalınlığındaki kültür toprağı birikiminde bulunmuş olan çanak çömlek de bu ayırıma uygun olarak toplanmıştır.

- EN'nin yedi ayrı yapı katı halindeki geç evresi (EN II / 4A, 4, 3B, 3A, 3, 2, 1), somut mimarî kanıtlarla sıralanmaktadır ve kazı yapılan yerlerdeki tabakalaşmayı göstermektedir. Bu dönemin son iki yapılaşma dönemi olan EN II / 2 ve 1, 2005 ve 2006'da oldukça dar alanlarda kazılmış olmakla birlikte, mimarlık özellikleri eskiye oranla biraz daha iyi öğrenilmiştir. Bu konuda not etmek istediğimiz iki önemli nokta, EN II / 2'de, eski dönemlerde rastlanmayan şekilde, çok odalı evlerin birbirine bitişik yapılarak ev gruplarının oluşturulmaya başlanması ile EN II / 1'de duvar temellerinde 'taş'ın kullanılması gibi önemli bir gelişmenin ortaya çıkışıdır.

¹⁰ Prof. Dr. Hadi Özbal'ın bildirdiğine göre, mühür içinde eser miktarda başka clemantar olmakla beraber, bakırdan yapılmıştır. Sayın Özbal'a her zaman olduğu gibi, kazımıza yaptığı katkılar dolayısıyla teşekkür borçluyuz.

- EN I ile EN II yerleşmeleri arasında genelde, iki büyük ve önemli farklılık vardır. Bunlardan birincisi, önceleri basit dal-çamur yöntemiyle (*wattle and daub*) yapılan kulübelerin yerlerini, EN II'de 'kerpiç' duvarlı gerçek anlamda 'ev'lere bırakmasıdır. İkinci farklılık, çömlekçilik konusundadır. EN I'de basit ve sınırlı bir biçim repertuarı içinde oldukça ilkel olan çömlekçilik, EN II'de yerini çok sofistike bir zanaatkarlığa bırakmaktadır.

- EN I ve EN II arasında "*Mimarlık ve Çömlekçilik'te gözlenen bu değişikliklerin açıklanması nasıl olmalıdır*" sorusunu, biz daha önce de değişik yerlerde tartışmışık (Duru 1999; Duru 2007). Yakın zamana kadar fikrimiz, "*Bu iki dönemin birbirinin kesintisiz devamı olduğu*" şeklinde idi. Araştırmalar geliştikçe bu konudaki düşüncelerimizde bazı değişmelerin olduğunu söylemek isteriz. EN II'nin, EN I'in kesintisiz devamı olduğu varsayımı üzerinde artık eskisi kadar ısrarcı değiliz.

- Son kazı dönemine kadar, höyüğün güneyinde EN ve GN / EK'de yerleşilip yerleşilmediği hakkında kesin bir bilgimiz -ve fikrimiz- yoktu; hatta bu erken dönemlerin sadece höyüğün kuzeyinde olabileceğini, bir varsayım olarak düşünüyorduk. E Açması'ndaki DA 3'te ele geçen bazı küçük buluntular -çç ve bir damga mühür-, höyüğün bu kesiminde de İTÇ öncesi yerleşmelerin bulunduğunu kanıtlamıştır. Önümüzdeki yıllarda bu kesimlerde de EN'nin ve belki daha geç dönemlerin mimarlık kalıntılarına rastlanması şaşırtıcı olmayacaktır.

- Neolitik süreç ile İTÇ II yerleşmeleri arasında uzun bir -zamansal-boşluk vardır. Bu sebeple, "*Kuruçay'dan çok iyi bilinen ve bir hayli uzun süreli olan Geç Kalkolitik dönem, acaba Bademağacı'nda gerçekten hiç yaşanmamış mıdır ?*" sorusu bizi uzun süre meşgul etti ve bazı yazılarımızda bu konuyu tartışık (Duru 2000: 205; Lev.16; Duru 2003:570; Lev.20,29; Duru 2005:530; Lev.33, 34). Ancak çok zengin çç buluntular veren Neolitik ve İTÇ II yerleşmelerinin tipik malzemesinden tamamen farklı nitelikte olan bir çç türü (Umurtak 2005), höyüğün doğu yamacının orta kesimlerinden sonra, güneydeki E Açması'nda da ele geçmeğe başlamıştır. Bu durumu önemle vurgulayarak not etmek istiyoruz.

- Anadolu'nun batı yarısında -hatta tüm Anadolu'da-, Bademağacı İTÇ yerleşmeleri ölçülerinde büyük, aynı zamanda sağlam ve anlaşılır durumda günümüze gelmiş yerleşmelerin sayısı fazla değildir. Bu nedenle, "*Bademağacı İTÇ yerleşmesi, yerleşim dokusu ve mantığı açısından tüm bölge için bir röper noktası durumuna gelmiştir*" diyebiliriz.

- Son yılların İTÇ dönemi açısından en önemli sonuçlarından biri, İTÇ II yerleşmesinin ilk evrelerinin, güneyde ve kuzeyde birbirinin adeta si-

metriği olacak şekilde var olduğunun öğrenilmesidir. Bu durumun irde-lenmesi ve değerlendirilmesi sonucu bazı saptamalar yapılabilir. Birinci husus, İTÇ II / 3 yerleşmesinin önceden planlanmış olduğudur. Bademağacı'nda Neolitik sürecin bitiminden birkaç bin yıl gibi çok uzun bir süre geçip, höyük yerleşilmeyen boş bir yükseklik halindeyken, İTÇ II'de gelen topluluk buraya yerleşmişti. Kasaba veya küçük bir kent boyutundaki bu yerleşmenin başlangıçtan itibaren çok düzenli bir anlayışla kurulmuş olması, buranın bir önplanlama sonucu, bir defada inşa edildiğini akla getirmektedir. Sanki önceden bir 'İmar Planı' (!) yapılmış ve herkesin buna kesin şekilde uyması sağlanmış gibidir¹¹.

- Yukarıdaki varsayıma eklenecek bir ikinci önemli husus da şudur; *"Bademağacı İTÇ II / 3 kasabasının önceden planlandığı ve planın uzunca bir süre özenle / dikkatle uygulandığı kabul edilirse, bu yerleşmede bir otoritenin varlığının düşünülməsi, yani buranın yönetim açısından bir 'Kent Devleti' olması ihtimali gündeme gelecektir. İTÇ içindeki bu sosyal oluşumun -ve politik gelişmenin- Anadolu'nun pek çok yerinde de aynı çağlarda yaşandığı düşünülebilir (İTÇ II öncesinin Neolitik-Erken Kalkolitik-Geç Kalkolitik ve İTÇ I gibi farklı orijini olan kültürlerini burada dikkate almıyor ve bu konuda bir genelleme yapmak istemiyoruz).*

- Gerek doğu, gerek batı yamacın megaron(umsu) planlı evlerinin hepsinde girişler, höyüğün ortasına bakar şekildedir. Yani yerleşmenin evlerinin tümü, en dış halkada ve yerleşmenin orta kesimini çevirir şekilde planlanmış ve konumlandırılmıştır. Bu yerleşim modeli, doğal olarak *"Höyüğün orta kesimindeki alanda bir grup yapının var olması gerekecektir"* şeklinde değerlendirilebilir. Ancak Kilise ile A Açması arasındaki alanda (D Açması - Duru 2003: Lev. 40/1-2), İTÇ II'ye ait herhangi bir bina şimdiye kadar bulunmamıştır (Bu alanda yüzeye yakın derinliklerde rastlanan taş temeller, İTÇ II'ye değil daha geç bir döneme, Orta Tunç Çağı'na aittir. Ancak bu kesimde yeterince derinleşilmediğini belirtmek isteriz).

E Açması'nda son yıllarda ortaya çıkan mimarî görünüm, konuya bir ölçüde açıklık getirmiş gibidir. Şöyle ki; söz konusu kazı alanının

¹¹ Yerleşme yerinin, uygulanması pahalı ve zor bir yöntem olan bağımsız bir sur ile çevrilerek savunulması yerine, evleri yerleşmenin en dış halkasına çepeçevre sıralayarak, arka duvarlarıyla savunmanın sağlanmasına çalışılması, erken dönemlerden yakın zamanlara kadar kullanılmış, en akılcı ve ekonomik sistemlerden biridir. Merhum meslektaşımız Sevgili Manfred Osman Korfmann'ın 'Anatolische Siedlungsschema' olarak tanımladığı (M. Korfmann: Demircihüyük I, Mainz (1983): 222) bu uygulamanın en güzel örneklerinden biri Bademağacı İTÇ II / 3 yerleşmesidir.

ortalarında varlığı anlaşılan yapıların bazıları, özellikle kilisenin altına doğru gelişen çok odalı yapı grupları, konum ve planları açısından, megaron ve megaronumsu planlı yapıların (konutların) çevirdiği orta alanda var olması gerekli sayılan, özel işlevli yapılar olmak için çok uygun konumdadırlar; yani bunlar yerleşmenin politik, dinî liderlerinin konutları ve buradaki topluluğun diğer ihtiyaçları için yapılmış idarî yapılar olabilirler¹².

- Üzerinde durulması gereken bir başka önemli konu da, İTÇ II yerleşmesinin savunulması için yapılan uygulamalardır. Yerleşmeyi çepeçevre döndüğü artık kesine yakın şekilde öğrenilmiş olan 'Yamaç Döşemesi', ilk bakışta yerleşmenin savunulmasının kolaylaştırılması için yapılmış gibi görülebilir: bazı 'Orta Çağ kaleleri' gibi. Ancak bu taş kaplama, doğu yamaçta yumuşak eğimle yükselen yamacı örtmekte ise de, diğer yerlerde, özellikle batı yamaçta adeta düz bir alanı kaplamaktadır¹³. Dolayısıyla, Bademağacı'nda çok dik eğimli bir höyükleşme olmadığı için, yamaç yüzeyinin taşla döşenmesini, 'düşmanların höyüğe tırmanması sırasında engellenmesi' gibi bir düşünce ile açıklamak hiçbir şekilde söz konusu olamaz.

Yamaçların taşla döşenmesinin mantıklı açıklaması şöyle olabilir: "*Bademağacı Höyüğü'nün bulunduğu ova, zaman zaman oluşan gölleşme nedeni ile muhtemelen sular altında kalıyordu*¹⁴. İTÇ halkı da evlerini yaptıkları yükseltinin (höyük) kenarlarının ve evlerinin duvarlarının yükselen 'su' tarafından aşındırılması / eritilmesinin önüne geçmek, yani evlerinin yıkılmasını önlemek amacıyla, höyüğün yamaçlarını taşlarla kaplamışlardı". Bu 'taş kaplama işi'nin bir'den çok defa tekrarlandığı kesindir. Saptamalarımız ve gözlemlerimiz, kaplama operasyonunun İTÇ II içinde en az 3 kez tekrarlandığı ve su yükselmeleri nedeniyle döşemenin bozulan bölümlerinin ve kente girişlerin

¹² Yukarıda betimlenen, birbirinden zamansal farkları olan çok odalı yapı gruplarının her ikisi de, yukarıda belirttiğimiz gibi hemen doğu bitişiğindeki Kilise'nin altına doğru gelişmektedir. Bu olumsuz durum nedeniyle, yapılardan en altta olanını önümüzdeki yıllarda izleyip, daha geniş alanlarda açmak ve plan özelliklerini tam olarak öğrenilebilmek ne yazık ki mümkün olmayacaktır. Daha yeni olan yapının kazılmamış kısımlarından hiç değilse günyeye doğru uzanan bölümü, önümüzdeki kazı döneminde kolayca açılacaktır.

¹³ Yerleşmelerin etrafındaki fazla dik olmayan yamaçlarını taş döşeme kuşağı ile çevirme uygulaması, aynı dönemlere tarihlenen komşu Elmalı Ovası'ndaki Karataş Höyük'te de görülmektedir (Warner 1994:118;Pl.148, 149 a).

¹⁴ Bademağacı Höyüğü'nün içinde yer aldığı küçük ova, etrafı dağlarla çevrili kapalı bir havzadır. Günümüzde çok yağışlı kış ve bahar mevsimlerinde ovanın bir bölümü -höyüğümüz de dahil olmak üzere- sular altında kalmakta, ova bir göl görünümüne almaktadır.

yenilendiği yönündedir. Bu değişiklikleri, yapı katları ayırımı ile paralel düşünmek kanımızca doğru olmayacaktır. Bu gelişmeler ve oluşumlar bize doğal nedenlere bağlı gibi görünmektedir; kültürel bir değişime bağlı bir tabakalaşma olayı herhalde söz konusu değildir.

- Yamaç döşemesinin savunmayla ilgisi olmadığı görüşü doğru ise, *'Bu büyük ve olasılıkla zengin yerleşme acaba nasıl korunuyordu? Bademağacı İTÇ yerleşmelerinde bağımsız bir savunma sistemi yok muydu?'* Yerleşmenin bazı kesimlerini çeviren bir duvarın (sur) varlığına işaret eden bazı kanıtlar bulunmuştur. Bu kanıtların en güçlüsü, doğu yamaç evlerinden en kuzeydeki 9. ev dışından geçen kalın duvardır (Lev. 30 -siyah doldurulmuş duvar - Duru 2000:199 vd.). Bu duvar, İTÇ II yerleşmelerinden birinin suru gibi görünmektedir. Bir diğer sur (!) kalıntısı da, yerleşmenin kuzey ucu yakınlarında, KG 3'ün üzerinde olduğu duvardır (Lev. 30 - siyah doldurulmuş duvarlar). Ancak ne var ki, 'sur'a veya yıkıntularına ait höyüğün diğer kesimlerinde herhangi bir iz yoktur. Sur kalıntılarının, bu kadar geniş bir alan kazılmış olmasına karşın başka yerlerde neden bulunamamış olduğunun açıklamasını yapmak hiç kolay değildir. Başka bir söylem ile İTÇ II yerleşmelerinin çepeçevre bir savunma duvarı ile çevrildiğini kesin şekilde söylemek ve kanıtlamak mümkün değildir.

- Bağımsız bir sur sisteminin tüm yerleşmeyi çeviriyor olması ihtimalinin azlığı, bu yerleşmelerin savunmasız bırakıldığı anlamına gelmemelidir. Kanımızca yamaç döşemesinin iç çizgisine dayalı olan megaron planlı evlerin dışa bakan arka duvarları, kente girişleri engelleyen bir tür sur görevi yapıyordu. Duvarlar ince olmakla birlikte, sıkışık şekilde bitleştirilmiş dar megaronların ortak arka duvarları rahatça, dışarıdan gelen kötü niyetlileri durdurabilecek güçteydi. Yani ayrıca bir sur yapmak gerekli olmamalıydı.

- Sur benzeri duvarlara ait kalıntıların, kentin kuzey ucundaki boş bir alanın çevresinde görülmesi bir rastlantı sayılmamalıdır. Yerleşmenin kuzeyinde herhangi bir yapının olmadığı bu alanın yamaca bakan kenarında, höyüğün diğer kesimlerindeki gibi ev dizisinin bulunmamasına karşın, yamaç döşemesi devam etmektedir. Aşağıda nedenini tartışacağımız bu boş kesimin etrafının açık olup savunmasız bırakıldığı düşünülemez. Büyük olasılıkla sadece bu alanın etrafı savunma duvarları (sur) ile çevrilmişti. Bu önerilerimiz doğru ise, böyle bir uygulama ile Anadolu'da ilk kez Bademağacı'nda karşılaşılmaktadır.

- Savunma ile ilgili olarak gündeme gelecek bir diğer konu, kente girişlerin nasıl olduğuydu. Hemen açıklamak isteriz ki, bağımsız 'Kent Kapısı' niteliğinde herhangi bir giriş yeri, şimdiye kadar bulunmamıştır.

İTÇ mimarlığına ait bulguların anlatıldığı kısımda söylendiği gibi, höyüğün kuzey ucu tarafında, yamaç döşemesi üzerinde iki evreli olmak üzere, üç ayrı 'aralık' ya da 'giriş yeri' vardır (KG 1-3).

Bunlar, önerdiğimiz gibi gerçekten geçit ise, acaba nasıl korunuyorlardı, belli değildir. Bu durumda da, "Söz konusu aralıkları gerçekten kent girişleri olarak değerlendirmek ne derecede doğru olacaktır?" sorusu gündeme gelmelidir. Bu konuyu aramızda uzun uzun tartıştık. İTÇ II'ye ait olan Bademağacı yerleşmelerinin bu girişlerini karşılaştırabilmek için herhangi bir kapı sistemi Anadolu'da yoktu. Esasen genelde savunma sisteminin (sur) en zayıf noktası olan ve bu nedenle mutlaka güçlü biçimde savunulması gereken kent kapılarına ait örnekler -Neolitik / Geç Kalkolitik dönem kentleri ve Troya I, II yerleşmeleri hariç-, Anadolu'da biraz daha geç dönemlerde ortaya çıkmaktadır. Bütün bu gerekçelere rağmen, biz yamaç döşemesindeki bu pasajların kentin bu kesimine giriş için hazırlanmış yerler olduğunu ve yukarıda belirttiğimiz gibi, bu kesimi çeviren savunma duvarının üzerinde açıldıklarını düşünüyoruz.

- Evlerin (megeronların) sıralandığı kesimlerde, durum nasıldı; kasa-baya giriş çıkışlar nasıl sağlanıyordu? Kanımızca, evlerle sarılı olan kesimlerde, ev dizisi içinde belli aralıkların geçiş yeri olarak bırakılması ile bu sorun çözülmüyordu (Lev. 30). Doğu yamaçtaki 4 numaralı, batı yamaçtaki 30 numaralı mekânlarda, megaronlara benzeyen dar uzun aralıkların arka duvarlarının bilhassa yapılmamış olmasıyla, bu alanlar bir geçiş yeri konumu kazanmışlardır. Eğer bu değerlendirmemiz doğru ise, 4 ve 30 no.lu geçitler, gerçek anlamda kapı binaları (*Propyleon*) olmalıdır¹⁵.

- Yerleşmenin planlamasının mantığı ile ilgili bir başka önemli sorun da, kentin kuzeyde hafif sivrileşen ucunda hiçbir İTÇ binasının bulunmamasıdır. Genel planda görüleceği gibi (Lev.30), doğu ve batı yamaçlardan gelen ev sıraları kuzey uç yakınlarında kesilmektedir. Meslektaşlarımız bu kesimdeki İTÇ yapılarının çok bozulmuş olmaları nedeniyle, yapı kalıntularına rastlanılmamış olabileceğini düşünebilirler. Ancak kazılar sırasında bu kesimde sadece EN II dönemi yapıları vardı; kesinlikle İTÇ yerleşmesi yoktu. Ayrıca bu kesimde, birkaç parça dışında İTÇ keramiği de bulunmamıştır. Bu nedenle kentin planlamasında bu alanın özellikle boş bırakılmış olduğu düşünülmelidir. Kuzey kesimin boş bırakılmış olmasının açıklaması şöyle olabilir: "Bu kısım gerçekten İTÇ'de yerleşilmemiş boş bir alandı. Kasabanın hayvan sürüleri bu kesimde tutuluyor ve hayvanların giriş çıkışları da

¹⁵ 3 No'lu yapının da arka duvarı bulunmamıştır. Ancak bu yapının planı ile çok oynanmıştır ve buranın bir geçiş yeri olamayacağını düşünüyoruz.

burada açılmış 'Giriş'lerden oluyordu". Bu kısmın dışı açık, savunmasız bırakılması da söz konusu olamayacağı için, kentin sadece bu kesiminin etrafını çeviren bir savunma duvarı yapılmıştı. Yukarıda belirttiğimiz gibi, bu alanın güneydoğu ucunda sur denebilecek bir duvar, tam simetriği olan güneybatı uçta da -KG 1 ile KG 2 arasındaki kesimde- sur gibi kullanılabilir bir duvarın başladığı görülmektedir. Kuzey alan ile evlerin bulunduğu kesim arasında da belki basit bir çit, hayvanların kasaba içine girişlerini engelliyordu.

- Bu savunma sistemi önerisinin açıklanması gerekli zayıf yanı, hayvanların girmesi için hazırlanmış geçitlerin nasıl savunulduğu idi. Başka şekilde sorulursa; *"Bu geçişler kapı kanatları ile istendiğinde geçişi engelleyecek bir sisteme sahip mi idi?"*. Bu soruyu kesinlikle yanıtlayabilmek sanırız hiç mümkün olmayacaktır.

- Bademağacı İTÇ II yerleşmesinin oldukça kalabalık bir kasaba olduğu söylenebilir. Açılmış ev sayısına bakılırsa, İTÇ II / 3 yerleşmesinde 50-60 kadar ev olması muhtemeldir. Bu yapıların çevrelediği orta alanda idari ve özel bazı yapıların bulunduğu da anlaşıldığına göre, kasabanın nüfusunun 400 civarında olduğu düşünülmelidir. Böyle bir yerleşmenin disiplinli şekilde organize olması, yukarıda bir kez daha söylendiği gibi güçlü bir otorite ile mümkündür. Bölgemizde ve yakın komşu bölgelerde önerdiğimiz türde bir yönetimin varlığı şimdiye kadar önerilememiştir. Bu konuda tek istisna Karataş Semayük'tür. Orada, ortaya alınmış bir bina çevresindeki bazı yapılar ve 'çit duvarlarla (*palisade*)' koruma altına alınmıştır (Mellink 1974:351;III.1). Dolayısıyla Karataş'ı da Bademağacı gibi bir kent devleti olarak kabul etmek mümkündür. Karataş'ta bu düzen İTÇ I'de başlamaktadır. Bademağacı'nda ise bu konum biraz daha geç dönemde ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Bu bağlamda, her iki kentin bir süre çağdaş olarak yaşadıkları anlaşılmaktadır.

- Bademağacı ile Karataş birbirine komşu ve belki de rakip iki 'Beylik'in merkez yerleşmesi olabilir. Çevrelerindeki nispeten küçük bir bölgeyi, ovayı kontrol eden bu iki komşu güç arasında arkeolojik bazı belgelere göre bir ilişki vardır. Mimarlıkta megaron planlı yapılar, çömlekçilik uygulamaları, mühür tiplerindeki benzerlikler, aradaki ilişkilerin veya çağdaşlıkların kanıtlarıdır. Ancak iki merkezin arkeolojik buluntuları arasında bazı önemli farklılıklar da vardır. Karataş'ta yerleşmenin merkezinde yer alan tek odalı büyük ev adeta tek başına bir şato (!) görünümündedir. Büyük olasılıkla sadece bu yapının savunulması düşünülmüş, çevreye düzensiz şekilde yayılmış evler için savunma önlemi

alınmamıştır. Bademağacı'nda ise kasaba bütünü ile korunmaktadır. Mühürçülükte Bademağacı çok daha zengin bir repertuar sergilemektedir. Karataş çömlekçiliğinin bej üzerine kahverengi boya ile band bezemesi ile soluk beyaz boya ile yapılan bezeme Bademağacı'nda hiçbir örnek vermemiştir.

- Karataş'ta yerleşme yerinin hemen dışındaki alanlarda mezarlık'lar ve grup halinde mezarlar vardır. Biz henüz Bademağacı İTÇ yerleşmesinin mezarlığını bulamadık. Höyüğümüzün çevresindeki geniş düzlüklerde, hiç kuşkusuz mezarlıklar vardı.

EXCAVATIONS AT BADEMAĞACI

A REPORT OF THE CAMPAIGNS OF THE YEARS 2004, 2005 AND 2006 (A Comprehensive Summary)

During the campaigns of the last three years of excavations at Bademağacı, initiated in 1993, work was carried out in the previously unexcavated western part of Trench A (Pl.1, 2/a-b, 28/b, 29; C 1 - 3 / III 3 - 5 grid-squares) on the northern side of the mound and in Trench E, extending over a wide area in the middle and southern side of the western slope (Pl. 1, 2/a-b, 31- 32/a-b; C 4 - 1 - B 3 / V 2 - IV 2). In addition, a new stratigraphic excavation was initiated from the surface in the middle of Trench A (Pl. 1, 2/a-b, 4; C 4 / III 5 - IV 2).

The uninterrupted excavations have clearly revealed the stratigraphy of the northern half of the mound. Two deep trenches (DA 1 and DA 2) that were opened reached virgin soil at about -9 m level indicating that the small plain surrounding the mound has risen about 2 m since the first settlement¹⁶. Not much information on the first five levels (9 through 5) of Early Neolithic I (EN I) has been gathered from these deep trenches; therefore there is no new information to add to what was given regarding the early stratification in our previous report¹⁷. In fact, the same is valid for the intermediary levels of Early Neolithic II / 4 B, 4 A, 4, 3 A and 3. The new area of excavation added to the Trench A allowed us to gather new information about and follow more clearly EN II / 2 and 1, the last two building layers of EN II. However, the vagueness concerning the Late Neolithic / Early Chalcolithic (LN / ECh.) still prevails because we still have not uncovered any architectural remains belonging to settlements from these periods.

On the other hand, evidence from the EBA II settlements, which display a richness of architecture and small finds as they have been uncovered across extensive areas, is accumulating so rapidly that a revision of the stratigraphy has become necessary in recent years (see Some Notes and Comments). However, we would like to adhere to our previously

¹⁶ The depth measurements are in reference to \pm 0.00 m in front of the church apse, as this is accepted as the highest point of the mound.

¹⁷ The latest developments and relevant comments on the cultural stratigraphy of Bademağacı Höyüğü settlements were published in the report for the campaigns of 2002 and 2003 (Duru 2005a: 520 ff).

announced stratigraphy until the situation is further clarified and until our new assessments are verified (*ibid*).

NEOLITHIC SETTLEMENTS

In DA 2 located about the middle of the mound, a deposit of apparently virgin soil was reached at about -9 m level and work continued in this soil for a further period. At a depth of about 50 cm, no evidence regarding the presence of human life could be seen and it was concluded that this was virgin soil. This depth of the virgin soil from DA 2 was also verified in DA 1 (Duru 2003: Pl. 3).

Architecture

A deposit of almost 3.50 metres from the beginning of DA 2 at -5.60 m (the floor level of the house no. 5 of EN II / 3) down to the virgin soil contained only the remains of a thick burnt mud debris belonging to the building level EN I / 8 (Pl. 3/b). However, based on the burnt floor traces observed in the profile of the trench, the following depths for the building levels were established:

- The floor of the building level EN I / 5 at -6.62 m,
- The floor of the building level EN I / 6 at -7.60 m,
- The floor of the building level EN I / 7 at -8.22 m,
- The floor of the building level EN I / 8 at -8.42 m,
- The floor of the building level EN I / 9 at about -9 m.

The new data regarding the architecture of EN II can be summarised as follows: The settlement of EN II / 3 was explored over a wide area in the previous years and the eight structures in this level were almost entirely exposed. In the last three campaigns, only one new building in about the middle of the Trench A has been uncovered (Pl. 4, 5/a-b – building no. 9). Although the particulars of its plan are not yet clear as most of the building lies in the unexcavated part, it is possible to say that it repeats the one-roomed house type of the period.

In the course of excavations conducted to clarify the architectural meaning and functions of the Grill Plan foundations, which are considered contemporary with the building levels of EN II / 3 in the grid-squares IV 3 – 1 / D 2, 3 in the southeast part of the Trench A, and to identify their connection with the other buildings, a rectangular room with thick stone foundations was uncovered in considerably good condition on the eastern

side, that is the area toward the fields (Pl. 4, 10/a). Although it is not possible to comment on the plans and functions of the buildings these walls belong to, it is highly likely that they are connected to the defence system as they are located close to the outer ring.

During the work carried out to the west of house no. 7 in the EN II / 3 near the northern slope of the mound, four independent storage boxes were uncovered (Pl. 4). This group of storage boxes show similarity in construction method to the storage system of six boxes uncovered in the passage between houses no. 1 and 3 of EN II / 3 during the campaign of 1995 (Duru 1998: 716; Pl. 2, 5/1,2). In one of the boxes of this group there were grain kernels and a necklace of stone beads (Pl. 23/a) and another box contained a bone spatula (Pl. 22/c, 27/a).

In 2005, the depth of -5.30 m was reached in an annex trench of 5 x 19 m (grid-squares C 4 / IV 2 – III 5) adjoining the western side of Trench A located around the middle of the mound (Pl. 4). In addition, just 5 m to the west of this trench, work was initiated in an area of 10 x 10 m (grid-square C 3 / III 5) on the eastern end of the trench in which EBA settlements were being explored on the northwest slope (Pl. 4). In both areas, under a mixed layer containing LN and ECh potsherds in the first few metres, walls with stone foundations and varying in thickness between 50 and 60 cm were exposed. The plans of the buildings to which these short sections of parallel wall remains belonged and their relation to each other could not be understood due to their poor condition.

In these two excavation areas located in close proximity to each other in the middle of the mound the walls, nonportable and portable items belonging to at least two houses from the EN II / 2 settlement were uncovered at a depth of about -4 m. under a thick layer of debris from the fire. The first house (Pl. 4, 9/a-b – house no. 6) is a one-roomed building with a rectangular layout, typical of the building from levels 3 and 4 of Bademağacı EN II, which had been previously explored over extensive areas. Some of its walls had survived to a height of 40 cm and its doorway is on the long wall, which was the customary location in these periods; a horseshoe-shaped oven is located in front of the wall opposite the doorway (Pl. 9/a-b). A stone grinding system was found intact next to the oven (Pl. 9/b). In addition to this, there were numerous domestic implements such as grinding stones, mortar and pestles in this room.

Some buildings and other architectural units belonging to the building layer EN II / 2 that were partially exposed in the grid-squares C 4 / IV 2 –

III 5 include a house (!), a storeroom (!) and a work-area (rooms nos. 3, 4 and 5). However, their layout could not be entirely understood. Nevertheless, the northernmost unit of this building group, which displays an arrangement as yet unknown in our mound, also has some unusual characteristics in its plan. Although only one side of its doorway on the long south wall was uncovered, it was apparent that this was a sliding (!) door (Pl. 6/b), as seen in the layers of EN II / 3 and 4, leading down by means of two steps to the interior of the house no. 3, which has an adjoining narrow room on the eastern side accessed via a doorway. The second room (no. 4) of this group seems to have been meant for storing food etc belonging to the people living in this complex; it was therefore a silo – storage area – but not a living area. The eastern half of the room no. 4 has 12 boxes / storage containers (Pl. 4, 7/a-b) in it. Each of these storage boxes of differing sizes was constructed by tying together ready-for-use pre-fired clay plaques in accordance with the traditions of the period (Duru – Umurtak 2005: 15 ff). The fact that no grain was found in these boxes may well be interpreted as a sign that the fire that terminated the settlement took place at a time of the year when the supplies of stored grain were exhausted. Two of the boxes each contained one small size jar (Pl. 13/a, 14/b, 18/c). In room no. 5, which is accessed via a doorway from the storage room, there were hearths, non-portable boxes and grinding stones (Pl. 4, 7/b, 8/a). Evidently a work area, this room contained numerous intact pottery vessels, stone tools and piles of clay sling pellets on its compressed earth floor (Pl. 8/b). In addition, a 3-dimensional foot model of life size was found *in situ* (Pl. 8/a, 22/a, 25/d). This work area was undoubtedly covered over with some kind of a roof.

In addition to the silos of this tri-partite building group, there was a row of seven boxes outside the walls of rooms nos. 3 and 4 of this group. We think that these boxes were put together inside a covered area (Pl. 4, 7/b).

Burials

In the bottom layers of DA 2 – probably about the building level EN I / 7 – a burial of an adult placed in “hocker” position lying on the back in a northwest-southeast direction was unearthed (Pl. 11/b). This is the earliest burial uncovered to date in Bademağacı EN settlements.

Pottery

Work in the DA 2 did not bring to light many potsherds from the building levels of EN I / 9-5. Most of the pieces uncovered have a dark grey, sometimes a light beige paste, rims of medium thickness and they are

either slightly burnished or not burnished at all. These amorphous fragments belong to vessels fired in medium temperature kilns. Pl. 15-16 show some pottery examples from these settlements. As will be inferred from these pictures, they mostly belong to deep bowls and small size jars with straight sides or slightly convex in shape. Whereas no lugs are seen on the examples from the earlier strata, lugs start to appear in the upper layers of EN I. A comprehensive developmental line is perceived in the vessel forms toward the later strata.

Vessels uncovered in the late period of EN do not differ from those uncovered previously in the same settlements. Most of the numerous intact or restorable vessels are similar to those known previously (Pl. 12/a-d, 13/b-d, 14/a-c, e, 17/a-b, 18/a-d, 19/b). In addition, the new vessel forms of the Bademağacı EN repertoire include a bell-shaped bowl from EN II / 1 layer (Pl.12/e), small oval jars – the first one with an inverted rim (Pl.13/a) was uncovered in a box in the storage room no. 4 of the EN II / 2 and the second one uncovered in the work-area no. 5 of the same settlement (Pl.14/d, 19/c) – and a large pear-shaped jar and two pairs of vertical string pierced cylindrical lugs (Pl. 19/a).

Small finds

Figurines and idols: In various settlement levels of EN II, one 3-dimensional Mother Goddess figurine (Pl. 20/a, 24/a-b), one woman depiction in flat plaque (Pl. 20/c, 24/e) and a few idols with a sack body and inserted head (Pl. 20/b, 24/c-d). These do not differ from the previous finds of Bademağacı.

Seals: In 2004, a baked clay stamp seal (*pintadera*) was uncovered in the area with the Grill Plan foundations on the east slope (Pl.21/a, 25/b). Undoubtedly belonging to the EN II, the seal is decorated with a swastika motif and is one of the most remarkable examples from among the Neolithic seals of Bademağacı.

The Deep Trench 3 (DA 3) was opened in 2006 about the middle of the Trench E on the southwestern part of the mound, a stamp seal was uncovered in the level under the EBA deposit (Pl. 21/b, 25/c). Close parallels of this seal, which is not linked to the architecture, were also found in Bademağacı EN II/1 (Umurtak 2000, Fig. 3/6), Höyücek Shrine Phase (Duru – Umurtak 2005, Pl. 132/3-4, 142/3-4, 177/3) and Hacılar II B (Mellaart 1970, Fig. 187/1-5).

Baked clay finds: An extraordinarily remarkable 3-dimensional model of a human foot was uncovered in EN II / 2 layer (Pl. 22/a, 25/d). This life-size model is approximately a modern size 36-37 and it is intact below the ankle whereas there are broken parts on top of the ankle (it measures 26 cm in length). This brittle fired foot model has a hole of 4.5 cm in diameter extending from the middle of the leg part down to the heel. On the front part of this shoe are parallel soft grooves. This foot or shoe model could belong to a medium-sized human statue and the room no. 5 where it was found has survived in very good condition together with its contents and its floor. However, no other remains that might belong to a human statue to which this foot could belong were uncovered within the debris inside the house¹⁸. A vessel fragment in the form of a foot was also uncovered within the debris of EN II settlements; however, this vessel must have had a different function although it resembles the above mentioned foot model. The vessel fragment was probably a rhyton in the shape of a foot. In the last three years several baked clay foot models of small sizes, which can be referred to as miniature foot models, have also been found.

Two depictions recovered in the LN / EC deposit are quite remarkable too: one is like a human figure (!) while the other is a bird figure (Pl. 20/d-e, 25/a). These figures recall game pieces such as chess pieces and no other parallels from this or other regions of Anatolia have been attested to.

Another important baked clay find came from the floor of the house no. 9 of EN II / 3 building layer: a quatrefoil-shaped table (Pl. 21/d, 26/a). The item has a short, thick base and is coated with a thin but well applied slip in pale grey¹⁹.

¹⁸ One example of a nearly life-size foot depiction is the foot-shaped vessel from Höyücek (Duru – Umurtak 2005: Pl. 62/1; 101/6). This foot model of utmost importance will be presented in detail in a future publication. For the time being we would like to suggest that this foot model stood on its own in the room where it was uncovered and it must have been used – or functioned – on its own. The hole on its vertical axis suggests that something was inserted here and that this foot was the base for this inserted object. The inserted object was probably a round wooden stick on top of which there must have been some kind of symbol. Even on the very small examples of the foot models are holes for inserting something; therefore, it is very likely that all the foot models functioned the same way. The differences in the sizes of these foot models – or the bases – depended on the size of the item they supported. In other words, small size foot bases must have carried miniature symbols.

¹⁹ With the necessary permissions obtained, the item was brought to the laboratory of the Department of Conservation and Restoration, Faculty of Letters, Istanbul University. The restoration was done by Yüksel Dede. We would like to express our gratitude for his work.

Other baked clay finds worth noting are the following: a ladle with a handle terminating in an animal head (Pl. 20/f); a baked circular clay lid from the building layer EN II / 3; another lid (!) rectangular in shape was recovered in the work-area no. 5 of EN II / 2 (Pl. 26/b); a fragment of a disk-shaped baked clay plaque (!) imprinted with a matting or basket impression, again from the EN II / 2 (Pl. 26/c); a boomerang-like large L-shaped heavy item; conical items of massive clay (Pl. 11/a) and sling pellets (Pl. 8/b).

Other finds: Among other small finds from the 2004 – 2006 campaigns worthy of attention are a miniature oval vessel of marble, very skilfully carved, from EN II / 2 (Pl. 27/c), numerous stone chisels and axes, stone or baked clay beads and necklaces (Pl. 23/a-b, 27/b), a stone mace head (Pl. 23/c, 27/d), a large number of grinding stones *in situ* on the floors of EN houses (Pl. 5, 6/b, 7 – 9), flint and obsidian blade cores and bone spatulas (Pl. 22/b-c, 27/a) and awls.

EARLY BRONZE AGE SETTLEMENTS

From the beginning of excavations at Bademağacı up to the year 2003 extensive areas have been investigated especially in the central and northeastern parts of the mound (Pl. 28/a, 29); apart from the Trench B of 10 x 20 m dug on the south in the first year of the excavations, no excavations were carried out in the southern and western parts of the mound. However, from 2004 onwards, the focus shifted mainly to the exploration of the southern and western sections.

In 2004, a new trench of ca. 30 x 30 m was opened up in grid-squares C 4 – B 1 / III 5 – 2 on the northwest slope (Pl. 32/a). In the following season, the trench was extended towards the north (Pl. 28/b, 29) and we continued our exploration of the EBA settlements and their architectural characteristics, which have not yet been entirely identified. Again in 2005, a new trench (E) was opened in the southern half of the mound. The work here was carried out over a limited area in the beginning but in 2006 it was enlarged and the trench reached 30 x 50 m in dimension (Pl. 31, 32/b).

Architecture

The campaign of 2004 revealed that the glacis, the existence of which has been known for a long time along the eastern slope, continued along the northwestern slope, though narrower and damaged in places. As seen previously, this stone paving (glacis) was renovated several times, as inferred from the earth layers between the stratified pavements.

During the course of excavations in the north, an unpaved gap of 4 m in width was found in the glaciis pavement in the grid-square C 1 / III 3 (Pl. 28/b, 29 – 30). This gap was bordered with fine stone rows on either side and had a compressed earth floor, both of which suggest that this gap was meant as a gateway to the settlement. Named as North Passage 1 ('Kuzey Giriş' – KG 1), this probable 'gateway' belongs to EBA II settlements and as the stone construction flanking needs to be preserved as it is, its plan could not be clearly identified. That is, the questions "*Is this passage flanked with a wall (fortification)*", and "*is there a massive filling – bastion – on either side?*" could not be clarified.

20 m further north of KG 1, the stone paving was interrupted once again. Located on the north-south axis of the mound, this gap is thought to have been a second gateway and was called North Passage 2 (KG 2, Pl. 29 – 30).

Between KG 1 and KG 2, both of which are considered to be simple passages, a section of the stone paving was removed and excavations progressed to a deeper level. A wall of 80 cm in thickness was found here. Preserved only in the form of the bottom two rows of stones, this wall foundation also had a gap of 2 m in width – which is also thought to be a gateway (KG 3). This last passage is narrower and shorter than the first two but still planned as a straightforward simple passage like them. The southern side of KG 3 was followed for a while and observed to extend towards KG 1 (Pl. 29 – 30). As the KG 3 seems to go under KG 1, it is possible to claim that KG 3 is earlier than KG 1 and 2.

The characteristics of the EBA II architecture observed on the northwestern side of the mound are as follows: KG 1 led into a fairly wide area – a courtyard, which is flanked with a blind wall on the right (Pl. 33/a-b). This blind wall is the northern wall of the last building (no. 20) of a row of buildings on the western slope (Pl. 29 – 30). This gate courtyard possibly led into the settlement via an inner gate. Proceeding into the town, on the west is a row of six buildings some of which have a megaron or megaron-like layout (nos. 20-25, Pl. 30, 34, 35/a). These buildings usually have stone foundation walls of 30-40 cm in thickness and consist of an 'inner room' (*cella*) and a deep or narrow 'forecourt' (*pronaos*) in the front. All these houses have a doorway between the antae extending toward the centre of the mound. The rear walls of the inner rooms lean against the glaciis on the outside and sometimes there is a narrow gap between the rear wall and the glaciis paving. There is no evidence available to indicate what the walls

rising from these foundations were made of nor any traces of flooring or non-portable furnishings.

All these houses dating from the EBA II / 3, the earliest phase of EBA II, underwent alterations in time and the antae were extended up towards the centre of the mound. In our opinion, these extensions should not be considered evidence for a new building phase, e.g. EBA II / 2. A second row of houses at a higher level from the EBA II / 3 and parallel to EBA II / 2, like those found on the eastern slope, was not observed on the northwestern slope. However, there are the partial remains of thick walls further ahead beyond the antae of the houses on the western slope and at a slightly higher level. These fragmentary walls belong to buildings of unclear plan and must be considered to belong to the later phases of EBA, as on the east slope, not to the EBA II / 2.

In 1993 important architectural finds were uncovered in Trench B, located in this part of the mound (Duru 1997a: 785 *ff.*) but due to some practical reasons, the extension of the research in this part was postponed. In 2005, Trench E was opened up in the middle of the western slope and excavations began here. Its width varies from 10 to 15 m and it is 45 m long. Its narrow side is only 5 m away from the narthex of the church at the top of the mound. Work in Trench E continued in 2006 and its dimensions reached 30 x 50 m, thus an area of 1500 m² was exposed (Pl. 29, 31, 32/b).

In the last two campaigns, various architectural phases have been identified at various points in Trench E. The number of settlements uncovered here is higher than those identified in Trench A and they also display somewhat different qualities. Therefore, for the time being, we would prefer not to comment specifically on the correlation between the verified stratigraphy in Trench A and that of Trench E. At present, we can say without doubt that the earliest phase of EBA II identified in Trench A, i.e. EBA II / 3, and its uninterrupted continuation in EBA II / 2, continue in the southern half (see Some Notes and Comments, below).

Architectural results obtained from Trench E are as follows: The glacis 3 m in width continues near the western end – the outer side – of the trench and almost reaches the fields outside the mound. This sloped paving displays the same features as that observed on the east, north and northwestern slopes. A total of six houses with antae were uncovered – five entirely and one partially – adjoin the glacis on the inner side (Pl. 35/b). Some of these houses can be considered meğara while others are meğaron-

like. These houses conform to the houses previously uncovered in other parts in regard to their dimensions and construction techniques. For example houses nos. 29 and 31 in this trench, which are typical meğara with their central rooms and forecourts, are exact parallels of houses nos. 1 and 2 on the eastern slope. On both slopes the meğaron-like houses were slightly altered and a second room was annexed behind the central room. All but one have a rear wall; house no. 30 does not have a rear wall, so it was probably not resided in but possibly used as a passage. Consequently, it is possible to state that the buildings forming the outermost ring of the Trench E and those previously uncovered in Trench A do not display any differences in construction technique and planning.

However, the situation is different in other parts of the Trench E. A number of building remains, some of which are in very good condition, were uncovered in the area between the outer ring comprising the meğara and meğaron-like buildings and the church at the top (Pl. 31, 36). These building remains show clearly discernible differences in construction and plan as well as in time period. The characteristics observed in these buildings are as follows: on the eastern side of the trench facing the church, the top 1.5 m deposit contains an extensive stone filling, the nature of which is unclear. Just below this, there are the stone foundations of the last settlement of this section²⁰. The architectural remains at 1.5 m below the surface belong to a gate flanked with a tower/bastion with massive stone foundations, and walls extending westward from this gate, and also further south, a multi-roomed complex seem to have an organic connection to this gate (Pl. 31, black-filled walls). Most of this complex has survived in very good condition and its eastern side extends towards the church at a lower level. After two rooms had been uncovered in the south, the complex was seen to extend further south; thus, the layout of this complex could not be clarified.

It is not possible to claim any parallel or link between the multi-roomed complex and its gate flanked with massive towers and the well-known EBA II architecture at Bademağacı with regard to construction techniques or overall planning. In addition, as it will be further stressed under the pottery heading, the *in situ* finds from the rooms of this complex suggest a date later than the EBA II. Thus, it is possible that this complex may represent the transitional phase from EBA II to EBA III, the existence of which is as yet unknown.

²⁰ The stone filling under the church may have served the purpose of reinforcing the foundations of the church.

The foundations of an earlier settlement lie 50 – 70 cm under this building group (Pl. 31, red-filled walls). The architectural remains of this second settlement also indicate the presence of a multi-roomed complex. Nine rooms from this complex have been entirely or partially exposed; however, this complex also extends further north and eastward under the church into the unexcavated areas. Therefore, we are not able to comment on its layout. The complex consists of two interconnecting rooms, in which a large number of large and small jars and small vessels were found *in situ* (Pl. 37/a). The pottery finds indicate that this complex belongs to the EBA II.

In the middle sections of the trench, between the outer limits of the above mentioned multi-roomed complexes and the row of meğara in the outermost ring, an entirely different architectural plan is seen— this is neither a meğaron nor a multi-roomed complex. In this area there were two large buildings with thick walls representing at least two phases. The western one of these two buildings measures 12 x 7 m (Pl. 31, green-filled walls). Its shorter western side is partially in ruins and this building displays very careful workmanship in its masonry of large stones. The section 3.20 m in width in the middle of the long southern wall was probably the entrance to this building. No traces of flooring or any objects were found inside. The large amount of stone debris covering the building suggests that its walls were built with stone up to a considerable height (Pl. 38).

Almost all over the middle part of the Trench E there are remains of walls representing multiple phases, with similar stonework and stone paving resembling the last building described above. One building adjoins this large one with thick walls on its western side and has a layout similar to a meğaron. However, its walls extend under the large building so it should be earlier in date (Pl. 37/b). For this last mentioned building, we need to underline that it was built on top and in front of the antae of the meğaron no. 31; therefore, it is definitely later than the meğara.

The very intricate architectural plan, which we have endeavoured to summarise above, could not be explored in enough detail to resolve all the questions that arose until the end of the 2006 campaign. In future excavations work will continue in Trench E, extending the excavations northward toward the church and toward the so far unexplored parts in the south. We hope to clarify the settlement plan and pattern in this part of the höyük as well as over the entire mound, and especially identify the locations

of the free standing structures with thick walls and their relation to the megara.

In 2006, DA 3 was dug down a further 2 m in depth (Pl. 29). The first results obtained indicate the presence of some piles of stones in places and EBA pottery under the buildings with thick stone foundations; however, no evidence regarding the presence of a settlement earlier than the EBA megara has been discovered. However, taking into consideration the stamp seal and pottery pieces from EN (?) and LN / ECh that were uncovered in the top 1.5 m deposit, it is possible to suggest that it parallels the settlement stratigraphy of the northern half of the mound; that is, the EBA settlements were directly built on the deposit of Neolithic settlements as in the northern half of the mound – there is no other settlement in between.

Burials

In the previous years, two rings formed of stones (!) of ca. 80 – 85 cm in diameter were uncovered next to the interior of the north anta of megaron no. 12 on the eastern part of the mound. In 2004 work was done under the larger ring and a pithos burial was found (Pl. 39/a-b). The pithos was placed on an east-west axis with its mouth facing east. The skeleton in it is in poor condition and a small beak-spouted jug was found next to the skull (Pl. 39/b, 44/a – front row, middle).

Pottery

During the three campaigns numerous examples of typical EBA II pottery were uncovered. The present report includes drawings and photos of some examples of shallow and deep bowls, beak-spouted and double-handled small size jugs – juglets – undecorated or embellished with incision or relief decoration (Pl. 40/a-b,d-e, 41-43/a, 44/a, 44/b -partial-, 45). In addition, it should be kept in mind that the room seen in Pl. 37/a contained a large number of medium and large size jars and pithoi, the exact number of which was too difficult to assess.

In addition to these known vessel types, examples of a new bowl and jug type were uncovered in the southern annex rooms of the complex next to the church on its western side. These new types include, in addition to the bowl with a spherical body and spool-shaped lug (Pl. 40/c, 44/b, 46/a), long beak-spouted small jugs with plain or twisted handles (Pl. 43/b-c, 44/b, 46/b-c). A wheelmade beige coloured bowl made of a fine paste and with a thin rim (Pl. 46/d) was found independent of any architecture in the same area and it resembles the MBA vessels brought to light in Trench A in the previous years.

Two vessels that did not conform to the pottery tradition were also found and identified as 'unusual' and 'rhytons'. The first one is an animal-shaped vessel, black in colour and decorated with incrustation. This vessel uncovered in megaron no. 22 has two long, thin spouts attached to it (Pl. 47/g, 50/a). The second vessel is a bird-shaped rhyton (Pl. 50/b).

Small finds

Baked clay finds: The first group of the baked clay finds of 2004-2006 campaigns consists of the idols, which were uncovered in considerable numbers in the previous campaigns. Two simple-shaped idols from the last three years' finds are presented here (Pl. 47/a-b, 48/a-b); both examples have incised decoration on the breasts. One of the small size clay plugs has impressed dots on it (Pl. 50/c).

Seals: The number of baked clay and stone stamp seals from the Bademağacı EBA levels continues to increase. In the last three campaigns, more than 20 seals were brought to light. These seals have various cross motifs or linear geometric motifs incised or engraved on their circular, oval, quadrangular or triangular impression areas (Pl. 47/c-f, 48/c-d, 49).

A baked clay seal with a thick plug-shaped body was uncovered in the stone paving sections (glacis) of the northern slopes in 2005. This seal also contains different motifs in its impression area (Pl. 47/f, 49/e-f)²¹.

Some of the EBA seals of Bademağacı are of stone. One example has a rectangular impression area filled with intersecting shallow lines (Pl. 49/g).

Metal finds: A copper seal stands out among the metal small finds²². This seal has a square impression area with a 'cross' motif and holes in the corners. It also has a long, thin intricate handle (Pl. 50/e-f).

Other metal finds include pins with decorated heads (Pl. 50/d).

SOME NOTES AND COMMENTS

We would like to briefly present our interpretation and proposals regarding the excavation results based on the data gathered between 2004 and 2006, cited in this report.

²¹ This seal is covered by a separate article by R. Duru and it is currently in press..

²² Prof. Dr. Hadi Özbal has reported that this seal is made of copper containing small amounts of other elements. We would like to express our gratitude to Prof. Özbal for his regular contributions.

- We think that the stratigraphy of the Early Neolithic settlements uncovered in Trench A is now finalised after verification from some of the other trenches. The first half of the long Neolithic period is EN I is represented by five layers (EN I / 9-5) but only one of these five layers (EN I / 8) is represented by clear architectural evidence. The architectural remains of this level is a lime-tempered floor plaster uncovered in DA 1 (Duru 2003: Pl. 5/1,2). The floors of the other settlement layers could not be clearly identified and their identification was based on their position in the trench. The pottery found in this *ca.* 2-metre thick deposit of settlements was collected in keeping with this identification of levels.

- The later phase of EN consisted of seven layers (EN II / 4A, 4, 3B, 3A, 3, 2, 1) yielded reliable architectural remains and the stratification of the excavated areas could be clearly identified. Although EN II / 2 and 1, the last two phases of EN II, could only be explored within very limited areas in 2005 and 2006, their architectural features are now better known. Two points are definitely worth noting here: Firstly, EN II / 2 introduces a new architectural tradition consisting of groups of multi-roomed houses placed next to each other, a system so far unknown; secondly, in EN II / 1 the use of 'stone' is seen in the wall foundations.

- EN I and EN II settlements display two basic differences. Firstly, the wattle-and-daub huts are replaced by real 'houses' with 'mud-brick' walls in EN II. The second difference is observed in the pottery. The fairly primitive pottery tradition of EN I, with its simple and limited repertoire, gives way to a very sophisticated pottery tradition in EN II.

- "*How should these differences observed in pottery and architectural traditions of EN I and EN II be explained?*" We previously discussed this question on a number of occasions (Duru 1999; Duru 2007). Until recently we were of the opinion that these two periods followed each other without any interruption. We now express that our views have changed to some extent with the developments in the research, so we no longer claim that EN I continued uninterrupted into EN II.

- Until the most recent campaign we did not have any idea or information regarding the EN and LN / ECh settlements on the southern side of the mound; in fact, we even thought that these early phases might have only existed on the northern part of the mound. However, some small finds from DA 3 in Trench E – including potsherds and a stamp seal – have explicitly shown that this part of the mound was also settled before the EBA. In this respect, future discovery of architectural remains belonging to

the EN, and perhaps later settlements in these areas too, will not be a surprise in the coming years.

- There is a considerably long time gap between the Neolithic and EBA II settlements of Bademağacı. Therefore, we were previously taken up with the question of whether or not the Late Chalcolithic period, which is long and well known period at Kuruçay Höyük, ever came to Bademağacı (Duru 2000: 205; Pl. 16; Duru 2003: 570; Pl. 20,29; Duru 2005: 530; Pl. 33, 34). An important point to underline is that a pottery type entirely different from the typical rich finds of the Neolithic and EBA II (Umurtak 2005) also began to come from Trench E on the southern side beyond the middle sections of the eastern slope.

- In the western half of Anatolia – even in the whole of Anatolia – there are not many settlements as large, and in as good and comprehensive condition, as the Bademağacı EBA settlements. Therefore, *it is possible to claim that the EBA town at Bademağacı has become the hallmark for the entire region with regard to settlement pattern and planning.*

- An important outcome of the recent years regarding our understanding of the EBA is that the first phases of EBA II settlements on the northern and southern sides are seen to be almost like mirror images of each other. Elaborating on this point may lead to important conclusions. First of all, the EBA II / 3 settlement was pre-planned. A few millennia without occupation followed the Neolithic period of Bademağacı; then new settlers came and established their own settlement of EBA II. This new settlement reached the size of a large village or a small town and it displays a very regular layout, which suggests that it was pre-planned and constructed at the same time. It looks as if there were an accepted 'urban plan' (!) that everybody had to adhere to.

- A second point to add to the previous hypothesis is the following: *If the fact that the Bademağacı EBA II / 3 town was pre-planned and that its plan was carefully implemented over a long time period is accepted as valid, then the probability of "the presence of an authority here increases; that is, in terms of administration, this settlement was a type of city-state or an independent 'EBA settlement'" will come under consideration. It is plausible to suggest that such a social formation – and political development – within EBA was experienced about the same time in many areas of Anatolia. (Here we ignore the cultures of different origins such as Neolithic – Early Chalcolithic – Late Chalcolithic and EBA I and also avoid any generalisation).*

- Both on the eastern and the western slopes, the megaron(-like) houses all face the centre of the mound. In other words, all the houses of the settlements were designed and placed on the outermost ring encircling the central part of the settlement. Such a settlement model may naturally suggest that *there must have been a group of buildings in the central part of the mound*. However, no architectural remains of EBA II have come to light in the area between the church and Trench A (Trench D – Duru 2003: Pl. 40/1-2). (The stone foundations uncovered close to the surface in these areas belong to MBA, not to EBA, and we have to reiterate that we have not yet excavated any further down).

The architecture uncovered in Trench E in recent years has undoubtedly shed some light on this point. That is, some of the structures identified about the middle of this trench, especially the building groups with multiple rooms extending under the church, occupy a place appropriate for structures with special functions which would be expected to stand in the central area encircled with the megara and megaron-like buildings (houses); these multi-roomed complexes may be the residences of political, religious leaders or administrative buildings for the needs of the society living here²³.

- Another important point to explore here is the defensive measures of the EBA II settlement. It is almost certain that the entire settlement is surrounded with a stone paving – glacis – which may, in the first glance, be thought to have been built to facilitate the defence of the settlement, as seen in some medieval fortresses. However, this stone paving covers a gently rising slope on the eastern side while in other areas it covers almost a flat area, especially on the western side²⁴. Therefore, it would not be plausible to suggest that *the gentle slopes of Bademağacı Höyüğü were paved with stones in order to hinder the enemy from climbing up*.

One plausible explanation for this stone paving could be as follows: *The plains surrounding the Bademağacı Höyüğü are flooded due to temporary lake*

²³ Both of the multi-roomed building groups with their time differences described above develop eastward and extend under the church. Due to this inconvenience, it will not be possible to follow the earlier building underneath and expose it in wider areas in order to understand its layout. However, the building group at the top can be followed southwards in the next campaign.

²⁴ Paving the gentle slopes of a settlement with stones is also seen at Karataş Höyük, in the neighbouring Elmalı plains, and is also dated to the same periods (Warner 1994: 118; Pl. 148, 149a).

formation²⁵. Therefore, the citizens of Bademağacı paved the gentle slopes of their mound with stones in order to prevent the rising water levels from damaging the hill and their houses. It is certain that this 'task of stone paving' was carried out more than once. Our observations indicate that this stone paving was renewed at least three times during EBA II and the parts of the paving, as well as the city gates damaged by the rising waters, were repaired. We do not think that these alterations were parallel to the cultural layers because these developments and alterations seem to have taken place due to natural events, and were probably not due to cultural changes that would affect the stratification.

- If the stone paving on the slopes are thought not to be related to defensive measures, then the question arises of *how was this large and possibly wealthy settlement protected? Did the Bademağacı EBA settlements have any independent defence systems?* There is some evidence regarding the presence of fortification surrounding some parts of the settlement.. The strongest evidence for this is the thick wall that passes house no. 9 on the northern side of the houses on the eastern slope (Pl. 29-30 – black-filled walls – Duru 2000: 199 ff.). This wall seems to be the fortification of the EBA II settlement. Other fortification remains (!) are the ones that the KG 3 stands on, near the northern end of the settlement (Pl. 29-30 – black-filled walls). However, there is no evidence from other parts of the mound regarding the 'fortification' or debris from it. It is not easy to explain why the remains of fortifications could not be found at other points as well, despite the large areas exposed. In other words, it is not possible to claim or to prove that the EBA II settlements were surrounded with a fortification wall.

- Nevertheless, the fact that it is very unlikely that there was an independent fortification system surrounding the whole site does not mean that these settlements were left unprotected. In our opinion, the rear walls of the megaron houses adjoining the inner line of the stone paving along the slopes constituted some sort of a fortification. Although these walls are not thick, the fact that the narrow megara were placed side by side with their rear walls facing outside the settlement could easily prevent unwanted visitors. That is, it would not have been necessary to build a separate fortification system.

²⁵ The small plains surrounding the Bademağacı Höyüğü form a closed basin surrounded with mountains. Even today, following extremely wet winters and springs, some part of the plains including the mound are flooded and the plain becomes a lake.

- The fact that fortification-like wall remains are found around an empty area in the north of the settlement should not be considered a mere accident. This empty area is bordered by the glacis on the northern side, although there is no row of houses here. It must not be thought that this empty area was left unprotected against the open surroundings. We will comment below on why this area was left empty. Probably this empty area was only surrounded with a defensive wall (fortification). If these theories are verified, then Bademağacı will be the first Anatolian example with such an implementation.

- An important issue to be raised in connection with the defensive system is the entrances to the settlement. No entrance way that could qualify as an independent 'city gate' has been uncovered to date. As mentioned above in the section on the EBA architecture, there are three 'passages' with two phases in the northern end of the mound (KG 1-3).

If these were passages as we propose, it is not known how they were protected. So the following question needs to be asked: *To what extent can these passages be considered entrances to the settlement?* We have long debated this question among ourselves. There are no comparable gate systems in Anatolia. Essentially the examples of city gates, which constitute the weakest point of a defensive system and thus have to be reinforced strongly, emerge in Anatolia at a relatively late date – except for the Neolithic / Late Chalcolithic cities and Troy I and II settlements. In spite of this, we nevertheless think that these passages were meant to provide access to this part of the city and that they opened out on the defensive wall encircling this part.

- What was the situation in the areas where the houses (megara) were placed in a row; how was the city accessed at these places? We think that, in the areas where the houses adjoin each other, some gaps were left as passages in order to facilitate access into and out of the settlement. Room no. 4 on the eastern slope and no. 30 on the western slope, both of which are long and narrow rooms resembling a megaron in plan, deliberately do not have a rear wall, so assume the function of a passageway. If this theory is verified, then the passages nos. 4 and 30 must have been *propylons*.

- An important question regarding the settlement logic is the absence of any EBA building in the slightly pointed northern tip of the settlement. As seen in the general plan (Figs. 29-30), the rows of houses extending from the eastern and western slopes terminate near this northern end. Our colleagues may think that no remains were found here due to the EBA

structures being badly damaged in this area. However, during the course of excavations here, only EN II structures were found, but no evidence of EBA architecture was seen here at all. The EBA potsherds recovered here are negligible in amount. Therefore, we think that this area was deliberately left empty in the urban planning, which can be explained as follows: *This area was indeed not settled during the EBA because the herds of the settlement were kept here and the animals were let in and out through the passages opened here. As this area could not be left totally unprotected, only this part of the city was surrounded with a fortification. As mentioned above, on the southeastern end of this area there is a wall that can be considered a fortification, and on its symmetrical counterpart, in the southwest – between KG 1 and KG 2 – the beginning of a similar wall has been attested to. Perhaps a simple fencing between this north square and the houses stopped the animals from straying.*

- The weak point in the suggestion that this was a defence system is that it is not known how the defence of these passages for animal herds was achieved. In other words, *did these passages with their door wings have a system that blocked access when needed?* We think we will never be able to answer this question.

- It can be said that Bademağacı EBA II was a well populated town. Based on the number of houses uncovered to date, the EBA II / 3 settlement possibly contained 50-60 houses. As the presence of some private and administrative buildings are attested to in the central area surrounded with these houses, the town possibly had about 400 people living in it. A disciplined organisation of such a settlement could be realised if there was a strong central authority, as mentioned above. The presence of such an authority has not been proposed in our region or in neighbouring regions to date, with the only exception being Karataş – Semayük, where a central structure was protected with a ring of buildings and 'fences (*palisade*)' (Mellink 1974: 351; Ill. 1). Therefore, Karataş, like Bademağacı, can be considered to have been a city-state. This social order starts in EBA I at Karataş whereas it seems to have emerged somewhat later at Bademağacı. Within this framework, it can be inferred that the two cities were contemporary for a period..

- Bademağacı and Karataş could be the main settlements of two neighbouring, or even rival principalities, controlling the surrounding plains with relatively small territories. Some archaeological evidence

suggests a connection between these two neighbouring powers. The megaron structures seen in architecture, along with parallels observed in pottery tradition and in seal types all provide evidence for relations between the two settlements or at least their being contemporary. However, archaeological evidence from both sites also displays considerable differences. At Karataş, the large one-roomed house in the centre of the settlement stands like a chateau (!) on its own. Probably, only this building was used for defence while the irregularly dispersed houses around were not protected. At Bademağacı, on the other hand, the entire settlement is protected. In glyptic art, Bademağacı has a richer repertoire. The brown strips on beige and faded white decoration observed on Karataş pottery are not paralleled at Bademağacı.

- The Karataş settlement is surrounded by a necropolis or group of burials. Our höyük was undoubtedly surrounded by a necropolis, which would have been in the flat areas around it. However, the EBA necropolis of Bademağacı has not yet been discovered.

EKLER - APPENDIX
BADEMAĞACI FAUNA KALINTILARI: 1993-2005
DÖNEMLERİ²⁶
BEA DE CUPERE*

Bu rapor 1993-2005 yılları arasında Bademağacı kazılarında ele geçen faunal buluntuların analiz sonuçlarını içermektedir. Faunal kalıntılar 1998, 1999 ve 2005 sezonlarında belgelenmiştir (ayrıca bkz. De Cupere *et al.*, baskıda). Malzeme çoğunlukla elle toplanmıştır, üst tabakaların kazısında eleme yöntemi kullanılmamıştır, ancak EN I /9-5 tabakalarındaki kazılan toprak 4 mm.lik bir elek kullanılarak araştırılmıştır. Genel olarak, faunal kalıntılar gayet iyi korunmuştur ve oldukça koyu renktedir. Hemen hemen tümü iyi durumdadır ve malzemenin sadece az bir bölümü yanmıştır. Bütün stratigrafik tabakalar hayvan kalıntıları içermemektedir, içeren tabakalarda da kalıntılar aynı miktarda görülmez. Malzemenin çoğunluğu, Erken Neolitik'e, özellikle EN II'ye tarihlenmektedir.

Memeli olmayan hayvan kalıntıları oldukça az sayıdadır. Yumuşakça kabukları çok küçük miktarlarda bulunmuştur ve hem denizde hem de karada yaşayan türleri içerir. Deniz yumuşakçaları (n=20), diğer türlerin yanı sıra *Cypraea*, *Glycymeris* ve *Murex*'le temsil edilir ve özellikle EN II dönemine tarihlenen tabakalarda ele geçmiştir. Bazı *Glycymeris* kabukları üst tümseklerinden delinmiştir, bu da bu tip deniz kabuklarının süs için kullanıldığına işaret eder. Kara salyangozları, *Helix* sınıfından büyük yumuşakçalarla (n=34) temsil edilir. Bu türün kabukları sadece EN'e değil, Geç Neolitik/Erken Kalkolitik geçiş evresi ve İlk Tunç Çağı'na tarihlenen tabakalarda da bulunmuştur. Bu kabukların, insan yerleşimi sırasında veya sonrasında bölgede yaşayan yumuşakçalara ait olduğu düşünülmektedir. Ayrıca EN II / 2. tabakada bulunan bir karakurbağası ya da kurbağaya (*Anura*) ait olan hemen hemen tam bir iskeletin de benzer şekilde kendiliğinden buraya geldiği sanılmaktadır. Sürüngen kalıntıları EN I ve EN II tabakalarında bulunan altı kara kaplumbağası kemiği buluntusuyla sınırlıdır. Bu kemiklerin üzerinde insan müdahalesine ait hiçbir iz bulunmamıştır ve bu kalıntıların da doğal ortamında yaşayan hayvanlara ait olduğu düşünülmektedir. Toplamda sadece altı kuş kemiği ele geçmiştir. Bu buluntuların teşhisi, alanda hiçbir benzer malzeme bulunmadığından

²⁶ Bu raporun Türkçeye çevirisi öğrencimiz Dide Sağlam tarafından yapılmıştır. Kendisine teşekkürlerimizi sunarız.

* Royal Belgian Institute of Natural Sciences, Brussels, Belçika.

kesin değildir. Büyük bir köprücük kemiğinin, tahminen büyük toy kuşuna (*Otis Tarda*) ait olduğu tespit edilmiştir. Tüm bunlara ek olarak, büyük olasılıkla bir kuğuya (*Cygnus türü*) ait olan büyük bir kol kemiği gövdesi , bir ördeğe ait dirsek kemiği ve serçegillerden (*Passeriformes*) bir kuşa ait bir *carpometacarpus* bulunmuştur. Bu altı kuş kemiği de EN II'ye tarihlenir.

Bademağacı'ndaki memeli kalıntılarının sınıflandırılmış listesi Tablo I'de verilmiştir. Küçük memelilere ait kalıntılar oldukça nadirdir: EN II'ye tarihlenen bir tabakada kör fareye (*Spalax leucodon*) ait bir kafatası ve EN II'ye tarihlenen 4B tabakasındaki bir evde küçük bir kemirgenin (*Rodentia*) kafatasına ait kemik parçaları bulunmuştur. Diğer kalıntılara nispeten çok daha az sayıda (teşhis edilmiş memeli kalıntılarının toplamda % 0.5'i) olmasına rağmen, yaban tavşanı (*Lepus europaeus*) kemiklerine daha sık rastlanmıştır (n=39). İki alt çene, biri de leğen kemiği olmak üzere üç kemiğin yaban kedisine (*Felis silvestris*) ait olduğu tespit edilmiştir. Bir el ve bir ayak tarak kemikleri çok büyük bir olasılıkla yukarıda bahsedilen türe ait olmalıdır, ancak alanda karşılaştırma malzemesi bulunmadığından kesin olarak teşhis edilememiştir. İki boz ayı (*Ursus arctos*) kemiği bulunmuştur; biri dirsek, diğeri tarak kemiğidir. Boz ayının varlığı, ağaçlı tepelik ve dağlık coğrafya ile açıklanabilir. Düz steppe ayı az bulunur veya hiç bulunmaz. Bademağacı'nda temsil edilen tek etobur, tilkidir (*Vulpes vulpes*). Tavşan kalıntıları gibi, bu türün de kalıntılarının (n=24) tabakaların çoğunda rastlanmıştır. Geyikgiller kalıntıları nispeten sık bulunmuştur ve genel olarak alageyik (*Dama dama*) ve karaca (*Capreolus capreolus*) kalıntılarında oluşmaktadır; ancak bazı kemikler kızıl geyiğe (*Cervus elaphus*) de ait olabilir. Geyikgillerin varlığı yerleşimin etrafında hafif ağaçlık düz bir alan olduğuna işaret eder. Genelde EN II'ye tarihlenen birçok geyik boynuzu parçası bulunmuştur, bunların birçoğunda işlenme izleri vardır. Bu malzemenin insanlar tarafından toplandığı açıktır; çünkü bazı boynuz parçaları ışıklerde bulunmuştur. Tüm boynuz parçalarının ait olduğu türler belirlenememiştir, ancak çoğunlukla alageyik olmak üzere her üç geyikgiller türüne ait parçalar da temsil ediliyor olmalıdır. Tüm bunlar ayrı ayrı Tablo I'de listelenmiştir. Evcil köpek (*Canis lupus f. familiaris*) kalıntıları genel olarak EN I'in en üst tabakalarında ve EN II'nin tüm tabakalarında bulunmuştur. Bu kemikler üzerinde yapılan ölçümler küçük, orta ve büyük olmak üzere değişik büyüklüklerde köpeklerin yerleşimde yaşadığını göstermektedir.

Memeli faunası çoğunlukla domuz (%17), koyun ve keçi (%51) ve sığır (%23) kalıntılarında oluşur. Osteometrik bilgiye, bir grup domuz buluntusundan ulaşılmıştır ve büyükbaş ile küçükbaş olmak üzere yerleşimde iki

grup hayvanın varlığına işaret eder. Dişlerin çıkışı ve alt çene dişlerinin kullanım aşınmasına bakarak Bademağacı'nda art arda gelen yerleşim dönemleri boyunca domuz kesim yaşı hesaplanmaya çalışılmıştır. Buna göre, genelde, domuzlar 2 yaşından önce kesilmiştir. Üçüncü azı dişlerinde az ya da çok aşınma olan, yani 3 yaşından büyük olan domuzlara ait alt çene kemiklerine buluntular arasında neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Hem boyut farkına hem de genç kesilmiş örneklerle bakılarak, Bademağacı buluntularının hem evcil, hem de yabanıl domuzları içerdiği hipotezi ortaya atılmıştır.

Koyun ve keçi,-koyun daha fazla olmak üzere-faunal buluntularda baskın çıkmaktadır. Kafatası kemiklerinin küçük boyutlarından ve bazı boynuzların özlerinin morfolojisinden de görüleceği gibi, her iki türün de evcilleştirilmiş formlarının bölgedeki varlığına şüphe yoktur. Ancak; şüphesiz, yaban keçisi ve yaban koyunu kalıntıları da bulunmaktadır. Yaban koyunu kalıntıları oldukça az olmakla birlikte, yaban keçisi kalıntısı daha fazladır. Ancak malzeme parçası tam olmadığından keçi buluntularını yabanıl ya da evcil olarak sınıflandırmak olanaksızdır. Alt çene dişlerindeki aşınma, Bademağacı'ndaki koyun ve keçilerin nispeten yaşlı kesildiklerini göstermektedir. Koyun kalıntılarında yapılan ölçümler, zaman içinde kısmi bir azalmaya işaret eder.

Sığır kalıntılarının osteometrik analizleri (analizlerde ham veri ve logaritmik boyut endeksi kullanılmıştır) Bademağacı'ndaki sığır kalıntılarının boyutlarının küçüklüğünü, sığır evcilleştirme eylemine kanıt olarak sunar. Faunal buluntularda Avrupa bizonu gibi büyük hayvanlara ait kalıntılara rastlanmamaktadır. Bademağacı'ndaki bu büyük gevişgetirenlerin cinsiyet oranlarını belirlemek için karışım analizi uygulanmıştır. Bu analiz, Erken Neolitik'ten İlk Tunç Çağı'na kadar dişi sığır çoğunluğunu ortaya koyar. Buna ek olarak, zamanla boyutun azalmasına dair açık belirtiler görülmektedir. Dişlerin çıkışı ve alt çenedeki azı dişlerinin aşınması EN II boyunca, türün çok yaşlı üyeleri oldukça nadir olmasına rağmen hem genç, hem de yetişkin hayvanların kesildiğini göstermektedir. GN-EK geçiş evresinde tamamen farklı bir örneğe rastlanmıştır, bu da oldukça genç hayvanların kesimini vurgular. Bu durum, görüldüğü kadarıyla, hayvanların epey yaşlanana kadar kesilmediği İTÇ II evresi ile büyük bir tezat oluşturur.

Yerleşimciler geçimlerini genellikle koyun, keçi, sığır ve domuzla sağlamışlardır. Osteometrik kanıtlar, kesim örnekleri ve dişi hayvanların baskınlığı gibi bazı kriterler, sadece koyun ve keçide değil, aynı zamanda sığır ve domuzda da görülmektedir. Hayvan evcilleştirme, yetiştirme ve

gütme adetleri, bölgeye ilk yerleşimcilerle birlikte gelmiştir. Bölgeyi çevreleyen ovada ve yakınlardaki dağlık alanda avlanma, tüm yerleşim süresi boyunca et ihtiyacının çok küçük bir bölümünün karşılanmasında rol oynamıştır. Erken Neolitik'de, koyun daha çok, keçi daha az olmak üzere bu iki tür sayıca fazladır. Muhtemelen etleri için beslenen domuz ve sığırın aksine, küçükbaş hayvanların kesim örnekleri yerleşim boyunca bunların sadece etleri için değil, aynı zamanda ikincil ürünleri için de beslenmiş olabileceklerini gösterir. Geç Neolitik'te hayvancılıkta değişimler gözlenmiştir ve bunlar et üretiminin yanısıra mandıracılık faaliyetlerine geçişle birlikte sığır hayvancılığında gözlenen artışı ve koyun hayvancılığının azalmasını da içerir. Böylece, koyun sürüleri, bu gittikçe büyüyen sığır sürüleriyle otlaklarını paylaşmak zorunda kalmış ve gündün güne keçiler için daha uygun olan dağlara çekilmiş olmalıydılar. Çevrenin artan baskısı, Erken Neolitik'ten İlk Tunç Çağı'na kadar sığır ve koyunların boyutlarında muhtemel bir küçülmeye yol açmış olmalıdır.

	EN I	EN II	EN	GN-EK	İTÇ II
Yaban tavşanı, <i>Lepus europaeus</i>	9	27	.	1	2
Kör Fare, <i>Spalax leucodon</i>	1
Rodentia indet.	.	4	.	.	.
Yaban kedisi, <i>Felis silvestris</i>	.	3+2 ?	.	.	.
Boz ayı, <i>Ursus arctos</i>	.	2	.	.	.
Kızıl tilki, <i>Vulpes vulpes</i>	3	12	.	7	2
Karaca, <i>Capreolus capreolus</i>	12	60	.	.	5
Alageyik, <i>Dama dama</i>	15	116	3	15	9
Kızıl geyik, <i>Cervus elaphus</i>	4	17	1	2	6
Cervidae indet.	5	7	.	3	2
Geyik boynuzu	5	54	4	9	33
Köpek, <i>Canis lupus</i> f. familiaris	23	47	.	1	6
Canidae indet.	8	8	.	.	.
Yaban domuzu/evcil domuz, <i>Sus scrofa</i> / <i>Sus scrofa</i> f. domestica	316	807	18	91	27
Yaban keçisi/Evcil keçi, <i>Capra aegagrus</i> / <i>Capra aegagrus</i> f. hircus	39	186	9	26	18
Yaban koyunu/evcil koyun, <i>Ovis ammon</i> / <i>Ovis ammon</i> f. aries	80	283	9	24	18
Keçi/Koyun, <i>Capra/Ovis</i>	732	2023	28	193	70
Siğır, <i>Bos primigenius</i> f. taurus	341	899	58	278	135
Belirlenen toplam	1600	4552	130	671	334
Teşhis edilmeyen hayvanlar	1954	2742	14	82	61

Tablo 1: Tüm dönemlerdeki memeli kalıntılarının sınıflandırılmış listesi

THE FAUNAL REMAINS OF BADEMAĞACI: CAMPAIGNS 1993-2005

BEA DE CUPERE*

This report presents the results from the analysis of the faunal assemblage that was recovered from the excavations at Bademağacı from 1993 to 2005; the faunal remains were identified in the field during the campaigns of 1998, 1999 and 2005 (see also De Cupere *et al.* - in press). The material was mainly handcollected; no sieving was carried out during the excavation of the upper levels but in the deep trenches all sediment from the EN I levels (5 to 9) was screened using a 4 mm mesh. In general, the faunal remains were very well preserved and had a rather dark colour. Almost all show a similar good state of preservation and only a minority of the material has been burnt. Not all stratigraphic levels yielded animal remains, and certainly not in the same quantities. Most of the material has been collected from the early Neolithic levels, especially from the EN II period. Many bone objects were found, including both tools and decorative elements, but these are not included in this report. Human remains are also omitted.

Non-mammalian remains were very low in number. Shells of molluscs were found in very small quantities and include both marine species and terrestrial gastropods. The marine species (n=20), represented by among others *Cypraea*, *Glycymeris* and *Murex*, were mainly retrieved from levels dated to the EN II period. Some of the *Glycymeris* shells show drilled holes at the umbo, indicating that these marine shells were used for adornment. Land snails were represented by large gastropods of the genus *Helix* (n=34). The shells of the latter were not restricted to the EN, but also occurred in levels dated to the Late Neolithic/Early Chalcolithic and the Bronze Age period. These shells are considered as the remains of intrusive animals that lived on the site during or after the human occupation. An almost complete skeleton of a toad or a frog (*Anura*) collected from the EN II (level 2) is similarly considered to be an intrusive. Reptile remains are restricted to six finds of tortoise bones (*Testudo graeca*) in levels of the EN I and EN II. No anthropogenic traces were visible on these bones and it is assumed that these are also the remains of intrusive animals. Only six bird bones were recovered in total. The identification of these elements was problematic since no reference material was available in the field. One

* Royal Belgian Institute of Natural Sciences, Brussels, Belgium.

large clavícula was tentatively identified as great bustard (*Otis tarda*). In addition, there was the shaft of a large humerus probably from a swan (*Cygnus* sp.), an ulna of a duck (Anatinae) and a carpometacarpal of a passerine bird (Passeriformes). All six bird bones were dated to the EN II.

The taxonomic composition of the mammalian remains from Bademaçacı is given in Table 1. Remains of small mammals were very rare: there was one skull of a lesser mole rat (*Spalax leucodon*) in an EBA II level and some postcranial bones of a small rodent (Rodentia) were recovered in a house dated to EN II (level 4B). Bones of European hare (*Lepus europaeus*) were collected more frequently (n=39), although their relative number (0.5 % of the total number of identified mammal remains) is still very low. Three bones - two mandibles and a pelvis - have been identified as wild cat (*Felis silvestris*). A metacarpal and a metatarsal are most probably from the same species but could not be identified with certainty due to the lack of comparative material in the field. There are two bones of brown bear (*Ursus arctos*), an ulna and a metapodial. The presence of the brown bear must be related to a landscape of wooded hills and mountains. In open steppe bears occur in low numbers or may even be completely absent. A final carnivore represented at Bademaçacı is the red fox (*Vulpes vulpes*). Similar to the hare, its remains (n=24) were recovered in most levels. Remains of cervids were rather frequently found and consisted mainly of fallow deer (*Dama dama*) and roe deer (*Capreolus capreolus*), although some bones could also be assigned to red deer (*Cervus elaphus*). The presence of the cervids points towards an open landscape around the site, with some woodland. There were a lot of antler fragments, from the EN II onwards, most of these showing signs of working. It is clear that this material must have been collected deliberately because several of the antler fragments derived from shed specimens. Not all antler fragments could be identified to species, but it appears that all three cervids are represented by antler, with apparently a preponderance of fallow deer. Only a few pieces could be positively identified as roe deer and red deer. These have been listed separately in Table 1. Remains of domestic dog (*Canis lupus* f. *familiaris*) were mainly found in the uppermost level of the EN I and in all levels of the EN II period. Measurements taken on these bones indicate that dogs of different sizes, i.e. small, medium and large-sized lived on the site.

The majority of the mammalian fauna consists of the remains of pig (17 %), sheep and goat (51 %) and cattle (23 %). Osteometrical data were obtained from a number of elements of pig and indicate that two groups, i.e. a group of larger and a group of smaller animals, were present at the

site. Using the eruption and wear of the mandibular teeth, an attempt was made to establish the slaughter age of pig during the successive periods of Bademağacı. In general, pigs were mainly slaughtered before 2 years of age. Mandibles with moderately and strongly worn third molars, *i.e.* from individuals older than 3 years of age, are almost completely absent from the collection. Considering both the size differences and the young kill-off pattern it is hypothesized that both domestic and wild pigs are present in the assemblage of Bademağacı.

Sheep and goat dominate the faunal collection, with sheep outnumbering goats. There is no doubt about the presence of domestic forms of both species, as shown by the small size of many postcranial bones and the morphology of some of the horn cores. However, remains of wild goat and wild sheep are definitely present as well. In the latter case these are very limited but the number of wild goat remains is higher. It is however impossible to classify goat finds as either domestic or wild due to the incompleteness and fragmentation of the material. Mandible tooth wear stages indicate that the sheep and goats at Bademağacı seem to have been slaughtered when relatively old. Measurements taken on the sheep remains indicate that there was a slight size decrease through time.

The osteometric analysis of the cattle remains (using both raw data and the logarithmic size index) was used to evidence the small size of the cattle remains of Bademağacı, suggesting its domestic status. Remains of large animals, *i.e.* aurochs, seem to be absent in the faunal assemblage. Mixture analysis was used to establish the sex ratio of these large ruminants at Bademağacı, and shows a predominance of female cattle from the Early Neolithic onwards up to the Early Bronze Age. In addition, there are clear indications for a diachronic size-decrease. The eruption and wear of the mandibular molar teeth show that both young and adult animals were slaughtered during the EN II, although very old individuals are rare. A completely different pattern is obtained for the LN-ECh, with an emphasis on killing very young animals. This stands then again in sharp contrast to the EBA II period during which animals were apparently kept to a very old age.

Subsistence of the inhabitants was mainly based on sheep, goat, cattle and pig. Several criteria, *i.e.* osteometric evidence, kill-off patterns and the preponderance of females, evidence the domestic status of not only sheep and goat but also of cattle and pig. Herding and breeding of domestic flock was introduced to the region with the first settlers of the site. Hunting in

the surrounding plain and nearby mountain range played only a minor role in the meat provisioning of the site throughout the whole period of occupation. The Early Neolithic was characterised by a dominance of sheep and goat, with the former outnumbering the latter. Unlike pig and cattle, which must have been kept for their meat, the kill-off patterns of the small livestock show they were presumably herded, not only for their meat, but also for their secondary products during this period. Changes in herd management took place during the Late Neolithic and involved an increase in the relative importance of cattle herding, with a shift from meat production to an emphasis on dairying practices, and less interest in sheep. Indeed, sheep flocks had to compete with these growing cattle herds for grazing ground and were probably forced to move to the mountains, which are more favourable for goats. The increasing pressure on the environment possibly induced a reduction in size of cattle and sheep from the Early Neolithic to the Early Bronze age.

Acknowledgements

This contribution is supported by the Belgian Programme on Interuniversity Poles of Attraction (IUAP 5/9) initiated by the Belgian State, Prime Minister's Office, Science Policy Programming.

	EN I	EN II	EN	LN- ECh	EBA II
European hare, <i>Lepus europaeus</i>	9	27	.	1	2
Lesser mole rat, <i>Spalax leucodon</i>	1
Rodentia indet.	.	4	.	.	.
Wild cat, <i>Felis silvestris</i>	.	3+2 ?	.	.	.
Brown bear, <i>Ursus arctos</i>	.	2	.	.	.
Red fox, <i>Vulpes vulpes</i>	3	12	.	7	2
Roe deer, <i>Capreolus capreolus</i>	12	60	.	.	5
Fallow deer, <i>Dama dama</i>	15	116	3	15	9
Red deer, <i>Cervus elaphus</i>	4	17	1	2	6
Cervidae indet.	5	7	.	3	2
Antler	5	54	4	9	33
Dog, <i>Canis lupus</i> f. <i>familiaris</i>	23	47	.	1	6
Canidae indet.	8	8	.	.	.
Wild boar/domestic pig, <i>Sus scrofa</i> / <i>Sus scrofa</i> f. <i>domestica</i>	316	807	18	91	27
Wild goat/domestic goat, <i>Capra aegagrus</i> / <i>Capra aegagrus</i> f. <i>hircus</i>	39	186	9	26	18
Wild sheep/domestic sheep, <i>Ovis ammon</i> / <i>Ovis ammon</i> f. <i>aries</i>	80	283	9	24	18
Goat/sheep, <i>Capra</i> / <i>Ovis</i>	732	202 3	28	193	70
Cattle, <i>Bos primigenius</i> f. <i>taurus</i>	341	899	58	278	135
Total identified	1600	455 2	130	671	334
Unidentified mammals	1954	274 2	14	82	61

Table 1: Taxonomic composition of the mammalian remains from all periods

BADEMAĞACI MAKRO BİTKİ KALINTILARI HAKKINDA ÖN RAPOR²⁷

DANIÈLE MARTINOLI*

Bademağacı'nda 1993'ten 2004'e kadar yapılan kazılar süresince, bitki kalıntıları elle toplanmıştır. Malzeme, kömürleşmiş ya da mineralize olmuş (yalnızca çitlembik) olarak ele geçmiştir ve genellikle iyi korunmuştur.

Kazılar süresince toplanan malzeme, büyük bitki kalıntıları ya da görülebilir daha küçük malzeme toplulukları şeklindedir. 2004 kazı sezonunda, bitki örnekleri, basit yüzdürme tekniğiyle toplanmıştır. Bu ön sonuçlara, ele geçen malzemenin 40X'e kadar büyütme özellikli bir mercekle kabaca incelenmesi ile ulaşılmıştır.

Erken Neolitik döneme tarihlenen elle toplanmış örnekler, elma (Malus), armut (Pyrus), çitlembik (Celtis), meşe palamudu (Quercus), erik veya kiraz (Prunus) gibi yabancı meyve kalıntularından büyük bir miktarda içermektedir. Aynı zamanda mercimek (Lens), nohut (Cicer), bezelye (Pisum) ve burçak (Lathyrus) gibi, olasılıkla tarıma alınmış formdaki bitkiler de varlık gösterir. Einkorn (Triticum monococcum) ve emmer (T. Dicoc-cum), arpa (Hordeum) ve sert buğday (Triticum) gibi tarıma alınmış tahılların taneleri de ele geçirilmiştir.

Yüzdürme tekniğiyle ele geçirilen örnekler, yukarıda sözü geçen buluntulardan farklı tipte bazı botanik kalıntıların varlığı konusunda da kanıt sunmaktadır. Örneğin, yabancı fıstık (Pistacio) kabukları ve alıç meyveleri de ele geçmiştir. Tahıl çeşitlerinin arasında tarıma geçmiş formunun yanı sıra, yabancı einkorn (Triticum boeoticum) da varlık gösteriyor olabilir; ancak bunun kanıtlanması için, özellikle kabuk kalıntıları üzerinde daha ayrıntılı bir analiz yapılmalıdır. Yüzdürme tekniğiyle ele geçen farklı tahıl kalıntularına ait kabukların tanımlanması, tahılların tarıma alınıp alınmadığı konusunda daha fazla bilgi verecektir. Ayrıca, tipik yabancı otlar da ele geçirilmiştir ve analizlerin tamamlanmasıyla, tarım alanlarının yeri ve tarım metotları hakkında daha fazla bilgiye ulaşılabilecektir. Tüm bunların yanı sıra, bitki gruplarının, dolayısıyla tarım uygulamalarının ve yerleşim ekonomisinde tarımın yerinin zaman içindeki değişiminin tespiti için de tam analize ihtiyaç vardır.

²⁷ Bu raporun Türkçeye çevirisi öğrencimiz Dide Sağlam tarafından yapılmıştır. Kendisine teşekkürlerimizi sunarız.

* University Basel, IPNA, İsviçre.

PRELIMINARY RESULTS ABOUT THE PLANT MACROREMAINS FROM BADEMAGACI

DANIÈLE MARTINOLI*

Plant remains have been hand-collected during the excavations in Bademagaci from 1993 to 2004. The material was charred or mineralised (only hackberries) and rather well preserved. This botanical material represents large plant remains or concentrations of smaller material visible during the excavation.

During the 2004 excavation, botanical samples were collected and floated with simple bucket flotation. The plant remains were charred or mineralised (only hackberries) and the preservation varies between good and bad. The recovered assemblages have been scanned rapidly using a binocular with a magnification of up to 40X to get these preliminary results.

The Early Neolithic hand-collected samples contained particular high number of wild fruits like apples (*Malus*) and pears (*Pyrus*), but also (*Celtis*), acorns (*Quercus*) and plum or cherry (*Prunus*). They also showed the presence of plants like lentils (*Lens*), chickpeas (*Cicer*), peas (*Pisum*) and vetch (*Lathyrus*), all probably cultivated forms. Grains of the cultivated cereals einkorn (*Triticum monococcum*), emmer (*T. dicoccum*), barley (*Hordeum*) and free-threshing wheat (*Triticum*) have also been recovered.

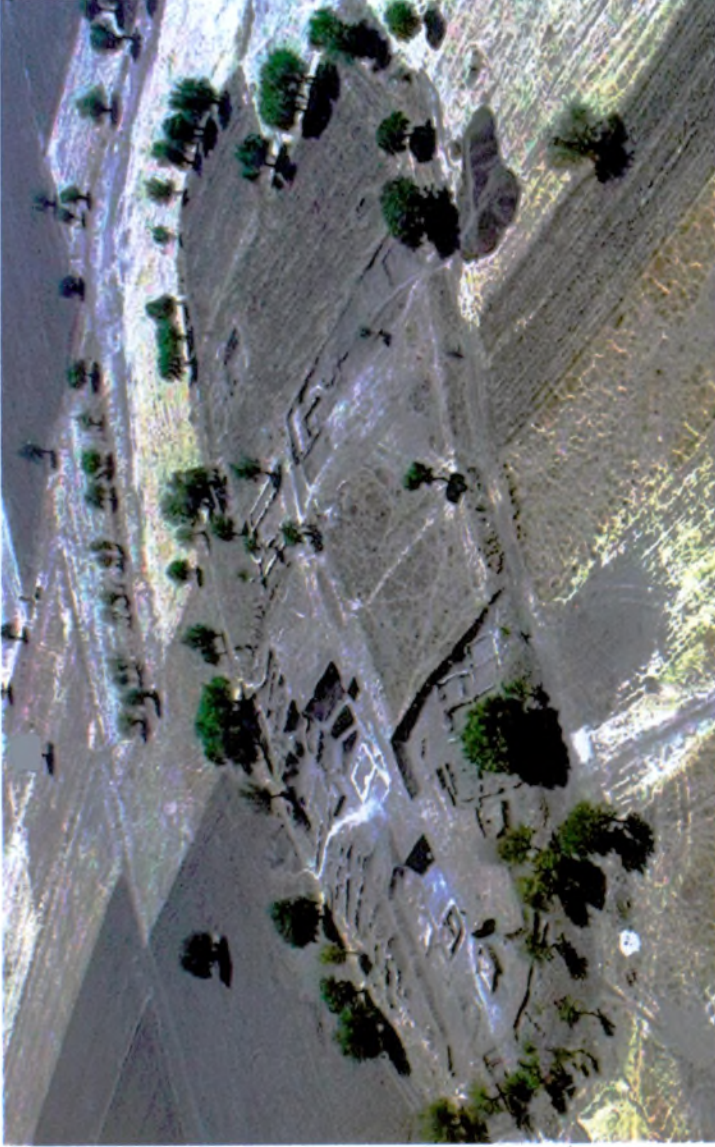
The flotation samples confirmed the presence of the above mentioned plants, but gave some evidence about the presence of other plants and of other types of remains. For example nutshells of wild pistachios (*Pistacia*) have been recovered and fruits of hawthorn. Among the cereals, there might be the presence of wild einkorn (*Triticum boeoticum*) beside its domestic counterpart, but this needs further analyses, in particular of the chaff remains. The flotation samples allowed the recovery of chaff remains from different cereals and their identification will give more informations on the wild or cultivated status of the cereals. Typical weeds were also recovered and will, after complete analyses, give more informations about the location of the fields and the cultivation methods. Furthermore, full analyses will be necessary to detect any diachronic changes in the composition of the plant remains and thus in the agricultural practices and plant economy of the site.

* University Basel, IPNA, Switzerland

YARARLANILAN KAYNAKLAR - BIBLIOGRAPHY

- De Cupere *et al.* De Cupere B., R. Duru ve G. Umurtak(baskıda/in press)
 "Animal husbandry at the Early Neolithic to Early Bronze
 Age site of Bademağacı (Antalya province, SW Turkey):
 evidence from the faunal remains"; *Archaeozoology of the
 Near East VIII. Proceedings of the eighth international
 symposium on the archaeozoology of southwestern Asia and
 adjacent areas.* Lyon: Mainsion de l'Orient et de la
 Méditerranée.
- Duru 1997 a R.Duru; "Bademağacı Höyüğü (Kızılkaya) Kazıları. 1993
 Yılı Çalışma Raporu", *Belleten LX* (1997):783-80
- Duru 1997 b _____; "Bademağacı Kazıları. 1994 Yılı Çalışma Raporu",
Belleten LXI (1997):149-159
- Duru 1998 _____; "Bademağacı Kazıları. 1995 ve 1996 Yılları
 Çalışma Raporu", *Belleten LXII* (1998):709-730
- Duru 2000 _____; "Bademağacı Kazıları. 1997 ve 1998 Yılları
 Çalışma Raporu", *Belleten LXIV* (2000):187-212
- Duru 2001 _____; "Bademağacı Kazıları. 1999 Yılı Çalışma Raporu",
Belleten LXIV (2001):583-598
- Duru 2003 _____; "Bademağacı Kazıları. 2000 ve 2001 Yılları
 Çalışma Raporu", *Belleten LXVI* (2003):449-594
- Duru 2005 a _____; "Bademağacı Kazıları. 2002 ve 2003 Yılları
 Çalışma Raporu", *Belleten LXVIII* (2005):519-560
- Duru 2005 b _____; "Bademağacı Kazıları 2004 - Excavations at Ba-
 demağacı 2004", *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri 2005-
 3* (2005), 11-15
- Duru&Umurtak 2005 R.Duru ve G.Umurtak; *Höyücek. 1988-1992 Yılları
 Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları /Results of the
 Excavations 1989-1992*, Ankara
- Duru&Umurtak 2006 _____; "Bademağacı Kazıları 2005 Yılı Çalışmaları -
 Excavations at Bademağacı 2005", *Anadolu Akdenizi
 Arkeoloji Haberleri 2006-4* (2006): 11-16
- Mellaart 1970 J.Mellaart; *Excavations at Hacilar*, Edinburgh, 1970
- Mellink 1974 M.J.Mellink; "Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı,
 Lycia, 1973", *AJA* 77 (1974): 351-359

- Umurtak 2005 G.Umurtak; "A Study On The Dating of New Groups of Pottery from Bademağacı Höyük and some Reflections on the Late Chalcolithic Cultures of Southwestern Anatolia", *Anatolia Antiqua XIII* (2005), 53-69
- Umurtak 2007 G.Umurtak; "Silos in Neolithic Settlements of Burdur-Antalya Region", *Adalya X* (2007), 1-16.
- Warner 1994 J.L.Warner; *Elmalı-Karataş II. The Early Bronze Age Village of Karataş*, Bryn Mawr, PA, 1994

Levha 1 - Bademağacı Höyüğü'nün kuzey batı yönünden alınan hava fotoğrafı (Hava fotoğrafı 2005 yılında Antalya Orman Bölge Müdürü Ahmet Gedikoğlu'nun izni ile aynı müdürlüğün helikopterinden, fotoğrafçı Baykan Yılmaz ve R.Duru tarafından çekilmiştir. Sayın Gedikoğlu ve Yılmaz'a teşekkürlerimizi sunarız).

Plate 1 - Aerial view of Bademağacı Höyüğü from the northwest (the aerial view was taken in 2005 with the permission of Ahmet Gedikoğlu, the Antalya Regional Director of Forestry and from the helicopter of the same directorate by photographer Baykan Yılmaz and R. Duru. We would like to thank Mr. Gedikoğlu and Mr. Yılmaz).

a

Levha 2 - Höyüğün içinde yer aldığı küçük ovanın güneyden resmi (Höyüğün sağ üst tarafında (doğu) görülen yol, Antalya'dan Burdur'a giden devlet karayoludur).

Plate 2 - View of the small plain, where the höyük is located, from the south (the road seen to the top righthand corner (east) of the mound is the Burdur-Ankara highway).

b

Levha 2 - Bademağacı Höyüğü'nde 1993'den 2006 yılına kadar geçen 14 yıl içinde kazılan alanları gösteren kroki.

Plate 2 - Sketch plan showing the areas excavated in the course of 14 years from 1993 to 2006.

a

Levha 3 - En erken yerleşmelerin araştırıldığı 'Derinlik Açması 2 -DA 2-' (Bu açmada inilen en derin nokta zirveye göre - 9.30 m., höyükteki ilk yerleşme olan Erken Neolitik I (EN I) / 9'un saptandığı kod ise - 9 m. civarındır).

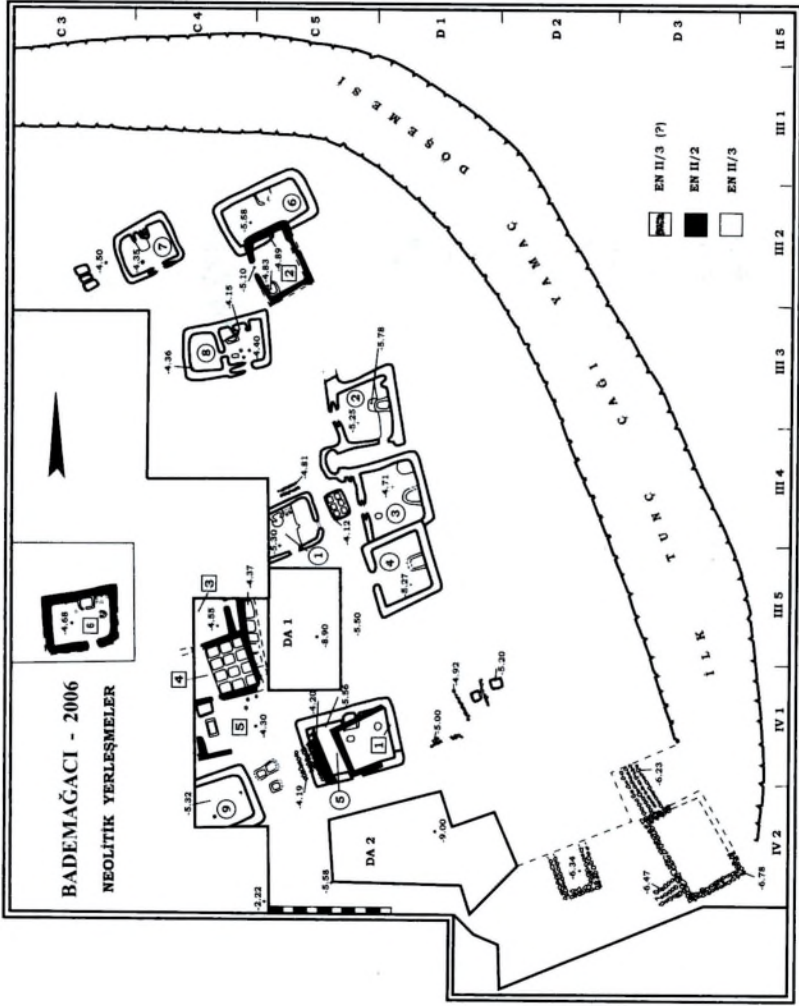
Plate 3 - 'Deep Trench 2 - DA 2' opened up for exploring the earliest settlements (The deepest level reached in this trench is at -9.30 m below the top of the mound and the earliest settlement was identified at ca. -9.00 m level in the mound).

b

Levha 3 - DA 2 içinden alınmış bu resimde, açma kesitinde yangın sonucu oluşmuş siyah katmanlar görülmektedir.

Plate 3 - Inside the DA 2: black layers in the profile indicate fires.

Levha 4 - A.Açmaştındaki EN II / 3 ve 2 yerleşmeleri yapılarının planı.

Plate 4 - Trench A: plan of the buildings in the EN II / 3 and 2 settlements.

a

Levha 5 - EN II / 3'ün 9 numaralı evinin açma içinde kalan kısmı.

Plate 5 - EN II / 3: part of house no. 9 inside the trench.

b

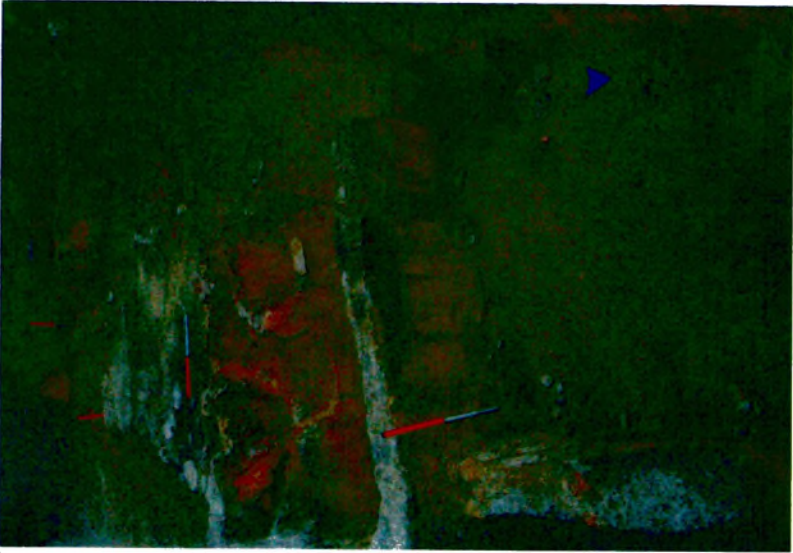
Levha 5 - Aynı evin tabanındaki *in-situ* kap kakak ve ezgi taşları.

Plate 5 - Pots and grinding stones *in situ* on the floor of the same house.

Levha 6 - EN II / 2 evresinin 2006 yılında kazılan bölümü. Ön planda 3 no'lu evin bir bölümü görülmüyor.

Plate 6 - Part of the EN II / 2 uncovered in 2006. In the foreground is part of house no. 3.

Levha 6 - EN II / 2'nin 3 no'lu evinin kapısı. Eşik ve kapı kenar sövelerinde, yuvarlak kesitli ağaçlar kullanılmış.

Plate 6 - EN II / 2: Doorway of the house no. 3. Round timbers were used on the threshold and jambs.

a

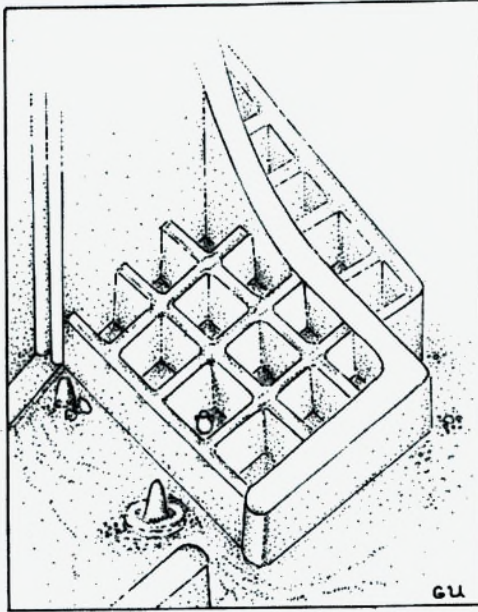
b

a

Levha 7 - EN II / 2 yerleşmesinin 3 no'lu evi ile ona güneyden bitişik olarak konumlandırılmış ambar (4 no.lu mekân).

Plate 7 - EN II / 2: House no. 3 and the silo (room no. 4) adjoining it on the south.

b

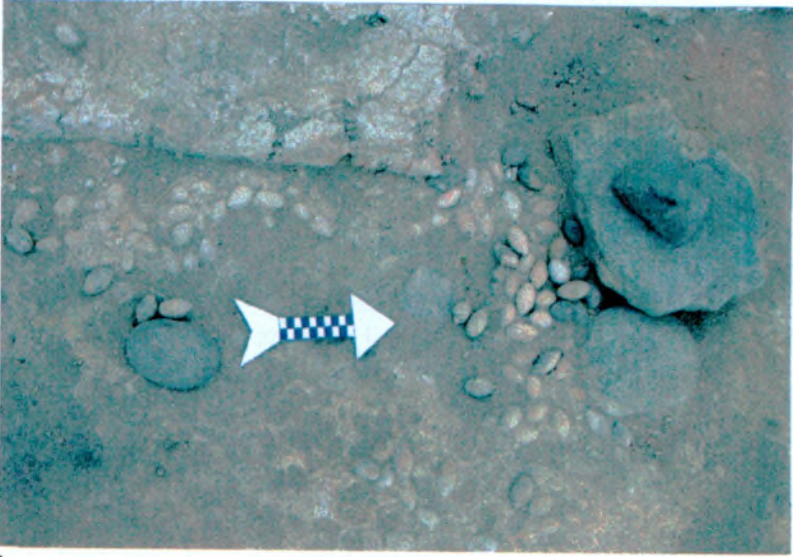
Levha 7 - 4 no'lu ambarlı odanın restitüsyon denemesi (Çizim G.Umurtak).

Plate 7 - Restitution drawing of room no. 4 with silo (Dwg: G. Umurtak).

a
Levha 8 - EN II / 2 yerleşme katının 5 numaralı işlik yeri. El değirmeni alt taşları, tüm bir çanak ve taban üzerinde *in-situ* pişmiş toprak 'İnsan ayağı' modeli (bkz. Lev.22/a ve 25/d).

Plate 8 - EN II / 2; work-area no. 5. Base stones for hand-mills, an intact bowl and a baked clay human foot model found *in situ* on the floor (See Pl. 22/a and 25/d).

b
Levha 8 - Aynı işliğin tabanında, pişmiş topraktan düzinelerce sapan tanesi.
Plate 8 - Dozens of baked clay sling pellets on the floor of the same work-area.

a

Levha 9 - EN II / 2'nin 6 numaralı evinin kuzeyden alınmış resmi.
Plate 9 - EN II / 2; House no. 6 from the north.

b

Levha 9 - 6 no.lu evde, kapının karşısındaki duvarın dibine yapılmış, dörtgen planlı, küllüklü fırın ve etrafındaki bazı ev - mutfak araç gereçleri.
Plate 9 - EN II / 2; House no. 6, rectangular oven with fireplace in front of the wall opposite the doorway, and various domestic implements around it.

a

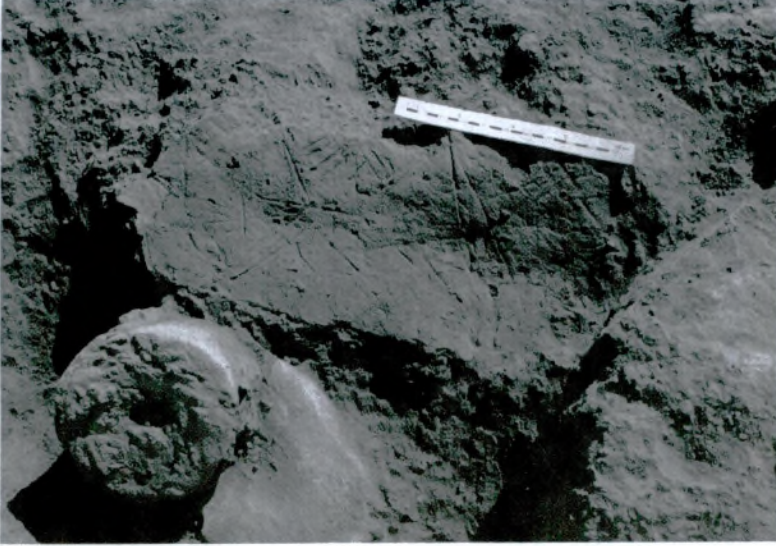
Levha 10 - Res.4'deki planın sol alt köşesi yakınlarındaki taş temellerin doğudan görünümü.
Plate 10 - View from the east of the stone foundations in the left bottom corner of the plan in Pl. 4.

b

Levha 10 - Aynı kesimin bu kez batıdan doğuya alınmış fotoğrafı (Bu alandaki taş temelli duvarların en dış halkada olanlarının EN II'nin 4 - 3 yerleşmelerine, diğerlerinin ise Neolitik'in geç evrelerine ait olduğu anlaşılmıştır).

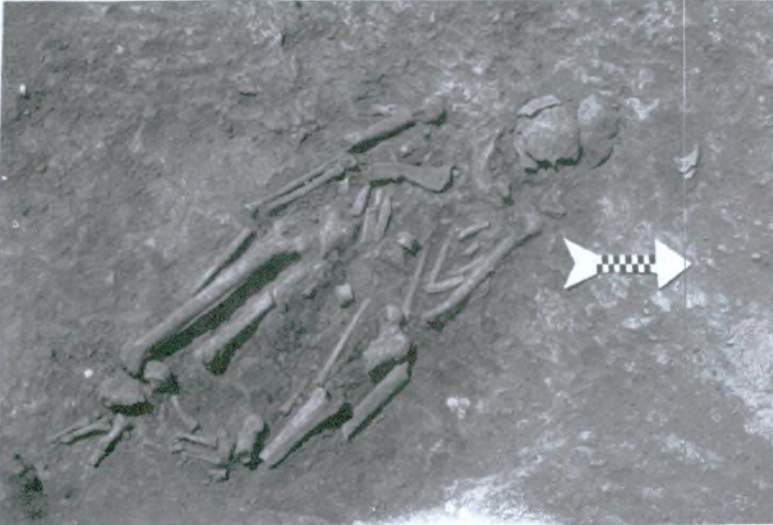
Plate 10 - View of the same area looking from the west towards the east (The walls with stone foundations in the outermost ring in this area are understood to belong to the EN II / 4 and 3 settlements while the others belong to the late phases of the Neolithic).

a

Levha 11 - EN II'nin en geç mimarlık evresi olan EN II / I'in yapılarının sadece çok küçük parçalar halindeki taş temelleri günümüze gelmiştir. Plan özellikleri konusunda bilgi edinilmeyen bu yerleşmelere ait olan siva vs. gibi bazı mimari parçalar ile ne işe yaradığı konusunda tahminler yapılamayan bazı taşınabilir kil eserlerden bir kısmının görünümü (Kalın siva parçasının düzeltilmiş ön yüzündeki derince çizgilerin anlamı anlaşılamamıştır).

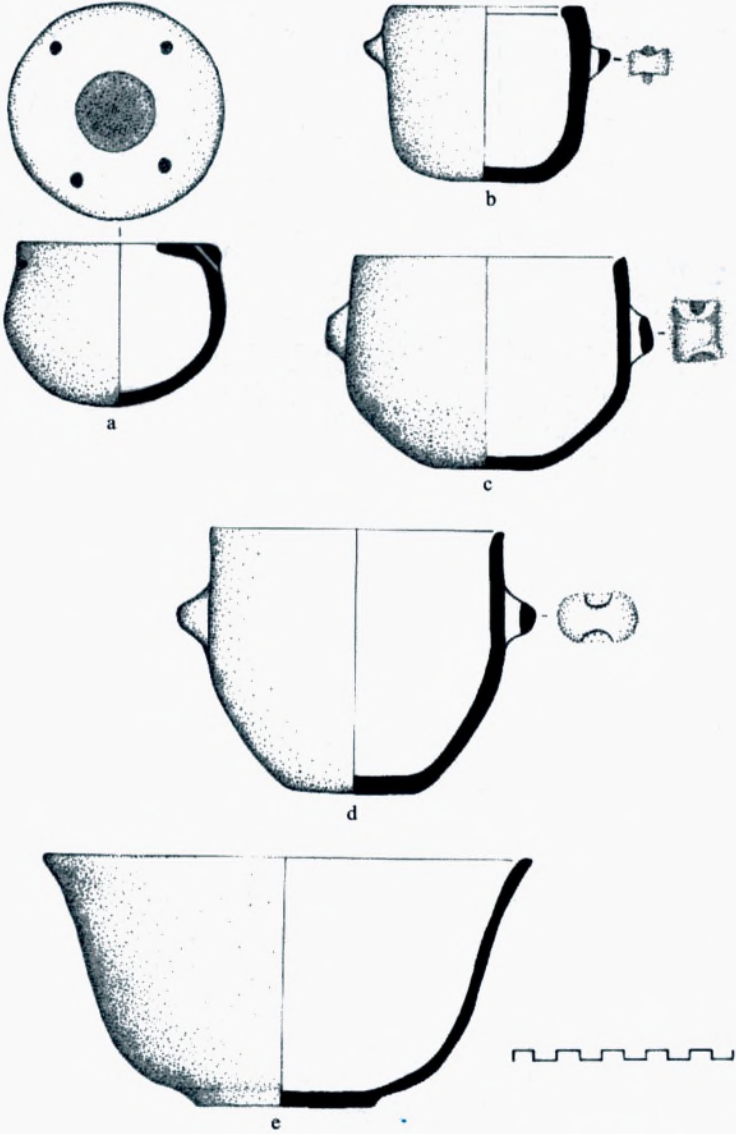
Plate 11 - EN II / I, the last architectural phase of EN II, has only survived in the form of fragments of stone foundations. Not much could be learned about the plan of these settlements. Some architectural remains, such as plaster etc. and clay items are shown here (The meaning of the deep engraved lines on the front of the plaster piece is unclear).

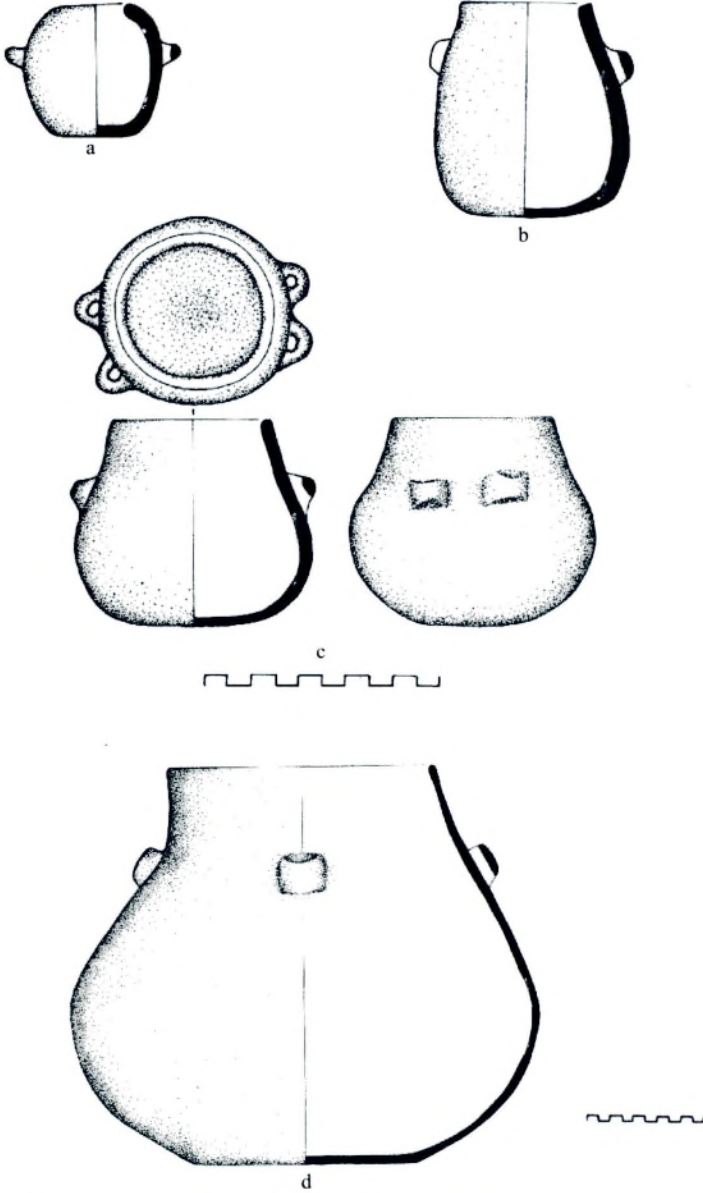
b

Levha 11 - DA 2'in en alt düzlemlerinde bulunmuş (olasılıkla EN I / 7 yapı katına ait), Bademağacı'nın en eskiye tarihlenen mezarı. Ölü 'hocker' pozisyonunda toprağa verilmiştir.

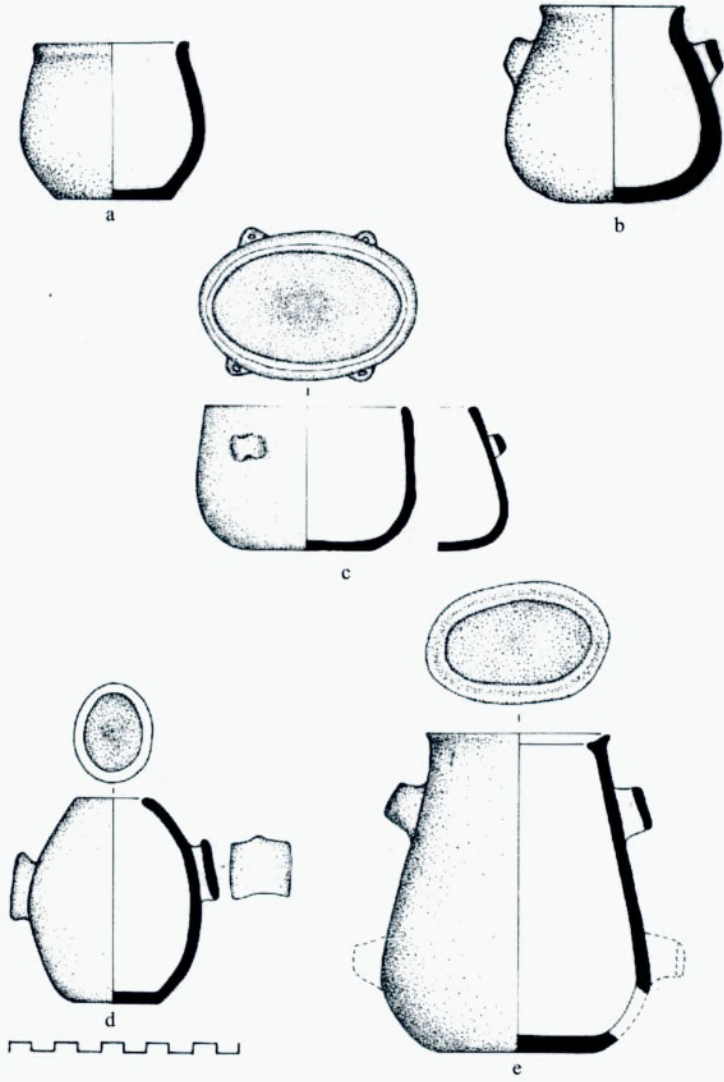
Plate 11 - DA 2: The earliest burial of Bademağacı, found in the lowest level (possibly belonging to the EN I / 7 building layer). The dead person was buried in *hocker* position.

Levha 12 - EN II'nin, 2004-2006 döneminde bulunmuş çanaklarından bazılarının çizimleri.
Plate 12 - EN II: Drawings of some bowls uncovered in the 2004-2006 campaigns.

Levha 13 - EN II'nin aynı dönemde bulunmuş küçük ve orta boy çömlerinden bir grup.
Plate 13 - EN II: A group of small and medium size pottery finds from in the 2004-2006 campaigns.

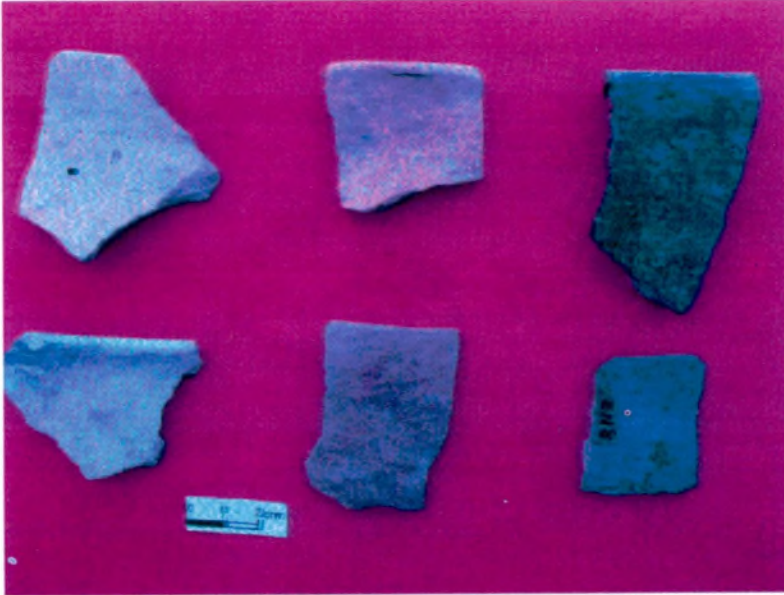

Levha 14 - EN II'nin 'oval' ve 'küresel' gövdeli kaplarından bazıları.
Plate 14 - EN II: Some vessels with 'ovoid' and 'spherical' bodies.

a

Levha 15 - EN I / 9 yapı katında ele geçen az sayıda ç 'den bir kısmı.
Plate 15 - EN I / 9: Some of the few pottery sherds uncovered.

b

Levha 15 - EN I / 8 ç 'sinden bazı parçalar.
Plate 15 - EN I / 8: Some sherds of pottery.

a

Levha 16 - EN I / 7 katı çç'inden örnekler.
Plate 16 - EN I / 7: Examples of pottery sherds

b

Levha 16 - EN I / 6 çç'sinden parçalar.
Levha 16 - EN I / 6: Examples of pottery sherds

a

b

Levha 17 - 2004 ve 2006 kazı dönemlerinde EN II birikiminde bulunmuş kap kakak toplu halde.
Plate 17 - EN II: All the pottery uncovered in the campaigns of 2004 and 2006.

a

b

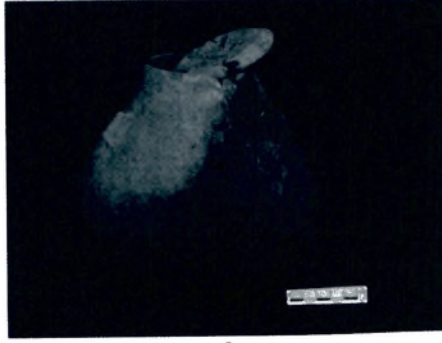
c

d

Levha 18 - EN II kaplarından bazıları.

Plate 18 - Some of the EN II vessels.

a

b

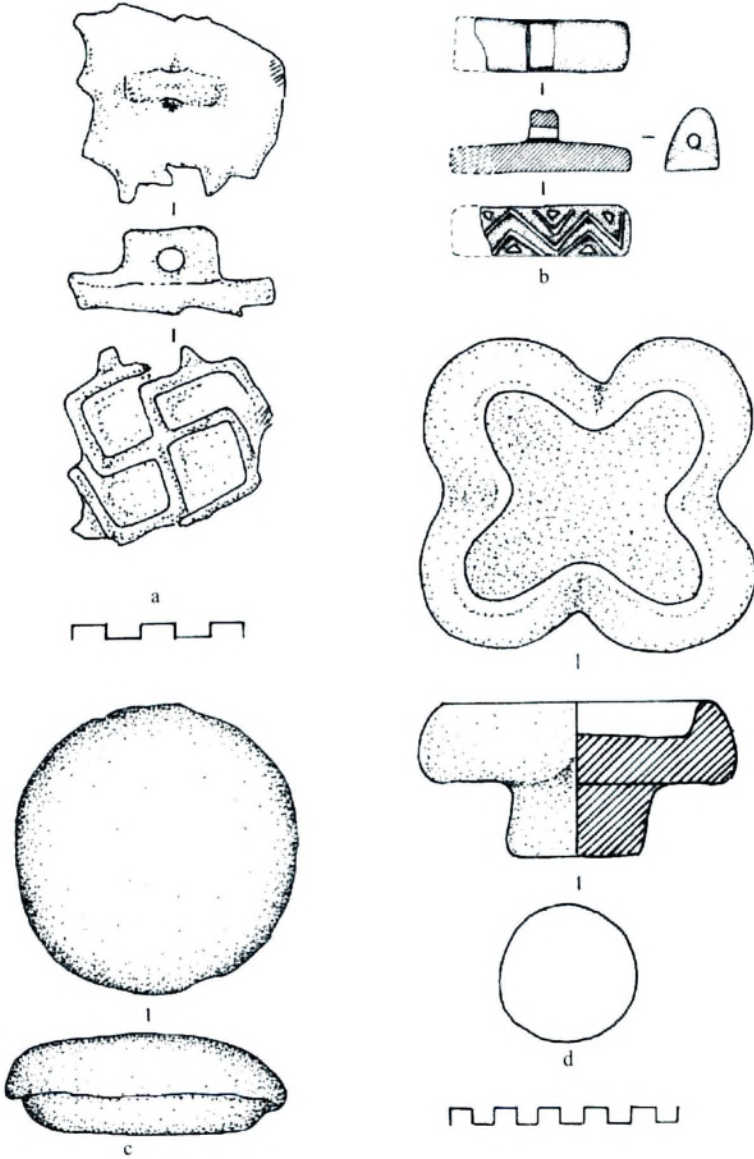
c

Levha 19 - EN II kaplarından bir diğer grup.
Plate 19 - EN II: Another group of vessels.

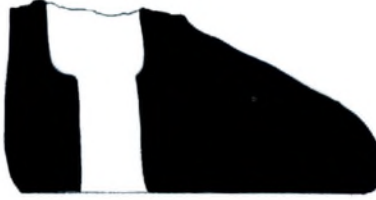
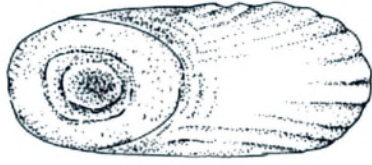
Levha 20 - EN II'nin değişik yerleşme katlarında bulunmuş pişmiş toprak küçük buluntulardan bazılarının çizimleri.

Plate 20 - EN II: Drawings of some baked clay small finds uncovered in various settlement levels.

Levha 21 - EN II'den mühürler (pintadera), dört yapraklı yonca biçimli masa / tabla modeli ve çömlek kapağı.

Plate 21 - EN II: Seals (pintadera), model of quatrefoil table and pot/bowl lid.

Levha 22 - EN II / 2'nin 5 no'lu işlik tabanında bulunmuş pt ayak.

Plate 22 - EN II / 2: Baked clay foot uncovered on the floor of work-area no. 5.

b

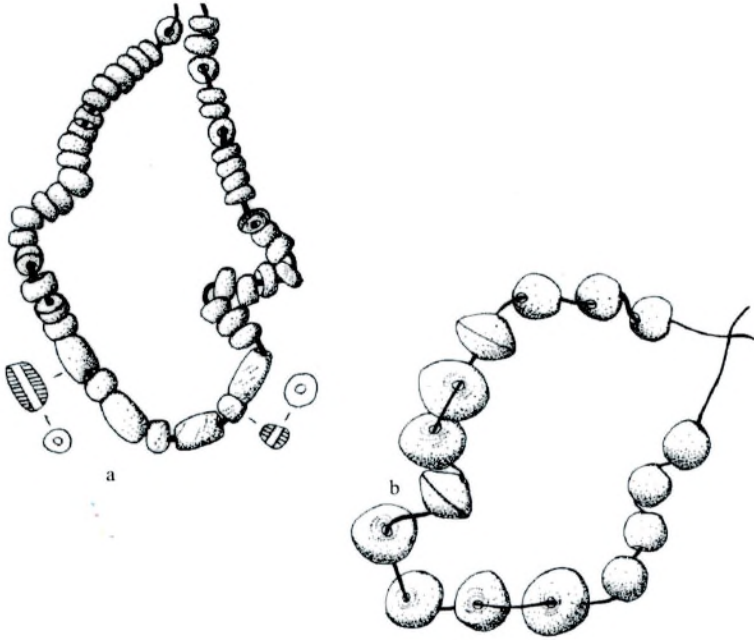

c

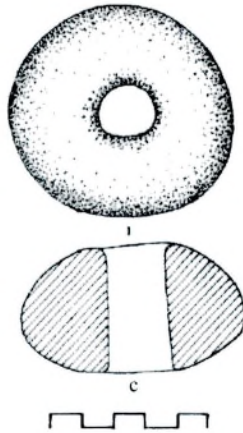
Levha 22 - EN II'den kemik kaşıklar (spatula).

Plate 22 - EN II: Bone spoons (spatulas).

Levha 23 - Taş ve pt boncuklardan kolye dizileri.

Plate 23 - Necklaces of stone and baked clay beads.

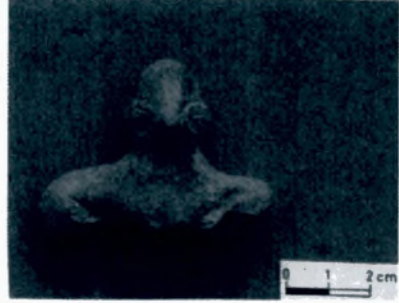

Levha 23 - EN II'den taş topuz.

Plate 23 - EN II: Stone mace head.

a

b

c

d

e

Levha 24 - EN II'den pt 'Ana Tanrıça' figürinleri, idoller ve pt yassı insan tasviri.
Plate 24 - EN II: Baked clay 'Mother Goddess' figurines, idols and 2-dimensional human figure.

a

Levha 25 - EN II üstü birikimde (belki Geç Neolitik) bulunmuş pt iki figür.
Plate 25 - Two baked clay figures uncovered in the deposit above the EN II (perhaps Late Neolithic).

b

c

Levha 25 - Muhtemelen EN II / 3'e ait 'pintadera' ile DA 3'de ele geçen damga mühür.
Plate 25 - 'Pintadera' probably belonging to EN II / 3 and the stamp seal from DA 3.

d

Levha 25 - Pişmiş toprak ayak modeli.
Plate 25 - Baked clay foot model.

a

Levha 26 - EN II / 3'de bulunmuş pt masa / tabla modeli.

Plate 26 - EN II / 3: Baked clay table model.

b

Levha 26 - Gevrek pişirilmiş, kenarlarında derin oluk olan nesne (kapak!).

Plate 26 - Brittle fired item with a deep groove along the edges (lid!)

c

Levha 26 - Üzerinde hasır izleri olan pişmiş toprak parça.

Plate 26 - Baked clay fragment imprinted with a matting.

a

Levha 27 - EN II'nin değişik katlarında bulunmuş kemik kaşıklardan bazıları.

Plate 27 - EN II: Some of the bone spoons uncovered in various levels.

b

Levha 27 - Toplu halde ele geçen boncuklardan dizilen bir kolye (GNÇ-EKÇ).

Plate 27 - A necklace reconstructed with beads uncovered as a group (LN - Ech).

c

Levha 27 - EN II'de bulunmuş mermer minyatür kap.

Plate 27 - EN II: Miniature marble vessel.

d

Levha 27 - EN II'den taş topuz.

Plate 27 - EN II: Stone mace head.

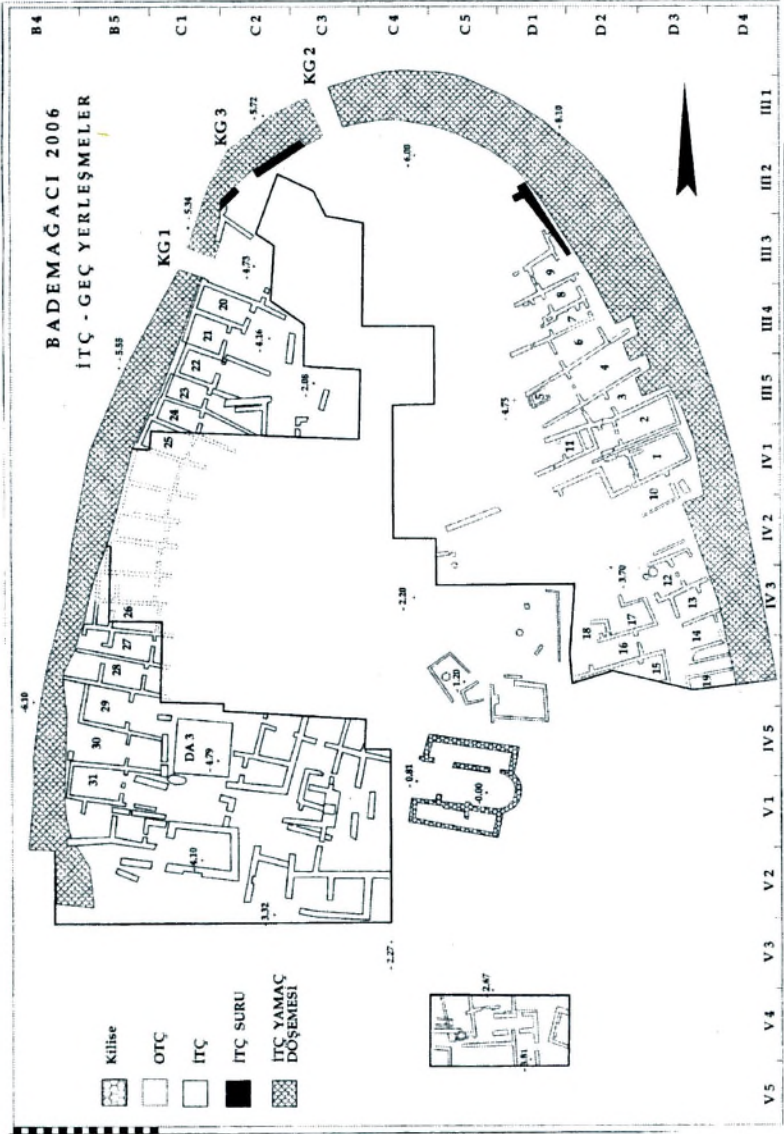
a

Levha 28 - Höyüğün kuzey yarısının havadan görünümü (Taş temeller İTÇ'ye aittir).
Plate 28 - Aerial view of the northern half of the mound (the stone foundations belong to EBA).

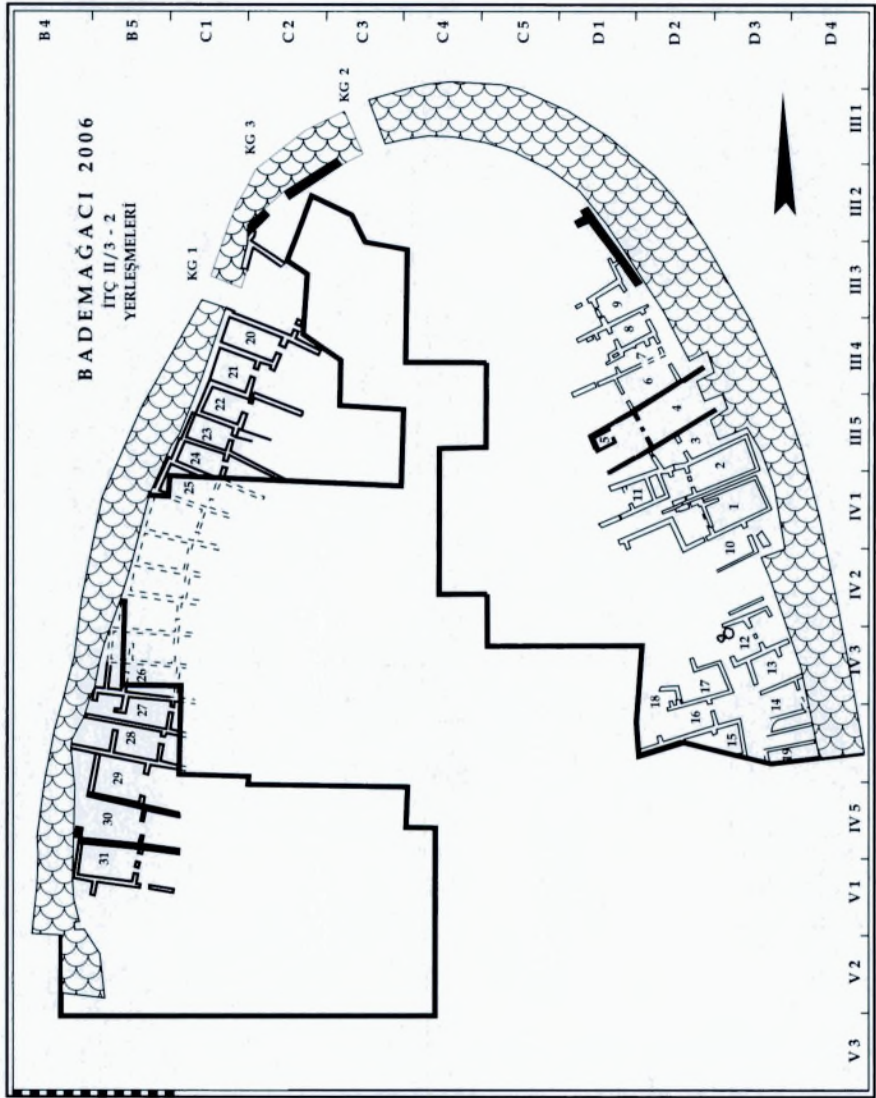

b

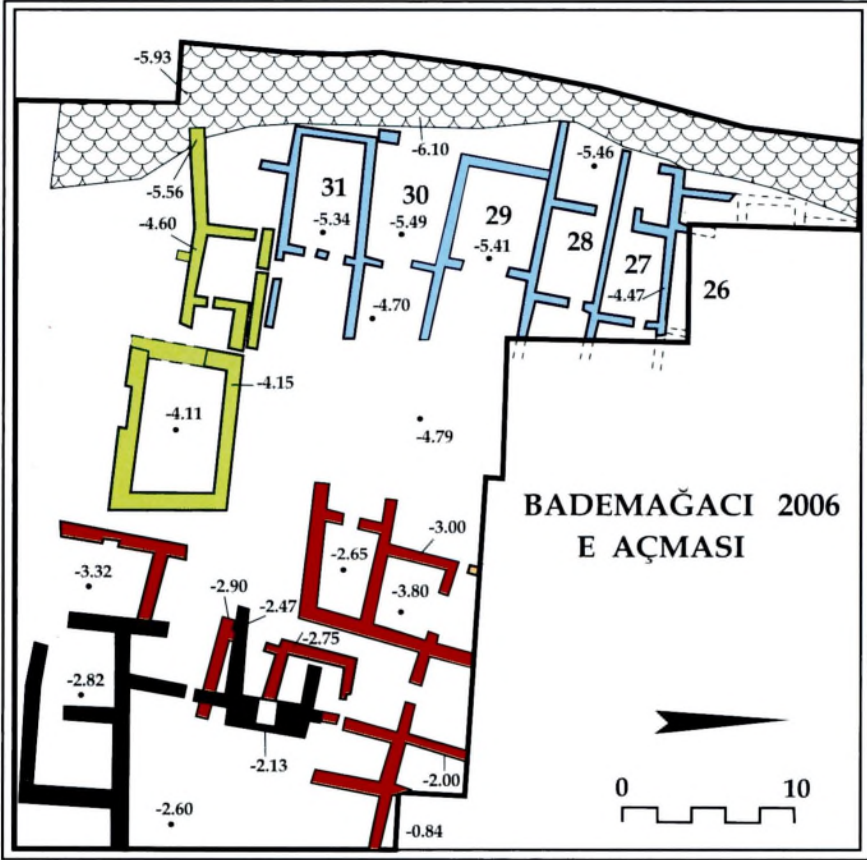
Levha 28 - Höyüğün kuzey uç kesiminin Dağbeli Beldesi Belediyesi itfaiye aracı merdiveninden alınan bir resmi. Sağ alt köşe yakınlarındaki taşsız aralık, höyüğün bu kenarında açılmış olan ikinci giriştir (KG 2).
Plate 28 - View of the northern tip of the mound as seen from the top of the ladder of the fire engine of Dağbeli Municipality. The unpaved passage close to the right bottom is the second passageway on this part of the mound (KG 2).

Levha 29 - İTÇ ve daha sonraki yerleşmelerin tümünün, 1993-2006 döneminde ortaya çıkarılan temelleri.
Plate 29 - EBA and later settlements: Foundations uncovered between 1993 and 2006.

Levha 30 - İTÇ II / 3 ve 2 katları yapılarının planı. Sağ kenarda siyah doldurulmuş duvarlar, bu dönemlerin savunma duvarlarıdır (sur).
Plate 30 - Plan of the EBA II / 3 and 2 levels. The black-filled walls on the right are the defensive walls (fortification) of these periods.

Levha 31 - 2005 ve 2006 kazı dönemlerinde çalışılan E Açması'ndaki temeller bir arada.
Plate 31 - All the foundations uncovered in Trench E in 2005 and 2006 campaigns.

a

Levah 32 - Kuzeybatı'da kazılan kesime ovidan bakış.

Plate 32 - View from the plain of the area excavated in the northwest.

b

Levha 32 - E Açması'nın tarlalardan görünümü - 2006 (batıdan).

Plate 32 - View from the fields of Trench E - 2006 (from west).

a

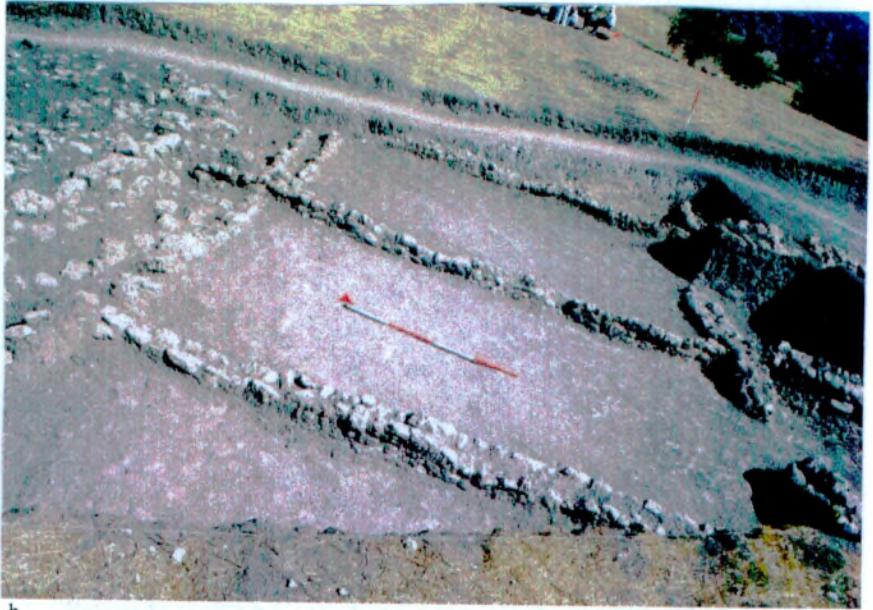
b

Levha 33 - KG 1'in iki farklı yerden alınmış resmi.

Plate 33 - Two views of KG 1 from different angles.

a

b

Levha 34 - Kuzevbatı yamaçta kazılan 'megaron' ve 'megaronumsu' yapılar -2004-.
Plate 34 - Megara and megaron-like buildings excavated on the northwest slope - 2004.

a

Levha 35 - Kuzeybatı yamaçta kazılan 'megaron' ve 'megaronumsu' yapılar.
Plate 35 - Megara and megaron-like buildings excavated on the northwest slope.

b

Levha 35 - E açmasındaki 'megaron' ve 'megaronumsu' yapılar
Plate 35 - Megara and megaron-like buildings in Trench E.

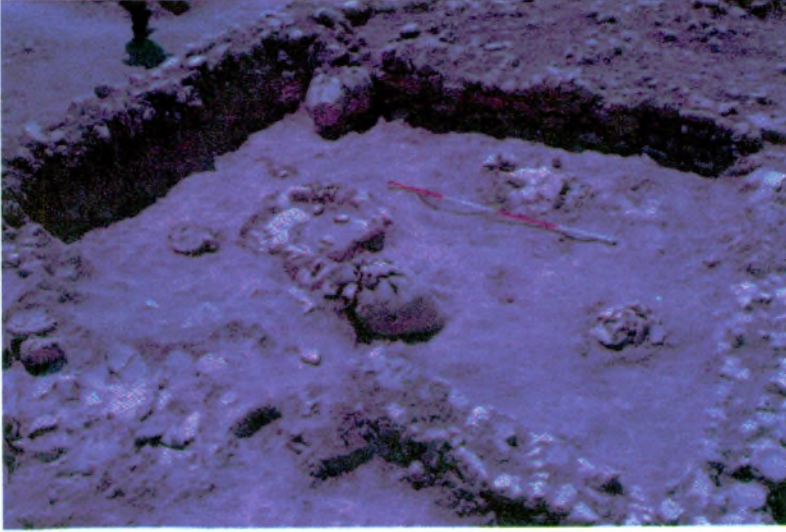
a

b

Levha 36 - E Açması'nın kiliseye en yakın olan doğu kenarında, yüzeyden 1.5 m. kadar altta ele geçen, İTÇ II'nin ilerlemiş dönemlerine ait çok odalı yapı ve bu yapının massiv taş dolgulu kuleler arasına alınmış giriş yerinin (kapı), iki ayrı yönden alınmış resimleri.

Plate 36 - Trench E: Two views of the entranceway (gate) flanked with massive stone-filled towers and the multi-roomed building from the later phases of EBA II uncovered ca. 1.50 m below the surface close to the eastern profile of the trench by the church.

a

Levha 37 - E Açması'nın kuzey kenarı yakınlarındaki çok odalı İTÇ II dönemi yapısının iki odasında, *in-situ* olarak onlarca irili ufak kap vardı. Resimde bu odalardan biri görülüyor.

Plate 37 - Trench E: Two rooms, one of which is seen here, of the multi-roomed EBA II building near the north profile contained numerous vessels of various sizes *in situ*.

b

Levha 37 - E Açması'nın batısında temelleri büyük boy taşlarla örülmüş bir yapı.

Plate 37 - Trench E: A building with foundations built with large stones, in the western part of the trench.

a

Levha 38 - E Açması'nda temelleri iri taşlarla örülmüş, büyük, dikdörtgen planlı yapının güneydoğudan görünümü.

Plate 38 - Trench E: View from southeast of the building with foundations built with large stones, in the western part of the trench.

b

Levha 38 - Aynı yapının doğu duvarından detay.

Plate 38 - Trench E: Detail from the eastern wall of the same building.

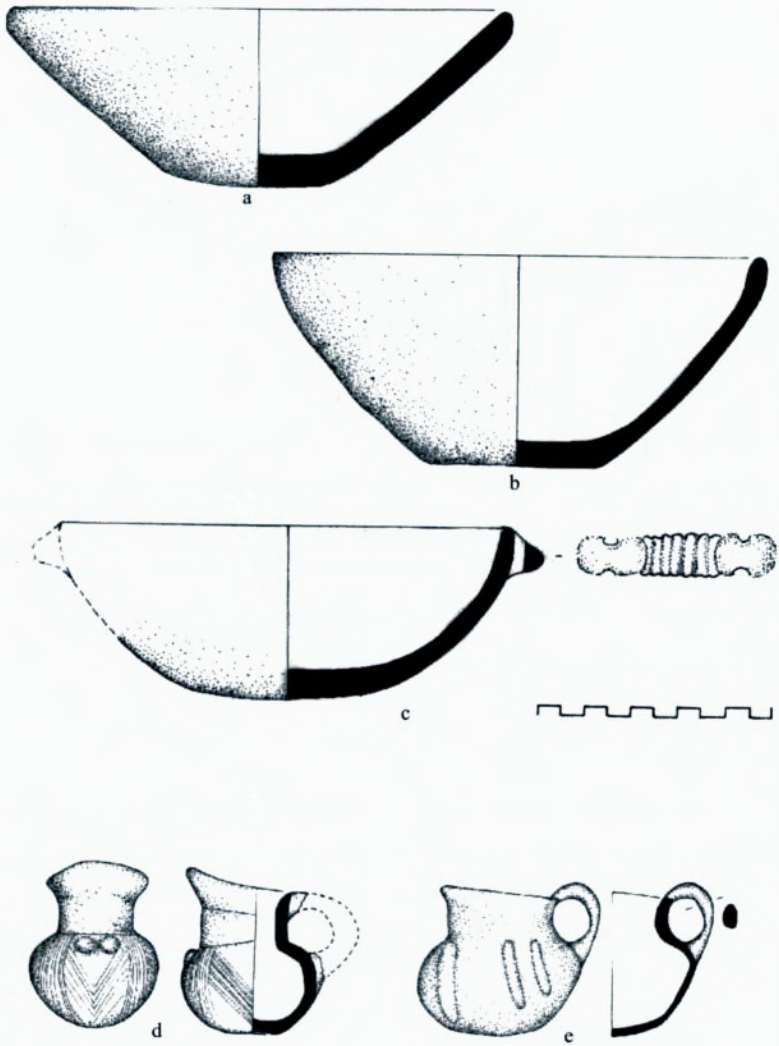
a

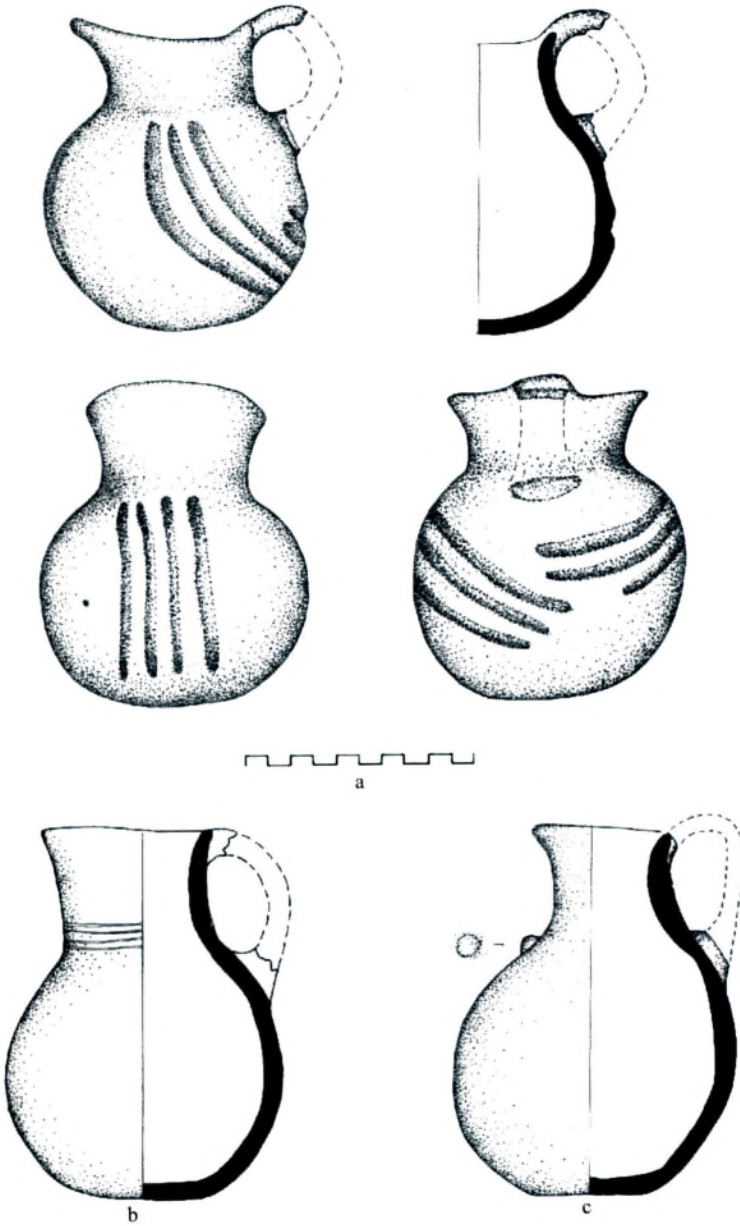
b

Levha 39 - İTÇ II'ye ait olduğu anlaşılan bir küp mezar (a) ve mezar açıldıktan sonraki görünümü. Genç yaşta birine ait olan cesetin yanına bir kap bırakılmış (b).

Plate 39 - EBA II: Pithos burial (a) and its view after opening. The body belonged to a young adult and a vessel was left next to it (b).

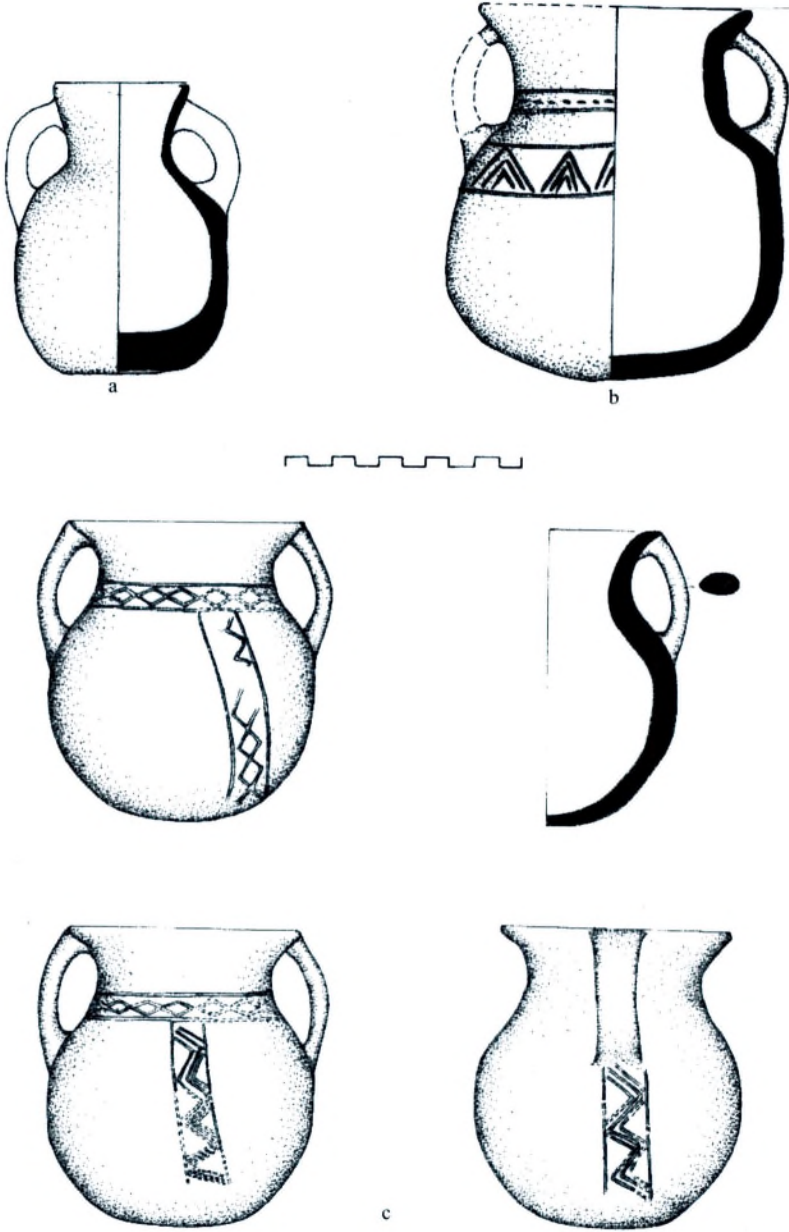

Levha 40 - İTÇ II kaplarından bazıları.
Plate 40 - EBA II: Some ceramic vessels.

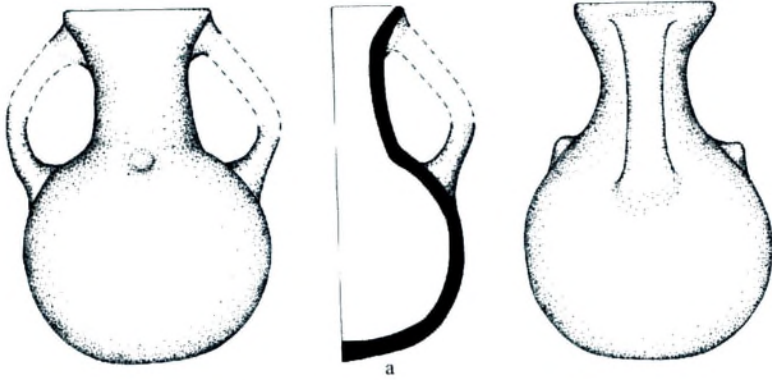

Levha 41 - İTÇ II'nin, kabartma bezekli gaga ağızlı testilerinden biri ile tek kulplu iki testi.

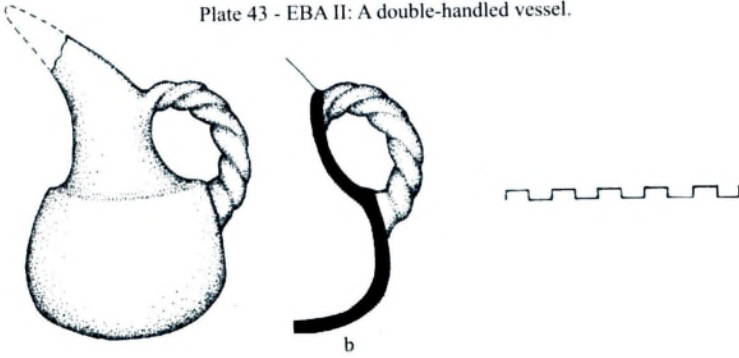
Plate 41 - EBA II: One beak-spouted jug with relief decoration and two jugs with a single handle.

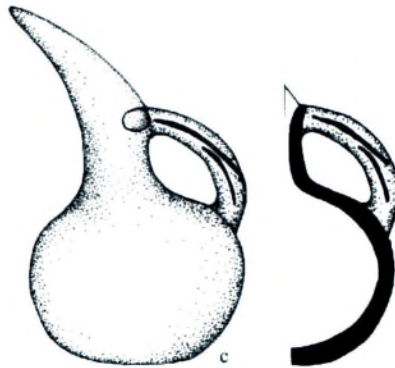
Levha 42 - İTÇ II'den yalın ve çizgi bezekli birkaç kap.
Plate 42 - EBA II: Some simple vessels with incised decoration.

Levha 43 - İTÇ II' ye ait çift kulplu bir kap.
Plate 43 - EBA II: A double-handled vessel.

b

c

Levha 43 - İTÇ II sonrası döneme ait (İTÇ II'den III'e geçiş veya İTÇ III) iki uzun gaga ağzılı testi.
Plate 43 - Two long-beak-spouted jugs from the post-EBA II period (transition from EBA II to EBA III or EBA III).

a

b

Levha 44 - 2004 ve 2006 yıllarında bulunmuş bazı İTÇ kapları.

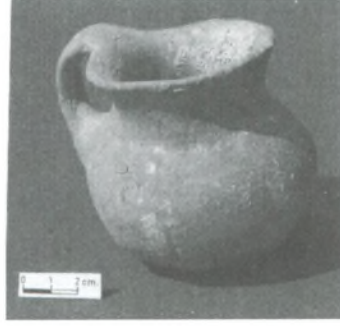
Plate 44 - Some EBA vessels uncovered in the 2004 and 2006 campaigns.

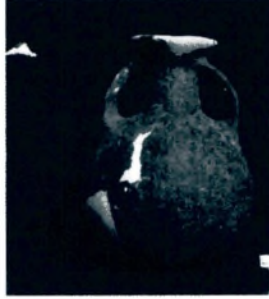
a

b

c

d

Levha 45 - İTÇ II'nin tipik kaplarından bazıları.
Plate 45 - EBA II: Some typical vessels of the EBA II.

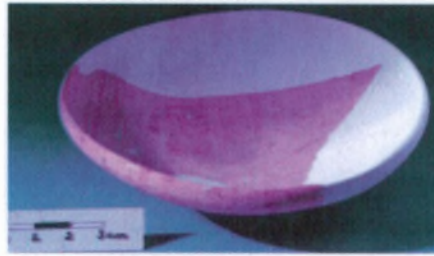
a

b

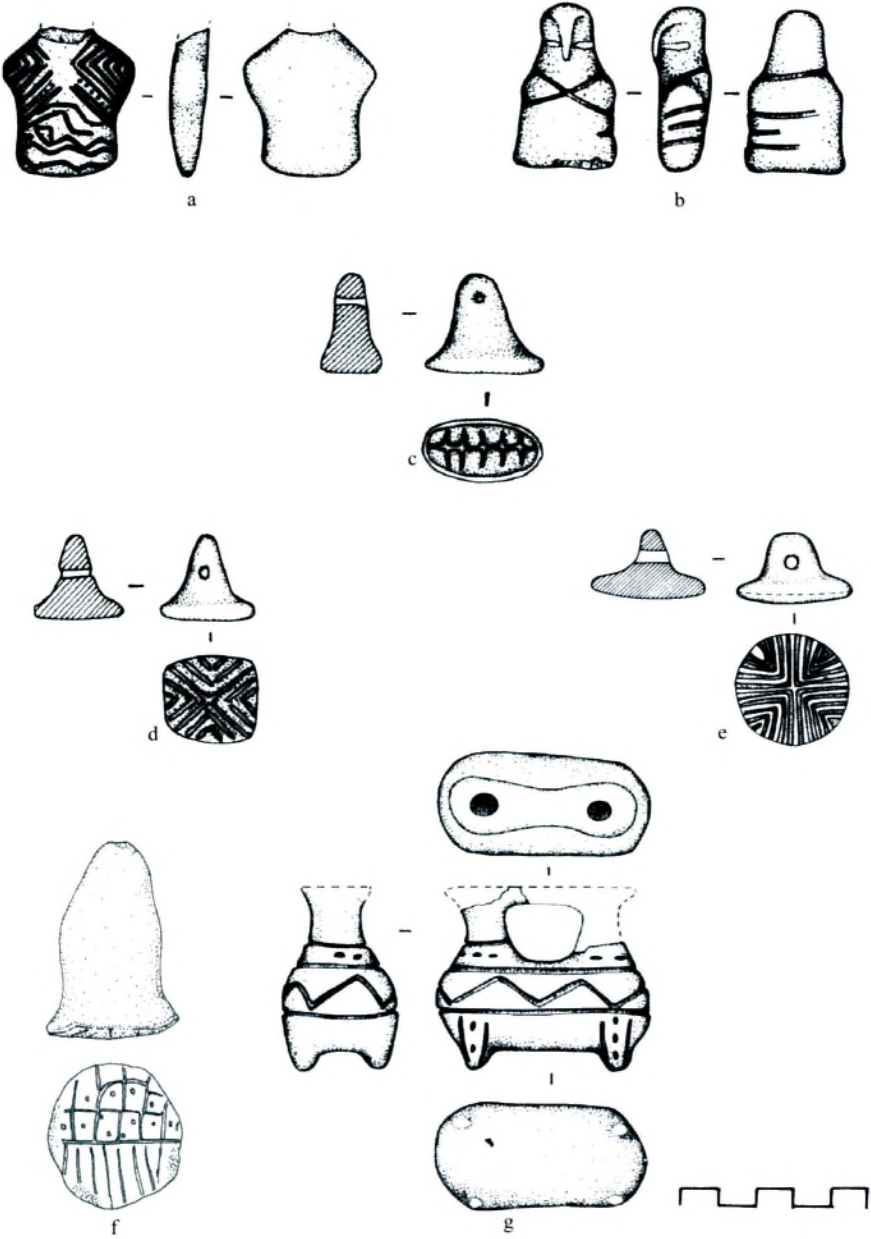
c

d

Levha 46 - İTÇ II'den sonraki dönemlere ait kaplardan. Üstteki tabağın (a) 'makara kulp'u, Bademağacı'nda bulunmuş olan tek örnektir. Sonuncu tabak (d), büyük olasılıkla Orta Tunç Çağı'na aittir.

Plate 46 - Some vessels from the post-EBA II period. The plate, on top, with 'spool-shaped lug' (a) is the only example of its kind in Bademağacı. The last plate (d) probably belongs to the Middle Bronze Age.

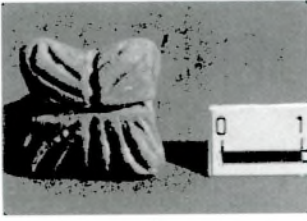

Levha 47 - İTÇ II'den idoller (a-b), basit damga mühürler (c-e), pt tıpa biçimli mühür (f) ve iki boyunlu minyatür ayrışik kap (g).

Plate 47 - EBA II: Idols (a-b), simple stamp seals (c-e), baked clay plug-shaped seal (f) and double-necked 'unusual' vessel (g).

Levha 48 - İTÇ II'den idoller (a-b), ve iki ayrı sezonda ele geçen pt damga mühürler (c-d).
Plate 48 - EBA II: Idols (a-b) and baked clay stamp seals (c-d) uncovered in two different campaigns.

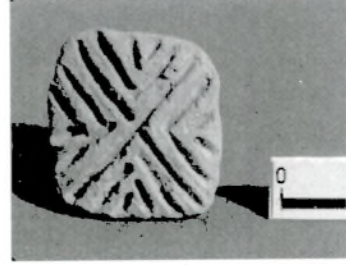
a

b

c

d

e

f

g

Levha 49 - İTÇ II'nin basit damga mühürleri (a-d), tıpa biçimli mühür (e-f) ve taştan yapılmış damga mühür (g).

Plate 49 - EBA II: Simple stamp seals (a-d), plug-shaped seal (e-f) and stone stamp seal (g).

a

b

Levha 50 - İTÇ II'den iki boyunlu kap ile kuş şeklinde gövdeli bir diğer ayrışık kap (Riton).

Plate 50 - EBA II: Double-necked vessel and another 'unusual' vessel in the forms of a bird (rhyton).

c

d

Levha 50 - Pişmiş topraktan, üzeri
nokta bezeli tıkaç (!).

Plate 50 - Baked clay plug (!) with
impressed dots.

Levha 50 - İTÇ II'nin tunç iğnelerinden bazıları.

Plate 50 - EBA II: Examples of bronze pins.

e

f

Levha 50 - İTÇ II'de bulunmuş bakır mühür.

Plate 50 - EBA: Copper seal.

Çeviriler:

GRITTI LUDOVICUS'UN MACAR VALİLİĞİ (1531-1534)

Yazan: GÁBOR BARTA

Çeviren: VURAL YILDIRIM*

Viyanalı araştırmacı Heinrich Kretschmayr'ın "Gritti Lajos" adlı yapıtı Magyar Történeti Életrajzok (Macar Tarihsel Yaşamöyküleri) dizisinde 1901 yılında (XVII/1) yayımlandı. Gyula Schröder "Yayıncının Sonsözü"nde bu kitabın yazılmasının yabancı bir yazara verilmesinin gerekçelerini tanıtırken bu yanıtla birlikte ortaya çıkan ana soruna da yönelmek zorunluluğunu duyumsadı. "Önyargısız eleştirmen Macar koşullarının çiziminde ondan (yani Kretschmayr'dan - G.B.) yeni bir şey bekleyemeyeceğimizi doğal karşılayacaktır; hatta her tarih yazarının hizmetine amade olan verilerin tümüyle kullanımını bile bekleyemeyiz; bunlar bir yabancıya bir Macar tarihçiye olduğu ölçüde doğrudan seslenmezler." Ama kitabın yayımlanmasının ileride Macar araştırmacılarının da onun kahramanına dikkatini çekeceği ve onların yapıtın yanlışlarını düzelterek dönemin olaylarının ilerde daha iyi anlaşılmasına yardım edeceği umudu salt iyi niyetli bir arzu olarak kalmıştır. Mohaç sonrası yıllarla ilgili olarak zaten yeterince üvey evlat konumunda olan tarihsel literatürümüz Venedik Doğu Andrea Gritti'nin İstanbullu mücevher tüccarına-bankerine dönüşen yasadışı oğlunun yurdu-muzun tarihinde baştan sona oynadığı tuhaf epizodla pek ilgilenmemiştir. İgnác Acsády, Gyula Szekfű, László Bárdossy, bu kargaşa dolu dönemin olaylarını, Schönherr'de de eksik kalan yurt içi kaynaklardan bir şeyler kullanmayı denemeksizin, Kretschmayr'dan önce de yazılmış olan şu yargıyı, Gritti'nin yükselmesi Kral János Szapolyai'nin acizliğinin, yönetim konusundaki elverişsizliğinin işareti ve sonucudur, ölümü ise yabancı bir serüvenciden iktidarlarını kıskanan Macar soylularının aldığı öcün bir sonucudur doğrultusundaki yargıyı neredeyse hiç değiştirmeksizin aktardılar¹. İki

* Çeviren: Dr. Vural Yıldırım, Ludovicus Gritti magyar kormányzósága (1531-1534), Történelmi Szemle XIV (1971) s. 289-319]

¹ Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története, 1526-1608 (Magyar Nemzet Története V.), Bpest, 1897 (bundan böyle: Acsády), 81-, 88., 103 ve devamına bkz.: Szekfű Gyula a Hóman-Szekfű ◊ Magyar Történet III. cildinde (Bpest) 1938 '3'), 29 ve deva-

ciltlik "Magyarország története"den de bundan daha fazla bilgi edinemiyoruz².

Araştırmalarımız sırasında Venedikliye ilişkin, bugüne dek bilinmeyen pek çok veriyle karşılaştık ve bunları artık bilinenlerle karşılaştırınca Kretschmayr tarafından yapılan ve günümüze dek 70 yıl boyunca süregelen taslak resmi düzeltmek doğrultusunda belli bir ölçüde katkıda bulunabileceğimizi düşündük. Aşağıdaki çalışma özellikle de bu verilerin doğası gereği en başta Gritti'nin yurt içindeki çalışmalarıyla ilgilenmeyi arzulamaktadır; öncüllerinden daha çok şey bilmediği yaşamının öteki öğeleriyle yalnızca olayları anlamak için gerektiği ölçüde ilgilenecektir³.

*

Alajos ya da Luigi Gritti'nin Macaristan'la ilgili ilk ve asıl çalışmaları ülkeden yavaş yavaş sürülen Kral János'un Leh soylusu Laski Jeromos'u yardım istemek üzere sultana gönderdiği 1528'e rastlar⁴. Bu tarihte İstanbul'daki görüşmelerde doğ-oglu Venedik elçisiyle aynı düşünceyi paylaşarak sultanın Macar kralını dostluğuna kabul etmesi konusunda çaba gösterdi ve bu çabaları başarıyla da taçlandı⁵. Araya girmeye kalkışmasının nedeni olasılıkla eğer anlaşacak olurlarsa bunun her iki taraf için de avantajlı olacağını anlamış olmasıdır ve iyi bir işi bağlamak aracıya da yarar getirecektir. Bu iş için gerekli bilgileri bu konuyla çok ilgilenen Venedik temsilcilerinin verdiği neredeyse kesindir. Ancak başarıda Gritti'nin kişisel payının ne ölçüde olduğunu söylemek bugün artık güçtür. Laski'nin, o olmasaydı an-

mi, bkz.; *árdossy László*: Magyar politika a mohácsi vész után. Bpest 1943 (bundan böyle: *Bárdossy*), 94. ve devamı. Ayrıca 158. s.

² *Magyarország Története I.*, Bpest 1967, 165. s. ve devamı. Bu sav *Nemeskürty István*'ın: *Ez történt Mohács után* adlı (Bpest, 1968 '2'), (bundan böyle: *Nemeskürty*) popüler çalışmasında (171. s. ve devamına bkz.) daha keskindir. Gritti'nin kişiliğiyle şu sıralar Kardos Tibor da ilgilenmektedir, ama ulaştığı sonuçlar henüz yayınlanmamıştır.

³ Aşağıda okuyacağınız inceleme Ortaçağ Macar Devletinin 1526-42 arasındaki parçalanması konusunda hazırlanmakta olan, ilk biçimiyle MTA'nın (Macar Bilimler Akademisi) Tarih Bilimleri Enstitüsü'nde 1971 Şubatında tartışılan büyük çalışmanın, yayına aktarılması sırasında yapılması istenen değişiklikleri içeren bir bölümdür. Başlıkta Gritti'nin adını Latince biçimiyle vermiş olmamın nedeni bu adın çağdaşlarının yazılarında bile pek çok biçimde, kimi zaman Aloise, Luigi, Alvise, kimi zaman da Lodovico biçiminde yer almasıdır. Buna karşılık vali olarak her zaman Ludovicus Gritti imzasını kullanmıştır.

⁴ Türklerin ittifakını arayış sorunuyla yazmakta olduğum makalede ayrıntılı olarak ilgilieniyorum.

⁵ *Kretschmayr Henrik*: Gritti Lajos, 1480-1534. Bpest, 1901 (bundan böyle: *Kretschmayr*) 16-21. s. ; *Szalay László*: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században, Pest, 1861, 93-125. s. ; *Bárdossy*, 67. s. ve devamı.

laşmanın ortaya çıkamayacağı doğrultusundaki savında epey bir abartma vardır, ama anlaşma onun yardımı olmasaydı Macarlar açısından çok daha kötü bir biçimde kaleme alınırdı; bu kesin gibi görünüyor. Her ne ise bundan böyle Kral János'un gözündeki geniş nüfuzu olan iyiliksever biri olarak görünmeye başlandı; Babiali'de ise Habsburglara karşı sürdürülen savaşımında Hıristiyan bir prensin ittifakının sağlanmasına yardımcı olmasıyla göze çarpmıştı. Gritti'nin kendisi şimdilik her iki taraftan da başka bir yarar çıkarmayı umamazdı (gerçi Laski bir Macar piskoposluğunun gelirlerini ona vaat etmişti), ama olanaklar hiç de fena değildi: Bundan böyle Szapolyai'nin İstanbul'daki resmi temsilcisi olmuştu⁶.

Bir sonraki dönemde savlandığına göre bankerin Macaristan'ın efendisi olmak istediği doğrultusunda inanılmayacak ölçüde tuhaf haberler doluşmaya başlamıştı - doğal olarak bu, dostu Sadrazam İbrahim sayesinde olacaktı⁷. Tüm bunlar pek az doğrudu: Bu sırada henüz İbrahim'in kendisi Macaristan üzerinde egemenlik kurmak için uğraşıyordu⁸. Bey Oğlu adı verilen Gritti 10 Mayıs 1529'da, sultanın ordusu Macaristan'a doğru yeniden yola çıktığı sırada bu girişimde, yalnızca ordunun iaişe işlerini üstlenmişti. Babasının büyük vaatlerde bulunarak evde kalmaya ikna etmeyi denediği doğrudur⁹, ama oğul, Macarlar üzerinde yeni yarattığı etkinin yararını görmeyi umuyordu - ve orduyu bir yerden bir yere aktarmaya dayanan ve o sıralarda da kazançlı olan bu işi pek de elinden kaçırmak istemiyordu. Kral János onun gelmesini bekledi¹⁰ ve neredeyse kesin olan bir bilgiye göre onun isteği üzerine adamlarına Türk ordusuna gereken her türlü yiyeceği sağlamalarını buyurdu¹¹. Sefer sırasında Gritti'nin kendisi gözlerimizin önüne ilk kez Buda'nın alınması sırasında çıkar: Kaleyı teslim etmek istemeyen Komutan Tamás Nádasdy Türklerin elinden kaçıp yanına gelen ve daha sonra da kralın yanına gidecek olan Gritti'nin yaşamını kurtarır; derken birkaç gün sonra 14 Eylül 1529'da János'un Macar tahtına oturtulması

⁶ *Kretschmayr*, 19. s. ve devamına bkz. ; Gritti bu görevi gerçekten yerine getirmiştir, örn. bkz. Kral János'un ona 16 Ağustos 1528'de yazdığı mektup, Budapesti Egyetemi Könyvtár, clyazması bölümü, Litterae et Epistulae Originales (Bundan böyle: EK LEO) N. 39.

⁷ *Kretschmayr*, 26. s.

⁸ Aynı yerde.

⁹ A.g.y. 27. s.

¹⁰ Bunu özellikle de Doç'a yazmıştır! Mektubun metni için bkz.: Eğri Érseki Lyceum Kütüphanesi (Günümüzde Egyházmegyci Könyvtár olmuştur) Y IV./55. numarası ile kayıtlı Diplomatarium Regni Hungariae adlı kodeks (Bundan böyle: Eger DRH) 36. s. verso.

¹¹ *Kretschmayr*, 28. s. (8 Ağust. 1529) bu buyruğa göndermede bulunmaktadır.

töreninde sultanı temsil etmektedir; ve son olarak tacın geri verilmesine de katılır¹².

Becerikliliğinin ödülünü Türklerin Viyana'daki başarısızlığı bile engellememiştir. Daha Eylülün ortasında karşımıza *thesaurarius* ve *consiliarius regius* (kral hazinedarı ve danışmanı - ç.n.) olarak çıkar ve yine bu sırada Eğri piskoposluğu da ona verilir¹³. Bu sonuncu düzenleme besbelli Laski'nin verdiği sözün tutulmasıdır ve gerçekten de kral bunu bir ödül olarak vermiş olmalıdır; hazinedarlık görevi ise, bunu Venediklinin bildiği kesin olmakla birlikte, hiç de düpedüz yapılmış bir iyilik değildi. Szapolyai'nin ekonomik işlerini tahta çıktığından beri namusu konusunda zaman zaman kuşku uyandıran - öyle ki 1528'de efendisinin zindanında birkaç ay geçirmişti-, Usta Jakab Thornallyay yönetiyordu¹⁴. On yıllardan beri iflasa karşı savaşım veren hazineyi doldurmayı onun başardığını varsaymamız için hiçbir nedenimiz yoktur. János'un bu görevi becerikliliğiyle tanınmış maliyeci Gritti'ye vermesinin nedeni özellikle de bu olmalıdır ve Gritti de belli ki maliye işlerini düzenleyecek olursa kendisinin de büyük bir yarar elde edeceğini sanarak buna evet demiştir. Çalışmalarına kesinlikle bu ruha uygun olarak başladı: Adamları daha ekim ayında Kuzey Macaristan'daki maden kentlerinin denetimini krallık hazinesinin kiracısı olan Fuggerlerin dehşet dolu bakışları arasında ele almışlardı¹⁵. Ayrıca Erdel'i de dolaşmışlardı ve onunla birlikte önemli tuz ve maden yataklarını yavaş yavaş yeniden ele geçiren Szapolyai'nin birliklerinin arkasından da onlar geliyordu¹⁶.

Bu canlı başlangıç tabii ki kısa sürede ilk güçlükleri de yanı sıra getirdi; kolayca anlaşılacağı üzere özellikle de İtalya'nın en etkin olduğu yerde karşılaşılmıştı bu güçlüklerle; maden ocakları alanında. Kral daha önceki yönetimin iki önemli şahsiyetini, Pál Artándy'yi ve Balázs Artándy'yi, János'un eski dostlarını (üstelik Balázs krallık muhafız alayının da komutanı idi "sentium curiae nostrae capiteneus") "comites terrae et salium Marama-

¹² Agy. 29. s. ve devamı.

¹³ Agy. 31. s. (Doğal olarak piskoposluk rütbesi değil, sağlanan gelir önemliydi!)

¹⁴ 1528'in ilk aylarında hapisteydi, bkz. A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága'nın Belge Kopyaları. II. (Óváry Lipót), Bpest 1894, N. 57; Acta Tomiciana X. N.69-71., tümü de 5 Şubat 1528 dolayına tarihlenmiş. ; 1528 yazından başlayarak yine çalışmaya başlar, bkz. Történelmi Tár 1893, 379. s. (7 Tem. 1528.; ve Országos Levéltár, Kallay cs. (ailesi) belgeliği (P 343) (Bundan böyle: OL. Kallay cs.), 21 Haz. 1529.

¹⁵ Götz Freiherr von Pölnitz: Anton Fugger I., Tübingen 1958 (Bundan böyle: Pölnitz), 173. s. ve 506/225. not.

¹⁶ Erdel konusunda - burada da kiracılar yine Fuggerler idi - aşağıya bkz.

rosiensium"u daha 28 Ocak 1530'dan önce kralın "propter varia et manga sua scelera"sını yakalattı¹⁷.

Ancak İstanbullu banker Babalı'den ve oradaki işlerinden aşırı ölçüde uzun bir süre uzak kalmaya cesaret edemedi; bu yüzden János'un buyruğuna seerek boyun eğip daha 1530 Ocağında Buda'dan yurduna doğru yola çıktı¹⁸. Ama artık bir kez ele geçirilmiş olanaklardan vazgeçmek istemiyordu; bu yüzden kendisinin yerine uygun bir vekil aradı. 28 Ocakta kral tarafından Eğri piskoposluğunun gelirlerini ve dolayısıyla da Máramaros'un tuz yataklarını yönetmekle Tamás Nádasdy görevlendirilir¹⁹. Nádasdy unvan olarak gerçi "administrator universum proventuum regalium"dur²⁰, ama Eğri işinin kendisi de bu memurluğun²¹ Venediklinin her alandaki vekaleti anlamına geldiğini apaçık göstermektedir. Gritti'nin seçimi anlaşılır bir şeydir; genç adam Ferdinand'ın yanında görkemli örgütçülüğüyle göze çarpmıştır; aynı zamanda da yeni hazinedara yaşamını borçluymuştu.

*

Venedikli İstanbul'daki evinde altı aydan uzun bir süre kaldı, ama sonunda Süleyman (Sultan) onu "orator Turcit" olarak Buda'ya yolladı²². Görevi kısmen geçen yılkiyle uyuşuyordu: Artık bir bağlaşıklık olan Macar topraklarında gelecek yıl yapılması planlanan Türk (Osmanlı) seferinin işlerini hazırlaması gerekiyordu; öte yandan şimdi onu çevrilmesi gereken diplomatik işler de bekliyordu: Kral Ferdinand'ı -tam o sırada hazırlık aş-

¹⁷ Ártándylerin memurlukları için bkz. Országos Levéltár, Kamarai Archivum, Neoregestrata Acta (E 148) (Bundan böyle: OL NRA), 1773/17/3 (19 Tem. 1528); Székely belgeliği II. (Kolozsvár. 1872), N. 258. (22 Tem. 1529); ve OL Zichy cs. (=ailesi) Belgeliği (P707) (Bundan böyle: OL Zichy cs.), 4/1792 (8 Ara. 1529); Bir krallık belgesi onların 28 Ocak 1530'da artık hapiste olduğunu belirtmektedir: OL NRA 575/11.

¹⁸ *Kretschmayr*, 34. s.

¹⁹ Eğri üzerine: OL Kamarai Archivum, Acta Ecclesiastica ordinum et monialium (E 1519) (Bundan böyle: OL AE), 12/2 (28 Ocak 1530); Máramaros üzerine NRA 575/15 (28 Ocak 1530).

²⁰ Bir önceki nota bakınız. Thesaurarius diye - yanlış bir biçimde - çok seyrek olarak adlandırılır, örn. OL 1526 sonrası koleksiyonu, Nemzeti Múzeum Törzsanyag (R 224) (Bundan böyle: OL NMT), 1531 yılı "E", (13 Tem. 1530).

²¹ Bu deyim daha önce Thornallyai'nin hazinedarlığa atanmasında da görülmektedir: Georgius Pray: Epistolae Procerum Rengi Hungariae (Bundan böyle: Ep. Proc.) I., Posonii. 1806, N. 109. 1526 öncesinde de hazinedar vekiline bu ad veriliyordu (András Kubinyi'nin nazik aktarımına göre).

²² *Kretschmayr*, 37. s.

masında olan saldırıyı anlatarak - Macaristan'dan vazgeçmeye ikna etmekte bu iş²³.

İtalyan Buda'ya giderken²⁴ yolda Kral János'tan bir mektup aldı. 6 Ekim 1530 tarihli mesaj ondan yardım istiyordu, ama karşı taraftaki güçlerin saldırısı yüzünden değil de, onlara karşı yardım etmesi için çağrılan Szendrő (Semendre - ?) Beyi Mehmed'in atlı birliğinin çevreye verdiği korkunç zararlar yüzünden istiyordu; bu birlikler özellikle de Szapolyai'nin arazilerini mahvetmişlerdi²⁵. Öyle görünüyor ki hazinedarın gelmesini beklememişlerdi, en azından da böyle erken bir tarihte; çünkü hazinedar dört gün sonra, ayın 10'unda artık başkente ulaşmış ve hemen ertesi gün kaleme kendisi sarılmıştı: Ülkenin sınıf temsilcilerini, karşı çıkanları Türklerin korkunç bir biçimde öç alacaklarına göndermede bulunarak tehdit edip millet meclisini toplamaya davet etmişti²⁶. Ancak Gritti'nin bu sıradaki son hedefi Buda değildi: Birkaç gün sonra iki düşman kralın delegelerinin barış görüşmeleri yaptığı Poznań' a doğru yola çıktı²⁷. Belli ki Ferdinand'ı ikna etmek konusundaki buyruğa uymak için oraya gitmişti, ancak sonuç olarak ülkenin sınırını bile geçemedi: Barış görüşmelerinin hazırlıkları sırasında Ferdinand'ın 2 Ağustosta verdiği buyruk üzerine Roggendorf'un orduları yeniden ülkenin János'a ait bölgesine saldırdı, hatta bu sırada artık Estergon'u kuşatmışlardı²⁸. Gritti'nin onların önünden kaçıp başkente dönmesi gerekmişti ve Alman topları 31 Ekimde artık krallık kalesinin surlarını dövmeye başladığı için o kendisi de kuşatma sırasında orada sıkışıp kalmıştı²⁹. Tüccarın korkak insanlardan olmadığı şimdi ortaya çıkmıştı: Buda'da bulunan Türk askerlerinin başına geçerek savunmaya yiğitçe katıldı. Szigetvar eteklerinden kaleye gizli yollardan gelen Tamás Nádasdy'nin 200 atlısının yardımı ve muhafızların kahramanlıklarının yanı sıra yine János'un yardıma çağırıldığı Mehmed Bey'in yaklaşması üzerine kuşatmacıların elli gün boş

²³ Gritti'nin kendisi bu göreve ancak daha sonraları göndermede bulunur (Acta Tomi-ciana XII. Cracoviae. 1906, N. 418 (23 Aralık 1530), ama Türklerin gerçekten de silahlandığı konusunda da kanıt vardır: Aynı yer. N. 293. (Leh elçisinin İstanbul raporu, Eylül 1530).

²⁴ 22 Eylül 1530'da Ni'te idi: Kretschmayr, 34/1 ve 37/2. not.

²⁵ Eger DRH 19. s. verso ü Ep. Proc. I. N. 359.

²⁶ Magyar Országgyűlési Emlékek I. (*Fraknoi Vilmos*). Bpest. 1874 (Bundan böyle: MOE I) 257. s. yanlışlıkla 5 Ekim 1536'ya tarihlenmiştir. Mektuba göre Gritti Buda'ya önceki gün, yani 10'unda gelmiştir.

²⁷ Poznań görüşmeleriyle ilgili olarak yazmakta olduğum yazıda bu konuyla ayrıntılı olarak ilgileniyorum.

²⁸ *Acsády*, 86. s.

²⁹ Aynı yer ve *Kretschmayr*, 38. s.

yere çabaladıktan sonra bir sonuç alamadan başkentin eteklerinden çekilmelerinde onun da payı olmuştur³⁰.

Savaşın gürültüsü daha yeni geçip gitmişti ki kral başarılı bir savunma yapmış olan kentte bir toplantı düzenledi; bunun bir millet meclisi olmasını düşünmüştü gerçi (Ülkenin halkını Gritti ile birlikte çağırarak kuşatma yüzünden yapılamayanın yerine), ama buna katılanların büyük çoğunluğu yalnızca kaleyi savunanlar arasından çıkmıştı³¹. Yine de bu tuhaf diyet meclisinin János'un millet meclisleri içinde belki de en önemlisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Gücünü kötüye kullanmakla ilgili davaların alııldığı üzere yeniden düzenlenmesinin dışında yine şu sonuçlara ulaşıldığı konusunda bilgi sahibiyiz: Ülkeden her türlü büyükbaş hayvanın, en başta da sığırın çıkarılması yasaklandı, kullanımda yalnızca hangi paraların kalabileceğine bir karar verildi; *serflerin 1514'te ellerinden alınmış olan taşınma hakkı geri verildi*; sonunda da *Gritti'nin ülkenin gubernator'luğuna, yani valiliğe atanması kabul edildi*³².

Ekonomik karakterdeki iki uygulamanın kendisi de zaten Gritti'nin thesaurarius olarak yetkisi dahilindeydi, koşullar ise, her ikisinin de onun arzusuyla ortaya çıkan önerinin onaylanmış olduğunu kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde göstermektedir. Çünkü her ne denli sığır ihracının yasaklanması ancak János'un zamanında 1526'dan beri denenmiş olsa da³³ gerekçesine bakılacak olursa boyunduruk-gücünün ve et stokunun azalması yüzünden şimdi gerekli olmuştu; İtalyan'ın Türk ordusu için yiyecek yedeklemek zorunda olmasını da düşünmek zorundayız. Paralar konusunda ise yeni yasa Mohaç öncesinin iyi paralarının, yani Ferdinand'ın Körmöc altınlarının ve János'un 1526-27'de piyasaya sürdüğü paraların yanı sıra yalnızca *üzerinde Gritti'nin arması bulunan ve Buda'da kesilmiş olan paraların* kullanımını zorunlu kılıyordu³⁴.

³⁰ Aynı yerde: karşı. *Ioannes Zermegh: rerum gestarum inter Ferdinandum et Iohannem, Hungariae reges*, in: (*Schwandtner*) *Scriptores rerum Hungaricarum II. Vindobona. 1746* (Bundan böyle: *Zermegh*), 402. s. ; ve OL NMT, 1530 yılı "Hatos cs." (= ailesi) (21 Aralık 1530).

³¹ Kaleyi savunanların ad listesi ile (Történelmi Tár 1888, 799. s.), ve Gritti'nin iktidara getirilmesini onaylayan yazının imzacıları ile karşılaştırınız (*Kretschmayr*, 42. s.).

³² Gritti'nin atanması ile ilgili olarak aşağıdaki bilgilere bkz., ötekilerle ilgili olarak OL Kubinyi cs. Kóvár Belgeği (P 443), 14 Şubat 1531; ayrıca karşı: Századok 1876, 582. s. vd.

³³ Bkz. MOE I., 123. s.'daki 1526 yılı Fehérvár Diyet Meclisinin XXXII. kararı. Ayrıca daha XV. yüzyılın sonundan beri zaman zaman ortaya çıkan yasa.

³⁴ Bu uygulamanın gerçekleştirilmesi kolay olmamıştır , bkz. János'un paraların kabulü konusunda Pál Kun Rozsályi'ye verdiği buyruk. OL Beesky cs. (= család: ailesi) Belgeği (P 44), 3 Nisan 1534.

Bir başka açıdan olmakla birlikte varılan bir sonraki sonuç yine de 1526 sonrası yılların en ilginç gelişmelerinden biri idi. Ferdinand ülke ölçüsünde olmak üzere serflerin 1514'te onaylanmış olan göç hakkını³⁵ ancak pek sonraları, 1548'de kabul ederken, Dózsa ayaklanmasını bastırmakta ve katılanları cezalandırmakta önder rolü oynamış olan Szapolyai hükümeti daha 1530 yılının son aylarında bu adımın atılmasını gerekli görmüştü. Buna ilişkin gerekçe alabildiğine özet durumdadır: "... quot incommoditates ac desolaciones, per ademptam et sublatam rusticorum seu plebeorum hominorum libertatem quod ipsi de uno loco in alium commigrari habeant facultatem, in eodem Regno nostro hactenus emersit, omnibus liquido constat."

Kralın daha 1526'da yakılıp yıkılan bölgeler halkının yazgısını yumuşatmayı denediği doğrudur³⁶, ve şimdi "müttefik" Mehmed Bey'in uyguladığı insan avından sonra korkuya kapılmış olan halkın yatıştırılmasının özellikle gerekli görüldüğü de olasıdır. Bu eylemi kimin başlattığını kesinlikle bilmek yine de olanaksızdır (Werbőczi'den ve György Fráter'den söz eden bulup buluşturmaların bir temeli yoktur)³⁷. Biz kendi payımıza soylu ayrıcalıklarının büyüleyici çevresinin dışına düşen Gritti'nin bu işte çok önemli bir rol oynamış olabileceğinden kuşkuluyoruz. Görüşülen yasanın, öteki yasaların neredeyse hiç istisnasız Venedikliyi ilgilendiren konularda çıktığı bir diyet meclisinde doğmuş olması bizim bu kuşkumuzu yalnızca artırmaktadır. Buda millet meclisinin 10 ay önce savaştan kaçan serflerin geri gönderilmelerini buyurması da oldukça göze çarpıcı bir konudur³⁸. Doğal olarak bir tüccarın mantığı kendi başına böylesi bir önemdeki kararı zorla çıkarmak için yeterli değildir. Bulan kişi olmasa da János'un bu düşünceyi etkili bir biçimde desteklediğini varsaymak için pek çok nedenimiz vardır: İlerde göreceğimiz üzere hem siyasal durumu ve hem de ruhsal yapısı onu buna zorlamıştır. Hazır bulunan öteki kişilerden kimin ne gibi bir tutum takındığını verilerin eksikliği yüzünden açığa çıkarmak neredeyse olanaksızdır. Yine de eğer ad listesini göz önüne alacak olursak bu liste pek çok şeyi ele vermektedir: Yüksek soyluların tümü de Szapolyai'nin yakın

³⁵ Daha doğrusu bu adımı daha 1538'de Slovenya Diyet Meclisi atmıştı. Magyar Országgyűlési Emlékek II. (*Fraknoi V.*) Bpest (Bundan böyle: MOE. II), 259. s.

³⁶ MOE I. 29. s. vd.

³⁷ Werbőczi için bkz.: *Fraknoi Vilmos*: Werbőczi István életrajza (Magyar Történeti Életrajzok XV. 1. füz.), Bpest, 1899 (Bundan böyle: *Fraknoi -Werbőczi*) 288. s.; György Fráter'e ilişkin olarak bkz.: *Acsády*, 160. s. vd.

³⁸ MOE I., 255. s.

çevresine bağlıydı, daha küçük rol sahipleri ise çoğunlukla memurları ya da subaylarıydı³⁹.

Aynı zamanda Tripartitum'un⁴⁰ baskıcı uygulamalarının tümüyle pratiğe geçmemiş olmasının geçen birkaç yıl üzerinde pek çok iz bıraktığını da göstermemiz gerekir. Serfler efendilerinin iktidar savaşımına çoğu zaman silahlı olarak katılmışlardır⁴¹. İç savaş sırasında her iki tarafın ordusunda köylü askerler yığını ortaya çıkmıştır. Ferdinand'a bağlı olanlar 1529'da Árva ve Lietava kalelerini "*cum rustificate et sine ingenijs*" kuşattılar. János Erdel' de savaşmakta olan İstván Somlyói Báthory'ye şunları bu sırada yazıyor: "*Item, ubi de gentibus plebeis, et communitate eorum scribitis diu retineri et exercituare non posse...*" 29 Haziran 1530'da ise Yukarı Macaristan Başkomutanı Péter Kosztká maden kentlerine "Almanlara" karşı "*unacum rusticis, subditisque et sectoribus montanarum armatis insurgere*" zorunlu olduklarını belirtmektedir⁴².

Bağların gevşemesi, Gritti'nin tarafsız bakış açısı, her onuncusu idam edilen köylülerin yatıştırılması gerekliliği ve kralın iradesi ise ancak hazır bulunanları kazanmaya yetmişti. Buyruğun ülkenin tümünde geçerli kılınması pek başarılı olmadı: 1536'da sonucun yinelenmesi gerekmişti⁴³, ama bundan sonra da bunun ne ölçüde gerçekten dikkate alındığı konusu kuşkuludur. 1538'de ise Erdel'de yerel meclis artık açık bir biçimde karşıt anlama gelen kararları kabul eder⁴⁴. Yine de serfler ve daha da çok olmak üzere ova kentleri halkı arasında bu yarım kalmış girişim bile Kral János'a belli bir popülerlik kazandırdı⁴⁵. Bu da bir sonuç anlamına geliyordu yine de.

³⁹ *Kretschmayr*, 42. s.

⁴⁰ "Üçlü Kitap": İstván Werböczy'nin düzenlediği yasa kitabı (1514); uzun süre Macar feodal hukukunun kodeksi olmuştur. (Ç.n.)

⁴¹ Mohaç dolayındaki yıllarda bu olaylara birkaç örnek: OL Kállay cs. 21 Mart 1527 tarihli yazı; OL AE. 34/5-6, 25 Mart 1527 tarihli yazı; OL NMT, 1527. yılı 1904/26., 6 Haziran 1527 tarihli yazı.

⁴² Alıntılanan yazılar sırasıyla: OL. 1526 sonrası derlemeler, Nyáry Albert derlemesi. (R 286) (Bundan böyle: OL Nyáry gyűjt.), 14 Nisan 1529; Ep. Proc. I., N. 126. ; ve OL. 1526 sonrası derlemeler, Wenczel Gusztáv derlemesi, 28 Haziran 1530,

⁴³ MOE I., 587. s.

⁴⁴ Taşınmayla ilgili seyrek verilerden biri: OL Kállay cs., 4. Nis. 1540. Erdel yasaları üzerine: MOE II 154. s. vd.

⁴⁵ Buna ilişkin verileri - biraz abartarak -, *Nemeskürtý* bir araya getirmiştir (i.m. passim); ayrıca karşı: Acsády, 141. s. vd..

Bu konuda millet meclisinde bir tartışma olmuş olsa bile aslında serflerin taşınması sorunu özel olarak göze çarpmamak duruma gelmemiştir. Kamuyunu Gritti'nin valiliğe atanması olayı çerçevesinde patlak veren görüş ayrılıkları daha çok meşgul ediyordu.

Szapolyai'nin İtalyan bankeri valiliğe atamaya tam olarak ne zaman karar verdiğini bilmiyoruz; günümüze gelen yazıların yalnızca birkaçı tam olarak tarihlenmiş: 26 Aralık 1530'da Gritti'yi Máramaros başkayalığına ve tuz ocaklarının yöneticiliğine atar ve bu yazı artık ondan gubernator diye söz etmektedir. Ama İtalyan Lehistan'a gönderdiği 23 Aralık tarihli mektubunda da artık kendisini vali diye niteliyor⁴⁶. Bunlara bakılacak olursa Kral János'un tarihsiz olarak günümüze gelmiş olan ve Gritti'nin valiliğe atandığını gösteren "recognitio"su bu günlerden önce bir tarihte gerçekleşmiş olmalıdır⁴⁷. Gerçi İtalyan - iyi bir tüccar olarak - almış olduğu iktidar ile ilgili olarak bir kabul belgesi vermiştir⁴⁸, ama işler böyle basit bir biçimde gelişmemiştir. Macar beyleri hükümdarın bu kararına razı olmak istemediler. János'un recognitio'su valinin "prelati, barones et regnicolae" huzurunda yemin ettiğinden söz etmektedir -buna ilişkin belgeler ise en çok bir hafta sonraya, ayın 31'ine tarihlidir-, bunun dışında 30 Aralıkta beyler adına belli ki kançılara tarafından düzenlenmiş olan krallık buyruğunu imzalamayı pek çok kişi - adlarını belirtecek olursak, Tamás Nádasdy, Imre Czibak, János Statileo, Simon Athinai Deák, Szaniszló Várallyai -, kabul etmedi ve yalnızca Werböczy ve Jeromos Laski bu atamayı kabul etti⁴⁹.

Nádasdy ve Werböczy'ye böyle yer verilmesi konusunda sağlam kuşkularımız var, ama ötekilerin karşı çıkışı konusu neredeyse hiç tartışma götürmez. Kral huzurunda bulunanlara iradesini ancak uzun çalışmalardan sonra zorla kabul ettirmeyi başarmıştır. 31 Aralık tarihli, ama savlandığına göre ancak 6 Ocak 1531'de yazılmış olan törensel bir belgede ülkenin bütünlükleri ve soylular Gritti'yi "qui in presenti negotio interfuerunt" valilik yetkisiyle donatmışlardır. Kaynaklara göre atamaya karşı çıkanların tümünün adını buluyoruz burada - buna karşılık pek çok kişinin adının yanı sıra Kançılar Werböczy'nin adı listede eksiktir⁵⁰.

⁴⁶ Acta Tomiociana XII., N. 293., ayrıca Eger DRH 17. s. recto, yanlış olarak 1531 yılı belirtilmiş olarak.

⁴⁷ Eger DRH, 18. s. recto = son satırları ve kralın imzası eksik: Ep. Proc. I., N. 136.

⁴⁸ Eger DRH, 18. s. verso.

⁴⁹ *Zernegh* 401. s. ; *Szerémi György*: A mohácsi vész kora (çev. László Erdélyi). Szeged, 1941. (Bundan böyle: *Szerémi*), LXXXVI.; Nicolaus Istvanffy: Regni Hungarici Historia, Colonia Agrippina 1724 (Bundan böyle: *Istvánffy*), 120. s.

⁵⁰ Werböczy'nin tutumuyla ilgili olarak hazırlanmakta olan çalışmama bkz. *Kretschmayr*, 42. s.

Bu ise Szapolyai'nin neredeyse hesaba katılabilecek her yandaşının Gritti'nin yükseltilmesine karşı tutum aldığı anlamına gelmektedir. Beyler haklı olarak kralın yüzüne vali atamasının yalnızca kralın yokluğunda adet olduğunu vuruyorlardı; şimdi kral vardır, sağlıklıdır ve yetişkindir de, hatta nevvab (nador) bile vardır - Gritti ise yabancıdır, hatta yabancı bir gücün temsilcisidir. Peki öyleyse kral bu atamayı neden dayatmıştır?

Gritti ve Szapolyai'nin kendisi - dolayısıyla da kaçıncılar - acı sorulara şu yanıtları vermiştir.

Kral János'un yeni valiye verdiği "recognitio"su şunu bildiriyor: Şimdiye dek pek çok kulumuza ihsanlarda bulunduk, ama içlerinden çoğu bize ihanet ettiler, böylece ülke ikiye bölündü ve "gens Hungarica" mahvolmanın eşiğine geldi, krallık gelirleri ise neredeyse tükendi. Buda savunmasında göze çarpmış olan, eski durumu ve ülkenin dokunulmazlığını sağlamak isteyen Gritti'yi - başpapazların, baronların ve ülke halkının huzurunda sadakat yemini ettikten sonra -, gubernatorluğa atıyoruz ve ona ülkenin korunması adına tam bir yetki veriyoruz.

Gritti'nin bunun üzerine verdiği "kabul belgesi"nde kendisinin Sultanın ve sadrazamın görevlendirmesi üzerine Macaristan'a geldiğini ve burada Buda'nın savunmasına katıldığını, kralın, sadakatının farkına vararak ülkeye ve gelirlerine çeki düzen vermek için kendisine görev verdiğini, "non solum restitutionis Regnorum nostrorum... sed etiam proventuum ac omnium illorum, que ad dignitatem sue Majestatis ac conservacionem Regni sui pertinerent agendorum potestatem dedisset..." belirtiyor ve bu konuda krala güvence veriyor ve sadakatini belirtiyor.

Valinin beylere ve soylulara ("universos dominos prelatos barones ac nobiles, totam denique gentem Hungaricam" diye sesleniyor belge) yazdığı, ama belli ki ancak daha sonra geçerlilik kazandırılmış olan belge yalnızca Gritti'nin ülkenin gelirlerini ve durumunu düzeltmek üzere görevlendirildiğinden söz etmekte ve hiç kimseyi memuriyetinde engellemeyeceğine söz vermektedir ("nos neminem in suo officio impedituros), ama hainleri ve kralın gelirlerine zarar verenleri - kralın ve beylerin yardımıyla sert bir biçimde cezalandıracaktır⁵¹.

Máramaros'ta yapılmış olan kahya atamasına göre Babali'yle imzalanan anlaşmaya yardımcı olduğu, Sultanın desteğini sağladığı ve Sultanın verdiği görevi

⁵¹ Eger DRH, 19. s. recto.

kabul ederek hainleri frenlemek üzere Macaristan'a geldiği için - ve burada kendisini gösterdiği için - kral Gritti'yi ödüllendirmek istenmektedir.

Sonunda 31 Aralık - 6 Ocak belgesini kabul edenler valiye her türlü "ad commodum et statum... serenissimi domini nostri Regis, necnon libertatem et conservacionem Regni pertineret..." yardımı vermeyi üstlendiler.

Demek oluyor ki bunlara göre kral validen bir yandan devlet işlerini düzenlemek, öte yandan da ülkenin bütünlüğünü sağlamak üzere yardım bekliyordu. İlk ödev doğal görünüyor, ama yalnızca ilk bakışta. Ekonomik işleri eğer tam o sırada Buda'da ise Nádasdy pek güzel yönetiyordu; ama çok yolculuk yaptığı için sorunlar da olduğu gibi kalıyordu. "Rex moritur prae famae" diye yazıyor Brodarics 24 Mayıs 1530'da⁵². Öyle görünüyor ki vergiler, gümrükler, hatta Gritti'nin canlandığı Buda'daki darphane bile pek yeterli olmuyordu. Ama işin özü bu değildi. *Szapolyai daha 1 Kasım 1529'da Yukarı Macaristan'ın maden ocaklarıyla ilgili olarak Fuggerlerle kaçmasından önce yapmış olduğu anlaşmayı yenilemişti.* 17 Ocak 1530'da ayrıcalıklarla haklarını güvence altına aldı; hatta ayın 23'ünde artık kira ücretinin birinci taksiti olan 8.666 forinti de almıştı artık. Yine aynı biçimde 17 Ocak'ta bölgeyi koruyan Başkomutan Péter Kosztka'ya Fugger Ailesinin mülklerine Ferdinand'ın bölgelerinde bile saygı göstermesi buyruğunu vermişti⁵³. Kral adına Gritti tarafından maden kentlerinden istenen 10.000 forintlük verginin ödenmesi durmadan ertelendi durdu⁵⁴. 1530 yılı Nisanından Temmuzuna dek Buda'da Fugger-şirketinin faktörü olan (ham maddelerin bir bölümünün ihracını garantileyen kişi - ç.n.) Hans Dernschwam ile János ve onun görevlendirdiği Werböczy, Laski ve Nádasdy arasında görüşmeler yapıldı ve bu görüşmeler sırasında Alman bankası bir yandan Yukarı Macaristan'daki ilgili yerlerin tam bir sigortasını sağlamak, öte yandan Erdel'deki tuz işletmelerini yeniden elde etmek istiyordu. Onların istemleri karşısında Macar tarafı Gritti'nin yayılcı planlarını ileri sürdü ve bunda başarılı da oldu: Fuggerler olumsuz gelecek karşısında bile Szapolyai' den kopmaya cesaret edemediler⁵⁵.

⁵² Ep.Proc, I.N. 128 ve 129.

⁵³ *Pölnitz*: 172. s. 509/20. not., 516/31. not, 518/56. not ve 520/71. not; OL. NRA, 1703/21 = Tört. 1893, 274. s. (Kosztka'ya yazılmış olan mektup).

⁵⁴ Bu konuda krala yazdıkları mektup: OL. Kamarai Archivum, Acta diversarum familiarum N. 70. Szapolyai cs. Belgeliği, (Bundan böyle: OL. ADF Szapolyai denceck), 3 Ekim 1530.

⁵⁵ *Pölnitz*, 180-200. s.

Bu görüşmeler dolayısıyla sarayın aslında bu tür işleri tek başına yapmakla görevli kendi hazinedarı üstünde bile baskı uygulamak istediğini varsaymak için pek çok nedenimiz var. Gerçekten de Fugger-görüşmeleri Gritti' nin temsil ettiği ekonomik çıkar bölgesinden kopmak anlamına gelmiyordu: Erdel tuz ocaklarını tam o sırada Venedikliye kiraya vermişlerdi (10.000 Forint avans karşılığında)⁵⁶, ve o da güneye, yani Türkiye'ye doğru ihracata başlamıştı⁵⁷. Burada kendine özgü, ama beceriksizce de olmayan bir denge-oyunu sürüyordu ve bunda Gritti yalnızca öğelerden biri idi. Demek oluyor ki kralın atamayla ona ekonomi üzerinde tam bir yetki vermek istemesi tümüyle olasılık dışıdır.

Valinin işi, olasılıkla var olan öteki gelir kaynaklarının ele geçirilmesi mi olmalıydı? Olabilir ve kimi küçük ayrıntılara aşağıda değineceğiz; ama gerçek gerekçe başka yerde aranmalıdır. Gerçi yukarıdaki taktik Macaristan'ın tek yönlü olarak ister Güney Alman kapitaliyle, isterse Gritti'nin temsil ettiği Türk ekonomik gücü ile tek yönlü bir bağlantı içine girmesini engellemek bakımından yerinde bir taktikti, ama aynı zamanda da her iki taraftan büyük miktarda kredi alınmasını engelliyordu. Umut edilen kredi açıcının dengeyi sağlayarak başka yerde güvence vermesi gerekiyordu: János İstanbullu bankere siyasal iktidardan pay vermeyi olasılıkla bu yüzden önermişti. (İleride göreceğimiz gibi vali gerçekten de ona daha sonra büyük miktarda paralar sağlamıştı!) Gritti'nin sahip olduğu pozisyonla daha sonra ekonomik yönetimi de ele geçirebileceği konusundaki risk söz konusuydu, ama bu ancak devletin hükümet dümeninin başına geçmesine gerçekten izin verildiği ölçüde olabilecekti. Demek oluyor ki burada sorun, bu alanda kralın geleceği nasıl ve ne gibi niyetlere göre düşündüğüne bağlıydı.

Szapolyai 1529'da Buda'yı ve ülkenin büyük bölümünü yeniden ele geçirdi gerçi, ama bunu kendi gücüne dayanarak değil, Türk ordularının yardımıyla yapmıştı. Demek ki bu, sarsılmış olan özgüvenini -ve saygınlığını-, yeniden sağlamaya pek az yardımcı olmuştu. Osmanlıların başarısızlıkla sonuçlanan Viyana kuşatması ve onun ardından gerçekleşen ve Tunaötesinin büyük bölümünün yeniden Ferdinand'ın eline geçmesi olayı onun içinde o zamana değin elde edilen başarıların yanında işkenceyi andı-

⁵⁶ Aynı yerde ve OL ADF Szapolyai, 2 Mart 1530.

⁵⁷ Sözleşmenin kendisi elimizde yok. Bunun var olduğu konusunda 2 veri var: "Katip Gáspár" 1531 yazında Fuggerlere bunu ihbar etmişti (*Pölnitz*, 224. s.); bir de Andreas Pathavinus'un krala 10 000 forint avans verdiğinden söz ettiği mektup (OL ADF Szapolyai, 2 Mart 1531); güneye yönelik tuz ihracatı konusunda bkz.: *Pölnitz*, 178. ve 183. s.; Karş. Ayrıca Ep. Proc. I., N. 126 (István Báthory'ye kralın buyruğu) ve OL Zichy cs., 4/1798.

ran kuşukular uyandırmış olmalıdır: Ülkenin tümünü ele geçirmek için Türklerin gücünün yetmemesi olasılığı var mıdır acaba? Öyleyse bizim çabalarımızın anlamı ne olabilir ki? Ülkenin parçalanması mı? Bu kabuslardan bir türlü kurtulamıyorlardı; hatta kısa bir süre sonra yeniden beslemeye de başlamıştı: Ferdinand'ın 13 Aralık 1529'da yaptığı bir açıklamaya göre Avusturya sınır ülkesi olmuştu ve güvenliği de Macaristan'ın *bir bölümünü* elde tutmayı gerektiriyordu⁵⁸. Ülkenin bütünlüğünün Poznań görüşmelerinde Habsburg başprensini adamlarının ağzından somut bir politik program olarak -yalnızca üstü örtülü bir biçimde-, çıkmıştı, yurda dönen Werbóczy ve arkadaşları beylere şunu bildirebilirlerdi artık: Düşman Macaristan'ı tam olarak ikiye bölebilecek güçtedir. Kral János'un burada ve bu sırada politikasının yeni bir temel dayanağının, bir fil ayağının devrilmeye başladığını görerek şaşırması gerekmişti; Türk yardımı ülkenin yeniden ele geçirilmesi yerine onun kesin olarak parçalanmasına yol açabilecekti. Üstelik bunu Mehmed Bey'in yağmacılarının kendi bölgelerini yakıp yıktıkları sırada anlaması gerekmişti ve bu yalnızca ekonomik ve moral bir darbe anlamına gelmekle kalmamış, Türklere güvenilmeyeceği konusunda korkunç bir ışık saçmıştı; halkın arasında ise Szapolyai'ye karşı nefret uyandırmıştı. János'un bu günlerde yazdığı mektuplarda görülen içtenlikli umutsuzluğunun bir benzerine krallık yazıları arasında çok seyrek rastlanabilir. Gritti'ye Ekimde yazılmış olan mektup Türklerin yakıp yıkmaya eylemlerini betimledikten sonra şu satırları içeriyor: "...petivimus tandem ut vel illos qui nobis fideles fuerunt (yani tutsaklar arasından) redderet... (sed) ... ipse ... tanta immunitate huic discessit, ut nullam partem ex tot millibus captivis restituit, nos quod agamus incerti sumus, neque novimus quam spem in tali auxiliatore ponamus... iam aliud in dies expectamus quam insurrectionem omnium subditorum nosterum contra nos..." 11 Ekim tarihli millet meclisi davetiyesinde ise neredeyse kendinden aşağı kademelerdeki adamlarına yalvarmaktadır: "Quare fidelitates vestras pro Deo hortamur, ac eis nichilominus et mandamus... ne inimicos audiatis... Alioquin si adhuc inimicos nostros audiandos putabistis, et inter vos, ut hactenus, versari, permiseritis, testamur Deum omnipotentem non nostre culpa, sed vestra temeritate ac pervicacia omne periculum vobis eventurum."⁵⁹

Elden bir şey gelmezlik duygusunu 1530 yılının güz mevsimindeki sefer yalnızca artırmış olmalıdır yine: Bunun tüm aşamaları János'un Almanlara yine bir başına karşı koyamayacağını gösteriyordu. Yaz olaylarının in-

⁵⁸ Acsády, 84. s.

⁵⁹ Eger DRH, 19. s. verso = Ep. Proc. I., 359. s. ; ayrıca MOE I., 258. s.

sanı dehşete salan kahramanı Mehmed Bey'i yine çağırarak gerekmişti ve millet meclisinin toplanma tarihinde onun atlıları yine Buda eteklerindedi⁶⁰. Sultanın dostluğunun değerini iyice azaltan olaylar ve hiç değişmezine yardımı muhtaç olmak kralın bozulan ruhsal durumunu pek az düzeltmiş olmalıdır. Ve bu da daha işlerin yalnızca bir yüzüydü. Yardıma muhtaç olmak bu durumda tümüyle anlaşılacağı üzere buyruk altına girmekle, eylem özgürlüğünün kısıtlanmasıyla aynı anlama geliyordu. Frangepán, Laski ve Werbőczy Poznań'da Türklerin Habsburgların Macaristan'daki egemenliğine katlanamadığını salt zorbalıkla çıkar sağlamaları yüzünden savlamışlardı. Bu, gerçek duruma tümüyle uyuyordu: 1530 güzünde Babıali'de ülkeye karşılık vergi önerisinde bulunan Ferdinand'ın elçilerinin kendileri de söylemişlerdi bunu⁶¹. Macar delegelerinin Poznań'da çevreye yaydıkları şey ile Gritti'nin hemen kuşatmadan sonra Avrupa'nın her yanına gönderdiği mektuplarındaki gerekçeler (Türklerin beklentilerinin tanıtımı ve onları desteklemek üzere planlanmış olan devasa seferin ayrıntılarının açığa vurulması ve savunma olarak da Macaristan'ın karşı tarafa bırakılmasının ricası) arasındaki o göze çarpan çakışma Macar diplomasisinin kendisinin de artık görüşmeleri büyük ölçüde İstanbul'dan gelen buyruklara göre yaptığı izlenimini uyandırmaktadır. Babıali ile ilgili bilgileri nisan ayında Buda'ya gelmiş olan Türk elçisi ve Sultan'ın yanından güzün başında dönen Laski (Poznań'daki güvenilir kişilerden biri!) getirmiş olmalıdır⁶². Üstüne üstlük şu da artık açıktı ki Türkler şimdilik Almanlarla başa çıkamıyordu, buna karşılık o da onunla başa çıkamazdı (Macarlar Poznań'da bunu da söylemişlerdi), özellikle de 1530 yılında İtalya savaşında yengiyeye ulaşan V. Karl yurdunda, Alman imparatorluk meclisinde kendi Protestan tabilerine karşı ağır bir yenilgiye uğradığı için başa çıkamazdı⁶³. Demek ki kralın ülkeyi tehlikelerle yüklü mesenlikten (hamilik) bir olasılık Ferdinand'a yaslanarak kurtarılma umudundan başka bir şey kalmamıştı. Üzgün Szapolyai'yi Buda'ya teslim etmekten vazgeçiren Gritti tam da bunu açıklamıştı kendisine⁶⁴.

⁶⁰ Türklerle gönderilen kuryeye soyluluk verildiğini gösteren belge: OL NMT 1530. yılı "Hatos cs." (21 Aralık 1530); Buda eteklerine gelen Türkleri ("Sanzari tres"=3 sancak) Laski kral adına 23 Aralık 1530'da karşıladı, Acta Tomiciana XIII., N. 18/1.

⁶¹ *Acsády*, 85. s.

⁶² Mektuplara bkz. Eger DRH, 37. s. recto; *Hatvani (=Horváth) Mihály*: Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból... I. Pest. 1857. 81. s. ; Acta Tomiciana XII., N. 418; Buda'ya gelen elçiyle ilgili olarak bkz.: Ep. Proc. I., N. 129. (18 Haziran 1530) ve *Pölnitz*, 188. s.

⁶³ *Szalay László*: Magyarország története IV. Leipzig, 1854 (Bundan böyle: *Szalay*, MT.) 104. s. *Bárdossy*, 89. s.

⁶⁴ Acta Tomiciana XIII. N. 13.

Demek oluyor ki Kral János'un eğer tahtıyla birlikte yurdunu da Türk-Alman savaşlarının sahipsiz oyuncağı durumuna düşürmek istemiyorsa, yarışan iki gücün kesin olarak paylaştığı bir eyalet durumuna dönüşmek istemiyorsa kalması gerekiyordu. Oysa kalmak trajik bir dilemmayı üstlenmek de demekti: Eğer sezgisi gerçekleşecek olursa yurdun ikiye bölünmesi ve iki tarafa da hizmet eden ülke durumuna düşmek gibi aşağılayıcı bir duruma sürüklenmek en başta onun başına gelecekti, ama aslında nefret edilen pagan bağlaşığının üstüne çökecekti bu aşağılanma; yok eğer Gritti'nin söz verdiği gibi Avrupa'ya karşı her şeyi silip süpüren bir Osmanlı seferi gerçekleşecek olursa - bu durumda da utkuya ulaşanların ülkeyi düpedüz Sultanın imparatorluğuna katmayacaklarını gerçekten de ne garanti ediyordu?

Umutsuzluk krala şu fikri vermiş olmalıdır: Ezici kaygılardan bunun sorumluluğunu başkasının omzuna yükleyerek kurtulmak. Belki de eğer sultanın yardımı gerçekten de yetersiz kalacak olursa ülkenin kralı değil de onun adına valilik eden birini sorumlu tutmasını başarabilirdi. Valinin atanma belgelerine ülkenin yeniden ayağa kaldırılması görevi bu yüzden girmiş olmalıdır. Güvenilmez, hatta şimdilerde haklı olarak uğuldaşan beyleri frenlemek de, düzen sağlamak gibi pis bir işi de başkasına yaptırmak daha kolay gibi görünüyordu - beylere verilen *recognitio*'ya (atama belgesi - ç.n.) hainlerin cezalandırılacağından söz eden tümce bu yüzden girmiş olmalıdır; ve bu sonuncular da, yani beyler korkularından İtalyan'ın görevi sırasında hiç kimseyi engelleyemeyeceğini ekletmişlerdi.

Gritti'nin kişiliği bu görevler için neredeyse biçilmiş kaftandı. Para işlemindeki manevralar zaten onun yükseltilmesini gerektiriyordu ve o (Sadrazam) İbrahim'in güvendiği kişi olarak ülkenin şu anda Türklere bağlı olmasının katlanılır sınırlar içinde kalmasını sağlayabilirdi - örneğin şimdilik Mehmed'in yağmacı birliklerini frenleyebilirdi. Daha sonra János'un hem yurt içinde, hem de ulaşılan cılız sonuçlar yüzünden memnun olmayan Babıali'nin gözünde sallantıda bulunan egemenliğine destek olabilirdi; hatta son durumda ülkenin doğrudan imparatorluğa katılmasını savuşturmaya da yardımcı olabilirdi. Ve de eğer Türk (Osmanlı) yardımının akılcı bir biçimde artırılmasına olanak varsa bu alanda da büyük bir yararı olabilirdi.

Demek oluyor ki Gritti'nin atanmasıyla ilgili politik koşulların incelenmesi daha önce ekonomik koşullarla ilgili olarak ulaşılan sonuçlarla neredeyse aynı kapıya çıkmıştır: İtalyan burada da adıyla sanıyla atandığı, yetkilerle donatıldığı konular için gerekmiyordu da kısmen Macar beylerinin,

dolayısıyla Babıali'nin çabalarına karşı bir denge olarak, kısmen de János'un altından kalkamayacağı yükleri omzuna aktarabileceği bir kişi olarak hesaba katılıyordu. Daha önce sözü edilen risk ise gerçekten söz konusuydu, çünkü her şey seçilen valinin salt bir araç olarak kalmaya ne ölçüde yatkın olduğuna bağlıydı.

Şu bir gerçektir ki o zamana dek gösterdiği etkinlik göz önünde bulundurulduğunda Gritti'nin uzun süre yurdumuzda kalmayacağı umulabilirdi; hatta doğ-oğlu işlerinin kendisini İstanbul'a bağladığını gizlemiyordu⁶⁵. Şu da kesin ki o zamana dek ülkeyi yönetme işine karışmayı arzuladığının işareti de vermemişti: Diplomatik çalışmalarını Babıali'nin yönergeleri doğrultusunda yerine getiriyordu; yurt içindeki tek politik etkinliği ise -millet meclisini toplantıya çağırması-, sezilebileceği üzere kendine güvenini yitirmiş olan kralın ricası üzerine gerçekleşmişti. "Ama "béogoli"nin (Beyoğlu) İstanbul'daki kariyeri bu insanda ne denli çok hürsün gizlendiğini gösteriyordu. Atama gerçi beklenmedik bir anda olmuştu -Sultan'dan kendisini kabul etmesini son kez rica etmişti⁶⁶-, ama şimdi parasının karşılığında iktidar sunulması en azından onun içinde, ancak bu istekte bulunan kişinin içinde gizlendiği ölçüde bir arka plan düşüncesi uyandırmış olmalıdır.

*

Bugün artık beylerin kralın Gritti ile ilgili niyetinin ne kadarını anlamış olduklarını aşağı yukarı belirlemek bile olanaksızdır. Olayın tümüyle ilgili çekişmeleri anlaşılır bir şeydir: Eğer konuyu anladılarsa girişilen risk onları korkuya salmış olmalıdır, eğer anlamadıysa (ve belli ki pek çoğu anlamamıştı) tepelerine getirilen yabancından sahiden de ne gibi iyi bir şey bekleyebilirlerdi ki? Sonunda ortaya çıkan sonuçlar içlerinden pek çoğunun kötü beklentilerini bile çok aştı. Gritti daha yeni aldığı yetkiyi kullanmaya başladı: 10 Ocak 1531'de bir yıldır tutsak olan Ártándy kardeşleri idam ettirdi⁶⁷. Kral adına bir yüksek soylunun yaşamından olduğu -muhafeft partisinden Piskopos Gosztonyi'nin öldürülmesi bir yana bırakılırsa-, ilk olaydır bu. Yargının alışılmadık katılığı (János bir katil olan Hoberdanecz'i bile idam ettirmemişti!)⁶⁸ kralın valisine ne gibi görevler uygulatmak istediğinin tanığıdır. Çünkü Ártándygilin suçu öyle bir suçtu ki bu yüzden yüksek

⁶⁵ Mektuplarında da buna göndermede bulunur, bkz. 61. not.

⁶⁶ Francesco della Valle anılarındaki Gritti'nin yaşamı ile ilgili bölüm için: Magyar Történelmi Tár III-IV. (Bundan böyle: *della Valle*), 21. s.

⁶⁷ *Szerémi*, XCII.; karş.: *Kretschmayr*, 47.s.

⁶⁸ *Szalay*, MT., 95.s.

soyluların yarısı bile idam ettirilebilirdi: İhanet, yani dul Kraliçe Maria ile gizli ilişkiler kurmak⁶⁹ ve bir de Máramaros'taki tuz ocakları ile ilgili ve varsayımına dayanan kötüye kullanım olayı idi. Ve işin özü de özellikle bu olmalıdır. Öteki baronları frenleyebilmek için bir örnek sunmak gerekiyordu⁷⁰.

Her ne ise, Szapolyai işi öyle düzenlemişti ki, idamın gerçekleştirildiği günlerde Buda'da kendisinin değil de yalnızca valinin bulunmasını sağlamıştı. Yöntem işe yaradı, kan dökme lanetini herkes İtalyan'a yükledi⁷¹ - beylerin ise rahatı bozulmamıştı. Piskopos Statileo'nun diyet meclisinin toplandığı sırada üzüntüyle sarayı terk ettiği doğrudur, ama ötekiler gizlenmişti. Atamaya dişini tırnağına takarak karşı çıkan Werbőczi'nin görevi gereği bu tip ağır mahkumiyet kararlarında rolü vardı ve bundan böyle de efendisine hiç değişmeyen bir sadakatle hizmet etmişti (olaydan birkaç gün önce kraldan bir köy aldı; besbelli ki karşı çıkmaktan vazgeçmesi ve de Ártándy'nin idamına razı olmasını sağlamak için yapmıştı bu)⁷².

Demek oluyor ki vali düzen tutturmak gibi tehlikeli bir işe girişmeye cesaret etmişti. Bunun yanı sıra -János'un desteğiyle-, vergi işlerinin denetlenmesi işine girişti, hatta hüküm sürmenin başka alanlarında da sözünü dinletmeye başlamıştı: Örneğin Maden kentlerine hala sürmekte olan diyet meclisine delegelerini göndermesi için genelge göndermişti⁷³. Ama bundan fazlasını da yaptı ve bu konuda da kralla aynı anlayışta olduğu belli değildir. 12 Ocak 1531'de kendisini göstermiş olan yardımcısı Tamás Nádasdy'yi kendisine vekil atadı, üstelik de *Gritti'nin yetki alanına giren* (bunun nasıl da belirlenemez bir konu olduğunu görmüştük!) *ve kralın karışmasına bile katlanılmayan işlerde vekalet ediyordu*⁷⁴. Buna şunu da ekleyelim ki locum-

⁶⁹ Aynı yerde, 124. s.

⁷⁰ 10 Şubat 1530'da Munkácslı yüzbaşılar bir yıllık tutsaklık sırasında krala bağlılık yemini ettiler (OL NRA, 1019/8), 10 Eylülde kral artık onların mülklerini dağıtmaktadır (Nota verdikten sonra): Héderváry cs. Belgeliği (Radvánszky B. - Závodszy L.) I-II. Bpeşte 1909-1922 (Bundan böyle: Héderváry It.), II. N. 28; eğer yalnızca Gritti yüzünden tutsaklık çekselelerdi buna onun yokluğundayken pek sıra gelmezdi. Parasal yolsuzluklarla ilgili doğrudan veri: 1530 yazında Nádasdy'den Árthandygilin hazineleriyle birlikte Ferdinand'ın yanına kaçtığından kuşkulandır.

⁷¹ *Kretschmayr*, 47. s. : İdamdan yalnızca Gritti sorumludur.

⁷² Bkz. Hazırlamakta olduğum yapıtım.

⁷³ *Kretschmayr*, 42. s., 6 Ocak 1531; kentler krala yanıt gönderdiler (17 Ocak 1531, OL ADF Szapolyai), demek ki o da yazmıştı onlara.

⁷⁴ OL NRA 622/30; Her ne denli Nádasdy Fuggerlere Erdel tuz işletmesinde yardımcı olması için ikna edilmek istendiyse de (Ep. Proc. I. 137), o bunu yapacağına Buda'yı terk etti: 1530 Haziranında Munkács'ta idi (OL 1526 sonrası koleksiyonlar, Szalay'nin Ágoston koleksiyonu R 285).

tenens gubernatoris -belli ki İtalyan'ın girişimi üzerine-, birkaç gün önce János'tan 1529'da ettiği sadakat yemininin geçersiz sayılmasını, bu konuda bağışık tutulmasını sağlamıştı.⁷⁵

Gritti kalan vaktini Babıali'den aldığı görevi, Ferdinand'ı Macaristan konusunda dehşete salmak işini yapmaya ayırdı (bunu artık şimdi kendi çıkarı da gerektiriyordu). Muhalif krala, yani İmparator V. Karl'a, papaya, Bavyera prenslerine mektuplar gönderdi; Leh Kralı Sigismund'a ise Szaniszló Kotszka'nın kişiliğinde bir hükümdar gibi doğrudan doğruya elçi gönderdi⁷⁶. Ama tehditlerinin bir sonucu olmayacağını önceden bilen biri olarak Laski'nin ve Brodarics'in Poznań'da kabul edilmiş olan silah bırakma işini gerçekleştirmek üzere Visegrad'da görüşmelere başlamalarına izin verdi ve bu görüşmeler daha sonra 23 Ocak 1531'de 3 aylık bir silah bırakışması anlaşmasıyla sonuçlandı⁷⁷.

Ancak bundan söz eden haber Venedikliye yolda ulaşmıştı yine. Sultanın buyruğu her ne denli bundan söz ediyor idiye de kendisinin de durumun dinginlik gerektirdiğinin ayırımına varması gerekiyordu. Yani bu durumda János'un ricasını hemen kabul etti; bu rica divanın Poznań'daki bir önceki silah bırakma anlaşmasını onaylanması için aracılık etmesi ricasıydı⁷⁸. İhmal edilmiş olan İstanbul'daki işyeri de onu çağırıyordu, böylece Ocak ayının ikinci yarısında Türk (Osmanlı) başkentine doğru yola çıktı. Szapolyai ise Gritti'nin bu son etkinlikleriyle gerçekten de hukuki eylemler konusundaki sorumluluğunun bir bölümünü üstüne almış olduğunu görmüş oluyordu; bu etkinliklere göre zorunlu olarak ve geçici olarak da olsa ülkenin ikiye bölünmesi ilk kez de facto tanınmış oluyordu⁷⁹.

*

Kendisini neredeyse bağımsız bir prens gibi gören ve öyle davranan banker-valinin uzaklaşmasından sonra Macaristan'da öncüllerini bilmeksizin hemen hemen anlayamayacağımız olaylar dizisi başladı. Daha adımını Buda'dan dışarı atmıştı ki Dernschwam Fuggerler adına geçen yılki pazar-

⁷⁵ Bp. Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Collectio Prayana (Bundan böyle: EK Coll. Prayana) Tom. XV. 11. s. recto.

⁷⁶ Acta Tomiciana XIII., N. 12-14; bkz. Ayrıca *Kretschmayr*, 44. ve sonraki sayfalar.

⁷⁷ Habsburglar Gritti'nin uyarılarını pek de ciddiye almamışlardı, bkz. Acta Tomiciana XIII., N. 58-59 vb.; Visegrád silah bırakışması konusunda bkz: Acta Tomiciana XIII., passim; *Acsády*, 87 vd. s. *Bárdossy*, 95. vd.s.

⁷⁸ *Kretschmayr*, 50. s.

⁷⁹ Visegrád'ın önemi konusunda bkz. 77. notta belirtilen literatür. Gritti 7 Mart 1531'de artık İstanbul'daydı (*Kretschmayr*, 55. s.).

lığı yapmak üzere başkente gelmişti⁸⁰. Eğer bir an için bile olsa rastlantının söz konusu olduğunu düşünecek olursak bu yanlış inancımızı görüşmelerin gidişi hemen dağıtacaktır. İlk aracı Laski -Noel'de ismen Erdel voyvodalığına atandı, yani valinin yandaşları arasına katabiliriz onu⁸¹-, gerçi faktörü (bkz.: 14. sayfadaki açıklama) Augsburgluların Gritti ile anlaşmaları gerektiği için kabul etmişti, çünkü bu işlerde ilgili kişi o idi; ama kısa sürede bunun uzaktan bile olsa hükümetin tutumu olmadığı ortaya çıkmıştı. Dernschwam kısa sürede başkanına, Kral János'un gözle görülür bir biçimde, tam yetkiyle donattığı yardımcısı için pek de fazla heyecanlanmadığını ve Fugger şirketinin madenin kirasını düzenli olarak ödemekte olduğunu da olumlu karşıladığını yazabilirdi artık. Gerçi Macar beylerinin görüşü kısmen değişiyordu (dolayısıyla başlarında Werböczy olmak üzere işgüdere yardım eli uzatmadan önce armağanlar bekliyorlardı), ama Venediklinin aradan çıkarılmasına yalnızca iki kişi karşı çıkmıştı: Bunlardan biri Laski idi, ama diplomatik görevi onu kısa süre sonra yurt dışına çekmişti, öteki ise valinin vekili Tamás Nádasdy idi ve o da kısa bir süre sonra incinmiş olarak sarayı terk etti (patronu bu gibi durumlarda ona böyle yapmasını belirtmişti!). Bu durumda Szapolyai faktörün huzurunda Yukarı Macaristan madenleriyle ilgili olarak politikasını değiştirmeye niyetli olmadığını içi rahat bir biçimde açıklayabilirdi -daha önceleri tabii ki alışılmış tehditler dile gelmişti: Yalnızca Gritti'nin geri gelişine dek uzatabilirdi şirketin sözleşmesini-, ve tuz ocakları işini onun bu konuda yeterli deneyimi olmadığını ileri sürerek, tümüyle İtalyan'a aktarmak istemediğini de bildirdi⁸². Sonuç olarak Besztercebánya tuz ocağı Augsburglularda kaldı. Erdel tuz ocaklarını ise Dernschwam ne denli uğraştıysa da yeniden elde edemedi (bunun reddinde doğal olarak sarayın aksi durumda 200.000 forintluk, ta Mohaç önceden kalma bir devlet vergisini de üstlenmek zorunda olması büyük bir rol oynamıştır); sonuç olarak artık yalnızca Fugger ailesinin oradaki adamlarını ve donanımını kurtarmaya çabalıyordu; sonunda da doğrudan doğruya Gritti'nin Erdel'deki adamlarının çalışmalarını, tuz üretimini ve ürünün yazgısını gözetleyip haber vermekle görevlendirildi⁸³.

⁸⁰ Tümü için bkz. *Pölnitz*, 213 vd. s.; faktörlerin görüşülmesi sırasında (kralın huzurunda ilk dinlenilişi 19 Ocaktaydı) Gritti artık Buda'da değildi; bu durum görüşmelerden açıkça ortaya çıkmaktadır.

⁸¹ Gritti'nin vali olarak kabul edilmesini de artık bu unvan ile imzalamıştı.

⁸² Tüm bunlar için bkz. *Pölnitz*, 215-224. s.; Şu da doğru ki Bavyera elçisine göre Gritti maden işlerinden anlıyordu (*Kretschmayr*, 50. vd. s.).

⁸³ *Pölnitz*, 223. vd. s.

Demek oluyor ki Buda hükümeti gözünü hiç kıpmaksızın Güney Alman ve İstanbul sermayesi arasında ikili oynamaya yeniden başlamıştı. Valinin yandaşlarının direnişi çok zayıftı, yine de olası karmaşaları atlatmak için Kral János bu birkaç çift insanı ayartmaya çabaladı. Nádasdy'nin elinde ciddi bir iktidar bulunuyordu (maliye işlerini aslında o denetliyordu!)⁸⁴, ve valinin birkaç haftalık çalışmaları da kaygı duymak için yetmişti. Laski uzaklarda dolanıyordu artık: Vicegubernator'u (Vali yardımcısını) kazanmayı denemek gerekiyordu demek ki ilk başta. 1531 Martında kral onunla bu genç adamın eski meseni Brodarics'i görevinden alarak Kolozsvár'da gizli görüşmeler yapmaya başladı. Aralarında çok şeyden söz edilmiş olmalıdır (örneğin Nádasdy'nin akrabası István Mayláth'ın taraf değiştirmesi çalışmalarını da burada başlattıklarını biliyoruz)⁸⁵, ama her ne olursa olsun, bundan birkaç hafta geçtikten sonra Nádasdy János'tan Erdel'deki önemli bir üs olan Fogaras kalesini aldı⁸⁶ ve bu tarihten sonra işlerine kralın en sadık adamlarından biri olan Simon Athinai Deák'ı kattı; Athinai'nin Buda'daki geçici bürosu birlikte çalışmak için bir bahane işlevini de görmüştü⁸⁷. Erdel maden bölgesini ise kral buraya yaptığı düzen tutturma gezisi sırasında⁸⁸ kişisel olarak ziyaret etmiştir; tuz ocaklarının kahyası olan Andreas Pathavinus -yani Gritti'nin adamı Padovalı Andrea Pizzacomino⁸⁹-, ona rapor verir ve buyruğunu bekler⁹⁰. János bundan sonra Máramaros gelirlerinin bir bölümü üzerinde de özgürce tasarrufta bulunmuştur⁹¹.

Nádasdy'nin kazanılmasına yönelik girişim sonuçta yine de biraz şaşırıcı bir sonuç vererek kapanmıştır. Locumtenens gubernatoris 1531 baharından başlayarak gerçekten de gözle görülür bir biçimde patronundan

⁸⁴ EK Coll. Prayana. XV., 147. s. verso: 7 Şubat 1531.

⁸⁵ Gizli görüşmeden bir mektupta *Brodarics* söz etmektedir: Tört. Tár 1908, 264. s.; tarihi ile ilgili olarak: Kral János 1531 Martında Kolozsvár'da bulunmuştu: OL. Szatmár ili belgeliği (P 621), 19 Mart 1531.

⁸⁶ Belgeyi *Mihály Horváth* yayınlamıştır: Gr. Nádasdy Tamás élete... Buda, 1838 (Bundan böyle: *Horváth M.*; Nádasdy), 46/2 numaralı not.

⁸⁷ Birlikte çalışmaları ile ilgili olarak bkz.: OL Nyáry koleksiyonu, 3 Ağustos 1531 ve OL NMT; 1531 yılı "E" (13 Temmuz 1531).

⁸⁸ Kral János 8 Mayıs 1531'de (olasılıkla 29 Eylülde) Abrudbánya'da dolaşmıştır, karşı. OL Nyáry koleksiyonu; Nádasdy bu sırada vali yardımcısı olarak görev yapmaktadır!

⁸⁹ *Della Valle*, 25. s.

⁹⁰ OL ADF Szapolyai, 2 Mart 1531; dolayısıyla OL Zichy cs. 4/1798, (23 Ağustos 1531).

⁹¹ Ferenc Frangepán 4 Aralık 1531'de krallık buyruğuyla vicecomes Barilovich'ten 150 forint almıştır: Bp. Egyetemi Könyvtár Collectio Kaprinaiana Tom. XLIV (in quatro) N 54 (158. s.).

uzaklaşmaya başlamıştı. Macar soylularının her iki kraldan bağımsız olarak örgütlenme-sine katılması ve en başta da oradaki davranışları kesin kopuşa yol açtı⁹². Máramaros tuz ocağı eylemlerinin önemli bir itici gücü olmuş olmalıdır; bu tuz ocağının yıllık 10.000 forintlük net geliri⁹³ tümüyle onun elindeydi, oysa hukuka göre bunun artık Gritti'nin olması gerekiyordu. Yine de maddi çıkarların yanı sıra siyasal konularda yaptığı ölçüp biçmeler de genç yüksek soyluyu yeni bir yol aramaya yöneltmiş olmalıdır. Geçen yılların acı deneyimleri ülkenin soylularını Macaristan'ı tehdit eden parçalanma tehlikesi konusunda uyandırmıştı. Bunun sonucu olarak soylular sorunların kökenini iki kralın elinden iş gelmeyişinde görüyordu; bu yüzden de ülkenin savunması için ikide bir onlardan bağımsız bir çözüm arama girişimi çıkıyordu ortaya. Nádasdy ülkenin doğu bölümünün ne denli Türklerin (Osmanlıların) eline kaydığını hemen yakından görmüş olmalıdır, hatta açıkça Sultanın hizmetinde bulunan Gritti'nin devasa bir iktidarını nasıl da somut yakınlığına ulaştığını ve Türklere (Osmanlılara) doğrudan uşaklık etmek için yalnızca bir adım atmasının yeteceğini en iyi o bilebilirdi. Sınıflardaki kaynaşmayı kendi amaçları için kullanmak isteyen Péter Perényi'ye karşılık o Babıalı ile ayrı bir anlaşma yapmak istememektedir; ve çabalarını bir yandan Gritti'nin olası bağlaşıklarının ortaya çıkmasına karşı yöneltirken, öte yandan Zákány toplantısında soylu hareketinin en akıllıca girişimlerinden birini başlatanlar arasında yer alacaktır: İki kralın güç dengesini açıklığa kavuşturmak üzere hesap kitap yapan mektupların yazımıdır bu girişim. Verili durumda bunun János'un lehine olduğu doğrudur, ama o bu işi kralın görevlendirmesi sonucu yapmamaktadır: Bunu yalnızca kendisi de Türk (Osmanlı) çözümünün tek çıkar yol olduğunu sandığı için yapmıştır⁹⁴. Gerçi gelişmeler konusunda Szapolyai'ye rapor verir⁹⁵, ama aslında kendi yolunda yürümektedir: 4 Kasım 1531'de ilkesel olarak öteki tarafa bağlı bir bey olan Mayláth ile, Bálint Török ve Pál Bakics ve başkalarıyla ilgili bir savunma ve inatlaşma bağlaşması kurar⁹⁶.

⁹² Bunlar için bkz.: MOE I. 329. vd. s.

⁹³ Della Valle yıllık 80.000 scudi'den söz eder (21. s.) ve bunu Kretschmayr 25 000 forint olarak hesap eder (50.s.), ama 1551-1552 hesaplamalarına göre (Sándor Takáts'ın bildirdiğine göre, Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1899 (VI.), 192.s. vd.) net gelir aşağı yukarı yalnızca 8-10.000 forint idi ve yalnızca brüt gelir yıllık 20-22.000 forinti aşırıyordu. İki on yıl içinde durum çok değişmiş olmasa gerek.

⁹⁴ MOE I. 311.s vd.

⁹⁵ Yalnızca János'un yanıtını biliyoruz: OL NRA, 675/15 = Hécdervary It. II., N. 35 (7 Şubat 1532).

⁹⁶ EK Kaprinai, Tom. XLIV. N. 54. - 158. s. ?

Kral János'un zorunlu taktikleri, Türklere (Osmanlılara) boyun eğmesi ve özellikle de zaten zayıflığının işareti olarak görülen Gritti-girişimi şimdi belki de kendisini torpillemeye başlamış (bunu tutarsızlık, oraya buraya saldırmak olarak görmüş olmalı), kendi yandaşları arasında da giderek artan bir belirsizlik duygusu uyandırmıştır. O yine de uygulanmaya konmuş olan darbenin uygulanması yolunda çekinmeden ilerliyordu. Vali güzün geri gelmemiştir, oysa bu sırada gelmesi bekleniyordu: Kral daha rahat soluk almaya cesaret eder ve Erdel tuz ocağını onun görevlendirdiği kişilerin elinden alır. Pizzacomino sahtekarlık suçlamasıyla tutuklanır⁹⁷ ve onun yerine tuz ocağının yönetimi görevine ve buradan elde edilmesi umulan gelirin yönetimine 20 Ocak 1532'de Yargıç Gergely Pesthieny getirilir. Bundan söz eden anlaşmayı Nádasdy görmemiştir bile: Onaylayan Kançılar Werböczy'dir⁹⁸. Martta kral artık Erdelli kendisine gönderdiği bir mektupla Deák Miklós Sárlósi'yi (Nicolaus litteratus de Sarlos) Erdel tuz kontluğuna (comes camerarium)⁹⁹ atar; bu kont Pesthieny adına asıl yönetim işiyle görevlendirilmiş olmalıdır.

Gritti ile yapılmış olan sözleşme böylece pratikte askıya alınmış oldu. Szapolyai bununla daha önceki temel denge-politikası ilkesini bozmuş oluyordu. Onu bu adımı atmaya yönlendirmiş olan nedir?

Doğrudan doğruya ekonomiyi ilgilendiren sorunlar söz konusu olduğu için en başta "Gritti-Şirketinin" işleyişine ilişkin -ne yazık ki az sayıdaki-, verilerimizi incelememiz gerekiyor (Böylece daha baştan vergi işlerini bir yana bırakabiliriz; bunların yeni rolü konusunda şimdiye dek elimize veri geçmemiştir.)¹⁰⁰. Bu yetersiz belgeler de açıkça Venediklinin maden yöneticiliğinin hiç de azımsanmayacak sonuçlar elde ettiğini göstermektedir. Kral daha avans olarak söz verilen 10.000 forintın yarısını hemen almadığı gibi ancak büyük bir gecikmeyle alabilmiştir ve üretimin başlamasını da kısmen karşılaşılan yıkımlar ve kısmen de işgüderlerin güvenilmezliği ciddi bir

⁹⁷ Gritti geldiğinde Brasso'daki zindandan kurtarmıştır: Della Valle, 25. s.

⁹⁸ Onunla yapılan anlaşma için bkz. (Werböczy'nin karşı oyuyla): OL 1526 sonrası koleksiyonlar, Dezső Véghelyi'nin koleksiyonu (R. 284). 20 Ocak 1532 ; 25 Temmuz 1532'de hala o rapor vermektedir (aynı yer. sine die (=tarihsiz - ç.n.).

⁹⁹ OL Zichy cs., 4/1802. (23 Mart 1531).

¹⁰⁰ Vergi işiyle ilgili uygulamalar olasılıkla Nádasdy'nin (yani Gritti'nin) onayı olmaksızın: OL AE, 71/91 (3 Şubat 1531); Nagykároly'daki Károly ailesinin belgeliği (Bundan böyle: Károlyi It.) III. (Géresi K.) Bpeşte, 1885 (N. 105. 9 Aralık 1531); ve en başta da OL ADF Szapolyai, 5 Haziran 1531 = bir dicator kraldan yüksek soyluların isteği üzerine yönerge ister.

biçimde engellemiştir¹⁰¹. O günlerin Macaristan'ının en geniş bilgilenme yeteneğine sahip figürü Laski sonradan, madenlerin Gritti'nin söz verdiği gelirinin ancak küçük bir bölümünün hazineye girdiğini savlamıştır¹⁰²; ve görmüş olduğumuz üzere János, Erdel'le ilgili umutlarının daha 1531 baharında -bunun Fugger görüşmeleri sırasında olduğu da doğrudur ya-, boşa çıktığını belli etmiştir.

Öte yandan maliye işlerindeki kötü deneyimlere siyasal değişiklikler eşlik ediyordu. Szapolyai danışmanları arasında bu sıralar Gritti'nin iktidarı ele geçirmeye çalıştığı söylentisini yaymaya başlamıştır¹⁰³. Valinin attığı güç anlaşılır bir iki adım (Nádasdy'nin atanmasını düşünelim!) ve havada uçuşan İstanbul dedikoduları bu anlayışa büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Ama bunda en büyük pay şok durumunun geçip gitmiş olmasıdır. Gritti'nin davullar çalarak ilan ettiği büyük Türk (Osmanlı) saldırısı geri kalmış ve onun yerine Babıali ateşkese başvurmuştur¹⁰⁴. Bu durumda kralın saldırıya bağladığı korkular ve umutlar gerçekleşmemiş oluyordu. Ateşkesin sonucu olarak da kendi iktidarı gözle görülür bir biçimde stabilize olmaya başladı ve ülkeye ateşkes koşullarına uyulup uyulmadığını denetlemek için Leh görevliler geldi¹⁰⁵. Uzaklarda bulunan bankerin iktidarının hem kısıtlanması olanağı, hem de gerekçesi varmış gibi görünmeye başlamıştı birden bire -tabii ki bu arada sultan ile aradaki iyi ilişkinin zarar görmemesi gerekiyordu. Ancak kral bunu da düşünüyordu, 1531 yazında Babıali'den Alman imparatorluk toplantısına elçiler gönderme iznini de almıştı ve (Sultan) Süleyman'ın 1532'de gelmesi artık kesinleştiğinde bir mektup yazarak baronları ve papazları ona saygılarını sunmak üzere yanına çağırdı¹⁰⁶. Böylece durum elverdiğinde İtalyan'ın atacağı adımları da savuşturmayı umuyordu.

*

Derken talih gerçekten de çok geçmeden yüze güldü. Gritti 1532 yılı Paskalyası dolayında Türklerin (Osmanlıların) erteledikleri savaşa bu yıl gerçekten de girişeceklerini artık kesinlikle biliyordu. İstanbul'da geçen yıl

¹⁰¹ Gritti ile ilgili olarak Kretschmayr da ülkeyi soyduğu savında bulunur, ama verileri büyük ölçüde daha sonraki bir tarihe aittir ve verileri abartılıdır. Aşağıya bkz.

¹⁰² Pölnitz, 235. s.

¹⁰³ Ayrıntılar için bkz. *Kretschmayr*, 62. vd. s.

¹⁰⁴ Aynı yer 55. s. vd.

¹⁰⁵ Acta Tomiciana XIII. N. 360 ve N. 381.

¹⁰⁶ Tüm bunlar için: Óváry, N. 201 ve Ep. Proc., II. N. 6 (31 Mayıs 1532).

boyunca (Sadrazam) İbrahim Paşa'nın gösterdiği ilgi onun olası yitikleri¹⁰⁷ için parlak bir *tazminat olmuştu, keyfi öyle yerindeydi ki Macar işlerini sürdürmek konusunda da eksiksiz bir çabayla çalışabileceğini duyumsuyordu*: Bunlar Ferdinand ile yapılacak görüşmeler için Fransız, Leh aracılığı sağlamaya çalışmaktadır, kralla ve Nádasdy ile mektuplaşmaktadır, sınıfların düzenlenmesi işine, Perényi'nin Babıali'ye gönderdiği özel elçisine göz kulak olmaktadır vb¹⁰⁸. János'un kendisine verdiği, ama Habsburgların egemenliği altındaki Klissza kalesini ele geçirmeye çalışmaktadır¹⁰⁹ ve bu arada 30 Aralık 1531'de eski reçeteye göre Ferdinand'ı mektup göndererek savaşa tehdit etmektedir¹¹⁰. Derken 26 Şubat 1532'de yüzlerce kişilik asker eşliğinde Macaristan'a doğru yola çıkar; ama hastalığı ya da ticari işleri yüzünden öyle yavaş ilerlemektedir ki, -Nádasdy'yi 22 Martta kendisini karşılaması için Tirgoviste'ye çağırmıştır-, kral adına kendisini bekleyen Brodarics ve Werböczy'nin bulunduğu Brasso'ya ancak Mayısın sonuna doğru bir tarihte ulaşır¹¹¹.

Adı geçen iki kişinin gerçekten de açıklayacağı şeyler vardı, ama öyle görünüyor ki İtalyan'ın aynı zamanda Szapolyai ile de çekişecek hali yoktu. Şimdilik Pizzacomino'yu kurtardı, Brasso'ya epey pahalıya patlayan bir gümrük kirası sözleşmesi dayattı, sonra da hala savaşmakta olan Nagyszeben' i kapitülasyona razı edemediği için kendisinin topladığı bir kısmı toplantıyı Vízakna'da geride bırakıp Várad'dan ve Debrecen'den geçerek yavaşça Buda'ya çekildi ve saray onu burada büyük bir ihtişamlı ve saygıyla karşıladı¹¹². Önemli sayılara ulaşmış bir orduyla geldiği ve Türk (Osmanlı) orduları da artık Macaristan'a yaklaştığı için kendisiyle kral arasındaki çelişkinin çözülmesi konusunda bir kuşku duyulmuyordu artık: 9 Temmuz 1532'de o zamana dek sahip olduğu rütbelerin yanına bir de -belli ki tazminat olarak da-, başkomutan, yani capitaneus generalis eklendi¹¹³.

¹⁰⁷ *Kretschmayr*, 50. s.

¹⁰⁸ *Agy.* 55. s. vd.

¹⁰⁹ *Agy.* 58. s. vd.

¹¹⁰ *Agy.* 62. s.

¹¹¹ Yola çıkış tarihi yanlış olabilir, yalnızca Della Valle'ye (21 vd. ve 49. s.) göre öğreniyoruz bunu. Nádasdy'ye yazdığı mektup *Ep. Proc. II., N. 4*; ayrıca hazırlamakta olduğum yapıtuma bakınız.

¹¹² *Della Valle*'ye dayanarak *Kretschmayr*, 68 vd. s.; Gritti Vízakna'da Istvánfi'ye göre (120.s.) Dcák Simon Athinai'yi astırdı. Bunun yanlış olduğunu bildiğimiz için (bkz. *Sörös Pongrác*'ın makalesi, *Századok*, 1905/39), Gritti'nin János tarafından oraya yerleştirilmiş olan adamlardan birini - belki de Sarlósi'yi - idam ettirdiğini düşünebiliriz.

¹¹³ *Ep. Proc.*, I. N. 8; *Történelmi Tárl*, 1908, 277. s. ve *Kretschmayr*, 71. s.

Yeni atamayı izleyen birkaç gün ateşli etkinliklerle geçti. Ayın 11'inde baş eğmeyen Nádasdy'ye yeniden mektup yazar, kendisine bağlamayı dener - ve bu arada Pizzacomino'yu ondan Máramaros'u alması için yola çıkarır¹¹⁴. János'un sultanı karşılamak üzere yaptığı toplanma çağırısı sağır kulaklarca karşılandığı için beylere sitem eden bir mektup yazar¹¹⁵. Ama sonucu bekleyecek vakti yoktur, çünkü ayın 17'sinde (Sultan) Süleyman'ı ve sadrazamı selamlamak üzere sınıra doğru kendisi yola çıkar.

Buluşma Eszék'te gerçekleşir ve Gritti'nin ilk işi yine (Sadrazam) İbrahim'in yanına koşturan Péter Perényi'yi -potansiyel muhalifini-, yakalattırmak olmuştur¹¹⁶. Bunu yaptıktan sonra hemen Buda'ya dönmüş ve bu arada devasa Türk (Osmanlı) ordusu da batıya yönelmiştir. Kral János'un Türk (Osmanlı) dostu politikası şimdi en azından, sultanın Viyana'ya doğru ülkenin yüreğinden geçerek ilerlemesini engellemek gibi bir sonuç doğurmuştur; şurası da bir gerçek ki bu işe de Venedikli'nin elini iyice katmış olması gerekiyor.

Vali başkente dönünce ateşli etkinliklerini sürdürdü. Askerlerinin sayısını daha da artırdı ve kralın iyi para vermediği ücretli askerleri de hizmetine kabul etti¹¹⁷. Onunla ilgili olarak bize bir de Buda'ya Macar muhafız birliğinin yerine Türk (Osmanlı) muhafız birliği subayları bıraktığı bilgisi gelmiştir¹¹⁸. Bu pek olası olmasa da kesin olan şu ki durumun efendisi bu sırada odur. Her alanda geçerlilik kazandırdı iradesine: Maden kentlerinden olağanüstü vergi isteminde bulundu, János'un rehin işlerini onayladı, hazinedarlık yetkilerini kullanarak kamu yönetimine karıştı: Krallık buyruklarını kendi yazdırdığı ayrı yazılarla destekledi¹¹⁹. Tüm bunların yanına bir de diyet meclisi topladı alalecele ve bu meclis Buda'da 15 Ağustos'a dek

¹¹⁴ *Kretschmayr*, 69/4 not; dolayısıyla *della Valle*, 25. s.

¹¹⁵ EK Coll. Prayana Tom. XV. 148 s. recto (16 Temmuz 1532)

¹¹⁶ *Acsády*, 90. s. ; *Kretschmayr*, 71. vd. s.

¹¹⁷ *Szerémi*, XC.

¹¹⁸ *Kretschmayr*, 72. s.

¹¹⁹ *Szerémi*, XCIII, Gritti'nin görevlendirme mektuplarına kralinkinden daha çok değer verildiğini söylüyor. Vergi istemi için bkz.: *Kretschmayr*, 73/1 not (5 Ağustos 1532) ve OL NMT, 1532 yılı, 1924/19/9 (4 Eylül 1532); vali 6 Ağustos 1532'de kralın Debrecen'i János Ezthari'ye ve Benedek Bajoni'ye 2.500 forint karşılığında rehin verdiğini yasal bir eylem (!) olarak onayladı (OL NMT, 1532 yılı "Illésházi"); buna koşut iş bitirmeye örnek: János'un Fehérvár kentine gönderdiği buyruk (OL Zichy cs., 33 et E/1 (2 Eylül 1532), ve Gritti'den aynı yazı aynı yerde (N. 2 (15 Eylül 1532).

sürdü¹²⁰. Toplantı alışılmış dava ertelemelerini gördü, sonra ister istemez gubernatorun gerçek bir tahta çıkış konuşmasını dinledi ve bu konuşma İtalyanca yapıldığı için János Dóczy bunu Macarca'ya çevirdi. Bu konuşmada Gritti ülkenin içinde bulunduğu sorunları yalnızca kendisinin ve Türk (Osmanlı) bağlaşığının savuşturduğunu ve savuşturacağını açıklıyordu; ve Ferdinand'ı ülkeden kovmaya söz veriyor ve hatta Szerémség'i Türklerden (Osmanlılardan) geri alacağını belirtiyordu. Ondan sonra tüm bunların karşılığı olarak korkunç bir vergi isteminde bulundu, *her mülkün yarı değerini (!)* oya sunmak istedi. Gerçi yeniden açılacak olan Erdel altın madenlerinin bu parayı karşılayacağını da belirtmişti, ama bu tartışmalı vaat dehşete kapılan ve krala bu durumu bildirmeyi deneyen sınıfların tedirginliğini gideremedi. Kral ise -başka ne yapabilirdi ki-, bu başvuruları reddetti; eski sözcüleri Werböczy de aynı şeyi yaptı. Sonunda valiye boyun eğmek zorunda kaldılar; böylece onu pratikte de efendileri olarak tanımsız oluyordular¹²¹.

Şişeden salıverilen cin birkaç hafta içinde kendisini canlandıran kişinin neredeyse her işini elinden almıştı. Şimdi artık bir başkomutan olarak onun yerine askerî işler de görmeye başlamıştı: Olasılıkla Türklerin (Osmanlıların) isteği üzerine kendi ordusuyla Ağustos ayı ortasında Esztergom'u kuşattı. Güzel umutlarla girilen bu iş haftalarca sürmesine karşın bir sonuca yine de ulaşamadı. Gritti'nin Macar askerleri isteksiz çarpışıyorlardı ve Szapolyai'ninkiler ve onun getirdiği yardımcı birlikler de yine aynı biçimde davranıyorlardı¹²². Bu günlerde yalnızca bir tek iş bitirilebildi: Tamás Nádasdy'nin işi.

Vali yardımcısına son çağrılarını karargâhtan göndermişti, ama aslanın inine¹²³ gitmek onun aklının ucundan bile geçmiyordu, hatta adamları Máramaros'a gelen Pizzacomino'yu silahla karşılaşmışlardı: Saldırı haberi tam da bu günlerde ulaşmış olmalıdır Gritti'ye¹²⁴. Kral genç beyi kısa bir süre önce müthiş bir iyilik yaparak kendisine bağlamaya çabalamıştı: Gelini

¹²⁰ A MOE I., 462. s. verisini sonraki belgeler doğrulamaktadır ve bu toplantıyı toplantı tarihini de belirterek *conventus partialis* adını vermektedirler: OL NRA, 840/18. dolayısıyla II., N. 53/a. (Önceki 4 Mart 1533, sonraki 9 Şubat 1536)

¹²¹ Dava ertelenmesi için önceki notun belgelerine bakınız. Gritti'nin rolü için bkz.: Szerémi, XCI.; % 50 vergiyi gerçekten de toplamak istemişlerdi, bkz. OL Zichy cs. 81 NB/11904 (28 Kasım 1532)

¹²² *Kretschmayr*, 74. s. vd.

¹²³ Gritti bunları daha Esztergom eteklerinden 19 ve 31 Ağustos 1532'de göndermişti kendisine (*Kretschmayr*, 69/4. no.)

¹²⁴ *Della Valle*, 25. s.

olan Orsolya Kanizsai'yi 9 Haziran 1532'de evlendirmiş ve böylece muazzam bir aile mülkünün mirasçısı yapmıştı¹²⁵. Nádasdy sonunda Gritti'ye ihanet de etti. İtalyan'ın başka bir yardım araması gerekiyordu ve bu yardımı János Dóczy'nin kişiliğinde buldu. Daha Esztergom eteklerindeyken bu kişi thesaurarius ünvanını taşıyordu¹²⁶, Nádasdy'nin görevi konusunda ise bir daha haber alamıyoruz.

Esztergom'a kötü sonuçlanan saldırı Sultanın Kőszeg eteklerinde uğradığı gözle görülür fiyaskonun küçük bir kopyası idi. Ekim sonunda artık Türk (Osmanlı) ordusu da geri çekilmeye başlamıştı ve Slovenya'yı yakıp yıkarak geçiyor ve yurduna doğru akıyordu. Durum kritikleşmişti: János'un -dolayısıyla da şimdi artık Gritti'nin de-, yarım ülkesi Alman İmparatorluğunun muazzam ordusuna karşı dayanabilecek miydi? Banker-vali Buda'da ancak birkaç gün dinlenmeye cesaret edebildi ve sonra Dóczy ile, Laski, Batthány ve Orbán ile Belgrad'a divandan bir yardım istemek için koştu; Szapolyai ise -Venedikli'yle sultana büyük armağanlar göndererek-, büyük bir bilgelik göstererek Maros kıyısına geri çekildi¹²⁷.

Ama tehlike kısa sürede geçip gitti. Dev imparatorluk ordusu Macaristan'a ayak basmaksızın ve tek çarpışmaya katılmaksızın dağıldı; gubernator ise başkenti savunmak için asker bulmayı başardı ve aynı zamanda Eszék'te daha büyük bir Türk (Osmanlı) birliğinin yardıma hazır beklemesini sağladı¹²⁸. Gritti yine de Perényi'yi serbest bırakmayı uygun gördü (Nádasdy olayından akıllandığı için bunu, önce oğlunu İstanbul'a rehlin göndererek yaptığı da doğrudur ya)¹²⁹. Bu işleri bitirdikten sonra ise çevrede köylü askerler (!) toplayan kralla buluşmak istiyordu ve biraz kararsızlıktan sonra Tisza kıyısında bir yerde onu bekledi. Alınmış olan yardımı ve hiç değişmeyen yardım vaatlerini yineledikten sonra Gritti Buda'ya döndü¹³⁰, János ise Debrecen'den geçerek Huszt'a gitti¹³¹: Öyle görünüyor ki Nádasdy işiyle ilgili bir işini bitirmek istiyordu.

¹²⁵ Horváth M., Nádasdy, 59.s. ve 59/3. not.

¹²⁶ Dóczy maden kentlerine 5 Eylül 1532'de Esztergom eteklerinden thesaurarius olarak yazmaktadır: OL NMT, 1532 yılı, 1924/19/8

¹²⁷ Szerémi, LXXXVIII. ve Kretschmayr, 77. s.

¹²⁸ Kretschmayr, 78. s.

¹²⁹ Della Valle, 33. s.

¹³⁰ Kretschmayr, 79. vd. s.

¹³¹ 1530 Ocağında Debrecen'deydi (OL Zichy cs., 4/1808, 12 Ocak 1532), Huszt'ta daha sonra bulunmuş olmalı, çünkü oradan 18 Ocakta Buda'ya dönüşü bekleniyordu (Tört. Tár. 1908. 323. s.)

Gritti ve yanındakiler 21 Aralık 1532'de, kışın dondurucu soğukunda Buda'ya vardılar¹³². Tatsız bir haberle karşılandı burada: O uzaktayken Nádasdy kente gelmiş ve Athinai ile ve başkalarıyla birlikte kendisine bağlı bir otuzda bir vergi toplayıcısı olan memur János Bogádi Deák'ı soymuştu¹³³. Burada iki başrol oyuncusunun kişiliğinde János'un doğrudan yandaşlarının güzden beri olan bitenlere gösterdikleri ilk tepkiyi görüyoruz: Türklerin (Osmanlıların) yenilgisinden sonra Gritti'nin gücünün de azalacağını umuyorlar, sultanın onu öldürttüğü haberini yayıyorlardı düpedüz. Bu gözü pek eylem gubernatoru son derece kızdırdı. Ele geçirdiği başrol oyuncularından birini astırdı, elinden kaçmayı başaran Athinai'yi provisorluktan aldı ve yerine de Kral János'a 1527'den beri hizmet eden György Fráter'i getirdi¹³⁴. Baş suçlu Nádasdy'nin ele geçirilmesini ise aylar sonra İstanbul'dan tekrar tekrar denedi ve elinden bir şey gelmediği için kapıldığı öfkeyle ondan bir biçimde öç alabilmek için sahte bir Kanizsay oğlu bile yarattı¹³⁵. Oysa suikastin ona yararı dokunmuştu: Egemenliği öncekine göre daha da güçlenmişti, çünkü hazinedarlıktan sonra kendi yarattığı bir göreve başlamıştı. János'un onun Buda'ya dönüşünü erteleyip durmasına şaşmamak gerekir. Nádasdygilinkilere benzer biçimde danışmanları da daha cesur davranmaya başlamışlardı; başlarında İmre Czibak olmak üzere onu uzaklarda kalmaya teşvik ediyorlardı¹³⁶. Ancak İtalyan'ın kurnazlıkları özellikle Nádasdy tarafından da canlandırılmasına yardımcı olunca Ferdinand ile yapılan barış görüşmelerinin altını oymaya başlamışlardı (Kendisinden

¹³² *Della Valle*, 26 vd. s. ve Tört. Tár (1908, 290. s.

¹³³ Olayı Szerémi'den öğreniyoruz (LXXXIX.), ama bunun zaman belirlemesi tümüyle yanlıştır: 1533 Şubatında Gritti artık Buda'da idi. Bu olay bir olasılık Gritti Belgrad'da bulunduğu sırada olmuş olmalıdır. Belki de 1532 Şubatı da söz konusu edilebilir, ama bununla da Brodarics'in Nádasdy'ye yazdığı 1532 tarihli mektupları çelişir gibi görünmektedir. (Tört. Tár 1908, 264. s. vd.)

¹³⁴ *Szerémi*, XC.; "rahip" in provisorluğuyla ilgili belgelere dayanan veri ancak 1534'e aittir (OL Zichy cs., 4/1824, 1 Eylül 1534). György Fráter'in adı belgelerde ilk kez consiliarius olarak 1532 Mayısında geçer (OL NMT 1533 yılı, "Illésházy"), buna karşın Gritti'nin adamı olarak bakmamız gerekir ona: Szerémi işe başlar başlamaz bomboş tıngırdayan krallık kilerini doldurduğunu yazmaktadır. Bunun için gereken parayı Gritti'den almış olmalıdır.

¹³⁵ 25 Şubat 1533'te artık öyle haberler dolanıyordu ki bunlara göre Gritti'nin ricası üzerine (Sadrazam) İbrahim János'a Nádasdy'yi yakalatması için buyruk göndermişti; ve İtalyan Ferdinand'ın adamlarından İstanbul'dayken bile onun yakalatılmasını isteyecektir (*Kretschmayr*, 82 vd. s.). Saf Brodarics bu suralarda Nádasdy'yi, Huszti'u vererek ve kendisinde kalmış olan mührünü (!) geri vererek valiyi yatıştırmaya ikna etmeyi denemektedir (Tört. Tár. 1908 292 ve 323. s.). Bu arada Gritti bir sahte Kanizsay daha yaratmıştır ve böylece Nádasdy'yi mülkünden etmeyi denemektedir (Ep. Proc. II., N. 18., 12 Ekim 1533).

¹³⁶ *Kretschmayr*, 82. s.

bağımsız olarak yapılan her türlü girişim Gritti'nin durumunu bozuyordu, özellikle de eğer bunlar barış ile ilgiliyse.), ve 1533 Ocağının son günlerinde başkente bir yolculuk yapmaya karar verdi¹³⁷. Ancak iyi başlayan anlaşma birkaç gün sonra beklenmedik bir dönüşümle sona erdi, Ferdinand'ın İstanbul'da da, hem de başarılı geçen görüşmeler yaptığı ortaya çıkmıştı¹³⁸. Habsburgların kendilerini dışarıda bırakarak Türklerle (Osmanlılarla) anlaşma yapmaları olasılığı hem kralın hem de valinin çıkarlarını tehdit ediyordu: Bu durumda, (Sadrazam) İbrahim'in zaten İstanbul'a çağırıldığı valinin Avusturyalı elçilerin işlerini dengelemek üzere Babıali'ye gitmesi konusunda kolaylıkla anlaşılar.

Bir yıldır denetleyemediği işleri yüzünden de İstanbul'a gitmesi gereken Gritti depoda bulunan hemen her şeyi hemen sattı (yığınla safran vardı; önüne gelene bundan satın almayı dayatmıştı) ve 25 Martta ivedilikle yola çıktı. Demek oluyor ki kral başına bela olmuş olan validen yine kurtulmuştu¹³⁹, ama Macar sorununun çözümünün anahtarının şimdi rakibinin gittiği yere, Boğaziçi kıyısına geçmiş olması rahatlamasını büyük ölçüde engelliyordu. Tümüyle savunmasız kalmamak için Kançılar Werböczy'ye Gritti'nin gidişinden hemen sonra buyruk verdi: Onun da Babıali'ye gitmek üzere hazırlanmasını istedi, daha sonra ise deneyimli Laski'yi de İtalyan'dan sonra kendi sözcüsü olarak (İstanbul'a) gönderdi¹⁴⁰.

*

Korkmakta her bakımdan haklıydılar. İstanbul'da daha Gritti'nin ulaştığı sırada Habsburgların elçileriyle görüşmeler yapılıyordu. İtalyan bir yıldır uzakta olduğu için etkisi azalmış olsa Sultanın Macaristan'a ilişkin anlaşmanın yapılması işini kendisine bırakmasını sağlamıştı. Tam da zamanıydı: Ferdinand'ın elçisi Zárai Jeromos askeri başarısızlık, Fransızların verdiği bilgiler ve bir de İran savaşlarının hazırlıkları dolayısıyla daha bir yumuşamış olan (Sadrazam) İbrahim'le barış imzalanması konusunda ilke olarak artık anlaşmıştı.

¹³⁷ Acta Tomiciana XV., N. 158; Szalay, MT., 133. s.; Bardossy, 118. s.

¹³⁸ Aynı yer.

¹³⁹ *Kretschmayr*, 90. s. Safran konusu: Brasso olayı için bkz. agy. 85. s.; bir başka örnek: OL Zichy cs., 4/1809 (23 Mart 1533), Gritti pek çok köyü safran almaya zorlamıştı. Ama 1532 Buda meclisinde de ülkenin başına safranı sarmıştı! (*Szerémi*, ag. Yer).

¹⁴⁰ Werböczy daha 26 Mart 1533'te 6 000 forint borç aldı bu yolculuk için: *Fraknoi*: Werböczy 291. s.; Laski için aşağıya bkz.

İtalyan, Zárái'nin ve İbrahim'in anlaşmayı -bu anlaşma konusunda Zárái'nin oğlu Viyana'da Türk elçisinin bulunduğu bir toplantıda bilgi vermişti-, olasılıkla sultanın haberi olmaksızın yaptıklarını tam zamanında öğrenmişti. Buna göre barış anlaşmasında Macaristan'ın ikiye bölünmesine yer vermeyi vaat etmişlerdi, durum zaten böyleydi, oysa Babiali bunu ne bu sırada ne de daha sonra duymak bile istemiyordu, bu yüzden ilkesel kararlar alınırken Macar sorunu pratikte ele alınmamış oldu. En azından (Sadrazam) İbrahim'in İran'da saplanıp kalmış olan Türk (Osmanlı) İmparatorluğu için bu tür sert önlemlerle vakit kazanmak istediğini düşünebiliriz. Gritti bu olanağın ayırımına vardığı için ortaya çıkan kargaşayı kendi yararına -Szapolyai yararına değil!-, kullanmak istedi. Yetki sınırlarını çok büyük ölçüde aşarak, imparator ile sultan arasındaki pazarlığa karıştı ve Alman elçilerine yavaş yavaş, her ne kadar sultan Macaristan'ı János'a vermek istiyorsa da Ferdinand ile ortaya çıkan sınır sorunlarını gidermek üzere aldığı tam yetkiyi kullanarak Habsburgları avantajlı duruma geçirebileceğine inandırdı. Sonunda da sakınarak neredeyse tüm Macar sorununu Ferdinand'ın tam istediği biçimde sultan adına çözmeyi önerdi. Gritti'nin bu önerilerinin temelsiz olduğu apaçıktır: Sultanın bütün ülkeyi János'un yönetimine vermek konusunda kararlı bir niyeti vardı ve bu arada da Ferdinand'a da Mohaç öncesinde elinde bulunandan ötesini bırakmak istemiyordu. Ancak Venedikli ve (Sadrazam) İbrahim yaniltma, kandırma ve inandırma konusunu öyle bir yere vardırıdılar ki -eğer araya ilgisiz biri girmemiş olsaydı-, neredeyse gerçekten sultanı da aldatıp son kararı verecek kişinin Gritti olmasını sağlayacaklardı. Bunun için doğal olarak her iki tarafın rahat olması gerekiyordu; her iki tarafı da kendileri için çalıştığına inandırması gerekiyordu. Ancak iki tarafın ikisi de ona güvenmiyordu. Szapolyai İstanbul'a önce Werböczy'yi sonra da Laski'yi göndermişti arkasından. Buda'da olanlardan sonra gubernatorun yaptığı işleri denetlemek ve dengelemek gerektiği belliydi, ama Gritti onları yine de aldattı. Laski'nin ve kançılardan görüşmeleri tümüyle başka konularda sürüyordu (örn. eskimiş Silezya-Macaristan sorununu ortaya atmışlardı): Werböczy yalnızca Babiali'nin resmi tutumu konusunda bilgi topluyordu ve sunduğu zengin armağanlara karşılık 1533 Aralık ayında yurda sultanın vaadini getirdi: Bu iş için görevlendirilmiş olan Gritti ülkenin tümünü János için barışla elde edecek, hatta güneydeki uç kaleleri de geri verecekti. Valinin kendisi daha önceki bir tarihte (1533 Temmuzunda) benzeri bir vaadi içeren mektupla kralı rahatlatmıştı.

Serüvencinin oyunu sonunda yitirmesine Avusturya sarayının onun karmaşık dolaplarını anlamadığı için -oysa kendisine, Venediklinin kişisel

çabalarının yanı sıra bunun da bir yararı varmış gibi görünüyordu-, vaktinden önce Gritti'nin vaatlerini açıklaması yol açtı ve böylece (Sadrazam) İbrahim İran seferine çıktığı için bir başına kalmış olan İtalyan'ın üstündeki kisveyi Sultanın gözü önünde çıkarmış oldu. Gritti'nin pozisyonu sarsıldı, öyle ki 1534 baharında artık kendisini görüşmelerden uzak tutmak zorunda kalmıştı. Bu arada Babıali'de -(Sadrazam) İbrahim'in uzaklaşmasıyla ve rakibi korsan asıllı denizcilerin komutanı Barbaros Hayreddin'in gelmesiyle ve bir de Fransız diplomasisinin yeni etkinlikleriyle-, tümüyle barış karşıtı akım egemen oldu. Habsburgların elçileriyle sürdürülen diyalog -ki bu diyalogda Macar konusu aslında baştan sona yalnızca ikincil bir sorun olarak kalmıştı-, yavaş yavaş gündemden çıktı. Ferdinand'ın 11 Ekim 1533'te törenle ilan ettiği barış (doğal olarak (Sadrazam) İbrahim'in koşullarıyla!) daha doğmadan ölmüştü. İtalyan yine de kendisini yazgıya teslim etmek eğiliminde değildi: Etkinliğini iyice yitirdiği Babıali'ye yavaş yavaş sırt çevirerek imparatorluğun elçileriyle birlikte Türk (Osmanlı)-İran savaşları sırasında Türk (Osmanlı) İmparatorluğuna karşı alabildiğine fantastik planlar yapmaya, bir Hıristiyan saldırısının planlarını yapmaya koyuldu. Sonunda 15 Haziran 1534'te Ferdinand'ın ve János'un ülkeleri arasındaki sınırları Babıali'nin isteğine göre çizmek üzere sultanın buyruğuyla Macaristan'a doğru yola çıktı; ruhunun derinliklerinde belki de Kral János'u yerinden edip Macaristan'ı Habsburgların yönetimi altında birleştirmek ve V. Karl'ı doğrudan doğruya İstanbul'a bir saldırı başlatmaya ikna etmek yatıyordu¹⁴¹.

Büyük barış umutlarının demek ki ancak buncası gerçekleşmişti: İtalyan, Babıali'nin aslında hiç kimsenin bilmediği buyruğuna uygun olarak krallar ve halk konusunda karar vermek üzere giderek daha da tanınmayan birine dönüşmüş olarak Macaristan'a gelmişti. Herkes en iyi şeyleri ummakta haklıydı, ama en kötüye de hazır olmalıydı: Beklentinin histeri sınırlarına ulaşmış olmasına da şaşılmaz¹⁴². Oysa her iki tarafın da kendilerini kurtarmasını beklediği insan özellikle de bu aylar sırasında kendi yanlışlarını sergilemişti. 1533 yazında eyleme girişirken uyguladığı yöntem politik serüvenciliğin pek çok belirtisini üstünde taşımaktadır. Doğal olarak aslında neyi planladığını sezmemek bile pek olanaklı değildi. Eğer özgürce varsayımlarda bulunacak olursak olasılıkla Ferdinand'dan da valilik görevi elde

¹⁴¹ İstanbul görüşmelerinin kargaşa dolu olayları konusunda özellikle bkz.: Szalay MT, 134. s. vd.; Kretschmayr, 87 s. vd.; ve Bárdossy 112. s. vd. net bir resim oluşturmak olanağı vermektedir. Yukarıda anlatılanları bunlara dayanarak oluşturduk.

¹⁴² Bkz. Acta Tomicianae XV. cildinin çeşitli elçi raporları; bunun yanı sıra Acsády, 103 s. vd. ve Kretschmayr, 98 s. vd.

etmeyi düşünüyordu; ve bunu Babıali'ye Janos'un yönetiminde gerçekleştirilecek olan birleştirme anlaşmasının bir uygulaması olarak, Habsburglara ise Türkleri (Osmanlıları) aldatmak olarak gösterecek ve Macarların karşısına da ülkeyi yeniden birleştiren kişi gibi çıkabilecek ve de ülkeyi sonunda kendisine ayıracaktı. Ancak ne planlarsa planlasın Buda'da oynadığı rolünün tümü de yaslanabildiği tek gerçek gücün Türkler (Osmanlılar) olduğunu kanıtlamaktadır; çevirdiği son dolaplar ise onu kaçınılmaz bir biçimde özellikle de bu destekten uzaklaştırmıştı. Gerçek yüzünün ortaya çıkışından sonraki planlar konusunda ise -Habsburg elçilerinin kulağına hoş gelen bu fikirleri kendisi de ciddiye almış olsa bile-, tüm güzelliklerine karşın çenemizi yormamıza yazık olur.

Bu sonuncu planlar aslında tek bir amaca hizmet ediyor olmalıydılar: Habsburgların dostluğunu böyle kazanmak istiyordu. Gritti'nin taraf değiştirme düşüncesiyle ciddi bir biçimde uğraştığı açık gibi görünüyor: 1534 yazında Türk (Osmanlı) başkentini bir daha dönmemek üzereymiş gibi terk etmişti; oradan küçük oğlunu da getirmişti; ve de öyle değerli şeyler vardı ki yanında mal varlığından geride bir şey bırakmak istemiyormuş gibiydi¹⁴³. Çünkü politik rolü onu mali iflasın eşiğine getirmişti; Barbaros Hayreddin ondan aldığı krediyi ödemeyi reddetmişti ve kendisinin toplamak üzere kiralamış olduğu vergi gelirlerinin geri kalan taksitlerini ise hazine hiç acımadan tahsil etmeye başlamıştı ondan, öyle ki gümüş yemek takımlarını bile kısmen satmak zorunda kalmıştı¹⁴⁴. Ve tüm bunlar da başına sermayesinin önemli bir bölümü Macaristan'da umutsuzca ipotek altında olduğu bir sırada gelmişti.

Bu noktada bir an için duralım. Bir mektubunda Gritti'nin kendisi ve İtalyan sekreteri Tranquillus Andronicus anılarında aynı şeyi savlamaktadırlar; buna göre Kral János'un 1534'te Venedikliye artık 300.000 forintten fazla borcu vardır¹⁴⁵. Gerçi bu muazzam borcun bir bölümünün gerçek yatırımdan kaynaklanmadığı olasıdır; Máramaros tuz ocağı, Eğri piskoposluğu ve benzeri yerlerin gelirlerinden ya da Erdel madenlerinin mülkiyet hakkının zaman zaman başkalarına devredilmesiyle ortaya çıkan farktan kaynaklanıyor olabilir ve bunda 1532 seferinin ücretli askerlerinin ücreti de bulunuyor olabilir (çünkü bu sıralar herkes hazine adına savaşmak istiyordu!). Ama o, gerçekten kimi madenlere de yatırım yapmıştı, bunlar için

¹⁴³ *Della Valle*, 40. s. vd.; *Agostino Museo*'nun Gritti'nin ölümüyle ilgili anıları, *Magyar Történelmi Tár III.* (Bundan böyle: *Museo*) 70. s.; *Szerémi*, XCVII.

¹⁴⁴ *Kretschmayr*, 109. s.

¹⁴⁵ *Kretschmayr*, 50/1. not.

avanslar vermişti ve gerçekten krala da borç paralar vermişti ve bunun miktarı az da değildi! Bizim de bildiğimiz tek kredi mektubu 15.000 forintten söz ediyor; ve bunun karşılığında János ona 13 Mart 1534'te Szeged'i rehin vermişti¹⁴⁶, ama ülkenin tüm piskoposluklarının gelirlerinin de onda rehinde olduğu savı da vardır¹⁴⁷ ve kuşkusuz Debrecen de bir süre onun eline geçmişti¹⁴⁸. Yatırımda kullanılmış paralara rehindeki yerlerden yılda ancak kırıntılar geri dönmüş olmalıdır; eğer onların başına da maden kirasının başına gelen gelmediyse. Kraldan alındığı savlanan armağanların bunun yanında bir önemi yoktur, çünkü yağlı lokmalar ona değil divana ayrılmıştı¹⁴⁹.

İstanbul'daki sorunlardan sonra Gritti bu istemlerini yazgısına terk etmeyi pek istemiyordu; hatta sarsılan durumunu daha sonra Macaristan'da düzeltmeyi umuyordu. Babıali'de ne ölçüde bozguna uğramış olursa olsun, Macar işleri söz konusu olduğunda yine de en yararlı aracı olarak o görünüyordu. Sınır anlaşmazlığını düzenleme görevi sürüyordu, hatta yolda kendisine eşlik etmek üzere askeri bir güç de -gerçi bunun büyük bölümü oradan buradan bulunup buluşturulmuş çete idi, ama 200 de yeniçeri ayrılmışlardı ona- verilmişti¹⁵⁰.

*

Uzun ve kısmen işlerini gizlice tasfiye etmeye yönelik hazırlıklardan sonra gubernator yukarıda belirttiğimiz üzere sonunda, 15 Mayıs 1534'te Macaristan'a doğru yola çıktı¹⁵¹. Açıkça anlaşılacağı üzere her türlü zora başvurarak Macar beylerini boyun eğdirmeye niyetliydi¹⁵²; deneyimlerine dayanarak kendisinin 32/33'te onlar arasında kurduğu yapıları o zamandan beri büyük ölçüde yeniden yıkılmış olduklarını seziyordu. Sezgisi gerçek du-

¹⁴⁶ EK LEO N. 39 (Tarih yanlış olabilir, 1533 yerine!).

¹⁴⁷ *Kretschmayr*, 50.s.

¹⁴⁸ Károly It. III., N. 109. (17 Haziran 1534): İstanbul'dan Debrecen'e Laski'den Macaristan'a ilk kez geldiğinde aldığı 1.000 forinti ödeyeceğini yazıyor ve bunun karşılığında da Tetétlen'i alacaktır; görmüş olduğumuz gibi Ağustos 1532 'de kral Debrecen'i Bajoni'ye ve Ezthári'ye (Gritti'nin onayıyla) rehin vermişti.

¹⁴⁹ İmparatorluk elçisi Scepper Gritti'ye gönderilmiş olan 200.000 forintlik armağanın başına ne geldiğini öğrenmek istemektedir (*Kretschmayr*, 118. s.): Bu öyle bir abartıdır ki sözünü etmeye bile değmez.

¹⁵⁰ *Della Valle*, 36. s.; Scepper'e göre yalnızca bulunup buluşturulmuş adamları vardı ve bu, olan bitenlerden sonra pek de olanaksız değildir (Karş.: *Bárdossy*, 157. s.)

¹⁵¹ *Della Vale* 36. s. ve *Kretschmayr*, 109. s.

¹⁵² Scepper'e söylediği sözler için bkz.: *Bárdossy*, 157. s. ve *Kretschmayr*, 114. s.

ruma uygun düşüyordu, yine de bunda büyük bir yanlıgı gizliydi: Yurt içindeki değişikliklerin önemini küçümsemişti.

1530 Noeli kutlamaları sırasında henüz durum öyle görünüyordu ki iç savaşı kazanmanın yolu Türklerle (Osmanlılarla) işbirliği yapmaktı. Ama işte bu umut Kőszeg eteklerinde tüm gerçekliğini yitirmişti; Szapolyai'yi Gritti'yi atamaya ikna eden gerekçelerin yarısı da anlamını yitirmişti. Buna karşılık salt bir araç olması düşünülen vali Türk (Osmanlı) desteğini en başta kendisi yararına sağlayıp korkunç tehlikeli bir rakip durumuna gelmişti: Daha önceki kuşkların 1532/33 kışında tehdit edici bir gerçekliği olduğu ortaya çıkmıştı. Bu olgunun etkisiyle oynadığı rolün getirdiği ekonomik avantajlar da tersine döndü: Buda aşırı istemleri olan kredi açıcısından olabildiğine ucuz bir biçimde kurtulmak istiyordu. Gritti'nin beyleri frenlemek konusunda pek az yararı görülen başlangıçtaki çalışmaları kralın çevresine yöneldiği için daha sonra tümüyle geçersizleşmişti. Yitirdiği pozisyonlarını yeniden elde etmeye yarayan ve 1532'de yeni bir temel oluşturmaya yarayan çok hızlı yargılama gücü, iradesi, bu arada gösterdiği enerji, adamlarını seçmekte gösterdiği yeteneğe değer verme olgusu (Nádasdy ve Martinuzzi gibi iki kişinin kariyerini ona borçlu olduğunu düşünelim!)¹⁵³ yalnızca kendi amaçlarına hizmet ediyordu ve bu yüzden de rakiplerinin gözünde daha da tehlikeli bir duruma gelmişti. Gritti-deneyimi demek oluyordu ki başarısız olmuştu: János'a -eğer kendisi de onunla birlikte alaşağı olmak istemiyorsa-, bir biçimde onu görevden uzaklaştırmak işi düşüyordu.

Bu sıralarda Macaristan'da tek hesaba katılabilecek iç güç sayılan yüksek soyluların şimdi artık tüm olayı nefrete dönüşen bir antipatiyle izlemeleri de bunu yapmasını gerektiriyordu. Onlar da Türklerin (Osmanlıların) aşırı gücüne inanıyorlar, homurdansalar da yarı Türk (Osmanlı) sayılan bankerin çabalarına katlanıyorlardı; Kőszeg'den sonraki hava değişimi konusunda ise Nádasdy'nin ve Athinai'nin başkaldırısına göndermede bulunmamız yeterlidir. Süreç anlaşılır durumdadır: Kendisi tarafından başıra çağıra vaat edilen Türk (Osmanlı) zaferinin gerçekleşmemesi sonucu Gritti uzağı en iyi gören baronun gözüne bile doğrudan Türk (Osmanlı) egemenliğinin bir kurucusu olduğu ya da yeni bir üçüncü egemenliğin kurulması için uğraşan, engellerle boğuşan biri olarak görünecekti. Kendi temsilcilerinin, yani aralarından seçim sonucu ortaya çıkan Szapolyai'nin yerine

¹⁵³ Nádasdy 1526 öncesinde yalnızca kral sekreteri idi, dolayısıyla da 1529'a dek Buda castellanus'u idi; György Fráter'in ise ilk gerçek hükümet görevi provisoriatu idi ve danışmanlığa onu Gritti getirmiştir.

Türklerle (Osmanlılarla) nazik ilişkiyi düzenleme işini çok fazla dayatılmış bir yabancıya vermek onlara anlaşılır bir biçimde ve haklı olarak saçma bir düşünce gibi geliyordu. 1530-32 meclislerinin de gösterdiği üzere egemen sınıfın çoğunluğunun en büyük kaygı duyduğu konu da artık, parçalanmayı sürdürmek değil de birliğin kurulmasıydı daha çok.

Eğer Venedikli yüksek soylulara maddi ve kişisel avantajlar sağlamış olsaydı bunların bir bölümü politik olan kaygıları kolaylıkla unutulabilir tabii. Ama özellikle de bu alanda çatışma vardı; onun çıkarları Macar beylerinin çıkarlarıyla çakışmıyordu. Birkaç kişiyi (Dóczy, Batthyány Orbán, Perusics Gáspár, Dobó Ferenc) gerçi bir biçimde kendine bağlamayı başarmıştı, ama büyük çoğunluk düşmanı olarak kalmıştı ve de iki nedendendi bu. Bir yandan İtalyan iktidar için sürdürdüğü yarışmada tüccar geçmişini yadsıyamıyordu ve kuşkulu ticari işleri kentlilerin çıkarlarını bile ciddi biçimde zarara sokuyordu (vergi toplama girişimlerini ya da safran-öyküsünü düşünelim), üstüne üstlük yüksek soyluların da zarara uğramasına yol açıyordu. Nádasdy Máramaros'tan vazgeçmek istemiyordu; Czibak, Erdel Piskoposu János Statileo, Gergely Pesthieny Erdel'deki çıkarlarla ilgileniyorlardı; Athinai onun yüzünden Buda privisorluğunu yitirmişti; ve belli ki bunlar daha da uzatılabilir. Ve bu tip işler birbiriyle karşı karşıya duran iki küme içinde de büyük bir nefret uyandırıyor; bu bir yana, ya bir de dışarıdan biri içlerine girmeye kalkışacak olursa ne olurdu?! Sonuç olarak da iç savaş sırasında yavaş yavaş oluşan tuhaf morale bir yabancının saygı duyacağını hiç kimse beklemiyordu: Yani artık düşmanlık yüksek soyluların ölümüne yol açamazdı¹⁵⁴. Ártándygili hiç kimse unutmamıştı.

Demek, birbiriyle sınıksız iç içe geçmiş kişisel, maddi ve siyasal çıkarlar ayrı ayrı tek bir yön gösteriyordu: Bu durum sınıf çıkarının oluşmasına seyrek bir örnektir, özellikle de sınıfın iktidarının yürütücüsü kralın da benzeri bir kariyeri izlemek zorunda kaldığını düşünecek olursak. Ancak tam bir çıkar özdeşliği de János'un kötü sonuçlanmış olan girişimini doğrudan bir eylemle sona erdirecek gücü sağlamıyordu. Deneyimin gerekçelerinden biri de hala geçerliydi. Szapolyai'nin çok korktuğu, ülkenin tümüyle parçalanması olasılığı 1532'den başlayarak gözüne geri dönüşü olmayan bir gerçeklik gibi görünmeye başlamıştı. Buna karşılık sanki son söz Gritti'ye verilmiş gibiydi: Babıalı ile Ferdinand'ın ortak iradesiyle ülkenin János'a verilmesi

¹⁵⁴ Bu konuya hazırlamakta olduğum çalışmamda ayrıntılı olarak ele alacağım.

umudu gözler önünde pek soluk bir biçimde titreşiyordu. Ancak János'un kendisi de Ferdinand'ın buna karşıt bir vaadi dile getirdiğini duymuş olmalıydı: Eğer o bu arada hayır diyecek olursa elde edilecek en iyi sonuç şimdiki durumun yeniden doğuşu olabilirdi. Demek ki geriye geçerli sınırları şöyle böyle onaylamak olanağı kalyordu. Bu sırada ise başrole Gritti soyundu -her iki tarafa da vaatlerde bulunması bu bakımdan Szapolyai'nin işine yaramıştı- ve hala beklenen başkaldırı kaynaşmalarının daha önce de açıkça rengini belli ettiği Ferdinand'a karşı yöneleceği umuluyordu¹⁵⁵ ve bu durum da Kral János'un yalnızca işine yarardı. Sonuç olarak ele alındığında ise tüm bu hesaplardan da daha önemlisi Kral János'un her ne olursa olsun ülkenin doğu bölgesinin Türklerin (Osmanlıların) çıkar bölgesi içinde kalacağını iyi bilmesiydi; gubernator ise şimdi bile Babıali'nin adamıydı; onunla oyun oynamaktan sakınmak gerekiyordu.

Kralın Gritti'nin 1533'ten sonraki çekilişini izleyen politikası bu ikili kararlılığın var olduğunu tam olarak göstermektedir. Vali adamlarına hazinedarlığın ve Buda provisoratusluğunun yanı sıra Erdel'de de önemli pozisyonlar sağlamıştı: Tuz ocağı şimdi Ferenc Dobó'nun kahyalığına geçmişti ve yandaşları eyalette artık silahlı güce de sahipti¹⁵⁶. Demek ki karşı saldırıların en başta bunlara yönelmesi gerekiyordu. 1533 Martının sonunda kral en başta gelen Gritti muhalifi olarak ortaya çıkan Imre Czibak'ın kendi çevresinde yeniden görünmesinden sonra¹⁵⁷ yaz başında -ve iki yıl önceki reçeteye göre- öncelikle o sıradaki vali yardımcısına karşı sakıngan girişimlerde bulunur: Bir süre (bu unvanı da taşıyan) Dóczy'nin istifa edeceği haberleri dolaştı. Ancak herkesin nefretine hedef olan hazinedar buna karşı çıktı ve görevinde gerçekten de aylarca kaldı¹⁵⁸. Buna karşılık güzün ortalıkta Gritti'nin bu yıl da Buda'ya gelmeyeceği haberleri uçuşmaya başlayınca Szapolyai yine cesaret kazanır. Pécs'e giderken Buda'da kendisinin yerine Czibak'ı bırakmak ister (György Fráter'in göz yumması ile mi?) - ve bu iş ancak bu kişinin krala koşullar öne sürmesi (!) üzerine geri kalmıştır¹⁵⁹. İki

¹⁵⁵ Ferdinand'ın yandaşlarının kaynaşması için bkz.: *Acsády*, 101. vd. s.; ötekiler için ortaklaşa yapılan toplantılar kanıt oluşturmaktadır.

¹⁵⁶ Erdel için bkz.: *Acta Tomisiana* XV. N. 151; Dobó için: *Museo*, 71. s.

¹⁵⁷ OL NRA, 840/18: 24 Mart 1533'te kral Munkács'ı ve Ferdinand'a giden, bir zamanların Artándy ailesinden olan Mihály Bydy'nin mallarını Imre Czibak'ın kolladığı Ferenc Begesi'ye verir.

¹⁵⁸ Her ne denli 9 Haziran 1533'te istifa edeceğini duyarsak da (Ep. Proc. II., N. 14), 26 Haziranda hala hazinedar ve vicegubernator odur (OL NMT, 1533 yılı "Illésházy").

¹⁵⁹ *Gábor Kujáni*'nin makalesi, *Századok* 48 (1914), 115.s. vd.

buçuk yıllık kesintiden sonra Macar sarayı ile Fuggerler arasında yeniden ilişki kurulur ve bakır ihracatının yolunu güvenlik altına almak için Árva kalesinin Augsburglularca Szapolyai'den satın alınması ciddi bir biçimde söz konusu olur¹⁶⁰. Yapılan planlar tuhaf sonuçlara yol açtı: Kral János'un yandaşlarından biri olan János Podmaniczky Árva kalesinin sahibi olan (ve ayrıca Gritti ile de ilişki içinde olan bir aileye bağlı olan) ve Yukarı Macaristan'ın başkomutanı Miklós Kosztka'yı yakaladı ve tutsak aldı¹⁶¹. Tuzağın kralın buyruğuyla hazırlandığı kuşkusuzdur: İki yüksek soylu arasındaki pazarlıkta János adına Jeromos Laski aracılık etmektedir ve Laski Fuggerlere de bağlı olarak çalışmaktadır: Fidyeye olarak *Kosztka'dan* Podmaniczky'nin para, *kralın ise Árva'yı alması* konusunda anlaşılır. (Laski ise ödül olarak ötekilerden de kötü bir üne sahip olan haydut şövalye László Csulai Mórénin elinde olan ve kendisinin fethettiği saray kalesine el koyabilecekti¹⁶²).

Eğer Hazinekar Gritti'yi destekleyecek olsaydı bu Fuggerlerle yeniden başlayan diyaloga bir engel oluşturacaktı. Ancak bu tarihe gelindiğinde sonunda olan olmuş ve Dóczy'yi görevinden uzaklaştırma işinde başarıya ulaşılmıştı (her ne denli Gritti yandaşları ona bundan böyle de theseaurarius diyerek saygı göstermekte iseler de) ve provisorluğu da elinde bulunduran ardılı György Fráter şimdi artık buna göz yummuştu¹⁶³. Daha önce Dóczy'nin yaptığı vergi toplama işlerinde bundan böyle kralın yanı sıra rahibin (yani György Fráter'in - ç.n.) sesi duyulmaya başlar, hatta 1534 baharında artık her türlü yiyeceğin Tuna'nın batısına naklini yasaklayan olur¹⁶⁴. János valinin yeni bir adamını elde etmiştir.

¹⁶⁰ *Pölnitz*, 291. s. vd.; Fuggerler Gritti'nin ön plana çıkmasının sonucu olarak -her ne denli *Pölnitz*'in Buda'ya çağrıldığı konusunda bu sıralar hiç haberi olmasa da-, 1533 yılı boyunca Buda'ya çağrılacaklarını hesaba katmış olmalıdırlar (olayı *Acsády* 181. s. anıyor).

¹⁶¹ Podmanin'deki Podmaniczky ailesinin belgeliği II-III. (Imre Lukinich) Bpçste, 1939-1941 (Bundan böyle: Podmaniczky It.) III. XXII.s.

¹⁶² *Agy*. XLIII. s.; bkz. ayrıca Ep. Proc. II., N. 14; Fugger işiyle ilgili olarak bkz. *Pölnitz*, 291. s. vd.

¹⁶³ Martinuzzi hazinekar olarak ilk kez 9 Nisan 1534'te ortaya çıkar (Bp. Proc. II., N. 20). Museo Dóczy'yi 1534 yazında bile thesaurarius diye adlandırmaktadır. (*Museo*, 63. s.)

¹⁶⁴ (Ep. Proc. II. N. 20 (9 Nisan 1534). J. Dóczy'nin Bihar ili vergi toplayıcısı Benedek Bajoni'ye 3 Şubat 1533 ve 6 Haziran ve 26 Haziran'daki buyrukları: OL NMT 1533 yılı "Illésházy". Kralın benzeri genelgeleri: 12 Ocak 1533, 30 Mayıs 1534, 19 Haziran, 3 Eylül - tümü de OL Zichy cs. 4/1808, 1810 ve 822; György Fráter'in işlemlerinin izleri aynı yerde 4/1817, 1821, 1824.

Yurt içinde bunlar olurken kral Babiali'ye karşı değişmeyen bir bağlılık göstermeye çabalyordu: Parlak armağanlarla İstanbul'a gönderilen Werböczy ve Laski Tüklerden (Osmanlılardan) karşılık olarak güzel vaatler elde etmişti; Gritti'ye yazılmış olan mektuplar ise değişmeksizin bir mesenin (hami) ses tonunu taşımaktadır¹⁶⁵.

Szapolyai'nin valiye karşı sessiz başkaldırısı, Babiali'den gelen giderek daha karmaşık haberler, Dóczy ve arkadaşlarının inatçı direnişi János'un grubundaki atmosferi olağanüstü gerginleştirmişti. Özellikle de rahatları yerinde olan beylerin bir bölümü kral-vali arasındaki yeni güç denemesinin gidişini öyle kuşkuyla karşılıyordu ki, Ferdinand'a katılmayı uygun buldu. Tamás Nádasdy anlaşılır bir biçimde bunu yapmıştı¹⁶⁶ ve Árva olayı dolayısıyla Kosztká kardeşlerle ve Ferdinand yandaşlarıyla birdenbire karşı karşıya gelmiş olan János Podmaniczky¹⁶⁷ de bunu yapmıştı ve János'tan, Gritti artık Macaristan'a doğru yola çıkmış olduğu için yardım umamazdı (Bunun üzerine yalnız kaldı ve Árva'yı ellerinde tutmak isteyen Kosztkálar da hızla onu örnek aldılar.)¹⁶⁸. Yalnızca bir iki kişinin uzaklaşmasıydı bu gerçi, ama neden olduğu yitimler hesaba katılacak boyuttadır. Nádasdy Máramaros tuz ocaklarını ve Huszt'u yanı sıra götürmüştü, iki düşman aile ise o zamana dek büyük ölçüde János'un tarafına ait olan Kuzey Macaristan maden bölgesini¹⁶⁹. Szapolyai 1530 Noeli kutlamalarında attığı umutsuz adımının karşılığı olarak bu yüksek bedeli ödemişti.

*

Belirsizliğe 1534 yazında şu haberin ulaşması son vermiş olmalıdır: Gubernator sınırlara yaklaşmaktadır. Yine de İtalyan'ın Türk (Osmanlı) yardımcı birlikleriyle birlikte geldiği haberiyle birlikte onun aslında Babiali'nin gözünden artık düştüğü haberinin neredeyse aynı anda duyulmasıyla kargaşa daha çok arttı¹⁷⁰. Şimdiye dek Gritti'nin çalışmalarının etkisinin en

¹⁶⁵ Kretschmayr, 100. s. ve hazırlamakta olduğum çalışma. Buna örnek olarak: *Kretschmayr*, 118. s.

¹⁶⁶ Nádasdy daha 1533 sonunda Tamás Zalaházy ile ilişki içindeydi (Ep. Proc. II., N. 17), ve 1534 Ağustosunun 6'sında karşı tarafla kesin olarak anlaşmıştı (aynı yer: II. N. 23). Kral János onu geri çevirmeye boş yere uğraşmıştı (Aynı yer II., N. 24 ve EK Coll. Prayana. Tom. XV., I. s. recto).

¹⁶⁷ Podmaniczky It. III., XXXVI: s.

¹⁶⁸ Agy. XXI. s.

¹⁶⁹ 1535'te artık Yukarı Macaristan maden bölgesine ve tüm bölgeye Ferdinand egemendir, bkz. *Pölnitz*, 692/188. not, Huszt ve Máramaros için bkz. EK. Coll. Prayana, Tom. XV., I. s. recto ve Ep. Proc. II. N. 27.

¹⁷⁰ *Kretschmayr*, 106. s. ve yukarıya bkz.

çok duyumsandığı ve burayı aşarak Buda'ya ulaşmak istediği Erdel' de beyler ve halk onun geçişini engellemek üzere silahlanmaya başladı¹⁷¹.

Pek de istekli istekli beklenmeyen konuk Máramaros tuz kontluğunu vermeyi düşündüğü küçük oğlu Peter ile 7 Ağustos 1534'te Brassó eteklerine geldi. İsmen Eğri Piskoposu olan büyük oğlu Antal ile Dóczy, Batthyány ve Perusics birkaç yüz atıyla burada onu bekliyordu; bir iki gün sonra ise olaşılıkla Kral János'un görevlendirmesi sonucu Statileo ve Yüzbaşı Gotthárd Kun ve bir de belli ki Ferdinand'ın buyruğuyla István Majláth karargaha ulaştılar. Bunlar arasından adı en son geçen üç kişi daha çok Venediklinin ne niyette olduğunu soruşturmak istiyordu, kendiliğinden hiç kimse gelmemişti: Nefret edilen yabancı ile karşılaşmaktan herkes kaçınıyordu¹⁷².

Valinin planları konusunda havada dolaşan dehşet verici haberleri kısa süre sonra kanlı gerçeklik de doğruladı. Gritti'nin ilk işi Orbán Batthyány'yi en tehlikeli düşmanı diye bildiği Imre Czibak'ı yakalamakla görevlendirmek oldu¹⁷³. Batthyány 10 Ağustosta akşam gizlice piskoposa ve birliğine saldırdı ve gece çarpışmasında Czibak'ı ve adamlarını (savlandığına göre Dóczy'nin verdiği akılla) kılıçtan geçirdi. Öldürülen kişinin kellesini Venediklinin tam o sırada Kun ve Majláth ile görüştüğü Brassó'ya götürdüler; bu kanlı görüntü üzerine iki bey şaşkınlığa kapılarak valinin karargahından kaçıp gittiler¹⁷⁴.

İster bilgisi dahilinde, ister dışında olsun bu olay için herkes sorumlu olarak ilk başta Gritti'yi görüyordu. Zaten popüler biri olan Czibak'ın ölümü bardağı taşıran son damla olmuştu. Kaynaşan Erdel birkaç gün içinde cinayeti işleyen kişiye karşı sefer açtı. Vali örgütlenenleri pek önemsemedi¹⁷⁵, oysa sonraki günler, Macar sınıflar toplununun canlılığını belki de en iyi biçimde nispeten rahat bir konumda olan Erdel'de koruduğunu gösterdi. Önemsememek böylece belirleyici sonu getirdi. İtalyan küçük ordusuyla

¹⁷¹ *Museo*, 64 s. vd.; ve Ep. Proc. II., N. 20. Tranquillus'un andığı suikast girişiminden neredeyse hiç söz edilmiyordu.

¹⁷² *Della Valle*, 37. s. vd. *Museo*, 66. s.; karşı: *Kretschmayr*, 122. s.

¹⁷³ Ashında yalnızca yakalamak söz konusu olduğunu *Museo, della Valle* ve *Szerémi* aynı biçimde savlamaktadırlar. Ama Gritti Czibak'a della Valle'nin savladığı gibi Vajdahunyad dolaşısıyla saldırmamıştı, çünkü bu iş yıllar öncesinin işi idi (bkz. Acta Tomicianiana XII. N. 343).

¹⁷⁴ *Della Valle*, 38. s. vd.; *Museo*, 66. s.; *Szerémi*, XCV.

¹⁷⁵ *Kretschmayr*, 127. s. vd.

gözü pek bir biçimde Meggyes'e doğru ilerledi, burada bir meclis toplamak istiyordu, ama buraya yalnızca hileyle varabilmişti ve kent halkı böyleyken bile kentin bir bölümünde karşılarında bir barikat oluşturmuştu (27 Ağustos). Daha öteye gitmek artık olanaksızdı, çünkü orada artık Statileo' nun ve Czibak'ın yeğeni Miklós Patócsy'nin kanlı kılıçla toplanmış isyancıları Gyulafehérvár ve Várad'a doğru giden yolu kesmişlerdi. Gritti her yerde hazır bulunan Laski'yi, Türklerden (Osmanlılardan) ve János'tan yardım istemek üzere Buda'ya koşturdu, ama bunun sonucu konusunda bir haber gelmeden önce Patócsy'nin askerleri Meggyes'i kuşattı ve kısa bir süre sonra kuşatanlara Gotthárd Kun, Majlath (o zamana dek Ferdinand'a bağlı olan), Ferenc Kendy ve daha sonra da savlandığına göre Nádasdy'nin askerleri de katıldı ve yörede Athinai de çıktı ortaya. Moldova voyvodasının gelmesiyle kuşatanlar artık on binlerle sayılıyordu ve aralarında János yandaşı Brassó kentinin ve Habsburg yandaşı Nagyszeben kentinin ücretli askerleri de vardı¹⁷⁶.

Yardım ise hiçbir yerden gelmedi. Laski Buda'da sert bir kabul gördü, birkaç gün içinde kendisini zindanda buldu¹⁷⁷. Serüven dolu bir yaşam sürdüren Lehlinin yakalanması şaşırıcı olmamıştı: Poznań'dan beri iki taraflı çalışmalarını Fugger-görüşmeleri sırasında ayrılmaya açıkça hazırlanarak doruğa çıkarmıştı; bunun dışında Gritti ile sürdürülen oyunla ilgili olarak çok şey biliyordu; ve son olarak da Kral János'a 95.000 forint kredi vermişti¹⁷⁸. Buna karşılık, içinde bulunulan anda bu tutuklama gubernatorun ricasının reddiyle aynı anlama geliyordu. Szapolyai Gritti'ye kendisinin yardım edeceğini söyleyerek Buda'daki Türklere (Osmanlılara) kalmalarını buyurdu ve ondan sonra bin atıyla Várad'a dek gidip orada durdu. Görmüş olduğumuz gibi onun İtalyan'dan kurtulmayı arzulaması için yeterince nedeni vardı -yalnızca birkaç hafta önce tekrar tekrar mektup yazarak sultandan onun geri çağrılmasını istemişti¹⁷⁹-, bunlara şimdi bir de sefere çıkmış olan kendi adamlarını, eğer kuşatanlara yardım etmek için seğirtecek olursa kendisine karşı yönelmek olasılığı da eklenmişti. Ama ne olursa olsun İtalyan'ın kişiliğinde hala Babiali'nin bir görevlisine saygı göstermesi ge-

¹⁷⁶ Aynı yer.; ayrıca Nádasdy'ye Contarini'nin Viyana'dan yazdığı rapor, Magyar Történelmi Társ., 97. s.

¹⁷⁷ *Kretschmayr*, 128. s.

¹⁷⁸ *Fraknói*: Werböczy, 286. s.; Laski'nin kredileri için bkz. *Pölnitz*, 299.s.

¹⁷⁹ *Kretschmayr*, 128. s.

rekiyordu; bu durumda da kıpırdamamaya karar verdi. Bununla valinin yazgısını mühürlediğini biliyordu, ama sorumluluğun kendisine yüklenmeye-ceğini ummak olanağı da vardı.

Erdel'de ise kazanan aşırı güç oldu. Yavaş yavaş herkesin ihanet ettiği Gritti kuşatanların eline geçti ve János Dóczy ile birlikte son büyük yanlışlarının cezasını yaşamıyla ödedi. Türk (Osmanlı) askerlerini Moldovalılar kılıçtan geçirdi, Macar tutsaklar ise kısa süre sonra özgürlüklerine kavuştular¹⁸⁰.

*

Meggyes dramıyla Gritti-epizodu sona ermiş olmuyordu: Babıali bir süre János'u ve sarayını ölüm olayını inceleyerek diken üstünde tuttu, ama dalgalar kısa sürede yatıştı ve (Sadrazam) İbrahim'in idamıyla birlikte kesin olarak gündemden düştü¹⁸¹. Kral ve ondan daha talihli adamları yüz binlerce forinti bulan borçlarını kimseye ödemedi. Hatta Meggyes ganimeti de ellerinde kaldı¹⁸². Bu parasal yükün ortadan kalkması György Fráter'in hazinenin dengesini çok kısa zamanda sağlamasına yol açtı. Ferdinand'ın bu cinayet bahanesiyle sultanın ülkeyi kendisine vermesi gerektiği konusundaki şaşkıncu saflıktaki çabası ise¹⁸³ topu topu modus vivendi'nin (iki tarafı da memnun eden çözüm - ç.n.) ortaya çıkışını birkaç yıl ertelemek gibi bir sonuç verdi.

Buna karşılık iki işin aynı biçimde sonunu getirmişti valinin ölümü. 1529'dan beri sürdürülen kayıtsız koşulsuz Türk (Osmanlı) dostu politikanın sonu anlamına geliyordu bu, üstelik de 1532'den beri arzulanan uzaklaşmayı ve başka bir yönde ilişki aramayı düpedüz yaşamsal bir gereksinmeye dönüştürmüştü. Öte yanda tüm bunlar Macaristan'ın birliğini amaçlayan -her ne denli serüvensel bir girişim olsa da-, sonuncu girişimin de sonu anlamına geliyordu. Gritti trajedisinin verdiği en büyük ders bu olmalıdır. Macar devletinin bunalımı onu yükseltmişti, ayaklarını bastığı toprağı ise bu bunalımın özünü anlayamadığında yitirmişti: Közeg'den Macaristan'ın iki gücün arasına sıkıştığını anlamıştı, ama iki gücün ülkenin birer köşesinden kesin olarak adımını içeriye attığının artık ayrımına varamamıştı. Tüm ül-

¹⁸⁰ Szerémi, XCVI.

¹⁸¹ Kretschmayr, 140. s. vd.; Bárdossy, 162. s. vd.

¹⁸² Kretschmayr, alıntı yapılan yer.

¹⁸³ Bárdossy, 162 s. vd.

keyi elde etmek istemişti: Aşırı büyük amaç kuşkulu araçlar gerektiriyordu, bu araçlar ise onu, öfkelenmiş olan Macar soylularının -soylular nefret edilen serüvincinin belki de özellikle şimdi kendileri için de yararlı planlar yaptığını sezememişti-, kendisine karşı el ele tutuştuğu bir sırada Babiali'nin etkili desteğinden yoksun bırakmışlardı. Aslında iyi bir temele sahip duvarlara aşırı yük bindirildi: Yapı çöktü, hem de yaratıcısını altına alarak çöktü.

Kitap Tanıtımları:

BLAUNDOS, *Berichte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet*, Istanbul: Forschungen 48, Ed.: Axel Filges, Tübingen, Ernst Wasmuth Verlag, 2006, 350 sayfa metin, 285 siyah-beyaz fotoğraf ve çizim, 2 renkli levha, 6 katlanabilir levha, 3 katlanabilir ek plan.

Bu monografi aslen, günümüz Uşak ilinin güneyindeki Ulubey ilçesine bağlı Sülümenli köyünün kuzeydoğusunda kalıntıları bulunan, antik Lydia-Phrygia sınırındaki küçük bir antik şehir olan Blaundos'ta, 1999, 2000 ve 2002 yıllarında Dr. Axel Filges başkanlığındaki bir ekip tarafından Alman Arkeoloji Enstitüsü (Deutsches Archäologisches Institut) desteğiyle yürütülen bir yüzey araştırmasının sonuçlarını içermektedir. Editörlüğünü A. Filges'in yaptığı kitap ayrıca, kentin tarihi coğrafyası ve bölgesel tarihiyle birlikte şehircilik gelişimini de kapsamaktadır.

Editör tarafından yazılan *Önsöz*'ün (Vorwort) ardından, metin içinde kullanılan *Kaynakların Kısaltması* (Abkürzungsverzeichnis) gelmektedir. Kentin kısaca tanıtıldığı, özelliklerinin belirtildiği ve keşfinin anlatıldığı *Giriş* (Einleitung) bölümü, *Topografi* (Die Topographie), *Araştırma Tarihi ve İlk Şehir Tanımlarının Kısa Bir Özeti* (Ein Kurzer Abriss der Forschungsgeschichte und Frühe Stadtbeschreibungen) kısımlarını kapsamaktadır. Topografi kısmında kentin yeri tanımlandıktan sonra, ait olduğu coğrafi bölgenin yapısı ve kentin genel planı değerlendirilmektedir. Araştırma Tarihi ve İlk Şehir Tanımlarının Kısa Bir Özeti kısmında ise, kente ilk geziler yapan ve tanıtan 19. yy. seyyah-araştırmacıları ile daha sonra yapılan arkeolojik araştırmalar ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Mlaundos/Blaundos'un Tarihi Üzerine-Kaynaklar, Tartışma ve Yorum Denemesi (Zur Geschichte von Mlaundos/Blaundos-Quellen, Diskussion und Deutungsversuche) isimli bölüm, *Blaundos'un Territoriumu* (Das Territorium von Blaundos), *Mlaundos'tan Blaundos'a, Yazılı Kaynaklar, Pergamon Yönetimine İntegrasyona Kadar Erken Tarih Üzerine Düşünceler* (Von Mlaundos zu Blaundos, Literarische Quellen und Überlegungen zur frühen Geschichte bis zur Integration in das pergamenische Reich), *Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde Şehir Tarihinin Görünümü* (Aspekte der Stadtgeschichte in späthellenistischer und römischer zeit), *Harita ve Yazılı Kaynaklarda Bizans Dönemi Blaundos'u* (Das byzantinische Blaundos in Schriftquellen und Karten) kısımlarına ayrılmıştır. Bu kısımlarda yüzey araştırması dahilinde yürütülen epigrafik araştırmaların da katkılarıyla, kentin kapsadığı alan ve yazılı-epigrafik kaynaklar ile kentin Mlaundos olan adının değişime uğrayıp, Blaundos olması anlatılmış, tarih içerisinde, bölge içerisinde nasıl bir rol oynadığı, yetkin bir araştırma ve anlatımla sunulmuştur.

1999, 2000 ve 2002 Kampanyaları Arazi Çalışmaları (Die Feldarbeiten der Kampagnen 1999, 2000 und 2002), Blaundos'ta yapılan yüzey araştırmasının asıl sonuçlarını içeren kısımlardan oluşması bakımından, monografinin en ayrıntılı ve önemli bölümünü oluşturmaktadır. *Blaundos Projesi: Araştırmanın Önemi, Öğeler, Konular ve Metodlar* (Das Projekt Blaundos: Relevanz der Forschungs-Objekte, Fragestellungen und Methoden) kısmında yüzey araştırması projesine niçin gerek duyulduğu, bu kentin klasik arkeoloji ve arkeolojik açıdan şehircilik araştırmalarına katkıları ile araştırma metodu, her bilimsel araştırmada önceden saptanması ve ortaya konulması gereken sorular ile çözüm yöntemleri bağlamında oldukça açık bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca, bir kazı öncesi yapılması gereken hazırlıkların da bu araştırmada, kent arazisinin haritalandırılması, hava fotoğrafları, ayakta kalmış yapı ve mimari parçalarının

çizimi, fotogrametrik metotla ölçümlerin yapılması, küçük objelerin çizimi, fotoğraflama, yazıtlar için istampajların alınmasının dikkatle ele alınıp, uygulandığı, bu başlıklar altında yapılan açıklamalardan anlaşılmaktadır. *Topografik Planın Çıkarılması* (Zur Erstellung des topographischen Planes) kısmında, şehrin topografik haritasının çıkarılması süreci teknik açıdan anlatılmıştır. *Şehir Yapısı* (Urbane Strukturen) kısmı, şehre ait, bir çoğunun fonksiyonu tam olarak anlaşılamayan yapıların ayrıntılı mimari tanımlarını, tarihleme denemelerini ve diğer yapılarla karşılaştırmalarını içeren alt kısımlarla sunulmuştur. Bu kısımda özellikle Blaundos'taki yapıların itinalı rekonstrüksiyon çizimleri ve tanımlarıyla, Blaundos'un şehirciliği anlaşılmasına ve tanımlanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte özellikle M.S. 2-3. yüzyıllarda yaşanan Pax Romana'nın getirdiği barış ve refah sayesinde kentlerde yaşanan yeniden yapılanmanın Blaundos'ta da yaşanıp yaşanmadığı tartışılmıştır. Ayrıntılı olarak incelenen yapılar şunlardır : Kentin kuzey ucunda bulunan, Flaviuslar Dönemi'ne tarihlenmek istenen tapınak ya da anıtsal bir mezar olduğu sanılan *Yapı 1* (Bau 1- Tempel oder Luxusgrab?); *Tapınak 2, Quadroporticus ve Propylon'dan oluşan kentin kuzeyindeki Kutsal Alan* (Das Heiligtum in der Nordstadt- Tempel 2, Quadroporticus und Propylon); *Kentin Tahkimat Sistemi* (Die Stadtbefestigung), *Kuzey Kapı* (Das Nordtor), kentin doğu kıyısında yer alan *Stadion* (Das Stadion), Kentin kuzeydoğu yamacındaki *Tiyatro* (Das Theater), *Gymnasion ya da Agora olabilecek, şehrin kuzeydoğusundaki büyük meydan* (Eine große Platzanlage im Nordosten-Gymnasion oder Agora?), *Şehir merkezindeki, Ceres Kutsal Alanı* ve içerdiği yapılar (Das Ceres-Heiligtum im Stadtzentrum), kentin Roma İmparatorluk Dönemi'nde "decumanus maximus"u olarak tanımlanan *Dor düzenindeki Porticus ve Blaundos'un Anacaddesi* (Die "Dorische Porticus" und die Hauptstraße von Blaundos), Evleri ve Kiliseleri içeren *Geç Antik-Bizans Yapılaşması* (Die spätantik-byzantinische Bebauung). Yukarıda sayılan yapılar anlatılırken tanıma, tarihlemeye yarayacak sağlam mimari parçaların hemen tümünün çizimi verilmiş, yeterli parçaya sahip bulunanların rekonstrüksiyon çizimleri yapılmış, benzer yapılarla karşılaştırmaları verilip, genelde çok kesin olmasa da, genel tarihlendirilmeleri denenmiştir. Bu durumda, bir yüzey araştırması neticesinde elde edilebilecek sonuçlardan azami ölçüde yararlanıldığı, bunun monografi kapsamında oldukça anlaşılır bir şekilde yansıtıldığı görülmektedir.

Monografinin önemli bir diğer kısmını oluşturan *Blaundos Nekropolis-i- Tipoloji, Düzenleme ve Sanat Tarihi Açısından Sınıflandırma*'da (Die Nekropolen von Blaundos-Typologie, Ausgestaltung und kunsthistorische Einordnung), kentin doğu, güneydoğu, güneybatı, batı ve güneybatısında yer alan, çoğunluğu kaya odalarından oluşan kaya mezarları, birkaç tümülüs, birkaç serbest lahit ve bir mezar yapısı kalıntısından oluşan nekropolisleri incelenmiştir. Asıl grubu oluşturan kaya mezarları daha detaylı ele alınmış ve bunlar için bir tipoloji denemesi yapılmıştır. Çoğu arcosoliumlu ve çukur girişli olan bu mezarlar için Anadolu'daki benzerleriyle karşılaştırmaları yapılmıştır. Daha sonra kentin nekropol alanları anlatılmış ve ardından yine kaya mezarlarının duvar sıvaları, mermer kaplamaları, duvar resimleri gibi iç dekorasyonlarına dair ayrıntılara geçilmiştir. Kentin nekropolisini içerdiği mezar sayısı bakımından ayrı bir monografiyi hak edecek genişliktedir. Burada yapılan ise bir kent monografisi içinde kenti oluşturan öğelerden biri olan nekropolis çok fazla ayrıntıya girmeden tanıtmaktır. Mezarların tanımları, iç ve dış dekorasyonlarının betimlenmesi, karşılaştırmalara yer verilmesi, tipoloji denemesi ve planlarının çıkarılması açısından kendi içerisinde yeterli ve yetkindir. Ancak konuların sıralamasında bir karışıklık gözlenmektedir. İlk önce mezar alanları tanıtılmış olup, daha sonra mezar tanımları, iç ve dış dekorasyonları ve daha sonra da karşılaştırma malzemesi sunulsa da, anlatım ve yöntem bakımından daha düzenli anlaşılabilir olabilirdi.

Nekropolislerden sonra gelen *Su Temini* (Die Wasserversorgung) kısmı, kentin temel su teminini sağlayan aqueductus sisteminin tanımına ve tarihlenmesine ayrılmıştır. Mimari

teknîği bakımında M.Ö. 2. yy. -M.S. 1. yy. arasına tarihlenen aqueductus, Antiokheia pros Pisidia'nın aqueductus sistemiyle karşılaştırılmıştır.

Buluntu Çeşitleri (Fundgattungen) bölümünde, öncelikli olarak kentte bulunan *Heykel ve Lahitler* (Die Skulpturen und Sarkophage) ele alınmıştır. Ele alınan heykel buluntuları arasında Ceres Tapınağı'nın heykelleri, kentin kuzeyindeki Tapınak Mezardan (Bau 1) bulunmuş bir heykel parçası ve kentin diğer kısımlarından bulunan heykel parçaları ile bir mezar kabartması değerlendirilmiştir. Lahitler kısmında ise kentin kuzeybatı nekropolisinde bulunan iki adet lahit oldukça kısa bir şekilde ele alınmıştır. *Blaundos Sikke Basımına Dair Gözlemler* (Bemerkungen zur blaundischen Münzprägung) kısmında, kentin M.Ö. 2-1. yy.'dan Volusianus Dönemi'ne kadarki sikke basımı, sikke betimleri ve lejandlarıyla incelenmiş, sonuna ise yayımlanmış 102 sikkelerden oluşmuş bir katalog eklenmiştir. Buluntu çeşitleri bölümünün son kısmını *Keramik Buluntular* (Die Fundkeramik) oluşturmaktadır. Bu kısımda kentte ele geçmiş keramikler form, özellikleri, üretim yerleri açısından incelenmekte, Hellenistik Dönem'den Geç Roma Dönemi'ne kadar tarihlenebilen keramik repertuarından 26 parçalık bir seçme katalog çizim ve fotoğraflarıyla sunulmaktadır. Bu kısım kentin keramik repertuarına hem kısa ve genel bir bakış sağlamış hem de, ileride yapılacak ayrıntılı çalışmalar açısından oldukça kullanışlı olmuştur.

Monografinin son ve aynı zamanda sonuç işlevini de yüklenen *Dönemler İçinde Blaundos. Genel bir Bakış ve Bölgeyle Bağlantısı* (Blaundos im Laufe der Zeiten und Einbindung in die Region) bölümü, önceden kent üzerine yapılmış araştırmalar ve bu monografinin ortaya çıkmasını sağlayan yüzyı araştırmalarıyla, tarihi, arkeolojik, epigrafik ve nüsmatik kanıtlar yardımıyla bir genel değerlendirme üzerine kurulmuştur. Bu bölüm içerisinde *Bölgenin ve Komşu Şehirlerin Işığında Kentsel Gelişim I: Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi* (Die Urbane Entwicklung im Spiegel der Nachbarstädte und der Region I: Hellenismus und Kaiserzeit), *Komşu Şehirlerin ve Bölgenin Işığında Kentsel Gelişim: Geç Antik Dönem* (Die Urbane Entwicklung im Spiegel der Nachbarstädte und der Region II: Spätantike) kısımlarında, çevre ile ilişkisi bağlamında, tarihi süreçte kentte görülen genel ve özel gelişimler, bir özet şeklinde sunulmuştur. *Topografik Konum, Varlığının Dayandığı Temel ve Şehir Tipi-Askeri Görev, Ticaret Yeri ya da Tarım Merkezi* (Topographische Lage, Existenzgrundlage und Stadttypus-Militärposten, Handelsplatz oder Agrarzentrum?) kısmıyla kentin bu işlevleri üzerine kısa bir tartışma yapılmış ancak, herhangi belirli bir sonuca ulaşılmamış, tartışmanın ucu açık bırakılmıştır. *Kırsal Bölgede bir Merkez olarak Blaundos* (Blaundos als Zentralort im landlichen Gebiet) kısmı ise 5000 ila 15000 arasında bir nüfusa sahip olduğu düşünülen kentin şüphesiz çevresindeki kırsal kesimde bir merkez olduğu, ancak politik olarak Pergamon ve Ephesos'a bağlı; yönetsel ve adli olarak da Sardes'e bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Bölümün son kısmı olan *Hellenleşme, Romalılaşma ve Romanizasyon-Mlaundos/Blaundos ve Yabancılar'da* (Hellenisierung, Romanisierung und Romanization-Mlaundos/Blaundos und die Fremde) M.Ö. 3-2. yy.'dan itibaren kentte görülen gelişme ivmesinin, zaman içinde kent karakterini önce Hellen etkisi ve daha sonra Roma etkisiyle nasıl dönüştürdüğü ve nasıl bir süreç izlediği özetlenerek anlatılmıştır. Bu Akkültürasyon süreci, kent içindeki Tapınak tipli mezar, Agora olduğu düşünülen porticuslu yapı, Grekçe ve Latince epigrafik buluntular ile nüsmatik repertuar baz alınarak açıklanmıştır.

Monografinin sonuna bir yazıt katalogu (Anhang: Katalog der Inschriften) eklenmiştir. Burada Blaundos ve çevresinde bulunmuş Grekçe ve Latince, daha önce yayımlanmış ve yeni yazıtlar, Yapı yazıtları, Dini Yazıtlar, Onurlandırma Heykellerine ait Kaideler, Mezar Yazıtları, Hristiyanlık Dönemi Yazıtları, Güllü'den Yazıtlar, Çırpıcılar'dan Yazıtlar, Eşme Mevkiinden Yazıtlar şeklinde sınıflandırılmıştır.

Üç sezonluk bir yüzey araştırmasının sonuçlarını içeren bu monografi, yukarıda anlaşıla-
cağı üzere, sadece arazi sonuçlarının anlatıldığı bir yayın değil, kentin tüm dönemlerini içe-
ren, mimarî, epigrafik, nümismatik ve tarihî kanıtların dengeli biçimde harmanlanıp, ortaya
sunulduğu yetkin bir kent monografisi olmuştur. Tam bir bütünlüğün görüldüğü yayında,
kazı öncesi yapılması gereken tüm araştırmaların uygulandığı, bir sonraki aşama için araştı-
rıcılara sağlam bir kaynak sunulduğu çok açıktır. Kitabın özellikle mimarî kısımları, tanımları,
stil kritikleri, teknikleri ve karşılaştırmalarıyla bilimsel bir biçimde okuyucuya sunulmuştur.
Yapılar için bundan sonra söylenebilecekler ancak bir kazı sonrasında belirlenebilecek du-
rumdadır. Bunun yanısıra heykeller, küçük buluntular, sikkeler ve yazıtlar üzerine ayrılan
kısımlar, kentin ve bölgenin sözkonusu malzeme üzerine yapılacak bir çalışma için yeterli
karşılaştırma malzemesi sunmaktadır. Ancak, Blaundos'un tarihi, özellikle Hellenistik ve
Roma İmparatorluk Dönemi tarihi ile Nekropollerini hakkında daha ayrıntılı bir araştırma ve
yayına ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu monografi içerisinde sözkonusu kısımlar kısa özet şeklin-
de kalmıştır. Blaundos gibi sınır bölgesinde yer alan küçük bir kentin, üç sezonluk bir araş-
tırma sonucu böylesi bilgiler sunabilmesi, araştırmacıların titiz çalışması ve sonuçların kaliteli bir
monografi şeklinde yayımlanması sonucudur. Bu çalışma, aynı zamanda, kazıya başlamadan
önce yapılması gereken kapsamlı literatür ve arazi çalışmasının hayati ölçüdeki gerekliliğini;
arkeolojik kazılara başlanmadan önce böylesi kapsamlı interdisipliner bir ön çalışmanın daha
sonraki aşamaların sağlıklı şekilde yürütülebilmesi için zorunluluğunu çok açık göstermekte-
dir.

AŞKIM ÖZDİZBAY

GÁBOR ÁGOSTON, *Barut, Top ve Tüfek. Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, Çeviri: Tanju Akad, İstanbul 2006, 333 sayfa, Kitap Yayınevi¹.

Barut, Top ve Tüfek. Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi adını taşıyan bu çalışma 7 bölümden oluşmaktadır. Giriş niteliğindeki 1. bölümde *Ateşli Silahlar ve Silah Sanayisi* (s.19-35); 2. bölümde *Osmanlılar ve Barut Teknolojisi* (s.36-91), 3. bölümde *Toplar ve Tüfekler* (s.92-134), 4. bölümde *Güherçile Sanayileri* (s.135-173), 5. bölümde *Barut Sanayileri* (s.174-215), 6. bölümde *Mühimmat ve Top Döküm Sanayileri* (s.216-246), sonuç içerikli 7. bölümde ise *Ateşli Silahlar ve İmparatorluk* (s.247-266) konuları ele alınmıştır. Eserin 268-302. sayfaları tablolara ayrılmıştır. 303-308. sayfalar arasında ise ağırlık ve uzunluk ölçülerini belirten bir ek konulmuştur.

Gábor Ágoston Macar kökenli bir araştırmacı olup, halen Georgetown Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Kendi ifadesiyle 1450-1800 yılları arasında Osmanlı askerî, ekonomik ve sosyal tarihi; Osmanlı yönetimi altında Güneydoğu Avrupa; Osmanlı askerî öncüleri; Osmanlı-Avrupa diplomatik ilişkileri; Müslüman-İhrisitiyan kültürlerinin birbirine tesiri (askerî ve diplomatik); Osmanlı-Avusturya imparatorluklarının karşılaştırmalı incelemeleri; Modern dönem başlangıcında Macaristan tarihi konularında çalışmalarını sürdürmektedir. Yazar son dönemlerde 1600-1800 yılları arasında karşılaştırmalı Osmanlı, Avusturya ve Rus savaş ekonomileri üzerinde çalışmaktadır². Yukarıdaki sayılan alanlarla ilgili olarak başta Türkiye, Macaristan ve Amerika gibi ülkeler olmak üzere çok sayıda yayımlanmış çalışması mevcuttur³.

Çalışmaya, barutun keşfinin ortaya çıkardığı sonuçları içeren genel bir bilgiyle başlanmıştır. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin ateşli silahlarla tanışmasına geçilmiştir. XIV. yüzyılın ortalarında Macaristan ve Balkanlar'a ulaşan ateşli silahların 1380'lerden itibaren Osmanlılar tarafından da öğrenildiği ve ilerleyen tarihlerde İstanbul'un fethi gibi büyük başarılarında ateşli silahların oynadığı role değinilmiştir (s.19). Yazar, Osmanlı savaş sanayisini anlamayı hedef edindiğini belirtmiştir. Bu amaçla XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı savaş endüstrisinin ana yapısını incelemiş, Osmanlıların Macarlar, Avusturyalılar, Venedikler ve Safevilere karşı kazandığı başarılarında top ve barutun önemine vurgu yapmıştır (s.21).

Genel girişin ardından oldukça önemli bir konu başlığı açılmıştır: *Barut Teknolojisi, Askeri Devrim Tezi ve Osmanlılar*. Başlığın önemi şuradan gelir, Batı Dünyası'nda yapılan çalışmalarda Osmanlı başarılarının kaynağı sorgulanırken, bu başarının orijinal bilgi üretiminden kaynaklanmadığı, Batı'yı iyi taklit etmekten geçtiği şeklinde yaygın bir kanaat vardır. Daha ziyade oryantalistlere dayanan bu görüş maalesef hâlâ önemli bir tartışma konusudur. Konu askerî teknoloji olunca, ayrımcı (çoğu kez küçümseyici) yaklaşım daha da belirginleşir. Batı'da askerî teknolojinin geçirdiği evrime ilişkin oldukça ayrıntılı incelemeler mevcutken, Osmanlılar hakkında çalışmaların yerini çoğu kez önyargılar alabilmekte ve "İslâmî tutuculuk (Islamic

¹ Kitabın İngilizce tam künyesi şöyledir; Gábor Ágoston, *Guns for the Sultan. Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge 2005, 277 sayfa.

² <http://explore.georgetown.edu/people/agostong/?action=viewresearch>.

³ Çalışmaları için bakınız, <http://explore.georgetown.edu/people/agostong/?action=viewpublications>.

conservatism)” tezi akademik gerçeklik olarak kabul edilmektedir. Ağoston en başta bu teze karşı çıkar ve 1990’ların sonuna kadar konuyla ilgili neredeyse hiç çalışma yapılmadığını belirtir. Buna karşın Osmanlı Arşivleri’nin askerî teknolojinin hemen hemen her alanı ile ilgili oldukça zengin materyale sahip olduğunu, fakat bu materyalin son dönemde yapılan birkaç çalışmaya rağmen hâlâ değerlendirilmeyi beklediğini açıklar⁴. Kendisinin Osmanlı Arşivleri’nde yaptığı araştırmalarla yerleşmiş bu kanaati değiştirmeyi hedeflediğini, arşiv çalışmalarında ortaya çıkan sonuçların da kendisini destekler nitelikte olduğunu yazar (s. 25-26).

Bize göre kitabın en önemli bölümü, yazarın hangi görüşleri değiştirdiğine ilişkin kaleme aldığı Avrupa merkezli (*Eurocentric*) ve Oryantalist görüşlere karşı fikirlerini beyan ettiği kısımdır. Bu kısımda ilk olarak Avrupa merkezli veya oryantalist bakış açılarının neler olduğunu açıklayarak, bu tezleri kimlerin savunduğunu dipnotları ile derli toplu bir şekilde vermiştir. Osmanlıların teknoloji üretemeyip, sadece takipçi oldukları yönündeki iddianın savunucuları arasında Türk tarihçilerin yakından tanıdığı Paul Kennedy⁵ gibi isimler de vardır. *Eurocentric* düşünce maalesef eski önemini günümüzde de aynen muhafaza etmektedir⁶. Mesela “*Askeri despotizm*” terimini Osmanlı’ya yakıştıranlardan E. L. Jones’in *The European Miracle (Avrupa Mucizesi)* adlı kitabının 3. baskısı 2003 senesinde yapılmıştır. Yazar bu örneği batı okurunun *Eurocentric* tezlere verdiği desteğin kanıtı olarak değerlendirmiştir (s. 26-27)⁷. Ağoston eserinin ilerleyen sayfalarında hangi görüşlere neden karşı çıktığını bölüm bölüm açıklar. Bu kısım eserin küçük bir özeti mahiyeti gösterir, fakat gerçekte okuyucuyu yeni görüşlerin neler olduğu konusunda büyük bir zahmetten kurtarır. Yazar Osmanlıların askerî teknolojisinin geriliği iddiasını kendi bulguları ile karşılaştırarak çürütür. Bunu yaparken iddiaya iddiayla cevap vermek yerine karşılaştırmalı çalışma metodunu izlemiştir. Yani Osmanlı Devleti ile çağdaş ülkelerin askerî alandaki gelişmelerini kıyaslamıştır. Eser bu yönü ile Osmanlı tarihine büyük bir katkı yapmakla kalmaz, aynı zamanda geçmişteki yanlış ve önyargılı düşüncelere şüpheye yer bırakmaksızın cevap verir (s. 28-33). Bölüm yazarın faydalandığı kaynakların kısa bir değerlendirmesi ile sona erer (s. 34-35).

İkinci bölüm barutun Çin’den Batı’ya hangi yollarla geldiğine dair genel bilgilerle başlar. XIV. ve XV. yüzyılın ilk yarısı bu eserde de Müslümanların barutla ilk tanışma tarihi olarak kabul edilir. Ardından Avrupa’da ateşli silahların kullanımına dair verileri değerlendi-

⁴ Ağoston’un kastettiği çalışmalar şunlardır: Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, London and New York 2003, Routledge; Çalışma Türkçe’ye çevrilmiştir. Türkçe baskı için bakınız, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çeviren: M. Tanju Akad, Homer Kitabevi. İstanbul 2007, Birol Çetin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Barut Sanayi 1700-1900*, Kültür Bakanlığı Yayınları; Ankara 2001, Salim Aydın, *XV. ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmir ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

⁵ Kennedy’nin eleştirisi konusu olan eseri Türkçe’ye kazandırılmıştır. Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çeviren: Birtane Karanakaç, 2. Baskı Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

⁶ Yazar bu düşüncesinde haklıdır. Çünkü eserin amazon.com sitesindeki tanıtımına kısa bir eleştiriyen Venedikli bir yorumcu, Ağoston’un Osmanlı askerî teknolojisinin Batı’dakiyle eşdeğer olduğu iddiasının yanlış olduğunu yazar. Batı dünyası eşitlik düşüncesini hâlâ kabul edememekte, ısrarla Osmanlı askerî teknolojisini geriliği tezi savunulmaya devam edilmektedir. Bakınız, http://www.amazon.com/Guns-Sultan-Military-Cambridge-Civilization/dp/0521843138/sr=1-1/qid=1168367500/ref=sr_1_1/105-9138695-1872434?ie=UTF8&pf_rd_p=18724343138&pf_rd_r=1168367500

⁷ Eserin tam künyesi şöyledir: E. L. Jones, *The European Miracle: Environments, Economies, and Geopolitics in the History of Europe and Asia*, Cambridge and New York 1987.

rir (s. 36-37). Daha sonra *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılması* başlığı ile Osmanlı Devleti'nde ateşli silahlar bahsine girilir. Osmanlı Devleti'nde ateşli silahların kullanımıyla ilgili ilk tarihlerin 1354, 1364, 1386 ve 1389 olarak verildiği, ancak bu tarihleri veren Aşıkpaşazade (1484'den sonra), Neşri (1520'den önce), Kemalpaşazade (1534) ve Şikari'nin (1584) sonraki dönemlerde eserlerini kaleme aldıkları için bu kayıtlara kuşkuyla yaklaşıldığını belirtir (s. 37-38). Günümüzde Djurdjica Petrović'in⁸ yaptığı çalışmalar sonucu, Osmanlıların Balkanlarda yaptıkları savaşlar sırasında ateşli silahları tanıdıkları ve kullanmaya başladıklarını düşünmenin doğru olacağını ifade eder. Bu nedenle önce Balkan uluslarının ateşli silahlarla tanışmalarına ilişkin ilk tarihleri verir, ardından Kosova Savaşı (1389) ile Osmanlıların ateşli silah kullanımlarının tarihini başlatır⁹. Osmanlılar kuşatma ve savaşların yanında, 1374'ten itibaren bazı savaş gemilerinde de ateşli silahları kullanmaya başlamışlardır. Topa ilave olarak özellikle 1444 Varna Savaşı sırasında Macar ordularından Tabur Cengi'ni öğrenen Osmanlılar çok kısa sürede bu sistemin tüm özelliklerini öğrenerek rakiplerine karşı başarıyla kullanmışlardır. Sadece bu örnek dahi Avrupa merkezli tarih yazımının çok hoşuna giden "İslami Tutuculuk veya kültürel ve teknolojik tutuculuk (fanatizm-extreme conservatism of Islam or cultural and technological conservatism)" iddiasını çürütecek niteliktedir. Çünkü teknolojiye karşı iddia edildiği kadar önyargı ile yaklaşan bir toplumun yeni bir sistemi alması ve kullanmasının mümkün olamayacağı açıktır. Türklerin başarıyla teknoloji transferi yapabildikleri bir diğer alan ise tüfeklerdir. Osmanlılar 1420'lerden itibaren tüfek kullanmışlardır. Osmanlı arşivlerinde bu bilgiyi destekler nitelikte veriler mevcuttur. Özellikle İnalçık'ın yaptığı çalışmalar konuyu aydınlatıcı niteliktedir. Nihayet en son İdris Bostan tımar kayıtlarına dayanarak Osmanlılarda topun ilk kullanımına dair bilgileri kesin olarak I. Bayezid dönemine kadar götürmüştür. Tımar sistemine dahil bir topçu neferinin varlığı, o dönemde ciddi bir örgütlenme olduğunu göstermektedir (s. 38-42).

Ateşli Silahların Osmanlı Ordusuyla Bütünleşmesi adlı ikinci kısım kendi içinde muhtelif alt başlıklara ayrılmıştır. İlk olarak *Küçük Ateşli Silahlar ve Yeniçeriler* adlı başlıkta Yeniçeri Ocağı hakkında genel bilgi verilir, ardından ateşli silahlar konusuna değinilmiştir. Yeniçerilerin ilk defa I. Kosova Savaşı (1389) sırasında ateşli silahları kullandıkları görülmektedir. Bu tarihten 1600'lere kadar çeşitli tarihlerde Yeniçeri sayıları, kullandıkları silah sayıları ve çeşitleri hakkında bilgi verilmiştir (s. 44-52). *Topçu Ocağı* adlı ikinci başlıkta Osmanlı Devleti'nde topçu örgütlenmesi ve topçu hizmet sınıfları hakkında bilgi verilerek hemen ardından örgütün zamanla kaydettiği gelişim ele alınmıştır. Topçularla ilgili seçilmiş örnekler daha ziyade XVI ve XVII. yüzyıllarla sınırlıdır. Örnekler çoğunlukla yazarın iyi bildiği bir bölgeden -doğal olarak-, Macaristan'dan seçilmiştir (s. 52-64). *Humaracılar ve Lağımıcılar* adlı diğer bir başlıkta bu iki sınıfın yapısını ve savaşlardaki yararlılıklarından bahsedilmiştir. Yine seçilmiş örneklerle XVI. ve XVII. yüzyıla ait muhtelif bilgiler verilmiştir. Yazar bu iki sınıfın ayrı bir askeri teşkilatlan-

⁸ Adı geçen çalışma şudur: Djurdjica Petrović, "Fire-arms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquests of the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *War, Technology and Society in the Middle East*, Edited by V.J. Parry and M.E. Yapp, London-New York-Toronto 1975, s.164-194.

⁹ 1380'ler yerli ve yabancı uzmanlar tarafından Osmanlıların ateşli silahları (özellikle top) ilk kullanmaya başladıkları tarih olarak kabul edilir. Bakınız, Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ Neşri Tarihi*, Yayınlayanlar Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, C.I, Ankara 1995, s.291; V. J. Parry, "Barud-The Ottoman Empire", *EI²*, C.I, Leiden 1986, s.1061; David Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom. A Challenge to a Mediaeval Society*, London 1956, s.141-142; İdris Bostan, "La Fonte De Canons À La Fonderie Impériale D'Istanbul Au Début Du XVI. Siècle", *Anatolia Moderna*, Tome IX, Paris 2000, s.171-172.

ma veya topçu sınıfına ait bir ünite olup olmadığı konusunda tereddüt içerisindedir. Fakat asıl çalışma konusu olmadığı için bu sınıfların askeri teknolojiyi kullanma özellikleri üzerinde durmuştur. Tüm disiplinsizliklerine rağmen mesela 1683 II. Viyana Kuşatması sırasında Osmanlı lağımclarının Avusturya lağımclarından daha uzman olmakla kalmayıp, aynı zamanda daha becerikli ve etkili olduklarını yazar. Nihayetinde yaptığı değerlendirmede "*İslâmi tutuculuk-Islamic conservatism*" terimine tamamen karşı çıkar ve bunun bir itham olduğunu belirtir. Aksine Osmanlıların her türlü askeri teknolojiyi hemen benimseyip kullandıkları dahası geliştirdiklerine dikkati çeker (s. 64-68).

Yabancı Uzmanlar: Askeri Kültürdeki Etkileşimde İnsan Kaynağı adlı üçüncü kısım da yazarın şiddetle eleştirdiği İslâmi tutuculuk düşüncesine karşı çıkış niteliği taşımaktadır. Osmanlılar Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren yabancı teknisyenlerden faydalanmışlardır. Yazar iddiasını desteklemek için XV.-XVII. yüzyıllar arasında Osmanlı hizmetinde görev yapmış yabancı teknisyenlerden örnekler vermiştir. Mesela İstanbul'da İranlı sanayi ve nalbantlara, Ermeni ve Yunan lağımclarına, Bosnalı, Sırp, İtalyan, Alman, Fransız, İngiliz ve Hollandalı silah mühendislere, Venedikli, Dalmaçyalı ve Yunan gemicilere rastlamak mümkündür (s. 69-76).

İkinci bölümün son konu başlığı *Osmanlı Donanması, Donanma Teçhizatı ve Askeri Kültürdeki Etkileşim*'dir. Osmanlıların en hızlı gelişme kaydettiği alan donanmadır. Özellikle Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid döneminde Osmanlı donanması Akdeniz'de teknolojiyi en iyi kullanan donanmalardan biriydi. Donanma aynı zamanda oldukça da büyüktü. Mesela 1456 Belgrad Seferi'nde 64'ü kalyon olmak üzere 200 gemi mevcuttu. 1470'de kalyon sayısı 280'e çıkmıştı. İstanbul'un fethinden önce Gelibolu'da ilk tersane kurulmuştu. Fetih'ten sonra Haliç kıyısına Tersâne-i Âmire adı ile yeni bir tersane kuruldu ve Yavuz Sultan Selim zamanında genişletildi. Burası yılda 250 gemi yapabilecek veya onarabilecek kapasiteye sahipti. İmparatorluğun genişlemesiyle birlikte İzmit, Sinop, Samsun, Kızıldeniz, Bircik, Basra, Şattü'l-Arap, Tuna, Rusçuk, Niğbolu, Vidin ve bazı nehir kenarlarında daha küçük olmak üzere başka tersaneler de açıldı. 1488'den sonra hem gemi hem de kullanılan silahlar çeşitlendi. Daha ziyade Yeniçeri Ocağı'ndan sağlanan insan ihtiyacı XVI. yüzyılda yabancı uzmanlarla gelişti. Mesela Girit Seferi'nde donanmayı başarıyla komuta eden Yusuf Paşa aslında bir yabancıydı ve gerçek adı Yosef Maskovi, 'di. XV.-XVII. yüzyıllarda bu tip insanlara gerek gemilerde gerekse tersanelerde rastlamak daima mümkündür (s. 76-87).

İkinci bölüm uzun bir değerlendirmeye sona erer. Yazar bölüm sonucuna, Osmanlıların ateşli silahlarla ilgili deneyimlerinin *İslâmi Tutuculuk* denen şeye izin vermediğini ve böyle bir durumun asla yaşanmadığını belirterek başlar. Osmanlılar XVII. yüzyıla kadar barut imparatorluğu olarak varlıklarını Müslüman veya Hristiyan bütün komşularından daha güçlü biçimde sürdürdüklerini ifade eder. İslâmi tutuculuk tezine kanıt olarak sunulan, sipahilerin ateşli silahlara sıcak bakmadıkları iddiasını, onların savaştıkları doğu bölgelerindeki çeşitli faktörlerin ateşli silahların kullanılmasına izin vermediğiyle açıklar. Kaldı ki, aynı dönemde İtalya, Fransa, Almanya, İspanya ve İngiltere'deki şövalyeler veya Memluklar ve Safevi askeri aristokrasisi de Osmanlı sipahilerinin tutumuna benzer tavır sergilemişlerdir. Osmanlılar, Safevi ve Memluklarla karşılaştırıldığında oralarda görülen tutuculukla hiçbir ilgileri yoktur. Tam tersine Osmanlıların bu ülkelere karşı kazandığı başarıların ardında ateşli silahları etkin kullanımları söz konusudur (s. 87-91).

Agoston, *Toplar ve Tüfekler* adlı üçüncü bölüme, Avrupa merkezli ve oryantalist bakış açısının yanlışlığına değinerek başlar. O bu düşünceleri eski moda bulur. Ancak ona göre bu anlayışın hâlâ devam etmesinin üç temel sebebi vardır (s. 93).

1- Çetrefil Osmanlı top terminolojisini ve dolayısıyla Osmanlı top çeşitlerini anlama eksikliği.

2- Osmanlı ve Avrupa toplarını karşılaştırma ve dolayısıyla her iki tarafın kullandığı topların benzerlik ve farklılıklarını anlama çabasının eksikliği.

3- Osmanlı Arşivlerinde korunan, topların teknik özelliklerine ilişkin daha somut sonuçların çıkartılabileceği zengin arşiv malzemesinin ihmali.

Yazarın ifadesiyle bu bölümde geçmişte yapılan çalışmaların hatalarından kaçınılarak, daha somut verilere dayanan istatistiksel bilgiler verilecek, rastlantısal bilgiler dikkate alınmayacak, sistemli bir analiz yapılacaktır.

Üçüncü bölümde ilk olarak *Bombartlar* adı verilen devasa sabit toplardan bahsedilmiştir. Bombartlar özellikle kale kuşatmalarında kullanılıyorlardı ve kullanıldıklarında son derece etkili olabiliyorlardı. Genellikle dövme demirden imal ediliyorlardı Yaklaşık 6-16 ton arasında değişebilmekte ve 150-700 kg arasında gülle fırlatabiliyorlardı. Mesela 1467'den kalan bir top 17.500 kg ağırlığındadır. Silahın en önemli dezavantajı çok ağır olmasından dolayı nakil esnasında yaşanan problemlerdi. Bu yüzden Osmanlılar bazı kuşatmalarda ham materyalleri kale önlerine götürüp orada top dökmeyi tercih etmekteydiler. Mesela 1430 Selânik, 1446 Korint civarındaki Hexamilion ve 1478 İşkodra kuşatmalarında toplar kuşatmadan önce kale önlerinde dökülmüşlerdir (s. 95-100). *Havanlar* adlı ikinci başlıkta bu silahın icadı ve ilk ortaya çıkışıyla ilgili bilgiler verilmiştir. İlk olarak 1376'da Venedik'te görülen havantopları, 1550'lerden sonra savaş meydanlarının vazgeçilmez unsurları arasına girmişlerdir. Osmanlılar ilk havantopunu İstanbul'un fethi esnasında kullanmışlardır. Aslında Avrupalı askerî tarihçiler havantopunu Osmanlıların geliştirdiğine ve savaş literatürüne soktuklarına inanırlar. Gerçekten de Osmanlılar kuşatmalarda havan toplarını çok etkin olarak kullanabiliyorlardı. Mesela 1456 Belgrad kuşatmasında görgü tanığı Giovanni da Tagliacozzo I İtalyan mili yüksekliğe taş gülle fırlatabilen Osmanlı havantoplarından bahsetmiştir. Osmanlılar daha sonraki yıllarda da havantoplarını aktif biçimde kullanmaya devam ettiler ve XVII. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'daki en önemli rakipleri Habsburglardan daha çok tipte havan kullanmaktaydılar (s. 100-107). *Kanon Sınıfından Büyük Toplar* adlı 3. başlıkta *Şayka*, *Balyemez*, *Bacaluşka* ve *Kanon*'dan bahsedilmiştir. Yazar evvela Avrupa'daki yanlış bir kanaate karşı çıkarak konuya başlar. Avrupa'daki yaygın inanışa göre, "Türkler teknik gerilikten dolayı daha çok beceri ve bilgi isteyen küçük toplar dökmemez, ancak daha az beceri isteyen büyük toplar döküpülirlerdi". Ağoston bu düşüncenin tamamen yanlış olduğunu, aksine, Osmanlıların XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'da görülen küçük sahra topları dökmeye başladıklarını belirtir. İddiasına destek olacak şekilde söz konusu küçük silahların kalibreleri, teknik özellikleri, kullanım alanları ve kabiliyetlerini açıklamıştır (s. 107-116). *Kulverin*¹⁰ *Tipindeki Orta ve Küçük Çaplı Toplar* adlı bu başlık altında *Kolunburna*, *Darbzen* ve *Şâhî* silahlarının kullanım alanları ve teknik özelliklerine değinilmiştir (s. 116-122). *En Küçük Toplar: Saçma*, *Eynek*, *Prangi*, *Mishet* ve *Şakaloz Topları* adlı başlıkta, adından da anlaşılacağı gibi kısa menzilli toplar ele alınmıştır. Çoğu zaman kuşatmalarda savunma silahı olarak kullanılan bu silahların hem etimolojik hem de teknik özellikleri açıklanmıştır (s. 122-125). *Yeniçeri Tüfekleri* adlı başlık altında ise özellikle yeniçerilerin kullandığı hafif silahlar ve bu silahların nitelikleri hakkında bilgi verilmiştir. Bölümde dikkati çeken bir diğer husus ise tablo verileri XVI-XVIII. yüzyıl arasında kapsarken, seçilmiş örnekler daha ziyade XVI-XVII. yüzyıllara aittir (s. 126-131).

Yazar *Güherçile Sanayileri* adlı 4. bölüme çok ciddi bir meydan okumayla başlar. Ağoston güherçile, barut ve top imalatı adlı bölümlerde, bu konularla ilgili bugüne kadar yayımlanmamış kesin rakamlardan oluşan arşiv verilerini günışığına çıkarıp, erken modern döneme ait Osmanlı mühimmat ve silah üretimiyle ilgili yanlış bilgileri düzeltceğini ifade etmiştir. Bu

¹⁰ İnce uzun tip bir çeşit top.

amaçla Keith Krause ve Jonathan Grant'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun "üçüncü kademedeki bir üretici" olarak ancak kendisi gibi "üçüncü kademedeki üreticiler" olan yakın hasımlarıyla (Macaristan, Lehistan ve Ortaçağ Balkan Devletleri) karşılaştırılabilecek yetkinliklere sahip olduğu ve "büyük ölçüde ithal silah ve teknolojilere bağımlı" olduğu iddiasına karşı çıkmıştır. Aynı şekilde Rhoads Murphey'nin Osmanlıların XVII. yüzyıl başlarında Hollanda ve İngiltere'den yapılan ithalata bağımlı oldukları ve 1660'lardan sonra İngiliz barutunun gelişiminin kesilmesiyle Osmanlı askeri yetkinliğinin ciddi şekilde kısıtlandığı yönündeki önermesinin doğruluğunu da tartışmaya açmıştır (s. 135). Ardından Osmanlı Devleti'ndeki güherçile ve kükürt kaynakları ile barut yapımının üçüncü ana hammadde kömürün elde edilme yöntemleri hakkında seçilmiş örneklerle açıklamalar yapılmıştır. Daha sonra güherçile temin sistemi ve karşılaşılan güçlüklerin yer aldığı başlıklarla Osmanlı güherçile elde etme sistemi açıklanmıştır. Konu tüm yönleri ile tartışmaya açılmış, güherçile teminini zorlaştıran veya kolaylaştıran her uygulama açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Osmanlıların gerekli materyalleri sürekli ve piyasa fiyatının altında temin etmenin en mükemmel yollarını bulduklarını, ancak bir süre sonra bu sistemin bizzat ilgili kurumların yetersizliğine neden olduğunu belirtmiştir. Ancak yazarın incelediği dönemde Osmanlı Devleti'nin askeri hammaddeyi elde etme konusundaki sıkıntıları oldukça azdı ve eldeki bilgiler iyi işleyen bir sistemi işaret ediyordu (s. 135-173).

Beşinci bölüm bir önceki bölümü tamamlayan *Barut Sanayileri* adını taşımaktadır. Bu bölümde ilk olarak İstanbul'da kurulan Baruthanelere değinilmiştir. XVIII. yüzyıl sonuna kadar tarihsel sıra ile Kağıthane, Şehremini ve Bakırköy Baruthaneleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir (s. 174-181). Ardından Avrupa Eyaletleri olan Macaristan, Selanik ve Gelibolu'da kurulan baruthaneler yine aynı usulle kısaca ele alınmıştır (s. 181-191). Daha sonra Anadolu ve Arap Eyaletlerinde kurulan Bor, İzmir, Kahire, Bağdat Baruthaneleri (s. 191-198), son olarak da küçük ölçekli işletmeler incelenmiştir. Baruthaneler hakkındaki kısa bilgilerin ardından, Osmanlı Devleti'nin barut üretim kapasitesi ve kalitesi konularına geçilmiştir. Osmanlı askeri teknolojisi hakkında Batılı araştırmacıların en fazla eleştirdikleri konunun barut üretim teknolojisi ve kalitesi olduğuna dikkat çekilmiştir. Yazar Osmanlı barut üretim ve kalitesiyle ilgili tüm güçlükleri açıkça göz önüne serer. İlk olarak Osmanlı Devleti'nin barut üretimi konusunda kesinlikle dışa bağımlı olmadığını vurgulayarak, ihtiyacı olan barutu kendisinin ürettiğini belirtmiştir. İkincisi barut kalitesi konusunda eleştirilerde belli bir haklılık payı olduğu ve bu konuyu bizzat Naima, Katip Çelebi ve Mehmed Raşid gibi Osmanlı tarih yazarlarının da dile getirdiklerini vurgulamıştır. Ancak Osmanlı Devleti barut kalitesini artırmak için daima bir çaba içerisindeydi ve mevcut teknolojiyi korumak ve iyileştirmek için her türlü gayreti göstermiştir. Yazım açısından dikkati çeken bir özellik ise diğer konularda XVI-XVII. yüzyıla ait örnekleri tercih eden yazar, bu bölümde çoğunlukla XVIII. yüzyıla ait verileri kullanmıştır. Altıncı bölüm barut üretiminin ülke için problem haline gelmesi ve ilk reformlar, yani Azadlı Baruthanesi'nin kurulmasıyla sona ermiştir (s. 199-215).

Mühimmat ve Top Döküm Sanayileri adlı altıncı bölüm genel olarak silah üretiminde kullanılan maden ve malzemelerin elde edilmesine ve kullanımına ayrılmıştır. Bu bölümde yine Avrupa kaynaklı olan üç iddiaya örneklerle cevap verilmiştir (s. 216).

1- Osmanlıların XVI. yüzyılın sonlarından itibaren imparatorluğun acil askeri gereksinimlerini karşılayacak kadar top dökemedikleri varsayımı ve buna bağlı olarak Osmanlıların hammadde ve silah tedarikinde dış kaynaklara bağımlı oldukları fikri

2- Bununla ilintili olarak XV. yüzyılın ortalarından veya sonlarından itibaren orta ve küçük çaplı topların kütleli üretimleriyle şekillenen genel Avrupa eğiliminin tersine Osmanlıların

kütleli üretim yetkinlikleri olmadığı için az sayıda büyük toplar dökmeye devam ettikleri görüldü.

3- Osmanlı topraklarının Avrupa'da imal edilenlerden teknolojik olarak geri olduğu iddiası

Altıncı bölümde ilk olarak stratejik madenler olan gümüş ve altın üretiminin savaş sanayinde oynadığı hayati öneme vurgu yapılmıştır. Aynı başlık altında harp endüstrisi için önemli olan demir madeni konusu da ele alınmıştır. Gerek Avrupalılar gerekse Osmanlılar karşı tarafı daima kâfir olarak gördüklerinden, her türlü madenin dışa satımını yasaklamışlardır. Daha sonra top dökümünde oynadığı önemli rolden dolayı bakır madenin elde edilmesi ve işleme yöntemlerine değinilmiştir. Ardından demir, kurşun ve mühimmat sanayisi incelenmiştir. Yazar bu kısımda birçok Avrupalı yazarın ifade ettiği, Osmanlı harp endüstrisinin büyük topçuluk ve büyük silahlar üzerinde yoğunlaştığı, bu yüzden küçük ve kaliteli silahlar üretmediği tezine karşı çıkar. Ona göre Osmanlıların küçük silah üretme kapasitesi ve kalitesi tartışma götürmeyecek kadar kesindir. Ağoston bölümün sonunda Osmanlı teknolojisinin ikinci sınıf (aşağı) olup olmadığı sorusunu sorar. Verdiği cevapta, özellikle topların metalürjik incelemesi sonunda Osmanlı toplarının Avrupa'daki çağdaşlarıyla aynı, hatta daha iyi olduğunu ifade eder (s. 217-246).

Yazar *Ateşli Silahlar ve İmparatorluk* adını verdiği sonuç kısmına bir uyarıyla başlar. Ona göre kitabı yazarken iki tehlikeyle karşılaşmış ve bu tehlikelerden uzak durmaya çalışmıştır. Bunlardan ilki teknolojik determinizm, ikincisi ise savaş teknolojisiyle ilgili aşırı şüpheciliktir. Teknolojik determinizm son 10-20 yılda tarihçiler üzerindeki etkisini yitirmiştir. Fakat son yıllarda süper silahların gündeme gelmesi ve Amerika'nın olağanüstü askerî gücü bu konuyu gelecekte yeniden gündeme getirebilecektir. İkincisi ise askerî teknolojiye ilişkin geliştirilen sorgulama biçimlerinin, mesela barut imparatorlukları gibi geçmişte kabul görmüş bazı terimlere şüpheyle yaklaşılmasını beraberinde getirmiştir. Mesela Rhoads Murphey bu ekolün temsilcilerinden biridir. Ağoston bu görüşe katılmaz ve bizzat bu bölümün giriş başlığını *Barut Çağı* olarak koyar. İlk modern barut silahlarının tüm sınırlılıklarına rağmen dönemin devletleri tarafından zaruri bir ihtiyaç olarak görüldüklerine dikkat çeker. Mesela 1489'da Venedik senatosu cephane ve top olmadan ülkenin savunulamayacağını düşünüyordu. Sadece Venedik değil diğer devletler de aynı şeyi düşünüyorlardı. Bu yarışın içinde olan ülkelerden biri de doğal olarak Osmanlı Devleti'ydü. Osmanlılar, Memluklar ve Safevilerin tersine bu silahları hemen benimseyerek kullanmışlar ve gerekli alt yapıyı kurmuşlardır. Gerek ateşli silahlarla ilk karşılaşma gerekse daha sonrasında doğal olarak Avrupa ile de etkileşim içine girmişlerdir. Fakat oryantalistler ve Avrupa merkezli tarih yazımı bu etkileşimi veya yabancı uzmanların katkısını çok abartmışlardır. Yazar Osmanlıları askerî kültürel alışverişe iten üç noktaya dikkati çekerek devam eder. Bunlar:

Evvela Osmanlılar coğrafi konumlarının getirdiği esneklik ve pragmatizmle hareket etmişlerdir. Özellikle Osmanlı başkentlerinden biri olan İstanbul'un konumu Osmanlıların Batı askerî teknolojisini almasını fazlasıyla kolaylaştırmıştır. Ancak Osmanlılar sadece Batılı teknisyenlerden değil Arap, İran ve Kuzey Afrikalılar gibi diğer unsurlardan da istifade etmişlerdir.

Daha sonra Osmanlılar tek yanlı teknoloji transferiyle yetinmemişler çoğu İslam ülkesinde, özellikle Uzakdoğu'da ateşli silahların tanınıp, kullanılmasına önemli katkıda bulunmuşlardır. Yani teknoloji öğreten konumdadırlar.

Son olarak Osmanlıların Avrupa'da ilerlemesi, Batı'da askerî teknolojinin sürekli yenilenmesini ve geliştirilmesini sağlamıştır. Bu haliyle Osmanlılar askerî teknolojinin gelişmesi için itici güç olmuşlardır.

Osmanlıların askeri teknolojisi veya teknolojik süreklilikleri konusunda herhangi bir problem görülmemektedir. Özellikle XVIII. yüzyılda büyük silahlar haricinde, daha fazla teknik beccri gerektiren küçük silahları yapamadıkları iddiası Baron de Tott'un 1770'lerde Türkiye'deki görevi sırasında geliştirdiği bir iddia olup, ne yazık ki günümüze kadar varlığını korumayı başarmıştır¹¹. Top üretimindeki yeterlilik, tüfek ve barut için de geçerli olup, XIX. yüzyıl başlarına kadar dışarıya bağımlılık söz konusu değildir. Eser yazarın "Yanlış Giden Neydi?" sorusuna cevap aradığı bir değerlendirmeye sona erer. Bu kısımda Osmanlı başarısızlıklarının kısa bir değerlendirmesi ve III. Selim döneminde başlayan reformlara vurgu yapılır. Ağoston XVIII. yüzyıldaki gerilemeyi Osmanlı askeri teknolojisindeki gerilemede görmez. O XVIII. yüzyıldaki askeri yenilgileri, Akdeniz havzasındaki ekonomik durgunluk, devletin geniş sınırları içindeki lojistik problemler ve devletin içinde bulunduğu mali sorunlarla açıklar. Bu sorunlar bir araya gelince ister istemez askeri teknoloji de olumsuz etkilemiş, sonuçta Osmanlı Devleti kendi kendine yetemez hale gelmiştir. Fakat bu durumda dahi gerçekleştirdikleri reformlarla derhal harekete geçerek yetersizliklerini telafi etme yoluna gitmişlerdir (s. 247-266).

Eserin içerik kadar önemli bölümlerinden biri de eklerin yer aldığı 268-302. sayfalarıdır. Ekler toplam 69 tablodan oluşmaktadır. Tablolardaki bilgiler daha önce herhangi bir kaynakta yer almayan, Osmanlı arşivinden elde edilen bilgilerden derlenmiştir. Bu kısımda güherçile, barut üretimi ve top dökümüne dair tablolar mevcuttur.

Eserin 303-308. sayfalarında çalışmada kullanılan ağırlık ve uzunluk ölçülerinin günümüzdeki karşılıkları yer almıştır. 309-317. sayfalar arasında ise konuyla ilgili araştırmacılar için son derece önemli olan bibliyografya yer almaktadır.

Eser genel olarak değerlendirildiğinde gerek üslup, gerek yaklaşım, gerekse kaynaklar açısından son derece başarılı bir çalışmadır. Yazar araştırmasının her safhasında genelde çok bilindik ve Batı bilim aleminde yaygın olarak kabul gören Osmanlı askeri teknolojisinin geriliği tezine tamamen karşı çıkmıştır¹². Üstelik karşı çıkışı bir yaklaşım sorunundan kaynaklanmamaktadır. Oryantalist veya Batı merkezli iddialara cevabını Osmanlı arşivlerinden elde ettiği rasyonel verilere dayanan bilgilerle vermiştir. Bir anlamda yaklaşık 200 yıldır devam eden haksız nitelermelere net olarak cevap vermiştir. Ayrıca ele aldığı konular itibariyle de Türk araştırmacılara yeni inceleme alanlarına işaret etmiş, bu anlamda ufuk açıcı bir görev üstlenmiştir. Araştırma Türk bilim tarihi için kilometre taşı olarak kabul edilebilecek nitelikte olup, Osmanlı ve Türk tarihine çok büyük katkı yapmıştır.

ZAFER GÖLEN

¹¹ Baron de Tott sadece bu konuda yanlış anlamalara neden olacak şeyler yazmamış, Türklerin Avrupa'da yanlış tanınmasına kaynaklık eden başka ifadeler de kaleme almıştır. Onun yanlışları ve hataları hakkında bakınız, Zafer Gölen, "Baron de Tott'un Seyahatnamesine Dair", *Bilge*, S.17, Ankara 1998, s. 69-71.

¹² Eserli ilgili kısa bir tanıtma yazısı yazan Salih Özbaran da araştırmayı ortaya çıkardığı teknik verilerden dolayı değil, sistemli bir şekilde Batı iddialarına karşı çıktığı için çok başarılı bulur. Bakınız, Salih Özbaran, "Tarihçiliğin Güncel Bir Sorusu: Osmanlı "Barut İmparatorluğu" muydu?, *Toplumsal Tarih*, s. 160, İstanbul Nisan 2007, s. 62-66; Balkanlarla ilgili bir siteye yazı yazan Amerikalı Gazeteci Christopher Deliso da eseri konu edinen tanıtım yazısında, çalışmayı "yaratıcı" bulunduğunu ifade eder. Çalışmayı yaratıcı bulma nedeni Özbaran'la aynıdır. Bakınız, <http://www.balkananalysis.com/2005/08/27/guns-for-the-sultan/>.

50. PIAC TATARİSTAN'IN BAŞKENTİ KAZAN'DA YAPILDI

50. PIAC (*Permanent International Altaistic Conference/* Sürekli Uluslararası Altay Çalışmaları Konferansı) 1-6 Temmuz 2007 tarihleri arasında Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan Cumhuriyeti'nin başkenti Kazan şehrinde bulunan Tatar Devlet Üniversitesi'nde (*Tatar Dövet Gumanitar-Pedagogika Universiteti*) yapıldı.

Konferansın resmi açılışı 2 Temmuz Pazartesi günü saat 10.00'da Tatar Devlet Üniversitesi'nin Tataristan caddesindeki abidevi Rektörlük binasındaki Büyük Toplantı Salonu'nda gerçekleştirildi.

Rusya dışından katılanlar, salonunun orta kısmında en alt sırada olan düz yerlere oturdular. Salonunda davetliler yerlerini aldıktan sonra, ilk iş olarak, Rus askerî üniforması giymiş üç Rus askerî trompet çalarak salona girdi. Daha sonra Rusya ve Tataristan'ın milli marşları çalındı. Salonun üst kısmında Rus ve Tatar milli kıyafetleri giymiş kadın ve kızlar Tatarların milli şairi Gabdulla Tukay'ın şiirlerinden bestelenmiş şarkıları kısa bir süre için Tatarca olarak söylediler. Arkasından sayıları on beşe varan gençler hemen hemen Asya ve Avrupa'nın önemli dillerinde davetlilere hoş geldiniz mesajı verdiler.

Kürsüde soldan sağa sırasıyla Rus Prof. Sergey G. Klyaştorni, İtalyan Prof. Giovanni Sary, Tataristan Bilimler Akademisi'nden Prof. Mir Kasım Usmanov, Rektör Prof. Z. G. Nigmatov, Almanya Frei Üniversitesi'nden Alman Prof. Barbara Kellner-Heinkele, Prof. Charles Carlston, Prof. Uli Şamiloglu ve Prof. V. M. Alpatov yerleri aldılar.

Tataristan Cumhuriyeti'nin PIAC'ı sahiplendiğinin bir göstergesi olarak Tataristan Eğitim ve Bilim Bakanı Valjev Nail Mansuroviç, Başbakan Yardımcısı ve Tataristan Kültür Bakanı bayan Valeyeva Zilya Rahimiyanova, kürsüde rektörün hemen sağ yanında yerlerini aldılar. Tataristan Bakanlar Kurulu, Kazan Belediyesi, Rusya Bilimler Akademisi, Tataristan Bilim Akademisi, Rusya Şarkiyat ve Lengüistik Enstitüleri, Rusya Dil Akademisi ve Tataristan Devlet Beşeri ve Pedagoji Üniversitesi konferansa resmen destek sağladılar.

Rektör Prof. Z. G. Nigmatov, kısa bir açılış konuşması yaptı ve arkasından Tatar Devlet Üniversitesi tarafından Amerikan Washington Üniversitesi'nden Prof. C. Carlson ve Prof. U. Şamiloglu'na fahri doktora payeleri verildi. Kültür Bakanı kısa bir konuşma yaptı. Arkasından Prof. Barbara Kellner-Heinkele, uzun bir açılış konuşması yaptı. Rusya ve Altay çalışmalarına katkı yapmış merhum bilim adamlarının isimleri yâd edildi. Bunlar içinde İstanbul Üniversitesi'nde çalışmış olan Prof. Reşit Rahmeti Arat ile Prof. Ahmet Temir de vardı. Fransa Sorbonne Üniversitesi rektörünün PIAC komitesine gönderdiği özel mesaj okundu.

Kazan ve Altay Dünyası isimli seksiyona özel önem verildiği gözden kaçmadı. Rektörlüğün Kütüphanesi ve Müzesinde, Türkoloji ve Altayistik alanında kitaplar yayımlamış olan Rus bilim adamı Vasiliy Alexseyeviç Bogorodskiy'in şahsi kütüphanesinden getirilmiş kitaplar ile Tatar milli şairi Gabdulla Tukay (Türkiye'de Abdullah Tukay olarak biliniyor) hakkında yapılmış modern çalışmalar sergilendi.

3 Temmuz Salı günü Rektörlük'teki sınıflarda oturumlara geçildi. Sirkülerde katılımcılara konferansın resmi dili Rusça ve İngilizce olarak bildirilmesine rağmen, Türkiye'den gelen ve bildirimlerini Türkçe sunmak isteyen katılımcılara Türkiye Türkçesinde sunulmasına izin verildi.

Türkiye'nin değişik üniversitelerinden on üç bilim adamı tebliğleriyle katıldılar. Bunlar Ege Üniversitesi'nden Prof. M. Akif Erdoğan ile Prof. Bekir Deniz; Ankara'dan Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Haluk Şükrü Akalın, İstanbul'dan Dr. Halil Açıkgöz; Kocaeli Üniversitesi'nden Doç. Münevver Tekcan ile Yrd.Doç.Dr. Işıl Altun; Gazi Üniversitesi'nden Prof. Abdülvahit Çakır ile Prof. Refik Turan; Sakarya Üniversitesi'nden Doç. İsmail Güleç, DTCF'den Doç. Halil İbrahim Usta ile Karahan Akartürk; Çukurova Üniversitesi'nden Doç. Muna Yüceol Özezen ve Karadeniz Teknik Üniversitesi'nden Doç. Mehmet Tezcan'dır. Bunlardan sadece Akartürk, bildirersiz katıldı.

Türkiye dışında, Rusya, Kırgızistan, KKTC, Fransa, ABD, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Almanya, Çin Cumhuriyeti, Macaristan, Romanya, Japonya ve İtalya'dan gelen bilim adamlarının da katılımıyla sunulan bildirilerin sayısı yüz elliye geçti.

Kazan şehrinin tarihi ve turistik yerleri katılımcılara gezdirildi. İstanbul gazetelerinde de yazılar yazmış olan Tatar milli şairi Abdullah Tukay'ın etkisi şehrin her yerinde kendini hissettiriyor. Tukay'ın *Ay Kazan*, *Derdli Kazan*, *Munlu Kazan*, *Nurlu Kazan*, *Atiye azanı çağırma namazğa*, *Bik Matur*, *Munlu Kazan* mısralı ünlü şiiri, Bauma caddesinin girişinde bulunan direkli bir tabelaya Arap harfleriyle yazılmış ve ayrıca büyük bir caddeye onun adı verilmiştir.

Kazan Belediye Binası, Kremlin kompleksi içindeki *Kul Şerif Mesciti* ve *Blagoveşçenski Katedrali*, Kazan Devlet Üniversitesi Tarih Müzesi, Kazan şehrinde Kaban gölüne çok yakın bir yerde bulunan ve on sekizinci yüzyıl binası olan *Şihabeddin Mercani Mesciti*, Zelenodolsk ilçesi Raytha köyündeki 17.-19. yüzyıllardan kalma *Raytha Bogoroditsky Manastırı* ve Volga nehri kenarındaki antik *Bulgar şehri*, düzenleme komitesi tarafından katılımcılara gezdirildi.

Bilindiği gibi, PIAC, kırk dokuz yıldır Indiana Üniversitesi'nden Prof. Denis Sinor tarafından düzenlenmekte ve yapılmaktaydı. İlk kez olarak, Prof. Sinor, sağlık nedenlerinden dolayı Kazan PIAC'a katılmadı. 4 Temmuz Çarşamba günü Prof. Sinor'un görüntülü mesajı Tataristan Bilimler Akademisi binasında dünyanın pek çok ülkesinden gelen katılımcılara gösterildi. Bu mesajında Prof. Sinor, PIAC Genel Sekreterliğini Prof. Barbara Kellner-Heinkele'e bıraktığını açıkça söyledi. Bundan sonra, katılımcılar arasında duygulu anlar yaşandı. Zira Prof. Sinor, mesajında, hayatı boyunca Kazan şehrinin görmeyi çok istemesine rağmen, göremediğini açıkça söyledi ve bundan sonra da PIAC'ın muntazaman devam ettirilmesini istedi. Burada Prof. Barbara Kellner-Heinkele tarafından son yıllarda yaptığı muazzam çalışmalardan dolayı Prof. Mir Kasım Usmanov'a, *PIAC Madalyası* törenle takdim edildi. Burada yapılan seçim sonucunda KKTC'den İsmail Bozkurt, PIAC Düzenleme Komitesi'ne seçildi.

Küçük, sevimli ve tarihi bir şehir olan Kazan, İslamî binalarıyla özellikle 1552'de Ruslara direnen Kul Şerif adına yapılmış olan muazzam camiyle; çok sayıdaki müze ve kütüphaneleriyle katılımcıların epey ilgisini çekti. İki gün boyunca süren yağmurlardan dolayı şehri doyasıya gezmek mümkün olmadı ve yükselen nem oranı katılımcılara epey sıkıntı verdi.

Dört gün süren Kazan PIAC'ın tebliğlerin özetleri ve program, bir kitap halinde İngilizce ve Rusça olarak basıldı. Düzenleme komitesinin söz verdiğine göre, Kazan PIAC tebliğleri çok yakın bir gelecekte kitap olarak basılacaktır. Nitekim bir önceki Ankara PIAC'ın tebliğleri Prof. Akalın tarafından kitap olarak yayımlanmıştır.

Son olarak özellikle sitayişle belirtmem gereken önemli bir nokta, bu konferansın gerçekleşmesinde Prof. C. Carlson ile Kazan Devlet Üniversitesi Yabancı Diller Fakültesi Dekanı Dr. Ayda Sadıkova'nın katkı ve çabalarının unutulmaz olduğudur.

2007 YILI İKİNCİ YARISINDA KÜTÜPHANEMİZE GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- 1890 *Erutururu Go Jiken*. — [Tokyo] : Chuou Bosai Kaigi, 2005. v, 177 s. : res. ; 30 cm. (B.I/4634).
- 100.000 Jahre Sex : *Liebe und Erotik in der Geschichte* / hrsg. Vincent T. van Vilsteren, Rainer-Maria Weiss. — Stuttgart : Theiss, 2004. 107 s. : rnk. res. ; 23 cm. ISBN 3806219494 (A.VII/3337).
- ABDULA, GÜLTEN : *Hz. Mevlâna / Gülten Abdula*. — Galati : Elvan, 2000. 161 s. : rnk. res. ; 22 cm. — (Colectia Pagini Spirituale) ISBN 9739859607 (A.VII/3747).
- ABDULHAFİZ, ABDULLAH ATİYYE : *el-Lugatu't-Turkiyye el-Osmaniyye "nusûs ve kavâid" / Abdullah Atiyye Abdulhafiz*. — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.]. 322 s. ; 23 cm. (A.VII/3813).
- ACAR, ZİYA ZAKİR : *Bütün yönleriyle Aralık İlçesi / Ziya Zakir Acar*. — Aralık (İğdır) : Aralık Kaymakamlığı, [t.y.]. 108 s. : rnk. res. ; 28 cm. (B.I/4602).
- ACAR, ZİYA ZAKİR : *Görenlerin gözüyle İğdır'da Ermeni katliamı / Ziya Zakir Acar ; İngilizce çev. Onur Gültekin*. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2007. 92 s. : res. ; 24 cm. + 1 cd-rom. ISBN 9789759391997 (A.VII/3286).
- ACAR, ZİYA ZAKİR : *Her yönüyle İğdır / Ziya Zakir Acar*. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2006. 272 s. : rnk. res. ; 30 cm. ISBN 9759391988 (B.I/4601).
- ACUN, FATMA : *Görsellik ve yakın dönem tarihi araştırmalarında kullanımı / Fatma Acun*. — [Ankara] : [Sanat Kitabevi], 2004. s. 95-118 ; 24 cm. *Kebikeç* 18 (2004)'ten ayrıbasım. (A.VII/3506).
- Der Achilleus-Kult im nördlichen Schwarzmeerraum vom Beginn der griechischen Kolonisation bis in die römische Kaiserzeit : Beiträge zur Akkulturationsforschung / unter mitarbeit von Claudia von Behren ; mit beiträgen von Sergej B. Bujskich... [et al.]*. — Rahden : Marie Leidorf GmbH, 2006. 270 s. : 58 s. res. ; 30 cm. — (Internationale Archäologie, ISSN 0939-561X ; 94) ISBN 3896463667 (B.I/4432).
- AÇIKGENÇ, ALPARSLAN : *İslâm medeniyetinde bilgi ve bilim / Alparslan Açıkgenç*. — İstanbul : İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006. 175 s. ; 20 cm. — (İSAM yayın no ; 359. Temel Kültür dizisi ; 7) ISBN 9753894805 (A.VII/3624).
- Açıklamalı yönetim zamandizini 1929-1939 / ed. Birgül Ayman Güler*. — Ankara : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2007. xii, 1126 s. ; 25 cm. — (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi ; 2. Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması) ISBN 9789754827439 (A.VII/3174).
- ADANIR, FİKRET : *Armenian deportations and massacres in 1915 / Fikret Adanır*. — Washington : American Psychological Association, [2002]. 1 CD-ROM. (CD/0159).
- ADİL, İDRİS : *Kürkçüler : bir Türkmen obasının göçerlikten yerleşik düzene geçiş hikayesi / İdris Adil*. — 1. bsk. — İstanbul : Güncel, 2007. 279 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9789944840026 (A.VII/3149).
- AÇABABA, ALİ FAHRİ, 1861-1928 : *Şeref kurbanları : II. Abdülhamit döneminde bir sürgünün hikayesi / Ali Fahri Ağababa [1861-1928] ; haz. Ali Buğra, Mehmet Kuzu*. — İstanbul : Çatı, 2007. 326 s. ; 21 cm. — (Çatı ; 31) ISBN 978975884592 (A.VII/3538).
- AHMED HAMDİ BEY : *İslam âlemi ve İngiliz misyoneri : İngiliz misyoneri nasıl yetiştiriliyor / Ahmed Hamdi Bey ; yay. haz. Zafer Çınar ; genel yay. yönetmeni Ersan Güngör*. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2007. 136 s. : res. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 66. Hatura ; 7) ISBN 9789756480786 (A.VII/3574).

- AHMET CEVDET PAŞA : *Tertib-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye / Ahmet Cevdet Paşa* ; haz. Esra Karabacak. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. ii, 162 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 869. Türkiye Türkçesi ve Tarihî Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi ; 18) ISBN 9789751619266 (A.VII/3471).
- AKBULUT, ERDEN : *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, 1920-1923 / Erden Akbulut, Mete Tunçay*. — 1. bs. — İstanbul : Sosyal Tarih Yayınları, 2007. 508, [15] s. : res. ; 25 cm. — (Sosyal Tarih yayınları. Belge-Araştırma dizisi ; 1) ISBN 9789758683604 (A.VII/3402).
- AKBULUT, ÖRSAN Ö. : *Küreselleşme, ulus-devlet ve kamu yönetimi / Örsan Ö. Akbulut*. — 1. bs. — Ankara : Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2007. x, 390 s. ; 20 cm. — (TODAE yayın no ; 331) ISBN 9789758918126 (A.VII/3126).
- AKÇAM, TANER : *Armenien und der Völkermord : die Istanbuler Prozesse und die türkische Nationalbewegung / Taner Akçam*. — 1. aufl. — Hamburg : Hamburger Edition, 2004. 430 s. ; 21 cm. ISBN 3930908999 (A.VII/3309).
- AKÇORA, ERGÜNÖZ : *Van ve çevresinde Ermeni isyanları, 1896-1916 / Ergünöz Akçora*. — gnlş. 2. bsk. — İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2007. 344 s. : res., hrt. ; 24 cm. ISBN 9789754981858 (A.VII/3293).
- AKÇURA, YUSUF : *Yeni Türk devletinin öncüleri : 1928 yılı yazıları / Yusuf Akçura* ; basıma haz. Nejat Sefercioğlu. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1981. xvi, 212 s. ; 20 cm. — (Doğumunun 100. Yılında Atatürk yayınları ; 30) (A.VII/3260).
- AKDOĞAN, RUKİYE : *Bayram törenine ait çivi yazılı Hitüçe bir tablet parçası / Rukiye Akdoğan*. — Ankara : Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 2007. s. 163-177 : res. ; 24 cm. Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2006 yılılığı'ndan ayırbaşım. (A.VII/3445).
- AKGÖNÜL, SAMİM : *Türkiye Rumları : ulus-devlet çağından küreselleşme çağına bir azımlığın yok oluş süreci / Samim Akgönül* ; çev. Ceylan Gürman. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2007. 440 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1248. Tarih dizisi ; 44) ISBN 9789750505140 (A.VII/3365).
- Akh Purattim I / éd. scientifiques Jean-Claude Margueron, Olivier Rouault, Pierre Lombard*. — Lyon : Maison de l'Orient et de la Méditerranée. Ministère des Affaires Étrangères, 2007. 337 s. : res. ; 30 cm. — (Akh Purattim-Les Rives de l'Euphrate. Mémoires d'Archéologie et d'Histoire Régionales Interdisciplines) ISBN 9782903264888 (B.I/4610).
- AKİBA, JUN : *Kadılık teşkilâtında Tanzimat'ın uygulanması : 1840 tarihli Ta'limnâme-i Hükkâm / Jun Akiba*. — İstanbul : Enderun Kitabevi, 2007. s. 9-40 ; 24 cm. Osmanlı Araştırmaları XXIX'dan ayırbaşım. (A.VII/3741).
- AKPINARLI, H. FERİHA : *Kırım el sanatlarının dün ve bugünü / H. Feriha Akpınarlı*. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2004. 327 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 306. Kaynak Eserler dizisi ; 7) ISBN 9751617456 (A.VII/3276).
- AKSU, KENAN : *İngiliz gizli belgelerinde Enver Paşa / Kenan Aksu*. — İstanbul : Çatı, 2007. 159 s. ; 21 cm. — (Çatı ; 34) ISBN 9789758845880 (A.VII/3549).
- AKTUĞ, İLKNUR : *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi / İlknur Aktuğ*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1989. vii, 56 s. : rnk. res. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1055. Tanıtma Eserleri dizisi ; 19) ISBN 9751703794 (A.VII/3783).
- AKYVAŞ, A. RAGIP : *Derken efendim : tarih ve kültür sohbetleri / A. Ragıp Akyavaş* ; yay. haz. Beynun Akyavaş. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2007. 2 c. : rnk. res. ; 24 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları ; 385. Tarih ve Kültür serisi ; 15. A. Ragıp Akyavaş Külliyyatı ; 7,8) ISBN 9789753895156 (tk.) (A.VII/3719).
- AKYVAŞ, BEYNUN : *Bu cennet vatan / Beynun Akyavaş*. — [İstanbul] : Üsküdar Belediyesi, [t.y.]. 16 s. : rnk. res. ; 24 cm. (A.VII/3594).
- AKYVAŞ, BEYNUN : *Sultanîyegâh İstanbul / Beynun Akyavaş*. — ilv. 3. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2007. x, 284 s. : res. ; 19 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları ; 314. Tarih ve Kültür serisi ; 12) ISBN 9753893825 (A.VII/3720).

- ALAN, HAYRUNNİSA : *Bozkırdan cennet bahçesine Timurlular, 1360-1506* / Hayrunnisa Alan. — İstanbul : Ötüken, 2007. 340 s. : res. ; 24 cm. — (Ötüken yayın no ; 703. Kültür serisi ; 348) ISBN 9789754376555 (A.VII/3342).
- ALBIN, PIERRE, 1872-? : *Les grands traités politiques : recueil des principaux textes diplomatiques depuis 1815 jusqu'à nos jours avec des notices historiques et des notes* / Pierre Albin [1872-?]; préface de Maurice Herbet. — 2. éd., rev. et mise au courant. — Paris : Félix Alcan, 1912. 1 CD-ROM. (xi, 605 s.) — (Bibliothèque d'Histoire Contemporaine) (CD/0169).
- ALCIOĞLU, MEHMET ADİL : *Tarihte Alcı-Tecirli : Beğdülî-İlbeyli-Elbeyli Türkmenleri soykimlikleri* / Mehmet Adil Alcioğlu ; ed. Serdar Yakar. — Kahramanmaraş : Ukde Kitaplığı, 2006. 287. [29] s. : res. ; 20 cm. — (Ukde Kitaplığı ; 39) (A.VII/3511).
- ALEKBERLİ, AZİZ : *Karbi Azərbaycan abideleri / Aziz Alekberli*. — Bakı : Azərbaycan Respublikası Medeniyyət və Turizm Nazirliyi, 2007. 271 s. : rnk. res. ; 30 cm. ISBN 9789952810806 (B.I/4609).
- ALİ BEY EL-ABBASİ, 1766-1818 : *Travels of Ali Bey (Domingo Badia y Leblich) in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey : between the years 1803 and 1807, II* / Ali Bey el-Abbasi [1766-1818]. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1995. ix, 373 s. : pl. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 48) (A.VII/3048-2).
- ALİ BEY EL-ABBASİ, 1766-1818 : *Travels of Ali Bey (Domingo Badia y Leblich) in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey : between the years 1803 and 1807, I* / Ali Bey el-Abbasi [1766-1818]. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1995. xlii, 339 s. : res. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 47) (A.VII/3048-1).
- Ali Emîrî Efendi ve dünyası : *fermanlar, beratlar, hatlar, kitaplar : Millet Yazma Eser Kütüphanesi'nden bir seçme = Ali Emîrî Efendi and his world : fermans, berats, calligraphies, books : a selection from the Millet Manuscript Library* / proje yöneticisi ve yay. haz. = project manager and ed. Ekrem Işın. — İstanbul : Pera Müzesi = Pera Museum, 2007. 392 s. : rnk. res. ; 28 cm. — (Pera Müzesi yayını ; 16 = Pera Museum publication ; 16) ISBN 9789759123260 (B.I/4466).
- ALİ NAZİMA : *Mignom dictionnaire tefeyuz Ottoman-Français* / Ali Nazima. — Constantinople : Kasbar, 1912. 960 s. ; 13 cm. (A.VII/3602).
- ALİ-ZADE, AYDIN : *Hristianlık : tarih ve felsefe : ilk çağlar* / Aydın Ali-zade. — Bakı : Abilov, Zcynalov ve Oğulları, 2007. 170 s. : res. ; 20 cm. ISBN 5874590137 (A.VII/3750).
- ALİEV, A. A. : *Natsionalnoe i religioznoe v sisteme mejgosudarstvennih otnoşeniy İrana i İraka v XX veke* / A. A. Aliev. — Moskva : Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2006. 397 s. ; 21 cm. ISBN 5248002761 (A.VII/3141).
- ALLOUF, MICHEL M. : *History of Baalbek* / Michel M. Alouf. — 9th ed. — Beirut : American Press, 1949. ix, 122 s. : res. ; 20 cm. (A.VII/3832).
- ALPASLAN, ALİ : *Ahmet Paşa* / Ali Alpaslan. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987. viii, 139 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 827. Türk Büyüklüğü dizisi ; 55) ISBN 975170085X (A.VII/3775).
- Altay destanları III* / haz. İbrahim Dilek. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 463 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 890. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi ; 10) ISBN 9789751619372 (A.VII/3461-3).
- Altay destanları II* / haz. İbrahim Dilek. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 472 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 889. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi ; 9) ISBN 9789751619389 (A.VII/3461-2).
- Altay destanları I : Er Samır, Ak Tayçı, Kökin Erkey, Altay Buuçay, Malçı Mergen, Kozm Erkeş, Közüyke* / haz. İbrahim Dilek. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2002. 365 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 804. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi yayınları ; 1. Türk Destanları dizisi ; 1) ISBN 9751615526 (A.VII/3461-1).
- ALTINOLUK, ÜLKÜ : *Geleneksel kent dokusu Birgi* / Ülkü Altınoluk. — İstanbul : Ege, 2007. 206 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9789758071852 (A.VII/3532).

- ALTUNA, SADUN : *Büyük ressamlar : hayatları ve eserleri* / Sadun Altuna. — [y.y.] : Hayat Kitapları, 1959. 215 s. : res. ; 16 cm. (A.VII/3878).
- ALTUNYA, NİYAZİ : *Gazi Eğitim Enstitüsü : Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü, 1926-1980* / Niyazi Altunya. — Ankara : Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, 2006. 1386 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9755071504 (A.VII/3498).
- AMALRIK, ANDREI : *Sovyetler Birliği 1984 yılına kadar yaşayabilecek mi?* / Andrei Amalrik ; önsöz Henry Kamm ; yorum Sidney Monas. — İstanbul : Çağdaş, 1971. ix, 96 s. ; 20 cm. (A.VII/3154).
- AMICIS, EDMONDO DE, 1846-1908 : *İstanbul, 1874* / Edmondo de Amicis [1846-1908] ; çev. Beynün Akyavaş. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1981. vi, 504 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 382. Türk Sanatı Eserleri dizisi ; 14) (A.VII/3798).
- ANADOL, CEMAL : *Ermeni dosyası : tarih boyunca Türk-Ermeni meselesi* / Cemal Anadol. — İstanbul : Bilge Karınca, 2007. 400 s. ; 21 cm. — (Genel yayın nu ; 143) ISBN 9758715054 (A.VII/3399).
- Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2006 yıllığı*. — Ankara : Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 2007. 510 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9789751732866 (A.VII/3486).
- Anadolu Üniversitesi Halkbilim Araştırmaları Merkezi Koleksiyonundan el sanatları örnekleri I : işlemler / haz. Tevhide Özbağı, Nihal Ülger, Gülten Kurt, Pınar Toktaş*. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Halkbilim Araştırmaları Merkezi, 2007. viii, 228 s. : res. (çoğu rnk.) ; 29 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1732. Halkbilim Araştırmaları Merkezi yayınları ; 3) ISBN 9789750604346 (B.I/4496-1).
- Anakinosıs ineridos, 16 Martiu 2006 : ya tin epetio tu tanatu tu Elefteriu Venizelu*. — Atina : İdrima İstorias tu Elefteriu Venizelu, 2007. 176 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9608845769 (A.VII/3762).
- Ancient fishing and fish processing in the Black Sea Region* / ed. by Tønnes Bekker-Nielsen. — Aarhus : Aarhus University Press, 2005. 222 s. : res., hrt. ; 25 cm. — (Black Sea Studies ; 2) ISBN 8779340962 (A.VII/3423).
- AND, METİN : *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm mitolojyası* / Metin And ; kitap ed. M. Sabri Koz. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2007. 487 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2572. Sanat ; 139) ISBN 9789750813092 (A.VII/3492).
- ANDIÇ, FUAT : *Kırım Savaşı : Âli Paşa ve Paris Antlaşması* / Fuat Andıç, Süphan Andıç. — 1. bsk. — İstanbul : Eren, 2002. 175 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9757622850 (A.VII/3546).
- ANDREAE, BERNARD : *Römische Kunst* / Bernard Andrae. — Freiburg ; Basel ; Wien : Herder, 1973. 656 s. : res. (kimi rnk.) ; 32 cm. — (Ars Antiqua ; 5) ISBN 3451162857 (B.I/4443).
- Anıllarla karayolları tarihi*. — Ankara : Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü, 2007. 217 s. : rnk. res. ; 25 cm. (A.VII/3218).
- Les années Petit Robert : de acide à ZEP, 40 années de langue Française* / [réalisation et choix des textes Marie-Hélène Drivaud]. — nouvelle éd. — Paris : Le Robert, 2006. 111 s. : rnk. res. ; 14 cm. ISBN 2849023302 (A.VII/3138).
- Antike Metropolen* / Walter Ameling, Hans-Joachim Gehrke, Frank Kolb, Hartmut Leppin, Raimund Schulz, Michael P. Streck, Josef Wiesehöfer, Gernot Wilhelm ; mit einer einföhrung von Christian Meier ; hrsg. in Zusammenarbeit mit Damals-das Magazin für Geschichte und Kultur. — Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006. 128 s. ; rnk. res. 29 cm. ISBN 3806220603 ; ISBN 9783806220605 (B.I/4506).
- Antike Plastik* / hrsg. im auftrag des Deutschen Archäologischen Instituts von Adolf Heinrich Borbein ; mit beiträgen von Eliana G. Raftopoulou, Stavros Vlivos, Georg Morawietz. — München : Hirmer Verlag, 2005. 67, 52 s. : res. ; 32 cm. — (Lieferung ; 29) ISBN 3777423459 (B.I/4532).
- ANTON, JULIO DE : *İspanya'nın demokratikleşme tarihinde polis tecrübesi, 1969-1975* / Julio de Anton ; tercüme Zeynep Tekin, Nühket Güntay. — 1. bsk. — Ankara : Emniyet Genel Müdürlüğü Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2007. 100 s. ; 24 cm. — (Emniyet Genel Müdürlüğü yayın no ; 423. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı yayın no ; 261) ISBN 9755857633 (A.VII/3505).
- Arab painting : text and image in illustrated Arabic manuscripts* / ed. by Anna Contadini. — Leiden ; Boston : Brill, 2007. xi, 272 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section I. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423 ; 90) ISBN 9789004157224 (B.I/4598).

- Arabic literature in the post-classical period* / ed. by Roger Allen, D. S. Richards. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. x, 481 s. ; 24 cm. — (The Cambridge History of Arabic Literature) ISBN 0521771609 ; ISBN 9780521771603 (A.VII/3661).
- ARAKELIAN, FATHER LUKE : *ABC of Armenian - book #2 : conversation, grammar, dictionary, reading, writing* / Father Luke Arakelian. — 10. ed. — Vienna ; Cambridge : Mekhitarist Press, 1978, c1973. 243 s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. — (Armenian Language for Daily Use) (B.I/4457).
- Archaeology, anthropology and cult : the sanctuary at Gilat, Israel* / ed. by Thomas E. [Evan] Levy. — 1. published. — London ; Oakville : Equinox, 2006. x, 875 s. : res. ; 25 cm. — (Approaches to Anthropological Archaeology) ISBN 190476858X (A.VII/3119).
- ARIK, SABİRE : *Polonyalı yazar Stefan Zeromski'nin Erken Bahar başlıklı romanı üzerine bir inceleme* / Sabire Arık. — Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 2007. s. 209-218 ; 24 cm. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi cilt 46, sayı 2 (2006)'dan ayırabım. (A.VII/3749).
- ARMAĞAN, MUSTAFA : *Geri gel ey Osmanlı!* / Mustafa Armağan. — 1. bsk. — İstanbul : Ufuk Kitap, 2007. 280 s. : res. ; 21 cm. — (Ufuk Kitap ; 81. Tarih dizisi ; 20) ISBN 9789756065518 (A.VII/3573).
- The Armenian genocide : cultural and ethical legacies* / ed. by Richard Hovannisian. — New Brunswick ; London : Transaction, 2007. xii, 449 s. : res. (kimi rnk.) ; 23 cm. ISBN 9781412806190 (A.VII/3737).
- The Armenian genocide : new accounts from the American press, 1915-1922* / compiled and ed. by Richard Diran Kloian. — Richmond : Heritage Publishing, [2006?]. xvii, 392 s. : res. ; 28 cm. (B.I/4458).
- Armıanskaya problema v kontekste mirovogo balansa sil / podgotovil Vahap Djandan ; perevod s Turetskogo Hyuscyn Kerimoglu ; konsultant Sedat Laçiner.* — Ankara : TRT, 2007. 2, 131 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9789757655749 (A.VII/3722).
- AROUTUNIAN, DIANA : *Armenian-English English-Armenian* / Diana Aroutunian, Susanna Aroutunian. — New York : Hippocrene Books, 1996. 378 s. ; 12 cm. — (Hippocrene compact dictionary) ISBN 0781805007 (A.VII/3088).
- ARSLAN, FAZLI : *Safıyyüddin-i Urnevî ve Şerefiyye Risâlesi* / Fazlı Arslan. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2007. 403 s. ; 24 cm. — (AKDİTYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 343. Araştırma-İnceleme dizisi ; 48) ISBN 9789751619365 (A.VII/3169).
- ARSLAN, MELİH : *Uşak Müzesindeki kistophorik damgalı Side tetradrahmi defnesi* / Melih Arslan. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 425-444, [12] s. : res., hrt. ; 24 cm. Belleten LXXI, 261 (Ağustos 2007)'den ayırabım. (A.VII/3160).
- Arşiv belgeleriyle Ermeni faaliyetleri 1914-1918, cilt 7 : 1914-1915 = Armenian activities in the archive documents 1914-1918, volume 7 : 1914-1915.* — Ankara : Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2005-2007. 7 c. ; 24 cm. — (Genelkurmay BasımEvi yayın numarası ; 2005/29, 2005/30, 2006/56, 2006/57, 2006/79, 2006/114, 2007/71) ISBN 9754093121 (tk.) ; ISBN 9789754094558 (7.c.) (A.VI/8827-7).
- ASKERİ TARİH SEMPOZYUMU (11. : 2007 : İSTANBUL) : *On birinci askerî tarih sempozyumu bildirileri I : XVIII. yüzyıldan günümüze Orta Doğu'daki gelişmelerin Türkiye'nin güvenliğine etkileri, 04-05 Nisan 2007, İstanbul.* — Ankara : Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2007. ix, 402 s. ; 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın numarası ; 2007/55) ISBN 9789754094541 (A.VII/3484-1).
- ASLANAPA, OKTAY : *Anadolu'da ilk Türk mimârîsi : başlangıcı ve gelişmesi* / Oktay Aslanapa. — 2. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2007. vii, 163 s. : 197 res. ; 24 cm. — (AKDİTYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 341. Araştırma-İnceleme dizisi ; 46) ISBN 9751602645 (A.VII/3170).
- ASLANTAŞ, SELİM : *Osmanlıda Sırp isyanları : 19. yüzyılın şafağında Balkanlar* / Selim Aslantaş ; yay. haz. Nihal Boztekin. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2007. 248 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 156. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 55) ISBN 9789756051733 (A.VII/3379).

- ÂŞIK MEHMED, 1556-57-1613? : *Menâzrû'l-Avâlim / Âşık Mehmed [1556-57-1613?]* ; haz. Mahmut Ak. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. 3 c. ; 24 cm. — (AKDİTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; III. Dizi-Sa. 27) ISBN 9789751619853 (tk.) (A.VII/3709).
- ÂŞIK PAŞAZADE : *Osmanoğulları'nın tarihi : Tevârîh-i Âl-i Osmân / Âşık Paşazade* ; haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç. — İstanbul : Gökkuşbu, 2007. 517 s. ; 24 cm. ISBN 9789944275026 (A.VII/3566).
- ATABEK, EMİNE M. : *Tıp, tabib olmayanlardan neler öğrendi?* / Emine M. Atabek. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, 1977. 51 s. : res. ; 24 cm. — (İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi yayınları Rektörlük no ; 2303. Dekanlık no ; 44) (A.VII/3874).
- ATABEY, FİGEN : *Karadeniz'de Türk donanması : Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele dönemi* / Figen Atabey. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2006. xii, 167 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9751619084 (A.VII/3642).
- ATAÖV, TÜRKKAYA : *'Aydın' kime demeli?* / Türkçaya Ataöv. — 1. bs. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi, 2005. 52 s. ; 20 cm. — (Türkiye Bilimler Akademisi yayınları Akademi Forumu ; 36) ISBN 975859382X (A.VII/3621).
- Atatürk* / haz. Salih Omurtak, Hasan Âli Yücel, İhsan Sungu, Enver Ziya Karal, Faik Reşit Unat, Enver Sökmen, Uluğ İğdemir. — 1. bs. — Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1970. 308, [15] s. : res. ; 20 cm. — (1000 Temel Eser ; 25) (A.VII/3800).
- Atatürk haftası armağanı, 10 Kasım 2007*. — Ankara : Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2007. 301 s. : res. ; 24 cm. — (Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 2007, ISSN 1303-2658 ; 34) (A.VII/3716).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938 : *Atatürk'ün söylev ve demeçleri : bugünkü dille : Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ve Cumhuriyet Halk Partisi Kurultaylarında, 1906-1938* / Mustafa Kemal Atatürk [1881-1938] ; bugünkü dille yay. haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak, M. Akif Tural. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2006. xxiv, 901 s. ; 24 cm. ISBN 9751601630 (A.VII/3643).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938 : *Atatürk'ün taim, telgraf ve beyannameleri* / Mustafa Kemal Atatürk [1881-1938] ; bugünkü dille yay. haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak, M. Akif Tural. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2006. 745 s. ; 24 cm. ISBN 9751616824 (A.VII/3644).
- Atatürk ve Türk Dil Kurumu* / haz. Nail Tan. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2006. 174 s. : res. ; 23 cm. — (AKDİTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 863) ISBN 9751618436 (A.VII/3463).
- Atatürk'ün bütün eserleri* / danışma kurulu M. Türker Acaroğlu...[ve başk.]. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 1998-2007. ... c. ; 24 cm. — (Kaynak yayınları ; 260, 278, 293, 318, 328, 332, 340, 350, 357, 369, 376, 385, 392, 398, 408, 419, 425, 442, 457, 474, 487, 497) ISBN 9789753435086 (22.c.) (A.VI/1670-22).
- Atatürk'ün bütün eserleri* / danışma kurulu M. Türker Acaroğlu...[ve başk.]. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 1998-2007. ... c. ; 24 cm. — (Kaynak yayınları ; 260, 278, 293, 318, 328, 332, 340, 350, 357, 369, 376, 385, 392, 398, 408, 419, 425, 442, 457, 474, 487, 497) ISBN 9789753434966 (21.c.) (A.VI/1670-21).
- Atatürk'ün yaveri Cevat Abbas Gürer : Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 yıl* / derleyen Turgut Gürer. — 5. bsk. — İstanbul : Gürer, 2007. 455, [24] s. : res. ; 24 cm. — (Tarih dizisi ; 1) ISBN 9789750108808 (A.VII/3563).
- Atatürkçü düşüncenin bilimsel ve felsefi temelleri* / derleyen Nazife Güngör. — Ankara : Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2007. 291 s. ; 20 cm. — (Gazi Üniversitesi yayını ; 7. Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi yayını ; 2) ISBN 9789755072128 (A.VII/3497).
- ATEŞ, AHMED : *Farsça grameri, I. gramer ve metinler* / Ahmed Ateş, Abdülvehhab Tarzî. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Enstitüsü, 1954. viii, 264 s. ; 25 cm. — (İstanbul Üniversitesi yayınlarından ; 171) (A.VII/3889-1).
- ATEŞ, AHMED : *Farsça grameri : gramer, arüz, metinler, sözlük ve bibliyografya* / Ahmed Ateş, Abdülvehhab Tarzî. — 3. bsk. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü, 1962. viii, 464 s. ; 25 cm. — (İstanbul Üniversitesi yayınlarından ; 171) (A.VII/3890).

- ATEŞ, TOKTAMIŞ : *Dünyada ve Türkiye'de laiklik / Toktamış Ateş*. — 1. bsk. — Ankara : Ümit, 1994. 187 s. ; 20 cm. — (Ufuk dizisi ; 17) ISBN 9757362379 (A.VII/3235).
- ATİK, HİKMET : *Nakşi Ali Akkirmâni divânı / Hikmet Atik*. — Sivas : Buruciye, 2007. 352 s. ; 24 cm. — (Buruciye yayınları no ; 2) ISBN 9789944579629 (A.VII/3756).
- ATSIZ : *Âşıkpaşaoğlu tarihi / Atsız*. — 1. bs. — Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1970. v, 234 s. ; 20 cm. — (1000 Temel Eser ; 23) (A.VII/3802).
- AUSTIN, ROBERT J. : *Knife and hammer : an exercise in positive deconstruction : the I-75 project and lithic scatter research in Florida / Robert J. Austin*. — Florida : Florida Anthropological Society, 2006. xvi, 221 s. : res. ; 28 cm. — (Florida Anthropological Society publication no ; 16) ISBN 0970155034 ; ISBN 9780970155030 (B.I/4474).
- AVCI, CEMAL : *Bağımsızlığa giden yol : Türk inkılabının tarihi / Cemal Avcı, Adem Kara ; ed. Deniz Saraç*. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 400 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 251. Araştırma-İnceleme dizisi ; 209) ISBN 9789752551497 (A.VII/3352).
- Avrupa'da bir sultan / yapım yönetim Münip Senyücel, Fikret Özkaya*. — Ankara : TRT, [2007?]. 1 DVD. (CD/0177).
- AWDE, NICHOLAS : *Western Armenian : Armenian-English, English-Armenian dictionary & phrasebook : the language of the Armenian diaspora / Nicholas Awde, Vazken-Khatchig Davidian*. — New York : Hippocrene Books, 2006. 183 s. : hrt. ; 18 cm. ISBN 0781810485 (A.VII/3089).
- AYAN, ERGİN : *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz isyanı / Ergin Ayan*. — İstanbul : Kitabevi, 2007. lv, 256 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 321) ISBN 9789759173432 (A.VII/3355).
- AYDIN, BİLGİN : *Şeyhülislâmlık (Bâb-ı Meşihat) Arşivi defter kataloğu / Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt*. — İstanbul : İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006. 294 s. ; 24 cm. — (İSAM yayın no ; 339. Arşiv dizisi ; 2) ISBN 9753894635 (A.VII/3626).
- AYDINGÜN, AYŞEGÜL : *Kırım Tatarlarının vatana dönüşü : kimlik ve kültürel canlanma / Ayşegül Aydingün, İsmail Aydingün*. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2004. 164 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 303. Bilimsel Araştırmalar dizisi ; 5) ISBN 9751617278 (A.VII/3416).
- AYVANSARÂÏ, HAFIZ HÜSEYİN : *Mecmuâ-i Tevârih / Hafız Hüseyin Ayvansarâyî ; haz. Fahri Ç. Derin, Vâhid Çabuk*. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985. xxxix, 488 s. ; 24 cm. — (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları no ; 3092) (A.VII/3886).
- AYVERDİ, EKREM HAKKI : *Fâtih devri mi'mârisi : Zeyl / Ekrem Hakkı Ayverdi*. — İstanbul : İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, 1961. 43 s. : res. ; 34 cm. — (İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü neşriyatı no ; 46) (B.I/4618).
- AYVERDİ, E. HAKKI : *İlk 250 senenin Osmanlı mimârisi / E. Hakkı Ayverdi, İ. Aydın Yüksel*. — İstanbul : İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, 1976. 255 s. : res. ; 28 cm. — (İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü no ; 72) (B.I/4616).
- AYVERDİ, SÂMİHA : *Edebî ve mânevî dünyâsı içinde Fâtih / Sâmîha Ayverdi*. — 4. bsk. — İstanbul : İstanbul Fetih Cemiyeti, 1983. 334 s. ; 20 cm. — (İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü no ; 19) (A.VII/3795).
- AYVERDİ, SÂMİHA : *İstanbul geceleri / Sâmîha Ayverdi*. — 2. bs. — İstanbul : İstanbul Fetih Cemiyeti, 1971. vii, 197 s. ; 19 cm. — (İstanbul Fetih Cemiyeti ; 64. İstanbul Enstitüsü ; 51) (A.VII/3796).
- AZERTÜRK, TARIYEL : *Mihi yazıların menşei : kimindir onlar? = Genesis of the cuneiform signs : whose are they? = Proishojdenie klinopisnih znakov : çi oni? / Tariyel Azertürk*. — Seattle : Tariyel Veli Ali Incorporated, 2002. 115 s. ; 21 cm. (A.VII/3653).
- AZERTÜRK, TARIYEL : *Mihi yazılı Azeri Türk dilinin krammatikası : universitet telebeleri üçün derslik = Azeri Turkish grammar in cuneiform script : tutorial for students of universities / Tariyel Azertürk*. — Seattle ; Baku : Tariyel Veli Ali Inc (USA) ; Nurlan Public House (Azerbaijan), 2004. 246 s. ; 29 cm. (B.I/4583).
- BADEM, CANDAN : *Türk-Ermeni sorunu bibliyografyası / Candan Badem ; yay. haz. Rober Koptaş*. — İstanbul : Aras, 2007. 427 s. ; 24 cm. ISBN 9757265924 (A.VII/3533).

- BAHADIR, OSMAN : *Erken Cumhuriyet ve bilim / Osman Bahadır*. — 1. bs. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi, 2005. 48 s. ; 20 cm. — (Türkiye Bilimler Akademisi yayınları Akademik Forumu ; 37) ISBN 9758593838 (A.VII/3620).
- Bahçisarayskaya knijnaya kolleksiya v Rossiyskoy Natsionalnoy biblioteke : ukazatel rukopisnih i staropeçatnih knig peredannih v 1976 g. iz Bahçisarayskogo Istoriko-Arheoloğičeskogo Muzeja v Gosudarstvennuyu publiçnuyu biblioteku im. M. E. Saltıkova-Şedrina / sostavlenie vstunitelnaya, statya kommentarii N. Abdulvaapa*. — Simferopol : Dolya, 2007. 159 s. ; 21 cm. ISBN 9789663661001 (A.VII/3313).
- el-BAHİT, MUHAMMED ADNAN : *Livâu'l-Kudsi's-Şerif : defteru'l-mufassal livau safed ve'l-gazze ve'l-Kudüs eş-şerif : defter tabür rakam : T.D. 427 min târih 932/1525-1526, 934/1527-1528 İstanbul / Muhammed Adnan el-Bahit ; terceme ve i'dad Muhammed Adnan el-Bahit, Nufan Reca es-Sevriyye*. — Amman : Müessesetu'l-Furkan lit-Turasi'l-Arabî-Lüdüdü, 2005 (1426). 478 s. ; 22 cm. + 2 katl. hrt. ISBN 187399284X (A.VII/3818-1).
- el-BAHİT, MUHAMMED ADNAN : *Livâu'l-Kudsi's-Şerif min tabu defteri rakam : T.D. 131 932/1525-937/1531-1532, İstanbul / Muhammed Adnan el-Bahit ; dirase ve terceme ve şerh Muhammed Adnan el-Bahit, Nufan Reca es-Sevriyye*. — Amman : Müessesetu'l-Furkan lit-Turasi'l-İslâmi-Lüdüdü, 2007 (1428). 547 s. ; 22 cm. ISBN 187399284X (A.VII/3818-2).
- BALABAN, M. RAHMÎ : *Çağdaş medeniyetin kökleri / M. Rahmi Balaban*. — İzmir : Bergamayı Sevenler Cemiyeti, 1953. 90 s. ; 20 cm. — (Bergamayı Sevenler Cemiyeti yayımı sayı ; 10) (A.VII/3261).
- BALAKIAN, PETER, 1951- : *The burning Tigris : the Armenian genocide and America's response / Peter Balakian [1951-]*. — [y.y.] : Perennial, 2004. xxiv, 483 s. : res., hrt. ; 21 cm. ISBN 0060558709 (A.VII/3097).
- BALDACCİ, ANTONIO, 1867-1950 : *L'Albania : con una carta geografica alla scala 1:500.000 (in tre fogli) e tre cartine / Antonio Baldacci [1867-1950]*. — Roma : Istituto per l'Europa Orientale-Roma, 1930. xxi, 463 s. : katl. hrt. ; 24 cm. — (Pubblicazioni dell' "Istituto per l'Europa Orientale" Roma. Seconda serie. Politica-Storia-Economia ; 17) (A.VII/3408).
- BALDACCİ, ANTONIO, 1867-1950 : *Studi speciali Albanesi, vol. III : serie scientifica / Antonio Baldacci [1867-1950]*. — Roma : Stabilimento Tipografico F. Damasso, 1937. viii, 546 s. ; 25 cm. (A.VII/3407-3).
- BALDACCİ, ANTONIO, 1867-1950 : *Studi speciali Albanesi, vol. II : serie economica, mineraria, forestale, agraria, zootechnica, ittica / Antonio Baldacci [1867-1950] ; con un'appendice del Dott. Pietro Frasca Polara*. — Roma : Anonima Romana Editoriale, 1933. 618 s. ; 25 cm. (A.VII/3407-2).
- BALİ, RIFAT N. : *New documents on Atatürk : Atatürk as viewed through the eyes of American diplomats / Rifat N. Bali ; foreword by Andrew Mango*. — 1st ed. — İstanbul : Isis, 2007. 193 s. ; 24 cm. — (US Diplomatic Documents on Turkey ; 4) ISBN 9789754283471 (A.VII/3480).
- BALİ, RIFAT N. : *Sarayın ve Cumhuriyetin dışıbaşısı Sami Günzberg / Rifat N. Bali*. — İstanbul : Kitabevi, 2007. xxvii, 460 s. : res. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 318) ISBN 9789759173418 (A.VII/3354).
- BALKANLI, REMZİ : *Abbas Hilmi Paşa II / Remzi Balkanlı*. — Ankara : Güzel Sanatlar Matbaası, 1949. 48 s. ; 19 cm. (A.VII/3811).
- BALTACIOĞLU, HATÇE : *Yazılı kaynakların ve arkeolojik verilerin ışığında eski Hitit sanatında bir kent modelinin tanıtımı / Hatçe Baltacıoğlu*. — Ankara : Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 2007. s. 385-437 : şek. ; 24 cm. Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2006 yılığ'ndan ayrışım. (A.VII/3444).
- BARCHARD, DAVID : *Turkey : investing in the future / David Barchard*. — London : Euromoney Publications, 1990. 170, [37] s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 1855650120 (B.I/4578).
- BARIZZA, SERGIO : *L'Archivio Municipale di Murano 1808-1924 / Sergio Barizza, Giorgio Ferrari*. — Portogruaro : Nuova Dimensione, 1990. 91, 23 s. ; 24 cm. ISBN 888531810X (A.VII/3405).
- BARKLEY, HENRY C. : *Anadolu ve Ermenistan'a yolculuk / Henry C. Barkley ; İngilizceden çev. Nil Demir ; genel yay. yönetmeni İslam Özkan*. — 1. bsk. — İstanbul : Kesit, 2007. 256 s. ; 21 cm. — (Kesit yayın no ; 23. Seyahatname ; 3) ISBN 9789944321327 (A.VII/3362).
- Die Basilika am Staatsmark in Ephesos, 2. teil : Funde klassischer bis Römischer Zeit / hrsg. Veronika Mitsopoulos-Leon, Claudia Lang-Auinger ; mit beiträgen von Tamás Bezczyk... [et al.] ; redaktion Karin Koller*. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften,

2007. xxvi, 212, 71 s. : res. ; 30 cm. — (Forschungen in Ephesos ; IX/2/3) ISBN 9783700137337 (B.I/4584-2).
- BATUHAN, HÜSEYİN : *Semiyotik, fanatizm ve tolerans / Hüseyin Batuhan ; derleyen ve notlarla yay. haz. Turhan Yörükân. — 1. bs. — Ankara : Nobel, 2007. xv, 376 s. ; 24 cm. — (Nobel yayın no ; 1180. Fikir ve Kültür Eserleri ; 7) ISBN 9789944771962 (A.VII/3385).*
- BAUMEISTER, Peter : *Der Fries des Hekateions von Lagina : neue untersuchungen zu monument und kontext / Peter Baumeister. — İstanbul : Ege, 2007. x, 252, 43, 2 s. : res. ; 28 cm. — (Deutschen Archäologisches Institut Abteilung İstanbul. Byzas ; 6) ISBN 9789758071562 (B.I/4605).*
- BAXTER, BRIAN, 1949- : *A Darwinian Worldview : sociobiology, environmental ethics and the work of Edward O. Wilson / Brian Baxter [1949-]. — Hampshire : Ashgate, 2007. vii, 199 s. ; 24 cm. ISBN 9780754656784 (A.VII/3448).*
- BAYATLI, OSMAN : *Bergama'da yakın tarih olayları : XVIII.-XIX. yüzyıl / Osman Bayatlı. — 2. bsk. — İzmir : Bergamayı Sevenler Cemiyeti, 1957. 106, [10] s. : res. ; 20 cm. — (Bergamayı Sevenler Cemiyeti sayı ; 14) (A.VII/3864).*
- BAYKARA, TUNCER : *Selçuklular ve beylikler çağında Denizli, 1070-1520 / Tuncer Baykara ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 448 s. : res. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 252. Araştırma-İnceleme dizisi ; 210) ISBN 9789752551503 (A.VII/3353).*
- BAYRAK, MEHMET : *Gravür, fotoğraf ve kartpostallarla Osmanlı'da Kürt kadını = Bi gravur, wêne û kartpostalan jinên Kurd di serdema Osmanî de / Mehmet Bayrak. — Ankara : Özge, 2007. 240 s. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. — (Özge yayımları ; 35) ISBN 9789757861140 (B.I/4569).*
- BAYRAKDAR, MEHMET : *Kayserili Dâvûd (Dâvûdu'l-Kayserî) / Mehmet Bayrakdar. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988. 79 s. ; 19 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 912. Türk Büyükleri dizisi ; 79) ISBN 9751701963 (A.VII/3771).*
- Bayt al-'Aqqad : the history and restoration of a house in Old Damascus / ed. by Peder Mortensen. — Aarhus : Aarhus University Press, 2005. 440 s. : rnk. res., 4 pl. ; 28 cm. — (Proceedings of the Danish Institute in Damascus ; 4) ISBN 8779342159 (B.I/4503).*
- BEARD, MARY, 1955- : *Religions of Rome, vol. 2 : a sourcebook / Mary Beard [1955-], John North, Simon Price. — 8th printing. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xiv, 416 s. : res., pl. ; 25 cm. ISBN 9780521456463 (A.VII/3693-2).*
- Beethoven. — İstanbul : Doğan Kardeş, 1970. 75 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Çağlar Boyunca Büyük Adamlar ; 1) (B.I/4625).*
- BEIT-ARIEH, ITZHAQ : *Horvat 'Uza and Horvat Radum : two fortresses in the biblical Negev / Itzhaq Beit-Arieh ; with the participation of Bruce C. Cresson, Moshe Fischer, Liora Freud, Oren Tal ; contributions by Pirhiya Beck... [et al.]. — Tel Aviv : Emery and Claire Yass Publications in Archaeology, 2007. vi, 349 s. : res. ; 27 cm. — (Tel Aviv University. Sonia and Marco Nadler Institute of Archaeology. Monograph series ; 25) ISBN 965266023X (B.I/4492).*
- BELAZURİ : *Fütühü'l-Büldan / Belazuri ; çev. Zâkir Kadiri Ugan. — Ankara : Maarif Vekâleti, 1955-1956. 2 c. ; 19 cm. — (Dünya Edebiyatından Tercümeleş. Şark-İslâm Klâsikleri ; 31) (A.VII/3833).*
- BELLİ, OKTAY : *Tarih boyunca Van / Oktay Belli. — İstanbul : Fener Lokantası Turizm Denizcilik Ticaret ve Sanayi Limited Şirketi, [2007]. 552 s. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9789944564335 (B.I/4499).*
- BENAZUS, HANRI : *Çanakkale'den Gelibolu'ya / Hanri Benazus ; genel yay. yönetmeni Ayan Demirdağ ; ed. D. Ali Gültekin. — İstanbul : Bizim Kitaplar, 2007. 414 s. : res. ; 20 cm. — (Bizim Kitaplar ; 18. Araştırma-İnceleme ; 6) ISBN 9789944159135 (A.VII/3393).*
- BENHADDE, ABDURRAHİM : *Sefir Mağribî fi Madrid fi nihayeti'l-karnî's-Sabî aşer rihletu'l-Vezir fi iftikaki'l-Esir Muhammed b. Abdulvahhab el-Gassani / Abdurrahim Benhadde. — Tokyo : Ma'hadu'l-Ebhas fi Lugati ve Sekafati Asya ve Afrika, 2005. 225, xiv s. ; 26 cm. — (Dirasatu's-Sekayeti'l-İslamiyye ; 79. Dirasatu's-Şerki'l-Evsat ve'l-İslam ; 1) ISBN 4872979079 (B.I/4611).*

- BERGEMANN, CLAUDIA : *Politik und Religion im Spätrepublikanischen Rom* / Claudia Bergemann. — Stuttgart : Franz Steiner, 1992. 166 s. ; 23 cm. — (Palingenesia. Monographien und Texte zur Klassischen Altertumswissenschaft ; 38) ISBN 3515061053 (A.VII/3738).
- BERGER, ERNST : *Parthenon - Ostgiebel : Vorbemerkungen zu einer Rekonstruktion* / Ernst Berger. — München : Michael Lassleben Kallmünz, 1958. 100 s. ; 24 cm. + 15 katl. res. (A.VII/3076).
- BERGER, MEYER, 1898-1959 : *The story of the New York Times, 1851-1951* / Meyer Berger [1898-1959]. — 1. printing. — New York : Simon and Schuster, 1951. xiv, 589 s. : res., tpkibasım ; 24 cm. (A.VII/3108).
- Berlin Antlaşması, 13 Recep 1295-13 Temmuz 1878.* — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.]. 23, [32] y. ; 30 cm. + 2 y. (B.I/4575).
550. *Yılmda fetih ve İstanbul, 14-15 Haziran 2003, İstanbul = The conquest and İstanbul in 550th anniversary.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. x, 188 s. ; 25 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XI. Dizi-Sa. 12) ISBN 9789751619624 (A.VII/3707).
- BETHE, ERICH [JULIUS ADOLF], 1863-1940 : *Ahnenbild und Familiengeschichte bei Römern und Griechen* / Erich [Julius Adolf] Bethe [1863-1940]. — München : C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1935. xiii, 121 s. ; 22 cm. (A.VII/3072).
- Between Venice and İstanbul : colonial landscapes in early modern Greece* / ed. by Siriol Davies, Jack L. Davis. — Princeton : The American School of Classical Studies at Athens, 2007. xii, 260 s. : hrt. ; 28 cm. — (Hesperia Supplement ; 40) ISBN 9780876615409 (B.I/4603).
- [BEYATLI], YAHYA KEMAL : *Aziz İstanbul* / Yahya Kemal [Beyath]. — İstanbul : İstanbul Fetih Cemiyeti, 1985. 206 s. ; 20 cm. — (İstanbul Fetih Cemiyeti ; 52. kitap. Yahya Kemal Enstitüsü ; 8. kitap. Yahya Kemal Külliyyatı ; 5. kitap) (A.VII/3797).
- BEYAZYÜZ, MURAT : *Cemil Meriç'in psikolojisi : psikobiyoğrafi* / Murat Beyazyüz ; genel yay. yönetmeni Nihal Kemalöglü ; ed. Mehmet Kemalöglü. — Ankara : Aşına Kitaplar, 2007. 288 s. ; 21 cm. ISBN 9789944963237 (A.VII/3363).
- Bİ, MAHMUT : *Kafkas tarihi* / Mahmut Bi. — İstanbul : Selenge, 2007. 396, [28] s. : res. (kimi rnk.), hrt. ; 22 cm. — (Selenge yayınları ; 41. Tarih dizisi ; 32) ISBN 9789758839520 (A.VII/3190-1).
- BİCAN, AHMED : *Envârü'l Âşîkîn = Aşıkların nurları* / Ahmed Bican. — [İstanbul] : Tercüman, [1973?]. 2 c. ; 20 cm. — (Tercüman 1001 Temel Eser ; 48, 49) (A.VII/3805).
- BİÇER, HAMDİ : *Kayseri müzeleri ve ören yerleri = Kayseri museums and sites* / Hamdi Biçer, Hasan Elmağaç ; çev. = translations Deniz Çiftçi Valente. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2007. 127 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2482) ISBN 9789750812736 (B.I/4553).
- Biladu's-Şam fi'l-ahkâmî's-sultaniyye el-varide fi defatir el-Mühimme* / i'dad ve tercüme Fadıl Beyat. — Amman : Menşûrat Lecnetü Tarihi Biladiş-Şam el-Cami'atu'l-Ürdüniyye, 2005-2006 (1426-1427). 2 c. ; 28 cm. + 1 cd-rom. (B.I/4612).
- BİLGİN, ARİF : *Terk eden Elbistan* / Arif Bilgin. — gnş. 2. bsk. — İzmir : [yayl.y.], 2007. 3 c. ; 21 cm. ISBN 9789750009020 (A.VII/3312).
- BİLİR, ALİ : *Geçmişten günümüze Görele* / Ali Bilir. — İstanbul : Kitabevi, 2007. 423 s. : res. ; 24 cm. — (Kitabevi ; 319) ISBN 9789759173401 (A.VII/3357).
- BİNARK, İSMET : *Archive documents about the atrocities and genocide inflicted upon Turks by Armenians* / İsmet Binark. — rev. and enl. 2. ed. — Ankara : Board of Culture, Arts and Publications, Grand National Assembly of Turkey, 2007. lxx, 173 s. : res. ; 24 cm. — (Board of Culture, Arts and Publications, Grand National Assembly of Turkey-publication no ; 125) ISBN 9789756226339 (A.VII/3166).
- BİNARK, İSMET : *Ermeniler'in Türkler'e yaptıkları mezâlim ve soykırımın arşiv belgeleri* / İsmet Binark. — gözđ. gçrl. ilv. 2. bsk. — Ankara : TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2007. lvi, 280 s. : res. ; 24 cm. — (TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yayın no ; 123) ISBN 9756226056 (A.VII/3165).
- 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal* / haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985. viii, 145, [60] s. : res., hrt. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 597. Atatürk dizisi ; 20) (A.VII/3866).

- Bir Osmanlı aydınının Londra seyahatnamesi / yay. haz. Erkan Serçe ; yay. yönetmeni Fahrettin Çiloğlu. — 1. bs. — İstanbul : İstiklal Kitabevi, 2007. 138 s. : res. ; 20 cm. — (Mavi seri) ISBN 9789756115435 (A.VII/3184).*
- BİRDOĞAN, NEJAT : *İtihat-Terakki'nin alevilik-beктаşilik araştırması (Baha Sait Bey) / Nejat Birdoğan. — 2. bs. — İstanbul : Berfin, 1995. 186 s. ; 20 cm. — (Berfin yayınları ; 25. Araştırma-İnceleme ; 7) ISBN 9757354244 (A.VII/3187).*
- Birinci Dünya Savaşında Sina Cephesi ve çöl hatıraları / haz. İsmet Üzen. — 1. bsk. — İstanbul : Selis Kitaplar, 2007. 252 s. : res. ; 21 cm. — (Selis Kitaplar ; 90. Tarih ; 16) ISBN 9789758724956 (A.VII/3575).*
- The Black Sea : past, present and future : proceedings of the international, interdisciplinary conference, 14-16 October 2004, Istanbul / ed. by Gülden Erkut, Stephen Mitchell. — London ; İstanbul : British Institute at Ankara ; The Faculty of Architecture, İstanbul Technical University, 2007. 172 s. : res., hrt. ; 30 cm. — (British Institute at Ankara. Monograph ; 42) ISBN 9781898249214 (B.I/4493).*
- BOARDMAN, JOHN : *Die Keramik der Antike : Mesopotamien, Ägypten, Griechenland, Italien / John Boardman ; mit ausführlichen bildlegenden von Robert J. Charleston, Robert M. Cook, John Basil Hennessy. — Basel ; Wien : Herder Freiburg, 1985. 280 s. : rnk. res. ; 32 cm. ISBN 3451204746 (B.I/4445).*
- BOMMAS, MARTIN : *Heiligtum und Mysterium : Griechenland und seine Ägyptischen Gottheiten / Martin Bommas. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2005. 138 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Zaberns Bildbände zur Archäologie) ISBN 3805334427 (B.I/4527).*
- Bonpo Thangkas from Kyungpo / ed. by Tenpa Yungdrung... [et al.]. — Osaka : National Museum of Ethnology, 2006. xvi, 343 s. : res. ; 26 cm. — (Senri Ethnological Reports, ISSN 1340-6787 ; 60. Bon Studies ; 10) ISBN 4901906380 (B.I/4613).*
- BOR, HIAD BORJIGON JUGDERIYN : *Bilgiün diplomatç Çingiz / Hiad Borjigon Jugderiyn Bor. — Ulaanbaatar : [yayl.y.], 2004. 147 s. ; 17 cm. (A.VII/3828).*
- BOR, HIAD BORJIGON JUGDERIYN : *Egel, egel bus önö mönhiyn Çingiz Haan / Hiad Borjigon Jugderiyn Bor. — Ulaanbaatar : [yayl.y.], 2005. 219 s. : rnk. res. ; 21 cm. (A.VII/3827).*
- BORAK, SADİ : *100 Türk büyüğü / Sadi Borak. — İstanbul : Hürriyet, [t.y.] 122 s. : res. ; 19 cm. (A.VII/3876).*
- BORZIAC, ILIE : *Culture et sociétés pendant le paléolithique supérieur a travers l'espace carpato-dniestréen / Ilie Borzic, Vasile Chirica, Madalin-Cornel Valeanu. — Iași : Académie Roumaine-Filiale de Iași Institut d'Archéologie, 2006. 440 s. : şek. ; 29 cm. — (Bibliotheca Archaeologica Moldaviae ; 6) ISBN 9737164954 ; ISBN 9789737164957 (B.I/4479).*
- Bosna-Hersek ile ilgili arşiv belgeleri, 1516-1919 / proje yöneticisi İsmet Binark ; proje sorumluları Necati Gültepe, Necati Aktaş ; haz. İsmet Demir... [ve başk.]. — [İstanbul] : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1992. xxviii, 685, [1] s. : 1 hrt. ; 24 cm. — (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu ; 7) ISBN 975190644X (A.VII/3301).*
- BOUCHER, JULES : *Masonluk bu meçhul / Jules Boucher, Paul Naudon. — İstanbul : Okat, 1966. 232 s. ; 20 cm. (A.VII/3838).*
- BOWDEN, HUGH : *Classical Athens and the Delphic oracle : divination and democracy / Hugh Bowden. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. xvii, 188 s. ; 22 cm. ISBN 0521823730 (A.VII/3424).*
- BOYADJIAN, HAROUTUNE P. : *Musa Dagh and my personal memoirs / Haroutune P. Boyadjian. — [y.y.] : Rosekeer Press, 1981. vii, 135 s. : res. ; 23 cm. (A.VII/3109).*
- BOYD, STEPHANIE : *The story of Cambridge / Stephanie Boyd. — republished with corrections. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006, c2005. 96 s. : rnk. res., hrt. ; 28 cm. ISBN 0521628970 (B.I/4596).*
- BÖHM, STEPHANIE, 1958- : *Klassizistische Weihreliefs : Zur römischen Rezeption griechischer Votivbilder / Stephanie Böhm [1958-]. — Wiesbaden : Dr. Ludwig Reichert, 2004. 128 s. : res. ; 29 cm. — (Deutsches Archäologisches Institut Rom Palilia ; 13) ISBN 3895003832 (B.I/4526).*

- Braunschweig* / mit einem Geleitwort von Frau Oberbürgermeister Martha Fuchs ; Oberstadtdirektor Dr. Lotz. — Stuttgart : Verlag die Schönen Bücher Dr. Wolf Strache, 1957. 64 s. : res. ; 26 cm. (B.I/4615).
- British documents on foreign affairs : reports and papers from the foreign office confidential print. Part II : from the First to the Second World War. Series I : the Paris Peace Conference of 1919, vol. 11 : the Turkish settlement and the Middle East; the Far East.* — [Frederick, Md.] : University Publications of America, [19??]. 1 CD-ROM. (CD/0160).
- BRYANT, MARK, 1953- : *World War I in cartoons* / Mark Bryant [1953-]. — 1. published. — London : Grub Street, 2006. 160 s. : res. (kimi rnk.) ; 31 cm. ISBN 190494356X (B.I/4461).
- BRYANT, REBECCA : *Tebaadan vatandaşa : Kıbrıs'ta modernite ve milliyetçilik* / Rebecca Bryant ; çev. Seyhan Özmenek ; ed. Kerem Ünüvar. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2007. 336 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1268. Araştırma-İnceleme dizisi ; 218) ISBN 9789750505423 (A.VII/3540).
- BUELL, PAUL D., 1941- : *Historical dictionary of the Mongol World Empire* / Paul D. Buell [1941-]. — Lanham ; Maryland ; Oxford : The Scarecrow Press, 2003. xlv, 335 s. ; 22 cm. — (Historical Dictionaries of Ancient Civilizations and Historical Eras, no. 8) ISBN 0810845717 (A.VII/3054).
- Bulgaristan'da Türkler semineri, 10 Nisan 1985, Ankara Üniversitesi.* — Ankara : Ankara Üniversitesi Rektörlüğü, 1985. iii, 35 s. ; 24 cm. — (Ankara Üniversitesi Rektörlüğü yayınları no ; 94) (A.VII/3248).
- BUMKE, HELGA : *Statuarische Gruppen in der Frühen Griechischen Kunst* / Helga Bumke. — Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2004. ix, 204, 36 s. : res. ; 28 cm. — (Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts ; 32. Ergänzungsheft) ISBN 3110181797 (B.I/4531).
- BURCKHARDT, JOHN LEWIS, 1784-1817 : *Travels in Syria and the Holy Land, I* / John Lewis Burckhardt [1784-1817]. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1995. xxiii, 309 s. : 2 katl. hrt. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 41) (A.VII/3046-1).
- Burdur müzeleri ve ören yerleri = Burdur museums and sites* / H. Ali Ekinci, M. Oral Erbay, Alime Çankaya, Gonca Gülseven ; yay. haz. = ed. Fahriye Bayram, Adil Özme ; çev. = translations Deniz Çiftçi Valente. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2007. 200 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2483) ISBN 9789750812576 (B.I/4554).
- BURSALI MEHMED TÂHİR : *Osmanlılar zamanında yetişen Kırtım mü'ellifleri* / Bursalı Mehmed Tâhir ; haz. Mehmet Sarı. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990. viii, 64 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1155. Kaynak Eserler dizisi ; 41) ISBN 9751706270 (A.VII/3288).
- BÜLBÜL, İBRAHİM : *Keçecizâde İzzet Mollâ* / İbrahim Bülbül. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1989. ix, 198 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1048. Türk Büyükleri dizisi ; 116) ISBN 9751703735 (A.VII/3768).
- Büyük Türk denizcisi Kemal Reis* / genel yay. yönetmeni Y. Bülent Aksaray ; yay. koordinatörü Ersan Baş ; haz. Cevat Ülkekel. — 1. bsk. — İstanbul : Piri Reis Araştırma Merkezi, 2007. iv, 132 s. : res., 1 katl. hrt. ; 24 cm. — (Türk Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar ve Şahıslar. Piri Reis Araştırma Merkezi yayını sayı ; 6) ISBN 9789754094510 (A.VII/3504).
- CAESAR, G. JULIUS : *Gallia Savaşı* / G. Julius Caesar ; çev. Hâmit Dereli. — [Ankara] : Maarif Vekaleti, 1955. viii, 298 s. : 1 katl. hrt. ; 19 cm. — (Dünya Edebiyatından Tercüme. Latın Klâsikleri ; 1) (A.VII/3268).
- CAFERLİ, MUHARREM : *Nahçıvan folklor materyalleri esasında folklor ve etnik-millî şuur* / Muharrem Caferli ; Türkiye Türkçesine aktaran Alpertunga Altaylı ; inceleyenler Seyfettin Altaylı, Nail Tan. — Ankara : Kültür Ajans, 2007. 128 s. ; 22 cm. — (Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nahçıvan Bölümü Folklor Enstitüsü. Kültür Ajans yayınları ; 29) ISBN 9789758951161 (A.VII/3318).
- Cam yazılan tarih = History written on glass* / haz. = ed. by Fikret Yılmaz ; koleksiyon = collection İzmir Ticaret Odası Cam Negatif Koleksiyonu = İzmir Chamber of Commerce Glass Plate Negative Collection ; çev. = translation Hurşide Taçoğlu, Begüm Tatari, Neslihan Adanalı. — İzmir : İzmir Ticaret Odası, 2007. 315 s. : res. ; 31 cm. — (İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih yayınları ; 4) ISBN 9789944602044 (B.I/4504).

- The Cambridge companion to ancient Greek law* / ed. by Michael Gargarin, David Cohen. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. xiii, 480 s. ; 23 cm. ISBN 0521521599 ; ISBN 9780521521598 (A.VII/3662).
- The Cambridge companion to archaic Greece* / ed. by H. A. [Harvey Alan] Shapiro. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xiii, [5], 303 s. : res., hrt. ; 23 cm. ISBN 0521529298 ; ISBN 9780521529297 (A.VII/3687).
- The Cambridge companion to Herodotus* / ed. by Carolyn Dewald, John Marincola. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007, c2006. xv, [7], 378 s. : res., hrt. ; 23 cm. — ([Cambridge Companion to the Classics]) ISBN 9780521536837 (A.VII/3683).
- The Cambridge companion to historical archaeology* / ed. by Dan Hicks, Mary C. Beaudry. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xvi, 404 s. : res. ; 25 cm. ISBN 0521619629 ; ISBN 9780521619622 (A.VII/3701).
- The Cambridge companion to Plato's republic* / ed. by G. [Giovanni] R. F. Ferrari. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xxvi, 533 s. ; 23 cm. ISBN 9780521548427 (A.VII/3704).
- The Cambridge companion to the age of Augustus* / ed. by Karl Galinsky. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007, c2005. xvii, [9], 407 s. : res. (kimi rnk.), hrt. ; 23 cm. — (Cambridge Companion to the Classics) ISBN 9780521003933 (A.VII/3679).
- The Cambridge companion to the age of Pericles* / ed. by Loren J. Samons II. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xx, 343 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9780521003896 (A.VII/3705).
- The Cambridge companion to the hellenistic world* / ed. by Glenn R. Bugh. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xxix, 371 s. : res., hrt. ; 23 cm. ISBN 0521535700 ; ISBN 9780521535700 (A.VII/3703).
- Cambridge companion to the Roman Republic* / ed. by Harriet I. Flower. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007, c2004. xv, 405 s. : res., hrt., pl. ; 23 cm. ISBN 9780521003902 (A.VII/3702).
- The Cambridge economic history of the Greco-Roman world* / ed. by Walter Scheidel, Ian Morris, Richard Saller. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xiv, 942 s. : res., hrt. ; 24 cm. ISBN 9780521780537 (A.VII/3680).
- The Cambridge history of christianity, vol. 9 : world christianities, c. 1914-c. 2000* / ed. by Hugh McLeod. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xviii, 717 s. : res. ; 24 cm. ISBN 0521815002 ; ISBN 9780521815000 (A.VII/3691-9).
- The Cambridge history of christianity, vol. 8 : world christianities, c. 1815-c. 1914* / ed. by Sheridan Gilley, Brian Stanley. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xvi, 683 s. ; 24 cm. ISBN 0521814561 ; ISBN 9780521814560 (A.VII/3691-8).
- The Cambridge history of christianity, vol. 7 : enlightenment, reawakening and revolution 1660-1815* / ed. by Stewart J. Brown, Timothy Tackett. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xiv, 678 s. : res., hrt. ; 24 cm. ISBN 052181605X ; ISBN 9780521816052 (A.VII/3691-7).
- The Cambridge history of christianity, vol. 6 : reform and expansion 1500-1660* / ed. by R. Po-Chia Hsia. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xxi, 749 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9780521811620 (A.VII/3691-6).
- The Cambridge history of christianity, vol. 5 : Eastern christianity* / ed. by Michael Angold. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xx, 722 s. : res. hrt. ; 24 cm. ISBN 0521811139 ; ISBN 9780521811132 (A.VII/3691-5).
- The Cambridge history of christianity, vol. 2 : Constantine to c. 600* / ed. by Augustine Casiday, Frederick W. Norris. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xx, 758 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 9780521812443 (A.VII/3691-2).
- The Cambridge history of christianity, vol. 1 : origins to Constantine* / ed. by Margaret M. Mitchell, Frances M. Young ; assistant ed. K. Scott Bowie. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University

- Press, 2006. xlv, 740 s. : res., hrt. ; 24 cm. ISBN 0521812399 ; ISBN 9780521812399 (A.VII/3691-1).
- The Cambridge illustrated history of Ancient Greece* / ed. by Paul Cartledge. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xix, 380 s. : res. (kimi rnk.), hrt. ; 26 cm. — (Cambridge Illustrated History) ISBN 9780521521000 (B.I/4592).
- The Cambridge illustrated history of medicine* / ed. by Roy Porter. — 3rd printing. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006, c1996. 400 s. : res. (kimi rnk.) ; 26 cm. — (Cambridge Illustrated History) ISBN 0521002524 (B.I/4587).
- The Cambridge illustrated history of religions* / ed. by John Bowker. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 336 s. : rnk. res. ; 26 cm. — (Cambridge Illustrated History) ISBN 052181037X (B.I/4585).
- The Cambridge illustrated history of the British Empire* / ed. by P. J. [Peter James] Marshall. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006, c1996. 400 s. : res. (kimi rnk.), hrt. ; 26 cm. — (Cambridge Illustrated History) ISBN 0521002540 (B.I/4589).
- The Cambridge illustrated history of the islamic world* / ed. by Francis Robinson. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005, c1996. xxiii, 328 s. : rnk. res. ; 26 cm. — (Cambridge Illustrated History) ISBN 0521669936 (B.I/4588).
- Cambridge illustrated history of the Roman world* / ed. by Greg Woolf. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 384 s. : rnk. res., hrt. ; 26 cm. — (Cambridge Illustrated History) ISBN 0521827752 (B.I/4591).
- The Cambridge illustrated History of warfare : the triumph of the west* / ed. by Geoffrey Parker. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005, c1995. vi, 408 s. : res. (çoğu rnk.) ; 26 cm. — (Cambridge Illustrated History) ISBN 0521794315 (B.I/4586).
- CAN, TURHAN : *Istanbul : "Tor zum Orient"* / Turhan Can. — İstanbul : [yayl.y.], 1985. 125 s. : rnk. res. ; 23 cm. (A.VII/3252).
- CANAYE, PHILIPPE, 1551-1610 : *Le voyage du levant de Philippe du Fresne-Canaye, 1573* / Philippe Canaye [1551-1610] ; publié et annoté par H. Hauser. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1995. xxxvii, 332 s. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 56) (A.VII/3049).
- CANDEMİR, MURAT : *Yıldız'da kaos ve tasfiye* / Murat Candemir ; genel yay. yönetmeni Ahmet İzci ; ed. Bilge Bozkurt. — 1. bsk. — İstanbul : İlgi Kültür Sanat, 2007. 304 s. : res. ; 23 cm. — (İlgi Kültür Sanat yayın no ; 32. Tarih ; 07) ISBN 9789944978347 (A.VII/3552).
- CANEFE, NERGİS : *Anavatandan Yavruvatana milliyetçilik, bellek ve aidiyet* / Nergis Canefe ; çev. Deniz Boyraz ; yay. haz. Cemil Boyraz, Can Cemgil. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007. xxii, 451 s. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 176. Siyaset Bilimi ; 20) ISBN 9789756176979 (A.VII/3377).
- CARIM, FUAD : *Yusuf Taşfin : yer yüzü'nün en büyük devlet'lerinden birini kuran Berber İmparatoru* / Fuad Carım. — İstanbul : İstanbul Matbaası, 1966. 78 s. ; 20 cm. (A.VII/3844).
- CARL, TANJA : *Bild und Betrachter : Räumliche Darstellung in der griechischen Kunst des ausgehenden 5. Jhs. v. Chr.* / Tanja Carl. — Rahden : Marie Leidorf GmbH, 2006. 148 s. : 24 s. res. ; 30 cm. — (Internationale Archäologie, ISSN 0939-561X ; 95) ISBN 3896463675 (B.I/4433).
- CARRUBA, ONAFRİO : *Studi orientalistici in Ricordo di Franco Pintore* / Onafrio Carruba, Mario Liverani, Carlo Zaccagnini. — Pavia : GJES, 1983. 333 s. : 1 katl. hrt. ; 25 cm. — (Studia Mediterranea ; 4) ISBN 8870720667 (A.VII/3140).
- CASSON, LIONEL, 1914-? : *Libraries in the ancient world* / Lionel Casson [1914-?]. — New Haven ; London : Yale University Press, 2001. xii, 177 s. : res., hrt. ; 20 cm. ISBN 0300097212 (A.VII/3098).
- CEBECİOĞLU, ETHEM : *Hacı Bayram Velî* / Ethem Cebecioğlu. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1991. xii, 227 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1283. Türk Büyükleri dizisi ; 139) ISBN 975170829X (A.VII/3240).

- GENİK, SALİH : *Birinci Meclis'te Tokat milletvekilleri ve siyasi faaliyetleri* / Salih Cenik. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2005. viii, 194 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9751618037 (A.VII/3638).
- Cenni storici sulla camera di commercio di Venezia*. — Venezia : Camera di Commercio Industria e Agricoltura, 1954. 50 s. : 50 foto. ; 29 cm. (B.I/4519).
- CERAM, C. W. : *Tarırların vatani Anadolu* / C. W. Ceram ; Türkçesi Esat Nermi. — 1. bsk. — İstanbul : Koza, 1974. 317 s. : res. ; 20 cm. — (Olaylar-Belgeler-Anılar Kitaplar dizisi ; 2) (A.VII/3247).
- CHALIAND, GÉRARD, 1934- : *Mémoire de ma mémoire : récit* / Gérard Chaliand [1934-]. — Paris : Julliard, 2003. 102 s. ; 21 cm. ISBN 2260016383 (A.VII/3139).
- CHAZAN, ROBERT : *The Jews of medieval western christendom, 1000-1500* / Robert Chazan. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xv, 342 s. ; 22 cm. — (Cambridge Medieval Textbooks) ISBN 0521616646 ; ISBN 9780521616645 (A.VII/3668).
- CHESNEAU, JEAN : *Le voyage de monsieur d'Aramon, ambassadeur pour le roy en Levant* / Jean Chesneau ; publié et annoté par Ch. Schefer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1995. lxi, 295 s. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 37) (A.VII/3045).
- Chinese sources on islamic countries* / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1996. vi, 476 s. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 74) (A.VII/3051).
- CHIRICA, VASILE : *Gisements du paleolithique inferieur et moyen entre le dniestr et la tissa* / Vasile Chirica, Ilic Borzic. — Iași : Editura Helios, 2005. 385 s. : res., şek. ; 24 cm. — (Bibliotheca Archacologica Iassiensis ; 14) ISBN 9737755057 (A.VII/3173).
- CHISLETT, WILLIAM, 1951- : *Turkey : a European perspective* / William Chislett [1951-]. — London : Euromoney Books in association with Citibank N. A. Turkey, İşbank, Ottoman Bank, Turkcell, 2000. xi, 171 s. ; 29 cm. ISBN 185564830X (B.I/4473).
- Chopin*. — İstanbul : Doğan Kardeş, 1971. 75 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Çağlar Boyunca Büyük Adamlar ; 5) (B.I/4619).
- Civilizations of the Ancient Near East* / ed. in chief Jack M. Sasson ; associate ed. John Baines, Gary Beckman, Karen S. Rubinson. — Massachusetts : Hendrickson Publishers, 2006. 4 c. 2 c.'te. : res., hrt. ; 28 cm. ISBN 1565636074 ; ISBN 9781565636071 (B.I/4464).
- CLIFFORD, HENRY, SIR, 1826-1883 : *Henry Clifford v. c. his letters and sketches from the Crimea* / Henry Clifford [Sir, 1826-1883] ; with an introduction by Bernard Paget. — New York : E. P. Dutton, 1956. 288 s. : res., 1 katl. hrt. ; 24 cm. (A.VII/3428).
- CLOT, ANDRÉ : *Harun Reşid ve Abbasiler dönemi* / André Clot ; Fransızcadan çev. Nedim Demirtaş ; yay. haz. Akın Terzi. — 1. bs. — İstanbul : Tarih Vakfı, 2007. vii, 285 s. ; 20 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları) ISBN 9789753332118 (A.VII/3225).
- COETZEE, FRANS, 1955- : *World War I : a history in documents* / Frans Coetzee [1955-], Marilyn Shevin-Coetzee. — Oxford : Oxford University Press, 2002. 174 s. : res., hrt. ; 26 cm. — (Pages From History) ISBN 0195137469 ; ISBN 9780195137460 (B.I/4459).
- COHEN, BETH : *The colors of clay : special techniques in Athenian Vases* / Beth Cohen ; with contributions by Susan Iansin-Maish... [et al.]. — Los Angeles : The J. Paul Getty Museum, 2006. xii, 371 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 0892365714 ; ISBN 9780892365715 (B.I/4502).
- COLDSTREAM, J. N. [JOHN NICOLAS], 1927- : *Geometric Greece : 900-700 BC* / J. N. [John Nicolas] Coldstream [1927-]. — 2nd ed. — London ; New York : Routledge, 2003. 453 s. : res. ; 24 cm. ISBN 0415298989 (A.VII/3453).
- Collins Chinese dictionary*. — Glasgow : HarperCollins, 2004. 528, 64, 16 s. ; 18 cm. ISBN 0007163290 ; ISBN 0060595329 (A.VII/3085).
- CONGRESSO INTERNAZIONALE DI STUDI NORD-AFRICANI (1. : 1965 : CAGLIARI) : *Atti del I congresso internazionale di studi Nord-Africani, 22-25 Gennaio 1965, Cagliari* — Cagliari : Stab. Tip. Edit. G. Fossataro, 1965. 350 s. ; 24 cm. — (Universita Degli Studi di Cagliari Facoltà di Giurisprudenza e Scienze Politiche) (A.VII/3406).

- Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide : the secretariat and Ad Hoc Committee drafts.* — [y.y.] : [yayl.y.], [1948?]. 72, 727, yak. 50 s. ; 29 cm. (B.I/4522).
- COOK, B. F. : *Relief sculpture of the Mausoleum at Halicarnassus* / B. F. Cook ; in collaboration with the late Bernard Ashmole, Donald Strong. — 1st published. — Oxford : Oxford University Press, 2005. xvii, 125, 63 s. : res. ; 28 cm. — (Oxford Monographs on Classical Archaeology) ISBN 0198132123 (B.I/4544).
- CORNELL, RICHARD : *Komünizm ve gençlik : milletlerarası komünist gençlik hareketlerinin tarihi bir tahlili* / Richard Cornell. — İstanbul : Hüsniyatı Matbaası, 1969. 158 s. ; 24 cm. (A.VII/3271).
- Corpus inscriptionum Arabicarum Palaestinae : addendum : squeezes in the Max van Berchem Collection (Palestine, Trans-Jordan, Northern Syria) squeezes 1-84.* — Leiden ; Boston : Brill, 2007. xx, 191 s. : [43] s. res. ; 30 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9423 ; 30) ISBN 9789004157804 (addendum) ; ISBN 9789004142893 (tk.) (B.I/1413-addendum).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland. Antikensammlung der Friedrich-Alexander-Universität Erlangen, band 2* / bearbeitet von Olaf Dräger. — München : C. H. Beck, 2007. 153, 12, 59 s. : res. ; 33 cm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland ; bd. 84. Erlangen ; bd. 2) ISBN 9783406564819 (B.I/4540-2).
- Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland. Erlangen, Antikensammlung der Friedrich-Alexander-Universität, band 1* / bearbeitet von Olaf Dräger ; fotos von Georg Pöhlein. — München : C. H. Beck, 1995. 77, 13 s. ; 32 cm. + 48 y. res. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland ; bd. 67. Erlangen ; bd. 1) ISBN 340640491X (B.I/4540-1).
- CRAMPTON, R. J. : *İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlar* / R. J. Crampton ; çev. Emel Kurt. — 1. bs. — İstanbul : Yayın Odası, 2007. xxxv, 363 s. ; 22 cm. — (Yayın Odası ; 1. Balkanlar dizisi ; 1) ISBN 9789944171007 (A.VII/3564).
- CRAWFORD, FRANCIS MARION, 1854-1909 : *1890'larda İstanbul* / Francis Marion Crawford [1854-1909] ; çev. Şeniz Türkömer ; ed. Emre Yalçın. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2007. xi, 84 s. : res. ; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 1235) ISBN 9789944880954 (A.VII/3280).
- CREEL, GEORGE, 1876-1953 : *How we advertised America* / George Creel [1876-1953]. — reprint ed. — North Stratford : Ayer Company Publishers, 2006. xviii, 467 s. : res. ; 23 cm. ISBN 0405047452 (A.VII/3091).
- CREWS, ROBERT D. : *For prophet and Tsar : islam and empire in Russia and Central Asia* / Robert D. Crews. — Cambridge : Harvard University Press, 2006. viii, 463 s. : res., hrt. ; 22 cm. ISBN 0674021649 (A.VII/3729).
- Crimea : dynamics, challenges and prospects* / ed. by Maria Drohobycky. — Lanham ; London : Rowman & Littlefield Publishers, 1995. lvi, 250 s. : hrt. ; 23 cm. ISBN 0847680673 (A.VII/3731).
- CRONE, PATRICIA, 1945- : *Medieval islamic political thought* / Patricia Crone [1945-]. — Edinburgh : Edinburgh University Press, 2005. xii, 462 s. ; 24 cm. — (The New Edinburgh Islamic Surveys) ISBN 0748621946 (A.VII/3727).
- CRONE, PATRICIA : *Ortaçağ islam dünyasında siyasi düşünce* / Patricia Crone ; çev. Hakan Köni. — 1. bs. — İstanbul : Kapı, 2007. xii, 679 s. ; 20 cm. — (Kapı yayınları ; 145. Araştırma-İnceleme ; 34) ISBN 9789944486521 (A.VII/3577).
- Cumhuriyet dönemi siyasi partileri, 1923-2006* / Mete Kaan Kaynar, Doğançan Özsel, Ozan Çavdar, Erdem Altaylı, Barış Mutluay, Safiye Ateş, Uğur Sadioğlu ; derleyen Mete Kaan Kaynar ; genel yay. yönetmeni Şebnem Çiler Tabakçı. — 1. bsk. — Ankara : İmge, 2007. 420 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9789755335421 (A.VII/3207).
- Cumhuriyetin ilk yıllardan günümüze dil, kültür, eğitim* / derleyen Nazife Güngör. — Ankara : Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2007. 741 s. ; 24 cm. — (Gazi Üniversitesi yayını ; 8. Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi yayını ; 3) ISBN 9789755072098 (A.VII/3496).

- CURTA, FLORIN : *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250* / Florin Curta. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xxviii, 496 s. ; 22 cm. — (Cambridge Medieval Textbooks) ISBN 0521894522 ; ISBN 9780521894524 (A.VII/3666).
- Cyprus : *religion and society : from the late Bronze Age to the end of the archaic period : proceedings of an international symposium on Cypriote archaeology, Erlangen, 23-24 July 2004* / ed. by Vassos Karageorghis, Hartmut Matthäus, Sabine Rogge. — Möhnsee-Wamel : Bibliopolis, 2005. xii, 223 s. : 26 s. res. ; 30 cm. ISBN 3933925754 (B.I/4529).
- CZURDA-RUTH, BARBARA : *Hanghaus 1 in Ephesos : die Gläser* / Barbara Czurda-Ruth ; mit beiträgen zur Baugeschichte von C. Lang-Auinger ; zu den archäometrischen analysen von K. Uhler, M. Melcher, M. Schreiner ; koordination und redaktion S. Ladstätter, F. Jaksche. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007. 326 s. : res. (kimi rnk.), pl. ; 30 s. — (Forschungen in Ephesos ; VIII/7) ISBN 9783700136729 (B.I/4483).
- ÇADIRCI, MUSA, 1945- : *Tanzimat sürecinde Türkiye : ülke yönetimi* / Musa Çadircı [1945-] ; derleyen Tülay Ercoşkun ; yay. haz. Kudret Emiroğlu ; genel yay. yönetmeni Şebnem Çiler Tabakçı. — 1. bsk. — Ankara : İmge, 2007. 311 s. ; 20 cm. ISBN 9789755335469 (A.VII/3203).
- ÇAKMAK, ZAFER : *İzmir ve çevresinde Yunan işgali ve Rum mezalimi, 1919-1922* / Zafer Çakmak. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2007. 336 s. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 66. İnceleme-Araştırma ; 44) ISBN 9789756480779 (A.VII/3550).
- ÇAL, HALİT : *Tokat evleri* / Halit Çal. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988. v, 58 s. : rnk. res. ; 19 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 894. Tanıtma Eserleri dizisi ; 9) ISBN 975170135X (A.VII/3773).
- Çalışma hayatı istatistikleri 2006 = Labour statistics.* — Ankara : Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı = Ministry of Labour and Social Security, 2007. 249 s. ; 24 cm. — (Çalışma Genel Müdürlüğü yayın no ; 32. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı genel yayın, ISSN 1301-2908 ; 145 = Directorate-General of Labour publication ; 32. Ministry of Labour and Social Security general publication, ISSN 1301-2908 ; 145) ISBN 9789754551228 (A.VII/3148).
- Çarlık polis raporlarında Taşnaklar* / çev. Kayhan Yükseler ; redaksiyon Arif Acaloğlu. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2007. 69 s. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 494. Ermeni Belgeleriyle Ermeni soykırımını Yalanı ; 9) ISBN 9789753435055 (A.VII/3199).
- ÇAVDAR, TEVFİK : *İz bırakan gazeteler ve gazeteciler : Babüli'den geriye ne kaldı?* / Tevfik Çavdar ; genel yay. yönetmeni Şebnem Çiler Tabakçı. — 1. bsk. — Ankara : İmge, 2007. 559 s. ; 20 cm. ISBN 9789755335414 (A.VII/3191).
- ÇELEBİ, MEVLÜT : *Dünden bugüne Taksim Cumhuriyet Anıtı* / Mevlüt Çelebi. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2006. vi, 298 s. ; 24 cm. ISBN 9751619106 (A.VII/3632).
- ÇELİK, ALPEREN : *Die Tragödie des armenischen volkes, 1915-1918* / Alperen Çelik. — Würzburg : Alp-Media, 2006. 120 s. : res. ; 22 cm. ISBN 3000183272 (A.VII/3442).
- ÇETİN, ALTAN : *Memlük Devletinde askeri teşkilât* / Altan Çetin ; yay. haz. Muhittin Salih Eren. — İstanbul : Eren, 2007. 300 s. ; 24 cm. ISBN 9789756372257 (A.VII/3386).
- ÇETİN, OSMAN : *Selçuklu müesseseleri ve Anadolu'da islamiyetin yayılışı* / Osman Çetin. — İstanbul : Marifet, 1981. 206 s. ; 24 cm. — (Marifet yayınları ; 14. İslâmî Araştırmalar serisi ; 6) (A.VII/3887).
- ÇETİNSAYA, GÖKHAN : *Ottoman administration of Iraq, 1890-1908* / Gökhan Çetinsaya. — 1. published. — London ; New York : Routledge, 2006. 242 s. ; 24 cm. — (SOAS/Routledge Studies on the Middle East ; 6) ISBN 0415341582 ; ISBN 9780415341588 (A.VII/3062).
- ÇEVİKEL, NURİ : *Kıbrıs gayrimüslimlerinin İstanbul'dan adâlet talebi, 1750-1800* / Nuri Çevikel. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2006. s. 1-31 ; 28 cm. Belgeler XXVII (2006)'dan ayırması. (B.I/4573).
- ÇEVİKEL, NURİ, 1969- : *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk tarihi ve "Şark meselesi"* / Nuri Çevikel [1969-]. — 1. bsk. — Ankara : Ledün, 2007. 300 s. : res. ; 20 cm. — (Ledün Yayıncılık Tarih-İnceleme dizisi ; 1) ISBN 9789759386511 (A.VII/3562).
- ÇIPLAK, MUSTAFA NECATİ : *İçel tarihi : tarihi-turistik zenginlikleriyle* / Mustafa Necati Çıplak. — Ankara : Güzel sanatlar Matbaası, 1968. xiii, 387 s. : res., 1 katl. hrt. ; 24 cm. (A.VII/3888).

- ÇİL, YÜCEL : *Erzurum Kongresi'ne katılan delegelerin biyografileri* / Yücel Çil. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2005. viii, 192 s. ; 24 cm. ISBN 9751618029 (A.VII/3641).
- ÇIRKOVIÇ, SİMA : *O istoriografiji i metodologiji* / Sima Çirkoviç ; urednik Tibor Jivkoviç. — Beograd : İstorijski Institut Beograd, 2007. 373 s. ; 25 cm. — (İstorijski Institut Studia Historica Collecta Kniga ; 3) ISBN 9788677430603 (A.VII/3611).
- ÇİZMELİ, ŞEVKET : *Menderes : demokrasi yıldızı* / Şevket Çizmeli ; ed. Melih Pekdemir. — Ankara : Arkadaş, 2007. xxiii, 799 s. ; 22 cm. ISBN 9789755095271 (A.VII/3560).
- ÇORUHLU, YAŞAR : *Türk mitolojisinin anahatları* / Yaşar Çoruhlu ; yay. haz. Serap Tuba Yurteser. — 2. bs. — İstanbul : Kabalıcı, 2006. 238 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9758240110 (A.VII/3531).
- ÇULCU, MURAT : *Tarihin satırlarında İngiliz eser* / Murat Çulcu ; genel yay. yönetmeni Hayri Bildik. — İstanbul : Toplumsal Çözüm, 2007. 229 s. ; 21 cm. — (Toplumsal Çözüm yayınları. Araştırma İnceleme ; 04) ISBN 9789750137136 (A.VII/3530).
- DAGAN, YEHUDA : *Archaeological survey of Israel : Map of Amazyra (109), volume 2 : the southern sector* / Yehuda Dagan ; ed.-in-chief Zvi Gal ; English translation Don Glick. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2006. 192, 239 s. : res., şek. ; 24 cm. ISBN 9654061953 (A.VII/3588-2).
- DAGAN, YEHUDA : *Archaeological survey of Israel : Map of Amazyra (109), volume 1 : the northern sector* / Yehuda Dagan ; ed.-in-chief Zvi Gal ; English translation Don Glick. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2006. 284, 302 s. : res., pl. ; 24 cm. + 1 katl. hrt. ISBN 9654061953 (A.VII/3588-1).
- Dairetü'l-ma'arif-i bozorg-i islami*. — Tahran : Merkez-i Dairetü'l-Ma'arif-i Bozorg-i İslami, 1995-2007. ... c. ; 29 cm. ISBN 9647025548 (B.I/2070-14).
- DALGÅRD, SUNE : *Lidt om Vibeke Kruse Kong Christian 4.s sidste samlever* / Sune Dalgård. — København : Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2007. 68 s. : res. (kimi rnk.) ; 23 cm. — (Historisk-Filosofiske Meddelelser, ISSN 0106-0481 ; 95) ISBN 8773043281 (A.VII/3257).
- Daneşname-i cihan-i islam* / ed. Gulam Ali Haddad Adil. — Tahran : Bünyad-i Dairetü'l-Ma'arif-i İslami, 1996-2005. ... c. ; 29 cm. ISBN 9644470125 (B.I/2755-11).
- DÂNİŞMEND, İSMÂİL HÂMÎ : *Baltacı'nın Prut zaferi* / İsmail Hâmi Dânişmend. — İstanbul : Milliyetçiler Derneği, 1955. 15 s. ; 20 cm. — (Milliyetçiler Derneği neşriyatı ; 2) (A.VII/3848).
- DANIŞMEND, İSMÂİL HÂMÎ, 1899-1967 : *Tarihi hakikatler* / İsmail Hami Danişmend [1899-1967]. — 1. bs. — İstanbul : Tercüman, 1979. 2 c. ; 21 cm. — (Tercüman. Tarih ve Kültür yayınları ; 1) (A.VII/3807).
- DAŞ, ERTAN : *Erken dönem Osmanlı türbeleri* / Ertan Daş. — İstanbul : Gökkuşbu, 2007. 374 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9789944975040 (A.VII/3339).
- DAŞÇIOĞLU, KEMAL : *Osmanlı'da sürgün : Osmanlı Devleti'nin sürgün siyaseti, XVIII. yüzyıl* / Kemal Daşçioğlu. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2007. 296 s. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 65. İnceleme-Araştırma ; 43) ISBN 9789756480762 (A.VII/3571).
- Debating the Athenian cultural revolution : art, literature, philosophy and politics 430-380 BC* / ed. by Robin Osborne. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xv, 341 s. : res., pl. ; 24 cm. ISBN 9780521879163 (A.VII/3681).
- Definitionsmacht, Utopie, Vergeltung : "Ethische Säuberungen" im östlichen Europa des 20. Jahrhunderts* / hrsg. Ulf Brunnbauer, Michael G. Esch, Holm Sundhaussen. — Berlin : Lit, 2006. 301 s. ; 21 cm. — (Geschichte. Forschung und Wissenschaft ; 9) ISBN 3825880338 (A.VII/3733).
- DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA : *Devlet adamlarına öğütler : Osmanlılarda devlet düzeni* / Defterdar Sarı Mehmet Paşa ; derleyen ve çev. Hüseyin Ragıp Uğural. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987. xxxi, 165, [5] s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 710. 1000 Temel Eser dizisi ; 127) (A.VII/3767).
- DEMİR, FEVZİ : *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet dönemi Meclis-i Mebusan seçimleri 1908-1914* / Fevzi Demir ; yay. haz. Kudret Emiroğlu ; genel yay. yönetmeni Refik Tabakçı. — 1. bsk. — Ankara : İmge, 2007. 442 s. ; 20 cm. ISBN 9789755335261 (A.VII/3194).

- DEMİRYÜREK, MERAL : *Bir İstanbul bilgesi : Sermet Muhtar Alus, 1887-1952* / Meral Demiryürek. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2007. 547 s. : res. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 157. Anı ve Yaşam dizisi ; 11) ISBN 9789756051757 (A.VII/3545).
- Demons and protectors : folk religion in Tibetan and Mongolian Buddhism* / ed. by Béla Kelényi. — Budapest : Ferenc Hopp Museum of Eastern Asiatic Art, 2003. 135 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 9637098887 (B.I/4453).
- Denkschrift der Delegation des armenischen Nationalrats über die Lage der Armenier.* — Berlin : [yayl.y.], 1918. 15 s. fotokopi ; 22 cm. (B.I/4520).
- DERİNGİL, SELİM : *Turkish foreign policy during the Second World War : an 'active' neutrality* / Selim Deringil. — 1st paperback ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 238 s. ; 22 cm. — (LSE Monographs in International Studies) ISBN 052152329X (A.VII/3726).
- DERNSCHWAM, HANS : *İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü* / Hans Dernschwam ; çev. Yaşar Önen. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987. 427 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 885. Tercüme Eserler dizisi ; 62) ISBN 9751701627 (A.VII/3789).
- DETIENNE, MARCEL : *The writing of Orpheus : Greek myth in cultural context* / Marcel Detienne ; translated by Janet Lloyd. — Baltimore ; London : The Johns Hopkins University Press, 2003. xv, 199 s. ; 23 cm. ISBN 0801869544 (A.VII/3061).
- Dış basında 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddiaları, 16 Ekim-05 Kasım 2007.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2007. 106 s. ; 29 cm. (B.I/4563).
- Dış basında 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddiaları, 03-15 Ekim 2007.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2007. 161 s. ; 29 cm. (B.I/4562).
- Dış basında 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddiaları, 13 Temmuz 2007-02 Ekim 2007.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2007. 92 s. ; 29 cm. (B.I/4561).
- Dış basında Ermeni iddiaları, 21 Temmuz-30 Eylül 2006.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2006. 192 s. ; 29 cm. (B.I/4559).
- Dış basında Ermeni iddiaları, 23 Mayıs-20 Temmuz 2006.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2006. 67 s. ; 29 cm. (B.I/4558).
- Dış basında Ermeni iddiaları, 11 Mayıs 2007-12 Temmuz 2007.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2007. 88 s. ; 29 cm. (B.I/4560).
- Dış basında Ermeni iddiaları, 02-22 Mayıs 2006.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2006. 86 s. ; 29 cm. (B.I/4557).
- Dış basında Ermeni iddiaları, 20 Nisan 2006-01 Mayıs 2006.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2006. 74 s. ; 29 cm. (B.I/4556).
- Dış basında Ermeni iddiaları, 24 Mart 2006-20 Nisan 2006.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2006. 39 y. ; 29 cm. (B.I/4555).
- DİNK, HRANT : *Être Arménien en Turquie* / Hrant Dink ; préface Etyen Mahçupyan. — Clamecy : Fradet, 2007. 129 s. ; 21 cm. ISBN 9782909952178 (A.VII/3436).
- DİRİMTEKİN, FERİDUN : *Ecnebi seyyahlara nazaran XVI. yüzyılda İstanbul* / Feridun Dirimtekin. — İstanbul : İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, 1964. 78 s. : res. ; 20 cm. — (İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü neşriyatı ; 53) (A.VII/3262).
- DİVİTÇİOĞLU, SENCER : *Beyond the Hunnic couplet* / Sencer Divitçioğlu. — [Wiesbaden] : Harrassowitz, 2004. s. 185-191 ; 24 cm. Central Asiatic Journal 48/2 (2004)'den ayrışım. (A.VII/3509).
- DİVİTÇİOĞLU, SENCER : *The mystery of the Az People : VIII century* / Sencer Divitçioğlu. — [Wiesbaden] : Harrassowitz, 2003. s. 5-14 ; 24 cm. Archivum Eurasiae Medii Aevi 12 (2002-2003)'den ayrışım. (A.VII/3508).
- DOĞAN, AHMET : *Kırım Mecmuası 1-23. sayılar : fihrist ve metinler* / haz. Ahmet Doğan. — 2000. iv, 92 y. ; 30 cm. (B.I/4497).

- DOĞAN, İSMAİL : *Doğu Avrupa'daki Göktürk (Runik) işaretli yazıtlar* / İsmail Doğan. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2002. x, 259 s. : rnk. res. ; 34 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 798. Göktürk (Runik) Yazılı Belge, Yazıt ve Anıtların Albümü Projesi ; 2) ISBN 9751615275 (B.I/4550).
- DOĞAN, İSMAİL : *Kafhasya'daki Göktürk (Runik) işaretli yazıtlar* / İsmail Doğan. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2000. v, 250 s. : rnk. res. ; 33 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 736. Göktürk (Runik) Yazılı Belge, Yazıt ve Anıtların Albümü Projesi ; 1) ISBN 9751612470 (B.I/4551).
- DOMERGUE, GABRIEL : *Bir savaş muhabirinin kaleminden... Çanakkale yolunda : Balkanlar'dan Çanakkale'ye Osmanlı'nın dramatik günleri* / Gabriel Domergue ; Türkçesi Ömer Faruk Turan ; ed. Talip Doğan. — 1. bsk. — İstanbul : Babiali Kültür Yayıncılığı, 2007. 127 s. ; 21 cm. — (Babiali Kültür Yayıncılığı ; 128. Günlük ; 2) ISBN 9944118192 ; ISBN 9789944118194 (A.VII/3529).
- DONOHUE, A. A. : *Greek sculpture and the problem of description* / A. A. Donohue. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. xvi, 261 s. : res. ; 26 cm. ISBN 0521840848 ; ISBN 9780521840842 (B.I/4523).
- DORIGO, WLADIMIRO : *Venezia Romanica : la formazione della città medioevale fino all'età gotica* / Wladimiro Dorigo. — 1. ed. — Venezia : Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti ; Cierre Edizioni ; Regione del Veneto, 2003. xiv, 628 s. : res. (çoğu rnk.) ; 34 cm. — (Monumenta Veneta) (B.I/4518-1).
- DORIGO, WLADIMIRO : *Venezia Romanica : la formazione della città medioevale fino all'età gotica* / Wladimiro Dorigo. — 1. ed. — Venezia : Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti ; Cierre Edizioni ; Regione del Veneto, 2003. s. 635-1083 : pl. ; 34 cm. — (Monumenta Veneta) (B.I/4518-2).
- DORIGO, WLADIMIRO : *Venezia Romanica : la formazione della città medioevale fino all'età gotica : supplementi cartografici ; tavola sinottica* / Wladimiro Dorigo. — 1. ed. — Venezia : Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti ; Regione del Veneto, 2003. 2 katl. pl., 1 katl. cetvel. ; 34 cm. — (Monumenta Veneta) (B.I/4518-suppl.).
- DOUMAS, CHRISTOS G. : *Santorin : die Vorgeschichtliche Stadt von Akrotiri* / Christos G. Dumas. — Athen : Ausgabe Hannibal, [t.y.]. yak. 50 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. (A.VII/3075).
- DOWDEN, KEN, 1950- : *Zeus* / Ken Dowden [1950-]. — 1st published. — London ; New York : Routledge, 2006. xxv, 164 s. : res., hrt. ; 21 cm. ISBN 0415305020 ; ISBN 9780415305020 (A.VII/3451).
- DOWTY, ALAN : *The limits of American isolation : the United States and the Crimean War* / Alan Dowty ; foreword by Hans Morgenthau. — New York : New York University Press, 1971. xii, 272 s. ; 24 cm. (A.VII/3426).
- DOYMUŞ, NAMIK, 1948- : *İsyan isyan* / Namık Doymuş [1948-]. — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2007. 399 s. ; 23 cm. ISBN 9789759915070 (A.VII/3558).
- Drevnie kulturni povoljya i priuralya : nauçnye trudi, tom 221 / redaktsionnaya kollegiya S. G. Vasilev... [et al.].* — Kuybişev : Ministerstvo Prosvetşeniya RSFSR, 1978. 99 s. ; 22 cm. (A.VII/3824).
- DREXHAGE, HEINRICH-WILHELM : *Wirtschaftspolitik und Wirtschaft in der römischen Provinz Asia in der Zeit von Augustus bis zum Regierungsantritt Diokletians* / Heinrich-Wilhelm Drexhage. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2007. xxvi, 307 s. ; 28 cm. — (Asia Minor Studien ; 59) ISBN 9783774935167 (B.I/4430).
- DURMUŞ, İLHAMİ, 1960- : *İskitler* / İlhami Durmuş [1960-]. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2007. 207 s. : res. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 491) ISBN 9789753435031 (A.VII/3201).
- DURMUŞ, İLHAMİ, 1960- : *Sarmatlar* / İlhami Durmuş [1960-]. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2007. 135 s. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 492) ISBN 9789753435048 (A.VII/3202).
- DURUY, VICTOR : *Histoire de l'Europe et de la France de 1610 a 1789* / Victor Duruy ; nouvelle éd. remaniée conformément aux programmes du 28 Janvier 1890 par G. Lacour-Gayet ; sous la direction de E. Lavissee. — Paris : Librairie Hachette et cie, 1899. xi, 644 s. : 6 katl. hrt. ; 18 cm. — (Clase de Rhétorique) (A.VII/3831).
- DURUY, V. [VICTOR], 1811-1894 : *Histoire Grecque* / V. [Victor] Duruy [1811-1894] ; nouvelle éd. remaniée conformément aux programmes du 28 Janvier 1890 par M. B. Haussoullier ; sous la

- direction de E. Lavissee. — Paris : Librairie Hachette et Cie, 1898. xi, 412 s. : res., 6 katl. hrt. ; 18 cm. — (Classe de Cinquième) (A.VII/3861).
- DUYMAZ, RECEP : *Üç tarz-ı siyaset ve düşünce akımları / Recep Duymaz*. — İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2004. 252 s. ; 20 cm. ISBN 9754981736 (A.VII/3295).
- Dünya Mevlevihâneleri fotoğraf albümü / Haşim Karpuz, Feyzi Şimşek, Ahmet Kuş, İbrahim Divarçı*. — 1. bsk. — Konya : Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2006. 283 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yayınları ; 128) ISBN 9755856854 (B.I/4570).
- EBREY, PATRICIA BUCKLEY : *The Cambridge illustrated history of China / Patricia Buckley Ebrey*. — 9th printing. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007, c1996. 352 s. : res. (kimi rnk.), hrt. ; 26 cm. — (Cambridge Illustrated History) ISBN 0521435196 (B.I/4590).
- EBU ABDULLAH MUHAMMED BİN ABDURRAHMAN EL-CÜZÜLİ DEN DAVUD : *Şerh-i Delail il-Hayrat [Tevfik-ı Muvaffık ul-Hayrat li-Neyl il-Berekat fi Hüdm-i Menba us-Seadat] / Ebu Abdullah Muhammed bin Abdurrahman el-Cüzüli den Davud*. — İstanbul : Matbaa-i Amire, 1275. 818 s. ; 28 cm. (B.I/4566).
- EBU'L HAYR-I RÛMÎ : *Saltık Gazi Destanı / Ebu'l Hayr-ı Rûmî* ; [haz.] Necati Demir, Mehmet Dursun Erdem. — 1. bsk. — Ankara : Destan, 2007. 702 s. ; 24 cm. — (Türk Destanları dizisi Eski Türkiye Türkçesi ; 7. Destan yayınları Destan ; 3) ISBN 9789944788021 (A.VII/3367-1-2-3).
- EBU'L HAYR-I RÛMÎ : *Saltık-name / Ebu'l Hayr-ı Rûmî* ; [haz.] Necati Demir, Mehmet Dursun Erdem. — 1. bsk. — Ankara : Destan, 2007. 988 s. ; 24 cm. — (Türk Destanları dizisi Eski Türkiye Türkçesi ; 7. Destan yayınları Destan ; 4) ISBN 9789944788038 (A.VII/3366-1-2-3).
- EBU'N-NECİB SÜHREVERDÎ : *Nehcü's-sülûk fi siyâseti'l-Mülûk = Meliklerin ve ülkelerin idaresinde tutulacak yol ve yöntem / Ebu'n-Necib Sühreverdî* ; çev. Nahîfî Mehmed Efendi. — [İstanbul] : Tercüman, [t.y.]. 248 s. ; 20 cm. — (Tercüman 1001 Temel Eser ; 80) (A.VII/3803).
- EDMUNDS, LOWELL : *Oedipus / Lowell Edmunds*. — 1. published. — London ; New York : Routledge, 2006. xvi, 177 s. ; 20 cm. — (Gods and Heroes of the Ancient World) ISBN 0415329353 ; ISBN 9780415329354 (A.VII/3056).
- EGAWA, HİKARİ : *Bir yürük grubu ve hayat tarzı : Yağcı Bedir Yürükleri / Hikari Egawa, İlhan Şahin*. — İstanbul : Eren, 2007. 286 s. ; 24 cm. ISBN 9789756372364 (A.VII/3387).
- EĞEYBAY, ASKAR : *Tandamalı şıgarmalar jınağı, tom II : dastanlar men poemalar / Askar Egeybay*. — Almatı : Jıl, 2006. 272 s. ; 21 cm. ISBN 9965742235 (A.VII/3651-2).
- Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras IV : proceedings of the 9th and 10th international colloquium organized at the Katholieke Universiteit Leuven in May 2000 and May 2001 / ed. U. Vermeulen, J. van Steenberghe*. — Leuven : Peeters, 2005. xii, 496 s. ; 25 cm. — (Orientalia Lovaniensia Analecta ; 140) ISBN 9042915242 (A.VII/2876-4).
- Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras II : proceedings of the 4th and 5th international colloquium organized at the Katholieke Universiteit Leuven in May 1995 and 1996 / ed. U. Vermeulen, D. de Smet*. — Leuven : Peeters, 1998. 311 s. ; 25 cm. — (Orientalia Lovaniensia Analecta ; 83) ISBN 9042906715 (Leuven) ; ISBN 2877233944 (France) (A.VII/2876-2).
- Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras [I] : proceedings of the 1st, 2nd and 3rd international colloquium organized at the Katholieke Universiteit Leuven in May 1992, 1993 and 1994 / ed. U. Vermeulen, D. de Smet*. — Leuven : Peeters, 1995. 371 s. : res. ; 25 cm. — (Orientalia Lovaniensia Analecta ; 73) ISBN 9068316834 (A.VII/2876-1).
- EISENSTEIN, ELIZABETH L. : *The printing press as an agent of change : communications and cultural transformations in early-modern Europe / Elizabeth L. Eisenstein*. — 11. printing. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005, c1979. xxi, 794 s. ; 23 cm. ISBN 0521299551 ; ISBN 9780521299558 (A.VII/3102).
- EKİNCİ, İLHAN : *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz rekabeti : Hamidiye Vapur İdaresi / İlhan Ekinci*. — 1. bsk. — Ankara : Asil, 2007. 411 s. : res., hrt. ; 20 cm. ISBN 9789944135511 (A.VII/3183).
- EKİNCİ, MEHMET REZAN : *Osmanlı-Rus ilişkileri çerçevesinde Kırım Savaşı, 1853-1856 / haz. Mehmet Rezan Ekinci*. — 2005. vi, 127 y. : hrt. ; 30 cm. (B.I/4490).

- ELLENBLUM, RONNIE : *Crusader castles and modern histories* / Ronnie Ellenblum. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xi, 362 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 0521860830 ; ISBN 9780521860833 (A.VII/3699).
- EMERY, MICHAEL : *The press and America : an interpretive history of the mass media* / Michael Emery, Edwin Emery, Nancy L. Roberts. — 9. ed. — Boston : Allyn and Bacon, 2000. xxi, 698 s. : res. ; 24 cm. ISBN 0205295576 (A.VII/3094).
- ENGİN, M. HİLMİ, 1878-1935 : *Seferden sefere : Piyade Albay M. Hilmi Engin'in Balkan, 1. Dünya ve İstiklal Savaşı anıları* / M. Hilmi Engin [1878-1935] ; hatıraları bugünkü dile aktaran Sebahattin Engin. — 1. bsk. — Konya : Kömen, 2007. 140 s. : res. ; 20 cm. — (Kömen yayınları ; 25. Tarih Anı dizisi ; 1) ISBN 9756527269 (A.VII/3204).
- ERDEN, ÖMER : *Mustafa Kemal Atatürk döneminde Türkiye'yi ziyaret eden devlet başkanları* / Ömer Erden. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2006. xii, 354 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9751618894 (A.VII/3636).
- ERDENEN, ORHAN : *Lâle Devri ve yansımaları* / Orhan Erdenen. — İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2003. 183 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 975498154X (A.VII/3291).
- ERDKAMP, PAUL : *The grain market in the Roman Empire : a social, political and economic study* / Paul Erdkamp. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. viii, [6], 364 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 9780521838788 ; ISBN 9780521838788 (A.VII/3686).
- ERDOĞAN, ABDÜLKERİM : *Tarih içinde Polatlı* / Abdülkerim Erdoğan. — 1. bsk. — Polatlı : Polatlı Belediyesi Başkanlığı, 2007. 400 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Polatlı Belediyesi Başkanlığı Eğitim ve Kültür Müdürlüğü. Kültür yayınları Araştırma dizisi ; 1) ISBN 9789759899646 (B.I/4489).
- ERDOĞMUŞ, BELGİN : *Klasik Roma hukukunda actio publiciana in rem* / Belgin Erdoğan. — İstanbul : İ. Ü. Hukuk Fakültesi, 1984. 143 s. ; 24 cm. — (İ. Ü. Rektörlük no ; 3225. Hukuk Fakültesi no ; 682) (A.VII/3251).
- ERGİN, OSMAN NURİ, 1883-1961 : *İstanbul şehreminleri : Büyükşehir belediye başkanları, 1855-1928 / Osman Nuri Ergin [1883-1961] ; haz. Ahmed Nezhil Galitekin. — 2. bsk. — İstanbul : İşaret, 2007. 1023 s. : res. ; 24 cm. — (İşaret yayınları ; 117) ISBN 9789753501941 (A.VII/3537).*
- ERICKSON, EDWARD J. : *Bayonets on Musa Dagh : Ottoman counterinsurgency operations, 1915* / Edward J. Erickson. — London : Routledge, 2005. 1 CD-ROM. (CD/0158).
- ERICKSON, EDWARD J. : *One more push : forcing the Dardanelles in March 1915* / Edward J. Erickson. — London : Frank Cass, 2001. 1 CD-ROM. (CD/0157).
- Erinnerungen : frühe Photographien aus der Anfangszeit deutscher archäologischer Forschung in der Türkei : Ausstellung in der Galerie Dürer, Istanbul vom 3. bis zum 11. Juni 2004 = Anılar : Alman bilim adamlarının Türkiye'deki arkeolojik araştırmalarının başlangıç döneminden fotoğraflar : fotoğraf sergisi, 03-11 Haziran 2004 Galeri Dürer, İstanbul / text = metin Adolf Hoffmann. — İstanbul : Alman Arkeoloji Enstitüsü = Deutschen Archäologischen Instituts, 2004. 87 s. : res. ; 22 cm. ISBN 9758070819 (A.VII/3755).*
- ERSAN, MEHMET : *Selçuklular zamanında Anadolu'da Ermeniler* / Mehmet Ersan. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. xvi, 311 s. ; 25 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XIX. Dizi-Sa. 21) ISBN 9789751619631 (A.VII/3708).
- Ertuğrul süvarisi Ali Bey'den Aysel Hanım'a mektuplar* / haz. Canan Yücel Eronat. — gnlş. 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2007. xviii, 84 s. : res., hrt. ; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 1215) ISBN 9789944880732 (A.VII/3281).
- ERTÜRK, YAŞAR : *Adalar (Ege) Denizinde Türk-Yunan mücadelesi* / Yaşar Ertürk ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 224 s. : hrt. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 246. Araştırma-İnceleme dizisi ; 204) ISBN 9789752551435 (A.VII/3130).
- ERTÜRK, YAŞAR : *Büyük oyunun eski perdesi : Doğu-Güneydoğu ve Musul üçgeni, 1918-1923* / Yaşar Ertürk ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 2. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 320 s. : hrt. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 242. Araştırma-İnceleme dizisi ; 200) ISBN 9789752551398 (A.VII/3129).

- el-EŞTUR, NA'İMA : *el-Metru el-hafif ve'l-mecalu'l-hadari bi Tunis el-'asime* / Na'ima el-Eştur. — Tunus : Camiatu Tunis Külliyyetu'l-Ulûm el-İnsaniyye ve'l-İctima'iyye, 2007. 341 s. : 1 katl. hrt. ; 24 cm. ISBN 9789973980311 (A.VII/3809).
- Ethnopolitical warfare : causes, consequences and possible solutions* / ed. by Daniel Chirot, Martin E. P. Seligman. — 2nd printing. — Washington : American Psychological Association, 2002, c2001. xvii, 379 s. ; 26 cm. ISBN 1557987378 ; ISBN 9781557987372 (B.I/4541).
- EURIPIDES : *Hippolytos* / Euripides ; çev. Lâmia Kerman. — [Ankara] : Milli Eğitim Bakanlığı, 1949. x, 67 s. ; 18 cm. — (Dünya Edebiyatından Tercümeleer. Yunan Klâsikleri ; 60) (A.VII/3270).
- EVELYN, GEORGE PALMER, 1823-1889 : *A diary of the Crimea* / George Palmer Evclyn [1823-1889] ; ed., with a preface, by Cyril Falls. — 1st published. — London : Gerald Duckworth, 1954. 148 s. ; 22 cm. (A.VII/3430).
- EVSLIN, BERNARD : *Gods, demigods & demons : a handbook of Greek mythology* / Bernard Evslin. — London ; New York : I. B. Tauris, 2006. 218 s. ; 22 cm. ISBN 1845113217 ; ISBN 9781845113216 (A.VII/3057).
- EYİCE, SEMAVİ : *Bizans devrinde Boğaziçi* / Semavi Eyice ; genel yay. yönetmeni Ersan Güngör. — gözđ. gçrl. 2. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2007. 134 s. : yak. 100 s. rnk. res. ; 24 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 63. İnceleme-Araştırma ; 41) ISBN 9789756480731 (A.VII/3212).
- Family life in the Turkish Republic of the 1930's : a study by G. Howland Shaw* / presented and annotated by Rıfat N. Bali. — 1st ed. — İstanbul : Isis, 2007. 116 s. ; 24 cm. — (US Diplomatic Documents on Turkey ; 3) ISBN 9789754283440 (A.VII/3476).
- FAROQHI, SURAYYA : *Osmanlı İmparatorluğu ve etrafındaki dünya* / Suraiya Faroqhi ; çev. Ayşe Berktaş. — İstanbul : Kitap, 2007. 377 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 150. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 51) ISBN 9789756051627 (A.VII/3380).
- FARUKİ, ŞEMSÜRRAHMAN : *Şehirdeki yabancı : Sebki Hindî'nin poetikası* / Şemsürrahman Farukî ; tercüme Ali Fuat Bilkan, Özgür İldeç. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2007. 107 s. ; 24 cm. ISBN 9789750139604 (A.VII/3216).
- Feeding people, feeding power : imarets in the Ottoman Empire* / ed. by Nina Ergin, Christoph K. Neumann, Amy Singer. — İstanbul : Eren, 2007. 312 s. ; 24 cm. ISBN 9789756372395 (A.VII/3388).
- FERİDÜN BİN AHMED-İ SİPEHSÂLÂR : *Mevlânâ ve etrafındakiler : risâle* / Ferîdün bin Ahmed-i Sipehsâlâr ; çev. Tahsin Yazıcı. — İstanbul : Tercüman, 1977. 151, [7] s. ; 20 cm. — (Tercüman 1001 Temel Eser ; 103) (A.VII/3865).
- FIRAT, M. ŞERİF : *Doğu illeri ve Varto tarihi : etimoloji-din-etnoğrafya-dil ve ermeni mezalimi* / M. Şerif Fırat ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 336 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 261. Araştırma-İnceleme dizisi ; 219) ISBN 9789752551596 (A.VII/3556).
- FIRATLI, NEZİH : *Guide to Iznik "Nicaea"* / Nezih Fıratlı. — İstanbul : İstanbul Matbaası, 1961. 28 s. ; 17 cm. (A.VII/3841).
- FILGES, AXEL : *Skulpturen und Statuenbasen : von der Klassischen Epoche bis in die Kaiserzeit* / Axel Filges ; mit einer Neubearbeitung der Inschriften auf den Basen durch Wolfgang Günther. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2007. x, 185 s. : 42 s. res. ; 30 cm. — (Deutsches Archäologisches Institut. Didyma ; 3. teil : Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1962 ; bd. 5) ISBN 9783805337182 (B.I/4452).
- FITTON, J. LESLEY : *Die Minoer* / J. Lesley Fitton ; aus dem Englischen von Tanja Ohlsen. — Stuttgart : Theiss, 2004. 200 s. : res. (kimi rnk.) ; 25 cm. — (Völker der Antike) ISBN 3806218625 (A.VII/3335).
- FOLAND-KUGLER, MAGDALENA : *Yabancılar için kısa Leh Dili grameri* / Magdalena Foland-Kugler ; çev. Sabire Arık. — 1. bsk. — Warszawa : Ex Libris, 2007. 141 s. ; 21 cm. ISBN 9788389913760 (A.VII/3133).
- FONTMAGNE, LA BARONNE DURAND DE : *İstanbul Günleri : İkinci İmparatorluk döneminde İstanbul'da Fransız Konsolosluğunda geçen günler* / La Baronne Durand de Fontmagne ; Türkçesi

- İsmail Yerguz ; yay. yönetmeni Fahrettin Çiloğlu ; ed. Durmuş Akbulut. — 1. bs. — İstanbul : İstiklal Kitabevi, 2007. 318 s. ; 20 cm. — (Mavi seri) ISBN 9789756115473 (A.VII/3338).
- FOOT, SARAH : *Monastic life in Anglo-saxon England, c. 600-900* / Sarah Foot. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xv, 398 s. : res., hrt. ; 25 cm. ISBN 0521859468 ; ISBN 9780521859462 (A.VII/3689).
- FUCHS, RACHEL G., 1939- : *Gender and poverty in nineteenth-century Europe* / Rachel G. Fuchs [1939-]. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. xi, 267 s. : res. ; 23 cm. — (New Approaches to European History ; 35) ISBN 0521629268 ; ISBN 9780521629263 (A.VII/3674).
- FULLER, RUSSELL T. : *Invitation to biblical hebrew : a beginning grammar : workbook* / Russell T. Fuller, Kyoungwon Choi. — Grand Rapids : Kregel, 2006. xi, 335 s. ; 28 cm. — (Invitation to Theological Studies series) ISBN 0825426529 (B.I/4410-workbook).
- FUZULİ : *Hadikatü's-Sü'eda* / Fuzulî ; haz. Şyma Güngör. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987. lxxx, 504 s. ; 24 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 673. Kaynak Eserleri dizisi ; 1) (A.VII/3250).
- Gagavuz destanları* / haz. Nevzat Özkan. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 272 s. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 896. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi ; 14) ISBN 9789751619440 (A.VII/3457).
- Garabag : kyurekçayškiy dogovor-200* / redaktörü Dj. A. Bahramov. — Bakı : Tahsil, 2005. 174 s. : res. (kimi rnk.), hrt. ; 22 cm. (A.VII/3652).
- GASIMOVA, AİDA : *Cahiliyyat arablarının akli-manevi durumu, I. kitab : din ve inifolojiya* / Aida Gasimova. — Bakı : Elm, 2007. 236 s. ; 21 cm. ISBN 5806615952 (A.VII/3585-1).
- GASIMOVA, AİDA : *Srednevekovaya Arabshkaya plutovshkaya novella* / Aida Gasimova. — Bakı : Elm, 2007. 169 s. ; 21 cm. ISBN 5806615952 (A.VII/3586).
- GAWRYCH, GEORGE W. : *Kemal Atatürk's politico-military strategy in the Turkish war of independence, 1919-1922 : from guerilla warfare to the decisive battle* / George W. Gawrych. — London : Frank Cass, 1988. s. 318-341 ; 22 cm. The Journal of Strategic Studies vol. 11, number 3 September 1988'den ayırmasım. (A.VII/3501).
- Geçmişten günümüze posta*. — Ankara : PTT Genel Müdürlüğü, 2007. xiv, 438 s. : res. (kimi rnk.) ; 30 cm. ISBN 9789754930030 (B.I/4608).
- Genç Kalemler Dergisi* / haz. İsmail Parlatur, Nurullah Çetin. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1999. xxvii, 577, [10] s. ; 28 cm. — (AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 650. Yeni Türk Edebiyatı Kaynak Metinleri dizisi ; 1) ISBN 9751611636 (B.I/4549).
- Gewalt und Ästhetik : zur Gewalt und ihrer Darstellung in der griechischen Klassik* / hrsg. von Bernd Seidensticker, Martin Vöhler. — Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2006. xiv, 308 s. ; 24 cm. ISBN 311018432X ; ISBN 9783110184327 (A.VII/3063).
- GIBBS, PETER : *Crimean blunder : the story of war with Russia a hundred years ago* / Peter Gibbs. — 1st ed. — New York : Holt, Rinehart and Winston, 1960. 297 s. : res., hrt. ; 22 cm. (A.VII/3425).
- GIEBEL, MARION : *Tiere in der Antike : von Fabelwesen, Opfertieren und treuen Begleitern* / Marion Giebel. — [Stuttgart] : Theiss, 2003. 235 s. : res. ; 23 cm. ISBN 3806217831 (A.VII/3334).
- GİRİTLİ, İSMET : *Bir ulusal modernleşme ideolojisi olarak Atatürkçülük* / İsmet Giritli. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2004. 76 s. ; 24 cm. ISBN 9751617480 (A.VII/3639).
- Goethe*. — İstanbul : Doğan Kardeş, 1971. 75 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Çağlar Boyunca Büyük Adamlar ; 7) (B.I/4624).
- GOLOĞLU, MAHMUT : *Türkiye Cumhuriyeti tarihi I : devrimler ve tepkileri, 1924-1930* / Mahmut Goloğlu ; ed. Emre Yalçın. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2007. viii, 368 s. ; 23 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 1070) ISBN 9789754589115 (A.VII/3284-1).
- GOUNCİAN, YERVANT DER, 1894-1976 : *Une mémoire Arménienne : de Medz Nor Kiugh (Bursa, Empire Ottoman), à Saint-Martin-d'Hères (Isère, France)* / Yervant der Goumcian [1894-1976] ; présenté et traduit de l'arménien par Raymond Kévorkian. — [y.y.] : Musée de la Résistance et de la

- Déportation de l'Isère-Maison des Droits de l'Homme. Service du Patrimoine de la Ville de Saint-Martin-d'Hères, 2007. 213 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9782905375940 (A.VII/3437).
- GÖÇGÜN, ÖNDER : *Namık Kemal / Önder Göçgün*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987. vii, 207 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 838) ISBN 9751700698 (A.VII/3246).
- GÖKAY, BÜLENT : *Soviet eastern policy and Turkey, 1920-1991 : Soviet foreign policy, Turkey and communism / Bülent Gökay*. — 1. published. — London ; New York : Routledge, 2006. xiv, 184 s. : res. ; 24 cm. — (Routledge Studies in the History of Russia and Eastern Europe ; 5) ISBN 0415348498 ; ISBN 9780415348492 (A.VII/3101).
- GÖKBİLGİN, M. TAYYİB, 1907-1981 : *XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası, vakıflar-mülkler-mukataalar / M. Tayyib Gökbilgin [1907-1981]*. — 2. bsk. — İstanbul : İşaret, 2007. xxxi, 631, 301 s. ; 24 cm. — (İşaret yayınları ; 115. Osmanlı Araştırmaları dizisi ; 6) ISBN 9789753501859 (A.VII/3369).
- GÖKÇEK, FAZİL : *Bir tartışmanın hikâyesi : Dekadanlar / Fazıl Gökçek*. — 1. bsk. — İstanbul : Dergâh, 2007. 168 s. ; 20 cm. — (Dergâh yayınları ; 372. Türk Edebiyatı-İnceleme ; 42) ISBN 9789759950866 (A.VII/3579).
- Götterbilder Gottesbilder Weltbilder : Polytheismus und Monotheismus in der Welt der Antike, band II : Griechenland und Rom, Judentum, Christentum und Islam / hrsg. von Reinhard Gregor Kratz, Hermann Spieckermann*. — Tübingen : Mohr Siebeck, 2006. vii, 335 s. ; 23 cm. — (Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe, ISSN 1611-4914 ; 18) ISBN 3161488075 ; ISBN 9783161488078 (A.VII/3219-2).
- Götterbilder Gottesbilder Weltbilder : Polytheismus und Monotheismus in der Welt der Antike, band I : Ägypten, Mesopotamien, Persien, Kleinasien, Syrien, Palästina / hrsg. von Reinhard Gregor Kratz, Hermann Spieckermann*. — Tübingen : Mohr Siebeck, 2006. xix, 378 s. ; 23 cm. — (Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe, ISSN 1611-4914 ; 17) ISBN 3161486730 ; ISBN 9783161486739 (A.VII/3219-1).
- GÖYÜNÇ, NEJAT : *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı / Nejat Göyünç*. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1969. xi, 203 s. : katl. hrt. ; 24 cm. — (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları ; 1458) (A.VII/3891).
- GRANDA, CEMAL, 1910- : *Atatürk'ün uşağının gizli defteri / Cemal Granda [1910-]*. — Ankara : Kent Kitap, 2007. 398 s. : res. ; 21 cm. — (Kent Kitap ; 4. Atatürk dizisi ; 1) ISBN 9789944915038 (A.VII/3568).
- GROZDANOV, TSVETAN : *Jivopisot na ohridskata arhiepiskopija : studii / Tsvetan Grozdanov*. — Skopje : Makedonska Akademija, 2007. xxv, 468 s. ; 29 cm. ISBN 9989101701 (B.I/4500).
- GRÜNYES, INA : *Lawrence von Arabien : Don Quichotte und Kreuzfahrer? : die Konstruktion von T. E. Lawrence als Mann des Mittelalters in der Neuzeit / Ina Grünjes*. — Berlin : Trafo, 2006. 294 s. ; 21 cm. — (Reihe Hochschulschriften ; 12) ISBN 3896265989 (A.VII/3732).
- Guide senior : Maison de la Sainte Vierge : Ephese = Hazreti Meryem Ana Evi : Panaya Kapulu*. — İzmir : Corsini, 1952. 30 s. : şek. ; 16 cm. (A.VII/3840).
- GÜLEKLİ, NURETTİN CAN : *Anıkabir rehberi / Nurettin Can Güleklî*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1981. 78, yak. 50 s. : res. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 451. Atatürk dizisi ; 5) (A.VII/3266).
- GÜLENSOY, TUNCER : *Orhun'dan Anadolu'ya Türk damgaları : damgalar, imler, enler / Tuncer Gülensoy*. — İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1989. 179 s. : res. ; 20 cm. — (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayın nu ; 51) ISBN 9754980098 (A.VII/3835).
- GÜMÜS, BURAK : *Die Wiederkehr des Alevitentums in der Türkei und in Deutschland / Burak Gümüs*. — 1. Aufl. — Konstanz : Hartung-Gorre Verlag, 2007. iii, 410, [25] s. ; 21 cm. — (Konstanzer Schriften zur Sozialwissenschaft, ISSN 0936-8868 ; 73) ISBN 3866281285 ; ISBN 9783866281288 (A.VII/3308).

- Gün ışığında İstanbul'un 8000 yılı : Marmaray, metro, Sultanahmet kazıları* / proje koordinatörü Bahattin Öztuncay ; yay. koordinatörü Zeynep Kızıltan ; yay. haz. Arzu Karamani Pekin. — İstanbul : Vehbi Koç Vakfı, 2007. 327 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 9789757078432 (B.I/4450).
- GÜNAY, NEJLA : *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin isyanları* / Nejla Günay ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 416 s. : res. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 256. Araştırma-İnceleme dizisi ; 214) ISBN 9789752551541 (A.VII/3419).
- GÜNDOĞDU, ABDULLAH : *Ümmetten millete : Ahmet Ağaoğlu'nun Strati Müstakim ve Sebülürreşad Dergilerindeki yazıları üzerine bir inceleme* / Abdullah Gündoğdu ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 352 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 258. Araştırma-İnceleme dizisi ; 216) ISBN 9789752551565 (A.VII/3580).
- GÜNER, ENGİN : *Özallı yıllarım* / Engin Güner. — 2. bsk. — İstanbul : Babiali Kültür Yayıncılığı, 2003. xii, 251 s. ; 21 cm. — (Babiali Kültür Yayıncılığı ; 13. Hatıra ; 2) ISBN 9758486128 (A.VII/3543).
- GÜRALP, ŞERİF, 1885-1974 : *İstiklâl Savaşı'nın içyüzü* / Şerif Güralp [1885-1974] ; yay. haz. Ahmet Fidan. — [Polatlı] : Polatlı Belediyesi, 2007. 258 s. ; 22 cm. — (Polatlı Belediyesi yayınları ; 1) ISBN 9789759899639 (A.VII/3420).
- GÜRKAN, KÂZİM İSMAİL : *Gureba Hastanesi tarihçesi : Bezm-i-Âlem Vâlide Sultan-Vakıf* / Kâzım İsmail Gürkan. — İstanbul : Özışık Matbaası, 1967. 168 s. : res. ; 24 cm. — (Tıp Fakültesi El Kitapları serisi ; 4) (A.VII/3274).
- GÜVEMLİ, ZAHİR : *Büyük ressam ve heykeltıraşlar : 140 sanatçının hayatı ve eseri* / Zahir Güvemli. — İstanbul : Varlık, 1964. 378, yak. 40 s. ; 17 cm. — (Varlık yayınları ; 1091. Faydalı Kitaplar ; 40) (A.VII/3267).
- HAERINCK, ERNIE : *Luristan excavation documents V : the Iron Age III graveyard at War Kabud Pusht-i Kuh, Luristan* / Ernie Haerinck, Bruno Overlaet. — Leuven : Peeters, 2004. 297 s. : res., şek. ; 31 cm. — (Acta Iranica ; 42. Troisième série. Textes et Mémoires ; 27) ISBN 9042915501 (B.I/3784-5).
- Hagia Sophia and Hagia Irini-Mosaiken Museum, Imrahor Monument-Kariye Museum, (Chora-Klosterkirche)-Fethiye (Eroberungs) Museum-Byzantischer Kaiserpalast : Museums führer.* — [y.y.] : Dönmez Offset Müze Eserleri Turistik Yayınları, [t.y.]. 109, [2] s. : rnk. res., hrt. ; 23 cm. ISBN 9753870450 (A.VII/3893).
- Hakas destanları I* / haz. Ekrem Arıkoğlu. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 729 s. ; 24 cm. — (AKDİTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 888. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi ; 8) ISBN 9789751619334 (A.VII/3456-1).
- HAKKI, MURAT METİN : *Türkiye, Ortadoğu ve Avrasya'yı neler bekliyor* / Murat Metin Hakkı. — İstanbul : Ötüken, 2007. 278 s. : res. ; 20 cm. — (Ötüken yayın nu ; 712. Kültür serisi ; 351) ISBN 9789754376654 (A.VII/3555).
- HALAÇOĞLU, YUSUF : *1915 Olayları ve Ermeni "soykırım" iddiaları* / Yusuf Halaçoğlu. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, 2007. 49 s. ; 19 cm. — (P.T.R. ; 1) ISBN 9789751732842 (A.VII/3317).
- HALAÇOĞLU, YUSUF : *Die Armenierfrage* / Yusuf Halaçoğlu. — Klagenfurt : Wieser, 2006. 133, [42] s. : 1 hrt. ; 23 cm. ISBN 3851295358 ; ISBN 9783851295351 (A.VII/3135).
- HALAÇOĞLU, YUSUF : *Tarih gelecektir* / Yusuf Halaçoğlu ; yay. haz. Murat Tazegül. — 1. bsk. — İstanbul : Babiali Kültür Yayıncılığı, 2007. 149 s. ; 21 cm. — (Babiali Kültür Yayıncılığı ; 139. Tarih ; 19) ISBN 9789944118323 (A.VII/3499).
- Halı Müzesi ile Kilim ve Düz Dokuma Yaygular Müzesi kataloğu = Carpet Museum & Kilim and Flatweaving Rugs Museum Catalogue* / haz. = ed. Suzan Bayraktaroğlu, Serpil Özçelik. — Ankara : Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü = Turkish Republic Prime Ministry Directorate General of Foundations, 2007. xv, 222 s. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9789751940049 (B.I/4454).
- HAMLEY, EDWARD, SIR, 1824-1893 : *The war in the Crimea* / Edward Hamley [Sir, 1824-1893]. — New York : Scribner & Welford, 1890. vi, 312 s. ; 21 cm. (A.VII/3429).

- HANISCH, LUDMILA : *Die Nachfolger der Exegeten : Deutschsprachige Erforschung des Vorderen Orients in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts* / Ludmila Hanisch. — Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2003. xii, 235 s. ; 24 cm. ISBN 3447047585 (A.VII/3058).
- HARRIS, EDWARD M. [MONROE] : *Democracy and the rule of law in classical Athens : essays on law, society and politics* / Edward M. [Monroe] Harris. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xxxii, 486 s. ; 23 cm. — (Law and Society in Ancient Athens) ISBN 052185279X ; ISBN 9780521852791 (A.VII/3698).
- HASAN, HAMDİ : *Makedonya Türklerince söylenen mâniler* / Hamdi Hasan. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2007. 304 s. ; 24 cm. — (AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 344. Araştırma-İnceleme dizisi ; 49) ISBN 9789751619396 (A.VII/3168).
- Hasankeyf tarihi ve arkeolojik sit alanı araştırma, kazı ve kurtarma projesi : 2004-2005 çalışmaları / kazı başkanı ve proje yürütücüsü Abdüsselam Uluçam. — Ankara : Güncydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, [200?]. 252 s. : rnk. res. ; 30 cm. (B.I/4491).*
- HASSAN, ÜMİT : *İbn Haldun'un metodu ve siyaset teorisi* / Ümit Hassan. — Ankara : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1977. xvi, 319 s. ; 23 cm. — (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi no ; 405) (A.VII/3254).
- HATZFELD, JEAN, 1880-1947 : *Histoire de la Grèce Ancienne* / Jean Hatzfeld [1880-1947]. — Paris : Payot, 1926. 420 s. : 2 katl. hrt. ; 22 cm. — (Bibliothèque Historique) (A.VII/3432).
- HAYİT, BAYMİRZA : *Ruslara karşı Basmacılar Hareketi : Türkistan Türklüğü'nün milli mücadelesi / Baymırza Hayit* ; ed. Ömer Kul ; Türkçesi Elif Kural. — 1. bsk. — İstanbul : Babıali Kültür Yayıncılığı, 2006. 480 s. ; 21 cm. — (Babıali Kültür Yayıncılığı ; 106. Tarih ; 14) ISBN 9750098196 (A.VII/3516).
- HAZİR, MECİT : *Selanik'ten Eskişehir'e Köyümüz Eminekin* / Mecit Hazır ; ed. N. Kaşıkçı, Ali Güler. — Ankara : [yayl.y.], 2007. xii, 106 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9789944625463 (A.VII/3409).
- HEATER, DEREK : *Yurttaşlığın kısa tarihi* / Derek Heater ; çev. Meral Delikara Üst ; ed. Ülkü Doğanay ; genel yay. yönetmeni Şebnem Çiler Tabakçı. — 1. bsk. — Ankara : İmge, 2007. 231 s. ; 20 cm. ISBN 9789755335223 (A.VII/3192).
- HEKİMOĞLU, İSMAİL : *Rusya'daki müslümanlar komünistlerin esaretine nasıl düştü? / İsmail Hekimoğlu. — İstanbul : Yeni Asya, 1977. 31 s. ; 16 cm. (A.VII/3153).*
- HENZE, CLEMENS M. : *Meryem Ana (Panaya Kapulu) : das Wohn- und Sterbehaus Lieben Frau bei Ephesus* / Clemens M. Henze. — Würzburg : Augustinus-Verlag, 1961. 32 s. ; 21 cm. (A.VII/3228).
- HERBERT, THOMAS, 1606-1682 : *Travels in Persia, 1627-1629* / Thomas Herbert [1606-1682] ; abridged and ed. by William Foster. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1995. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 57) (A.VII/3050).
- HESBERG, HENNER VON, 1947- : *Römische Baukunst* / Henner von Hesberg [1947-]. — München : C. H. Beck, 2005. 295 s. : res., hrt. ; 24 cm. — (Beck's Archäologische Bibliothek) ISBN 3406529208 (A.VII/3422).
- Hethitica 15 : Panthéons locaux de l'Asie Mineure pré-chrétienne premier colloque Louis Delaporte-Eugène Cavaignac, Institut Catholique de Paris, 26-27 Mai 2000 / acta colloquii edenda curavit René Lebrun. — Louvain-La-Neuve : Peeters, 2002. 244 s. ; 24 cm. — (Bibliothèque des Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain, ISSN 0779-1666 ; 109) ISBN 9042911999 (Leuven) ; ISBN 2877236722 (France) (A.IV/9032-15).*
- Hethitica 14 : 25e anniversaire de la collection, 1972-1997. — Louvain-La-Neuve : Peeters, 1999. 177 s. ; 24 cm. — (Bibliothèque des Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain, ISSN 0779-1666 ; 100) ISBN 9042907320 (Leuven) ; ISBN 2877234282 (France) (A.IV/9032-14).*
- Hethitica 13. — Louvain-La-Neuve : Peeters, 1996. 72 s. ; 24 cm. — (Bibliothèque des Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain, ISSN 0779-1666 ; 85) ISBN 9068318993 (Leuven) ; ISBN 2877233197 (France) (A.IV/9032-13).*

- Hethitica 12.* — Louvain-La-Neuve : Peeters, 1994. 85 s. ; 24 cm. — (Bibliothèque des Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain, ISSN 0779-1666 ; 78) ISBN 9068316516 ; ISBN 2877231704 (A.IV/9032-12).
- Hethitica 11.* — Louvain-La-Neuve : Peeters, 1992. 136 s. ; 24 cm. — (Bibliothèque des Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain ; 59) ISBN 9068313940 (A.IV/9032-11).
- Hethitica 10.* — Louvain-La-Neuve : Peeters, 1990. 211 s. ; 24 cm. — (Bibliothèque des Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain ; 52) ISBN 906831288X (A.IV/9032-10).
- Historical statistics of the United States : earliest times to the present, vol. 5-part E : governance and international relations* / ed. in chief Susan B. Carter, Scott Sigmund Gartner, Michael R. Haines, Alan L. Olmstead, Richard Sutch, Gavin Wright. — millennial ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xiv, 826, 30 s. ; 29 cm. ISBN 0521817919 (tk.) ; ISBN 9780521817912 (tk.) ; ISBN 0521853907 (5.c.) ; ISBN 9780521853903 (5.c.) (B.I/4597-5).
- Historical statistics of the United States : earliest times to the present, vol. 4-part D : economic sectors* / ed. in chief Susan B. Carter, Scott Sigmund Gartner, Michael R. Haines, Alan L. Olmstead, Richard Sutch, Gavin Wright. — millennial ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xiv, 1123, 30 s. ; 29 cm. ISBN 0521817919 (tk.) ; ISBN 9780521817912 (tk.) ; ISBN 0521853893 (4.c.) ; ISBN 9780521853897 (4.c.) (B.I/4597-4).
- Historical statistics of the United States : earliest times to the present, vol. 3-part C : economic structure and performance* / ed. in chief Susan B. Carter, Scott Sigmund Gartner, Michael R. Haines, Alan L. Olmstead, Richard Sutch, Gavin Wright. — millennial ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xiv, 831, 30 s. ; 29 cm. ISBN 0521817919 (tk.) ; ISBN 9780521817912 (tk.) ; ISBN 0521817900 (3.c.) ; ISBN 9780521817905 (3.c.) (B.I/4597-3).
- Historical statistics of the United States : earliest times to the present, vol. 2-part B : work and welfare* / ed. in chief Susan B. Carter, Scott Sigmund Gartner, Michael R. Haines, Alan L. Olmstead, Richard Sutch, Gavin Wright. — millennial ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xiv, 934, 30 s. ; 29 cm. ISBN 0521817919 (tk.) ; ISBN 9780521817912 (tk.) ; ISBN 0521585406 (2.c.) ; ISBN 9780521585408 (2.c.) (B.I/4597-2).
- Historical statistics of the United States : earliest times to the present, vol. 1-part A : population* / ed. in chief Susan B. Carter, Scott Sigmund Gartner, Michael R. Haines, Alan L. Olmstead, Richard Sutch, Gavin Wright. — millennial ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xxviii, 777, 30 s. ; 29 cm. ISBN 0521817919 (tk.) ; ISBN 9780521817912 (tk.) ; ISBN 0521584965 (1.c.) ; ISBN 9780521584968 (1.c.) (B.I/4597-1).
- HOCAYEV, HALİD SAİD, 1888-1937 : *Yeni elifba yollarında eski hatıra ve duyularım* / Halid Said Hocayev [1888-1937] ; haz. Mustafa Toker, Ufuk Deniz Aşçı. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2006. xi, 131 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 870) ISBN 9751618940 (A.VII/3470).
- HOUGH, RICHARD, 1922- : *Winston and Clementine : the triumphs and tragedies of the Churchills* / Richard Hough [1922-]. — New York : Bantam Books, 1991, c1990. xiv, 528 s. ; 24 cm. ISBN 0553070959 (A.VII/3113).
- HOWELL, GEORGINA, 1942- : *Gertrude Bell : queen of the desert, shaper of nations* / Georgina Howell [1942-]. — New York : Farrar, Straus and Giroux, 2006. xix, 481 s. : res., hrt. ; 23 cm. ISBN 0374161623 ; ISBN 9780374161620 (A.VII/3115).
- HUMMEL, PASCALE : *Histoire de l'histoire de la philologie : études d'un genre épistémologique et bibliographique* / Pascale Hummel. — Genève : Librairie Droz, 2000. 504 s. ; 23 cm. — (Histoire des Idées et Critique Littéraire, ISSN 0073-2397 ; 385) ISBN 2600004548 (A.VII/3055).
- Hüseyin Hilmi Paşa evraki kataloğu* / proje yöneticisi Mustafa Birol Ülker ; yay. haz. Ömer Faruk Bahadır, Asiye Kaktırman Yıldız, Müslüm İstekli, Kenan Yıldız. — İstanbul : İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006. 172 s. ; 24 cm. — (İSAM yayın no ; 337. Arşiv dizisi ; 1) ISBN 9753894619 (A.VII/3625).
- HVIDBERG-HANSEN, FINN OVE : *'Arsû and 'Azîzû : a study of the west semitic "dioscuri" and the gods of Dawn and Dusk* / Finn Ove Hvidberg-Hansen. — [Copenhagen] : The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, 2007. 117 s. : res. ; 23 cm. — (Historisk-Filosofiske Meddelelser, ISSN 0106-0481 ; 97) ISBN 9788773043110 (A.VII/3256).

- ICHIKAWA : *Japonya tarih-i siyaseti* / Ichikawa ; yay. haz. A. Merthan Dünder, Mahir Ünsal Eriş. — Ankara : [yayl.y.], 2007. (A.VII/3718).
- Iğdır kültürü*. — Iğdır : Iğdır Belediyesi, [t.y.] 398 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Iğdır Belediyesi Kültür yayınları ; 1) (A.VII/3443).
- IMBER, COLIN : *Varna Savaşı* / Colin Imber ; çev. Ayda Arel. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2007. 286 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 161. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 58) ISBN 9789756051795 (A.VII/3384).
- The India-Pakistan conflict an enduring rivalry* / ed. by T. V. Paul. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. xiv, 273 s. : res., hrt. ; 23 cm. ISBN 0521671264 ; ISBN 9780521671262 (A.VII/3677).
- INTERNATIONAL CONGRESS OF BYZANTINE STUDIES (20. : 2001 : PARIS) : *Kiev-Cherson-Constantinople : Ukrainian papers at the XXth international congress of Byzantine Studies, 19-25 August 2001, Paris* / ed. by Alexander Aibabin, Hlib Ivakin ; with a forword by Ihor Ševcenko. — Kiev ; Simferopol ; Paris : Ukrainian National Committee for Byzantine Studies, 2007. 261 s. : 25 pl., res. ; 24 cm. — (Occasional Monographs ; 1) ISBN 9782916716084 (A.VII/3172).
- INTERNATIONAL CONGRESS OF TURKISH ART (5. : 1975 : BUDAPEST) : *Summaries of papers to be delivered at the Vth international congress of Turkish art, 22-27th, September 1975, Budapest*. — [Budapest] : Hungarian National Museum, [1975?]. 161 s. ; 20 cm. (A.VII/3836).
- Islamic architecture and its decoration, A.D. 800-1500* / a photographic survey by Derek Hill ; with an introductory text by Oleg Grabar. — 1st published. — London : Faber and Faber, 1964. 88, yak. 300 s. : res. ; 25 cm. (A.VII/3854).
- IŞIK, FAHRİ, 1944- : *Girlanden-Sarkophage aus Aphrodisias* / Fahri Işık [1944-] ; mit einem Beitrag von Joyce M. Reynolds, Charlotte Roueché. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2007. xv, 202, 112 s. : res. ; 29 cm. — (Deutsches Archäologisches Institut. Sarkophag-Studien ; 5) ISBN 9783805337298 (B.I/4600).
- IŞIK, ŞERAFETTİN : *Cm çık : "Keban Barajı öyküsü"* / Şerafettin Işık. — Ankara : Önasya, 1973. 64 s. : res. ; 20 cm. (A.VII/3867).
- İBN GARBIYYE, EL-HABİB : *Dinâmiyetu'l-mecâli'l-Hamdî fi Tunîs beyne rahanati'l-Tasdir ve tahaddiyâti's-sûki'd-Dahiliyye : el-istiratîciyatu't-tenmeviyye el-bedile fi zullî nizami'l-avlene* / el-Habîb İbn Garbiyye. — Tunus : Külliyyetu'l-'Ulumi'l-İnsaniyye ve'l-İctimâ'iyye, 2007. 626 s. ; 24 cm. — (es-Silsile ; 2. el-Mucelled ; 35) ISBN 9789973980342 (A.VII/3810).
- İBNÜLCEMAL AHMET TEVFİK : *Velosipet ile bir cevelan : 1900'e doğru İstanbul'dan Bursa'ya bisikletli bir gezi* / İbnülcemal Ahmet Tevfik ; çev. Cahit Kayra. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2006. ix, 113 s. : res. ; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 1059) ISBN 9754588988 (A.VII/3279).
- İBRAHİM CÜDİ EFENDİ, 1863-1926 : *Lügat-ı Cüdi* / İbrahim Cüdi Efendi [1863-1926] ; haz. İsmail Parlatur, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2006. viii, 759 s. ; 24 cm. — (AKDİYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 860. Türkiye Türkçesi Sözlükleri Projesi dizisi ; 1. Eski Sözlükler dizisi ; 7) ISBN 975161824X (A.VII/3466).
- İki kültürü aşmak : modern dünya sisteminde fen bilimleri ile beşeri bilimler ayrıldığı* / koordinasyon Richard E. Lee, Immanuel Wallerstein ; çev. Aysun Babacan ; yay. haz. Bülent Doğan, Ebru Kılıç, Semih Sökmen. — 1. bs. — İstanbul : Metis, 2007, c2005. 326 s. ; 20 cm. ISBN 9789753425858 (A.VII/3557).
- 2006 Vakıf medeniyeti yılı ve vakıflar haftası etkinlikleri kitabı / yay. koordinatörü Aydın Seçkin*. — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2007. 360 s. : rnk. res. ; 30 cm. ISBN 9789751940056 (B.I/4455).
- İLEM, DERYA : *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası dizini, cilt-1-56 (1939-2007)* / Derya İlem. — İstanbul : İşaret, 2007. 239 s. ; 24 cm. — (İşaret yayınları ; 119) ISBN 9789753501972 (A.VII/3565).
- İLHAN, M. MEHDİ : *Introducing Barkan's introduction to Hüdavendigâr Livası tahrir defterleri I / M. Mehdi İlhan*. — [y.y.] : Universitatea din Bucureşti. Facultatea de Istoric, 1996. s. 157-174 ; 24 cm. Radu Manolescu'dan ayrışım. (A.VII/3507).

- İlk çağlardan günümüze kadar suikastlar ve ayaklanmalar tarihi / derleyenler Nurdoğan Taçalan, Turgut Etingü. — 1. bsk. — [İstanbul] : Milliyet, 1973. 576 s. : res. ; 20 cm. — (Milliyet yayınları Tarih dizisi ; 24) (A.VII/3806).*
- İLTER, ERDAL : *Büyük ihânet : Ermeni kilisesi ve terör : tarihî seyr / Erdal İter. — 3. bs. — Ankara : Turhan Kitabevi, 2007. xiii, 152 s. : res. ; 20 cm. — (Turhan Kitabevi yayınları. Araştırma-İnceleme ; 12) ISBN 9789944265140 (A.VII/3397).*
- The image of the 'Turk' on the territory of the present-day Slovenia and the image of the 'Frank' in Osmanlis : international symposium, Faculty of Arts, University of Ljubljana, 27-30 September 2007, Ljubljana. — [y.y.] : [yayl.y.], 2007. [14] s. ; 21 cm. (A.VII/3595).*
- İMAMOĞLU, M. ALTUĞ : *Azınlık vakıfları ve yabancıların taşınmaz edinimleri / M. Altuğ İmamoğlu. — Ankara : Yazıt, 2006. xv, 406 s. ; 20 cm. — (Yazıt yayınları ; 12) ISBN 9944461024 (A.VII/3180).*
- İNAL, MAHMUD KEMAL : *Son hattatlar / Mahmud Kemal İnal. — 2. bs. — [Ankara] : Milli Eğitim Bakanlığı, 1970. vii, 825 s. : res. ; 24 cm. (A.VII/3273).*
- İNALCIK, HALİL : *Atatürk ve demokratik Türkiye / Halil İnalçık ; genel yay. yönetmeni Fahri Özdemir. — 1. bsk. — İstanbul : Kırmızı, 2007. 291 s. ; 21 cm. ISBN 9750040406 (A.VII/3177).*
- İNALCIK, HALİL : *Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Beg / Halil İnalçık. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 479-536, [1] : 1 hrt. ; 24 cm. Belleten LXXI, 261 (Ağustos 2007)'den ayırabım. (A.VII/3163).*
- İNAN, AFET : *Atatürk hakkında hatıralar ve belgeler / Afet İnan ; 5. baskıyı yay. haz. Arı İnan ; ed. Emre Yalçın. — 5. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2007. xxiii, 536 s. : res. ; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 1276) ISBN 9789944881401 (A.VII/3283).*
- İPEKÇİ, ABDİ, 1929-1979: *İnönü Atatürk'ü anlatıyor / Abdi İpekçi [1929-1979] ; ed. Ömer Şişman. — gnış. 1. bs. — İstanbul : Dünya Kitapları, 2004. 206 s. ; 20 cm. — (Dünya Kitapları ; 253. Nezihe Demirkent Kitaplığı ; 2) ISBN 9753041446 (A.VII/3081).*
- İrade-i Milliye : tıpkıbasım ve yeni harflerle / proje koordinatörü Erdoğan Tunç. — Sivas : Buruciye, 2007. 334 s. ; 41 cm. — (Buruciye yayınları no ; 5) ISBN 9789944579643 (C/0689).*
- İRTEM, SÜLEYMAN KÂNİ : *Abdülmecid devrinde saray ve Bâb-ı Âli / Süleyman Kâni İrtem ; yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. — İstanbul : Temel, 2007. 336 s. ; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no ; 160. Tarih/Kültür dizisi ; 52) ISBN 9754100535 (A.VII/3358).*
- İSEN, MUSTAFA : *Gelibolulu Mustafa Âli / Mustafa İsen. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988. vi, 110 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 929. Türk Büyükleri dizisi ; 90) ISBN 9751702380 (A.VII/3776).*
- İSLAMOĞLU, HURİ : *Ottoman history as world history / Huri İslamoğlu. — 1st ed. — İstanbul : Isis, 2007. 266 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 95) ISBN 9789754283426 (A.VII/3475).*
- İsmet İnönü / haz. Gençkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987. vii, 103, [31] s. : res. ; hrt. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 794. Gençlik ve Halk Kitapları dizisi ; 32) (A.VII/3788).*
- İstanbul polis karakolları : geçmişten günümüze.... — 2. bsk. — İstanbul : İstanbul Emniyet Müdürlüğü, 2007. 112 s. : rnk. res. ; 21 cm. (A.VII/3144).*
- İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİHİ ARAŞTIRMA MERKEZİ : *Savaşın barışa : 150. yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması, 1853-1856, 22-23 Mayıs 2006 : bildiriler / İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007. viii, 327 s. : res. ; 24 cm. (A.VII/3215).*
- İstanbul'dan Asya-yı Vusta'ya seyahat : Seyyah Mehmed Emin Efendi'nin seyahatnamesi / haz. A. Muhibbe Darga. — 1. bs. — İstanbul : Everest, 2007. xlv, 197, [18] s. : res. ; 20 cm. — (Gezi ; 6) ISBN 9789752894082 (A.VII/3553).*
- İstoriya Osmanskogo gosudarstva obşestva i tsivilizatsii / pod redaktsiyey Ekmeleddin İhsanoğlu. — Moskva : İssledovatel'skiy Tsentr İslamskoy İstorii i İskusstva i Kulturi (IRCICA), 2007. 2 c. (xxxii, 602 s. ; xxii, 587 s.) : res. ; 25 cm. ISBN 5020185116 (tk.) (A.VII/3713).*

- İstoriya Tatar s drevneysih vremen : V semi tomah, tom II : Voljskaya Bulgariya i velikaya step.* — Kazan : Akademiya Nauk Tatarstana İnstitut İstorii, 2006. 956, 4 s. : res. (kimi rnk.), hrt. ; 27 cm. ISBN 5903099017 (B.I/4469-2).
- İstoriya Tatar s drevneysih vremen : V semi tomah, tom I : narodi stepnoy evraziı v drevnosti.* — Kazan : Akademiya Nauk Tatarstana İnstitut İstorii, 2002. 551 s. : res. (kimi rnk.), hrt. ; 27 cm. ISBN 5897060487 (B.I/4469-1).
- İşgal'den kurtuluş'a İzmir / yay. haz. Oktay Gmıdemir, Serdar Kızık, Haluk Işık.* — İstanbul : [yayl.y.], 2007. 130 s. : res. ; 30 cm. (B.I/4485).
- İşkodra savunması ve Hasan Rıza Paşa / haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.* — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987. viii, 111, yak. 20 s. : res., hrt. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 717. Gençlik ve Halk Kitapları dizisi ; 23) (A.VII/3781).
- JAMES, LAWRENCE, 1943- : *Crimea 1854-56 : the war with Russia from contemporary photographs / Lawrence James [1943-].* — New York : Van Nostrand Reinhold Company, 1981. 200 s. : res. ; 28 cm. ISBN 0442245696 (B.I/4539).
- JAROSCH, VERONIKA : *Samische Tonfiguren : des 10. bis 7. Jahrhunderts v. Chr. aus dem Heraion von Samos / Veronika Jarosch.* — Bonn : Deutsches Archäologisches Institut ; In Kommission bei Rudolf Habelt, 1994. xii, 189 s. : 75 s. res. ; 30 cm. — (Deutsches Archäologisches Institut. Samos ; 18) ISBN 3774926360 (B.I/4448).
- JAUHRI, R. C. : *Medieval India in transition : Tarikh-i Firoz Shahi : a first hand account / R. C. Jauhari.* — 1. published. — New Delhi : Sundeeep Prakashan, 2001. xi, 293 s. ; 25 cm. ISBN 8175741007 (A.VII/3087).
- JEANNENEY, JEAN-NOËL, 1942- : *Başlangıçmdan günümüze medya tarihi / Jean-Noël Jeanneney [1942-] ; çev. Esra Atuk.* — 2. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2006. 363 s. ; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 961. İletişim ; 7) ISBN 9753636253 (A.VII/3488).
- JÉREZ LINDE, JOSÉ MANUEL : *Terra sigillata Hispánica tardia del Museo Nacional de Arte Romano de Mérida / José Manuel Jérez Linde.* — Mérida : Museo Nacional de Arte Romano, 2006. 160 s. : res. ; 21 cm. — (Cuadernos Emeritenses, ISSN 1965-4521 ; 35) (A.VII/3614).
- JONES, COLIN : *The Cambridge illustrated history of France / Colin Jones.* — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005, c1994. 352 s. : res. (kimi rnk.), hrt. ; 26 cm. — (Cambridge Illustrated History) ISBN 0521669928 (B.I/4593).
- JOUSSET, P. : *L'Italie illustrée / P. Jousset.* — Paris : Librairie Larousse, [t.y.]. 370 s. : res. ; 32 cm. (B.I/4626).
- KABA, KADİR : *Ahmet İsmet Şevki : ilk Kıbrıslı fotoğrafçılar = Ahmet İsmet Şevki : the first ever Cypriot photographers / Kadir Kaba ; İngilizce çev. = English translation Nilay Ertuğalp.* — 1st issue = 1. bs. — Nicosia : Cypriot Photographers' Gallery, 2007. 119 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9963915914 (A.VII/3657).
- KABACALI, ALPAY : *Türkiye'de gençlik hareketleri / Alpay Kabacalı.* — 2. bsk. — İstanbul : Gürer, 2007. 317 s. : res. ; 22 cm. — (Gürer yayınları ; 10. Araştırma İnceleme ; 3) ISBN 9789944002325 (A.VII/3554).
- KABACALI, ALPAY : *Türkiye'de siyasal cinayetler / Alpay Kabacalı.* — 2. bsk. — İstanbul : Gürer, 2007. 456 s. : res. ; 22 cm. — (Gürer yayınları ; 5. Araştırma İnceleme ; 2) ISBN 978975018860 (A.VII/3539).
- Kadım Azerbaycan tarihi : mihiyazılı menbelerde / tertib ve tercüme edeni Solmaz Kaşıkay.* — Bakı : Tehsil Neşriyyatı, 2006. 147 s. ; 21 cm. (A.VII/3645).
- Kadırbeyoğlu Zeki Bey'in hâtıraları / haz. Ömer Fâruk Lermioğlu.* — 1. bs. — İstanbul : Sebil, 2007. 287 s. ; 21 cm. — (Sebil yayınları nu ; 254) ISBN 9789755800301 (A.VII/3364).
- KAHRAMAN, ATIF : *Koca Yusuf : büyük Türk pehlivanı / Atif Kahraman.* — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987. 226 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 828. Türk Büyükleri dizisi ; 56) ISBN 9751700957 (A.VII/3774).

- "Kalanlar" : 12. ve 13. yüzyıllarda Türkiye'de Bizans = "The remnants" : 12th and 13th centuries Byzantine objects in Turkey / ed. Ayla Ödekan ; çev. = translation İnci Türkoğlu. — İstanbul : Vehbi Koç Vakfı, 2007. 303 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 9789757078418 (B.I/4451).
- Kalenderhane in Istanbul : the excavations : final reports on the archaeological exploration and restoration at Kalenderhane Camii, 1966-1978* / ed. by Cecil L. Striker, Y. Doğan Kuban ; with contribution by L. Lawrence Angel... [et al.]. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2007. x, 387, 20 s. : res. ; 37 cm. ISBN 9783805338189 (C/0688).
- KALIN, İBRAHİM : *İslâm ve batı / İbrahim Kalın*. — İstanbul : İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007. 186 s. ; 20 cm. — (İSAM yayın no ; 360. Temel Kültür dizisi ; 8) ISBN 9789753894937 (A.VII/3622).
- KANDES, VASILEIOS I. : *Bursa : antik döneme ait yazıtlar-topografik harita ve bazı yapılara ait fotoğraflarla birlikte kent in arkeoloji, tarih, coğrafya ve din yönlerinden tanıtımı / Vasileios I. Kandes ; özgün metinden Çağdaş Yunancaya sadeleştiren Dimitri Demirci ; Türkçeye çev. İbrahim Kelağa Ahmet ; yay. haz. Selahattin O. Tansel*. — Ankara : [yayl.y.], 2006. 288 s. : res., hrt. ; 20 cm. (A.VII/3503).
- KARACAKAYA, RECEP : *A chronology of the Armenian problem with a bibliography, 1878-1923 / Recep Karacakaya ; translated and ed. by the Directorate General of Press & Information*. — Ankara : Republic of Turkey Prime Ministry General Directorate of State Archives Directorate of Ottoman Archives, 2002. xv, 259 s. ; 25 cm. — (Republic of Turkey Prime Ministry General Directorate of State Archives Directorate of Ottoman Archives publication no ; 57) ISBN 9751931665 (A.VII/3298).
- Karadeniz : seyr-i Türkiye*. — [İstanbul] : Garanti Bankası, 2006. 1 DVD video. (CD/0156).
- KARADUMAN, HÜSEYİN, 1955- : *Türkiye'de eski eser kaçakçılığı / Hüseyin Karaduman [1955-]*. — 1. bsk. — Ankara : İCOM Türkiye Millî Komitesi, 2007. 239 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9789750133503 (A.VII/3244).
- KARAER, MUSTAFA NECATİ : *Karacaoğlan / Mustafa Necati Karaer*. — İstanbul : Tercüman, 1992. 160 s. ; 19 cm. — (Türk Ailesinin Temel Kitapları dizisi) (A.VII/3842).
- KARAHAN, ABDÜLKADİR : *Les poètes classiques à l'époque de Soliman le magnifique / Abdülkadir Karahan*. — Ankara : Éditions du Ministère de la Culture, 1991. xiii, 119 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Éditions du Ministère de la Culture ; 1344. Série de 1000 Temel Eser ; 161) ISBN 975170930X (A.VII/3895).
- Karakalpak destanları : Kırk Kız Destanı / haz. Ceyhun Vedat Uygur*. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 854 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 897. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi ; 15) ISBN 9789751619457 (A.VII/3458).
- KARAKAYA-STUMP, AYFER : *Irak'taki Bektâşi tekkeleri / Ayfer Karakaya-Stump*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 689-720 ; 24 cm. Belleten LXXI, 261 (Ağustos 2007)'den ayırabım. (A.VII/3162).
- KARAKUŞ, İDRİS : *Atatürk dönemi eğitim sisteminde Türkçe öğretimi / İdris Karakuş*. — 3. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2006. x, 308 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 865) ISBN 975161886X (A.VII/3465).
- Karaman temettü'ât defterleri, H. 1256-1261-M. 1840-1844, cilt III : XIX. yüzyılda Karaman'm sosyo ekonomik durumu : Divle-Gaferyad-Aladağ / haz. Doğan Koçer*. — Karaman : Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007. 595 s. ; 25 cm. ISBN 9789755858258 (A.VII/3438-3).
- Karaman temettü'ât defterleri, H. 1256-1261-M. 1840-1844, cilt II : XIX. yüzyılda Karaman'm sosyo ekonomik durumu : Karaman köyleri / haz. Doğan Koçer*. — Karaman : Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007. 638 s. ; 25 cm. ISBN 9789755858258 (A.VII/3438-2).
- Karaman temettü'ât defterleri, H. 1256-1261-M. 1840-1844, cilt I : XIX. yüzyılda Karaman'm sosyo ekonomik durumu : Larende Mahalleleri temettü'ât defterleri / haz. Doğan Koçer*. — Karaman : Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007. 546 s. ; 25 cm. ISBN 9789755858258 (A.VII/3438-1).
- KARAOSMANOĞLU, YAKUP KADRİ : *Zoraki diplomat / Yakup Kadri Karaosmanoğlu*. — 2. bs. — Ankara : Bilgi, 1967. 342 s. ; 19 cm. — (Bilgi yayınları ; 44. Deneme, Anı dizisi ; 8) (A.VII/3843).

- Karayolları tarihi*. — Ankara : Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü, 2007. 177 s. : rnk. res. ; 25 cm. (A.VII/3217).
- KARAYUMAK, ÖMER : *Ermeniler ermeni isyanları ermeni katliamları : emperyalizm bataklığında büyütilen bir toplum* / Ömer Karayumak ; yay. haz. Hasan Babacan, Servet Aşar. — 1. bs. — Ankara : Vadi, 2007. 421 s. ; 22 cm. — (Vadi yayınları ; 232. Tarih dizisi ; 12) ISBN 9756768891 (A.VII/3348).
- KÂRERLİ MEHMET EFENDİ, *1887-1959 : Yazılmayan tarih ve anılarım, 1915-1958 : I. Dünya Savaşı, Kocgiri, Şeyh Said ve Dersim'e dair* / Kârerli Mehmet Efendi [1887-1959] ; yay. haz. Ali Rıza Erenler. — 1. bs. — Ankara : Kalan, 2007. 432 s. : res. ; 19 cm. — (Kalan yayınları ; 76) ISBN 9758424793 (A.VII/3368).
- Karl Fuks : *o Kazani Kazanskom krae. Trudi dokumenti, vospominaniya issledovaniya*. — Kazan : İzdatelstvo Jien, 2005. 479 s. : res. (kimi rnk.) ; 21 cm. (A.VII/3143).
- KARPAT, KEMAL H. : *Türkiye'de siyasal sistemin evrimi : 1876-1980* / Kemal H. Karpat ; çev. Esin Soğançlar ; genel yay. yönetmeni Refik Tabakçı ; ed. Kudret Emiroğlu. — 1. bsk. — Ankara : İmge, 2007. 359 s. ; 20 cm. ISBN 9789755335131 (A.VII/3195).
- KARS KENT KURULTAYI (2. : 2004 : KARS) : *Kars 2. kent kurultayı : Kafkasya'da ortak geleceğimiz* / ed. Oktay Belli. — 1. bs. — [Kars] : Kars Belediyesi, 2007. 403 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Kars Belediyesi Kültür yayınları ; 21) ISBN 9789750141102 (B.I/4498).
- KASIMLI, MUSA : *SSRİ-Türkiye münasibeleri : Türkiye'de 1960-cı il çevrilışinden SSRİ'nin dağılmasınadek, cilt 1 : 1960-1979* / Musa Kasımlı. — Bakı : Adiloğlu, 2007. 557 s. ; 23 cm. — (TÜSİAB-Azerbaycan Türk Senayeci ve İş Adamları Beynelhalk Cemiyeti yayınları yayın no ; 2007-001) ISBN 9789952250671 (A.VII/3725-1).
- KÂŞGARLI MAHMUD : *Divânü Lügati'l-Türk : tıpkıbasım = facsimile* / Kâşgarlı Mahmud. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990. yak. 650 s. ; 25 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1205. Klâsik Eserler dizisi ; 11) ISBN 9751706971 (A.VII/3243).
- KÂŞKARİ MAHMUD : *Tübi bir Türki tili (divani lugat it-Turk)* / Kaşkari Mahmud. — Almatı : Ana Tili, 1993. 192 s. ; 21 cm. ISBN 5630000888 (A.VII/3821).
- KÂTİP ÇELEBİ : *Tuhfetü'l-Kibar fı Esfari'l-Bihar : deniz savaşları hakkında büyüklere armağan* / Kâtip Çelebi ; açıklamalarla yay. haz. Orhan Şaik Gökyay. — 1. bs. — Ankara : Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 1973. xiv, 404, [15] s. : rnk. res., hrt. ; 20 cm. — (Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı 1000 Temel Eser yayınları) (A.VII/3856).
- KAVLAK, ASLAN : "Bakü'ye gidiyorum ay balam" : *Nâzım Hikmet'in Azerbaycan'daki izleri, 1921-1963* / Aslan Kavlak ; kitap ed. Filiz Özdem. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2007. 447 s. : res. ; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2579. Edebiyat ; 797) ISBN 9789750813153 (A.VII/3489).
- KAYAPINAR, LEVENT : *The charitable foundations of the family of Turahan Bey who conquered Thessaly Region in Greece in the 15th-16th centuries* / Levent Kayapınar. — İstanbul : Research Center for Islamic History, Art and Culture, 2006. s. 149-162 ; 24 cm. Proceedings of the second international symposium on islamic civilisation in the Balkans, 4-7 December 2003, Tirana, Albania'dan ayırmasım. (A.VII/3441).
- KAYİ, KEREM : *Baghdad, 1831-1869 : Untersuchungen zur Entwicklung einer osmanischen Provinzhauptstadt im 19. Jahrhundert : mit bio-bibliographischem Register* / Kerem Kayi. — Frankfurt am Main : Peter Lang, 2007. 526 s. ; 21 cm. ISBN 9783631552650 (A.VII/3134).
- Kazak destanları III* / haz. Oktay Selim Karaca. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 156 s. ; 24 cm. — (AKDİTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 898. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi ; 16) ISBN 9789751619464 (A.VII/3459-3).
- Kazak destanları II* / haz. Oktay Selim Karaca. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 491 s. ; 24 cm. — (AKDİTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 899. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi ; 17) ISBN 9789751619471 (A.VII/3459-2).
- Kazanskaya Tatarškaya uçitelškaya škola 1876-1917 gg. : sbornik dokumentov i materialov / otvetstvenny sostavitel L. V. Gorohova ; sostaviteli N. S. Gorutskaya, N. A. Şarangina ; pod obşey redaktsiyey D.*

- İ. İbragilova ; otvetstvenniy redaktor D. R. Şarafutdinov. — Kazan : Gasır, 2005. 255 s. : res. ; 22 cm. ISBN 5930010234 (A.VII/3221).
- KELLOGG, MICHAEL, 1972- : *The Russian roots of nazism : White Émigrés and the making of national socialism, 1917-1945* / Michael Kellogg [1972-]. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006, c2005. xiii, 327 s. ; 24 cm. — (New Studies in European History) ISBN 0521845122 (A.VII/3671).
- KELLY, HENRY ANSGAR, 1934- : *Satan : a biography* / Henry Ansgar Kelly [1934-]. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007, c2006. xiii, 360 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9780521604024 (A.VII/3676).
- KEMAL PAŞAZÂDE : *Yusu f u Züleyha : seçmeler* / Kemal Paşazâde ; haz. Mustafa Demirel. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983. 248 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 513. 1000 Temel Eser dizisi ; 92) (A.VII/3770).
- Kendi kaleminden İsmail Bey Gaspıralı : idealleri işleri tausiyeleeri ve haberleri, I* / haz. Sabri Arıkan. — İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2006. xii, 577 s. ; 24 cm. ISBN 9754981809 (A.VII/3292-1).
- KÉVORKIAN, RAYMOND H. : *Le génocide des Arméniens* / Raymond H. Kévorkian. — Paris : Odile Jacob, 2006. 1007 s. ; 24 cm. ISBN 2738118305 (A.VII/3734).
- KEYMAN, E. FUAT : *Turkish politics in a changing world : global dynamics and domestic transformations* / E. Fuat Keyman, Ziya Öniş. — 1st ed. — İstanbul : İstanbul Bilgi University, 2007. 342 s. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi University Press ; 184. Political Science ; 1) ISBN 9786053990055 (A.VII/3548).
- Kıbrıs*. — Ankara : Türk Millî Talebe Federasyonu, 1964. 65 s. : res. ; 23 cm. (A.VII/3603).
- KILIÇ, DAVUT : *Osmanlı Ermenileri arasında dini ve siyasi mücadeleler* / Davut Kılıç. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2006. xxviii, 324 s. ; 24 cm. ISBN 9751619122 (A.VII/3633).
- KILIÇ, OSMAN : *Kader kurbanı* / Osman Kılıç. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1989. xv, 751 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1030. Kültür Eserleri dizisi ; 134) ISBN 9751703557 (A.VII/3786).
- KILIÇ, REMZİ : *Irak ve Suriye'nin tarihi coğrafyası : XIX. yüzyıl sonu* / haz. Remzi Kılıç. — 1990. vi, 93 y. : res. ; 29 cm. (B.I/4481).
- KILIÇ, REMZİ : *Kanuni Sultan Süleyman devri Osmanlı-İran münâsebetleri, 1520-1566* / haz. Remzi Kılıç. — 1994. xix, 376, [35] s. ; 29 cm. (B.I/4480).
- KILIÇ, REMZİ : *Osmanlı-İran siyasi antlaşmaları : XVI. ve XVII. yüzyıl* / Remzi Kılıç. — Niğde : [yayl.y.], 1999. ix, 210 y. ; 29 cm. (B.I/4482).
- KILIÇ, SEZEN : *Türk-Alman ilişkileri ve Türkiye'deki Alman okulları : 1852'den 1945'e kadar* / Sezen Kılıç. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2005. viii, 197 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9751618061 (A.VII/3627).
- Kırgız destanları VI : Manas Destanı* / anlatan Sağınbay Orozbakoğlu ; haz. S. Musayev, A. A. Akmataliyev ; Türkiye Türkçesine aktaranlar Fikret Türkmen, Şurubu Uraimova. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 528 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 895. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi ; 13) ISBN 9789751619426 (A.VII/3462-6).
- Kırgız destanları V : Eşimkul Menen Zuura* / anlatan Cumagül Naruzbayev ; haz. Fatma Çelebi. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 343 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 902. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi ; 20) ISBN 9789751619501 (A.VII/3462-5).
- Kırgız destanları III : Kocacaş Destanı* / haz. Abdıldacan Akmataliyev, Keneş Kırbışev ; Türkiye Türkçesine aktaranlar Fikret Türkmen, Gülsine Uzun, Baki Bora Hança. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 302 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 894. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi ; 12) ISBN 9789751619433 (A.VII/3462-3).
- Kırgız destanları II* / haz. A. Akmataliyev, M. Mukasov, Gülbara Orozova ; Türkiye Türkçesine aktaran Çaştegin Turgunbayer. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. (311 s. ; 24 cm. —

- (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 891. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi ; 11) ISBN 9789751619358 (A.VII/3462-2).
- KIRMIZI, ABDULHAMİT : *Abdülhamid'in valileri : Osmanlı vilayet idaresi 1895-1908 / Abdulhamit Kırmızı*. — 1. bs. — İstanbul : Klasik, 2007. xv, 261 s. ; 24 cm. — (Klasik ; 37. kitap. Osmanlı Araştırmaları ; 2) ISBN 9789758740437 (A.VII/3350).
- KIRPIK, CEVDET : *Şehzade eğitimini çağdaştırma teşebbüsleri / Cevdet Kırpık*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 575-612, [8] ; 24 cm. Belleten LXXI, 261 (Ağustos 2007)'den ayrışım. (A.VII/3157).
- KIVÂMÎ : *Fetihnâme / Kivâmî* ; haz. Ceyhan Vedat Uygur ; kitap ed. Nuri Akbayar. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2007. 627 s. ; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2541. Kâzım Taşkent Klasik Yayımlar dizisi ; 64) ISBN 9789750812781 (A.VII/3487).
- KIVILCIMLI, HİKMET : *Osmanlı tarihinin maddesi / Hikmet Kivilımlı*. — İstanbul : Sosyal İnsan Yayınları, 2007. 671 s. ; 21 cm. — (Bütün Eserleri ; 1) ISBN 9789944285001 (A.VII/3178).
- KIENAST, HERMANN J. : *Die Wasserleitung des Eupalinos auf Samos / Hermann J. Kienast ; mit einem Beitrag von Bernd Meissner*. — Bonn : Deutsches Archäologisches Institut ; In Kommission bei Rudolf Habelt, 1995. xiv, 215 s. : 41 s. res. ; 30 cm. + 4 katl. pl. — (Deutsches Archäologisches Institut. Samos ; 19) ISBN 3774927138 (B.I/4449).
- KIESER, HANS-LUKAS : *A quest for belonging : Anatolia beyond empire and nation : 19th-21st centuries / Hans-Lukas Kieser*. — 1st ed. — İstanbul : Isis, 2007. 497 s. ; 23 cm. — (Analecta Isisiana ; 97) ISBN 9789754288347 (A.VII/3479).
- Kilis kültür ve turizm envanteri 2007 / metin ve redaksiyon Raif Tokel*. — Kilis : Kilis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007. 96 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Kilis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yayını ; 2) ISBN 9789755858166 (A.VII/3214).
- KIMIKO, YOKOGAWA : *Mononi miru seikatsu bunka to sono jidai ni kan suru kenkyu : Kokuritsu Minzokugaku Hakubutsukan Shozo no Oomura Shige korekushon wo tooshite / Yokogawa Kimiko, Ryoji Sasahara*. — Osaka : Kokuritsu Minzokugaku Hakubutsukan, 2007. 311 s. ; 26 cm. + 1 cd-rom. — (Kokuritsu Minzokugaku Hakubutsukan Chosa Hokoku, ISSN 1340-6787 ; 68) ISBN 9784901906470 (B.I/4630).
- KIRBY, DAVID : *A concise history of Finland / David Kirby*. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007, c2006. xv, 343 s. : res. ; 22 cm. — (Cambridge Concise Histories) ISBN 9780521539890 (A.VII/3696).
- KIRBY, RACHEL, 1965- : *The culturally complex individual : Franz Werfel's reflections on minority identity and historical depiction in the forty days of Musa Dagh / Rachel Kirby [1965-]*. — Lewisburg ; London : Bucknell University Press ; Associated University Presses, 1999. 203 s. ; 24 cm. ISBN 0838753930 (A.VII/3106).
- KIRK, J. ANDREW : *The future of reason, science and faith : following modernity and post-modernity / J. Andrew Kirk*. — Hampshire : Ashgate, 2007. vii, 256 s. ; 24 cm. — (Transcending Boundaries in Philosophy and Theology) ISBN 9780754658825 (A.VII/3447).
- KİTAPÇI, ZEKERİYA : *Abbasi Hilafetinde örnek bir Türk anası Şağab Hatun (doğ. H.264-ölm. H.321/933) / Zekeriya Kitapçı*. — İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991. 64 s. ; 24 cm. — (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını no ; 78) ISBN 97549803831 (A.VII/3328).
- KİTAPÇI, ZEKERİYA : *Bediüzzaman Said Nursi ve Anadolu iman hareketi : Kuva-i Milliye ruhunun yeniden ayağa kaldırılması / Zekeriya Kitapçı*. — 1. bsk. — Konya : [yayl.y.], 1989. 480 s. ; 24 cm. ISBN 9759532077 (A.VII/3330).
- KİTAPÇI, ZEKERİYA : *Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri arasında islâmiyet : Tanrı Dağlarının eteklerinde yükselen ilk tekbir ve ezan sesleri / Zekeriya Kitapçı*. — 2. bsk. — Konya : Yedikubbe, 2005. 299 s. ; 20 cm. — (Yedikubbe yayınları ; 8. Türkler'in Müslümanlığı Külliyyatı ; 5) ISBN 975922030X (A.VII/3321).
- KİTAPÇI, ZEKERİYA : *Hilâfet ülkelerinde Türklerin Arap dili ve edebiyatına hizmetleri : Moğollar devrine kadar Orta Asya Türk islâm medeniyeti / Zekeriya Kitapçı*. — 1. bsk. — Konya : Yedikubbe, 2004. 276

- s. ; 20 cm. — (Yedikubbe yayınları ; 7. Türk İslâm Medeniyeti Külliyyatı ; 2) ISBN 9759863448 (A.VII/3327).
- KİTAPÇI, ZEKERİYA : *İlk müslüman Türk hükümdar ve hâkanları / Zekeriya Kitapçı*. — 4. bsk. — Konya : Yedikubbe, 2004. 349 s. ; 20 cm. — (Yedikubbe yayınları ; 3) ISBN 9759532034 (A.VII/3324).
- KİTAPÇI, ZEKERİYA : *İslâm Hidâyet güneşi Doğu Türân Yurdunda : Talas Nazariyesinin çöküşü : Orta Asya'da islâmiyetin ilk yayılış yılları / Zekeriya Kitapçı*. — 1. bsk. — Konya : Yedikubbe, 2004. 234 s. ; 20 cm. — (Yedikubbe yayınları ; 4. Türk İslâm Külliyyatı ; 1) ISBN 9759863405 (A.VII/3326).
- KİTAPÇI, ZEKERİYA : *Kuzey Türk kavimleri arasında islâmiyet : Hazarlar, Burtaşlar, Bulgarlar, Başkırtlar / Zekeriya Kitapçı*. — 1. bsk. — Konya : Yedikubbe, 2005. 274 s. ; 20 cm. — (Yedikubbe yayınları ; 10. Türkler'in Müslümanlığı Külliyyatı ; 7) ISBN 9750018214 (A.VII/3323).
- KİTAPÇI, ZEKERİYA : *Mukaddes çevreler ve eski hilâfet ülkelerinde Türk hatunları / Zekeriya Kitapçı*. — 2. bsk. — Konya : [yayl.y.], 1996. 256 s. ; 24 cm. — (Hilâfet Ülkelerinde Türk Hatunları ; 1) ISBN 9759532026 (A.VII/3329).
- KİTAPÇI, ZEKERİYA : *Orta Asya'da islâmiyet ve Türkler : Türkistan'da islâmiyetin sıkıntılı yılları : Orta Asya'da islâmiyetin ilk yayılış yılları / Zekeriya Kitapçı*. — 1. bsk. — Konya : Yedikubbe, 2004. 228 s. ; 20 cm. — (Yedikubbe yayınları ; 6. Türk İslâm Külliyyatı ; 3) ISBN 975986343X (A.VII/3325).
- KİTAPÇI, ZEKERİYA : *Saadet asrında Türkler ilk Türk sahâbe tabii ve tebea tabüleri / Zekeriya Kitapçı*. — 3. bsk. — Konya : [yayl.y.], 1997. 304 s. ; 24 cm. ISBN 975953200X (A.VII/3331).
- KİTAPÇI, ZEKERİYA : *Türk boyları arasında İslâm Hidâyet fırtınası : Sâmânîler, Karahanlılar, Selçuklular / Zekeriya Kitapçı*. — 1. bsk. — Konya : Yedikubbe, 2005. 256 s. ; 20 cm. — (Yedikubbe yayınları ; 7. Türkler'in Müslümanlığı Külliyyatı ; 4) ISBN 9759863480 (A.VII/3322).
- KİTAPÇI, ZEKERİYA : *Türkistan'ın Araplar tarafından fethi / Zekeriya Kitapçı*. — İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000. 168 s. ; 24 cm. ISBN 9754981418 (A.VII/3332).
- KİTAPÇI, ZEKERİYA : *Yeni islâm tarihi ve Türkler / Zekeriya Kitapçı*. — 8. bsk. — Konya : [yayl.y.], 2001. 303, 240 s. ; 24 cm. ISBN 9759532018 (A.VII/3333-1-2).
- KITCHENER, HORATIO HERBERT, 1850-1916 : *A trigonometrical survey of hte Island of Cyprus : executed by command of the High Commissioner under the direction of Captain H. H. Kitchener, 1882 / Horatio Herbert Kitchener [1850-1916] ; facsimile for Govt. of Cyprus Exhibition*. — [London] : Edward Stanford, 1885. 1 CD-ROM. ; 1.63.360 ölçekli, 15 pafta. (CD/0174).
- KLEIN, DENISE : *Die osmanischen Ulema des 17. Jahrhunderts : eine geschlossene Gesellschaft? / Denise Klein*. — 1. aufl. — Berlin : Klaus Schwarz, 2007. 224 s. ; 24 cm. — (Islamkundliche Untersuchungen ; 274) ISBN 9783879973378 (A.VII/3304).
- KNAPP, HERBERT : *Samenatlas, teil 2 : Ranunculaceae / Herbert Knapp ; ed. Gerhard Withalm*. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006. s. 179-401 s. : res. ; 30 cm. — (Mitteilungen der Kommission für Quartärforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften ; 15/2) ISBN 3700137532 ; ISBN 9783700137535 (B.I/4582-2).
- KNAPP, HERBERT : *Samenatlas, teil 1 : Caryophyllaceae / Herbert Knapp ; ed. Gerhard Withalm*. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006. 181 s. : res. ; 30 cm. — (Mitteilungen der Kommission für Quartärforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften ; 15/1) ISBN 3700137532 ; ISBN 9783700137535 (B.I/4582-1).
- KOCAARSLAN, NECİP : *Frigya tarihi / Necip Kocaarslan*. — Konya : Şahin Kitapevi, 1946. 45 s. : 1 katl. hrt. ; 21 cm. (A.VII/3259).
- KOCADAĞ, BURHAN, 1936- : *Doğuda aşiretler, Kürtler, aleviler / Burhan Kocadağ [1936-]*. — 3. bs. — İstanbul : Can, 2004. 286 s. ; 20 cm. — (Can yayınları ; 74) ISBN 9757812706 (A.VII/3196).
- KOCAHANOĞLU, OSMAN SELİM : *Divan-ı Harb-i Örfî muhakematı zabıt ceridesi : tehcir yargılamaları, 1919 : teşkilat-ı mahsusa, kâtib-i mes'uller, Yozgat, Elazığ, Trabzon, Büyükdere, Sapanca Hakkı Davâları : Takvim-i Vekâyi'den tam metin / Osman Selim Kocahanoğlu*. — 1. bsk. — İstanbul : Temel, 2007. xl, 673. [3] s. ; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no ; 159. Tarih dizisi ; 51) ISBN 9754100691 (A.VII/3349).
- KOÇGÜNDÜZ, MESUT : *Afrodisyas / Mesut Koçgündüz*. — İstanbul : Marmara Matbaası, 1946. 32 s. ; 21 cm. (A.VII/3263).

- KOÇI BEY : *Koçi Bey risâlesi / Koçi Bey ; sadeleştiren Zuhuri Danişman. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985. 180 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 609. 1000 Temel Eser dizisi ; 115) (A.VII/3265).*
- KOÇU, REŞAT EKREM : *A guide to the Tophkapı Palace Museum / Reşat Ekrem Koçu. — İstanbul : Touring and Automobile Club of Turkey, 1966. 123, [2] s. : res. (çoğu rnk.) ; 17 cm. (A.VII/3860).*
- KOKOVA, İRİNA : *Nikolay Federoviç Katanov / İrina Kokova ; Rusçadana çev. Muvaffak Duranlı. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1998. 121 s. ; 24 cm. — (AKDİTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 702) ISBN 9751610184 (A.VII/3819).*
- KOLBAS, JUDITH : *The Mongols in Iran : Chingiz Khan to Uljaytu 1220-1309 / Judith Kolbas. — reprinted. — London : Routledge, 2007, c2006. xv, 414 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 0700706674 ; ISBN 9780700706679 (A.VII/3434).*
- KOLOĞLU, ORHAN : *500 Years in Turkish-Libyan relations / Orhan Koloğlu. — Ankara : Center for Strategic Research, 2007. 310 s. ; 24 cm. — (SAM Papers, ISSN 1302-3845 ; 1/2007) (A.VII/3147).*
- KOLOĞLU, ORHAN : *Sorularla Vahidettin / Orhan Koloğlu ; genel yay. yönetmeni Muharrem Kaşıtoğlu. — İstanbul : Pozitif, 2007. 216 s. ; 21 cm. ISBN 9789756461532 (A.VII/3392).*
- Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis : overzicht van de activiteiten, 10.2005-12.2006 = Musées Royaux d'Art et d'Histoire : aperçu des activités, 10.2005-12.2006. — Brussel : De Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis = Les Musées Royaux d'Art et d'Histoire, 2007. 111 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (ISSN 1379-2903) (B.I/4606).*
- Konya'daki Selçuklu çini örnekleri = Seljuk China examples in Konya / haz. = ed. Feyzi Şimşek, Ahmet Kuş, İbrahim Dıvarcı. — Konya : Selçuklu Belediyesi = Seljuk Municipality, 2007. 63 s. : rnk. res. ; 28 cm. (B.I/4576).*
- KORKUD, REFİK : *Komünist Bulgaristan'ın dosyası / Refik Korkud. — Ankara : Türkiye Fikir Ajansı, 1986. vi, 54 s. ; 20 cm. (A.VII/3234).*
- KOSOVË, VILAJETI I. : *Osmanlı arşiv belgelerinde Kosova Vilayeti = Në dokumentet arkivore Osmane / Vilajeti I. Kosovë ; yay. haz. H. Yıldırım Ağanoğlu... [ve başk.]. — İstanbul : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı = Republika e Turqisë Drejtoria e Përgjithshme e Arkivave Shtetërore të Qeverisë së Republikës së Turqisë Departamenti i Arkivit Osman, 2007. 424 s. ; 28 cm. — (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu ; 87) ISBN 9789751940254 (B.I/4501).*
- KOVAÇEVIÇ-KOJİÇ, DESANKA : *Gradski život u Srbiji i Bosni : XIV-XV vijek / Desanka Kovačević-Kojić ; urednik Tibor Jivković. — Beograd : Istorijski Institut Beograd, 2007. 491 s. ; 25 cm. — (Istorijski Institut Studia Historica Collecta Kniga ; 2) ISBN 9788677430597 (A.VII/3609).*
- KÖKLÜ, H. NUSRET, 1925- : *Ömrümün kısa öyküsü Manisa / H. Nusret Köklü [1925-] ; yay. haz. Nejdet Bilgi. — 1. bs. — Manisa : Manisa Belediyesi, 2007. xxvi, 143 s. : res. ; 24 cm. — (Manisa Belediyesi Kültür yayınları ; 4) ISBN 9759550639 (A.VII/3131).*
- KÖKSAL, M. ÂSİM : *Müsteşrik Caetani'nin yazdığı İslam tarihi'ndeki isnad ve iftiralara reddiye / M. Âsim Köksal. — Ankara : Balkanoğlu Matbaacılık, 1961. 474 s. ; 24 cm. (A.VII/3892).*
- KÖPRÜLÜZÂDE MEHMET FUAT : *Türk dilinin sarf ve nahvi / Köprülüzâde Mehmet Fuat, Süleyman Sâip. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2006. ix, 51 s. : res. ; 24 cm. — (AKDİTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 869. Türkiye Türkçesi ve Tarihi Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi ; 16) ISBN 9751618908 (A.VII/3469).*
- KÖROĞLU, EROL : *Ottoman propaganda and Turkish identity : literature in Turkey during World War I / Erol Köroğlu. — London ; New York : Tauris Academic Studies, 2007. xxiii, 244 s. ; 23 cm. — (Library of Ottoman Studies ; 13) ISBN 9781845114909 (A.VII/3730).*
- KÖSTER, AUGUST, 1873-1935 : *Das Antike Seewesen / August Köster [1873-1935]. — 1. aufl. — Berlin : Schoetz & Parrhysius Verlagsbuchhandlung, 1923. 254 s. : res. ; 24 cm. (A.VII/3074).*
- KÖYMEN, MEHMET ALTAY : *Tuğrul Bey ve zamanı / Mehmet Altay Köymen. — 1. bs. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1976. iv, 170 s. : 2 katl. tablo ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri ; 4) (A.VII/3784).*

- KRAUS, BARBARA : *Befund Kind : Überlegungen zu archäologischen und anthropologischen Untersuchungen von Kinderbestattungen* / Barbara Kraus. — Bonn : Deutsche Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte e. V., 2006. 82 s. : res. ; 29 cm. — (Archäologische Berichte ; 19) ISBN 3774933979 ; ISBN 9783774933972 (B.I/4536).
- KRAUS, THEODOR : *Goeben (Yavuz) ve Breslau'nun (Midilli) deniz seferleri* / Theodor Kraus, Karl Dönitz. — 1. bsk. — Ankara : Çiğdem Kitap, 2007. xvi, 277 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9789750138607 (A.VII/3083).
- KREMER, ALFRED V., 1828-1889 : *Aegypten : forschungen über Land und Volk während eines zehnjährigen Aufenthalts, II* / Alfred v. Kremer [1828-1889]. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1995. vi, 336 s. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 33) (A.VII/3044-2).
- KREMER, ALFRED V., 1828-1889 : *Aegypten : forschungen über Land und Volk während eines zehnjährigen Aufenthalts, I* / Alfred v. Kremer [1828-1889]. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1995. xxiv, 266 s. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 32) (A.VII/3044-1).
- KREMER, ALFRED V., 1828-1889 : *Mittelsyrien und Damascus. Geschichtliche, ethnografische und geografische Studien* / Alfred v. Kremer [1828-1889]. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1995. iv, 257 s. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 31) (A.VII/3043).
- Kristof Kolomb*. — İstanbul : Doğan Kardeş, 1971. 75 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Çağlar Boyunca Büyük Adamlar ; 4) (B.I/4622).
- KUCKERTZ, JOSEFINE : *Gefässverschlüsse aus Tell el-Amarna : Grabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 1911 bis 1914 : sozioökonomische Aspekte einer Fundgattung des neuen Reiches* / Josefine Kuckertz ; hrsg. von der Deutschen Orient-Gesellschaft und dem Ägyptischen Museum der Staatlichen Museen zu Berlin, Stiftung Preussischer Kulturbesitz. — Saarbrücken : Saarbrücker Druckerei und Verlag, 2003. xxii, 154 s. : res. ; 35 cm. + 1 katl. pl. — (Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Tell El-Amarna, ISSN 0342-4464 ; 6) ISBN 3930843889 (B.I/4477).
- KULOĞLU, ARMAĞAN : *NATO'nun 60 yıla varan serüveni* / Armağan Kuloğlu. — 1. bsk. — Ankara : Global Strateji Enstitüsü, 2007. 71 s. : res., hrt. ; 20 cm. — (Global Strateji Enstitüsü yayın no ; 7) ISBN 9789758975068 (A.VII/3751).
- KUMRULAR, ÖZLEM : *Orta Avrupa'nın kaderini değiştiren savaş : Mohaç : öncesi, sonrası ve Kastilya'da yankısı* / Özlem Kumrular. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 537-573 ; 24 cm. Belleten LXXI, 261 (Ağustos 2007)'den ayırabım. (A.VII/3159).
- KURAT, AKDES NİMET : *İsveç Kralı XII Karl'ın Türkiyede kalışı ve bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu* / Akdes Nimet Kurat. — Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Enstitüsü, 1943. xx, 705 s. ; 25 cm. — (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Enstitüsü no ; 5) (A.VII/3885).
- KURBAN, İKLİL : *Gerçekler ve yalanlar : anılar-yansımalar, 1943-2007* / İklil Kurban. — Ankara : [yayl.y.], 2007. vii, 266 s. ; 20 cm. ISBN 9789750112003 (A.VII/3763).
- KURT, MEHMET : *Yazılı kaynaklara göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya-Anadolu ilişkileri* / Mehmet Kurt ; ed. M. Fatih Elhan. — 1. bs. — Ankara : Murat Kitabevi, 2007. 208 s. : rnk. res., hrt. ; 20 cm. ISBN 9789757434162 (A.VII/3551).
- KUTAY, CEMAL : *Çerkez Ethem dosyası* / Cemal Kutay. — 4. bsk. — İstanbul : Boğaziçi, 1990. 400, 392 s. ; 20 cm. — (Boğaziçi yayınları ; 84) ISBN 9754510440 (A.VII/3871).
- KUTLU, SACİT : *Milliyetçilik ve emperyalizm yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti* / Sacit Kutlu ; yay. haz. Bora Bozath. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007. xi, 571 s. : res. ; 24 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 172. Tarih ; 22) ISBN 9789756176955 (A.VII/3211).
- el-Kuva'l-'uznetu ve'l-mes'ele'tu'l-Ermeniy'e* / i'dad Vahap Candan ; tercüme el-Kısmu'l-'Arabi fi İza'ati Savti Turkiya-TRT ; müsteşar Sedat Laçiner. — Ankara : TRT, [t.y.]. 221 s. ; 24 cm. ISBN 9789757655725 (A.VII/3812).

- KYRIELEIS, HELMUT : *Der Grosse Kuros von Samos* / Helmut Kyrieleis ; mit beiträgen von Hermann J. Kienast, Günter Neumann. — Bonn : Deutsches Archäologisches Institut ; In Kommission bei Rudolf Habelt, 1996. xi, 130 s. : 48 s. res. ; 30 cm. — (Deutsches Archäologisches Institut. Samos ; 10) ISBN 3774927715 (B.I/4446).
- LACOSTE, YVES, 1929- : *Jeopolitik : bugünün uzun tarihi* / Yves Lacoste [1929-] ; yay. haz. Emre Ergüven ; Fransızcadan çev. İsmet Akça. — 1. bsk. — İstanbul : NTV Yayınları, 2007. 336 s. : hrt. ; 26 cm. — (NTV yayınları ; 16) ISBN 9789756690819 (B.I/4568).
- LAÇİNER, ÖMER : *Sosyalizmin bunalımı : ne yapmalıydık?* / Ömer Laçiner. — 1. bsk. — İstanbul : Birikim, 2007. 431 s. ; 20 cm. — (Birikim yayınları ; 37. Sosyalizmi Yeniden Düşünmek ; 1) ISBN 9789755160368 (A.VII/3346).
- LAMARTINE, ALPHONSE DE, 1790-1869 : *Alphonse de Lamartine ve İstanbul yazıları* / Alphonse de Lamartine [1790-1869] ; önsöz Çelik Gülersoy ; çev. Nurullah Berk. — İstanbul : Yenilik Basımevi, 1971. 180 s. : res. ; 20 cm. — (İstanbul Kitaplığı) (A.VII/3834).
- LANGLANDS, REBECCA : *Sexual morality in Ancient Rome* / Rebecca Langlands. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. viii, 399 s. ; 24 cm. ISBN 0521859433 ; ISBN 9780521859431 (A.VII/3665).
- LASSWELL, HAROLD D. [DWIGHT], 1902-1978 : *Propaganda and promotional activities : an annotated bibliography : prepared under the direction of the Advisory Committee on Pressure Groups and Propaganda, Social Science Research Council* / Harold D. [Dwight] Lasswell [1902-1978], Ralph D. Casey, Bruce Lannes Smith. — Minneapolis ; Minnesota : The University of Minnesota Press, 1935. xvii, 450 s. ; 24 cm. (A.VII/3093).
- LASSWELL, HAROLD D. [DWIGHT], 1902-1978 : *Propaganda technique in World War I* / Harold D. [Dwight] Lasswell [1902-1978]. — Cambridge ; Massachusetts ; London : The M.I.T. Press, 1971. xxxii, 233 s. ; 21 cm. — (M.I.T. Studies in Comparative Politics) ISBN 0262620189 (A.VII/3090).
- LASSWELL, HAROLD D. [DWIGHT], 1902-1978 : *World revolutionary propaganda : a Chicago study* / Harold D. [Dwight] Lasswell [1902-1978], Dorothy Blumenstock. — 1. ed. — New York ; London : Alfred A. Knopf, 1939. xii, 393, xii s. ; 22 cm. (A.VII/3092).
- Latifi tezkiresi* / haz. Mustafa İsen. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990. xvi, 531 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1120. 1000 Temel Eser dizisi ; 149) ISBN 9751705940 (A.VII/3799).
- LAVINE, HAROLD : *War propaganda and the United States* / Harold Lavine, James Wechsler. — New Haven : Yale University Press ; published for the Institute for Propaganda Analysis, 1940. x, 363 s. ; 20 cm. (A.VII/3107).
- The law code of Gortyn* / ed. with introduction, translation and a commentary by Ronald F. Willetts. — Berlin : Walter de Gruyter, 1967. viii, 90, 13 s. : res., 1 katl. lev. ; 37 cm. — (Kadmos. Zeitschrift für vor- und Frühgriechische Epigraphik. Supplement ; 1) (C/0686).
- LEE, HEE-CHUL : *Siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel açıdan Türkiye-Kore ilişkileri* / Hee-Chul Lee. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. xv, 141 s. ; 25 cm. — (AKDİTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi-Sa. 224) ISBN 9789751619662 (A.VII/3413).
- LEMOS, IRENE S. : *The protoegeometric aegean : the archaeology of the late eleventh and tenth centuries BC* / Irene S. Lemos. — 1st published. — Oxford : Oxford University Press, 2002. xxiv, 245, yak. 50 s. : res. ; 29 cm. — (Oxford Monographs on Classical Archaeology) ISBN 0199253447 (B.I/4546).
- LENTHALL, BRUCE : *Radio's America : the great depression and the rise of modern mass culture* / Bruce Lenthall. — Chicago ; London : The University of Chicago Press, 2007. x, 261 s. ; 23 cm. ISBN 0226471926 ; ISBN 9780226471921 (A.VII/3099).
- LEVEY, MICHAEL : *Guide to the National Gallery : a room-to-room* / Michael Levey. — reprinted. — London : The National Gallery, 1967. 120 s. : rnk. res. ; 19 cm. (A.VII/3862).
- LEVITCHI, OLEG : *Necropola tumulara hallstättiana târzie trinca- "drummul feteștilor"* / Oleg Levitchi. — Iași : Trinitas, 2006. 148 s. : 46 s. şek. ; 30 cm. — (Bibliotheca Archaeologica Moldaviae ; 3) ISBN 9737834828 ; ISBN 9789737834829 (B.I/4478).
- The life and times of Hattušili III and Tuthaliya IV : proceedings of a symposium held in honour of J. de Roos, 12-13 December 2003, Leiden* / ed. by Th. P. J. van den Hout ; with the assistance of C. H. van Zoest.

- Leiden : Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2006. 209 s. ; 27 cm. — (Uitgaven van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten te Leiden ; 103) ISBN 9062583148 (B.I/4486).
- LOW, POLLY : *Interstate relations in classical Greece : morality and power* / Polly Low. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. x, 313 s. ; 22 cm. — (Cambridge Classical Studies) ISBN 9780521872065 (A.VII/3690).
- LUKE, JOANNA : *Ports of trade, Al Mina and geometric Greek pottery in the Levant* / Joanna Luke. — Oxford : Archaeopress, 2003. iv, 81 s. : res. ; 30 cm. — (BAR International series ; 1100) ISBN 184171478X (B.I/4545).
- LUSIGNAN, LIVIO MISSIR DE : *Varia Smyrnensia, livre I : Turquie et Europe* / Livio Missir de Lusignan. — première impression. — İstanbul : Isis, 2007. 148 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 96) ISBN 9789754283433 (A.VII/3477-1).
- LÜTEM, ÖMER ENGIN : *Ermeni terörü* / Ömer Engin Lütem. — Ankara : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2007, c2006. 54 s. ; 24 cm. (A.VII/3297).
- Lykische Studien 7 : Die Chora von Kyaneai : Untersuchungen zur politischen Geographie, Siedlungs- und Agrarstruktur des Yavru-Berglandes in Zentrallykien* / hrsg. von Frank Kolb. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2006. x, 213, [8] s. : 49 s. res. ; 28 cm. + 6 katl. hrt. — (Tübinger Althistorische Studien ; 2) ISBN 3774933073 ; ISBN 9783774933071 (B.I/4434).
- Magyar diplomaciazai emlékek Mátyás király korából, 1458-1490* / A. M. Tud. Akadémia Történelmi bizottsága megbízásából. Szerkeszték Nagy Iván és B. Nyáry Albert. — Budapest : A. M. Tud. Akadémia Könyvkiado-Hivatala, 1875-1878. 4 c. ; 24 cm. — (Monumenta Hungariae Historica) (A.VII/3764).
- MAHLÛF, MACİDE : *Evkafu nisai's-selatini'l-Osmaniyyin vakfiyyeti zevceti's-Sultan Süleyman el-Kanûni 'ala'l-haremeyni's-Şerifeyn* / Macide Mahlûf. — Kahire : Daru'l-Afaki'l-Arabiyye, 2006 (1427). 62 s. ; 24 cm. ISBN 9773441385 (A.VII/3814).
- MAHLÛF, MACİDE SALAH : *el-Harim fi'l-Kasri'l-Osmani* / Macide Salah Mahlûf. — Kahire : Daru'l-Afaki'l-Arabiyye, 1998 (1418). 79 s. ; 20 cm. (A.VII/3815).
- MAHMUD CELALEDDİN PAŞA, 1838-1899 : *Mir'at-ı Hakikat* / Mahmud Celaleddin Paşa [1838-1899] ; haz. İ. Miroğlu, M. Derin, M. Halacoğlu, Ö. Akdaş. — İstanbul : Tercüman, 1979. 240 s. ; 20 cm. — (Tercüman 1001 Temel Eser ; 138) (A.VII/3264).
- MAHMUDOV, YAKUB : *Azerbaycan : kusa dövlətçilik tarihi* / Yakub Mahmudov. — Bakı : Tehsil Neşriyyatı, 2005. 135 s. : rnk. res. ; 22 cm. (A.VII/3648).
- MAHMUDOV, YAKUB : *Azerbaycan diplomatiyası : Ağkoyunlu ve Safavi Dövlətlərinin Avropa ölkələri ilə əlaqələri (XV-XVII yüzilliklər)* / Yakub Mahmudov. — Bakı : Tehsil Neşriyyatı, 2006. 414 s. ; 22 cm. (A.VII/3647).
- MAHMUT MUHTAR PAŞA : *Rumeli'yi neden kaybettik* / Mahmut Muhtar Paşa, Fazlı Necip. — 1. bsk. — İstanbul : Örgün, 2007. 604 s. : res. ; 20 cm. — (Örgün Yayınevi Kültür dizisi) ISBN 9789757651604 (A.VII/3375).
- MAIER, JOSEF : *Architektur im Römischen Relief* / Josef Maier. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1985. 276, [16] s. : res. ; 21 cm. — (Habelts Dissertationsdrucke. Reihe Klassische Archäologie ; 23) ISBN 3774922152 (A.VII/3065).
- MAKDİSİ, GEORGE : *İslâm'ın klasik çağında din hukuk eğitim* / George Makdisi ; tercüme Hasan Tuncay Başoğlu ; yay. haz. Mustafa Demiray. — 1. bs. — İstanbul : Klasik, 2007. 389 s. ; 24 cm. — (Klasik ; 38. kitap. Eğitim ; 1) ISBN 9789758740451 (A.VII/3341).
- Makedonsko-Ukrainski kulturni vrski (X-XX vek) : zbornik od Naučnata Konferentsija Odrjana vo ohrid na 21-23 Oktombri 2003 godina = Makedonsko-Ukrainski kulturni zovazki (X-XX stolitija) : zbirnik naukovoi konferentsii što vidbulasya V. M. ohrid 21-23 Jovtnya 2003 roku. II. / ureduvački odbor Blaje Ristovski... [et al.]. — Skopje : Makedonska Akademija na Naukite i Umetnostite, 2004. 328 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9989101337 (A.VII/3617).*
- Makedonya'daki Osmanlı evrakı* / proje yöneticisi İsmet Binark ; proje sorumluları Necati Aktaş, Necati Gültepe, İsmet Demir ; yay. haz. Orhan Sakin. — [İstanbul] : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1996. xviii, 229 s. ; 24 cm. — (Başbakanlık Devlet

- Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınu ; 29) ISBN 9751913055 (A.VII/3300).
- Manaş Kozubaev Çelovek v istorii / sostavitel İlyas Kozubaev. — Almatı : Gılım, 2006. 230 s. ; 17 cm. ISBN 9965473951 (A.VII/3616).*
- MANCINI, FRANCO : *I teatri del Veneto : indici / Franco Mancini, Maria Teresa Muraro, Elena Povoledo. — Giunta Regionale ; Venezia : Regione del Veneto ; Corbo e Fiore, 2000. 175 s. : res. ; 28 cm. (B.I/4517-V).*
- MANCINI, FRANCO : *I teatri del Veneto, tomo II : Venezia e il suo territorio imprese private e teatri sociali / Franco Mancini, Maria Teresa Muraro, Elena Povoledo. — Giunta Regionale ; Venezia : Regione del Veneto ; Corbo e Fiore, 1996. xxiii, 396 s. : res. ; 28 cm. (B.I/4517-1,2).*
- MANCINI, FRANCO : *I teatri del Veneto, tomo I : Venezia : teatri effimeri e nobili imprenditori / Franco Mancini, Maria Teresa Muraro, Elena Povoledo. — Giunta Regionale ; Venezia : Regione del Veneto ; Corbo e Fiore, 1995. xxxii, 435 s. : res. ; 28 cm. (B.I/4517-1,1).*
- MANNACK, THOMAS : *Griechische Vasenmalerei eine Einführung / Thomas Mannack. — Stuttgart : Theiss, 2002. 192 s. : res. ; 25 cm. ISBN 3806217432 (A.VII/3336).*
- MANTRAN, ROBERT : *Osmanlı İmparatorluğu tarihi II : duraklamadan yıkılışa / Robert Mantran ; çev. Server Tanilli. — 8. bs. — İstanbul : Alkım, 2007. 464 s. ; 23 cm. — (Alkım ; 206. Tarih ; 20) ISBN 9789944148115 (A.VII/3188-2).*
- MANTRAN, ROBERT : *Osmanlı İmparatorluğu tarihi I : kuruluş ve yükseliş yılları / Robert Mantran ; çev. Server Tanilli. — 8. bs. — İstanbul : Alkım, 2007. 504 s. ; 23 cm. — (Alkım ; 205. Tarih ; 19) ISBN 9789944148108 (A.VII/3188-1).*
- MARDİN, ŞERİF, 1927- : *Siyasal ve sosyal bilimler : makaleler / Şerif Mardin [1927-] ; derleyenler Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder. — 4. bsk. — İstanbul : İletişim, 1997. 211 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 120. Şerif Mardin Bütün Eserleri dizisi. Makaleler ; 2) ISBN 975470080X ; ISBN 9754700575 (A.VII/3582).*
- MARDİN, ŞERİF, 1927- : *Türk modernleşmesi : makaleler / Şerif Mardin [1927-] ; derleyenler Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder. — 17. bsk. — İstanbul : İletişim, 2007. 366 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 139. Şerif Mardin Bütün Eserleri ; 9. Makaleler ; 4) ISBN 9789754701449 ; ISBN 9789754700572 (A.VII/3584).*
- MARDİN, ŞERİF, 1927- : *Türkiye'de din ve siyaset : makaleler / Şerif Mardin [1927-] ; derleyenler Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder. — 12. bsk. — İstanbul : İletişim, 2006. 315 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 129. Şerif Mardin Bütün Eserleri ; 8. Makaleler ; 3) ISBN 9754701091 ; ISBN 9754700575 (A.VII/3583).*
- MARDİN, ŞERİF, 1927- : *Türkiye'de toplum ve siyaset : makaleler / Şerif Mardin [1927-] ; derleyenler Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder. — 14. bsk. — İstanbul : İletişim, 2007. 317 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 110. Şerif Mardin Bütün Eserleri ; 6. Makaleler ; 1) ISBN 9754700583 ; ISBN 9754700575 (A.VII/3581).*
- MARINATOS, SPYRIDON : *Kreta und das Mykenische Hellas / Spyridon Marinatos ; aufnahmen von Max Hirmer. — München : Hirmer Verlag, 1959. 130 s. : 236 s. res. ; 31 cm. (B.I/4444).*
- MARKSTEINER, THOMAS : *Trysa-eine Zentrallykische Niederlassung im Wandel der Zeit : siedlungs-, architektur- und kunstgeschichtliche Studien zur Kulturlandschaft Lykien / Thomas Marksteiner. — Wien : Phoibos, 2002. 292 s. : 194 şek., 193 res. ; 30 cm. + 1 katl. pl. — (Wiener Forschungen zur Archäologie, ISSN 1606-4712 ; 5) ISBN 3901232303 (B.I/4528).*
- MARQUARDT, NATHALIE : *Pan in der Hellenistischen und Kaiserzeitlichen Plastik / Nathalie Marquardt. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1995. x, 395 s. : 31 s. res. ; 27 cm. — (Antiquitas. Reihe 3 (serie in 4 to). Abhandlungen zur vor- und Frühgeschichte zur Klassischen und Provinzial-Römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums ; 33) ISBN 3774927049 (B.I/4438).*
- MARTIN, GUILLAUME, 17??-18?? : *İstanbul'a seyahat / Guillaume Martin [17??-18??] ; Türkçesi İsmail Yerguz ; yay. haz. Erkan Serçe ; cd. Durmuş Akbulut. — 1. bs. — İstanbul : İstiklal Kitabevi, 2007. 172 s. ; 20 cm. — (Mavi seri) ISBN 9789756115442 (A.VII/3578).*

- MARTINI, WOLFRAM : *Das Gymnasium von Samos : das Frühbyzantinische Klostergut* / Wolfram Martini, Cornelius Steckner. — Bonn : Deutsches Archäologisches Institut ; In Kommission bei Rudolf Habelt, 1993. xv, 227 s. : 26 s. res. ; 30 cm. + 1 katl. pl. — (Deutsches Archäologisches Institut. Samos ; 17) ISBN 3774924783 (B.I/4447).
- MASAO, KASHINAGA : *Betonamu no koku tai (kuro tai) shuryo hito zoku no keifu bunsho* / Kashinaga Masao, Cam Trong. — Osaka : Kokuritsu Minzokugaku Hakubutsukan, 2007. 198 s. ; 26 cm. — (Kokuritsu Minzokugaku Hakubutsukan Chosa Hokoku, ISSN 1340-6787 ; 70) ISBN 9784901906494 (B.I/4629).
- MASSICARD, ÉLISE : *Türkiye'den Avrupa'ya Alevi hareketinin siyasallaşması* / Élise Massicard ; çev. Ali Berktaş ; ed. Can Belge. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2007. 367 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1265. Araştırma-İnceleme dizisi ; 217) ISBN 9789750505416 (A.VII/3520).
- Materiali iskusstvovedcheskoy konferentsii posvyatsennoy 125-letiyu so dnya rojdeniya A. V. Kuprina. Hudojestvennyy Muzey Bahçisarayskogo Gosudarstvennogo İstoriko-Kulturnogo zanovednika, Bahçisaray, 26-8 Sentyabrya 2005 goda* / sostaviteli İ. B. Arbitaylo, E. İ. Lazarenko. — Simferopol : Antikva Predpriyatie, 2006. 159 s. ; 20 cm. ISBN 9662930035 (A.VII/3315).
- Materiali uskusstvovedcheskoy konferentsii posvyatsennoy 130-letuyu so dnya rojdeniya K. F. Bogaeuskogo. Hudojestvennyy Muzey Bahçisarayskogo Gosudarstvennogo İstoriko-Kulturnogo zanovednika, Bahçisaray, 26 iyunya 2002 goda* / sostaviteli İ. B. Arbitaylo, E. İ. Lazarenko. — Simferopol : Bahçisarayskogo İstoriko-Arheologičeskogo Muzeya, 2005. 114 s. ; 21 cm. ISBN 9667503658 (A.VII/3314).
- Mauerschau : Festschrift für Manfred Korfmann* / hrsg. von Rüstem Aslan, Stephan Blum, Gabriele Kastl, Frank Schweizer, Diane Thumm. — Remshalden-Grunbach : Verlag Bernhard Albert Greiner, 2002. 3 c. : res. ; 30 cm. ISBN 393538310X (B.I/4548).
- MAZOWER, MARK : *Salonica, city of ghosts : christians, muslims and Jews, 1430-1950* / Mark Mazower. — New York : Vintage Books, 2006. xv, 490 s. : res. ; 20 cm. ISBN 0375727388 ; ISBN 9780375727382 (A.VII/3114).
- MAZOWER, MARK : *Selanik : hayatletter şehri : hıristiyanlar, müslümanlar ve yahudiler, 1430-1950* / Mark Mazower ; çev. Gül Çağalı Güven ; kitap ed. Nuri Akbayar, Mert Tanaydın. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2007, c2006. 494 s. : res., hrt. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2489. Tarih ; 35) ISBN 9789750812279 (A.VII/3494).
- MEGALOUĞI, FRAGKİSKA : *Plants and diet in Greece from neolithic to classic periods : the archaeobotanical remains* / Fragkiska Megaloudi. — Oxford : Archaeopress, 2006. ix, 95 s. : res., hrt. ; 30 cm. — (BAR International series ; 1516) ISBN 1841719498 (B.I/4463).
- MEHMED HALİFE : *Tarih-i Gilmani* / Mehmed Halife ; haz. ve sadeleştiren Ömer Karayumak. — [İstanbul] : Tercüman, [t.y.]. 207 s. ; 20 cm. — (Tercüman 1001 Temel Eser ; 74) (A.VII/3869).
- MEHMED ŞEM'İ EFENDİ, 1808-1881 : *"Esmârü't Tevârih" : tarihî meyveleri* / Mehmed Şem'î Efendi [1808-1881] ; yay. haz. Süleyman Faruk Göncüoğlu, Selâhaddin Alpay. — İstanbul : Tarih Düşünce Kitapları, [2004?]. 168, yak. 100 s. ; 24 cm. — (Tarih Düşünce Kitapları ; 15. Çeviri Uyarlama ; 1) ISBN 9750085450 (A.VII/3535).
- MEHMET FAZLI : *Afganistan'da bir jöntürk : Mısır sürgününden Afgan reformuna* / Mehmet Fazlı ; ed. Emre Yalçın. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2006. xvi, 94 s. : res. ; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 1261) ISBN 9789944881241 (A.VII/3278).
- MEHMET HALİFE : *Târih-i Gilmânî* / Mehmet Halife ; haz. Kâmil Su. — 1. bs. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1976. xvi, 207 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser ; 74) (A.VII/3870).
- el-MEKKÎ, MUHAMMED EMİN : *Hadematu'l-Osmaniyyin fi'l-haremeyni's-şerîfeyn ve menasiki'l-hacc* / Muhammed Emin el-Mekki ; tercüme Macide Mahlûf. — Kahire : Daru'l-Evkafî'l-Arabiyye, 2005 (1426). 128 s. ; 24 cm. (A.VII/3816).
- Meksika'yı yıkmak için Sovyet planı : milletlerarası komünizm nasıl çalıyor* / çev. Muzaffer Timur. — Ankara : Altınok Matbaası, 1972. 62 s. ; 18 cm. (A.VII/3882).
- MEMMEDOV, TOFİK M. : *Kafkaz Albaniyası ilk orta asrlarda* / Tofik M. Memmedov. — Bakı : Tehsil Neşriyyatı, 2006. 400 s. ; 21 cm. (A.VII/3646).

- MERÇİL, ERDOĞAN : *Selçuklular'da hükümdarlık alâmetleri* / Erdoğan Merçil. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. xii, 283 s. ; 25 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi-Sa. 227) ISBN 9789751619549 (A.VII/3414).
- MERÇİL, ERDOĞAN : *Selçuklular'da rüşvet* / Erdoğan Merçil. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 445-478 ; 24 cm. Belleten LXXI, 261 (Ağustos 2007)'den ayırbaşım. (A.VII/3158).
- MERRILLS, A. [ANDREW] H., 1975- : *History and geography in late antiquity* / A. [Andrew] H. Merrills [1975-]. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. xiv, 386 s. ; 24 cm. — (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought Fourth series ; 64) ISBN 0521846013 ; ISBN 9780521846011 (A.VII/3664).
- METCALF, BARBARA D., 1941- : *A concise history of modern India* / Barbara D. Metcalf [1941-], Thomas R. Metcalf. — 2. ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xxxiii, 337 s. : res., hrt. ; 22 cm. — (Cambridge Concise Histories) ISBN 9780521682251 (A.VII/3673).
- Mısr-Hitit Ebedi Barış Anlaşması : (Kadeş) ve Eski Önasya'da barış* / ed. Şakir Batmaz, Hasan Ali Şahin. — Nevşehir : Nevşehir Belediyesi E. Ü. Kapadokya Araştırmaları Merkezi, [t.y.]. 151 s. ; 24 cm. (A.VII/3167).
- MİSİROĞLU, KADİR : *Bir mazlum padişah : Sultan II. Abdülhamid* / Kadir Mısıroğlu ; yay. haz. Ali İhsan Bahadır. — İstanbul : Sebil, 2007. 656 s. : res. ; 21 cm. — (Sebil yayınları ; 257. Mazlum Padişahlar serisi nu ; 2) ISBN 9789755800318 (A.VII/3360).
- MİCHALOPOULOS, DIMITRIS : *Constantine, King of the Hellenes : an outline of his personality and life* / Dimitris Michalopoulos. — Atina : [yayl.y.], 2004. s. 355-360 ; 24 cm. Parnassos 46 (2004)'ten ayırbaşım. (A.VII/3760).
- MİCHALOPOULOS, DIMITRIS : *The true story of the Fallmerayer issue* / Dimitris Michalopoulos. — Atina : [yayl.y.], 2006. s. 215-236 ; 24 cm. Parnassos (2006)'dan ayırbaşım. (A.VII/3761).
- MIELSCH, HARALD : *Römische Wandmalerei* / Harald Mielsch. — [Stuttgart] : Theiss, 2001. 231 s. : rnk. res. ; 27 cm. ISBN 3806216320 (B.I/4505).
- MILLER, JARED L. : *Keilschrifttexte aus Boghazköi 57 : Texte aus dem Bezirk des Grossen Tempels VIII* / Jared L. Miller. — Berlin : Gebr. Mann Verlag, 2007. xxiii, 45 s. ; 35 cm. — (Keilschrifttexte aus Boghazköi ; 57) ISBN 9783786125655 (B.I/4468).
- MİLLÎ EĞİTİM ŞÛRASI (17. : 2006 : ANKARA) : *17. Millî eğitim şûrası : Türk millî eğitim sisteminde kademeler arası geçişler, yönlendirme ve sınav sistemi : küreselleşme ve AB sürecinde Türk eğitim sistemi : raporlar, görüşmeler ve kararlar.* — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2007. xxvii, 404 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9789751128959 (A.VII/3176).
- Millî Mücadelede Kütahya : "kurtuluş"* / haz. Halil Yavuz Kaya, Nihat Değirmenci. — [Kütahya] : [yayl.y.], 2007. 32 s. : res. ; hrt. ; 24 cm. (A.VII/3175).
- MINASIAN, EDWARD : *Musa Dagh : a chronicle of the Armenian genocide factor in the subsequent suppression, by the intervention of the United States government, of the movie based on Franz Werfel's The Forty Days of Musa Dagh* / Edward Minasian. — Nashville : Cold Tree Press, 2007. xxxvi, 385 s. ; 24 cm. ISBN 9781583851593 (A.VII/3104).
- Mindennapi választások : tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára.* — Budapest : A Kötet Szerzői és Szerkesztői, 2007. 1 CD-ROM. ISBN 9789639627123 (CD/0164).
- Minorities in the Middle East : christian minorities 1838-1967 : Assyrian communities in the Levant and Iraq, part II, 1938-1951* / ed. by B. [Bejtullah D.] Destani. — [Slough] : Archive Editions, 2007. xxx, 621 s. ; 25 cm. — (Minorities in the Middle East. An Archival Survey) ISBN 9781840971859 (A.VII/3121-2).
- Minorities in the Middle East : christian minorities 1838-1967 : Assyrian communities in the Levant and Iraq, part I, 1880-1938* / ed. by B. [Bejtullah D.] Destani. — [Slough] : Archive Editions, 2007. xxviii, 778 s. ; 25 cm. — (Minorities in the Middle East. An Archival Survey) ISBN 9781840971859 (A.VII/3121-1).
- Minorities in the Middle East : christian minorities 1838-1967 : christian communities in the Levant, part III, 1861-1955 and Jeddah 1858, 1895* / ed. by B. [Bejtullah D.] Destani. — [Slough] : Archive Editions,

2007. xiii, 539 s. ; 25 cm. — (Minorities in the Middle East. An Archival Survey) ISBN 9781840971859 (A.VII/3120-3).
- Minorities in the Middle East : christian minorities 1838-1967 : christian communities in the Levant, part II, 1860-1861* / ed. by B. [Bejtullah D.] Destani. — [Slough] : Archive Editions, 2007. lvii, 682 s. ; 25 cm. — (Minorities in the Middle East. An Archival Survey) ISBN 9781840971859 (A.VII/3120-2).
- Minorities in the Middle East : christian minorities 1838-1967 : christian communities in the Levant, part I, 1838-1860* / ed. by B. [Bejtullah D.] Destani. — [Slough] : Archive Editions, 2007. xxiii, 538 s. ; 25 cm. — (Minorities in the Middle East. An Archival Survey) ISBN 9781840971859 (A.VII/3120-1).
- Minorities in the Middle East : christian minorities 1838-1967 : Greek orthodox communities, Roman catholic, Jacobite, Chaldean and Syrian catholic communities in the Levant and Iraq, 1844-1955* / ed. by B. [Bejtullah D.] Destani. — [Slough] : Archive Editions, 2007. xxii, 775 s. ; 25 cm. — (Minorities in the Middle East. An Archival Survey) ISBN 9781840971859 (A.VII/3125).
- Minorities in the Middle East : christian minorities 1838-1967 : maronite communities in the Levant 1841-1958 and coptic christian communities in the Levant and Egypt, 1917-1967* / ed. by B. [Bejtullah D.] Destani. — [Slough] : Archive Editions, 2007. xxxiv, 609 s. ; 25 cm. — (Minorities in the Middle East. An Archival Survey) ISBN 9781840971859 (A.VII/3124).
- Minorities in the Middle East : christian minorities 1838-1967 : protestant communities in the Levant, 1841-1913* / ed. by B. [Bejtullah D.] Destani. — [Slough] : Archive Editions, 2007. xxxi, 480 s. ; 25 cm. — (Minorities in the Middle East. An Archival Survey) ISBN 9781840971859 (A.VII/3123).
- Minorities in the Middle East : christian minorities 1838-1967 : the treatment of Armenians in Turkey and the Levant, part II, 1915-1958* / ed. by B. [Bejtullah D.] Destani. — [Slough] : Archive Editions, 2007. xxii, 528 s. ; 25 cm. — (Minorities in the Middle East. An Archival Survey) ISBN 9781840971859 (A.VII/3122-2).
- Minorities in the Middle East : christian minorities 1838-1967 : the treatment of Armenians in Turkey and the Levant, part I, 1846-1915* / ed. by B. [Bejtullah D.] Destani. — [Slough] : Archive Editions, 2007. lxxiii, 628 s. ; 25 cm. — (Minorities in the Middle East. An Archival Survey) ISBN 9781840971859 (A.VII/3122-1).
- Minorities in the Middle East : muslim minorities in Arab countries, 1843-1973* / ed. by B. [Bejtullah D.] Destani. — [Slough] : Archive Editions, 2006. 4 c. ; 25 cm. — (Minorities in the Middle East. An Archival Survey) ISBN 1840971800 ; ISBN 9781840971804 (A.VII/3053).
- MITFORD, TERENCE B. : *The Nymphaeum of Kafzın : the inscribed pottery* / Terence B. Mitford. — Berlin ; New York : Walter De Gruyter, 1980. xxiv, 286 s. : şek. ; 37 cm. — (Kadmos. Zeitschrift für vor- und Frühgriechische Epigraphik. Supplement ; 2) ISBN 3110066637 (C/0687).
- Mitteilungen zur Spätantiken Archäologie und Byzantinischen Kunstgeschichte, 4 (2005)* / hrsg. von Johannes G. Deckers, Marcell Restle, Avinoam Shalem. — Wiesbaden : Reichert, 2005. 196 s. : res. ; 24 cm. — (ISSN 1434-7091) ISBN 3895004308 (A.VII/3754).
- MOLLAER, FIRAT : *Anadolu sosyalizmine bir katkı : Nurettin Topçu üzerine yazılar* / Fırat Mollaer. — 1. bsk. — İstanbul : Dergâh, 2007. 196 s. ; 20 cm. — (Dergâh yayınları ; 371. Çağdaş Türk Düşüncesi ; 43) ISBN 9789759950767 (A.VII/3523).
- MOMMSEN, THEODOR, 1817-1903 : *Römische Geschichte, band 8 : Karl Christ, Theodor Mommsen und die >Römische Geschichte< : anhang und register* / Theodor Mommsen [1817-1903]. — München : Deutscher Taschenbuch, 1976. 254 s. ; 18 cm. — (DTV-Bibliothek. Literatur, Philosophie, Wissenschaft) ISBN 3423060603 (A.VII/3071-8).
- MOMMSEN, THEODOR, 1817-1903 : *Römische Geschichte, band 7 : achttes buch, Länder und Leute von Caesar bis Diocletian, zweiter teil : Boden- und Geldwirtschaft der römischen Kaiserzeit* / Theodor Mommsen [1817-1903]. — München : Deutscher Taschenbuch, 1976. 380 s. ; 18 cm. — (DTV-Bibliothek. Literatur, Philosophie, Wissenschaft) ISBN 342306059X (A.VII/3071-7).
- MOMMSEN, THEODOR, 1817-1903 : *Römische Geschichte, band 6 : achttes buch, Länder und Leute von Caesar bis Diocletian, erster teil* / Theodor Mommsen [1817-1903]. — München : Deutscher Taschenbuch, 1976. 289 s. ; 18 cm. — (DTV-Bibliothek. Literatur, Philosophie, Wissenschaft) ISBN 3423060581 (A.VII/3071-6).

- MOMMSEN, THEODOR, 1817-1903 : *Römische Geschichte, band 5 : fünftes buch, die Begründung der Militärmonarchie, zweiter teil : der letzte Kampf der römischen Republik* / Theodor Mommsen [1817-1903]. — München : Deutscher Taschenbuch, 1976. 309 s. ; 18 cm. — (DTV-Bibliothek. Literatur, Philosophie, Wissenschaft) ISBN 3423060579 (A.VII/3071-5).
- MOMMSEN, THEODOR, 1817-1903 : *Römische Geschichte, band 4 : fünftes buch, die Begründung der Militärmonarchie, erster teil* / Theodor Mommsen [1817-1903]. — München : Deutscher Taschenbuch, 1976. 330 s. ; 18 cm. — (DTV-Bibliothek. Literatur, Philosophie, Wissenschaft) ISBN 3423060565 (A.VII/3071-4).
- MOMMSEN, THEODOR, 1817-1903 : *Römische Geschichte, band 3 : viertes buch, die Revolution* / Theodor Mommsen [1817-1903]. — München : Deutscher Taschenbuch, 1976. 476 s. ; 18 cm. — (DTV-Bibliothek. Literatur, Philosophie, Wissenschaft) ISBN 3423060557 (A.VII/3071-3).
- MOMMSEN, THEODOR, 1817-1903 : *Römische Geschichte, band 2 : drittes buch, von der Einigung Italiens bis auf die Unterwerfung Karthagos und der griechischen Staaten* / Theodor Mommsen [1817-1903]. — München : Deutscher Taschenbuch, 1976. 471 s. ; 18 cm. — (DTV-Bibliothek. Literatur, Philosophie, Wissenschaft) ISBN 3423060549 (A.VII/3071-2).
- MOMMSEN, THEODOR, 1817-1903 : *Römische Geschichte, band 1 : erstes buch, bis zur Abschaffung des römischen Königtums ; zweites buch, von der Abschaffung des Römischen Königtums bis zur Einigung Italiens* / Theodor Mommsen [1817-1903]. — München : Deutscher Taschenbuch, 1976. 498 s. ; 18 cm. — (DTV-Bibliothek. Literatur, Philosophie, Wissenschaft) ISBN 3423060530 (A.VII/3071-1).
- MOMMSEN, THEODOR, 1817-1903 : *Römische Geschichte, 5. band : die Provinzen von Caesar bis Diocletian* / Theodor Mommsen [1817-1903] ; mit zehn karten von H. Kiepert. — Berlin : Weidmannsche Buchhandlung, 1909. viii, 659 s. ; 10 katl. hrt. ; 21 cm. (A.VII/3070-5).
- MOMMSEN, THEODOR, 1817-1903 : *Römische Geschichte, 3. band : von Sullas Tode bis zur Schlacht von Thapsus* / Theodor Mommsen [1817-1903]. — 10. aufl. — Berlin : Weidmannsche Buchhandlung, 1909. 711 s. ; 21 cm. (A.VII/3070-3).
- MOMMSEN, THEODOR, 1817-1903 : *Römische Geschichte, 2. band : von der schlacht von Pydna bis auf Sullas Tod* / Theodor Mommsen [1817-1903]. — 10. aufl. — Berlin : Weidmannsche Buchhandlung, 1908. viii, 463 s. ; 21 cm. (A.VII/3070-2).
- MOMMSEN, THEODOR, 1817-1903 : *Römische Geschichte, 1. band : bis zur Schlacht von Pydna* / Theodor Mommsen [1817-1903]. — 10. aufl. — Berlin : Weidmannsche Buchhandlung, 1907. x, 944 s. ; 1 katl. hrt. ; 21 cm. (A.VII/3070-1).
- Mongol hiygeed evraziyn diplomat şastir II bot.* — Ulaanbaatar : Hiad Borjigon Jugderiyn BOR, 2004. 444 s. ; 21 cm. (A.VII/3826).
- MOREAU, ODILE : *L'Empire Ottoman à l'âge des réformes : les hommes et les idées du "nouvel ordre" militaire 1826-1914* / Odile Moreau. — Paris ; Istanbul : Maisonneuve & Larose ; Institut Français d'Études Anatoliennes, 2007. 402 s. ; 24 cm. ISBN 9782706819537 (A.VII/3213).
- LA MOTRAYE, AUBRY DE, 1674-1743 : *La Motraye seyahatnamesi* / Aubry de La Motraye [1674-1743] ; Türkçesi Nedim Demirtaş. — 1. bs. — İstanbul : İstiklal Kitabevi, 2007. 529 s. ; 20 cm. — (Mavi seri) ISBN 9789756115466 (A.VII/3347).
- MOTT, FRANK LUTHER : *American journalism : a history of newspapers in the United States through 250 years 1690 to 1940* / Frank Luther Mott. — reprinted. — New York : The Macmillan Company, 1947, c1941. ix, 772 s. ; 22 cm. (A.VII/3110).
- Mughal India according to European travel accounts : texts and studies, V* / selected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1997. vi, 363 s. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 79) (A.VII/3052-5).
- Mughal India according to European travel accounts : texts and studies, IV* / selected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe

- University, 1997. vi, 350 s. : 1 katl. pl. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 78) (A.VII/3052-4).
- Mughal India according to European travel accounts : texts and studies, III* / selected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1997. vi, 341 s. : 1 katl. hrt. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 77) (A.VII/3052-3).
- Mughal India according to European travel accounts : texts and studies, II* / selected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1997. vi, 288 s. : res. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 76) (A.VII/3052-2).
- Mughal India according to European travel accounts : texts and studies, I* / selected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1997. vi, 310 s. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 75) (A.VII/3052-1).
- MUGHUL, MUHAMMAD YAKUB : *Kanunî devri* / Muhammad Yakub Mughul. — I. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987. iv, 239 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 735. Kültür Eserleri dizisi ; 74) (A.VII/3769).
- MUHAMMED, RİZGAR : *Dicle Operasyonu : Irak rejiminin 1963 Kürdistan çıkartması* / Rızgar Muhammed ; çev. Ümit Demirhan. — I. bsk. — İstanbul : Doz, 2007. 107 s. ; 21 cm. — (Doz yayınları Araştırma/İnceleme Eylül dizisi ; 1) ISBN 9789944227131 (A.VII/3515).
- Muhtşem Süleyman* / ed. Ö. [Özlem] Kumrular. — I. bs. — İstanbul : Kitap, 2007. 292 s. : res. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 158. Tarih ve coğrafya dizisi ; 56) ISBN 9789756051771 (A.VII/3381).
- MUMCU, AHMET : *Atatürk'ün kültür anlayışında vicdan ve din özgürlüğünün yeri* / Ahmet Mumcu. — 2. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2007. 87 s. ; 20 cm. — (AKDİTYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 346. Türk Kültüründen Görüntüler dizisi ; 78) ISBN 9789751604149 (A.VII/3481).
- MUNDY, MARTHA : *Governing property, making the modern state : law, administration and production in Ottoman Syria* / Martha Mundy, Richard Saumarez Smith. — London ; New York : I. B. Tauris, 2007. xiii, 306 s. : res., hrt. ; 24 cm. — (Library of Ottoman Studies ; 9) ISBN 9781845112912 (A.VII/3735).
- Muqarnas : an annual on the visual culture of the Islamic world : history and ideology : architectural heritage of the "lands of Rum"* / ed. Sibel Bozdoğan, Gülrü Necipoğlu ; managing ed. Julia Bailey. — Leiden : Brill, 2007. vi, 309 s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. — (Muqarnas, ISSN 0732-2992 ; 24) ISBN 9789004163201 (B/9234-24).
- Das Museum von Ephesus* / herausgegeben und bearbeitet von Sabahattin Türkoğlu, Erol Atalay ; übersetzt von Erol Atalay. — İzmir : Ticaret Matbaacılık, [t.y.]. 27, 5 s. : rnk. res. ; 20 cm. (A.VII/3238).
- Mustafa İtrî Efendi* / haz. Rüştü Şardağ. — I. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1989. vii, 297 s. : nota ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1110. Kültür Eserleri dizisi ; 140) ISBN 9751704936 (A.VII/3782).
- MUTLU, M. ÜNAL : *Dünya uygarlıklarında Türk dili ve Kenger Uygarlığı* / M. Ünal Mutlu. — İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2007. xxii, 281 s. ; 24 cm. ISBN 9789754981865 (A.VII/3724).
- MUTLU, N. YÜCEL : *Misâk-ı Millî'den ilk kazanç ve ilk kayıp : Kars-Ardahan ve Batum* / N. Yücel Mutlu. — Ankara : [yayl.y.], 2007. 144 s. ; 24 cm. ISBN 9789759808235 (A.VII/3513).
- MUTLU, N. YÜCEL : *Sivas İdadisi-Sivas Lisesi : Osmanlı Devletinin 19. ve 20. asırdaki eğitim hamlesi içinde Sivas'ın yeri ve Sivas Lisesi'nin başlangıcı ile Sivas'lı bir öğretmenin meslek hayatı* / N. Yücel Mutlu. — Ankara : [yayl.y.], 2007. 148 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9789759808228 (A.VII/3512).

- Muzaffer Şerife armağan : Muzaffer Şeriften Muzafer Sherife / haz. Sertan Batur, Ersin Aslıtürk ; ed. Tanıl Bora. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2007. 262 s. ; 23 cm. — (İletişim yayınları ; 1260. Armağan Kitaplar ; 2) ISBN 9789750505331 (A.VII/3389).*
- NA'AMAN, NADAV : *Ancient Israel and its neighbors : interaction and counteraction / Nadav Na'aman. — Winona Lake : Eisenbrauns, 2005. xiii, 431 s. ; 24 cm. — (Collected Essays ; 1) ISBN 1575061082 (A.VII/3118).*
- NACİ, HİKMET : *Tarih boyunca Kuzey Afrika ve "Berberî"ler / Hikmet Naci. — İstanbul : Sulhi Garan Matbaası, 1955. 183 s. : res. ; 24 cm. (A.VII/3253).*
- NAGEL, WOLFRAM : *Kalakent : früheisenzeitliche Grabfunde aus dem Transkaukasischen Gebiet von Kirovabad/Jelisavetopol / Wolfram Nagel, Eva Strommenger. — Berlin : Wissenschaftsverlag Volker Spiess, 1985. 192 s. : 78 s. res. ; 34 cm. + 1 katl. hrt. — (Berliner Beiträge zur vor- und Frühgeschichte Neue Folge ; 4) ISBN 3891660022 (B.I/4439).*
- NAGY, ILDIKÓ : *Living art for the Dead : Korean tomb painting in the 4th century / Ildikó Nagy. — Budapest : Ferenc Hopp Museum of Eastern Asiatic Arts, [2004]. 23 s. : rnk. res. ; 25 cm. ISBN 9637098917 (A.VII/3080).*
- NAHRAWALI, MUHAMMAD IBN AHMAD : *Journey to the sublime porte : the Arabic memoir of a Sharifian Agent's diplomatic mission to the Ottoman Imperial Court in the era of Suleyman the magnificent the relevant text from Qutb al-Din al-Nahrawali's al-Fawa'id al-saniyah fi al-rihlah al-madaniyah wa al-Rumiyah / Muhammad ibn Ahmad Nahrawali ; introduced, translated and annotated by Richard Blackburn. — Beirut ; Würzburg : Orient-Institut ; Ergon in Kommission, 2005. xxiii, 367 s. : rnk. hrt. ; 24 cm. + 1 cd-rom. — (Beirut Texte und Studien ; 109) ISBN 3899134419 (A.VII/3311).*
- NAİMA, [MUSTAFA], 1655-1716 : *Tarih-i Naima : Ravzat ül-Hüseyn fi Hülasat-i ahbar il-hafi kayn / [Mustafa] Naima [1655-1716]. — İstanbul : Matbaa-i Amire, 1281-1283. 6 c. 3 c.'tc. (14, 462 s. ; 451 s. ; 10, 460 s. ; 10, 465 s. ; 4, 452 s. ; 8, 441, 58 s.) ; 22 cm. (A.VII/3502).*
- Napoléon. — İstanbul : Doğan Kardeş, 1971. 75 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Çağlar Boyunca Büyük Adamlar ; 2) (B.I/4623).*
- NATSİONALNA KONFERENTSİYA NA DVİJENİE ZA PRAVA İ SVOBODİ (4. : 2000 : SOFIYA) : *DPS dvijenje za prava i svobodi IV. natsionalna konferentsiya, 29-30 Yanyari 2000 g., Sofiya. Natsionalen dvorets na kulturalata / sistavil İbrahim Tatarlı. — Sofiya : Dvijenje za Prava i Svobodi, 2000. 112 s. : 16 s. rnk. res. ; 20 cm. (A.VII/3823).*
- NEHRING, ALFONS : *Seele und seelenkult bei Griechen, Italikern und Germanen. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Hohen Philosophischen Fakultät der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau / Alfons Nehring. — Breslau : A. Favorkes Buchdruckerei, 1917. 29 s. ; 23 cm. (A.VII/3077).*
- NIELSEN, THOMAS HEINE : *Olympia and the classical hellenic city-state culture / Thomas Heine Nielsen. — [Copenhagen] : The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, 2007. 139 s. : hrt. ; 23 cm. — (Historisk-Filosofiske Meddelelser, ISSN 0106-0481 ; 96) ISBN 9788773043097 (A.VII/3255).*
- NIEMEYER, HANS GEORG : *Einführung in die Archäologie / Hans Georg Niemeyer. — Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1968. 120 s. : 8 s. res. ; 22 cm. — (Die Altertumswissenschaft) (A.VII/3066).*
- Nıgholu Meydan Muharebesi ve Yıldırım Bayezit / haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985. ix, 58, [9] s. : hrt. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 595. Gençlik ve Halk Kitapları dizisi ; 5) (A.VII/3850).*
- Nineteenth-century English : stability and change / ed. by Merja Kytö, Mats Rydén, Erik Smitterberg. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xix, 295 s. ; 24 cm. — (Studies in English Language) ISBN 0521861063 ; ISBN 9780521861069 (A.VII/3694).*
- NITZSCHE, RICHARD : *Über die griechischen Grabreden der Klassischen Zeit, erster teil / Richard Nietzsche. — [Altenburg] : [Geibel], [1901]. 20 s. ; 26 cm. (B.I/4436-1).*

- NİZAMİ, KHALİQ AHMAD : *The life and times of Shaikh Nizam-u'd-din Auliya / Khaliq Ahmad Nizami*. — 1. published. — Oxford : Oxford University Press, 2007. xv, 238 s. ; 22 cm. ISBN 0195677013 ; ISBN 9780195677010 (A.VII/3086).
- Le nouveau Petit Robert : dictionnaire alphabétique et analogique de la langue Française / nouvelle éd. du Petit Robert de Paul Robert ; texte remanié et amplifié sous la direction de Josette Rey-Debove, Alain Rey*. — Paris : Le Robert, 2007. xlii, 2837 s. ; 25 cm. ISBN 2849021334 (A.VII/3136).
- Nuri Paşa, Kafkaz İslam Ordusu ve Bahtiyar İsmaili Türkçanlı / haz. Fethi Gedikli*. — Bakı : Yom, 2007. 299 s. ; 20 cm. — ("Yom" Dergisinin Kitab dizisinden ; 13) (A.VII/3411).
- Nutuk'ta Mustafa Kemal'e karşı çıkanlar ve Mustafa Kemal'in onlara cevapları / haz. Ş. Şebnem Duran ; genel yay. yönetmeni Sadık Toker*. — 1. bs. — Ankara : Alp Yayınevi, 2007. xix, 170 s. ; 24 cm. — (Alp Yayınevi yayın no ; 49) ISBN 9789756674550 (A.VII/3398).
- NÜZHET, MEHMET ALİ : *1912 Balkan Harbi / Mehmet Ali Nüzhet ; sadeleştiren Sadettin Gömeç*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987. vii, 45 s. : 1 hrt. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 778. Kültür Eserleri dizisi ; 78) (A.VII/3778).
- OFLAZ, UMAR Ö. : *Oğuzname : köklere giden yol / Umar Ö. Oflaz*. — Hückelhoven : Verlag Anadolu, 2007. 689 s. ; 22 cm. ISBN 9783861213093 (A.VII/3522).
- OKLADNÍKOV, A. P. : *The petroglyphs of Siberia. These rock drawings along Siberian rivers span a period of perhaps 20.000 years. The indicate connections among ancient peoples living as far apart as France and Japan / A. P. Okladnikov*. — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.]. 1 CD-ROM. (CD/0170).
- OKTAY, HASAN : *Ermeni kaynaklarında Türkler ve Moğollar / Hasan Oktay*. — İstanbul : Selenge, 2007. 344 s. ; 22 cm. — (Selenge yayınları ; 39. Tarih dizisi ; 30) ISBN 9789758839506 (A.VII/3189).
- OLLFORS, ANDERS : *August Strindberg : och den grekisk-romerska antiken / Anders Ollfors*. — Sävedalen : Paul Åströms, 2007. 371 s. ; 25 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-Book ; 170) ISBN 9789170812309 (A.VII/3710).
- Omeljan Pritsak armağanı = A tribute to Omeljan Pritsak / ed. Mehmet Alpargu, Yücel Öztürk*. — Sakarya : Sakarya Üniversitesi, 2007. xxi, 775 s. ; 24 cm. — (Sakarya Üniversitesi yayın no ; 51) ISBN 9789757988359 (A.VII/3319).
- XVI'dan XX. yüzyıla belgelerle Edirne / haz. Oral Onur ; içerik ed. Altay Onur*. — 1. bsk. — İstanbul : [yayl.y.], 2006. 224 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9750007123 (A.VII/3145).
- 1001 inventions : muslim heritage in our world / chief ed. Salim T S al-Hassani ; co-ed. Elizabeth Woodcock, Rabah Saoud*. — 2. ed. — Manchester : Foundation for Science Technology and Civilisation, 2007. 376 s. : rnk. res. ; 27 cm. ISBN 9780955242618 (B.I/4470).
- 12000 yıl önce "uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya yolculuğunun başlangıcı" neolitik dönem / proje koordinatörü Şennur Şentürk*. — İstanbul : Yapı Kredi, 2007. 160 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2561) ISBN 9789750812972 (B.I/4552).
- ONK, NİZAMETTİN : *Kafkasya'dan Anadolu'ya İğdir tarihi / Nizamettin Onk*. — İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2006. xxv, 389, [37] s. : res. (çoğu rnk.), hrt. ; 24 cm. ISBN 9754981779 (A.VII/3740).
- Or des scythes : trésors des musées Soviétiques, 8 Octobre-21 Décembre 1975, Grand Palais*. — Paris : Editions des Musées Nationaux, 1975. 225 s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. (B.I/4441).
- OREN, MICHAEL B., 1955- : *Power, faith and fantasy : America in the Middle East, 1776 to the present / Michael B. Oren [1955-]*. — New York ; London : W. W. Norton & Company, 2007. xxii, 778 s. : res., hrt. ; 24 cm. ISBN 0393058263 ; ISBN 9780393058260 (A.VII/3103).
- ORTAYLI, İLBER : *Batılılaşma yolunda / İlber Ortaylı ; ed. Mert Tanaydın ; genel yay. yönetmeni İlknur Özdemir*. — 2. bs. — İstanbul : Merkez Kitaplar, 2007. 244 s. ; 23 cm. — (Genel yayın ; 108. Tarih ; 4) ISBN 9789944860079 (A.VII/3206).
- ORTAYLI, İLBER : *Üç kutada Osmanlılar / İlber Ortaylı ; ed. Adem Koçal*. — 1. bsk. — İstanbul : Timaş, 2007. 190 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9789752636309 (A.VII/3572).
- Oruç Beg tarihi : giriş, metin, kronoloji, dizim, tıpkıbasım / haz. Necdet Öztürk*. — İstanbul : Çamlıca, 2007. li, 302, yak. 250 s. ; 24 cm. — (Çamlıca Basım Yayın Kitapları ; 34) ISBN 9789944905329 (A.VII/3205).

- ORUÇ, YENER : *Atatürk'ün "fikir fedaisi" Dr. Reşit Galip* / Yener Oruç. — 1. bsk. — İstanbul : Gürcer, 2007. 320 s. : res. ; 24 cm. — (Gürcer yayınları ; 7. Araştırma-İnceleme ; 2) ISBN 9789750108891 (A.VII/3401).
- Osmanismus, Nationalismus und der Kaukasus : Muslime und Christen, Türken und Armenier im 19. und 20. Jahrhundert* / hrsg. von Fikret Adanır, Bernd Bonwetsch. — Wiesbaden : Reichert, 2005. viii, 327 s. : res. ; 25 cm. — (Kaukasienstudien ; 9 = Caucasian Studies ; 9) ISBN 3895004650 (A.VII/3310).
- Osmanismus, Nationalismus und der Kaukasus : Muslime und Christen, Türken und Armenier im 19. und 20. Jahrhundert* / hrsg. von Fikret Adanır, Bernd Bonwetsch. — Wiesbaden : Reichert Verlag, 2005. 1 CD-ROM. — (Kaukasienstudien ; 9 = Caucasian studies ; 9) (CD/0162).
- Osmanlı belgelerinde Ermeni-Amerikan ilişkileri* / proje yöneticisi Yusuf Sarınoy ; proje sorumluları Mustafa Budak, Önder Bayır, Ahmet Zeki İzgöer ; yay. haz. Recep Karacakaya... [ve başk.]. — [İstanbul] : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2007. 2 c. ; 25 cm. — (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu ; 85, 86) ISBN 9789751940070 (tk.) (A.VII/3302).
- Osmanlı belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk* / proje yöneticisi Yusuf Sarınoy ; proje sorumluları Mustafa Budak, Önder Bayır, Ahmet Zeki İzgöer ; yay. haz. Kemal Gurulkan... [ve başk.]. — [İstanbul] : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2007. xxix, 671 s. : 1 katl. hrt. ; 25 cm. — (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu ; 88) ISBN 9789751940339 (A.VII/3299).
- Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları arasındaki münâsebetlere dair arşiv belgeleri : Karabağ-Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy* / haz. İsmet Demir... [ve başk.] ; proje yöneticisi İsmet Binark ; proje sorumluları Necati Gültepe, Necati Aktaş. — [İstanbul] : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1992-1993. 2 c. : 1 katl. hrt. ; 24 cm. — (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu ; 4, 9) ISBN 9751906008 (A.VII/3290).
- Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları arasındaki münâsebetlere dair arşiv belgeleri : 1687-1908 yılları arası* / haz. Yusuf İhsan Genç... [ve başk.] ; proje yöneticisi İsmet Binark ; proje sorumlusu Necati Gültepe. — [İstanbul] : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1992. xliii, 240, 142 s. ; 29 cm. — (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu ; 3) ISBN 9751905842 (B.I/4495).
- Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi, 1911-1914* / yay. haz. Yaprak Zihnioğlu ; Latin harflerine aktaran İrfan Dağdelen. — güncelleştirilmiş bs. — İstanbul : Kitap, 2007. xix, 355 s. : res. ; 33 cm. — (Kitap Yayınevi ; 146. Sahaftan Seçmeler dizisi ; 13) ISBN 9789756051641 (B.I/4512).
- Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat : eski ve yeni harflerle* / haz. Ferit Develioğlu ; yay. haz. Aydın Sami Güneçal. — 24. bsk. — Ankara : Aydın Kitabevi, 2007. xix, 1195 s. ; 24 cm. — (Aydın Kitabevi yayınları. Sözlük dizisi ; 1) ISBN 9757519022 (A.VII/3403).
- The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands : toward a social and economic history : studies in honor of John C. Alexander* / ed. by Elias Kolovos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Laiou, Marinos Sariyannis. — 1st ed. — İstanbul : Isis, 2007. 361 s. ; 24 cm. ISBN 9789754283464 (A.VII/3478).
- OVALIOĞLU, İLHAN : *Arşivin rengi : Osmanlı belgelerinde ebru ve etiket* / İlhan Ovalıoğlu ; cd. Emre Yalçın ; fotoğraflar Hadiye Cançöğkç, Şefik Kanyılmaz. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2007. xiii, 137 s. : rnk. res. ; 28 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 1187) ISBN 9789944880404 (B.I/4494).
- OZAKI, TOHRU, 1944- : *Ur III : administrative tablets from the British Museum* / Tohru Ozaki [1944-], Marcel Sigrist. — Madrid : Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2006. 2 c. ; 31 cm. — (Biblioteca del Próximo Oriente Antiguo ; 1, 2) ISBN 8400084268 (tk.) (B.I/4476).
- OZENBAŞLI, E. : *Kırımın idari taksimatı : yurtumuzun tarihından* / E. Ozenbaşlı. — Akmedjdit : Dolya, 2006. 60 s. ; 20 cm. ISBN 9663660708 ; ISBN 9789663660707 (A.VII/3712).
- ÖÇAL, CELAL : *Kurtuluş Savaşımıza sanatıyla katkıda bulunan İtalyan Ressam Vittorio Pisani* / Celal Öçal. — İzmir : Koza, 2007. 40 s. : rnk. res. ; 33 cm. — (Koza Kültür yayınları ; 1) (B.I/4565).
- ÖKSÜZ, YUSUF ZİYA : *Türkçenin sadeleşme tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi* / Yusuf Ziya Öksüz. — 2. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2004. xv, 240 s. ; 24 cm. — (AKDİTYK Türk Dil

- Kurumu yayınları ; 606. Gramer Bilim ve Uygulama Kolu yayınları ; 13) ISBN 9751606756 (A.VII/3468).
- ÖLÇEKÇİ, HALUK : *Kazakistan'da Sovyet insanı oluşturma süreci* / Haluk Ölçekçi. — Ankara : [yay.l.y.], 2007. vi, 200 s. ; 19 cm. ISBN 9789944093507 (A.VII/3748).
- Ölümünün 50. yılında *Cahit Sıtkı Tarancı*. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2007. viii, 91, [2] s. ; 20 cm. — (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 345. Türk Kültüründen Görüntüler dizisi ; 77) ISBN 9789751619532 (A.VII/3482).
- ÖNDER, MEHMET : *Mevlana : hayatı-eserleri* / Mehmet Önder. — [İstanbul] : Tercüman, [t.y.]. 287 s. : res. ; 20 cm. — (Tercüman 1001 Temel Eser ; 7) (A.VII/3804).
- ÖNDER, MEHMET : *Mevlâna Jeleleddin Rumî. Mevlâna için yazılanlardan seçmeler* / Mehmet Önder. — [Konya] : Konya Turizm Derneği, 1972. 78 s. ; 19 cm. (A.VII/3242).
- ÖRİK, NAHİD SIRRI : *Eski zaman kadınları arasında : hatıralar* / Nahid Sırrı Örik. — 1. bsk. — İstanbul : İnkılâp Kitabevi, 1958. 110 s. ; 21 cm. (A.VII/3868).
- ÖRİKAĞASIZÂDE HASAN SIRRI, 1861-1933 : *Sultan Abdülhamit devri hatıraları ve saray idaresi* / Örikağasızâde Hasan Sırrı [1861-1933] ; haz. Ali Adem Yörük. — 1. bsk. — İstanbul : Dergâh, 2007. 260 s. ; 20 cm. — (Dergâh yayınları ; 367. Anadolu Kitaplığı ; 17) ISBN 9789759950750 (A.VII/3528).
- ÖZ, EYÜP : *Menemen Olayı ve Türkiye'de Mehdiçilik* / Eyüp Öz. — 1. bsk. — İstanbul : 47 Numara Yayıncılık, 2007. 239 s. ; 21 cm. ISBN 9789944328135 (A.VII/3521).
- ÖZATA, METİN : *Atatürk, bilim ve üniversite* / Metin Özata ; yay. haz. İpek Erdoğan. — 1. bs. — Ankara : TÜBİTAK, 2007. 240 s. : res. ; 22 cm. + 1 res. — (TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları. Bilgi dizisi ; 3) ISBN 975403401X (A.VII/3082).
- ÖZBARAN, SALİH : *İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır yollarında Portekizli seyyahlar* / Salih Özbaran. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2007. 201 s. : res., hrt. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 153. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 54) ISBN 9789756051689 (A.VII/3383).
- ÖZBARAN, SALİH : *Osmanlı'yı özmek ya da tarih tasarlamak* / Salih Özbaran ; genel yay. yönetmeni Şebnem Çiler Tabakçı. — 1. bsk. — Ankara : İmge Kitabevi, 2007. 302 s. ; 20 cm. ISBN 9789755335599 (A.VII/3391).
- ÖZBAY, KEMAL : *Süryaniler, kadim Süryaniler ve Türkiye'deki durumları* / Kemal Özbay. — İstanbul : İstanbul Tıp Fakültesi Yayın Tarihi Enstitüsü, 1975. 29 s. ; 19 cm. — (İstanbul Tıp Fakültesi Yayın Tarihi Enstitüsü yayını no ; 63) (A.VII/3849).
- Özbek destanlar III : *Açımar Destanı* / anlatan Kadir Rahimov ; haz. Ayşe Solmaz. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 224 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 901. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi ; 19) ISBN 9789751619495 (A.VII/3460-3).
- Özbek destanlar II : *Melike Ayyar Destanı* / anlatan Fazıl Yoldaşoğlu ; haz. Dilek Yücel. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 391 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 900. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi ; 18) ISBN 9789751619488 (A.VII/3460-2).
- ÖZCAN, KEMAL : *Sovyet belgelerinde Kırmın dramı* / Kemal Özcan. — 1. bsk. — İstanbul : Kırmın Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 2007. 375 s. ; 24 cm. — (Kırmın Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi yayınları ; 10. İstanbul Şubesi ; 3) ISBN 9789750118401 (A.VII/3739).
- ÖZÇELİK, İSMAİL : *Millî Mücadele'de Anadolu basımında güney cephesi : Adana, Antep, Maraş, Urfa, 1919-1921* / İsmail Özçelik. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2005. viii, 312 s. ; 24 cm. ISBN 9751618215 (A.VII/3635).
- ÖZDEMİR, HİKMET : *1915 Tartışırken gözden kaçırılanlar = Issues missed in the 1915 Armenian debate* / Hikmet Özdemir. — Ankara : Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi = Turkish General Staff Military History and Strategic Studies Directorate Strategic Research and Study Center, 2007. ix, 70 s. ; 20 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayını numarası ; 2007/42) ISBN 9789754094466 (A.VII/3084).

- ÖZDEMİR, HİKMET, 1950- : *Komutan ve evlâtları* / Hikmet Özdemir [1950-]; yay. yönetmeni Veli Özdemir. — Ankara : Anka, 2007. 179 s. ; 21 cm. ISBN 9789944963213 (A.VII/3186).
- ÖZDEMİR, HİKMET : *Üç jöntürk'ün ölümü : Enver, Cemal, Talat* / Hikmet Özdemir ; ed. Öner Ciravoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 2007. 336 s. ; 20 cm. ISBN 9789751412232 (A.VII/3343).
- ÖZDEN, HİLMİ : *Kutadgu Bilig'de ahlâk kavramı ve tıp etiğine katkısı* / Hilmi Özden. — İstanbul : Ötüken, 2007. 171 s. ; 20 cm. — (Ötüken yayın nu ; 686. Kültür serisi ; 339) ISBN 9789754376319 (A.VII/3344).
- ÖZER, ATILA : *Karikatür yazuları* / Atıla Özer. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Karikatür Sanatını Araştırma Uygulama Merkezi, 2007. v, 148 s. : res. ; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1733. Anadolu Üniversitesi Karikatür Sanatını Araştırma Uygulama Merkezi yayınları ; 1) ISBN 9789750604379 (A.VII/3287).
- ÖZER, MUSTAFA : *Edirne Selçuk Hatun Camisi* / Mustafa Özer. — [y.y.] : Yöre Dergisi, 2007. 104 s. : res. ; 21 cm. — (Yöresel Kitaplar dizisi ; 2) ISBN 9789759283452 (A.VII/3285).
- ÖZSOY, OSMAN : *Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı, 1918-1923 : olaylar-belgeler-gerçekler* / Osman Özsoy. — 1. bsk. — İstanbul : Timaş, 2007. 511 s. ; 24 cm. ISBN 9789752636637 (A.VII/3534).
- ÖZTUNA, YILMAZ : *Bir darbenin anatomisi* / Yılmaz Öztuna. — 9. bsk. — İstanbul : Babiali Kültür Yayıncılığı, 2007. 472 s. ; 21 cm. — (Babiali Kültür Yayıncılığı ; 41. Tarih ; 1) ISBN 9758486462 (A.VII/3544).
- ÖZTUNA, YILMAZ : *Dede Efendi* / Yılmaz Öztuna. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987. viii, 171, yak. 40 s. : nota ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 811. Türk Büyükleri dizisi ; 39) ISBN 975170221 (A.VII/3765).
- ÖZTUNA, YILMAZ : *Histoire abrégée de la Turquie : depuis les origines à l'avènement de la République* / Yılmaz Öztuna. — Ankara : Direction Generale de la Presse et de l'Information, 2002. 77 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 9751931509 (B.I/4577).
- ÖZTUNA, YILMAZ : *II. Sultan Mahmud* / Yılmaz Öztuna. — 1. bsk. — İstanbul : Babiali Kültür Yayıncılığı, 2006. 134 s. ; 21 cm. — (Babiali Kültür Yayıncılığı ; 99. Tarih ; 11) ISBN 9750098102 (A.VII/3517).
- ÖZTUNA, YILMAZ : *Kanuni Sultan Süleyman* / Yılmaz Öztuna. — 1. bsk. — İstanbul : Babiali Kültür Yayıncılığı, 2006. 198 s. ; 21 cm. — (Babiali Kültür Yayıncılığı ; 98. Tarih ; 10) ISBN 9758486993 (A.VII/3519).
- ÖZTUNA, YILMAZ : *Şevki Bey* / Yılmaz Öztuna. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988. 148 s. : nota ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 993. Türk Büyükleri dizisi ; 105) ISBN 975170264X (A.VII/3777).
- ÖZTUNA, YILMAZ : *Yavuz Sultan Selim* / Yılmaz Öztuna ; ed. Ömer Kul. — 2. bsk. — İstanbul : Babiali Kültür Yayıncılığı, 2006. 260 s. ; 21 cm. — (Babiali Kültür Yayıncılığı ; 101. Tarih ; 12) ISBN 9750098110 (A.VII/3518).
- ÖZTÜRK, LEVENT : *On ikinci yüzyıla kadar islâm dünyasında hastaneler* / Levent Öztürk. — İstanbul : İz, 2007. 325 s. : res., hrt. ; 21 cm. — (İz Yayıncılık ; 522) ISBN 9789753556743 (A.VII/3181).
- PACHYMÉRÈS, GEORGE, MS1242-1310 : *La version brève des relations historiques de Georges Pachymérés, III* / George Pachymérés [MS1242-1310] ; concordances lexicales, lexique Grec et citations par Albert Failler. — Paris : Institut Français d'Études Byzantines, 2001-2004. 3 c. ; 25 cm. — (Archives de l'Orient Chrétien ; 17, 18, 19) ISBN 2901049192 (A.VI/7424-3).
- PACHYMÉRÈS, GEORGE, MS1242-1310 : *La version brève des relations historiques de Georges Pachymérés, I* / George Pachymérés [MS1242-1310] ; éd. du texte Grec et commentaire Albert Failler. — Paris : Institut Français d'Études Byzantines, 2001-2004. 3 c. ; 25 cm. — (Archives de l'Orient Chrétien ; 17, 18, 19) ISBN 2901049176 (A.VI/7424-1).
- PALAZOĞLU, AHMET BEKİR : *Atatürk'ün devlet adamlığı* / Ahmet Bekir Palazoğlu. — 1. bsk. — Ankara : Ebabel, 2007. 2 c. ; 19 cm. — (Ebabel yayınları ; 95, 97. Atatürk serisi ; 6, 7) ISBN 9789944446280 (A.VII/3440).

- PALLUCCHINI, RODOLFO, 1908-1989 : *La pittura nel Veneto : il settecento / Rodolfo Pallucchini* [1908-1989]. — Milano : Electa, 1994-1995. 2 c. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. (B.I/4514).
- The Panathenaic games : proceedings of an international conference held at the University of Athens, May 11-12, 2004 / ed. by Olga Palagia, Alkestis Choremi-Spetsieri.* — Oxford : Oxbow Books, 2007. 164, [8] s. : res. (kimi rnk.) ; 30 cm. ISBN 1842172212 ; ISBN 9781842172216 (B.I/4431).
- PANCAROĞLU, OYA : *Perpetual glory : medieval islamic ceramics from the Harvey B. Plotnick Collection / Oya Pancaroğlu ; with transcriptions and translations of inscriptions by Manijeh Bayani.* — 1. ed. — Chicago ; New Haven ; London : The Art Institute of Chicago ; Yale University Press, 2007. 160 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 9780300119435 (B.I/4599).
- PAPPE, ILAN : *A history of modern Palestine : one land, two peoples / Ilan Pappé.* — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xxi, 361 s. ; 23 cm. ISBN 9780521683159 (A.VII/3670).
- PARLAK, TÜRKMEN, 1938- : *Ege Denizinde ilk Türk derya beyleri / Türkmen Parlak* [1938-]. — 1. bsk. — [y.y.] : Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1979. 172 s. : res. ; 22 cm. — (Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı yayınları no ; 7) (A.VII/3272).
- PARLATIR, İSMAİL : *Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ndeki Türkçe el yazmaları kataloğu / İsmail Parlatur, György Hazai.* — 1. bs. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi, 2007. xxx, 530, [30] s. : rnk. res. ; 28 cm. — (Türkiye Bilimler Akademisi yayınları ; 13) ISBN 9789944252034 (B.I/4580).
- PARLATIR, İSMAİL : *Osmanlı Türkçesi sözlüğü / İsmail Parlatur.* — 1. bsk. — Ankara : Yargı, 2006. 2164 s. ; 25 cm. ISBN 9756120908 (A.VII/3404).
- The Parthenon and its sculptures / ed. by Michael B. Cosmopoulos.* — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2004. xvi, 214 s. : res. ; 26 cm. ISBN 0521836735 (B.I/4524).
- The Parthenon : from antiquity to the present / ed. by Jenifer Neils.* — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. xvi, [8], 430 s. : res. (kimi rnk.) ; 26 cm. ISBN 0521820936 ; ISBN 9780521820936 (B.I/4525).
- PAŠIĆ, AMİR : *Historic reconstruction of the Neziraga Mosque Complex in Mostar, Bosnia and Herzegovina / Amir Pašić ; foreword by Halit Eren.* — İstanbul : Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2006. 62 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Studies on the History and Culture of Bosnia and Herzegovina ; 9) ISBN 929063160X (A.VII/3715).
- PATRI, SYLVAIN : *L'alignement syntaxique dans les langues indo-européennes d'Anatolie / Sylvain Patri.* — Wiesbaden : Harrassowitz, 2007. 231 s. ; 24 cm. — (Studien zu den Boğazköy-Texten, ISSN 0585-5853 ; 49) ISBN 9783447056120 (A.VII/3711).
- PAZAN, İBRAHİM : *Padişah anneleri / İbrahim Pazan ; ed. Abdullah Arvas.* — 1. bsk. — İstanbul : Babiali Kültür Yayıncılığı, 2007. 192 s. : res. ; 21 cm. — (Babiali Kültür Yayıncılığı ; 138. Tarih ; 18) ISBN 9789944118316 (A.VII/3570).
- PELVANOĞLU, BURCU : *Hale Asaf : Türk resim sanatında bir dönüm noktası / Burcu Pelvanoğlu ; kitap ed. Mine Haydaroğlu.* — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2007. 213 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2573. Sanat ; 138) ISBN 9789750813085 (A.VII/3491).
- PENNER, SILVIA : *Kamid el-Loz : 19. die Keramik der Spätbronzezeit : Tempelanlagen T3 bis T1, Palastanlagen P5 bis P1/2, Königsgrab ('Schatzhaus') und 'Königliche Werkstatt' / Silvia Penner.* — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2006. 556, [60] s. : şek. ; 30 cm. — (Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde ; Bd. 63) ISBN 3774932207 (B.I/4537).
- PENNER, TERRY, 1936- : *Plato's lysis / Terry Penner* [1936-], Christopher Rowe. — reprinted with corrections. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007, c2005. xiv, 366 s. ; 24 cm. — (Cambridge Studies in the Dialogues of Plato) ISBN 9780521791304 (A.VII/3700).
- PERKINS, KENNETH : *A history of Modern Tunisia / Kenneth Perkins.* — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2004. xvii, 249 s. : res., hrt. ; 23 cm. ISBN 0521009723 (A.VII/3663).
- Les persécutions contre les médecins Arméniens : pendant la guerre générale en Turquie / publié par l'Union des Médecins Arméniens.* — Constantinople : [yayl.y.], 1919. 1 CD-ROM. (CD/0161).

- Le Petit Robert des noms propres : dictionnaire illustré / le Petit Robert sous la direction de Paul Robert ; rédaction dirigée par Alain Rey. — nouvelle éd. refondue et augmentée. — Paris : Le Robert, 2006. xxviii, 2525 s. : rnk. res., hrt. ; 25 cm. ISBN 2849021628 (A.VII/3137).*
- PIHLOSTRATUS : *The life of Apollonius of Tyana / Philostratus ; ed. and translated by Christopher P. Jones. — Cambridge : Harvard University Press, 2005-2006. 3 c. ; 17 cm. — (Loeb Classical Library ; 16, 17, 458) ISBN 0674996135 (A.VII/3454).*
- PIRUMYAN, S. G. : *Diasporadaki Taşnaklar / S. G. Pirumyan ; çev. Kayhan Yükseler. — I. bs. — İstanbul : Kaynak, 2007. 172 s. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 489. Ermeni Belgeleriyle Ermeni soykırımını Yalamı ; 8) ISBN 9789753434997 (A.VII/3198).*
- La pittura nel Veneto : il cinquecento / a cura di Mauro Lucco. — Milano : Electa, 1996-1999. 3 c. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. (B.I/4515-1).*
- La pittura nel Veneto : il seicento / a cura di Mauro Lucco. — Milano : Electa, 2000-2001. 2 c. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. (B.I/4513-1).*
- La pittura nel Veneto : l'ottocento / a cura di Giuseppe Pavanello. — Milano : Electa, 2002-2003. 2 c. : res. (kimi rnk.) ; 29 cm. (B.I/4516-1).*
- Platon : oeuvres complètes, tome XIII-Ire partie : lettres / texte établi par Joseph Souilhé. — Paris : Les Belles Lettres, 1926. cii, 85 s. ; 20 cm. — (Collection des Universités de France) (A.VII/3863).*
- Plevne'de 145 gün : 3., 4. bölüm / yapım yönetim Münip Senyücel, Fikret Özkaya. — Ankara : TRT, [2007?]. 1 DVD. (CD/0178-2).*
- Plevne'de 145 gün : 1., 2. bölüm / yapım yönetim Münip Senyücel, Fikret Özkaya. — Ankara : TRT, [2007?]. 1 DVD. (CD/0178-1).*
- POLAT, NÂZİM H. : *Şahabeddin Süleyman / Nâzım H. Polat. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987. viii, 216 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 824. Türk Büyüklere dizisi ; 52) ISBN 9751701082 (A.VII/3779).*
- POLONYALI SIMEON : *Polonyalı Simeon'un seyahatnamesi / Polonyalı Simeon ; çev. Hrand D. Andreasyan ; sadeleştiren Resul Bozycel. — 2. bsk. — İstanbul : Kesit, 2007. 259 s. ; 21 cm. — (Kesit yayın no ; 22. Seyahatname dizisi ; 5) ISBN 9944321095 (A.VII/3361).*
- Population of the Armenian provinces of Trans-Caucasia. Memorandum gives a general survey of the population of Georgia, Russian Armenia and Russian Azerbaijan. June 25th 1919. — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.]. 1 CD-ROM. (s. 110-124) ; 2 hrt. (CD/0168).*
- Die Porträts der Sultane : Topkapı Palast / text Nigâr Anafarta. — İstanbul : Doğan Kardeş, [t.y.]. 15, xxiv s. : rnk. res. ; 33 cm. (B.I/4617).*
- POSAMENTIR, RICHARD : *Bemalte Attische Grabstelen Klassischer Zeit / Richard Posamentir. — München : Biering & Brinkmann, 2006. 144, yak. 100 s. : res. (çoğu rnk.) ; 32 cm. — (Studien zur Antiken Malerei und Farbgebung ; 7) ISBN 3930609282 (B.I/4467).*
- PRENS SABAHADDİN, 1877-1948 : *Gönüllü sürgünden zorunlu sürgüne : bütün eserleri / Prens Sabahaddin [1877-1948] ; haz. Mehmet Ö. Alkan ; kitap ed. Korkut Erdur. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2007. 550 s. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2557. Cogito ; 158) ISBN 9789750812934 (A.VII/3490).*
- PRITTWITZ UND GAFFRON, HANS-HOYER V. : *Der Wandel der Aphrodite : Archäologische Studien zu weiblichen halbbedeckten Statuetten des späten Hellenismus / Hans-Hoyer v. Prittwitz und Gaffron. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1988. 136 s. : 20 s. res. ; 21 cm. — (Habelts Dissertationsdrucke. Reihe Klassische Archäologie ; 25) ISBN 3774923051 (A.VII/3064).*
- Proceeding of the international conference on the prospects of stability in the Middle East, April 14th, 2006 : auditorium / ed. by Nurşin Ateşoğlu Güneç. — İstanbul : Foundation for Middle East and Balkan Studies, 2006. 160 s. ; 24 cm. — (Joint Conference series ; 6) ISBN 9789757341406 (A.VII/3590).*
- Proceeding of the international conference on Turkish-Greek relations : issues, solutions, prospects, March 9th, 2006 : auditorium / ed. by Fuat Aksu. — İstanbul : Foundation for Middle East and Balkan Studies, 2007. 120 s. ; 24 cm. — (Joint Conference series ; 5) ISBN 9789757341413 (A.VII/3591).*
- Proceedings of the international symposium on islamic civilisation in Eastern Africa, 15-17 December 2003, Kampala, Uganda. — İstanbul : Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2006. xiv,*

- 332 s. ; 24 cm. — (Sources and Studies on the History of Islamic Civilisation series no ; 13) ISBN 9290631619 (A.VII/3714).
- PROKOPIUS : *Gizli tarih* / Prokopius ; Türkçesi Orhan Duru. — 1. bsk. — [İstanbul] : Milliyet, 1973. xlii, 246 s. ; 20 cm. — (Milliyet yayınları. Tarih dizisi ; 28) (A.VII/3793).
- Prolegomena zur Geschichte des Theaters im Alterthum* / untersuchungen über die entwicklung des dramas, der bühne, des theaters von Erich Bethe. — Leipzig : Verlag von S. Hirzel, 1896. xiv, 350 s. ; 20 cm. (A.VII/3068).
- PUR, HÜSEYİN PERVİZ : *Varlık vergisi ve azımlıklar* / Hüseyin Perviz Pur ; yay. haz. Muhittin Salih Eren. — İstanbul : Eren, 2007. 495 s. ; 20 cm. ISBN 9789756372388 (A.VII/3371).
- Qui veut prendre la parole* / sous la direction de Marcel Detienne ; avant-propos de Pierre Rosanvallon. — Paris : Seuil, 2003. 433 s. ; 23 cm. — (Le Genre Humain ; 40-41) ISBN 2020573415 (A.VII/3059).
- RADOSAVLEVIĆ, NEDELKO : *Grada za istoriju Sarajevke (Dabrobosanske) Mitropolije 1836-1878* / Nedelko Radosavlević ; urednik Tibor Jivković. — Beograd : Istorijski Institut Beograd, 2007. 173 s. ; 25 cm. — (Istorijski Institut Izvori za Srpsku Istoriju Kniga ; 4. Istorija XIX i XX Veka Kniga ; 2) ISBN 9788677430610 (A.VII/3613).
- RAHMOUNI, AICHA : *Divine epithets in the Ugaritic alphabetic texts* / Aicha Rahmouni ; translated by J. N. Ford. — Leiden ; Boston : Brill, 2008. xxx, 448 s. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423 ; 93) ISBN 9789004157699 (A.VII/3808).
- RAM-PRASAD, CHAKRAVARTHI : *Indian philosophy and the consequences of knowledge : themes in ethics, metaphysics and soteriology* / Chakravarthi Ram-Prasad. — Aldershot : Ashgate, 2007. xiv, 176 s. ; 24 cm. ISBN 9780754654568 (A.VII/3449).
- Ransom Slavery along the Ottoman borders : early fifteenth-early eighteenth centuries* / ed. by Géza Dávid, Pál Fodor. — Leiden ; Boston : Brill, 2007. xx, 253 s. ; 25 cm. — (The Ottoman Empire and Its Heritage. Politics, Society and Economy ; 37) ISBN 9004157042 ; ISBN 9789004157040 (A.VII/3474).
- al-RASHEED, MADAWI : *A history of Saudi Arabia* / Madawi Al-Rasheed. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. c2002. xvii, 255 s. ; 23 cm. ISBN 0521644127 ; ISBN 9780521644129 (A.VII/3660).
- RASSEKREČENNIH DOKUMENTOV FEDERALNIH GOSUDARSTVENNIH ARHİVOV : *Byulleten vipusk 7* / Rassekrečennih Dokumentov Federalnih Gosudarstvennih Arhivov. — Moskva : Federalnoe Arhivnoe Agentstvo, 2006. 299 s. ; 21 cm. (A.VII/3830-7).
- RASSEKREČENNIH DOKUMENTOV FEDERALNIH GOSUDARSTVENNIH ARHİVOV : *Byulleten Vipusk 6* / Rassekrečennih Dokumentov Federalnih Gosudarstvennih Arhivov. — Moskva : Federalnoe Arhivnoe Agentstvo, 2005. 661 s. ; 20 cm. (A.VII/3830-6).
- READ, DONALD : *The power of news : the history of Reuters, 1849-1989* / Donald Read. — Oxford : Oxford University Press, 1992. xii, 431 s. ; 24 cm. ISBN 0198217765 (A.VII/3111).
- Regional insecurity : redefining threats and responses* / ed. by Mustafa Aydın, Çağrı Erhan, Sinem Akgül Akımeşe. — Ankara : Ankara University Faculty of Political Science, 2007. vii, 269 s. ; 24 cm. — (Ankara University Faculty of Political Science publication no ; 593) ISBN 975482732X (A.VII/3127).
- REID, SARA KARZ : *The small temple : a Roman imperial cult building in Petra, Jordan* / Sara Karz Reid. — New Jersey : Gorgias Press, 2005. xvi, 236 s. : res. ; 24 cm. — (Gorgias Dissertations ; 20. Near Eastern Studies ; 7) ISBN 1593333390 (A.VII/3220).
- Reliefgeschmückte Gattungen römischer Lebenskultur : Griechische Originalskulptur : Monumente orientalischer Kulte* / bearbeitet von Friederike Sinn ; mit beiträgen von Alexandra Busch... [et al.] ; fotos von Raoul Laev... [et al.]. — Wiesbaden : Reichert, 2006. 334 s. : 112 s. res. ; 30 cm. — (Vatikanische Museen. Museo Gregoriano Profano Ex Lateranense. Katalog der Skulpturen ; 3. Monumenta Artis Romanae ; 33) ISBN 389500393X ; ISBN 9783895003936 (B.I/4435).
- Religious texts in Iranian languages : symposium held in Copenhagen, May 2002* / ed. by Fereyduun Vahman, Claus V. Pedersen. — København : Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2007. 416 s. ; 23

- cm. — (Historisk-Filosofiske Meddelelser, ISSN 0106-0481 ; 98) ISBN 9788773043172 (A.VII/3258).
- REMARQUE, ERICH MARIA : *Garp Cephesinde yeni bir şey yok : roman* / Erich Maria Remarque ; çev. Behçet Necatigil. — 3. bs. — İstanbul : Varlık, 1965. 168 s. ; 17 cm. — (Varlık yayınları sayı ; 1120. Büyük Eserler Kitaplığı ; 74) (A.VII/3884).
- La République Arménienne.* — Paris : Délégation de la République Arménienne à la Conférence de la Paix, 1920. 1 CD-ROM. (CD/0163).
- Research Centre for Islamic History, Art and Culture.* — İstanbul : Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 1983. 45, [2] s. : rnk. res. ; 23 cm. (A.VII/3873).
- REŞİD RIZA, 1865-1935 : *İttihad-ı Osmani'den Arap isyanına* / Reşid Rıza [1865-1935] ; tercüme ve inceleme Özgür Kavak. — 1. bs. — İstanbul : Klasik, 2007. xiv, 353 s. ; 22 cm. — (Klasik ; 39. kitap) ISBN 9789758740444 (A.VII/3359).
- Rethinking revolutions through ancient Greece* / ed. by Simon Goldhill, Robin Osborne. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xv, 319 s. : res. ; 24 cm. ISBN 0521862124 ; ISBN 9780521862127 (A.VII/3688).
- REYHAN, CENK : *Osmanlı'da iki tarz-ı idare : merkezîyetçilik-adem-i merkezîyetçilik* / Cenk Reyhan ; genel yay. yönetmeni Şebnem Çiler Tabakçı. — 1. bsk. — Ankara : İmge, 2007. 183 s. ; 20 cm. ISBN 9789755335476 (A.VII/3193).
- REYHAN, CENK : *Osmanlı'da millet nizamnâmeleri : Avrupa ile uyum sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi cemaat düzenlemeleri* / Cenk Reyhan. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2006. s. 33-90 ; 28 cm. Belgeler XXVII (2006)'dan ayrıbasım. (B.I/4572).
- RHODES, P. J. [PETER JOHN] : *The Greek city states : a source book* / P. J. [Peter John] Rhodes. — 2nd ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xiii, 339 s. ; 23 cm. ISBN 9780521615563 (A.VII/3685).
- RIZA NUR, 1878-1942 : *Cumhuriyet devrinin perde arkası 1923-1933* / Rıza Nur [1878-1942] ; ed. Ö. Andaç Uğurlu. — 1. bsk. — İstanbul : Örgün, 2007. 600 s. : res. ; 20 cm. — (Örgün Yayıncı Kültür dizisi) ISBN 9789757651611 (A.VII/3372).
- ROBINS, PHILIP : *A history of Jordan* / Philip Robins. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2004. xvii, 243 s. : res., hrt. ; 23 cm. ISBN 0521598958 (A.VII/3672).
- ROCHEBRUNE, A. [AZIZA] DE : *Düğer Kethy'nin Bursa ve İstanbul hatıratı (mesaib-i islâm)* / A. [Aziza] de Rochebrune ; mütercim Mahmud Sadık ; haz. İlhami Yurdakul. — İstanbul : Kitabevi, 2007. 174 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 320) ISBN 9789759173425 (A.VII/3356).
- Rodos'ta Fethi Paşa Kütüphanesi* / haz. Hüsnü Özer, Ali Çakır. — [y.y.] : [yayl.y.], 1995. 2, 136 y. ; 30 cm. (B.I/4521).
- ROLLAN, FRANÇOISE : *Les migrants Turcs de France entre repli et ouverture* / Françoise Rollan, Benoît Sourou. — Pessac Cedex : Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine, 2006. 241 s. ; 24 cm. ISBN 2858923302 ; ISBN 9782858923304 (A.VII/3435).
- The Roman law tradition* / ed. by A. D. E. Lewis, D. [David] J. Ibbetson. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006, c1994. xiii, 234 s. ; 23 cm. ISBN 0521033462 ; ISBN 9780521033466 (A.VII/3695).
- Romanya Babadağ Sarı Saltuk Türbesi restorasyonu = Restaurarea Monumentului Sarı Saltuk Babadağ Romania = Restoration of the Romanian Babadağ Sari Saltuk Tomb* / haz. = lucrare pregatita de = prepared by Neval Konuk. — Ankara : [yayl.y.], 2007. 32 s. : rnk. res. ; 28 cm. (B.I/4542).
- ROSHWALD, AVIEL : *The endurance of nationalism : ancient roots and modern dilemmas* / Aviel Roshwald. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xii, 349 s. : res. ; 23 cm. ISBN 0521603641 ; ISBN 9780521603645 (A.VII/3675).
- ROYER, SOPHIE : *Leben im alten Griechenland* / Sophie Royer, Catherine Salles, François Trassard. — Stuttgart : Theiss, 2005. 192 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 3806219605 (B.I/4509).
- Röntgen şu'a'âtı ve taibikât-ı tıbbiye ve cerrâhiyesi = Röntgen ışınları ve tıp ve cerrahi uygulamaları* / ed. Aytekin Besim ; Osmanlıca elyazması kitaptan çeviriyazı ve günümüz bilim Türkçesine

- sadeleştirerek haz. Metin Ünsal, Bekir Koç. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2006. xv, [352] s. ; 23 cm. ISBN 9944569208 (A.VII/3146).
- RUDIĆ, SRDAN : *Vlastela ilirskog grbovnika / Srdan Rudić ; urednik Tibor Jivković.* — Beograd : Istorijski Institut, 2006. 387 s. : rnk. res. ; 25 cm. — (Istorijski Institut Posebna Izdana Kniga ; 52) ISBN 8677430555 (A.VII/3610).
- RUKANCI, FATİH : *Evrak-ı atıkanın suret-i tasfiyesine dair rapor / Fatih Rukancı, Hakan Anameriç.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2006. s. 91-111, 22 ; 28 cm. Belgeler XXVII (2006)'dan ayırabasm. (B.I/4571).
- Rumeli Hisarı.* — İstanbul : Topkapı Sarayı Müzesi, 1957. 32 s. : res. ; 23 cm. — (Topkapı Sarayı Müzesi yayınlarından no ; 5) (A.VII/3875).
- RUSSELL, W. H. : *The war : from the death of Lord Raglan to the evacuation of the Crimea / W. H. Russell.* — London : G. Routledge, 1856. 486 s. ; 19 cm. (A.VII/3427).
- SAAB, ANN POTTINGER, 1934- : *The origins of the Crimean alliance / Ann Pottinger Saab [1934-].* — 1st published. — Charlottesville : University Press of Virginia, 1977. x, 223 s. ; 24 cm. ISBN 0813906997 (A.VII/3431).
- SACHAU, EDUARD, 1845-1930 : *Reise in Syrien und Mesopotamien / Eduard Sachau [1845-1930].* — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1995. x, 478 s. ; 24 cm. + 2 katl. hrt. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 22) (A.VII/3041).
- SADIK, MEHMED : *Üss-i lisân-ı Türki / Mehmed Sadık ; haz. Recep Toparlı, Ali Iğın.* — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2006. x, 81 s. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 867. Türkiye Türkçesi ve Tarihi Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi ; 15) ISBN 9751618886 (A.VII/3467).
- Sagalassos IV : report on the survey and excavation campaigns of 1994 and 1995 / ed. by M. Waelkens, J. Poblome.* — Leuven : Leuven University Press, 1997. 586 s. : res. ; 28 cm. + 5 katl. pl., 1 şema. — (Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae ; 9) ISBN 9061868459 (B.I/4442).
- SAĞLAM, FEYYAZ : *Adıma Mostar diyeler : Türk dünyası edebiyatında Bosna : inceleme-metinler-bibliyografya / Feyyaz Sağlam, Ayşe Karadan.* — İzmir : Kibatek, 2007. xiv, 170 s. ; 20 cm. — (Kibatek yayınları ; 12) ISBN 9759568667 (A.VII/3721).
- SAİ ÇELEBİ : *Tezkiretü'l Bünyân / Saî Çelebi ; haz. Sadık Erdem.* — 1. bsk. — İstanbul : Binbirdirek, 1988. 93 s. ; 20 cm. — (Binbirdirek yayını ; 05. Kültür dizisi ; 2) (A.VII/3237).
- Saints and Heroes on the Silk Road = Saints et Héros sur la Route de la Soie.* — Paris : Librairie d'Amérique et d'Orient, 2002. iii, 400 s. ; 24 cm. — (Journal of the History of Sufism = Journal d'Histoire du Soufisme ; 3) ISBN 272001141X (A.VII/3079).
- SAKAOĞLU, NECDET : *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları / Necdet Sakaoğlu ; kitap ed. Tamer Erdoğan.* — gnş. 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2005. 499 s. : res. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2148. Tarih ; 24) ISBN 9750808983 (A.VII/3493).
- SAKAOĞLU, SAİM : *Ercişli Emrah / Saim Sakaoğlu.* — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987. vi, 175 s. ; 19 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 829. Türk Büyükleri dizisi ; 57) ISBN 9751700809 (A.VII/3772).
- Sakarya : savaşımlar anlatıyor / Mustafa Kemal [Atatürk], İsmet İnönü, Kâzım Özalp, Asım Gündüz ; ed. Ö. Andaç Uğurlu.* — 1. bsk. — İstanbul : Örgün, 2007. 522 s. : res. ; 20 cm. — (Örgün Yayınevi Kültür dizisi) ISBN 9789757651598 (A.VII/3374).
- SAKHAROV, ANDREI : *Memleketim ve dünya / Andrei Sakharov ; Türkçesi Ferda Koray.* — 2. bsk. — [Ankara] : Altınok Matbaası, 1976. 70 s. ; 17 cm. (A.VII/3883).
- Sâlnâmelerde Çankırı : Kastamonu Vilâyeti sâlnâmelerinde Çankırı (Kengiri) Sancağı, 1869-1903 / haz. Ömer Türkoğlu.* — Çankırı : Çankırı Valiliği, 1999. xiii, 614 s. ; 22 cm. (A.VII/3656).
- Samsun folkloru / araştırma ve derleme Hikmet Gürçan.* — 1. bsk. — Samsun : Anadolu Folklor Vakfı Samsun Grubu, 2007. 183 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Samsun Araştırmaları ; 2006. Anadolu Folklor Vakfı Samsun Grubu Kültür yayınları ; 3) ISBN 9759132168 (B.I/4581).

- SANAY, EYYÜP : *Hilmi Ziya Ülken / Eyyüp Sanay.* — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986. 103 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 700. Türk Büyükleri dizisi ; 26) (A.VII/3780).
- Sandy Pyllos : an archaeological history from Nestor to Navarino* / ed. by Jack L. Davis ; with a new preface by Jack L. Davis, John Bennet ; contribution by Susan E. Alcock... [et al.]. — 2nd ed. — Princeton : The American School of Classical Studies at Athens, 2008. lix, 342 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9780876619612 (A.VII/3753).
- SARAÇOĞLU, AHMED CEMALEDDİN : *Torlakyan Davası : Behbud Han Cevanşir'in katli* / Ahmed Cemalettin Saraçoğlu ; Arap alfabesinden Latine aktaran Azad Ağayev. — Bakü : Yom, 2007. 406 s. ; 20 cm. — (Yom Dergisinin Kitap dizisinden ; 10) (A.VII/3410).
- SARAY, MEHMET : *Ermenistan ve Türk-Ermeni ilişkileri* / Mehmet Saray. — gnlş. 2. bsk. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2005. xii, 259 s. ; 24 cm. ISBN 9751618088 (A.VII/3640).
- SARAY, MEHMET : *Türkiye ve yakın komşuları* / Mehmet Saray. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2006. v, 457 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 9751618452 (A.VII/3631).
- SARIASLAN, ÜMİT : *Cumhuriyet treninden Tanzimat trenine* / Ümit Sariaslan. — Ankara : Kritik Kitaplar, 2007. 351 s. ; 24 cm. ISBN 9789944335027 (A.VII/3390).
- SARINAY, YUSUF : *Ottoman archives and Ethio-Ottoman relations* / Yusuf Sarıнай. — Ankara : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001. 48 s. ; 24 cm. — (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayın nu ; 14) (A.VII/3417).
- SARKAR, JAGADISH NARAYAN, 1907-? : *The art of war in medieval India* / Jagadish Narayan Sarkar [1907-?]. — 1. published. — New Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers, 1984. xxvi, 395 s. : res., hrt. ; 25 cm. (A.VII/3060).
- SATILMIŞ, SELAHATTİN : *XIX. Yüzyılda Nesturiler ve İngiliz misyonerlik faaliyetleri* / Selahattin Satılmış. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 653-688 ; 24 cm. Belleten LXXI, 261 (Ağustos 2007)'den ayrılması. (A.VII/3155).
- SAXONHOUSE, ARLENE W. : *Free speech and democracy in ancient Athens* / Arlene W. Saxonhouse. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. x, 235 s. ; 24 cm. ISBN 0521819857 ; ISBN 9780521819855 (A.VII/3692).
- SAYILGAN, ACLAN : *Yeni kavga : millî demokratik devrim nedir?* / Aclan Sayılğan. — Ankara : Ayşe Yayınları, 1970. 59, [3] s. — (Ayşe Yayınları no ; 3) (A.VII/3880).
- SAZAK, M. EMİN, 1882-1960 : *Emin Bey'in defteri : hatıralar* / M. Emin Sazak [1882-1960] ; yay. haz. Himmet Kayhan. — 1. bsk. — Ankara : Tolkun, 2007. 383 s. ; 23 cm. ISBN 9789759671037 (A.VII/3758).
- SAZAK, M. EMİN, 1882-1960 : *Meclis konuşmaları, 1920-1950* / M. Emin Sazak [1882-1960] ; yay. haz. Himmet Kayhan. — 1. bsk. — Ankara : Tolkun, 2007. 407 s. ; 23 cm. ISBN 9789759671020 (A.VII/3759).
- SCATES, BRUCE : *Return to Gallipoli : walking the battlefields of the Great War* / Bruce Scates. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xxiv, 273 s. : res., hrt. ; 23 cm. ISBN 0521681510 ; ISBN 9780521681513 (A.VII/3678).
- SCHEFOLD, KARL : *Pompejanische Malerei : Sinn und Ideengeschichte* / Karl Schefold. — Basel : Benno Schwabe & Co., 1952. 207 s. : res. ; 24 cm. (A.VII/3078).
- SCHILLER : *Ottuz Yıl Savaşı tarihi* / Schiller ; çev. Hamdi Dilevurgun. — [Ankara] : Milli Eğitim Bakanlığı, 1947. xxviii, 308 s. ; 19 cm. (A.VII/3269).
- SCHLIEMANN, HEINRICH, 1822-1890 : *Ithaka der Peloponnes und Troja : Archäologische Forschungen* / Heinrich Schliemann [1822-1890] ; mit einem vorwort zur neuausgabe sowie namen- und sachverzeichnis von Ernst Meyer. — 2., unveränderte aufl. — Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. xxviii, 218 s. ; 20 cm. (A.VII/3067).
- Schliemanns Gold und die Schätze Alteuropas : aus dem Museum für vor- und Frühgeschichte : eine dokumentation.* — Mainz am Rhein : Staatliche Museen zu Berlin. Preussischer Kulturbesitz ; Philipp von Zabern, 1993. 52 s. : res. ; 30 cm. ISBN 3805316410 (B.I/4440).

- SCHMITT, BERNADOTTE E. [EVERLY], 1886-1969 : *The world in the crucible, 1914-1919* / Bernadotte E. [Everly] Schmitt [1886-1969], Harold C. Vedeler. — 1. cd. — New York : Harper & Row, 1984. xvii, 553 s. : res., hrt. ; 21 cm. — (The Rise of Modern Europe) ISBN 0060152680 (A.VII/3112).
- SCHÖN, GÜNTER : *Welt-Münzkatalog : XX. Jahrhundert* / Günter Schön. — München : Ernst Battenberg, 1969. 600 s. : res. ; 19 cm. (A.VII/3230).
- SCHWEIGGER, SALOMON, 1551-1622 : *Ein neue Reyssbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem* / Salomon Schweigger [1551-1622]. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1995. 341 s. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 28) (A.VII/3042).
- SEABY, H. A. : *Greek coins and their values* / H. A. Seaby, J. Kozolubski. — London : B. A. Seaby, Ltd., 1959. 157 s. : şek. ; 23 cm. (A.VII/3858).
- SEAFORD, RICHARD : *Dionysos* / Richard Seaford. — 1st published. — London ; New York : Routledge, 2006. xii, 158 s. ; 21 cm. — (Gods and Heroes of the Ancient World) ISBN 0415324874 ; ISBN 9780415324878 (A.VII/3452).
- SEDAT, MİRLİVA : *Boğazlar meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk zaferi* / Mirliva Sedat ; sadeleştiren ve yay. haz. Mehmet Köçer. — Ankara : Phoenix, 2007. xi, 247 s. ; 22 cm. ISBN 9789944931366 (A.VII/3526).
- SELEK, RIZA : *Bozkırda yeşeren fidan Karapınar* / Rıza Selek. — 1. bsk. — Sultandağı : [yayl.y.], 2007. 128 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9789944004404 (A.VII/3412).
- Selimiye Kışlası* / yapım yönetim Münip Senyücel, Fikret Özkaya. — Ankara : TRT, [2007?]. 1 DVD. (CD/0176).
- SELVİ, HALUK : *Armenian question : from the First World War to the treaty of Lausanne* / Haluk Selvi. — Sakarya : Sakarya University Turkish-Armenian Relationships Research Centre, 2007. vi, 238, [24] s. : res. ; 23 cm. ISBN 9789757988366 (A.VII/3485).
- SEVENGİL, REFİK AHMET : *Eski şürimizin ustaları : radyo konuşmaları* / Refik Ahmet Sevengil. — İstanbul : Atlas Kitabevi, 1964. 399 s. ; 20 cm. (A.VII/3839).
- SEVÜK, İSMAIL HABİB : *Atatürk için* / İsmail Habib Sevük. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1981. 150 s. ; 20 cm. — (Doğumunun 100. Yılında Atatürk yayınları ; 6) (A.VII/3232).
- es-SEYYİD MAHMÛD, SEYYİD MAHMÛD : *en-Nukûdu'l-Osmaniyye tarihüha-tatavvuruha-muşkilâtüha* / Seyyid Mahmûd es-Seyyid Mahmûd. — Kahire : Mektebetü'l-Adab, 2003. 255 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9772415119 (A.VII/3817).
- Sezar*. — İstanbul : Doğan Kardeş, 1971. 75 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Çağlar Boyunca Büyük Adamlar ; 6) (B.I/4621).
- SEZGİN, FUAT : *İslam'da bilim ve teknik, cilt 5 : Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü Aletler Koleksiyonu kataloğu : fizik, mimari, savaş tekniği, antik objeler* / Fuat Sezgin ; katkı Eckhard Neubauer ; çev. Abdurrahman Aliy ; yay. haz. Hayri Kaplan, Abdurrahman Aliy. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi ; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007. 228 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3083-5. Kültür Eserleri dizisi ; 401. Türkiye Bilimler Akademisi yayınları ; 14) ISBN 9789751732576 (5.c.) ; ISBN 9789751732521 (tk.) (B.I/4579-5).
- SEZGİN, FUAT : *İslam'da bilim ve teknik, cilt 4 : Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü Aletler Koleksiyonu kataloğu : tıp, kimya, mineraller* / Fuat Sezgin ; katkı Eckhard Neubauer ; çev. Abdurrahman Aliy ; yay. haz. Hayri Kaplan, Abdurrahman Aliy. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi ; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007. 236 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3083-4. Kültür Eserleri dizisi ; 401. Türkiye Bilimler Akademisi yayınları ; 14) ISBN 9789751732569 (4.c.) ; ISBN 9789751732521 (tk.) (B.I/4579-4).
- SEZGİN, FUAT : *İslam'da bilim ve teknik, cilt 3 : Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü Aletler kataloğu : coğrafya, denizcilik, saatler, geometri, optik* / Fuat Sezgin ; katkı Eckhard Neubauer ; çev. Abdurrahman Aliy ; yay. haz. Hayri Kaplan, Abdurrahman Aliy. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye

- Bilimler Akademisi ; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007. 213 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3083-3. Kültür Eserleri dizisi ; 401. Türkiye Bilimler Akademisi yayınları ; 14) ISBN 9789751732552 (3.c.) ; ISBN 9789751732521 (tk.) (B.I/4579-3).
- SEZGİN, FUAT : *İslam'da bilim ve teknik, cilt 2 : Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü Aletler Koleksiyonu kataloğu : astronomi* / Fuat Sezgin ; katkı Eckhard Neubauer ; çev. Abdurrahman Aliy ; yay. haz. Hayri Kaplan, Abdurrahman Aliy. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi ; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007. 226 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3083-2. Kültür Eserleri dizisi ; 401. Türkiye Bilimler Akademisi yayınları ; 14) ISBN 9789751732545 (2.c.) ; ISBN 9789751732521 (tk.) (B.I/4579-2).
- SEZGİN, FUAT : *İslam'da bilim ve teknik, cilt 1 : Arap-İslam bilimleri tarihine giriş* / Fuat Sezgin ; çev. Abdurrahman Aliy ; yay. haz. Hayri Kaplan, Abdurrahman Aliy. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi ; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007. xvi, 218 s. ; 31 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ; 3083-1. Kültür Eserleri dizisi ; 401. Türkiye Bilimler Akademisi yayınları ; 14) ISBN 9789751732538 (1.c.) ; ISBN 9789751732521 (tk.) (B.I/4579-1).
- SHANSKE, DARIEN, 1974- : *Thucydides and the philosophical origins of history* / Darien Shanske [1974-]. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xii, 268 s. : res. ; 24 cm. ISBN 0521864119 ; ISBN 9780521864114 (A.VII/3669).
- SHAW, JOSEPH W. : *Kommos : a minoan Harbor Town and Greek sanctuary in Southern Crete* / Joseph W. Shaw. — [y.y.] : The American School of Classical Studies at Athens, 2005. 171 s. : rnk. res., hrt., pl. ; 24 cm. ISBN 0876616597 (A.VII/3117).
- SHAW, STANFORD J. : *The Ottoman Empire in World War I, vol. 1 : prelude to war* / Stanford J. Shaw. — Ankara : Turkish Historical Society, 2006. xli, 742 s. ; 25 cm. — (Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History. Publications of Turkish Historical Society ; Serial XVI-No. 109) ISBN 9751618819 (tk.) ; ISBN 9751618827 (1.c.) (A.VII/3706-1).
- SHERRILL, CHARLES H. : *Mustafa Kemal'in bana anlattıkları* / Charles H. Sherrill ; Türkçesi Örgen Uğurlu ; ed. Ö. Andaç Uğurlu. — 1. bsk. — İstanbul : Örgün, 2007. 473, [7] s. : res. ; 20 cm. — (Örgün Yayınevi Kültür dizisi) ISBN 9789757651628 (A.VII/3373).
- SHIGEYUKI, TSUKADA : *Chukoku : tonan aja tairikubu no kokkyo chiiki ni okeru shominzoku bunka no dotai* / Tsukada Shigeyuki. — Osaka : Kokuritsu Minzokugaku Hakubutsukan, 2006. 305 s. ; 26 cm. — (Kokuritsu Minzokugaku Hakubutsukan Chosa Hokoku, ISSN 1340-6787 ; 63) ISBN 4901906410 (B.I/4632).
- SHIRN, BARRY R. : *The Sharbatjian's of Musa Dagh : what flows within* / Barry R. Shirn. — Bloomington : Author House, 2005. viii, 104 s. : res. (çoğu rnk.) ; 28 cm. ISBN 1420866745 (B.I/4460).
- SHOJI, HIROSHI : *Taminzoku nihon no misekata : tokubetsuten "Taminzoku Nihon" wo megutte* / Hiroshi Shoji, Mison Kin. — Osaka : Kokuritsu Minzokugaku Hakubutsukan, 2006. 270 s. ; 26 cm. — (Kokuritsu Minzokugaku Hakubutsukan Chosa Hokoku, ISSN 1340-6787 ; 64) ISBN 4901906429 (B.I/4631).
- SIĞRI, ÜNSAL : *Türklerde yönetim gelenekleri ve Türk yönetim tarihi* / Ünsal Sıgri, Yavuz Ercil ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 208 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 253. Araştırma-İnceleme dizisi ; 211) ISBN 9789752551510 (A.VII/3351).
- SİLÂHDAR FİNDİKLİLİ MEHMET AĞA : *Nusretnâme, cilt 1, fasikül 1* / Silâhdar Fındıklılı Mehmet Ağa ; sadeleştiren İsmet Parmaksızoğlu. — Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1962. v, 421 s. : katl. hrt. ; 24 cm. (A.VII/3896-1,1).
- SİNANOĞLU, OKTAY : *İlerisi için* / Oktay Sinanoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Bilim+Gönül Yayınları, 2007. 388 s. ; 21 cm. ISBN 9789944090612 (A.VII/3559).
- SİVAS KONGRESİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU (4. : 2005 : SİVAS) : *Sivas Kongresi IV. uluslararası sempozyumu, 2-3 Eylül 2005, Sivas* / yay. haz. Mustafa Cöhhce, Hüseyin Tosun. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2006. xxvi, 340 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9751619092 (A.VII/3634).
- Social dynamics in the highlands of Southeast Asia : reconsidering political systems of Highland Burma* by E. R. Leach / ed. by François Robinne, Mandy Sadan. — Leiden ; Boston : Brill, 2007. lii, 331 s. ; 25 cm.

- (Handbook of Oriental Studies. Section 3. Southeast Asia, ISSN 0169-9571 ; 18) ISBN 9789004160347 (A.VII/3277).
- SOFUOĞLU, ADNAN : *Müli Mücadele döneminde Kocaeli / Adnan Sofuoğlu*. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2006. xi, 228 s. ; 24 cm. ISBN 9751619130 (A.VII/3637).
- SOFUOĞLU, EBUBEKİR : *1851-1912 Arası Osmanlı arşiv belgelerine göre Kosova'da Osmanlı idaresi / Ebubekir Sofuoğlu*. — [İstanbul] : Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği, [t.y.]. 280 s. ; 21 cm. — (Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği Kültür yayınları ; 2) (A.VII/3510).
- SONYEL, SALAHİ R. : *The struggles of the Turkish people of Cyprus / Salahi R. Sonyel*. — London : Cyprus Turkish Association, 1995. 61 s. ; 24 cm. — (Cyprus Turkish Association publications ; 8) ISBN 095048864X (A.VII/3223).
- SONYEL, SALAHİ R. : *Türk-Ermeni çıkmazı : barışma ümitleri / Salahi R. Sonyel ; çev. Hasan Ünal*. — Ankara : Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, [2007?]. 253 s. ; 21 cm. ISBN 9789754094480 (A.VII/3483).
- Soykırımın gölgesindeki Fransa ve tarih üzerine bir not = France in the shade of genocide and note on history*. — [y.y.] : YörTürk Vakfı, 2006. 62 s. ; 20 cm. (A.VII/3222).
- SOYKUT, MUSTAFA : *Papalık ve Venedik belgelerinde Avrupa'nın birliği ve Osmanlı Devleti, 1453-1683 / Mustafa Soykut ; yay. haz. Belgin Çınar*. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007. x, 272 s. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 171. Tarih ; 23) ISBN 9789756176924 (A.VII/3210).
- SOYÖZ, HASLET : *Vesait-i havaîye, berrîye, bahriye... : hava, kara, deniz taşıtları sergisi = Exhibition of air, land and marine vehicles / Haslet Soyöz ; fotoğraflar = photographs Ercan Arslan, Mehtap Kızılırmak, Kerem Soyöz ; Türkçe metinler = Turkish text Nazım Alpman*. — İstanbul : Rahmi M. Koç Müzesi = Rahmi M. Koç Museum, 2007. 111 s. : rnk. res. ; 22 cm. (A.VII/3495).
- SOYSAL, ÖZER : *Türk kütüphaneciliği : bilgi'nin yazgısı / Özer Soysal*. — göz. gçrl. ve gnş. 2. bs. — Ankara : Türk Kütüphaneciler Derneği, 2007. 466 s. ; 28 cm. — (Türk Kütüphaneciler Derneği Genel Merkez yayını no ; 45) ISBN 9789756351192 (B.I/4484).
- STEIN, MARK L. : *Guarding the frontier : Ottoman border forts and garrisons in Europe / Mark L. Stein*. — London ; New York : Tauris Academic Studies, 2007. 222 s. ; 23 cm. — (Library of Ottoman Studies ; 11) ISBN 1845113012 ; ISBN 9781845113018 (A.VII/3303).
- STEVENSON, DAVID, 1954- : *Cataclysm : the first World War as political tragedy / David Stevenson [1954- J.* — New York : A Member of the Perseus Books Group, 2004. xix, 564 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 0465081851 (A.VII/3095).
- Studien zur Spätantiken und Byzantinischen Kunst : Friedrich Wilhelm Deichmann Gewidmet, teil 3 / hrsg. in verbinding mit Otto Feld, Urs Peschlow*. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1986. 3 c. : res. ; 30 cm. — (Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Forschungsinstitut für vor- und Frühgeschichte. Monographien, ISSN 0171-1474 ; 10) ISBN 3774922659 (B.I/4437-3).
- Studien zur Spätantiken und Byzantinischen Kunst : Friedrich Wilhelm Deichmann Gewidmet, teil 2 / hrsg. in verbinding mit Otto Feld, Urs Peschlow*. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1986. 3 c. : res. ; 30 cm. — (Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Forschungsinstitut für vor- und Frühgeschichte. Monographien, ISSN 0171-1474 ; 10) ISBN 3774922659 (B.I/4437-2).
- Studien zur Spätantiken und Byzantinischen Kunst : Friedrich Wilhelm Deichmann Gewidmet, teil 1 / hrsg. in verbinding mit Otto Feld, Urs Peschlow*. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1986. 3 c. : res. ; 30 cm. — (Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Forschungsinstitut für vor- und Frühgeschichte. Monographien, ISSN 0171-1474 ; 10) ISBN 3774922659 (B.I/4437-1).
- Studies on Istanbul and beyond / ed. by Robert G. Ousterhout*. — 1st ed. — Philadelphia : University of Pennsylvania. Museum of Archaeology and Anthropology, 2007. vii, 93 s. : res. ; 24 cm. — (The Freely Papers ; 1) ISBN 1934536016 ; ISBN 9781934536018 (A.VII/3418).
- Suite à la correspondance diplomatique et décision des Ambassadeurs des six grandes puissances à Constantinople*. — Constantinople : Imp. Osmanié, 1901. 1 CD-ROM. (CD/0171).

- SUNATA, İSMAİL HAKKI, 1892-1988 : *İstibdattan Meşrutiyete çocukluktan gençliğe* / İsmail Hakkı Sunata [1892-1988]. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2006. viii, 408 s. : res. ; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 1126) ISBN 9754589747 (A.VII/3282).
- Süleyman Paşa-Zâde Sami Bey : *Külliyât-ı Âsâr ve ihtisat* / haz. Şevket Toker. — 1. bsk. — İstanbul : Dergâh, 2007. 474 s. ; 20 cm. — (Dergâh yayınları ; 366. Türk Edebiyatı-İnceleme-Metin Neşri ; 40) ISBN 9789759950743 (A.VII/3576).
- SÜSLÜ, R. ÖZDEN : *Tasvirlere göre Anadolu Selçuklu kıyafetleri* / R. Özden Süslü. — 2. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2007. 469 s. : res. ; 24 cm. — (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 342. Araştırma-İnceleme dizisi ; 47) ISBN 9751600987 (A.VII/3171).
- SWEENEY, MICHAEL S. : *The military and the press : an uneasy truce* / Michael S. Sweeney ; foreword by Roy Gutman. — Illinois : Medill School of Journalism, Northwestern University Press, 2006. xxiii, 297 s. ; 21 cm. — (Visions of the American Press) ISBN 0810122995 (A.VII/3100).
- SWEETMAN, JOHN : *War and administration : the significance of the Crimean War for the British army* / John Sweetman. — 1st published. — Edinburgh : Scottish Academic Press, 1984. vii, 174 s. ; 26 cm. ISBN 070730332X (B.I/4538).
- SYMPOSIUM ON MEDITERRANEAN ARCHAEOLOGY (8. : 2004 : DUBLIN) : *SOMA 2004 : Symposium on Mediterranean archaeology : proceedings of the eighth annual meeting of postgraduate researchers, 20-22 February 2004, School of Classics, Trinity College Dublin* / ed. by Jo Day... [et al.]. — Oxford : Archaeopress, 2006. vii, 205 s. : res. ; 30 cm. — (BAR International series ; 1514) ISBN 1841719471 (B.I/4462).
- The synchronisation of civilisations in the Eastern Mediterranean in the second millennium B. C. III : proceedings of the SCIEM 2000-2nd euroconference, 28th of May-1st of June 2003, Vienna* / ed. by Manfred Bietak, Ernst Czerny ; ed. committee Irene Kaplan, Angela Schwab. — Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften der Wissenschaften, 2007. 629 s. : res. ; 31 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Denkschriften der Gesamtakademie ; 37. Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean ; 9) ISBN 9783700135272 (B.I/4456).
- ŞAHİN, ERDAL : *Hakas Destanı Altın Çüs : giriş-metin-aktarma-dizin* / Erdal Şahin. — İstanbul : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2007. 239 s. ; 24 cm. ISBN 9754981810 (A.VII/3294).
- ŞAHİN, MUSTAFA : *Hellenistische Kohlenbecken mit figürlich verzierten Attaschen aus Knidos* / Mustafa Şahin. — [Möhnesce] : Bibliopolis, 2003. 130, 34 s. : res. (kimi rnk.) ; 31 cm. + 1 katl. hrt. — (Knidos-Studien ; 3) ISBN 3933925088 (B.I/4533).
- ŞAHİN, NACI : *XIX. Yüzyılda Karahisar-ı Sahib Sancağı : sosyo-ekonomik ve kültürel yapı* / Naci Şahin ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 509 s. : hrt. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 250. Araştırma-İnceleme dizisi ; 208) ISBN 9789752551480 (A.VII/3376).
- ŞAHİN, SENCER : *Stadiasmus Patarensis : Itinera Romana Provinciae Lyciae* / Sencer Şahin, Mustafa Adak. — İstanbul : Ege, 2007. xxxvii, 332 s. : res., 1 katl. hrt. ; 29 cm. + 2 katl. hrt. — (Monographien zur Gephyra ; 1) ISBN 9789758071791 (B.I/4607).
- ŞAMSUTDİNOV, RUSTAM : *Jasoratlarga tula haet sohibi* / Rustam Şamsutdinov. — [y.y.] : Andijon, 1991. 100 s. ; 21 cm. (A.VII/3825).
- ŞANLI-ERLER, AYSUN : *Bauern in der Polis : Ländliche Siedlungen und agrarische Wirtschaftsformen im zentrallykischen Yavru-Bergland* / Aysun Şanlı-Erler. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2006. xvi, 383, yak. 100 s. : res., pl. ; 28 cm. + 10 katl. pl. — (Tübinger Althistorische Studien ; 1) ISBN 3774933081 (B.I/4534).
- Şar Dağlarındaki genetik şifreler : *Gora Abidesi* / ed. Ebubekir Sofuoğlu. — İstanbul : Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği, [2007]. 134 s. : rnk. res. ; 23 cm. — (Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği Kültür yayınları ; 3) ISBN 9789750171406 (A.VII/3500).
- ŞEKER, MEHMET : *Osmanlı belgelerinde ihtidâ kavramı ve mühtedüler* / Mehmet Şeker. — İstanbul : Ötügen, 2007. 240 s. ; 20 cm. — (Ötügen yayın nu ; 704. Kültür serisi ; 349) ISBN 9789754376579 (A.VII/3345).

- Ş. [ŞEMSETTİN] SAMİ BEY (FRAŞERİ) : *Petit dictionnaire Français-Turc* / Ş. [Şemsettin] Sami Bey (Fraşeri). — Constantinople : Éditeur Imprimeur Mihran, 1886. 603 s. ; 13 cm. (A.VII/3601).
- ŞEN, LEYLA : *Türkiye'de demiryolları ve karayollarının gelişim süreci* / Leyla Şen. — 1. bsk. — Ankara : Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, 2003. xvi, 218 s. ; 20 cm. — (TESAV yayınları ; 23) ISBN 9759698577 (A.VII/3600).
- ŞEŞEN, RAMAZAN : *Salâhaddîn Eyyübî ve devlet* / Ramazan Şeşen ; yay. Kenan Seyithanoğlu... [ve başk.]. — İstanbul : Çağ, 1987. 515 s. ; 24 cm. — (Çağ yayınları Umumi Neşriyat no ; 3. Temel Eserler serisi ; 3) (A.VII/3275).
- ŞEYBAN, LÜTFİ : *Mudejares & sefarades : Endüslü müslüman ve yahudilerin Osmanlıya göçleri* / Lütfi Şeyban. — İstanbul : İz, 2007. 496 s. ; 21 cm. — (İz Yayıncılık ; 517. İnceleme Araştırma dizisi ; 165) ISBN 9753556576 (A.VII/3394).
- ŞEYH GALİB, 1757-58-1799 : *Seçmeler : gele bir devr ki bu Galib'i yâd eyleyeler* / Şeyh Galib [1757-58-1799] ; haz. Abdülbâki Gölpinarlı. — 1. bs. — Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1971. vi, 274 s. ; 20 cm. — (1000 Temel Eser ; 61) (A.VII/3801).
- ŞİHAB ED-DİN MUHAMMED EN-NESEVİ : *Sultan Celal ed-din Menkburnunun hayatının tasviri : Azerbaycanın XII-XIII asırlar tarihine aid çharışlar* / Şihab ed-din Muhammed en-Nesevi ; Arabcadan tercüme eden kayd ve şerhleri veren N. Bayramlı. — Bakı : Mars Print, 2007. 77 s. ; 21 cm. (A.VII/3654).
- ŞİMŞEK, FEYZİ : *Dünya Mevlevihâneleri fotoğraf sergisi* / Feyzi Şimşek, Ahmet Kuş, İbrahim Dıvarcı. — 1. bsk. — Konya : Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2006. yak. 60 s. : rnk. res. ; 20 cm. — (Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yayınları ; 132) ISBN 9755856862 (A.VII/3593).
- ŞİMŞİR, BİLÂL N. : *Türk harf devrimini üzerine : incelemeler* / Bilâl N. Şimşir. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2006. ix, 205 s. ; 24 cm. ISBN 9751618487 (A.VII/3630).
- ŞİRAZİ, ŞEYH SÂDİ-İ : *Gülistan / Şeyh Sâdi-î Şirazi* ; tercüme eden Kilisli Rifat. — 6. bs. — İstanbul : Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık, 1956. 144 s. ; 21 cm. — (Şarktan-Garptan Seçme Eserler ; 9) (A.VII/3229).
- ŞİŞMAN, ADNAN : *XX. Yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde yabancı devletlerin kültürel ve sosyal müesseseleri* / Adnan Şişman. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2006. xii, 519 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9751618495 (A.VII/3629).
- ŞÜKÜROV, KERİM KEREM OĞLU : *Azerbaycan ehali : öğrenilmesi tarihi ve kaynakları hedim zamanlardan müasir dövredək* / Kerim Kerem Oğlu Şükürov. — Bakı : Azcrbaycan Milli Elmler Akademiyası Tarih İnstitutu, 2006. 47 s. ; 21 cm. (A.VII/3142).
- Tabularia Hethaeorum : Hethitologische Beiträge Silvîn Koşak zum 65. Geburtstag* / hrsg. von Detlev Groddeck, Marina Zorman. — Wiesbaden : Harrassowitz, 2007. xlviii, 810 s. ; 25 cm. — (Dresdner Beiträge zur Hethitologie, ISSN 1619-0874 ; 25) ISBN 9783447055307 (A.VII/3306).
- TAĞIOĞLU, EJDİR : *Kadim Ön Asiya ve ön Kafkaz Türk tayfaları, cilt II : Ermeniler ve Gürcüler Kafkaz Oğuz Albaniyası erazisinde* / Ejdir Tağioğlu. — Bakı : Nurlan, 2006. 670 s. : res. ; 25 cm. (A.VII/3649-2).
- TALÂT PAŞA, 1874-1921 : *Talât Paşa'nın hatıraları : Sadrâzam Talât Paşanın tarihin bir çok gizli taraflarını aydınlatan şimdiye kadar neşredilmemiş şahsî notları* / Talât Paşa [1874-1921]. — 2. bs. — İstanbul : Bolayır, 1958. 144 s. : res. ; 20 cm. (A.VII/3853).
- TAMER, AYTÜL : *1927 Nüfus sayımının Türkiye'de ulus devlet inşasındaki yeri : bastında yansımalar* / Aytül Tamer, Alanur Çavlin Bozbeyoğlu. — [y.y.] : [yayl.y.], 2006. s. 73-88. ; 24 cm. Nüfusbilim Dergisi = Turkish Journal of Population Studies, 26 (2004)'ten ayrıbasım. (A.VII/3320).
- TAN, NAİL, 1941- : *Derlemeler makaleler 8 : Kastamonu araştırmaları* / Nail Tan [1941-]. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2007. 240 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. ISBN 9759889668 (A.VII/3152-8).
- TAN, NAİL, 1941- : *Derlemeler makaleler 7 : Atatürkçülük, dil/edebiyat, tarih/genel kültür, güzel sanatlar* / Nail Tan [1941-]. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2007. 336 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759889667 (A.VII/3152-7).

- TAN, NAİL, 1941- : *Derlemeler makaleler 6 : gelenek görenek ve inançlar, bayramlar, belirli günler, halk mutfağı, el sanatları* / Nail Tan [1941-]. — 1. bsk. — Ankara : [yayly.], 2007. 360 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759889666 (A.VII/3152-6).
- TAN, NAİL, 1941- : *Derlemeler makaleler 5 : halk müziği, halk oyunları, halk eğlenceleri, halk sporları* / Nail Tan [1941-]. — 1. bsk. — Ankara : [yayly.], 2007. 216 s. ; 24 cm. ISBN 9759889665 (A.VII/3152-5).
- TAN, NAİL, 1941- : *Derlemeler makaleler 4 : halk gülmecesi (mizahı), halk tiyatrosu* / Nail Tan [1941-]. — 1. bsk. — Ankara : [yayly.], 2007. 184 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759889664 (A.VII/3152-4).
- TAN, NAİL, 1941- : *Derlemeler makaleler 3 : âşık edebiyatı, tekke edebiyatı* / Nail Tan [1941-]. — 1. bsk. — Ankara : [yayly.], 2007. 312 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759889663 (A.VII/3152-3).
- TAN, NAİL, 1941- : *Derlemeler makaleler 2 : anonim edebiyat* / Nail Tan [1941-]. — 1. bsk. — Ankara : [yayly.], 2007. 240 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759889662 (A.VII/3152-2).
- TAN, NAİL, 1941- : *Derlemeler makaleler 1 : halk bilimi (folklor), halk edebiyatı, genel* / Nail Tan [1941-]. — 1. bsk. — Ankara : [yayly.], 2007. 312 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759889661 (A.VII/3152-1).
- TAN, NAİL, 1941- : *Kuruluşununun 80. yılı dolayısıyla Türk Halk Bilgisi Derneği* / Nail Tan [1941-]. — Ankara : [yayly.], 2006. 55 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759889684 (A.VII/3227).
- TANSU, SAMİH NAFİZ : "Kral öldü, yaşasın kral" : "Romanofların sonu" : son üç çarın hayatı ve akıbeti / Samih Nafiz Tansu ; 5 hatıradan derleyen Nefise Kosok. — İstanbul : Gür Kitabevi, 1967. 278 s. : res. ; 20 cm. (A.VII/3852).
- TANYELİ, UĞUR : *Turgut Cansever : düşünce adamı ve mimar* / Uğur Tanyeli, Atilla Yücel. — 1. bsk. — İstanbul : Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007. 419 s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. ISBN 9789944551830 (B.I/4472).
- TANYER, TURAN : *Ankara'nın köklü çınarı Atatürk Lisesi, 1886-2007* / Turan Tanyer. — Ankara : Ankara Atatürk Lisesi Eğitim Vakfı, 2007. 476 s. : res. (kimi rnk.) ; 34 cm. — (Ankara Atatürk Lisesi Eğitim Vakfı yayınları ; 1) ISBN 9789750159305 (B.I/4574).
- TARAKÇI, AKİF : *Sovyet sosyalizminde işçiler* / Akif Tarakçı. — Ankara : Altınok Matbaası, 1973. 56 s. ; 16 cm. (A.VII/3881).
- Tarih içinde Polatlı* / yönetmen ve senaryo Abdülkerim Erdoğan. — Polatlı : Polatlı Belediye Başkanlığı, 2007. 1 CD-ROM. — (Polatlı Belediye Başkanlığı Kültür yayınları) (CD/0166).
- Tarih ve tarihçi : Annales Okulu izinde* / Burke, Bloch, Febvre, Braudel, Mc Lennan, Ladurie, Vilar, Hobsbawm, Lefebvre, S. Jones ; derleyen Ali Boratav ; genel yay. yönetmeni Fahri Özdemir. — 1. bsk. — İstanbul : Kırmızı, 2007. 337 s. ; 21 cm. ISBN 9789759169534 (A.VII/3567).
- Tarihin tanıklığında Türk Ermeni sorunu : 7. bölüm /* yapım yönetim Zeynep Keçeciler. — Ankara : TRT, [2007?]. 1 DVD. (CD/0175-3).
- Tarihin tanıklığında Türk Ermeni sorunu : 4., 5., 6. bölüm /* yapım yönetim Zeynep Keçeciler. — Ankara : TRT, [2007?]. 1 DVD. (CD/0175-2).
- Tarihin tanıklığında Türk Ermeni sorunu : 1., 2., 3. bölüm /* yapım yönetim Zeynep Keçeciler. — Ankara : TRT, [2007?]. 1 DVD. (CD/0175-1).
- TARLAN, ALİ NİHAT, 1898-1978 : *İran edebiyatı* / Ali Nihat Tarlan [1898-1978]. — [İstanbul] : Remzi Kitabevi, [t.y.]. 168 s. ; 21 cm. — (Dünya Edebiyatına Toplu Bakışlar ; 4) (A.VII/3245).
- TARLE, E. V. [EVGENİY VİKTOROVİÇ], 1874-1955 : *Kırımskaya vojna* / E. V. [Evgeniy Viktoroviç] Tarle [1874-1955]. — Moskva : İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1950. 2 c. (565 s. ; 655 s.) : 1 katl. hrt. ; 23 cm. (A.VII/3421).
- TAŞ, NECÂTİ FAHRİ : *Milli Mücadele döneminde Yozgat* / Necâti Fahri Taş. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987. vii, 101 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 780. Kültür Eserleri dizisi ; 79) (A.VII/3787).
- TAŞKIN, YÜKSEL : *Anti-komünizmden küreselleşme karşılığına milliyetçi muhafazakâr entelijansiya* / Yüksel Taşkın. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2007. 392 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1252. Araştırma-İnceleme dizisi ; 213) ISBN 9789750505249 (A.VII/3527).

- TAŞKIRAN, CEMALETTİN : *Ürkek bir siyasetin tarih önündeki ağır vebali : Oniki Ada : hatalı kararlar, acı kayıplar / Cemalettin Taşkıran*; ed. Ömer Faruk Turan. — I. bsk. — İstanbul : Babıali Kültür Yayıncılığı, 2007. 207 s. : res., hrt. ; 21 cm. — (Babıali Kültür Yayıncılığı ; 135. Tarih ; 17) ISBN 9789944118286 (A.VII/3542).
- TEBLY, KARL : *Dersaadette Avusturya sefirleri / Karl Tebly*; [çev.] Selçuk Ünlü. — I. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988. viii, 344 s. ; 20 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları ; 887. Tercüme Eserler dizisi ; 64) ISBN 9751701422 (A.VII/3785).
- TECER, MERAL : *Avrupa Birliği ve Türkiye : sorular-yanıtlar / Meral Tecer*. — I. bs. — Ankara : Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2007. xxii, 290 s. ; 24 cm. — (TODAE yayın no ; 340) ISBN 9789758918218 (A.VII/3717).
- TEKİN, OĞUZ : *Clemens Emin Bosch (1899-1955) : mülteci bir akademisyenin biyografisi = Clemens Emin Bosch (1899-1955) : biography of a refugee Academician / Oğuz Tekin, Nil Türker Tekin*. — Antalya : Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü = Suna & İnan Kırac Research Institute on Mediterranean Civilizations, 2007. 257 s. : res. ; 21 cm. — (Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü. Biyografi dizisi ; 1 = Suna & İnan Kırac Research Institute on Mediterranean Civilizations. Series of Biographies ; 1) ISBN 9789759123390 (A.VII/3296).
- TEKİN, YUSUF : *1877'den günümüze Türkiye'de parlamento : 22. dönem TBMM'de parlamento ve parlamenter rol algısı / Yusuf Tekin, Sabri Çiftçi*. — Ankara : Siyasal Kitabevi, 2007. xvi, 239 s. ; 21 cm. ISBN 9789756325674 (A.VII/3514).
- TEKTAŞ, NAZIM : *Sultan Vahideddin'in son günleri / Nazım Tektaş*. — İstanbul : Çatı, 2007. 288 s. ; 21 cm. — (Çatı ; 33) ISBN 9758845866 (A.VII/3569).
- TEMEŞVARLI OSMAN AĞA : *Gâvurların esiri / Temeşvarlı Osman Ağa ; Türkçesi Esat Nermi*. — I. bsk. — [İstanbul] : Milliyet, 1971. 309 s. ; 21 cm. — (Milliyet yayınları. Tarih Kitapları dizisi ; 10) (A.VII/3794).
- TEPEDELEN, KENAN : *Birinci Dünya Savaşı'nın unutulmuş bir diplomatik cephesi : Etyopya / Kenan Tepedelen*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 745-768 ; 24 cm. Belleten LXXI, 261 (Ağustos 2007)'den ayrılbasım. (A.VII/3164).
- TETİMOV, MAKAS : *Kazak alemi : Kazaktın sanı kanşa? Kazak kaşan, kaydan kulğan, kırılğan jene atılğan / Makaş Tetimov*. — Almatı : Atamura, 1993. 160 s. ; 20 cm. ISBN 5615012404 (A.VII/3829).
- TEVETOĞLU, FETHİ : *Ömer Nâci / Fethi Tevetoglu*. — I. bs. — Ankara : Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 1973. x, 268 s. ; 20 cm. — (Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür yayınları) (A.VII/3857).
- TEWEKELYAN, WARTKES : *Hayatın anlamı / Wartkes Tewekeyan*; çev. Zekiye Hasançebi. — I. bsk. — İstanbul : Pencere, 2007. 470 s. ; 20 cm. — (Pencere yayınları ; 217) ISBN 9789758460113 (A.VII/3395).
- THÉVENOT, JEAN DE, 1633-1667 : *The travels of monsieur de Thevenot into the Levant, part II : Persia, part III : the East-Indies / Jean de Thévenot [1633-1667]*. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1995. 200, 114 s. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 46) (A.VII/3047-2-3).
- THÉVENOT, JEAN DE, 1633-1667 : *The travels of monsieur de Thevenot into the Levant, part I : Turkey / Jean de Thévenot [1633-1667]*. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1995. 291 s. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 45) (A.VII/3047-1).
- THOMAS, HENRY : *Ünlü bestecilerin hayat hikâyeleri / Henry Thomas, Dana Lee Thomas*. — İstanbul : Doğan Kardeş Matbaacılık, 1968. 245 s. ; 20 cm. (A.VII/3855).
- THOMSON, JOHN, 1837-1921 : *Through Cyprus with the camera, in the autumn of 1878 / John Thomson [1837-1921]*. — London : Sampson Low, Marston, Searle and Rivington, 1879. 1 CD-ROM. (2 c.) : res. ; 32 cm. (CD/0173).
- THYS-ŞENOCAK, LUCIENNE : *Ottoman women builders : the architectural patronage of Hadice Turhan Sultan / Lucienne Thys-Şenocak*. — Hampshire : Ashgate, 2006. xx, 326 s. : res. ; 23 cm. —

- (Women and Gender in the Early Modern World) ISBN 0754633101 ; ISBN 9780754633105 (A.VII/3305).
- Tierkulte im phraonischen Ägypten und im Kulturvergleich : Beiträge eines Workshops am 7.6. und 8.6.2002 /* hrsg. von Martin Fitzenreiter. — Berlin : Golden House Publications, 2003. xviii, 263 s. ; 21 cm. — (Internet-Beiträge zur Ägyptologie und Sudanarchäologie ; 4) ISBN 0955025621 (A.VII/3116).
- TILKIAN, REVEREND GARABED S. : *Musa Dagh boy : story of survival and service /* Reverend Garabed S. Tilkian. — Los Angeles : Abril, 1992. 143 s. : res. ; 22 cm. (A.VII/3105).
- TODD, IAN A. : *Kalavassos Village tombs 52-79 /* Ian A. Todd ; with contributions by Pavlos Flourentzos... [et al.]. — Sävedalen : Paul Åströms, 2007. xii, 335, 48, iv s. : res., şek. ; 30 cm. — (Vasilikos Valley Project ; 11. Studies in Mediterranean Archaeology ; 71:11) ISBN 9789170812286 (B.I/4543).
- [TOKGÖZ], AHMET İHSAN : *Avrupa'da ne gördüm : Tuna'da bir hafta /* Ahmet İhsan [Tokgöz] ; çevriyazı Alain Servantie, Fahriye Gündoğdu ; yay. haz. Harun Turgan. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2007. lxxvi, 558 s. : res. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları) ISBN 9789753332101 (A.VII/3226).
- TOKSOY, NURCAN : *Halkevleri : bir kültürel kalkınma modeli olarak /* Nurcan Toksoy. — Ankara : Orion, 2007. 539, [15] s. : res. ; 25 cm. — (Orion Yayınevi ; 20) ISBN 9789756043219 (A.VII/3209).
- TOKSOY, NURCAN : *Revan'da son günler : Türk yönetiminden Ermeni yönetimine /* Nurcan Toksoy. — Ankara : Orion, 2007. 434 s. : res. ; 25 cm. — (Orion Yayınevi ; 21) ISBN 9789756043202 (A.VII/3208).
- TOKSÖZ, CEMİL : *Ancient cities of Western Anatolia /* Cemil Toksöz. — İstanbul : Afer Ofset, 1974. 160, [14] s. : res. (kimi rnk.), 1 katl. hrt. ; 20 cm. (A.VII/3837).
- Tomb 24, stone anchors, faunal remains and pottery provenance /* ed. by Paul Åström, Karin Nys. — Sävedalen : Paul Åströms, 2007. 62 s. : res. (kimi rnk.) ; 30 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; XLV:12. Hala Sultan Tekke ; 12) ISBN 9789170812286 (B.I/4429).
- TONGUÇ, ENGİN, 1928- : *Bir eğitim devrimcisi İsmail Hakkı Tonguç : yaşamı, öğretisi, eylemi /* Engin Tonguç [1928-]. — 3. bs. — İzmir : Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği, 2007. 792 s. : res. ; 25 cm. — (Araştırma-İnceleme dizisi ; 2) ISBN 9789750099458 (A.VII/3592).
- TOPARLI, RECEP : *Kıpçak Türkçesi sözlüğü /* Recep Toparlı, Hanifi Vural, Recep Karaatlı. — 2. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. xvii, 338 s. ; 24 cm. — (AKDİTYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 835) ISBN 9751616743 (A.VII/3472).
- Toplički ustanak 1917 : zbirka dokumenata /* priredila Bojitsa Mladenović ; urednik Tibor Jivković. — Beograd : Istorijski Institut Beograd, 2007. 164 s. : res. ; 25 cm. — (Istorijski Institut Izvori za Srpsku Istoriju Kniga ; 4. Istorija XIX i XX Veka Kniga ; 1) ISBN 9788677430627 (A.VII/3612).
- TOSHIO, ASAKURA : *Gurobaruka to kankoku shakai : sono uchi to soto /* Asakura Toshio, Okada Hiroki. — Osaka : Kokuritsu Minzokugaku Hakubutsukan, 2007. 254 s. ; 26 cm. — (Kokuritsu Minzokugaku Hakubutsukan Chosa Hokoku, ISSN 1340-6787 ; 69) ISBN 9784901906487 (B.I/4628).
- Töre ve namus cinayetleri ile kadınlara ve çocuklara yönelik şiddetin sebeplerinin araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan TBMM Araştırma Komisyonu raporu. —* Ankara : Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2006. 288 s. ; 24 cm. ISBN 9751939623 (A.VII/3618).
- TRAPP, MICHAEL : *Philosophy in the Roman Empire : ethics, politics and society /* Michael Trapp. — Hampshire : Ashgate, 2007. xiv, 285 s. ; 24 cm. — (Ashgate Ancient Philosophy series) ISBN 0754616185 ; ISBN 9780754616184 (A.VII/3450).
- TRASSARD, FRANÇOIS : *Leben im alten Ägypten /* François Trassard, Dominique Antérion, Renaud Thomazo. — Stuttgart : Theiss, 2005. 191 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 3806219478 (B.I/4508).
- TUNCER, BÜLENT : *Sayıların diliyle Türkiye /* Bülent Tuncer. — güncellenmiş gnış. 2. bsk. — Ankara : Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 2007. xiii, 329 s. ; 24 cm. — (TESAV yayınları ; 29) ISBN 9789759876937 (A.VII/3597).

- TUNCER, EROL : *Çok partili dönemde seçimler ve seçim sistemleri* / Erol Tuncer, Necati Danacı. — Ankara : Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 2003. vi, 220 s. ; 24 cm. — (TESAV yayınları ; 21) ISBN 9759693550 (A.VII/3598).
- TUNCER, EROL : *Osmanlı'dan günümüze seçimler, 1877-2002* / Erol Tuncer. — gnş. 2. bsk. — Ankara : Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 2003. xxii, 552 s. ; 24 cm. — (TESAV yayınları ; 24) ISBN 9759693585 (A.VII/3596).
- TURAN, AHMET : *Darbe arası Türkiye : 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül : anılar, gözlemler, tanıklıklar* / Ahmet Turan ; yay. haz. Emin Turan. — 1. bsk. — İstanbul : Resital, 2007. 178, [10] s. : res. ; 21 cm. ISBN 9789944969345 (A.VII/3524).
- TURAN, OSMAN, 1914-1978 : *Vatanda gurbet* / Osman Turan [1914-1978]. — İstanbul : Nakışlar, 1980. 304 s. ; 19 cm. — (Nakışlar Yayınevi yayın numarası ; 26) (A.VII/3851).
- Turkey 2007* / prepared by Kutlay Doğan ; updates by Çiğdem Akıncılar, Cemile Çağıl, İsmail Ateş ; ed. Ayşegül Celepoğlu. — Ankara : Turkish News Agency, 2007. 508 s. : rnk. res. ; 20 cm. ISBN 9751940877 (A.VII/3606).
- Turquie 2007* / ed. dirigée par Kutlay Doğan ; mis à jour Çiğdem Akıncılar, Cemile Çağıl, İsmail Ateş ; traduction Filiz Babadağ. — Ankara : L'Agence Turque, 2007. 508 s. : rnk. res. ; 20 cm. ISBN 9751940869 (A.VII/3605).
- Turquia 2007* / preparado por Kutlay Doğan ; actualizado por Çiğdem Akıncılar, Cemile Çağıl, İsmail Ateş ; traducido por Sezen Özgör. — Ankara : Agencia de Noticias Turcas, 2007. 508 s. : rnk. res. ; 20 cm. ISBN 9751940850 (A.VII/3604).
- Tuva destanları* / haz. Ekrem Arıkoğlu, Buyan Borbaanay. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 581 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 887. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi ; 7) ISBN 9789751619341 (A.VII/3455).
- TÜMERDEM, HAKKI : *Türkiye askerî coğrafyası : sevkulceys, tabiye ve harp tarihi bakımından tetkik : bu kitaba mahsus olarak tertip edilmiş olan iki milyo ölçüsündeki Türkiye haritasından tetkik olunmalıdır* / Hakkı Tümerdem. — İstanbul : Cumhuriyet Matbaası, 1938. 60 s. ; 22 cm. (A.VII/3872).
- Türk bilim adamlarının bakış açısından islâm ve modernite* / derleyen Gönül Pultar ; ed. Neclâ Feroğlu. — 1. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 2007. 230 s. ; 20 cm. ISBN 9789751412010 (A.VII/3128).
- TÜRK DİL KURUMU : *Kuruluşundan günümüze Türk Dil Kurumu : nizamname, tüzük, yasa ve yönetmelikler* / Türk Dil Kurumu. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 352 s. ; 21 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları ; 892. Mevzuat dizisi ; 1) ISBN 9789751619419 (A.VII/3464).
- Türk dünyası edebiyat tarihi : Türk dünyası ortak edebiyatı* / proje başkanı Sadık Tural ; başkan Önder Göçgün. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001-2007. 9 c. ; 24 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 287. Kaynak Eserler dizisi ; 2) ISBN 9751615747 (A.VI/5078).
- Türk dünyası edebiyatçıları ansiklopedisi : Türk dünyası ortak edebiyatı* / proje yürütücüsü Sadık Tural ; başkan Müjgan Cumbur. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2001-2007. 8 c. ; 28 cm. — (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 214. Kaynak Eserler dizisi ; 1) ISBN 9751612810 (B.I/2758).
- Türk düşünce geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken : sempozyum* / ed. Nevin Güngör Ergan, Esra Burcu, Birsen Şahin, Müge Kamanhoğlu. — Ankara : Hacettepe Üniversitesi, 2007. 208 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9789754912487 (A.VII/3589).
- TÜRK, HİKMET SAMİ : *Kıbrıs sorunu : çözüm zamanı* / Hikmet Sami Türk. — 1. bsk. — Ankara : Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 2003. xiv, 198 s. ; 20 cm. — (TESAV yayınları ; 22) ISBN 9759693569 (A.VII/3599).
- Türk İstanbul'da tıp öğretiminin 500. yıldönümü*. — İstanbul : İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1971. 70 s. : res. ; 24 cm. — (İstanbul Tıp Fakültesi yayını no ; 1780. İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü yayını no ; 62) (A.VII/3894).
- Türk kültür ve sanatından kesitler* / ed. Mezahir Avşar. — 1. bsk. — Konya : Kömen, 2007. iii, 434 s. : res. ; 24 cm. — (Kömen yayınları ; 26. Kültür Sanat dizisi ; 1) ISBN 9789756527276 (A.VII/3536).

- Türk siyasetinde parti amblemelerini yansıtan rozetler, anahtarlıklar, efemeralar 1923-2006* / yay. haz. Ayhan Hüseyin Ülgenay. — Ankara : [yay.l.y.], 2007. 133 s. : rnk. res. ; 19 cm. ISBN 9789750147203 (A.VII/3132).
- Türk yüksek öğretiminin bugünkü durumu, sorunları, çözüm önerileri ; Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve akraba topluluklarından gelen öğrencilerin sorunları, çözüm önerileri ; 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kurumu kanununda değişiklik yapılması hakkında kanun taslağı önerisi.* — Ankara : Yükseköğretim Kurulu, 1996. 170 s. ; 24 cm. (A.VII/3746).
- TÜRKAY, CEVDET : *Kariye-Moschee : Chora-Museum : Kirche St. Salvator in Chora* / Cevdet Türkay. — İstanbul : Şaka Matbaası, 1964. 15 s. : res. ; 20 cm. (A.VII/3233).
- Türkei 2007* / erstellt von Kutlay Doğan ; aktualisierung Çiğdem Akıncılar, Cemile Çağlı, İsmail Ateş ; übersetzung Wolf König. — Ankara : Türkischen Nachrichtenagentur, 2007. 508 s. : rnk. res. ; 20 cm. ISBN 9751940885 (A.VII/3607).
- Die Türkische Bibel* / oder des Korans allererste teutsche Uberzetzung aus der arabischen Urschrift von David Frierich Megerlin. — Frankfurt : Johann Gottfried Garbe, 1772. 1 CD-ROM. (C.D/0172).
- Türkiye 2007* / haz. Kutlay Doğan ; güncelleme Çiğdem Akıncılar, Cemile Çağlı, İsmail Ateş ; ed. Ayşegül Celepoğlu. — Ankara : Türk Haberler Ajansı, 2007. 508 s. : rnk. res. ; 20 cm. ISBN 9751940842 (A.VII/3608).
- Türkiye söyleşileri 2 : kültür.* — 1. bs. — İstanbul : Küre, 2007. vii, 152 s. ; 20 cm. — (Küre yayınları ; 43. kitap) ISBN 9789756614495 (A.VII/3400-2).
- Türkiye söyleşileri 1 : Avrupa.* — 1. bs. — İstanbul : Küre, 2007. vii, 156 s. ; 20 cm. — (Küre yayınları ; 42. kitap) ISBN 9789756614488 (A.VII/3400-1).
- Türkiye'de üniversite anlayışının gelişimi, 1861-1961* / ed. Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır. — 1. bs. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi, 2007. 556 s. ; 23 cm. — (Türkiye Bilimler Akademisi yayınları sıra no ; 15) ISBN 9789944252072 (A.VII/3619).
- Türkiye'yi lâikleştiren yasalar : 3 Mart 1924 tarihli Meclis müzakereleri ve kararları* / haz. ve sadeleştiren Reşat Genç ; giriş Reşat Kaynar. — 2. bs. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2005. xxx, 204 s. ; 24 cm. ISBN 9751617561 (A.VII/3628).
- Türkler ve deniz* / ed. Özlem Kumrular. — İstanbul : Kitap, 2007. 554 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 149. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 53) ISBN 9789756051634 (A.VII/3378).
- Türkmenistan änew medeniyetinin we ak bugdaym watanıdır : Amerikalı alım Rafael Pampellinin Türkmenistana arheologik ekspedisiyasının 100 yullıgına : halkara ılmı maslahatm nutuklarının gusaça beyanı, 2004-nji yılm garaşsızlık ayının 22-23-i = Turkmenistan is a native land of anau culture and white wheat (Ak Bugday) : to the 100-th anniversary of archaeological expedition of the American scientist Raphael Pumpelly to Turkmenistan : abstracts of reports of the international scientific conference, October 22-23, 2004 = Turkmenistan-Rodina anauşokoy kulturi i Ak Bugdaya : k 100-letiyu arheologičeskoj ekspeditsii Amerikanskogo uçenogo Rafaelya Pampelli v Turkmenistan : tezisi dokladov mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii 22-23 garaşsızlık Oçtyabr 2004 g.* — Aşgabat : Türkmenistanın Oba Hojalık Ministrliğı = Ministry of Agriculture of Turkmenistan = Ministerstvo Selskogo Hozyaystva Turkmenstana, 2004. 321 s. ; 27 cm. (B.I/4614).
- UBEYDULLAH KUŞMANI : *Asiler ve gaziler; Kabakçı Mustafa Risalesi* / Ubeydullah Kuşmanî, Ebubekir Efendi. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2007. 177 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 160. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 57) ISBN 9789756051788 (A.VII/3382).
- UÇAR, ŞAHİN : *Araplar'ın Anadolu seferleri : MS. 640-750* / Şahin Uçar ; ed. İ. Uğur Öztürk. — 2. bsk. — İstanbul : Domino, 2007. 204 s. ; 20 cm. ISBN 9789944180009 (A.VII/3396).
- UĞUR, MÜCTEBA : *Buhârî* / Mücteba Uğur. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1989. ix, 110 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1043. Türk Büyükleri dizisi ; 111) ISBN 9751703689 (A.VII/3766).
- UJKÉRY, CSABA : *Handsár a tükörben* / Csaba Ujkéry. — [Budapest] : Püski Kiadó, [1989]. 358, 2 s. ; 20 cm. ISBN 9630264897 (A.VII/3658).
- Ulaşımdan iletişime kalkınan Türkiye 2003-2007.* — Ankara : Ulaştırma Bakanlığı, 2007. 240 s. : rnk. res. ; 30 cm. (B.I/4475).

- ULUÇAY, ÇAĞATAY : *Osmanlı saraylarında harem hayatının içyüzü / Çağatay Uluçay*. — İstanbul : İnkılâp Kitabevi, 1959. 157 s. ; 21 cm. (A.VII/3847).
- ULUĞ, NAŞİT HAKKI : *Tunceli medeniyete açılıyor / Naşit Hakkı Uluğ*. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2007. 240 s. : res. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 488. Cumhuriyet'in Gözüyle Kürt Meselesi ; 2) ISBN 9789753434973 (A.VII/3200).
- ULUSLARARASI ASYA VE KUZEY AFRİKA ÇALIŞMALARI KONGRESİ (38. : 2007 : ANKARA) : *Gökkubbe altında birlikte yaşamak : belgelerle Osmanlı tecrübesi / proje yöneticisi Yusuf Sarınoy ; proje sorumluları Mustafa Budak, Önder Bayır ; ed. Cevat Ekici*. — Ankara : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2007. 127 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 9789751619570 (B.I/4564).
- ULUSLARARASI ASYA VE KUZEY AFRİKA ÇALIŞMALARI KONGRESİ (38. : 2007 : ANKARA) : 38. *ICANAS, 10-15 Eylül 2007, Ankara-Türkiye : program-oturumlar = Programme-sessions*. — Ankara : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2007. viii, 153, 43 s. ; 30 cm. (B.I/4487).
- ULUSLARARASI ASYA VE KUZEY AFRİKA ÇALIŞMALARI KONGRESİ (38. : 2007 : ANKARA) : 38. *ICANAS, 10-15/09/2007, Ankara/Türkiye : bildiri özetleri kitabı = Abstracts*. — Ankara : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2007. xv, 1280 s. ; 30 cm. (B.I/4488).
- ULUSLARARASI AVRASYA ARKEOLOJİ KONGRESİ (1. : 2007 : İZMİR) : *Birinci uluslararası Avrasya arkeoloji kongresi, Ficea 2007, 21-24 Mayıs 2007, İzmir : bildiri özetleri*. — [y.y.] : Anadolu & Avrasya Enstitüsü, 2007. 228 s. ; 24 cm. (A.VII/3150).
- ULUSLARARASI AVRASYA ARKEOLOJİ KONGRESİ (1. : 2007 : İZMİR) : *Birinci uluslararası Avrasya arkeoloji kongresi, Ficea 2007, 21-24 Mayıs 2007, İzmir : program*. — [y.y.] : Anadolu & Avrasya Enstitüsü, 2007. 32 s. ; 24 cm. (A.VII/3151).
- ULUSLARARASI KATILIMLI BİLİM DİN VE FELSEFE TARİHİNDE HARRAN OKULU SEMPOZYUMU (1. : 2006 : ŞANLIURFA) : *I. Uluslararası katılımlı bilim din ve felsefe tarihinde Harran Okulu sempozyumu, 28-30 Nisan 2006 / ed. Ali Bakkal*. — Şanlıurfa : Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006. 2 c. ; 24 cm. ISBN 9757113247 (tk.) ; ISBN 9757113263 (2.c.) (A.VII/2332-2).
- ULUSLARARASI TÜRK DİLİ KURULTAYI (4. : 2000 : ANKARA) : *IV. Uluslararası Türk dili kurultayı, 24-29 Eylül 2000*. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 2 c. ; 24 cm. — (AKDİTK Türk Dil Kurumu yayınları ; 856) ISBN 9751619017 (A.VII/3473-1).
- UMUNÇ, HİMMET : *The other geography : representations of the Turkish landscape in English travel writings / Himmət Umunç*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 721-743 ; 24 cm. Belleten LXXI, 261 (Ağustos 2007)'den ayrınbasım. (A.VII/3161).
- UNAT, EKREM KADRİ : *Türk Tıp Tarihi Kurumu'nun ilk elli yılının tarihçesi / Ekrem Kadri Unat*. — İstanbul : Türk Tıp Tarihi Kurumu, 1991. 32 s. ; 23 cm. — (Türk Tıp Tarihi Kurumu yayınları ; 1) (A.VII/3859).
- Une liste des manuscrits choisis parmi les bibliothèques de Konya*. — [Ankara] : Millî Eğitim Basımevi, 1951. 37 s. ; 20 cm. (A.VII/3845).
- URAS, UFUK, 1959- : *Kurtuluş Savaşı'nda sol / Ufuk Uras [1959-]*. — 1. bs. — İstanbul : Altın Kitaplar, 2007. 122 s. : [3] s. res. ; 20 cm. — (Kurtuluş Savaşı Kütühanesi) ISBN 9789752108363 (A.VII/3185).
- Uzbekiston halklari tarihi, I jild*. — Toşkent : Uzbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasining "FAN" Naşrieti, 1992. 188 s. ; 20 cm. ISBN 5648018770 (A.VII/3742-1).
- ÜLKEKUL, CEVAT : *XVI. Yüzyılın denizci bir bilim adamı yaşamı ve yapıtlarıyla Piri Reis / Cevat Ülkekul*. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Deniz Müzesi Piri Reis Araştırma Merkezi, 2007. 3 c. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. ISBN 9789754094428 (B.I/4567).
- ÜNAL, AHMET : *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen : Hethitisches, englisches, deutsches und türkisches Wörterbuch = A concise multilingual Hittite dictionary : a Hittite, English, German and Turkish dictionary = Hititçe çok dilli el sözlüğü : Hititçe, İngilizce, Almanca ve Türkçe sözlük / Ahmet Ünal*. — Hamburg : Dr. Kovac, 2007. lvi, 463 s. ; 21 cm. — (Philologia. Sprachwissenschaftliche Forschungsergebnisse, ISSN 1435-6570 ; 108.1) ISBN 97838830030973 (A.VII/3728-1).

- ÜNAL, YENAL : *Ahmet Ferit Tek'in hayatı, siyasi faaliyetleri ve fikirleri* / haz. Yenal Ünal. — 2006. v, 73, [19] y. ; 29 cm. (B.I/4471).
- Üniversitelerin fakülte, yüksekokul ve enstitüleri akademik-idari kadroları.* — Ankara : Başbakanlık Basımevi, 1996. 186 s. ; 24 cm. (A.VII/3745).
- Üniversitelerin sorunları.* — Ankara : Başbakanlık Basımevi, 1996. 128 s. ; 24 cm. (A.VII/3744).
- Üniversitelerin temel sorunları, çağdaş eğitim-çağdaş üniversite, üniversitemizin gelişmişlik durumu.* — Ankara : Başbakanlık Basımevi, 1996. 285 s. ; 24 cm. (A.VII/3743).
- ÜNSAL, SÜHA : *İkzacı Mehmet Şükrü : Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e* / Süha Ünsal ; ed. Kudret Emiroğlu. — 1. bsk. — Ankara : Dipnot, 2007. 423 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9789759051372 (A.VII/3197).
- ÜNÜVAR, SAFİYE : *Saray hatıralarım* / Safiye Ünüvar. — İstanbul : Çağaloğlu Yayınevi, 1964. 142 s. : res. ; 20 cm. (A.VII/3846).
- ÜNÜVAR, VEYSEL : *Nahçıvan : telatim ve burulganlar, 1920-1921* / Veysel Ünüvar. — Nahçıvan : Acemi, 2006. 104 s. ; 21 cm. (A.VII/3820).
- ÜNVER, A. SÜHEYL : *Türk süsleme sanatçıları-müzehhipleri, cilt I* / A. Süheyl Ünver ; haz. Gülbün Mesara, Aykut Kazancıgil ; ed. Yasin Beyaz. — 1. bsk. — İstanbul : İşaret, 2007. 685 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (İşaret yayınları ; 114. A. Süheyl Ünver Kitaplığı ; 3) ISBN 9789753501910 (A.VII/3752-1).
- ÜZÜM, İLYAS : *Tarihsel ve kültürel boyutlarıyla Alevilik* / İlyas Üzümlü. — İstanbul : İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007. 191 s. ; 20 cm. — (İSAM yayın no ; 358. Temel Kültür dizisi ; 6) ISBN 9789753894920 (A.VII/3623).
- Vakıflar.* — İstanbul : İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü, 1984. 95 s. : rnk. res. ; 27 cm. (B.I/4627).
- VANDEWALLE, DIRK : *A history of modern Libya* / Dirk Vandewalle. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xxviii, 246 s. : res., hrt. ; 23 cm. ISBN 0521615542 ; ISBN 9780521615549 (A.VII/3682).
- VANHAVERBEKE, H. [HANNELORE] : *The evolution of the settlement pattern from prehistoric until recent times* / H. [Hannelore] Vanhaverbeke, M. [Marc] Waelkens. — Turnhout : Brepols, 2003. xi, 362 s. : res. ; 29 cm. — (Studies in Eastern Mediterranean Archaeology ; 5) ISBN 2503991122 (B.I/4530).
- VARTHEMA, LUDOVICO DI : *The travels of Ludovico di Varthema in Egypt, Syria, Arabia Deserta and Arabia Felix, in Persia, India and Ethiopia, A.D. 1503-1508* / Ludovico di Varthema ; translated by John Winter Jones ; ed. by George Percy Badger. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1994. cxxi, 320 s. ; 24 cm. — (The Islamic World in Foreign Travel Accounts ; 2) (A.VII/3040).
- VÁSÁRY, ISTVÁN : *Eski İç Asya'nın tarihi* / István Vásáry ; çev. İsmail Doğan. — İstanbul : Ötüken, 2007. 270 s. ; 24 cm. — (Ötüken yayın nu ; 702. Kültür serisi ; 347) ISBN 9789754376562 (A.VII/3340).
- VELÁZQUEZ, ISABEL : *Hagiografía y culto a los santos en la Hispania visigoda : aproximación a sus manifestaciones literarias* / Isabel Velázquez. — Mérida : Museo Nacional de Arte Romano, 2002. 271 s. ; 21 cm. — (Cuadernos Emeritenses, ISSN 1965-4521 ; 32) (A.VII/3615).
- Velike sile i Jermenski problem / pripremio Vahap Candan ; preveli Raziye Ersoy... [et al.] ; savjetnik Sedat Laçiner.* — Ankara : TRT, 2007. 181, [2] s. : res. ; 24 cm. ISBN 9789757655718 (A.VII/3723).
- Venesiyalılar Şah I Tahmasibin Sarayında (Mikela Membre ve Vinçenzo Alessandri) = Venetsiantı vo dvortse Şaha Tahmasiba I (Mikela Membre i Vinçentso Alessandri)* / İngiliz dilinden tercüme, önsöz, giriş ve şerhler = perevod s Angliyskogo predislovie, vvedenie i kommentarii çlena-kopp. AMEA'nın mühbür özvü Oktay Efendiyevindir = NANA Oktaya Efendieva. — Bakı : Tehsil, 2005. 126 s. ; 21 cm. (A.VII/3650).
- Victor Hugo.* — İstanbul : Doğan Kardeş, 1971. 75 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Çağlar Boyunca Büyük Adamlar ; 3) (B.I/4620).

- VINATIER, LAURENT : *Russie : l'impasse Tchétchène* / Laurent Vinatier ; préface d'Olivier Roy. — Paris : Armand Colin, 2007. 199 s. ; 21 cm. — (Collection L'Histoire au Présent) ISBN 2200345569 ; ISBN 9782200345563 (A.VII/3433).
- Vindobona : *Beiträge zu ausgewählten Keramikgattungen in ihrem topographischen Kontext* / hrsg. Friedrich Krinzingler ; mit Beiträgen von K. Adler... [et al.]. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. 221 s. : rnk. res., şek. ; 30 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften ; 328. band. Archäologische Forschungen ; 12) ISBN 3700133987 (B.I/4535).
- Visualisierungen von Herrschaft : *Frühmittelalterliche Residenzen Gestalt und Zeremoniell : Internationales Kolloquium* / hrsg. von Franz Alto Bauer. — İstanbul : Ege, 2006. viii, 351 s. : res. ; 28 cm. — (Deutschen Archäologisches Institut Abteilung İstanbul. Byzas ; 5) ISBN 9758071262 (B.I/4604).
- Viyana'da Osmanlı diplomasisi : *Zülfikâr Paşa'nın mükâleme takriri 1688-1692* / haz. Songül Çolak. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2007. 260 s. ; 24 cm. — (Yeditepe Yayinevi ; 64. İnceleme-Araştırma ; 42) ISBN 9789756480755 (A.VII/3547).
- VLASSOPOULOS, KOSTAS : *Unthinking the Greek polis : ancient Greek history beyond eurocentrism* / Kostas Vlassopoulos. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xiv, 288 s. ; 24 cm. ISBN 9780521877442 (A.VII/3684).
- Vor 12.000 Jahren in Anatolien : *die ältesten Monumente der Menschheit* / hrsg. vom Badischen Landesmuseum Karlsruhe. — Stuttgart : Theiss, 2007. 392 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 9783806220728 (B.I/4507).
- WADE, REX A. : *The Russian revolution, 1917* / Rex A. Wade. — 2nd ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xviii, 347 s. : res. ; 23 cm. — (New Approaches to European History ; 32) ISBN 0521602424 ; ISBN 9780521602426 (A.VII/3697).
- WARRIOR, VALERIE M. : *Roman religion* / Valerie M. Warrior. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xvii, 165 s. : res. (kimi rnk.) ; 23 cm. — (Cambridge Introduction to Roman Civilization) ISBN 0521532124 ; ISBN 9780521532129 (A.VII/3667).
- WATENPAUGH, KEITH DAVID : *Being modern in the Middle East : revolution, nationalism, colonialism and the Arab middle class* / Keith David Watenpaugh. — Princeton ; Oxford : Princeton University Press, 2006. xv, 325 s. : res. hrt. ; 24 cm. ISBN 0691121699 ; ISBN 9780691121697 (A.VII/3307).
- WEILER, INGOMAR, 1938- : *Der Sport bei den Völkern der Alten welt : eine einführung* / Ingomar Weiler [1938-] ; mit dem beitrage >sport bei den naturvölkern< von Christoph Ulf. — 2., durchgeschene aufl. — Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1988. xviii, 305 s. ; 20 cm. (A.VII/3069).
- WELCH, KATHERINE E. : *The Roman Amphitheatre : from its origins to the colosseum* / Katherine E. Welch. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2007. xxii, 355 s. : res., pl. ; 26 cm. ISBN 9780521809443 (B.I/4594).
- WENDLAND, PAUL, 1864-1915 : *Die hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum und Christentum. Die urchristlichen Literaturformen* / Paul Wendland [1864-1915]. — 2. und 3. aufl. — Tübingen : Paul Siebeck, 1912. x, 448 s. : xiv s. res. ; 25 cm. — (Handbuch zum Neuen Testament ; 1. band, 2.-3. teil) (A.VII/3073).
- WILKINSON, RICHARD H. : *Die Welt der Götter im alten Ägypten : Glaube Macht Mythologie* / Richard H. Wilkinson ; aus dem Englischen von Thomas Bertram. — Stuttgart : Theiss, 2003. 256 s. : rnk. res. ; 26 cm. ISBN 3806218196 (B.I/4510).
- WILKINSON, RICHARD H. : *Die Welt der Tempel im alten Ägypten* / Richard H. Wilkinson. — Stuttgart : Theiss, 2005. 256 s. : res. ; 26 cm. ISBN 3806219753 (B.I/4511).
- WILLIAMS, HOWARD, 1972- : *Death and memory in early medieval Britain* / Howard Williams [1972-]. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. xiv, 254 s. : res., hrt., pl. ; 26 cm. — (Cambridge Studies in Archaeology) ISBN 0521840198 ; ISBN 9780521840194 (B.I/4595).
- WINSTONE, H. V. F. [HARRY VICTOR FREDERICK] : *The illicit adventure : the story of political and military intelligence in the Middle East from 1898 to 1926* / H. V. F. [Harry Victor Frederick] Winstone. — London : Cape, 1982. xv, 528 s. : res., hrt. ; 21 cm. ISBN 0224015826 (A.VII/3659).

- WINTER, JAY : *The great war in history : debates and controversies, 1914 to the present* / Jay Winter, Antoine Prost. — reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. viii, 250 s. : res. ; 23 cm. — (Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare) ISBN 0521616336 ; ISBN 9780521616331 (A.VII/3096).
- Women in the Ottoman Balkans : gender, culture and history* / ed. by Amila Buturovic, Irvin Cemil Schick. — London ; New York : I. B. Tauris, 2007. viii, 375 s. : res. ; 24 cm. — (Library of Ottoman Studies ; 15) ISBN 9781845115050 (A.VII/3736).
- WRIGHT, G. [GEORGE] R. H., 1924- : *Ancient building technology, vol. 2 : materials, part 2 : illustrations* / G. [George] R. H. Wright [1924-]. — Leiden ; Boston ; Köln : Brill, 2005. xxiv, yak. 150 s. : res. ; 30 cm. — (Technology and Change in History, ISSN 1385-920X ; 7) ISBN 9004140077 (vol.2) ; ISBN 9004144897 (part 2) (B.I/4547-2,2).
- WRIGHT, G. [GEORGE] R. H., 1924- : *Ancient building technology, vol. 2 : materials, part 1 : text* / G. [George] R. H. Wright [1924-]. — Leiden ; Boston ; Köln : Brill, 2005. xxxv, 316 s. ; 30 cm. — (Technology and Change in History, ISSN 1385-920X ; 7) ISBN 9004140077 (vol.2) ; ISBN 9004144889 (part 1) (B.I/4547-2,1).
- WRIGHT, G. [GEORGE] R. H., 1924- : *Ancient building technology, vol. 1 : historical background* / G. [George] R. H. Wright [1924-]. — Leiden ; Boston ; Köln : Brill, 2000. xx, 155 s. : res. ; 30 cm. — (Technology and Change in History, ISSN 1385-920X ; 4) ISBN 9004140077 (vol.2) ; ISBN 9004144889 (part 1) (B.I/4547-2,1).
- XENOPHON : *Anabasis : on binlerin ric'ati* / Xenophon ; tercüme eden Hayrullah Örs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 1939. xvi, 293 s. ; 20 cm. — (Tarih Kitapları) (A.VII/3241).
- YANNAI, ELI : *'En Esur ('Em Asawir) I : excavations at a protohistoric site in the coastal plain of Israel* / Eli Yannai ; with contributions by Donald T. Ariel... [et al.]. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2006. vi, 302 s. : res. ; 27 cm. — (IAA Reports ; 31) ISBN 9654061988 (B.I/4465).
- YARDIM, NURTOP : *Yunanistan'da Türk mimari mirası 1995-97 : fotoğraf sergisi, 2-14 Kasım 2007* / Nurtop Yardım, Ümit Yardım. — Denizli : Denizli Belediyesi Turan Bahadır Sergi Salonu, 2007. [34] s. : rnk. res. ; 22 cm. (A.VII/3446).
- YAVI, ERSAL, 1943- : *Kürdistan ütopyası : Kürt diaspora entelijansiası ve siyasi kürtçülerin metinleriyle kürt sorunu mu? kürt bağımsızlığı sorunu mu? 2. dosya : "Kürt sorunu hep büyük devletlerce kurcalanır"* / Ersal Yavi [1943-] ; yay. ed. Necla Yazıcıoğlu Yavi. — 1. bs. — İzmir : Yazıcı Basım Yayıncılık, 2006. 592 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9757045195 (A.VII/3561-2).
- YAVI, ERSAL, 1943- : *Kürdistan ütopyası : Kürt diaspora entelijansiası ve siyasi kürtçülerin metinleriyle kürt sorunu mu? kürt bağımsızlığı sorunu mu? 1. dosya : hangi Kürt'ün sorunu, hangi Kürtler istiyor, ne istiyorlar?* / Ersal Yavi [1943-] ; yay. ed. Necla Yazıcıoğlu Yavi. — 1. bs. — İzmir : Yazıcı Basım Yayıncılık, 2006. 591 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9757045195 (A.VII/3561-1).
- YAYLA, YILDIZHAN : *Anayasalarımızda yönetim ilkeleri tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif* / Yıldızhan Yayla. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, 1982. vii, 180 s. ; 24 cm. — (İstanbul Üniversitesi yayın no ; 2986. Siyasal Bilimler Fakültesi yayın no ; 56) (A.VII/3249).
- YEGHAIYAN, VARTKES : *Malta belgeleri : İngiltere Dışişleri Bakanlığı "Türk savaş suçluları" dosyası* / Vartkes Yeghiayan ; Türkçesi Julide Değirmenciler. — 1. bsk. — İstanbul : Belge, 2007. li, 539 s. : res., hrt. ; 21 cm. — (Belge yayınları ; 566. Türkiye İncelemeleri dizisi) ISBN 9753443846 (A.VII/3370).
- Yeniden varoluşun adı Sakarya Meydan Savaşı* = The name of rebirth Battle of Sakarya. — Polatlı : Polatlı Belediyesi, [2005?]. 1 CD-ROM. (CD/0165).
- Yeniden varoluşun adıdır Sakarya Zaferi*. — Polatlı : Polatlı Belediyesi, 2005. 24 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. — (Polatlı Belediyesi Kültür yayınları. Tanıtım serisi ; 2) (A.VII/3224).
- YERASIMOS, STEFANOS, 1942-2005 : *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye 3 : I. Dünya Savaşından 1971'e* / Stefanos Yerasimos [1942-2005] ; Türkçesi Babür Kuzucu. — 1. bsk. — İstanbul : Gözlem, 1976. s. 1167-1775 ; 20 cm. — (Gözlem yayınları ; 11. Bilim Araştırma dizisi ; 3) (A.VII/3236-3).
- YERASIMOS, STEFANOS, 1942-2005 : *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye 2 : Tanzimattan I. Dünya Savaşına* / Stefanos Yerasimos [1942-2005] ; Türkçesi Babür Kuzucu. — 1. bsk. — İstanbul :

- Gözlem, 1975. s. 599- 1157 ; 20 cm. — (Gözlem yayınları ; 8. Bilim Araştırma dizisi ; 3) (A.VII/3236-2).
- YERASIMOS, STEFANOS, 1942-2005 : *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye 1 : Bizanstan Tanzimata / Stefanos Yerasimos [1942-2005] ; Türkçesi Babür Kuzucu.* — 1. bsk. — İstanbul : Gözlem, 1974. 588 s. ; 20 cm. — (Gözlem yayınları ; 5. Bilim Araştırma dizisi ; 3) (A.VII/3236-1).
- YETKİN, SUUT KEMAL : *Büyük ressamlar / Suut Kemal Yetkin.* — İstanbul : Remzi Kitabevi, 1968. 118, [48] s. : res. ; 20 cm. (A.VII/3879).
- YILDIRIM, TAHSİN : *Milli Mücadele'de Mehmet Âkif / Tahsin Yıldırım ; ed. İsmail Demirci.* — 1. bsk. — İstanbul : Selis Kitaplar, 2007. 344 s. ; 21 cm. — (Selis Kitaplar ; 92. Biyografi ; 1) ISBN 9789758724932 (A.VII/3525).
- Yıldız medjmuası em de Yıldız almanahı saifelerinde derdj olungan bediyy eserler makaleler ve diger materiallar / mahsus muarrir Şakir Selim.* — Akmesdjit : Kırım Devlet Okuv-Pedagogika Neşriyatı, 2005. 212 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9663540419 (A.VII/3316).
- YILMAZ, MUZAFFER ERCAN : *Soğuk savaş sonrası dönemde etnik çatışmalar : etnik çatışmaların nedenleri ve etnik barışın tesisi / Muzaffer Ercan Yılmaz.* — 1. bs. — Ankara : Nobel, 2007. x, 174 s. ; 22 cm. — (Nobel yayın no ; 1229. Uluslararası İlişkiler ; 50) ISBN 9786053950226 (A.VII/3541).
- YİĞENOĞLU, ÇETİN : *Üç bin yıllık kavga : Ermeniler ne istiyor / Çetin Yiğenoğlu ; yay. yönetmeni Zeynep Atayman.* — 1. bsk. — İstanbul : Cumhuriyet Kitapları, 2007. 343, [8] s. : rnk. res. ; 20 cm. ISBN 9789944150194 (A.VII/3179).
- YOSHIO, SUGIMOTO : *Kirisutokyo to bunmeika no jinruigakuteki kenkyu / Sugimoto Yoshio.* — Osaka : Kokuritsu Minzokugaku Hakubutsukan, 2006. 420 s. ; 26 cm. — (Kokuritsu Minzokugaku Hakubutsukan Chosa Hokoku, ISSN 1340-6787 ; 62) ISBN 4901906402 (B.I/4633).
- Young Indy documentaries : the greedy heart of Halide Edib.* — [y.y.] : Jak Films Inc, [t.y.]. 1 CD-ROM. (CD/0167).
- Yunus Emre : hayati ve şiirleri / haz. Dindar Dilbaz, H. İbrahim İncekara, Musa Demirci.* — Karaman : Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007. v, 288 s. ; 23 cm. ISBN 9789755857350 (A.VII/3439).
- YURDAKUL, RÜŞTÜ : *Hayatının romanı ve harp hatıraların / Rüştü Yurdakul.* — İstanbul : Nur Matbaası, 1962. 143 s. ; 21 cm. (A.VII/3655).
- YÜCEL, EBUBEKİR S. : *Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas, H. 1325 = Sivas Vilayet yullığı 1907 / Ebubekir S. Yücel.* — Sivas : Buruciye, 2007. 237 s. : res. ; 24 cm. — (Buruciye yayınları no ; 3) ISBN 9789944579636 (A.VII/3757).
- YÜCEL, FARUK : *Tarihsel ve kuramsal açıdan çeviri edimi / Faruk Yücel ; yay. haz. Ash Güneş.* — 1. bsk. — Ankara : Dost Kitabevi, 2007. 259 s. ; 21 cm. ISBN 9789752982895 (A.VII/3182).
- 167 numaralı muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli defteri (937/1530) / proje yöneticisi Yusuf Sarınay ; proje sorumluları Necati Aktaş, Mustafa Kaplan, Ahmet Zeki İzgöer ; yay. haz. Murat Yüzbaşıoğlu... [ve başk.].* — [İstanbul] : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2003-2004. 2 c. ; 33 cm. — (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın no ; 65, 69. Defter-i Hakanî dizisi ; IX) ISBN 9751935334 (tk.) ; ISBN 975193673X (2.c.) (B.I/3234-2).
- Yüzüncü yaş gününde Lenin'in kadavrası.* — Ankara : Objektif, 1970. 31 s. ; 19 cm. (A.VII/3877).
- ZAMAN, MEHMET : *Doğu Karadeniz kıyı dağları'nda yaylalar ve yaylacılık / Mehmet Zaman.* — 1. bsk. — Erzurum : Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 2007. xiii, 509 s. : res. ; 24 cm. — (Atatürk Üniversitesi yayınları ; 960. Fen Edebiyat Fakültesi yayınları ; 105. Araştırmalar serisi ; 75. Araştırma Proje no ; 2005/69) ISBN 9789750197109 (A.VII/3587).
- ZENGİN, ZEKİ SALİH : *II. Abdülhamit döneminde yabancı ve azımlık mekteplerinin faaliyetleri / Zeki Salih Zengin.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. s. 613-652 ; 24 cm. Belleten LXXI, 261 (Ağustos 2007)'den ayrışım. (A.VII/3156).
- ZENKOVSKY, SERGE A. : *Rusya'da Türkçülük ve islâm / Serge A. Zenkovsky ; çev. Ali Nejat Ongun ; önsöz İffet Aslan.* — Ankara : Günce, 2000. xxxii, 336 s. ; 24 cm. ISBN 9758487027 (A.VII/3289).

- ZİYA GÖKALP, 1876-1924 : *Altın ışık / Ziya Gökalp [1876-1924]* ; haz. Şevket Kutkan. — 1. bs. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1976. vii, 208 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp yayınları ; 5. I. Seri: 5) (A.VII/3790).
- ZİYA GÖKALP, 1876-1924 : *Şakî İbrahim Destanı ve bir kitapta toplanmamış şiirler / Ziya Gökalp [1876-1924]* ; haz. Şevket Beysanoğlu. — 1. bs. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1976. x, 167 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp yayınları ; 1. I. Seri: 1) (A.VII/3792).
- ZİYA GÖKALP, 1876-1924 : *Türk töresi / Ziya Gökalp [1876-1924]* ; haz. Hikmet Dizdaroğlu. — 1. bs. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1976. 140 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp yayınları ; 6. I. Seri: 6) (A.VII/3239).
- ZİYA GÖKALP, 1876-1924 : *Türkçülüğün esasları / Ziya Gökalp [1876-1924]* ; haz. Mehmet Kaplan. — 1. bs. — [Ankara] : Kültür Bakanlığı, 1976. 197 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp yayınları ; 7. I. Seri: 7) (A.VII/3231).
- ZİYA GÖKALP, 1876-1924 : *Yeni hayat : doğru yol / Ziya Gökalp [1876-1924]* ; haz. Müjgân Cunbur. — 1. bs. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1976. 72 s. ; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp yayınları ; 3. I. Seri: 3) (A.VII/3791).
- ZİYA GÖKALPIN, 1876-1924 : *Turikşildiktin negizderi : audargan-fadli eli / Ziya Gökalpın [1876-1924]*. — Almatı : Merey, 2000. 128 s. ; 20 cm. ISBN 9965435146 (A.VII/3822).
- ZİYAYEV, HAMİD : *Türkistan'da Rus hâkimiyetine karşı mücadele : XVIII.-XX. asır başları / Hamid Ziyayev ; çev. Ayhan Çelikkbay.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2007. viii, 454 s. ; 25 cm. — (AKDİTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi-Sa. 225) ISBN 9789751619587 (A.VII/3415).

B. DERGİLER

- Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 11 (2005) ; 12-13 (2006).
- Acta Antiqua. Academiae Scientiarum Hungaricae XLVI, 1-4 (2006).
- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae LVII, 4 (2006).
- Acta Orientalia. Academiae Scientiarum Hungaricae LX, 1-2 (2007).
- Acta Poloniae Historica XCV (2007).
- Akademik Araştırmalar Dergisi = Journal of Academic Studies 31 (2006) ; 32-34 (2007).
- Akkadica 127, 2 (2006).
- Alt-Orientalische Forschungen XXXIV, 2 (2007).
- The American Historical Review CXII, 3-4 (2007).
- American Journal of Archaeology CXI, 3-4 (2007).
- American Schools of Oriental Research. Bulletin 346-347 (2007).
- Amme İdaresi Dergisi XL, 2 (2007).
- Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi = Anadolu University Journal of Social Sciences VII, 1 (2007).
- Anas (Museo Nacional de Arte Romano de Merida) 17 (2004).
- Anatolian Studies LVI (2006).
- Anatolica XXXIII (2007).
- Ancient West and East VI (2007).
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XLVI, 1-2 (2006).
- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XLVII, 2 (2006).
- Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi LXII, 1 (2007).
- Anlayış. Aylık Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi 51-55 (2007).
- Annales : Histoire, Sciences Sociales LXII, 3-5 (2007).
- The Annual of the British School at Athens 101 (2006).
- Annual Report of the Department of Antiquities for the Year 1999 ; 2004.

- Anthropology Today XXIII, 4-6 (2007).
 Antike Kunst L (2007).
 The Antiquaries Journal LXXXVI (2006).
 Antropoloji (DTCF) 20-21 (2005).
 The Arab World Geographer = Le Géographe du Monde Arabe IX, 3-4 (2006).
 Araştırma (DTCF) 18 (2004).
 Archaeological Reports for 53 (2006-2007).
 Archäologischer Anzeiger 2 (2006).
 Arheologia Moldovei XXIX (2006).
 Archiv Orientální LXXV, 1-2 (2007).
 Archiv für Orientforschung LI (2005-2006) ; register band L (2003-2004).
 Archivio Storico Italiano CLXV, 612-613 (2-3) (2007).
 Archivum Anatolicum = Anadolu Arşivleri (DTCF) VII, 2 (2004).
 Arkeoloji ve Sanat 124-125 (2007).
 Ars Decorativa 22 (2003) ; 23 (2004).
 Ars Orientalis XXXIV (2004).
 Asian and African Studies XVI, 2 (2007).
 Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi 10 (2007).
 Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XX, 58-60 (2004) ; XXI, 61-62 (2005).
 Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 35 (2007).
 Atatürk Yolu X, 39 (2007).
 Athenacum XCIV, 2 (2006) ; XCV, 1-2 (2007).
 Atiqot LIV (2006) ; LV-LVI (2007).
 Avrasya Bülteni 59-64 (2007).
 Avrasya Dosyası: Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi XIII, 1-2 (2007).
 Ayın Tarihi Nisan-Eylül (2007).
 Ayıntap Kültür Sanat Edebiyat Dergisi 9 (2007).
 Azerbaycan. Türk Kültür Dergisi 371-372 (2007).
 Bahçesaray 45-48 (2007).
 Belgeler. Türk Tarih Belgeleri Dergisi XXVII, 31 (2006).
 Berkeley Journal of Sociology : A Critical Review L (2006).
 Biblica LXXXVIII, 2-3 (2007).
 Bibliographic Internationale d'Histoire Militaire. Sélection 2002-2006. 28 (2007).
 Bibliotheca Orientalis LXIV, 3-4 (2007).
 Bilge 50 (2007).
 Bilig : Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 42-43 (2007).
 Bilim ve Ütopya 158-162 (2007).
 British School of Archaeology in Iraq. Newsletter 20 (2007).
 British School of Archaeology in Iraq. Report and Accounts for (2006-2007).
 Le Bulletin (Association des Anciens Elèves) Juin (2007).
 Bulletin (Schweizerische Gesellschaft für Geschichte) 81-82 (2005) ; 83-84 (2006) ; 85 (2007).
 Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire LXXV (2004).
 Bulletin of the Ancient Orient Museum XXVI (2006).
 Bülten (Bilim ve Sanat Vakfı) 64 (2007).
 Byzantine and Modern Greek Studies XXXI, 2 (2007).

- Byzantinische Forschungen XXIX (2007).
 Byzantinische Zeitschrift C, 1 (2007).
 Cahiers de Civilisation Médiévale L, 198-199 (2007).
 Les Cahiers de Tunisie LVIII, 193-194 (2005) ; LIX, 195 (2005).
 Central Asian Survey XXVI, 1-2 (2007).
 Central Asiatic Journal LI, 2 (2007).
 Cogito 50-52 (2007).
 Coğrafi Bilimler Dergisi = Turkish Journal of Geographical Science (DTCF) IV, 1-2 (2006) ; V, 1 (2007).
 Communicationes Archaeologicae Hungariae 2005.
 Complutum XVIII (2007).
 Critique : Critical Middle Eastern Studies XVI, 2-3 (2007).
 Cultura Antiqua LVIII, 1 (2006).
 Crusades VI (2007).
 Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD) (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü) 5 (2007).
 Çağdaş Yerel Yönetimler XVI, 3-4 (2007).
 Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ = The Turkish Yearbook of Gallipoli Studies 1 (2003) ; 2 (2004); 3 (2005) ; 4 (2006) ; 5 (2007).
 Dacia L (2006) ; LI (2007).
 Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi XII, 22 (2007).
 Doğu Batı : Düşünce Dergisi 41-42 (2007).
 Doğu Üniversitesi Dergisi = Doğu University Journal VIII, 2 (2007).
 Düşün (ODTÜ Atatürkçü Düşünce Topluluğu) 20 (2007).
 EKEV Akademi Dergisi 32-33 (2007).
 Early Science and Medicine XII, 2-4 (2007).
 East European Quarterly XLI, 2-3 (2007).
 Emaname. Seyahat ve Kültür Dergisi 11 (2007).
 Encyclopédie de l'Islam XII, livraison 7-8 (2007).
 Enformasyon Bülteni 110-112 (2007).
 Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 27 (2006) ; 28 (2007).
 Ermeni Araştırmaları = Armenian Studies 25-26 (2007).
 Ethnology XLV, 3 (2006).
 Études Balkaniques XLII, 3-4 (2006) ; XLIII, 1 (2007).
 Expedition XLIX, 1-2 (2007).
 Faravid 31(2007).
 Finskt Muscum 113 (2005).
 The Florida Anthropologist LIX, 3-4 (2006).
 Gasırlar Avazı = Eho Vekov 1-2 (2006) ; 1 (2007).
 Geçmişten Günümüze Denizli. Yerel Tarih ve Kültür Dergisi 14 (2007).
 Gephyra III (2006).
 Germania LXXXV, 1 (2007).
 Global Strateji 10-11 (2007).
 Gurbansoltan Eje 1-5 (2007).
 Günce. TÜBA Bülteni 36 (2007).
 Güneyde Kültür XVII, 163-165 (2007).

- Haberde Önder 452-476 (2007).
 Haberler (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü) 24 (2007).
 Harvard Ukrainian Studies XXVI, 1-4 (2002-2003).
 Hesperia : Journal of the American School of Classical Studies at Athens LXXVI, 2-3 (2007).
 Hindistan'a Bakış Temmuz-Eylül (2007).
 Historical Abstracts. Annual Index LVII, 6 (2006).
 Historical Research LXXX, 207-210 (2007).
 History. The Journal of the Historical Association XCII, 307-308 (2007).
 L'Homme : Revue Française d'Anthropologie 183-184 (2007).
 İlgî 114 (2007).
 Index Islamicus annual volume (2005) ; 2-3 (2007).
 Institute for the History of Arabic Science. Newsletter 80 (2007).
 International Journal of Anthropology XXI, 1-4 (2006).
 International Journal of Middle East Studies XXXIX, 3 (2007).
 International Journal of Turcologia I, 1-2 (2006) ; II, 3 (2007).
 International Journal of Turkish Studies XIII, 1-2 (2007).
 Iran XLV (2007).
 Iran and the Caucasus XI, 1 (2007).
 İslâm Araştırmaları Dergisi = Turkish Journal of Islamic Studies 14 (2005).
 Islamic Law and Society XIV, 2 (2007).
 Islamic Studies XLV, 4 (2006).
 Israel Exploration Journal LVII, 1 (2007).
 The Israel Museum Journal XXV (2007).
 İstanbul 58-60 (2007).
 Istanbuler Mitteilungen LVI (2006).
 İstoriçeskie Zapiski 9 (127) (2006).
 İstorijski Časopis = Historical Review LIII (2006) ; LIV (2007).
 Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts CXXI (2006).
 Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien LXXV (2006).
 Journal of Ancient Near Eastern Religions VII, 1 (2007).
 Journal of Archaeological Science XXXIV, 9-12 (2007) ; XXXV, 1 (2008).
 Journal of Asian and African Studies 72 (2006).
 Journal of Asian History XLI, 1 (2007).
 Journal of Genocide Research IX, 2-4 (2007).
 The Journal of Hellenic Studies CXXVII (2007).
 Journal of Islamic Studies XVIII, 3 (2007).
 Journal of Palestine Studies XXXVI (141), 1 (2006) ; XXXVI (142), 2 (2007).
 Journal of the American Oriental Society CXXV, 4 (2005) ; CXXVI, 1 (2006).
 Journal of the Economic and Social History of the Orient L, 2-3 (2007).
 The Journal of the Royal Anthropological Institute, Incorporating MAN XIII, 3-4 (2007) ; special issue (2007).
 Journal of the Royal Asiatic Society XVII, 3-4 (2007).
 Journal of the Warburg and Courtauld Institutes LXVIII (2005) ; LXIX (2006).
 Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları XXXI, 1-2 (2007).
 Kadın Çalışmaları Dergisi II, 4 (2007).
 Keesing's Record of World Events LIII, 5-6 (2007); subject index S1 (2007).

- Korea Focus XV, 2-3 (2007).
Koreana : Korean Art and Culture XXII, 2-3 (2007).
Kubbealtı Akademi Mecmuası 143-144 (2007).
Kulturaustausch : Zeitschrift für Internationale Perspektiven LVII, 3-4 (2007).
Levant XXXIX (2007).
Lexicon of the Greek and Roman Cities and Place Names in Antiquity 8 (2007).
Madriider Mitteilungen XLVIII (2007).
Maliye Dergisi 152 (2007).
Manisa Dergisi 29 (2005).
Manuscripta Orientalia XIII, 1 (2007).
Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko 64 (2006).
Mésogaios 32-33 (2007).
Meşovita Grada = Miscellanea XXVII (2006).
The Metropolitan Museum of Art. Bulletin LXV, 1 (2007).
The Middle East Journal LXI, 2-4 (2007).
Middle East Studies Association. Bulletin XLI, 1 (2007).
Middle Eastern Literatures X, 2 (2007).
Middle Eastern Studies XLIII, 4-6 (2007).
Milli Eğitim. Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi 174-175 (2007).
Mimarlık 336-338 (2007).
Mimarlık : Haberler : TMMOB Mimarlar Odası Haber Bülteni 116-117 (2007).
Mimesis. Tiyatro/Çeviri-Araştırma Dergisi 12 (2006).
Mitteilungen (Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes) 181-184 (2007).
Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin 138 (2006).
Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi III, 6 (2006) ; IV, 7 (2007).
Near Eastern Archacology LXVIII, 4 (2005) ; LXIX, 1-4 (2006).
Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları 7 (2007).
Newsletter (IRCICA) 73 (2007).
Numen : International Review for the History of Religions LIV, 3 (2007).
ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi XXIV, 1 (2007).
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 23 (2007).
Orientalia LXXVI, 1 (2007).
Oriente Moderno XXV (LXXXVI), 3 (2006).
Osmanlı Bilimi Araştırmaları = Studies in Ottoman Science VII, 2 (2006) ; VIII, 1 (2006).
Oxford University Calendar 2007-2008.
Ozan Ağacı. Kültür-Sanat-Edebiyat Dergisi 60-61 (2007).
Österreichische Zeitschrift für Volkskunde LXI (110), 1 (2007).
Papers of the British School at Rome LXXV (2007).
Perceptions. Journal of International Affairs XI, 1 (2006).
Perla XI, 1-3 (2006) ; XII, 1-2 (2007).
Prachistorische Zeitschrift LXXXII, 2 (2007).
Prilozi za Orijentalnu Filologiju LVI (2006).
Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland CXXXVI (2006).
Pusulâ 59 (2007).
Pyrenae XXXVIII, 1 (2007).

- Rassegna Storica del Risorgimento XCIV, 1-2 (2007) ; suppl. 3 (2006).
- Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie XI, 3-4 (2007).
- Report of the Department of Antiquities, Cyprus 2006.
- Review (Fernand Braudel Center) XXX, 1-2 (2007).
- Revue des Études Byzantines LXIV-LXV (2006-2007).
- Rocznik Orientalistyczny LX, 1-2 (2007).
- Römische Historische Mitteilungen XLIX (2007).
- Ruperto Carola 2 (2007).
- Russia and the Moslem World 7-10 (181-184) (2007).
- Saeculum LVIII, 1-2 (2007).
- Sanat Dünyamız 103 (2007).
- Saudi Aramco World LVIII, 4-5 (2007).
- Sayıştay Dergisi 64-65 (2007).
- School of Oriental and African Studies. Bulletin LXX, 2-3 (2007).
- Schweizerische Zeitschrift für Geschichte LVII, 1-3 (2007).
- Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi 18 (2007).
- Serbestf. Siyasi Fikir Dergisi 25 (2007).
- Silâhli Kuvvetler Dergisi 393 (2007).
- Society for the Study of the Crusades and the Latin East. Bulletin 27 (2007).
- Sosyal Bilimler Dergisi (Afyon Kocatepe Üniversitesi) VIII, 1-3 (2006).
- Sosyal Bilimler Dergisi = Journal of Social Sciences (Fırat Üniversitesi) XVII, 2 (2007).
- Stratejik Analiz VIII, 88-92 (2007).
- Studia Orientalia 101 (2007).
- Südoest-Forschungen 63/64 (2004-2005).
- Südoesteuropa Mitteilungen XLVII, 3-4 (2007).
- Szâzadok CXLI, 3-5 (2007).
- TÜRKSOY : Türk Dünyası Kültür ve Sanat Dergisi 24-25 (2007).
- Tarih Araştırmaları Dergisi (DTCF) XXVI, 41-42 (2007).
- Tel Aviv : Journal of Institute of Archaeology of Tel Aviv University XXXIV, 1 (2007).
- Tiyatro Araştırmaları Dergisi (DTCF) 21-22 (2006).
- Toplum ve Bilim 110 (2007).
- Toplumsal Tarih 161-164 (2007).
- Toyo Bunko Shoho 38 (2006).
- The Toyo Gakuho : Journal of the Research Department of the Toyo Bunko LXXXIX, 1 (2007).
- Történelmi Szemle XLIX, 2-3 (2007).
- Türk Dili 667-672 (2007).
- Türk Dünyası Araştırmaları 168-171 (2007).
- Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi 16 (2003) ; 17-18 (2004).
- Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi 246-252 (2007).
- Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları = Journal of Turkish Legal History 2 (2006).
- Türk Yurdu XXVII, 239-244 (2007).
- Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi V, 9 (2007).
- Türkiye Günlüğü 89-91 (2007).
- Türklük Bilimi Araştırmaları 21-22 (2007).
- Türkmenistanda İlim ve Teknika 7-9, 11-12 (2006) ; 1-2 (2007).

- Uigurisches Wörterbuch 6 (1998).
Ulster Journal of Archaeology LXIV (2005).
Al-Usur al-Wusta : The Bulletin of Middle East Medievalists XIX, 1 (2007).
Vestnik Drevney İstorii 1-3 (260-262) (2007).
Voice of Atatürk Fall (2006).
Voprosi İstorii 6-11 (2007).
Vostok = Oriens 2-3 (2007).
Die Welt des Islams XLVII, 2 (2007).
Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes XCVII (2007).
Yakamoç 35 (2007).
The Yale Review XCV, 3-4 (2007).
Yasama Dergisi 5-6 (2007).
Yeni İpek Yolu 233-237 (2007).
Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft CLVII, 2 (2007).
Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie XCVII, 1 (2007).
Zeitschrift für Balkanologie XLIII, 1-2 (2007).
Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 160-161 (2007).

İngilizce Özetler:

SEDAT ERKUT: *Sample of wheat found at Karahöyük and dated to the first quarter of II. Millenium BC (pp. 1-4)*

The result of the botanical analysis of the samples taken from the wheat grains found at Karahöyük during the excavations of 1989 and dated to c. 1750 B.C. has shown that they belong to the species called *tridicum dicocum*. The article examines its occurrences in the cuneiform texts and the context in which it is used in order to gather information about it and its importance of wheat in that age.

MELİH ARSLAN: *Hoard of Coins of Lysimachia from Asilbeyli in the Kırklareli Museum (pp. 5-52)*

This hoard, found in 1993 in the village of Asilbeyli (district of Kırklareli) and kept in the Kırklareli Museum, consists of ca. five hundred bronze coins of the city of Lysimachia. We publish here not the entire hoard, but only the 305 coins which have been inventoried.

These coins were struck in Lysimachia (Thrace) between 309 and 220 B.C. In *SNG Copenhagen* nine different groups of bronze coinage were proposed, arranged in decreasing order of size, among which our hoard includes coins from groups 3, 4, 7 and 8.

Group 3 : on the obverse is depicted the head of Herakles in his youth, and on the reverse, Artemis holding a torch. All the coins bear the legend ΑΥΣΙΜΑΧΕΩΝ. There are 28 coins from this group.

Group 4 : on the obverse is depicted the veiled head of Demeter, and on the reverse, Nike holding a wreath. There are 21 coins from this group.

Group 7 : on the obverse is depicted the head of Herakles in his youth, and on the reverse, Nike holding a wreath. There are 222 coins from this group.

This hoard from Lysimachia at Asilbeyli of ca. 500 bronze coins is the largest hoard ever found from that city. The hoard is also remarkable because it contains four different groups, and because half of the coins were overstruck twice, three times or even four times. The overstruck coins all belong to Group 7. The overstrikes are more visible on coins from Groups 3 and 8, on which the previous types can be more clearly distinguished.

HÜSEYİN KAYHAN: *The History of the Artuklus During the Rule of Fahreddin Kara Arslan* (pp. 53-72)

From 1144 when he became the leader of the Hisn Keyfâ branch of the Artukids until his death in 1175, Fahreddin Kara Arslan displayed an effective leadership. He maintained his position against internal and external threats, especially against İmâdeddin Zengi. He established good relations with Turkish states and principalities such as Mardin Artukids, Ahlatşahs, Dilmaç Oğulları and Dânişmendis, Anatolian Seljukid State. He also cultivated relations with the Abbasid Khalifate, Musul Atkabegs, Crusader States and Cilician Armenians. He extended his territories successfully and became an important statesman in the international arena. He was an intimate friend and ally of Nureddin Mahmud. He worked hard for the prosperity and happiness of his realm. The Artukid cities flourished and grew wealthy during his rule.

KAYOKO HAYASHI: *Compilation Process of Manuscripts called Vakfiye of Sultan Mehmed the Conqueror* (pp. 73-94)

In order to discover the remaking process of Istanbul after the Ottoman conquest, the documents concerning *vakıf* by Sultan Mehmed have great importance. But usage of these documents as historical sources has been quite limited so far. One of the reasons must be the insufficiency of the textual critique of the documents, some manuscripts of which show considerable difference. Thus, in this paper, I will compare these documents and show how and when each *vakfiye* was compiled. As a result of the analysis, the following points have become clear. (i) The first assignment of Sultan Mehmed's *vakıf* was made around 1456 for Ayasofya. (ii) Up to 1472-3, only the Fatih mosque and its medreses had been completed, when a *vakfiye* of Sultan Mehmed was drawn up. (iii) It is likely that the Fatih complex was completed in 1482, a year after of his death, and a new *vakfiye* for the complex was written. (iv) After 1482, Ayasofya and the Fatih complex were managed separately. However, a *vakfiye* of two *vakıf* institutions were compiled between 1482 and 1496. It is likely that the aim of the compilation was to show that no regal problem exists in *vakıf* property of Sultan Mehmed.

CENK REYHAN: *Science-Sword-Bureau: Ternary Functional Differentiation in Ottoman Public Personnel Regime* (pp. 95-122)

According to Weberian-orientalist typology, there is no rationality in the East, and so, there is no rational bureaucracy also. It may be said that, since, the non-existing structure has been defined and the existing

structure would be named as patrimonial bureaucracy. Hence, the comparisons build question formulated as arguments and phenomenons which are used for modern times of West can be found or not in Ottoman. In this study, we will try to analyse the "ternary-functional differentiation" found in Ottoman personnel regime. In doing this, we stiuatue this differentiation as sub-cluster of Ottoman bureaucratic structure in general. By this way, it will be possible to escape from the false assessments declaring that in Ottoman history, there couldn't be found such notions as rationally, public service which is seen as predecessor of modern national state. In this context, after a general overwiev on studies on Ottoman bureaucratic structure, we analyse this ternary functional differentiation (İlmiyye-kalemiyye- seyfiyye) with refernce to Sultan Fatih Mehmet's Law on state organization.

NURİ ÇEVİKEL *An Aspect of History of Muslims and Non-Muslims in the Late 18th Century-Ottoman Province of Cyprus* (pp. 123-140)

In this article, divergent positions of the Ottoman Empire and its policies, the Orthodox Church of Cyprus, the Turkish provincial administration and Müslim and zimmî (non-Muslim) subjects, and the process of their interrelations and interactions are to be exarnined. Internal and external factors of the period were quite determinant. The sources of this work are the relevant archival documents obtained from of the Ottoman Archive of Prime Ministry (İstanbul) and mostly belong to the second half of the eighteenth century, a note-vvorthy turning point in the socio-politic history of Cyprus under the Turkish rule.

BAHATTİN YAMAN: *The Paradise in Turkish Art of Miniature Painting* (pp. 141-154)

According to Islamic belief, human kind is to be resurrected after doomsday and judged. Following the last judgement, those with good deeds will enter Paradise and the rest will be sent to the Hell. There are a lot of Ottoman-Turkish illustrated manuscripts which contain Paradise scenes. These miniature paintings can be classified in four iconographical groups:

1. The Paradise in the miniatures depicting scenes from Adam's life.
2. The Paradise scenes in the manuscripts related to Mi'rac of Prophet Muhammed.
3. The Paradise in the scenes related to Dajjal.

4. The Paradise scenes in the manuscripts related to doomsday and the life after doomsday.

TÜLAY ALİM BARAN: *The Supervision of Prisons by the Allied Countries* (pp. 155-174)

The time period starting with the signing of the Armistice of Mudros brought along many complications such as the invasion of Istanbul, the arbitrary implementation of the clauses of Mudros and a complexity of authority and jurisdiction. One of the complexities derived from the fact that the Allied countries interpreted the fourth clause of Mudros, which was about the submission of war prisoners, according to their own understanding. Although the clause was clear about who would be treated within this framework, in practice there was no clear distinction about who would be subject to this specific clause. Thus, Ottoman citizens, citizens of countries that were still not officially founded, citizens of Greek origin or who claimed to be of Greek origin were set free. An arbitrary practice of releasing prisoners including the criminal ones without order and proper work, had started. The Allied Countries' representatives created committees to inspect prisons and the problems envisaged in their reports were used as excuses to release or to take away prisoners. The conditions of the prisons were an opportunity for the Allies' criticism and intervention. But most importantly, the supervision of prisons by the Allied Countries, created a chaos among the institutions of the Ottoman Empire and due to the release of prisoners at convenience, the authority of the state weakened immensely.

AYGÜN ATTAR: *The Political Face of National Identity: Difai* (pp. 175-191)

It has been remarked that Turkish intellectuals and public have constantly tried to prevent the Armenian terrorism arisen in Caucasia against Azerbaijani Turks. Coming on the scene in the aftermath of these events and addressing to a larger public, Difai Party have gained considerable power soon after its establishment. The methods employed by this party against the violent groups of Armenian terrorists manifest the difference between the two communities in their social structure, social perception and in many other fields. Especially, the fact that the solutions offered by Azerbaijani Turkish intellectuals have an extremely tolerant and intellectual perspective, is of great importance and at the same time it is rather striking. The presence of the party which envisaged negotiations with the terrorists if needed to eliminate the Armenian terrorism, provides an important example in the way of analyzing Turkish-Armenian relations.

In this study we will try to present and analyze this party which is not widely known in our country and the reasons leading to its appearance.

REFİK DURU-GÜLSÜN UMURTAĞI: *Bademağacı Report for the Campaigns of 2004, 2005 and 2006* (pp. 193-250)

In this report the results of the excavation work carried out in the years 2004, 2005 and 2006 at Bademağacı Höyük (where excavations began in 1993) are presented together. During these three years, the work mainly took place in the previously unexcavated western section of Trench A in the northern part of the höyük and in Trench E, which spread over an extensive part of the central and southern sections of the hillside. During the 14 years over which the excavations have continued, the settlement / stratigraphy of the northern half of the höyük has been established in considerable detail.

Virgin soil was reached in two separate deep trenches/soundings (DA 1 and DA 2) at a depth of around – 9 m. Of the periods identified in these deep soundings, not very much information could be obtained about the first five settlement levels of the Early Neolithic I (EN I), EN I / 9–5 and for this reason there is nothing new to add to what was said in the ‘Report’ about the stratigraphy of these early levels. The same is true of the settlement sub- levels of Early Neolithic II, EN II / 4 B, 4 A, 4, 3 A and 3.

The situation is a bit different when we come to the last two levels of EN II, EN II / 2 and 1. The architecture of these two settlements, uncovered in the new excavation area of Trench A, could be relatively better understood than those of the earlier excavation seasons and new information was obtained.

In recent excavation seasons the evidence from new finds suggesting the need to change the previously established stratigraphy of the EBA II settlements at Bademağacı, which have been excavated over an extensive area and have produced rich architecture and a large number of small finds, has increased. In the area of Trench E, where excavations continued, a multi-roomed building complex was uncovered that yielded significant finds such as some new pottery types and a large number of stamp seals; the presence of these items strengthens the possibility that this building group had a special function.

VURAL YILDIRIM (GÁBOR BARTA): *Ludovicus Gritti, The Hungarian Governor - 1531-1534* (pp. 251-293)

In this article author narrates the odd role of Alajos (Luigi) Gritti, who was the illegitimate son of Venice Doge Andrea Gritti, in Hungarian

history. He also demonstrates that he accessed data which make possible to correct story line as told by Kretschmayr, who also was an expert for the same subject, seventy years ago. Governor's Hungarian adventure roughly summarized as follow: Doge-son (Son of Doge) relations with Hungary began when King János send his envoy to Istanbul in order to gain Sultan's friendship. Doge-son (Gritti) supported the envoy's effort and in return of his achievement he became official representative of Szapolyai. In 1529 He undertook food supplying business for Ottoman army's campaign against Hungary. At September 14, 1529 he represented Ottoman Sultan at the ceremony when King János succeed to throne. In mean time, He became king's treasurer and adviser. What is more, Egri's office of bishop is given to his control. Meanwhile, he struggled with financial difficulties. He went back to Istanbul and undertook food supplying for 1530 campaign. Besides, He took the task to intimidate King Ferdinand diplomatically. When he went back to Buda Germans attacked to Hungary, even besieged the town. He proved his courage in this event. After besiegement he was appointed to governor. However, majority of Nobles and Beys opposed to this appointment. After becoming a governor, he increased his diplomatic war against King Ferdinand. When Ottoman Army, instead of attacking, signed ceases-fire and retreated, King János limited Gritti's power and took back the management of salt mines. Gritti once again went back to Istanbul and returned to Buda before 1532 campaign. When approaching of Ottoman Army was heard, Gritti took back the control. This time he entitled as the commander-in-chief. Now he is leader of Hungarian People in real life. After the failure of Ottoman Army, Gritti was engaged in domestic political disputes. When he learned that Ferdinand got progress in peace talks, he went to Istanbul. King Ferdinand also sent his envoy to Istanbul because this situation was not favorable one for both of them. In fact, Peaces treaty was signed. Gritti interfered in bargaining process between Sultan and Ferdinand. After peace treaty, he signaled changing the side. When his intention was revealed, his lost his position. Finally, As requested by Babiali, he went to Hungary to draw the border between Hungary and Austria. When his arrival was heard, Erdély people got armed to stop him. In Brasso he killed his chief enemy who was happened to be a noble man. This was considered as "the straw that broke the camel-s back" situation for him. When he was in Meggyes, Thousands armed people surrounded him. He requested help, but King János intentionally acted slow. In this case, Gritti and Ottoman soldiers with him were slew. Babiali investigated this incident a long time. However, after execution of İbrahim Pasha, case was dropped.

CONTENTS

Articles and Studies:	<u>Page</u>
ERKUT, SEDAT: Sample of wheat found at Karahöyük and dated to the first quarter of II. Millenium BC (with 4 illustrations).....	1
ARSLAN, MELİH: Hoard of Coins of Lysimachia from Asilbeyli in the Kırklareli Museum (with 11 plates).....	5
KAYHAN, HÜSEYİN: The History of the Artuklus During the Rule of Fahreddin Kara Arslan	53
HAYASHI, KAYOKO: Compilation Process of Manuscripts called Vakfiye of Sultan Mehmed the Conqueror	73
REYHAN, CENK: Science-Sword-Bureau: Ternary Functional Differentiation in Ottoman Public Personnel Regime	95
ÇEVİKEL, NURİ: An Aspect of History of Muslims and Non-Muslims in the Late 18 th Century-Ottoman Province of Cyprus.....	123
YAMAN, BAHATTİN: The Paradise in Turkish Art of Miniature Painting (with 19 illustrations)	141
BARAN, TÜLAY ALİM: The Supervision of Prisons by the Allied Countries.....	155
ATTAR, AYGÜN: The Political Face of National Identity: Difai	175
DURU, REFIK-UMURTAĞ, GÜLSÜN: Bademağacı Report for the Campaigns of 2004, 2005 and 2006 (with 50 plates)	193
Translations:	
BARTA, GÁBOR: (Çev. Yıldırım, Vural): Ludovicus Gritti, The Hungarian Governor - 1531-1534.....	251
Book Reviews:	
ÖZDİZBAY, AŞKIM: Blaundos: <i>Berichte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet</i>	295
GÖLEN, ZAFER: Gábor Ágoston: <i>Barut, Top ve Tüfek. Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi</i>	299
News:	
ERDOĞRU, M. AKİF: 50 th Permanent International Altaistic Conference (PIAC) was held in KAZAN.....	307
The books and periodicals our library received during the second half of 2007	309
Abstracts.....	389

BELLETEN

PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

TURKISH HISTORICAL SOCIETY REVIEW

Volume : LXXII

No. 263

April 2008

ANKARA - 2008